TAMIM AN5ARY
DESTIN
DETURNAT
O ISTORIE A LUMII PRIN OCHII ISLAMULUI

CORINT ISTORIE

Colecţie coordonată de LAVINIA BETEA

TAMIM ANSARY
DESTIN
DETURNAT
O ISTORIE A LUMII PRIN OCHII ISLAMULUI

Traducere din limba engleză de Anca Irina Ionescu
Prefaţă de Teodor Baconschi

CORINT BOOKS
–2018–

TAMIM ANSARY, scriitor afghano-american, a publicat volumul memorialistic *West of Kabul East of New York*, la scurt timp după atacul terorist de la 11 septembrie 2001 şi, împreună cu Farah Ahmadi, *The Other Side of the Sky*, bestseller *New York Times*, ca şi alte volume referitoare la lumea musulmană. A contribuit major la conceperea manualelor de istorie pentru liceu, are o rubrică lunară la Encarta.com şi a publicat eseuri şi comentarii în *San Francisco Chronicle*, *Alternet*, *L.A. Times* şi în alte publicaţii. Ansary este, de asemenea, moderator al Atelierului Scriitorilor din San Francisco, oraş în care şi locuieşte alături de familia sa.

Redactare: Flori Bălănescu
Tehnoredactare computerizată: Cristina Gvinda
Design copertă: Dan Mihalache

Ilustraţie copertă: *Bătălia celor doisprezece eroi* (gravură din manuscrisul poemului epic *Şah-Name* sau *Cartea Regilor*, Persia, cca. 1494)

TAMIM ANSARY

Destiny Disrupted: A History of the World Through Islamic Eyes © 2009 Tamim Ansary

First published in the United States by Public Affairs, a member of Perseus Books Romanian edition published by arrangement with Agenţia Literară Livia Stoia

Toate drepturile asupra ediţiei în limba română aparţin EDITURII CORINT BOOKS.

ISBN: 978 – 606 – 793 – 373 – 4

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României ANSARY, TAMIM

Destin deturnat: o istorie a lumii prin ochii islamului / Tamim Ansary; trad. din lb. engleză de Anca Irina Ionescu; pref. de Teodor Baconschi.

— Bucureşti: Corint Books, 2018

ISBN 978 – 606 – 793 – 373 – 4

I. Ionescu, Anca Irina (trad.)

II. Baconsky, Teodor (pref.)

297

94

Pentru Amanuddin şi Terttu

Prefaţă

Istoria lumii noastre prin lupa alterităţii

Orient şi Occident: iată, de aproape trei milenii, elipsa oricărei construcţii sau teorii despre propria identitate. Graţie acestei dihotomii, ne explicăm istoria lumii ca suită de conflicte modelatoare, în numele unei hegemonii globale, care ipostaziază conceptul *imperiului politic universal*. Prima întruchipare a acestei dualităţi fondatoare apare în opoziţia dintre greci şi perşi. Adică între „noi" şi „barbari". Studiile moderne de antropologie culturală au arătat cât de puţin originală este această contrapunere simbolică între „civilizaţie" şi „haos".

Ştim azi că orice imperiu gata articulat – după

laborioase acumulări de forţă mitologică, militară şi economică – s-a văzut pe sine ca paradigmă a umanităţii legitime, în contrast cu lumea exterioară a unor competitori nedemni de rasa umană. Imperiul rămâne aria unei centralităţi iradiante, care se defineşte numai prin *polemos*, adică prin dezlănţuirea războiului purificator. Fiecare imperiu se confruntă cu „barbarii" săi, pe care ar vrea să-i distrugă, sau să-i asimileze, tocmai pentru a-şi justifica existenţa istorică şi îndreptăţirea civilizaţională.

În această dialectică evenimenţială, dihotomia Orient/ Occident rămâne singurul tandem categorial de altitudine filosofică: ea operează deasupra cronicilor şi se bucură de cea mai consecventă valoare hermeneutică.

Azi, lumea globală este *deocamdată* axată pe hegemonia occidentală, euro-americană, pentru că în raza acesteia continuă să se producă masa critică a fenomenelor directoare: civilizaţia libertăţii, a drepturilor omului, dar şi cea a tehnologiei şi ştiinţelor pozitive, capabile să nutrească o producţie intelectuală imparabilă, atât prin adâncimea ei culturală, cât şi prin impactul ei practic, legat de mizele oricărui individ raţional: cunoaştere pertinentă, prin educaţie superioară, împlinire personală prin creaţie, prosperitate economică şi acces la servicii medicale de vârf, care prelungesc o viaţă mai bună.

Iată însă că hegemonia globală a Occidentului are un preţ. Nu e perenă, căci istoricitatea înseamnă eroziune şi transformare. Nu e nici inocentă, căci la ea s-a ajuns printr-un cumul de mari virtuţi şi o pletoră de imense vicii. Occidentul se simte obosit de propriile victorii şi vinovat, moralmente, de strălucirea lor echivocă. Lipsit de adversari eficienţi, el a intrat într-un reflux autodistructiv, ilustrat prin degenerarea ideologică a facultăţilor sale

cardinale: dacă înainte vreme îşi căuta justificări apologetice, el pare intrat acum sub tirul dizolvant al unei auto chestionări sinucigaşe. Spaţiul său politic şi mental suferă asaltul lăuntric al unor războaie culturale menite să-i fragilizeze conştiinţa de sine şi să-i diminueze forţa unei proiecţii planetare.

Întrebarea care ne vine pe buze priveşte fatalitatea rivalităţii sale cu Orientul, fie acesta musulmano-arab, hindus sau chinez. Putem oare gândi secolul al XXI-lea ca prag în care această faimoasă opoziţie civilizaţională se va încheia printr-un armistiţiu glorios, decent şi rezonabil? Lumea de după 11 septembrie 2001 pare să infirme un asemenea scenariu optimist. Şi tocmai în această lume în care conflictul Orient-Occident pare să se fi acutizat, prin terorism şi apariţia unui mănunchi de puteri revizioniste, criptat sau explicit anti-occidentale – avem nevoie de punctul de vedere „advers". Chiar dacă ştiinţa occidentală (filologică, arheologică, istorică şi politică) a scos la iveală conştiinţa de sine a Orientului modern, trebuie să admitem că nu putem înţelege islamul (ca miez turbulent al spaţiului oriental) doar prin grila stabilită de canoanele noastre etice şi academice.

Iată de ce avem nevoie de exegeze precum cea pe care o introduc aici. Cartea scrisă de Tamim Ansary – şi inclusă acum în foarte inspiratul catalog al Editurii Corint – e mai preţioasă decât mărturiile (de mare şi admirabilă fineţe) ale occidentalilor arabizanţi, convertiţi demonstrativ la islam: un René Guénon sau marele cunoscător al Iranului şiit, Henry Corbin, se mişcă pe un palier esoteric, străin de logica obişnuită a dezbaterilor noastre profane. Ei sunt martorii unei fantasmatice Revelaţii originare unice, despre care nu avem mărturii pozitive şi pe care n-o putem asimila cunoaşterii istorice

directe. Ansary se dovedeşte un ghid mai eficient, pentru că – afghan prin naştere şi americanizat prin devenirea sa ulterioară – el înţelege propria lume în categoriile lumii noastre: dacă apără islamul, nu-l apără de el însuşi, ci de prejudecăţile etnocentrice ale unei ştiinţe apusene care (aşa cum procedase şi Edward Gibbon în cazul

Răsăritului bizantin) nu se poate dezlipi de sentimentul propriei superiorităţi.

Autorul ne plimbă prin istoria islamului cu simpatia unui adept şi obiectivitatea unui avocat al demistificărilor lămuritoare. Şi ne spune de fapt ceva foarte important: că Orientul şi Occidentul sunt feţele aceleiaşi monede şi motoarele unui destin comun, făcut din somptuoase interferenţe, contagiuni, simbioze şi traduceri reciproce, adesea eşuate. M-am aflat cândva la Kandahar, în imensa bază americană de acolo, dar abia citindu-l pe Tamim Ansary am aflat, de pildă, că oraşul bactrianic îngână, deformator, numele lui Alexandru Macedon… Ceea ce ni se pare exotic şi alienant face de fapt parte dintr-un patrimoniu genetic indivizibil!

Meritul acestei *Istorii a lumii prin ochii islamului* decurge din titlul cărţii: *Destinul deturnat*. Autorul pleacă de la premisa că există o defecţiune de traiectorie în dinamica universului islamic şi pledează pentru corectarea ei, dincolo de resentimentele post-coloniale şi de bătălia metafizică a unor monoteisme concurente. Găsim aici nu doar stilul dezinvolt – dar nu „jurnalistic”, în sensul prost al cuvântului –, ci şi substratul irenic al unei convergenţe posibile, la care Tamim Ansary ne invită să conlucrăm.

Chiar dacă realiştii spun că şi natura geopolitică are oroare de vid – prezentând fresca relaţiilor dintre Occident şi lumea islamică în termenii unei competiţii cu unic rezultat posibil (*care pe care*) – cred din toată inima în

potenţialul unei antante, mai ales sub impactul omogenizator al celei de-a patra revoluţii industriale.

Noi, ca europeni, avem datoria morală şi interesul strategic de a fructifica numitorul comun, în serviciul unei păci globale favorabile speciei umane ca atare. Percepţiile reducţioniste, toxic alimentate prin invazia curentă *defake news* şi inerţia comodă a unor stereotipuri ostile, vor fi bine-venit depăşite prin lectura acestei cărţi deopotrivă înţelepte, informate şi insolite, de care publicul educat din România va profita pe deplin.

Teodor Baconschi

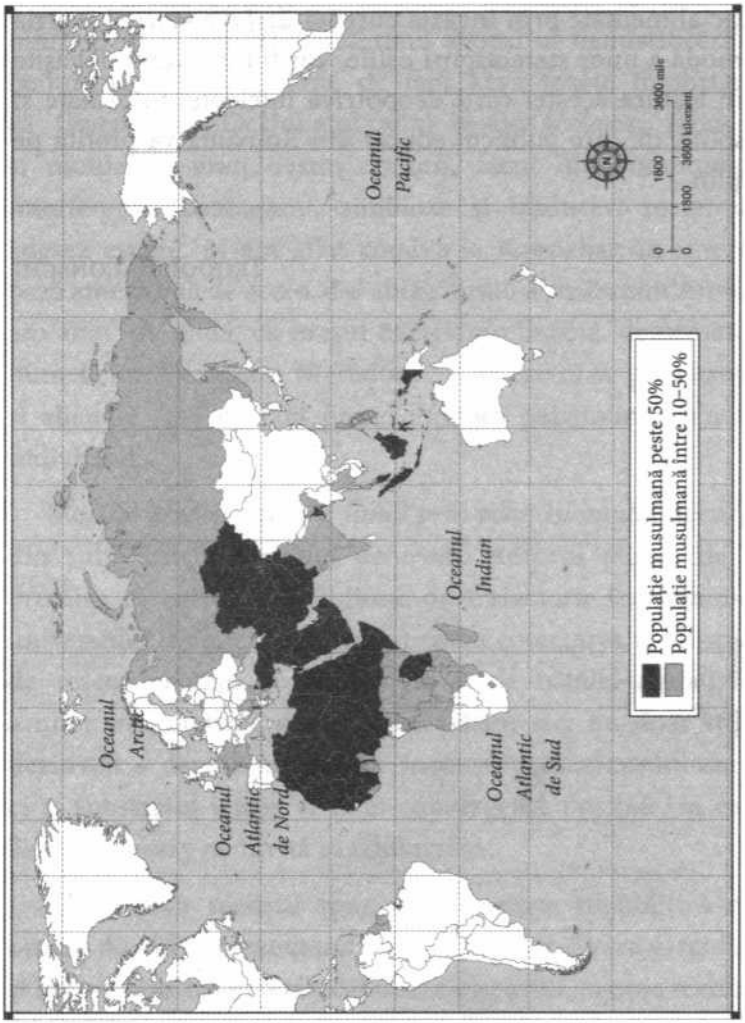

Lumea islamică astăzi

Nume şi date y

Unii autori sunt scrupuloşi în privinţa sistemului folosit pentru transliterarea numelor şi a cuvintelor islamice în engleză, susţinând că numai un anumit sistem este corect. Trebuie să mărturisesc că eu nu mă număr

printre aceştia. Mi-am văzut propriul nume ortografiat în atât de multe feluri încât nu mai pot să fac mofturi. Oamenii mă întreabă adesea cum este corect Ansari sau Ansary – cu i sau cu *y7*. Ei bine, de fapt, nici aşa, nici aşa: este litera *yaw*. Dată fiind natura arbitrară a transliterării, principiul meu călăuzitor în această carte este să aplic ortografia cea mai simplă şi reducţiile cel mai uşor de recunoscut.

Multe nume arabe includ o serie de patronime precedate de Ibn – „fiul lui”. De regulă, folosesc forma cea mai scurtă a numelor prin care este cunoscută o persoană în mod curent. Multitudinea de nume (şi cuvinte) necunoscute din această carte va fi o provocare pentru mulţi cititori anglofoni. Doresc să le reduc la minimum dificultăţile, astfel încât, dacă un nume sau o formă cunoscută există în engleză, am adoptat-o pe aceasta[1]. De asemenea, adoptând precedentul stabilit de Albert Hourani în cartea *Istoria popoarelor arabe*, folosesc prefixul al numai prima dată când apare numele, dar renunţ la el după aceea: al-Ghazali devine Ghazali.

În ceea ce priveşte datele, pentru evenimente se aplică două calendare: islamic şi aşa-numitul sistem de datare „al erei noastre”, care derivă din calendarul creştin. Pentru primele decenii ale naşterii comunităţii musulmane, dau în general data islamică (numărul anilor urmat de d.Hr., care înseamnă „după Hegiră”). Am procedat astfel deoarece consider că pentru această perioadă timpurie este util să transmitem cât de mulţi ani au trecut de la evenimentele cruciale ale islamului. Ulterior, trec la sistemul „era noastră”, pentru că acesta este cadrul cu

1 în traducerea românească am folosit formele încetăţenite în limba română, acolo unde ele există, de exemplu: vizir paşă, ienicer selgiucizi etc. (n. tr.).

care sunt familiarizaţi cei mai mulţi cititori – şi ce rost ar avea să oferi o dată, dacă aceasta nu plasează evenimentul în context şi nu-l prezintă în legătură cu alte evenimente?

Notă asupra ediţiei în limba română

Ne-am străduit să păstrăm simplificarea transliterărilor şi în traducerea în limba română, păstrând doar în cazul personajelor celebre transcrierea consacrată.

Introducere

Am crescut în Afghanistanul musulman şi mi s-a povestit de mic copil o altă istorie a lumii, foarte diferită de cea pe care o ascultă de obicei copiii din Europa şi din America. Totuşi, la vremea respectivă aceasta nu mi-a modelat gândirea, citeam istoria pentru plăcerea mea şi în limba farsi[2] nu era prea mult de citit, cu excepţia unor manuale plictisitoare. La nivelul meu de lectură, toate materialele de calitate erau în engleză.

Cea mai timpurie lectură preferată a fost o carte deosebit de atrăgătoare, intitulată *Childs History of the World* (*Istoria lumii prin ochii unui copil*), a unui anume V.V. Hillyer. Abia atunci când am recitit-o mult mai târziu, ca adult, mi-am dat seama cât era de şocant de eurocentrică, plină de rasism la tot pasul. Când eram copil, nu observasem aceste trăsături, deoarece povestea spusă de Hillyer era captivantă.

Pe când aveam nouă sau zece ani, prin orăşelul nostru, Lashkargah, a trecut istoricul Arnold Toynbee şi cineva i-a pomenit despre un şoarece de bibliotecă, mare iubitor de istorie, un puşti afghan care trăia acolo. Toynbee şi-a manifestat interesul pentru mine şi m-a invitat la ceai, aşa că am stat cu bătrânul gentleman englez, rumen la obraz, şi am răspuns timid şi monosilabic la întrebările lui

2 Limba persană, numită în original parsi, devenită farsi, în pronunţia arabă (n. red.).

binevoitoare. Singurul lucru pe care l-am observat în legătură cu marele istoric a fost obiceiul lui ciudat de a-şi ţine batista în mânecă.

La despărţire Toynbee mi-a oferit un dar: cartea lui Hendrick Willem Van Loon *The Story of Mankind*[3]. Titlul m-a captivat – ideea că întreaga „omenire5 are o singură istorie. Ei bine, eram şi eu o parte a acestei „omeniri", aşadar aceasta ar putea fi şi istoria mea, într-un anume sens, sau, cel puţin, putea să mă aşeze în marea poveste comună a tuturor oamenilor! Am înghiţit pe nerăsuflate cartea şi mi-a plăcut enorm, iar relatarea occidentală a istoriei lumii a devenit de atunci cadrul meu pentru totdeauna.

Toată istoria şi ficţiunea istorică pe care le-am citit de atunci încoace au mai adăugat câte ceva pe acest schelet. Am continuat să studiez textele istorice pedante ale istoriei farsi care ni se dădeau în şcoală, dar le citeam numai ca să iau testele şi le uitam curând după aceea.

Se vede totuşi că anumite alte relatări au rămas întipărite în memoria mea, căci patruzeci de ani mai târziu, în toamna anului 2000, când lucram ca redactor de carte în Statele Unite, totul a ieşit din nou la suprafaţă. O editură de manuale şcolare din Texas m-a angajat să elaborez un nou manual de istorie mondială pentru liceu pornind de la zero, iar prima mea sarcină a fost să alcătuiesc cuprinsul, ceea ce impunea formularea unei anumite opinii cu privire la abordarea generală a istoriei umane. Tot ceea ce se dădea dinainte era structura cărţii. Pentru a fi corelată cu structura anului şcolar, editorul a indicat să fie împărţită în zece unităţi, fiecare constând din trei capitole.

---

3 Apărută şi în limba română, Istoria omenirii, trad. de Cornelia Dumitru, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2017 (n. red.).

Dar ce se împarte tot timpul natural în zece părţi (sau treizeci)? Istoria mondială nu este o listă cronologică a tuturor lucrurilor care s-au petrecut vreodată; este o înlănţuire numai a celor mai importante evenimente, selectate şi aranjate în aşa fel, încât să dezvăluie arcul istoriei – iar arcul acesta este ceea ce contează.

M-am angajat cu entuziasm în rezolvarea acestui puzzle intelectual, dar deciziile mele trebuiau să treacă printr-o falangă întreagă de consilieri: specialişti în elaborarea programelor de învăţământ, profesori de istorie, persoane din conducerea departamentului de vânzări, reprezentanţi ai învăţământului oficial de stat, cercetători profesionişti şi alte asemenea personalităţi importante. Este ceva absolut firesc în domeniul publicării manualelor pentru învăţământul primar şi liceal şi este foarte corect, după părerea mea, deoarece funcţia acestor cărţi este să transmită consensul cel mai recent al societăţii cu privire la ceea ce este adevărat, nu să-l dezbată. Un grup de consilieri, constituit pentru a critica deciziile unui editor ne ajută să fim siguri că produsul final reflectă programa şcolară curentă, căci în caz contrar cartea nu se va putea vinde.

Dar, pe măsură ce parcurgeam acest proces, am observat un proces contradictoriu interesant între consilierii mei şi mine. Am căzut de acord aproape asupra tuturor chestiunilor – mai puţin asupra faptului că doream să acord un spaţiu mai mare islamului în istoria mondială, în timp ce ei doreau să-l reducă, să-l fragmenteze şi să-l distribuie sub formă de paragrafe secundare în unităţi dedicate în principal altor subiecte. Niciunul dintre noi nu vorbea din loialitate parohială „faţă de propria civilizaţie. Nimeni nu spunea că islamul este mai bun sau mai rău decât „Occidentul”. Fiecare dintre noi îşi exprima pur şi

simplu opinia sinceră cu privire la evenimentele care avuseseră cea mai mare influenţă asupra istoriei omenirii.

Opinia mea era în atât de mare măsură minoritară, încât era greu de deosebit de eroare, aşa că în cele din urmă am adoptat o tablă de materii în care islamul constituia subiectul central al unui singur capitol din cele treizeci. Celelalte două capitole în acea unitate erau „Civilizaţia precolumbiană a Americilor" şi „Vechile imperii ale Africii".

Dar şi acesta era, întâmplător, un spaţiu extins. Programul de istorie mondială care se vânduse cel mai bine în ciclul anterior de manuale, ediţia din 1997 a lucrării *Perspectives of the Past*, se ocupa de islam într-un singur capitol din treizeci şi şapte, iar o jumătate din acel capitol (parte a unităţii numite „Evul Mediu") era dedicată Imperiului Bizantin.

Pe scurt, cu mai puţin de un an înainte de 11 septembrie 2001, consensul opiniei experţilor era că islamul era un fenomen relativ minor, al cărui impact se încheiase cu mult înainte de Renaştere. Dacă te-ai fi luat strict după tabla noastră de materii, nici n-ai fi bănuit că islamul a existat vreodată.

La vremea respectivă, m-am împăcat cu ideea că judecata mea ar putea fi părtinitoare. La urma urmelor, aveam un interes personal faţă de islam, care făcea parte din însăşi identitatea mea. Nu numai că fusesem crescut într-o ţară musulmană, dar făceam parte dintr-o familie al cărei statut social cândva înalt din Afghanistan era întemeiat în întregime pe reputaţia ei de pioşenie şi de învăţătură religioasă. Numele nostru de familie arată că presupuşii noştri strămoşi descind din *Ansars* – „Ajutătorii", primii convertiţi musulmani din Medina, care l-au ajutat pe Profetul Mahomed să scape de asasinare în

Meca şi astfel au asigurat supravieţuirea misiunii acestuia.

Mai recent, străbunicul bunicului meu a fost un mistic musulman local respectat, al cărui mormânt este şi astăzi un sanctuar pentru sute de credincioşi fideli lui, iar moştenirea lui a ajuns până în vremea tatălui meu, inculcând clanului nostru simţul obligaţiei de a cunoaşte aceste chestiuni mai bine decât omul obişnuit, în copilărie, am auzit în mediul meu nenumărate poveşti musulmane, comentarii şi speculaţii, iar unele dintre ele mi-au rămas adânc întipărite în suflet, chiar dacă temperamentul meu a devenit în mod hotărât laic.

Şi a rămas laic şi după ce m-am mutat în Statele Unite, dar am constatat că mă interesează islamul mult mai mult aici, decât mă preocupase vreodată cât timp trăisem în lumea musulmană. Interesul meu s-a aprofundat după 1979, când fratele meu a îmbrăţişat islamul „fundamentalist”. Am început să studiez temeinic filosofia islamului prin intermediul unor scriitori precum Fazlur Rahman şi Syed Hussein Nase, precum şi istoria acestuia, cu ajutorul unor cercetători academici ca Ernst Grunebaum şi Albert Hourani, pentru a încerca să înţeleg de unde veneam eu şi fratele meu sau, în cazul lui, cum se putea merge înainte.

Dată fiind miza mea personală, aş putea accepta că supraevaluez importanţa islamului. Şi totuşi… rămâne o îndoială sâcâitoare. Să nu aibă afirmaţia mea chiar nicio bază obiectivă? Să privim aceste şase hărţi, instantanee ale lumii islamice în şase momente diferite ale istoriei:

Când vorbesc despre „lume islamică”, mă refer la societăţi cu majorităţi musulmane şi/sau conducători musulmani. Există, firește, musulmani şi în Anglia, în Franţa, în Statele Unite şi aproape peste tot în alte părţi ale globului, dar ar fi eronat să numim Londra, Parisul sau

New York-ul părţi ale lumii islamice. Dar chiar şi în conformitate cu definiţia mea limitată, nu a fost „lumea islamică” o realitate geografică importantă de-a lungul multor secole? Nu este ea şi astăzi la fel, când cuprinde teritoriile Asiei şi Africii şi formează un tampon uriaş între Europa şi Asia Orientală? Din punct de vedere geografic, acoperă o întindere mai mare decât Europa şi Statele Unite la un loc. În trecut, a reprezentat o singură entitate politică, iar noţiunile de unicitate şi unitate politică au ecou până astăzi în cazul unor musulmani. Când privesc aceste şase hărţi, continui să mă întreb cum a fost posibil ca în ajunul lui 11 septembrie nimeni să nu se gândească la islam ca la un jucător major pe harta istoriei lumii?!

După 11 septembrie, percepţiile s-au schimbat. Nemusulmanii din Occident au început să se întrebe ce anume este islamul, cine sunt aceşti oameni şi ce se petrece acolo. Aceleaşi chestiuni au început să mă frământe şi pe mine tot mai insistent, în anul acela, am vizitat Pakistanul şi Afghanistanul pentru prima dată după treizeci şi opt de ani şi am luat cu mine o carte pe care o găsisem într-un anticariat modest din Londra, *Islam în Modern History* (Islamul în istoria modernă), a regretatului Wilfred

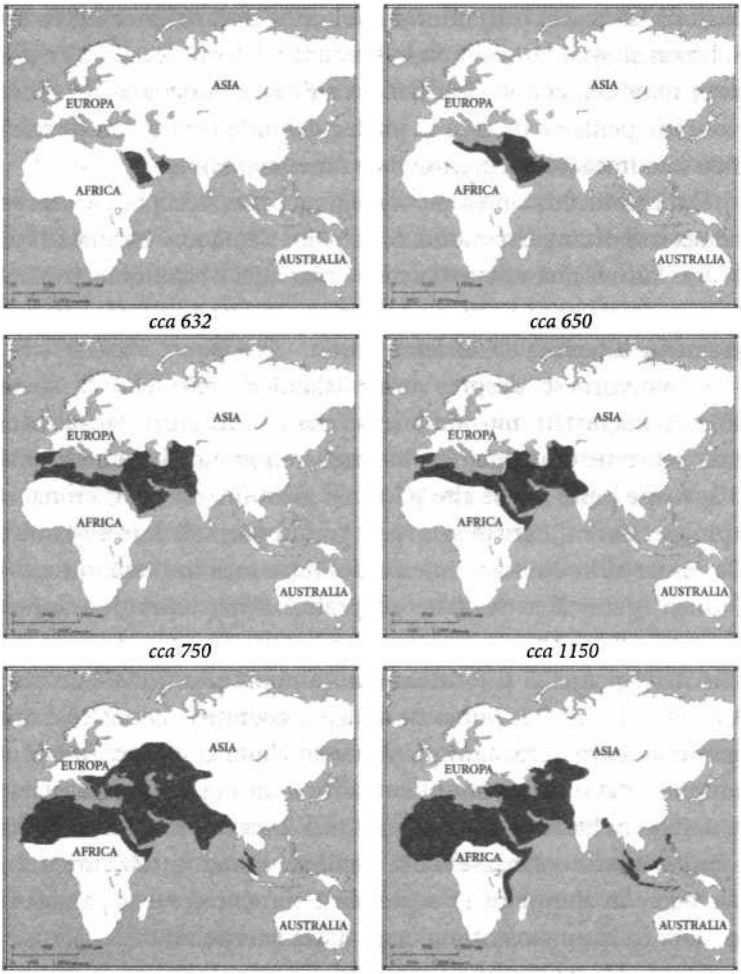

Răspândirea islamului

Cantwell Smith, profesor de religie la universităţile McGill şi Harvard. Smith publicase cartea în 1957, astfel că „istoria modernă" despre care vorbea el se încheiase cu peste patruzeci de ani mai înainte, dar analizele lui mi s-au părut absolut remarcabile – de fapt, chiar tulburătoare – şi pertinente pentru istoria care a urmat după 2002.

Smith a aruncat o lumină nouă asupra informaţiilor pe care le posedam din copilărie şi din lecturile ulterioare. De exemplu, pe când eram copil la Kabul, auzisem despre un bărbat pe nume Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. La fel „ca toată lumea”, ştiam că este un personaj important al istoriei islamice moderne; dar, sincer să fiu, nu-mi dădeam seama cum îşi câştigase acest renume, dincolo de faptul că îmbrăţişase „panislamismul”, care mie mi se părea un fel de şovinism musulman insipid. Acum, citindu-l pe Smith, mi-am dat seama că preceptele de bază ale „islamismului”, ideologia politică, cea care produsese atâta zarvă în jurul nostru în 2001, fusese elaborată de acest Karl Marx intelectual al „islamismului”. Cum se poate ca acest nume să fie total necunoscut nemusulmanilor?

M-am cufundat din nou în istoria islamică, de astă dată nu în căutarea unei identităţi personale, ci în efortul de a găsi logica evoluţiilor alarmante din rândurile musulmanilor timpurilor noastre – poveştile de groază din Afghanistan; tulburările din Iran, insurgenţele din Algeria, din Filipine şi din alte părţi; răpirile şi sinucigaşii cu bombe din Orientul Mijlociu, extremismul tot mai dur al islamului politic; iar acum emergenţa talibanilor. Cu siguranţă, o examinare mai atentă a istoriei ne va dezvălui cum de s-a ajuns la *aceasta*.

Şi treptat am început să-mi dau seama cum se ajunsese la aceasta. Am reuşit să înţeleg că, spre deosebire de istoria Franţei, sau a Maltei, sau a Americii de Sud, istoria ţărilor islamice „de acolo” nu a fost un fragment al unei istorii unice a lumii, pe care au avut-o cu toţii în comun. A fost mai degrabă un fel de istorie alternativă a *lumii* în sine, în concurenţă şi reflectând-o pe cea pe care am încercat s-o creez pentru editorul din Texas sau pe cea publicată de McDougall-Littell, pentru care am

scris „capitolele despre islam”.

Cele două istorii au început în acelaşi loc, pe pământul cuprins între fluviile Tigru şi Eufrat din vechiul Irak şi au ajuns în acelaşi loc, această luptă globală în care Occidentul şi lumea islamică par să fie jucătorii majori. Între acestea au trecut prin diferite – totuşi, în mod straniu, paralele –, peisaje!

Da, în mod straniu, paralele: privind în urmă, de exemplu, din cadrul istoric al lumii occidentale, se vede un singur imperiu mare care se ridică mult deasupra celorlalte în timpul Antichităţii: este Roma, acolo unde a luat naştere visul statului politic universal.

Privind în urmă, din orice punct al lumii islamice, se vede, de asemenea, un singur imperiu, care se ridică deasupra tuturor, întruchipând viziunea statului universal, dar acesta nu este Roma. Este califatul islamului timpuriu.

În ambele istorii, marele imperiu timpuriu se fragmentează pur şi simplu pentru că a crescut prea mare. Imperiul în declin este atacat de triburile nomade barbare din nord – dar în cazul lumii islamice „nordul” este reprezentat de stepele Asiei Centrale, iar barbarii nomazi nu sunt germanii, ci turcii. În amândouă, invadatorii dezmembrează marele stat în petice de regate mici, în care pătrunde o ortodoxie religioasă unică şi unificatoare: catolicismul în Occident, islamul sunnit în Orient.

Istoria lumii este întotdeauna povestea modului în care am ajuns „noi” aici şi acum, astfel că forma relatării depinde în mod inerent de ceea ce înţelegem prin „noi” şi de ceea ce înţelegem prin „aici şi acum”. Istoria lumii occidentale presupune prin tradiţie că acum şi aici este civilizaţia democratică industrială (şi postindustrială). În Statele Unite se presupune, mai departe, că istoria lumii conduce la naşterea ideilor fundamentale ale libertăţii şi

egalităţii şi are drept rezultat afirmarea lor ca o superputere, care conduce planeta în viitor. Această premisă stabileşte o direcţie pentru istorie şi plasează punctul final undeva pe calea pe care mergem acum. Ne face vulnerabili la ideea că toţi oamenii se mişcă în aceeaşi direcţie, deşi unii dintre noi nu au ajuns chiar foarte departe – fie pentru că au pornit mai târziu, fie că se mişcă mai încet –, motiv pentru care sunt numite „ţări în curs de dezvoltare”.

Dacă viitorul ideal prevăzut de societatea postindustrială occidentală democrată este luat drept punct final al istoriei, povestea care ne aduce la momentul de aici şi acum prezintă mai mult sau mai puţin următoarele etape:

1. Naşterea civilizaţiei (Egiptul şi Mesopotamia)
2. Perioada clasică (Grecia şi Roma)
3. Evul Mediu (Ascensiunea creştinismului)
4. Reînvierea: Renaşterea şi Reforma
5. Iluminismul (explorările şi ştiinţa)
6. Revoluţiile (democratică, industrială, tehnologică)
7. Afirmarea statelor naţionale: Lupta pentru imperiu
8. Primul şi al Doilea Război Mondial
9. Războiul Rece
10. Triumful capitalismului democratic

Dar ce se întâmplă dacă privim lumea prin ochii islamului? Suntem dispuşi să ne vedem drept versiuni pipernicite ale Occidentului, care se dezvoltă spre acelaşi punct final, dar mai puţin eficace? Cred că nu. În primul rând, vom vedea un alt prag care împarte totul în „înainte de „şi „după”: anul zero pentru noi va fi anul migraţiei Profetului Mahomed de la Meca la Medina, Hegira lui, care a dat naştere comunităţii musulmane. Pentru noi, această comunitate întruchipează noţiunea de „civilizat” şi

perfecţionarea acestui ideal va arăta ca impulsul care a dat formă şi direcţie istoriei sale.

Dar în secolele din urmă, simţim că ceva a luat-o razna în acest flux. Comunitatea a încetat să se mai extindă, a devenit confuză, este străbătută de curenţi opuşi disruptivi, de o direcţie istorică concurenţială. Ca moştenitori ai tradiţiei musulmane, suntem siliţi să căutăm înţelesul istoriei în înfrângere, şi nu în victorie. Ne simţim prinşi între două impulsuri conflictuale: să ne schimbăm părerea despre „civilizat" şi s-o aliniem cu fluxul istoriei, sau să luptăm cu fluxul istoriei ca să-l realiniem cu noţiunea noastră de „civilizat".

Dacă prezentul ciuntit pe care îl trăieşte societatea islamică este luat ca „aici şi acum" pentru a fi explicat prin relatările despre istoria lumii, atunci povestea ar putea fi periodizată în următoarele etape:

1. Timpurile vechi: Mesopotamia şi Persia
2. Naşterea islamului
3. Califatul: căutarea unităţii universale
4. Fragmentarea: Perioada sultanatelor
5. Catastrofa: Cruciadele şi mongolii
6. Renaşterea: Epoca celor trei imperii
7. Pătrunderea Occidentului în Orient
8. Mişcările reformatoare
9. Triumful modernişti lor laici
10. Reacţia islamistă

Criticul literar Edward Said susţine că, de-a lungul secolelor, Occidentul a construit o fantezie „orientalistă" despre lumea islamică, în care se amestecă un sentiment sinistru de „alteritate" cu imagini invidioase de opulenţă decadentă. Ei bine, da, în măsura în care islamul a intrat în imaginaţia occidentală, aceasta a fost, mai mult sau mai puţin, descrierea lui.

Dar pe mine mă intrigă mai mult relativa absenţă a oricărei descrieri. În zilele lui Shakespeare, de pildă, puterea mondială predominantă era concentrată în trei imperii islamice. Dar unde sunt toţi aceşti musulmani în opera lui? Lipsesc. Dacă nu ştiai că maurii sunt musulmani, nu ai fi aflat acest lucru din *Othello*.

Iată aşadar două lumi uriaşe una lângă alta; este remarcabil cât de puţin au luat una de la cealaltă. Dacă Occidentul şi lumea islamică ar fi fost două fiinţe omeneşti, am putea vedea aici simptomele reprimării. Ne-am putea întreba: „Ce s-a întâmplat cu aceştia doi? Oare s-au iubit cândva? A existat între ei vreun abuz?”

Dar cred că există o explicaţie mai puţin senzaţională. De-a lungul unei mari părţi a istoriei, Occidentul şi ceea ce este astăzi inima lumii islamice au fost ca două universuri separate, fiecare preocupat de propriile chestiuni interne, fiecare crezând despre sine că este centrul istoriei omeneşti, fiecare trăind o altă poveste – până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când cele două poveşti au început să se intersecteze. Întrucât Occidentul era mai puternic, curentul acestuia a prevalat şi l-a acoperit pe celălalt.

Dar istoria depăşită nu s-a oprit nicio clipă din mers. A continuat să curgă pe dedesubt, ca un curent de reflux şi continuă să curgă şi acum la fel. Când marcăm pe hartă punctele fierbinţi ale lumii – Caşmir, Iran, Cecenia, Balcanii, Israelul şi Palestina, Irak – marcăm limitele unei entităţi care a dispărut de pe hărţi, dar care continuă să se zbată şi să se zvârcolească în efortul de a nu muri.

Aceasta este povestea pe care o relatez în paginile următoare şi subliniez cuvântul „povestea”. *Destinul deturnat* nu este nici manual şi nicio teză ştiinţifică. Este mai degrabă ceea ce v-aş spune dacă ne-am întâlni la o

cafenea şi m-aţi întreba: „Ce înseamnă chestia asta cu istoria paralelă a lumii?” Argumentele pe care le aduc pot fi găsite în numeroase cărţi din rafturile bibliotecilor universitare. Citiţi-le acolo dacă nu vă deranjează limbajul academic şi notele de subsol. Citiţi-le aici, dacă vreţi istoria ca atare. Deşi nu sunt cercetător, am folosit lucrările oamenilor de ştiinţă, care cern materialul brut la istoriei, pentru a trage concluzii, şi pe ale universitarilor, care au cernut lucrările cercetătorilor ştiinţifici, pentru a trage meta-concluzii.

Într-o istorie care se întinde pe mai multe mii de ani, dedic un spaţiu care poate părea disproporţionat unei scurte jumătăţi de secol de demult, dar zăbovesc acolo pentru că acea perioadă cuprinde cariera Profetului Mahomed şi a primilor lui patru succesori, începutul poveştii islamului. Repovestesc istoria lui ca o dramă umană intimă, deoarece acesta este modul în care o cunosc musulmanii. Mediul academic abordează această relatare mai sceptic, acordând mai mult credit surselor nemusulmane decât relatărilor musulmane mai puţin obiective, deoarece doresc să scoată la iveală mai ales ceea ce „s-a întâmplat cu adevărat”. Scopul meu este în special să transmit ceea ce *cred* musulmanii că s-a întâmplat, deoarece asta este ceea ce i-a motivat pe musulmani de-a lungul secolelor şi ceea ce face inteligibil rolul lor în istoria lumii.

Trebuie să formulez însă un avertisment în legătură cu originile islamului. Spre deosebire de celelalte religii – iudaismul, budismul, hinduismul, chiar şi creştinismul – musulmanii au început să culeagă, să memoreze, să recite şi să-şi păstreze istoria imediat ce s-a produs şi, nu numai că au păstrat-o, dar au încastrat fiecare întâmplare într-un cuib de surse, numit martori, pentru fiecare eveniment şi

enumerând toate persoanele care au transmis relatarea de-a lungul timpului până la cel care a aşternut-o în scris; au consemnat tot acest lanţ al custodiilor ca şi când ar valida o probă într-un caz în faţa instanţei.

Aceasta înseamnă că relatările musulmane fundamentale nu pot fi abordate ca parabole. În cazul parabolei, nu cerem dovezi că evenimentele chiar s-au întâmplat; nu acesta este scopul. Nu ne pasă dacă *povestea* este adevărată; vrem ca *lecţia* să fie adevărată. Relatările musulmane nu conţin lecţii de acest fel: nu sunt poveşti despre oameni ideali într-un peisaj ideal. Ajung la noi mai degrabă ca relatări despre oameni reali, care se luptă cu probleme practice în noroiul şi în întunericul istoriei adevărate şi luăm din ele orice învăţătură dorim.

Dar aceasta nu înseamnă să negăm că povestirile musulmane sunt alegorice, nici că unele dintre ele sunt inventate, nici că unele sau toate au fost modificate de povestitori de-a lungul timpului pentru a se potrivi scopurilor persoanei sau momentului. Vrem numai să spunem că musulmanii şi-au transmis relatările fundamentale în spiritul relatărilor istorice şi aflăm despre aceşti oameni şi despre aceste evenimente în acelaşi fel în care ştim ce s-a întâmplat între Sulla şi Marius în vechea Romă. Aceste poveşti se află undeva între istorie şi mit, iar relatarea lor fără aspectul de dramă umană falsifică semnificaţia pe care o avuseseră pentru musulmani, iar lucrurile pe care musulmanii le-au făcut de-a lungul secolelor devin astfel mai puţin inteligibile. Aşadar, în felul acesta intenţionez să povestesc istoria, iar dacă sunteţi alături de mine la bord, legaţi-vă centurile şi să pornim la drum.

Capitolul 1 Lumea Mijlocie

Cu mult înainte să ia naştere islamul, între Oceanul

Atlantic şi Golful Bengal se formaseră două lumi. Fiecare se coagulase în jurul unei reţele diferite de drumuri comerciale şi de comunicare; una dintre ele, în special în jurul unei reţele de căi maritime; cealaltă, în jurul unei reţele de căi rutiere.

Dacă privim traficul maritim din Antichitate, Marea Mediterană se detaşează drept centrul evident al istoriei mondiale, pentru că acolo s-au întâlnit şi s-au amestecat micenienii, cretanii, fenicienii, lidienii, grecii, romanii şi multe alte culturi timpurii viguroase. Oamenii care trăiau la distanţe mari de Mediterana puteau să audă relativ uşor şi să interacţioneze cu alţi oameni care trăiau departe de Mediterana, astfel încât această mare întinsă a devenit o forţă organizatoare, care a introdus popoarele unul în istoria celuilalt şi le-a împletit destinele, formând germenii istoriei lumii, din care a apărut „civilizaţia occidentală”.

Dar” dacă privim traficul terestru din Antichitate, marea gară centrală a lumii era reţeaua de drumuri care legau Subcontinentul Indian, Asia Centrală, platourile înalte ale Iranului, Mesopotamia şi Egiptul, dramuri care străbăteau un teritoriu delimitat de fluvii şi de mări – Golful Persic, fluviile Ind şi Amudaria; Mările Arai, Caspică şi Neagră; Mediterana, Nilul şi Marea Roşie. Aceasta a devenit în cele din urmă lumea islamică.

Din păcate, nu există o denumire comună pentru această a doua zonă. O parte din ea este numită Orientul Mijlociu, dar dacă dăm unei zone denumirea unei părţi a acesteia se ascund legăturile cu întregul şi, apoi, expresia Orient Mijlociu presupune că ne aflăm în Europa de Vest – dacă stăm în platourile persane, de exemplu, aşa-numitul Orient Mijlociu este Vestul Mijlociu. De aceea, prefer să numesc această zonă, de la Ind la Istanbul, Lumea Mijlocie, deoarece se află între lumea mediteraneană şi

lumea chineză.

Lumea chineză era, firește, un univers în sine, şi avea puţine lucruri în comun cu celelalte două lumi; este de aşteptat, dacă ne gândim numai la aşezarea geografică. China era despărţită de lumea mediteraneană pur şi simplu de distanţa uriaşă faţă de Lumea Mijlocie, de Munţii Himalaya, de Deşertul Gobi şi de junglele din Asia de sud-est, o barieră aproape impenetrabilă, motiv pentru care China şi sateliţii ei nu au intrat în „istoria lumii" centrată pe Lumea Mijlocie şi, deci, nu este menţionată decât foarte rar în cartea de faţă. Acelaşi lucru este valabil pentru Africa Subsaharianã, ruptă de restul Eurasiei de cel mai mare deşert al lumii. Din acelaşi motiv, Americile au format un alt univers distinct, cu o istorie proprie, care era de aşteptat încă şi mai mult, dată fiind poziţia lor geografică.

Dar geografia nu a separat Lumea Mediteraneană şi Lumea Mijlocie la fel de radical cum a izolat China sau Americile. Aceste două regiuni s-au închegat ca lumi diferite deoarece au fost ceea ce istoricul Philip D. Curtin a numit „zone de intercomunicare": fiecare dintre ele avea mai multă interacţiune pe plan intern, decât cu cealaltă. Din orice punct de pe coasta Mediteranei era mai uşor de ajuns în alt punct din zona Mediteranei decât la Persepolis sau pe fluviul Ind. În mod similar, caravanele de pe drumurile terestre care brăzdau Lumea Mijlocie în vremurile străvechi puteau porni în orice direcţie, din orice intersecţie – şi erau multe astfel de intersecţii. Dar când mergeau spre vest, spre Asia Mică (Turcia de astăzi), însăşi forma terenului îi ducea treptat spre cea mai îngustă trecătoare din lume, podul (dacă se întâmpla să fie pe atunci vreunul) de pe Strâmtoarea Bosfor. Aceasta bloca traficul de pe uscat şi întorcea caravanele înapoi spre

centru sau spre sud, de-a lungul coastei mediteraneene.

Bârfe, poveşti, glume, zvonuri, impresii istorice, mitologii religioase, produse concrete şi alte fragmente de cultură mergeau împreună cu negustorii, călătorii şi cuceritorii. Drumurile comerciale funcţionau astfel ca nişte capilare, transportând sângele civilizaţiei. Societăţile străbătute de o reţea de astfel de capilare pot deveni personaje în relatările altor culturi, chiar dacă nu se pot pune de acord cine sunt eroii pozitivi şi cine sunt cei negativi.

Aşa se face că lumea Mediteranei şi Lumea Mijlocie au elaborat relatări oarecum distincte ale istoriei lumii. Oamenii care au trăit pe malurile Mediteranei aveau motive întemeiate să creadă că sunt centrul istoriei omenirii, dar şi oamenii care trăiau în Lumea Mijlocie aveau motive la fel de temeinice să creadă că sunt situaţi în inima lumii.

Aceste două istorii ale lumii se suprapuneau în fâşia de teritoriu în care găsim astăzi Israelul, Libanul, Siria şi Iordania – adică acolo unde, pe scurt, sunt atât de multe turbulenţe. Aici era marginea de est a lumii definite prin căile maritime şi marginea de vest a lumii definite prin căile terestre. Din perspectiva mediteraneană, această zonă a făcut întotdeauna parte din istoria lumii care a avut în centrul şi la originea ei lumea mediteraneană. Din cealaltă perspectivă, a făcut întotdeauna parte din Lumea Mijlocie, care are în centrul ei Mesopotamia şi Persia. Nu există acum şi nu au existat adesea dispute înverşunate în legătură cu această bucăţică de pământ: din ce lume face parte?

Lumea Mijlocie înainte de islam

Primele civilizaţii au apărut de-a lungul malurilor diferitelor fluvii care curg lent şi au revărsări anuale. În

valea Fluviului Galben din China, a Indului în India, în valea Nilului din Africa – acestea au fost locurile în care, cu peste şase mii de ani în urmă, vânătorii şi păstorii nomazi s-au aşezat şi au devenit sedentari, au construit sate şi au devenit agricultori.

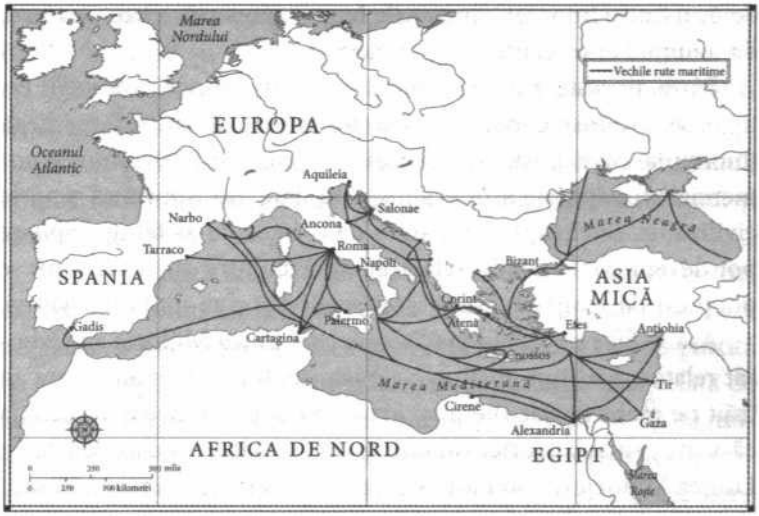

Lumea Mediteraneană (definită de rutele comerciale maritime)

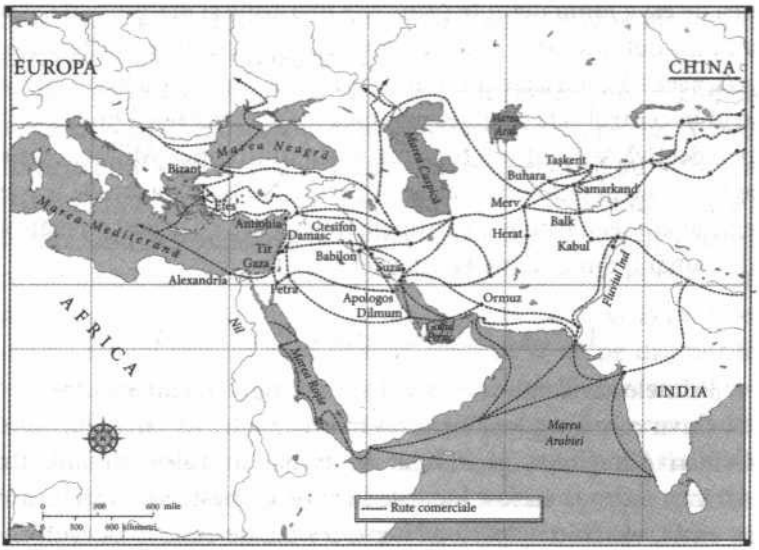

Lumea Miilocie (definită de rutele comerciale terestre)

Poate că cel mai dinamic vas Petri al culturii umane timpurii a fost acea bucăţică de pământ dintre Tigru şi Eufrat, cunoscută sub numele de Mesopotamia, ceea ce înseamnă de fapt „între râuri”. Întâmplător, fâşia îngustă de pământ delimitată de aceste două fluvii coincide aproape exact cu teritoriul actual al statului naţional modern Irak. Atunci când vorbim despre „semiluna fertilă” ca despre „leagănul civilizaţiei” vorbim despre Irak – aici a început totul.

Mesopotamia prezintă o caracteristică geografică specială, care o deosebeşte de toate celelalte teritorii ale culturilor timpurii. Cele două fluvii care o definesc străbat un ţinut de şes, câmpii locuibile care pot fi abordate din orice direcţie. Geografia nu oferă niciun fel de protecţie naturală pentru oamenii care locuiesc aici – spre deosebire de Nil, de exemplu, care este mărginit de mlaştini în partea de est, de zona nelocuibilă a Saharei în vest şi de stânci abrupte în cursul superior. Geografia a oferit Egiptului continuitate, dar a şi redus interacţiunea acestuia cu celelalte culturi, obligându-l la un fel de stază.

Dar nu acelaşi lucru s-a întâmplat în Mesopotamia. Aici, încă de foarte timpuriu, s-a instalat un model de viaţă care s-a repetat de nenumărate ori timp de peste o mie de ani, reprezentat de o luptă complexă între nomazi şi locuitorii oraşelor, care a dus la expansiunea unor imperii mari. Modelul de dezvoltare a fost următorul:

Agricultorii sedentari construiau sisteme de irigaţii care asigurau viaţa prosperă din sate şi din oraşe. În cele din urmă, un conducător mai energic, un preot bine organizat sau o alianţă de doi conducători, aducea toate aceste centre urbane sub stăpânirea unui singure puteri, constituind astfel o imitate politică mai mare – o confederaţie, un regat, un imperiu; în final, nomazii duri

deveneau locuitori blânzi ai oraşelor, iubitori de lux şi de confort, exact genul de oameni pe care îi cuceriseră; iar în acest moment un alt trib nomad dur şi îndrăzneţ sosea şi îi cucerea, preluând puterea în imperiul *lor*.

Cucerire, consolidare, expansiune, degenerare, cucerire – acesta era modelul. El a fost codificat în secolul al XIV-lea de marele istoric musulman Ibn Khaldun, pe baza observaţiilor sale referitoare la lumea în care trăia. Ibn Khaldun simţea că în acest model descoperise pulsul istoriei.

În orice moment, acest proces avea loc în mai multe locuri, un imperiu se dezvolta aici, altul se năştea acolo, ambele imperii se extindeau până când ajungeau să se ciocnească unul de altul, moment în care unul îl cucerea pe celălalt, formând un nou imperiu mai mare.

Cu 5500 de ani în urmă, aproximativ o duzină de oraşe situate de-a lungul Eufratului s-au unit într-o singură formaţiune, numită Sumer. Aici au fost inventate scrierea, roata, căruţa, roata olarului şi sistemul timpuriu al numerelor. Apoi akkadienii, oameni mai duri din amonte, au cucerit Sumerul. Conducătorul lor, Sargon, a fost primul cuceritor remarcabil al cărui nume a fost consemnat de istorie, un om feroce după toate relatările şi un adevărat arhetip al celui care reuşeşte prin forţe proprii, căci şi-a început viaţa ca un nevoiaş necunoscut, dar a lăsat consemnări ale faptelor lui sub forma unor tăbliţe de lut cu scriere cuneiformă care spuneau, în esenţă, următoarele: „Acesta a crescut şi l-am zdrobit; acesta a crescut şi l-am zdrobit”.

Sargon şi-a condus războinicii atât de departe spre sud, încât aceştia şi-au putut spăla armele în apa mării. Acolo a spus: „Acum, orice rege care doreşte să se numească egalul meu, indiferent unde aş merge, să plece!”

Aceasta însemna: „Să vedem dacă mai cucereşte cineva atât de mult ca mine”[4]. Imperiul lui era mai mic decât statul New Jersey.

Cu timpul, alţi barbari nomazi din platourile înalte au coborât şi au cucerit Akkadul, apoi au fost cuceriţi de alţii, iar aceştia de alţii – gutieni, casiţi, hurieni, amoriţi, şi modelul a continuat să se repete. Dacă examinăm situaţia mai de aproape, vom vedea noi conducători care stăpânesc în esenţă cam aceleaşi teritorii, dar de fiecare dată ceva mai mult.

Amoriţii au marcat un moment crucial în acest ciclu, atunci când au construit vestita cetate a Babilonului şi din această capitală au guvernat primul Imperiu Babilonian. Babilonienii au cedat locul asirienilor, care au guvernat dintr-o cetate încă şi mai mare şi mai măreaţă, Ninive. Imperiul lor se întindea din Irak până în Egipt şi vă puteţi imagina cât de uriaşă putea să pară acea suprafaţă într-o vreme în care cea mai rapidă modalitate de a ajunge dintr-un loc în altul era călare. Asirienii şi-au dobândit în istorie o reputaţie foarte proastă de tirani nemiloşi. Este greu de spus dacă erau mai răi decât alţii de la vremea respectivă, dar au practicat o tragedie devenită notorie în timpul lui Stalin, în secolul al XX-lea: au dezrădăcinat populaţii întregi şi le-au mutat în alte locuri, bazându-se pe faptul că oamenii care îşi pierd căminele şi sunt siliţi să trăiască printre străini, rupţi de sprijinul lor familial, vor fi prea derutaţi şi nefericiţi pentru a mai putea organiza rebeliuni.

Sistemul a funcţionat un timp, dar nu pentru totdeauna. Asirienii s-au prăbuşit în cele din urmă în faţa unuia dintre popoarele supuse de ei, caldeenii, care au reconstruit Babilonul şi au câştigat un loc de cinste în

4 A se vedea Georges Roux, Ancient Iraq, Penguin, New York, 1980, p. 148 (n. a.).

istorie, datorită realizărilor intelectuale din domeniul astronomiei, medicinii şi matematicii. Foloseau un sistem în bază 12 (spre deosebire de sistemul nostru actual în baza 10) şi au fost pionieri în măsurarea şi împărţirea timpului; datorită lor anul are douăsprezece luni, ora şaizeci de minute (de cinci ori doisprezece) şi minutul are şaizeci de secunde. Erau admirabili urbanişti şi arhitecţi – un rege caldean este cel care a construit vestitele Grădini Suspendate din Babilon, pe care anticii le considerau una din cele şapte minuni ale lumii.

Dar şi caldeenii au aplicat strategia asiriană a dezrădăcinării unor populaţii întregi pentru a dezbina şi a stăpâni. Regele lor, Nabucodonosor a fost unul dintre primii care au distrus Ierusalimul şi i-au târât pe evrei în captivitate. Şi tot un rege al caldeenilor din Babilonia, Belşaţar, care, în timp ce petrecea în palatul lui într-o noapte, a văzut o mână fără trup, care scria pe perete cu litere de foc: „*Mene*, *mene*, *techel ufarsin*”.

Sicofanţii lui nu au reuşit să înţeleagă ce însemnau aceste cuvinte, probabil şi pentru că erau chiori de beţi, dar şi pentru că erau scrise într-o limbă străină (arameică, după cum s-a constatat). Şi atunci au trimis după prizonierul Daniel, care a spus că acele cuvinte înseamnă: „Zilele tale sunt numărate; ai fost cântărit şi eşti prea uşor; regatul tău va fi împărţit”. Cel puţin, aşa spune Vechiul Testament, în Cartea lui Daniel[5].

Belşaţar abia a mai avut timp să reflecteze la

5 „Iată inscripţia care a fost scrisă: Mene, mene, techel ufarsin./Aceasta este tâlcuirea cuvântului mene: Dumnezeu a numărat zilele regatului tău şi i-a pus capăt/Techel: l-a cântărit în cântar şi l-a găsit uşor./Peres: a împărţit regatul tău şi l-a dat Mezilor şi Perşilor.” Daniel, 5:25-28, Biblia, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 2015 (n. tr.).

profeţie, că aceasta s-a şi împlinit. Babilonul a fost scăldat într-o adevărată baie de sânge de cei mai noi cotropitori din platourile înalte, o alianţă între perşi şi mezi. Aceste două triburi indo-europene au pus capăt celui de-al Doilea Imperiu Babilonian şi l-au înlocuit cu Imperiul Persan.

În acest moment, ciclul recurent al imperiilor din ce în ce mai mari din inima Lumii Mijlocii s-a oprit sau, cel puţin, a luat o pauză mai lungă. Unul dintre motive era şi acela că, în momentul când s-au instalat aici perşii, nu mai rămăsese mare lucru de cucerit. Ambele „leagăne ale civilizaţiei”, Egiptul şi Mesopotamia, intraseră în stăpânirea lor. Suzeranitatea lor se întindea spre vest până în Asia Mică, în sud până la Nil, la est prin platourile înalte din Iran şi Afghanistan până la Ind. Persanii parfumaţi şi rafinaţi probabil nu găseau că mai are rost să cucerească şi altceva: la sud de Ind era jungla impenetrabilă, la nord de Afghanistan se întindeau stepele cu climă aspră, unde suflau vânturi puternice şi triburile turcice nomade îşi câştigau anevoie existenţa cu turmele şi cirezile lor – cine ar fi dorit să domnească peste aşa ceva? Aşadar, persanii s-au mulţumit să construiască un şir de fortăreţe ca să-i ţină pe barbari la distanţă, în aşa fel încât oamenii cumsecade să poată continua să trăiască în mod civilizat de partea cealaltă a gardului.

În momentul în care persanii au preluat conducerea, adică în preajma anului 550 î.Hr., zona fusese deja destul de bine consolidată; în fiecare regiune, cuceritorii anteriori organizaseră triburile locale şi oraşele în sisteme unitare, guvernate de un singur monarh din capitala regiunii, care era Elam, Ur, Ninive sau Babilon. Persanii au profitat de munca predecesorilor lor (şi de sângele vărsat de aceştia).

Dar Imperiul Persan se evidenţiază din mai multe motive, în primul rând, persanii erau anti-asirieni. Au

dezvoltat o concepţie total diferită despre modul de guvernare a unui teritoriu atât de întins. În loc să dezrădăcineze populaţii întregi, le-au relocat. Le-au dat drumul evreilor din captivitate şi i-au ajutat să se ducă înapoi, în Canaan. împăraţii persani au aplicat o strategie multiculturală: multe popoare sub acelaşi mare cort. îşi controlau teritoriul imens permiţând diverselor popoare care îl constituiau să-şi trăiască viaţa în conformitate cu propriile tradiţii şi obiceiuri, sub autoritatea propriilor conducători, cu condiţia să-şi plătească impozitele şi să îndeplinească alte câteva cereri ale împăratului. Ulterior, musulmanii au preluat această idee, care a persistat şi în perioada otomană.

În al doilea rând, persanii au văzut în comunicare cheia unificării şi, prin aceasta, a exercitării controlului în imperiul lor. Au promulgat un set coerent de legi fiscale şi au emis o monedă unică pentru toată întinderea imperiului, moneda fiind mijlocul de comunicare în comerţ. Au construit o reţea uriaşă de drumuri şi au presărat-o cu hanuri pentru a uşura călătoriile. Au dezvoltat un sistem poştal eficient, un fel de versiune timpurie a sistemului Pony Express[6]. Lozinca „Nici zăpada, nici ploaia, nici arşiţa, nici întunericul nopţii nu-i opreşte pe aceşti curieri să-şi îndeplinească rapid comisioanele” provine din Persia antică.

Persanii aveau şi foarte mulţi traducători. Nu puteai să scapi spunând: „Domnule ofiţer, nu am ştiut că este împotriva legii, eu nu vorbesc persana”. Traducătorii îi dădeau împăratului posibilitatea să răspândească descrieri ale splendorii şi măreţiei lui în diverse limbi, astfel ca toţi supuşii lui să-l poată admira. Darius („cel Mare”), care a

6 Sistem poştal rapid înfiinţat în 1859 între coasta Atlanticului şi coasta Pacificului, care parcurgea distanţa în 10 zile (n. tr.).

adus Imperiul Persan pe una din culmile dezvoltării sale, a pus să i se sape în stâncă povestea vieţii într-un loc numit Behistun. Şi a poruncit să fie scrisă în trei limbi: persană veche, elamită şi babiloniană; 15.000 de semne dedicate isprăvilor şi cuceririlor lui Darius, cu detalii despre rebelii care încercaseră fără succes să-l dea jos şi pedepsele pe care le suferiseră, ceea ce comunica, în esenţă, că e mai bine să nu te legi de acest împărat, căci putea să-ţi taie nasul sau chiar şi mai rău.

Acea parte a inscripţiei despre Darius de la Behistun, care fusese scrisă în persana veche, se putea descifra pornind de la persana modernă, astfel că după ce a fost redescoperită în secolul al XIX-lea, cercetătorii au putut s-o folosească pentru a descifra celelalte două limbi, dobândind astfel acces la bibliotecile cu scriere cuneiformă din vechea Mesopotamie. Bibliotecile sunt atât de vaste, încât ştim acum mai multe despre viaţa de zi cu zi din această zonă a lumii de acum trei mii de ani, decât despre viaţa zilnică din Europa Occidentală de acum 1 200 de ani.

Religia a pătruns în toată lumea persană. Nu era conceptul hinduist cu un milion de zei, nici panteonul egiptean cu fiinţe magice pe jumătate oameni, pe jumătate animale, nici păgânismul grec care credea că orice lucru mărunt din natură îşi are divinitatea sa, o divinitate care arăta ca un om şi avea slăbiciunile acestuia. Nu, în universul persan, zoroastrismul deţinea un loc de cinste. Zoroastru (Zarathustra) a trăit cu aproximativ 1.000 de ani înainte de Cristos, poate mai devreme, poate mai târziu, nimeni nu ştie exact. Provenea din Iranul de Nord sau poate din nordul Afghanistanului, ori poate de undeva de la est de Afghanistan, nici acest lucru nu se cunoaşte cu precizie. Zoroastru nu a pretins niciodată că este profet

sau emisar al unei energii divine, cu atât mai puţin divinitate sau zeitate. Se considera filosof şi căutător. Dar adepţii lui îl considerau un om sfânt.

Zoroastru susţinea că universul este împărţit în întuneric şi lumină, între bine şi rău, între adevăr şi falsitate, între viaţă şi moarte. Universul se împărţise în aceste două tabere opuse în momentul creaţiei, cele două tabere rămăseseră mereu încleştate în luptă de atunci încoace, iar lupta lor avea să dureze până la sfârşitul vremurilor.

Zoroastru spune că în oameni există ambele principii. Oamenii aleg în mod liber dacă să meargă pe o cale sau alta. Alegând binele, oamenii promovează forţele luminii şi ale vieţii. Alegând răul, conferă putere forţelor întunericului şi ale morţii. În universul lui Zoroastru nu există predestinare. Rezultatul marii încleştări este întotdeauna îndoielnic, nu numai că fiecare fiinţă umană este liberă să facă alegeri morale, dar fiecare opţiune morală afectează rezultatul cosmic.

Zoroastru vedea drama universului întruchipată în două divinităţi – nu una, nu o mie –, ci două. Ahuramazda întruchipa principiul binelui, Ahriman principiul răului. Focul era reprezentarea iconică a lui Ahuramazda, ceea ce i-a făcut pe unii să-i caracterizeze pe zoroastrieni drept adoratori ai focului, dar ceea ce adoră ei nu este focul ca atare, ci pe Ahuramazda. Zoroastru vorbea despre viaţa de după moarte, dar susţinea că numai cei buni merg acolo nu ca răsplată pentru că fuseseră buni, ci ca o consecinţă a faptului că aleseseră această direcţie. Zoroastrienii persani respingeau statuile religioase, imaginile, icoanele, punând bazele aversiunii faţă de astfel de reprezentări în arta musulmană, care s-a afirmat puternic în islam.

Uneori, Zoroastru sau adepţii lui îl numeau pe

Ahuramazda „Stăpânul înţelept”, şi vorbeau despre el ca şi când ar fi fost într-adevăr creatorul întregului univers, ca şi când el ar fi fost acela care împărţise toată creaţia în cele două aspecte opuse, la scurt timp după momentul propriu-zis al Creaţiei. Astfel, dualismul lui Zoroastru înclina spre monoteism, fără să ajungă vreodată acolo. În cele din urmă, pentru adepţii zoroastrismului persan, existau două divinităţi cu putere egală care stăpâneau universul, iar fiinţele umane erau frânghia de care trăgeau acestea în confruntarea dintre ele.

Preotul zoroastrismului se numea *mag*, la plural *magi*: cei trei „oameni înţelepţi de la răsărit” care, conform relatării creştine, au adus mirt şi tămâie pruncului Iisus în staul, erau preoţi ai lui Zoroastru. Şi cuvântul magician derivă tot de la *magi*. Ceilalţi oameni credeau despre aceşti preoţi că posedă puteri miraculoase (ceea ce pretindeau uneori ei înşişi).

În ultimele zile ale Imperiului, persanii au pătruns în lumea mediteraneană şi au făcut o incursiune scurtă, dar importantă, în istoria lumii. împăratul persan Darius a pornit spre vest ca să-i pedepsească pe greci. Spun „să-i pedepsească”, nu „să-i invadeze” sau „să-i cucerească”. Pentru persani, grecii erau locuitorii primitivi ai unor orăşele de la marginea vestică îndepărtată a lumii civilizate, oraşe care aparţineau în mod implicit persanilor, deşi erau prea departe pentru a fi guvernate direct. împăratul Darius voia ca grecii doar să-i confirme că sunt supuşii lui, trimiţându-i ca tribut simbolic un vas cu apă şi o cutie cu pământ din solul lor. Grecii au refuzat. Darius a strâns o armată ca să se ducă să îi înveţe minte pe greci şi să le dea o lecţie pe care nu o vor uita niciodată, dar însăşi mărimea armatei lui era mai degrabă un dezavantaj, decât o calitate. Cum să conduci atât de mulţi oameni la o

asemenea distanţă? Cum îi aprovizionezi? Darius ignorase primul principiu al strategiei militare: să nu duci niciodată un război terestru în Europa. În cele din urmă, grecii au fost aceia care le-au dat o lecţie de neuitat persanilor – o lecţie pe care însă au uitat-o repede, căci în generaţia imediat următoare, fiul nu foarte inteligent al lui Darius, Xerxes, a decis să-şi răzbune tatăl, repetând şi amplificând greşelile acestuia. Xerxes s-a întors şi el înfrânt acasă, iar acesta a fost sfârşitul aventurii europene a Persiei.

Dar lucrurile nu s-au încheiat aici. Cam 150 de ani mai târziu, Alexandru cel Mare a pornit bătălia în sens invers. Auzim adesea spunându-se despre Alexandru cel Mare că a cucerit lumea, dar, în realitate, ceea ce a cucerit el a fost Persia, care cucerise deja „lumea”.

Cu Alexandru, povestea mediteraneană a pătruns cu forţa în povestea Lumii Mijlocii. Alexandru visa să le facă să fuzioneze una cu alta, unind Asia cu Europa. Intenţiona să-şi fixeze capitala în Babilon. A tăiat adânc şi a lăsat un semn trainic. Apare în multe mituri şi poveşti persane, care îl prezintă supradimensionat, înzestrat cu calităţi eroice, deşi nu toate neapărat pozitive (dar nici toate negative). O parte a oraşelor din lumea musulmană au fost denumite după el. Alexandria este exemplul cel mai cunoscut, un exemplu mai puţin cunoscut este Kandahar – vestit acum pentru că talibanii îl consideră capitala lor. Kandahar s-a numit iniţial „Iskandar”, aceasta fiind pronunţia numelui Alexandru în est, dar „Is” iniţial a căzut şi „Kandar” a devenit apoi „Kandahar”.

Dar rana adâncă produsă de Alexandru s-a închis, pielea a crescut pe deasupra şi impactul celor unsprezece ani ai lui de stăpânire în Asia s-a estompat. Într-o noapte, a murit pe neaşteptate în Babilon – poate de gripă, de malarie, de prea multă băutură, de otravă, nimeni nu ştie

exact. Avea generali staţionaţi în diverse părţi ale teritoriului pe care îl cucerise, iar în momentul când a murit, cei mai puternici au pus mâna pe terenul pe care se întâmpla să-l guverneze la momentul respectiv, modelând regatele elene care au durat apoi câteva sute de ani. De exemplu, în regatul Bactria (astăzi Afghanistanul de Nord) artiştii au executat sculpturi cu aspect grecesc; mai târziu, influenţele budiste s-au răspândit în nordul Indiei, cele două stiluri de artă s-au amestecat şi au dat naştere artei greco-budiste.

În cele din urmă, însă, aceste regate au slăbit, influenţa greacă a dispărut, limba greacă a încetat să mai fie folosită, substratul persan a ieşit din nou la suprafaţă. Şi un alt imperiu a venit să ocupe aproximativ acelaşi teritoriu al vechii Perşii (deşi nu chiar atât de mult). Noii conducători şi-au spus părţi şi erau războinici redutabili. Părţii i-au învins pe romani şi au oprit expansiunea acestora spre est. Armatele lor au fost primele care au avut catafracţi – luptători în armură completă călare pe cai îmbrăcaţi la fel, în armură, foarte asemănători cu cei pe care îi asociem cu cavalerii Europei medievale. Aceşti cavaleri părţi erau ca nişte fortăreţe mobile. Dar fortăreţele mobile sunt greoaie şi părţii aveau şi un alt corp de cavalerie, cu oameni îmbrăcaţi uşor, călare pe cai fără protecţie. Ca tactică de luptă, cavaleria uşoară se prefăcea uneori că este învinsă; când era lupta mai încinsă, se întorceau dintr-odată cu spatele şi o luau la fugă înapoi. Armata cu care lupta rupea rândurile şi îi urmărea, stricând ordinea, în timp ce striga:

— După ei, băieţi! Au luat-o la goană, haideţi să-i dăm gata!

Atunci părţii se întorceau şi trăgeau în rândurile dezorganizate ale inamicului, anihilându-l în câteva

momente. Ulterior, aceasta s-a numit „lovitura partă”, iar în limba engleză „*parting shot*” (lovitură de graţie) pare să fie o deformare a expresiei iniţiale „*Parthian shot*”[7].

Iniţial, părţii erau păstori şi vânători nomazi din zonele muntoase ale Persiei de nord-est, dar în momentul în care au ocupat locul vechiului Imperiu Persan au devenit persani, pentru scopuri practice. (Numele lor – *părţi*, este probabil o deformare a denumirii „persan”) Acest imperiu a durat câteva secole fără a lăsa prea multe urme, deoarece nu a manifestat decât foarte puţin interes pentru cultură şi artă, iar castelele mobile se reciclau pentru recuperarea materialelor în momentul în care luptătorii pe care îi adăposteau mureau.

Atât timp cât a durat, Imperiul Part a protejat şi a promovat comerţul, iar caravanele se deplasau liber în interiorul graniţelor sale. Capitala părţilor era cunoscută grecilor drept Hecatompylos – „cea cu o sută de porţi”, deoarece spre ea convergeau foarte multe drumuri. În bazarele din oraşele parte se puteau auzi probabil bârfe din toate cele patru colţuri ale imperiului şi din societăţile cu care se învecina: din regatele greco-budiste de la est, din ţara Indului de la sud de acestea, de la chinezi aflaţi ceva mai departe spre est, de la regatele greceşti (seleucide) din vest, de la armenii din nord... Părţii aveau puţine relaţii sociale cu romanii, dacă nu punem la socoteală luptele. Sângele civilizaţiei care i-a făcut pe părţi persani nu trecea peste acea graniţă, aşadar, din nou, lumea Mediteraneană şi Lumea Mijlocie au pornit pe căi divergente.

Cam pe timpul când şi-au început părţii ascensiunea, a fost unificată şi China pentru prima dată. De fapt, anii de

7 Folosită de exemplu şi de Conan Doyle în romanul A Study in Scarlet (1886) (n. a.).

glorie ai celei mai importante dinastii chineze, Han, coincid aproape exact cu perioada dominaţiei părţilor. În Occident, romanii şi-au început marea expansiune în preajma începutului erei parte. Atunci când Roma bătea Cartagina pentru prima dată, părţii ocupau Babilonia. Când Iuliu Cezar cucerea Galia, puterea partă ajunsese la apogeu în Lumea Mijlocie. În anul 53 î.Hr., părţii i-au zdrobit pe romani într-o luptă, luând prizonieri 34.000 legionari şi ucigându-l pe Crassus care, alături de Cezar şi de Pompei, se aflase la conducerea Romei. Treizeci de ani mai târziu părţii l-au supus unei înfrângeri umilitoare pe Marc Antoniu şi au stabilit graniţa dintre cele două imperii pe fluviul Eufrat. Părţii continuau să se extindă spre est, când se năştea Cristos. Răspândirea creştinismului a trecut neobservată de părţi, care erau adepţii zoroastrismului într-o manieră moderată. Când misionarii creştini au început să înainteze spre est, părţii le-au permis să vină; nu le păsa prea mult de religie, indiferent de ce fel ar fi fost ea.

Părţii operau întotdeauna conform unui sistem feudal, puterea fiind distribuită prin multe pături de seniori. Cu timpul, puterea imperială s-a diluat în acest feudalism tot mai fragmentat. În secolul al III-lea al erei creştine, un rebel provincial l-a răsturnat pe ultimul part şi a întemeiat dinastia sasanidă; aceasta s-a extins rapid şi a ocupat cam acelaşi teritoriu ca părţii, ba chiar ceva mai mult. Sasanizii nu au schimbat direcţia evoluţiei culturale, dar au organizat imperiul mai eficient şi au şters şi ultimele urme ale influenţei elene, desăvârşind restaurarea texturii persane. Au construit sculpturi monumentale, clădiri enorme, cetăţi impunătoare. Zoroastrismul a renăscut cu vigoare – foc şi cenuşă, lumină solară şi întuneric, Ahuramazda şi Ahriman: aceasta era religia de

stat. Călugării misionari mişunau la vest de Afghanistan, propovăduind budismul, dar seminţele plantate de ei nu puteau germina în solul Persiei zoroastriene, aşa că s-au îndreptat spre est, motiv pentru care budismul s-a răspândit în China, dar nu şi în Europa. Nenumărate poveşti şi legende mai târzii revin la această perioadă sasanidă. Cel mai mare rege sasanid, Chosroes Anushervan, a rămas în memoria vorbitorilor de persană drept arhetipul „regelui drept”, contaminat probabil şi de Kay Chosroes, al treilea rege al primei dinastii mitologice iraniene, un fel de figură a regelui Arthur care guverna un Camelot persan şi era servit de războinici nobili[8].

Între timp, Imperiul Roman se dezmembra. În 293, împăratul Diocleţian a împărţit imperiul în patru părţi în scopuri administrative: crescuse prea mult şi era prea dificil să se conducă totul dintr-un singur punct central. Dar reforma lui Diocleţian a avut drept rezultat ruperea imperiului în două. Toată bogăţia era acum în est, astfel că partea vestică a Imperiului Roman s-a prăbuşit. Pe măsură ce triburile nomade au pătruns în imperiu, serviciile guvernamentale s-au deteriorat, legea şi ordinea au fost încălcate, comerţul a decăzut. Şcolile s-au desfiinţat, europenii occidentali au încetat să mai citească şi să mai scrie aşa de mult, Europa s-a cufundat în aşa-numita Epocă a întunericului. Oraşele romane din locuri precum Germania, Franţa şi Britania au căzut în ruină, societăţile s-au simplificat în iobagi, războinici şi preoţi. Singura instituţie care asigura legătura între diversele comunităţi locale a fost creştinismul, ancorat în persoana episcopului

8 Poetul persan Firdousi din secolul al XI-lea s-a inspirat din acest corp vast de legende persane atunci când a compus Şah-Name (Cartea Regilor), un poem epic în care Kay Chosroes cel Drept este amplu reprezentat (n. a.).

de Roma, cunoscut curând sub numele de papă.

Partea de răsărit a Imperiului Roman, cu capitala la Constantinopol, a continuat să existe. Localnicii continuau să numească această entitate Roma, dar istoricii de mai târziu au considerat-o ceva nou, astfel că i s-a dat retrospectiv numele de Imperiu Bizantin.

Creştinismul ortodox şi-a avut centrul aici. Spre deosebire de creştinismul occidental, această biserică nu a avut un personaj precum papa. Fiecare oraş cu o populaţie creştină considerabilă îşi avea propriul episcop – „mitropolit”. Toţi mitropoliţii se presupunea că sunt egali, deşi episcopul cel mai important de la Constantinopol era „mai egal” decât toţi. Dar deasupra tuturor se afla împăratul, învăţătura occidentală, tehnologia, activitatea intelectuală s-au concentrat în Bizanţ. Aici, scriitorii şi artiştii au continuat să publice cărţi, să picteze şi elaboreze alte lucrări, dar în momentul în care a devenit Imperiul Bizantin, Roma de Răsărit a ieşit mai mult sau mai puţin din istoria Occidentului.

Mulţi vor contesta această afirmaţie – Imperiul Bizantin a fost creştin, la urma urmelor. Supuşii lui vorbeau greceşte, filosofii lui… ei bine, să nu vorbim aşa de mult despre filosofi. Aproape orice occidental cultivat a auzit de Socrate, Platon, Aristotel, ca să nu mai vorbim de Sofocle, Virgil, Tacit, Pericle, Alexandru Macedon, Iuliu Cezar, August şi mulţi alţii; dar în afară de profesorii universitari specializaţi în istoria Bizanţului, puţini sunt aceia care pot numi trei filosofi bizantini, doi poeţi bizantini sau un alt împărat bizantin după Iustinian. Imperiul Bizantin a durat aproape o mie de ani, dar puţini sunt cei care pot numi cinci evenimente care au avut loc în imperiu în toată această perioadă.

În comparaţie cu Roma antică, Imperiul Bizantin nu a

exercitat foarte multă influenţă, dar în regiunea lui a fost o superputere, în mare parte pentru că nu avea concurenţă şi pentru că oraşul care îi servea drept capitală, Constantinopol, era înconjurat de ziduri şi era probabil cea mai inaccesibilă fortăreaţă din istoria lumii. La mijlocul secolului al VI-lea, bizantinii stăpâneau cea mai mare parte din Asia Mică şi o parte din ceea ce numim astăzi Europa de Răsărit. Stăpânirea lor se oprea în faţa Persiei Sasanide, cealaltă superputere a regiunii. Sasanizii stăpâneau un teritoriu care se întindea spre est până la poalele Munţilor Himalaya. Între cele două imperii se afla o fâşie de teritoriu disputat, ţinuturile de pe ţărmul Mediteranei, unde cele două istorii ale lumii se suprapun şi unde disputele au fost endemice. Spre sud, în umbra marilor imperii, se afla Peninsula Arabă, locuită de numeroase triburi autonome. Aceasta era configuraţia politică a Lumii Mijlocii înainte de naşterea islamului.

Capitolul 2
Hegira
Anul zero 622 d.Hr.

La sfârşitul secolului al VI-lea al erei creştine, de-a lungul coastelor arabe erau mai multe oraşe înfloritoare care practicau comerţul. Arabii primeau mărfuri – mirodenii, stofe, mătăsuri şi altele – în porturile de la Marea Roşie şi le transportau cu ajutorul caravanelor de cămile prin deşert, în Siria şi în Palestina. Mergeau spre nord, spre sud, spre est şi spre vest; astfel au intrat în contact cu lumea creştină şi cu ideile acesteia, dar şi cu zoroastrismul şi ideile lui. Printre arabi trăiau mai multe triburi de evrei. Veniseră aici după ce romanii îi alungaseră din Palestina. Atât arabii, cât şi evreii erau triburi semitice şi se considerau descendenţi ai lui Avraam (şi, prin acesta, ai lui Adam). Arabii se considerau

descendenţi ai lui Avraam prin fiul acestuia, Ismael, cu cea de-a doua soţie, Agar. Povestirile asociate de regulă cu *Vechiul Testament* – Adam şi Eva, Cain şi Abel, Noe şi arca sa, Iosif în Egipt, Moise şi faraonul şi toate celelalte făceau parte şi din tradiţia arabă. Deşi majoritatea arabilor erau păgâni politeişti în acel moment, iar evreii erau monoteişti hotărâţi, cele două grupuri erau mai mult sau mai puţin similare în ceea ce priveşte cultura şi stilul de viaţă; evreii din această zonă vorbeau arabă, iar structura lor tribală semăna foarte mult cu cea a arabilor. Unii arabi erau beduini nomazi care trăiau în deşert, dar alţii erau sedentari şi locuiau în oraşe. Mahomed, profetul islamului, se născuse şi crescuse într-un oraş foarte cosmopolit, Meca, în apropiere de coasta Mării Roşii.

Locuitorii oraşului Meca erau negustori şi călători, dar ocupaţia lor cea mai prestigioasă era religia. Meca avea temple închinate unui număr de cel puţin o sută de divinităţi, cu nume precum Hubal, Manat, Aliat, al-Uzza, Fals. Pelerinii veneau din toate părţile să viziteze templele, să efectueze ritualurile şi să facă şi puţin comerţ în acelaşi timp, astfel că Meca avea o industrie a turismului foarte bine dezvoltată, dispunând de numeroase hanuri, taverne, magazine şi servicii de catering pentru pelerini.

Mahomed s-a născut în preajma anului 570. Data exactă nu se cunoaşte, deoarece nimeni nu acorda prea multă atenţie acestui fapt pe atunci. Tatăl lui era un om sărman, care a murit când Mahomed era încă în pântecul mamei sale, astfel că aceasta a rămas săracă lipită pământului. Când Mahomed a împlinit şase ani, a murit şi mama lui. Deşi era membru al celui mai puternic trib din Meca, coraişiţii, Mahomed nu a beneficiat de statutul acestuia, deoarece făcea parte din cel mai sărac clan al tribului, Banu („clan” sau „casă”) Hashim. Am putea crede

că băiatul a crescut cu resentimente puternice din cauza statutului de orfan. Dar nu a fost abandonat, căci a fost luat să fie crescut de rudele lui. A trăit împreună cu bunicul lui până când bătrânul a murit şi apoi a fost luat de unchiul lui, Abu Talib, care l-a crescut ca pe propriul fiu. Cu toate acestea, era un nimeni în cadrul acestei culturi şi, în afara casei unchiului său, probabil că a simţit gustul dispreţului şi al lipsei de respect, care marcau destinul unui orfan. Copilăria i-a insuflat o preocupare permanentă pentru suferinţele văduvelor şi orfanilor.

Când avea douăzeci şi cinci de ani, o văduvă bogată, pe nume Khadija, l-a angajat ca să aibă grijă de caravanele ei şi să-i conducă afacerile. Societatea arabă nu era prea blândă, în general cu femeile, dar Khadija moştenise bogăţia soţului şi faptul că o păstrase în posesia ei sugerează că avea o personalitate puternică şi charismatică. Respectul şi afecţiunea reciprocă dintre Mahomed şi Khadija a dus la căsătoria celor doi, un parteneriat cald, care a durat până la moartea Khadijei, survenită douăzeci şi cinci de ani mai târziu. Şi deşi Arabia era o societate poligamă în care a avea o singură soţie putea fi ceva neobişnuit, Mahomed nu s-a mai însurat cu altă femeie atât timp cât a trăit Khadija.

Aşadar, devenit adult, orfanul de altă dată şi-a construit o viaţă personală încununată de succes în afaceri. A dobândit reputaţia unei persoane cu calităţi diplomatice şi părţile aflate în dispută recurgeau adesea la el ca arbitru. Cu toate acestea, Mahomed se apropia de patruzeci de ani şi a început să sufere de ceea ce am numi acum criza vârstei mijlocii. A început să fie tulburat de problema sensului vieţii. Privea în jurul lui şi vedea o societate înfloritoare, dar în mijlocul acestei prosperităţi vedea văduve care trăiau din cerşit şi orfani scurmând în

gunoaie ca să aibă ce mânca. Cum era posibil aşa ceva?

Şi-a făcut obiceiul de a se retrage periodic într-o peşteră din munţi pentru a medita. Acolo a avut într-o zi o experienţă fundamentală, a cărei natură rămâne un mister, deoarece au rămas mai multe relatări diferite, reflectând probabil mai multe descrieri făcute chiar de Mahomed. Tradiţia a stabilit să denumească această experienţă vizita Arhanghelului Gavriil. Într-una din relatări, Mahomed vorbeşte despre o „pânză de mătase în care era un fel de scriere" care i-a fost adusă în timp ce dormea[9]. În general, însă, este vorba de o interacţiune orală şi personală, care a început atunci când Mahomed, care medita în întunericul desăvârşit al peşterii, a simţit o prezenţă copleşitoare şi înfricoşătoare: mai era încă cineva în peşteră cu el. Dintr-odată s-a simţit apucat atât de violent din spate că nu a mai putut respira. Apoi s-a auzit o voce, nu atât de mult s-a auzit cât a simţit-o prin toată fiinţa lui, care îi comanda:

9 Dintr-un pasaj de Tabari, extras din The Inner Journey: Views front the Islamic Tradition, editor William Chittick, Morning Light Press, Sandpoint, Idaho, 2007, p. XI (n. a.).

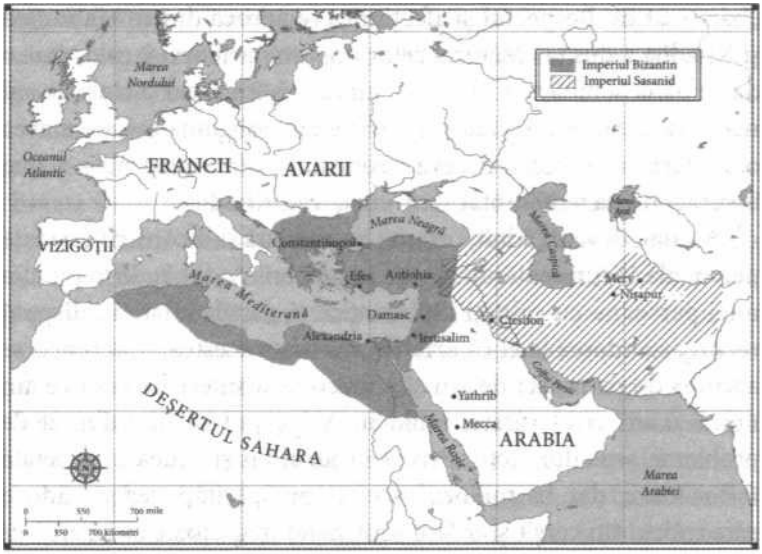

În ajunul islamului: Imperiile Bizantin și Sasanid

— Recită!

Cu greu a reușit să șoptească Mahomed că nu poate recita.

Porunca a răsunat din nou:

— Recită!

Mahomed a protestat din nou că nu poate să recite, că nu știe *ce* să recite, dar îngerul – vocea – impulsul – a tunat din nou:

— Recită!

Și atunci Mahomed a simțit cuvinte de o măreție uriașă care se formau în inima lui și a început să recite:

Recită în numele Stăpânului tău care a creat care a creat oamenii dintr-o picătură de sânge.

Recită!

Căci Stăpânul tău este cel mai Darnic.

Cel care i-a învățat pe oameni să mânuie calamul, și a

învăţat omul ceea ce nu ştia.[10]

Mahomed a coborât de pe munte bolnav de spaimă, crezând că a fost posedat de un djinn, un spirit malefic. Afară a simţit o prezenţă care umplea lumea până la orizont. După unele relatări, a văzut o lumină cu ceva ca o formă umană în ea, care era încă şi mai cumplită şi mai înfricoşătoare. Ajuns acasă, i-a povestit Khadijei ce se întâmplase, iar ea l-a asigurat că este perfect sănătos, că vizitatorul lui fusese într-adevăr un înger şi că fusese chemat în serviciul lui Dumnezeu.

— Eu cred în tine, a spus ea şi a devenit astfel prima musulmană.

La început, Mahomed le-a predicat numai prietenilor săi intimi şi rudelor apropiate. Un timp nu a mai avut alte revelaţii şi aceasta l-a deprimat; avea sentimentul că dăduse greş. Dar apoi a început din nou să aibă revelaţii. Treptat, a împărtăşit şi altora mesajele, până când a ajuns să spună tuturor celor din Meca:

— Există un singur Dumnezeu. Supuneţi-vă voinţei lui sau veţi fi condamnaţi să ajungeţi în infern.

Şi explica ce înseamnă să te supui voinţei lui Dumnezeu: să renunţi la destrăbălare, beţie, cruzime şi la tiranie; să ai grijă de cei slabi şi bolnavi; să-i ajuţi pe săraci; să te sacrifici de dragul dreptăţii; şi să-l slujeşti pe Dumnezeu, binele cel mai mare.

Printre numeroasele temple din Meca era unul în formă de cub cu o piatră de temelie foarte respectată, o piatră neagră, lustruită, care căzuse cu mult timp în urmă din cer – probabil un meteorit. Acest templu se numea Kaaba, iar poveştile tribale spuneau că fusese construit

10 „kalam/qalam” - instrument specific pentru caligrafia arabă, un beţigaş din trestie, al cărui vârf se înmoaie în cerneală, tuş sau vopsea şi se trasează litere cu el (n. red.).

chiar de Avraam cu ajutorul fiului său, Ismael. Mahomed se considera descendent al lui Avraam şi ştia totul despre monoteismul neabătut al lui Avraam. Mahomed nu credea că predică ceva nou; credea că reînnoieşte ceea ce spusese Avraam (şi nenumăraţi alţi profeţi), aşa că s-a concentrat asupra templului Kaaba. Acesta, a spus el, trebuie să fie singurul locaş de cult din Meca: templul lui Allah.

Al este articolul hotărât în arabă, *lah* o formă elidată a cuvântului *ilaah*, care înseamnă „dumnezeu". Aşadar, *Allah* înseamnă „Dumnezeul". Aceasta este esenţa islamului: Mahomed nu vorbea despre „acest (dumne) zeu" versus „acel (dumne) zeu". Nu spunea „Credeţi într-un (dumne) zeu numit Lah pentru că El este cel mai mare şi mai puternic (dumne) zeu", nici măcar că Lah era „singurul (dumne) zeu adevărat" şi toţi ceilalţi erau falşi. Putem avea o concepţie ca aceasta, continuând să ne gândim la Dumnezeu ca la o fiinţă deosebită cu puteri supranaturale, poate o creatură ca Zeus, înzestrată cu nemurire, care putea ridica o sută de cămile într-o singură mână şi nu avea pereche în lume. Şi aceasta ar fi fost tot o credinţă într-un singur zeu. Mahomed propunea ceva total diferit şi mai măreţ. Susţinea că există un singur Dumnezeu mult prea atotcuprinzător şi universal pentru a fi asociat cu o imagine anume, cu atribute particulare, cu noţiuni finite sau limite. Există numai Dumnezeu şi tot restul este creaţia lui Dumnezeu. Acesta era mesajul pe care îl transmitea oricui era dispus să-l asculte.

Liderii afacerilor din Meca au început să se simtă ameninţaţi de Mahomed, deoarece câştigau bani frumoşi din turismul religios. Dacă această idee cu un singur dumnezeu prindea rădăcini, se temeau că pelerinii vor înceta să mai vină la templele tuturor celorlalţi zei din Meca şi ei vor fi ruinaţi. (Astăzi, ironia face ca în fiecare an

peste un milion de oameni să meargă la Meca pentru a efectua pelerinajul la Kaaba, aceasta fiind cea mai mare adunare din lume!)

În plus, Meca avea câştiguri însemnate din cârciumi, case de jocuri, prostituţie şi alte asemenea atracţii, iar şefii tribali nu puteau tolera un om care predica împotriva acestor divertismente care le aduceau bogăţia, chiar dacă Mahomed nu avea decât o mână de adepţi, majoritatea oameni sărmani, fără nicio putere sau chiar sclavi. Ei bine, în primul rând, nu chiar *toţi* adepţii lui erau săraci şi sclavi; printre aceştia erau şi negustori respectaţi precum Abu Bakr şi Otman, cărora li s-a alăturat curând şi uriaşul cu o statură impresionantă Omar, care începuse prin a fi unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai lui Mahomed. Trendul părea îngrijorător.

Timp de aproape 12 ani, unchiul lui, Abu Talib, l-a apărat împotriva tuturor criticilor. După cum susţin cei mai mulţi musulmani, Abu Talib nu s-a convertit niciodată el însuşi la islam, dar a luat partea nepotului său din loialitate şi din afecţiune, iar cuvântul lui avea greutate. Şi Khadija şi-a susţinut soţul fără şovăire, ceea ce l-a încurajat în mod deosebit. Apoi, pe parcursul unui singur an devastator, amândouă aceste persoane importante din viaţa lui Mahomed au murit, lăsându-l pe mesagerul Domnului expus în faţa duşmanilor săi. În acel an, şapte seniori ai tribului coraişiţilor au decis să-l ucidă pe Mahomed în somn, scăpând astfel de această pacoste înainte să poată aduce prejudicii serioase afacerilor economice. În fruntea complotului se afla unul dintre numeroşii unchi ai lui Mahomed. De fapt, toţi cei şapte complotişti erau înrudiţi cu Mahomed, dar aceasta nu le-a slăbit hotărârea.

Din fericire, Mahomed a aflat despre complot şi a

reuşit să scape nevătămat cu ajutorul celor doi tovarăşi apropiaţi ai săi. Unul dintre ei era vărul lui, Ali, acum un tânăr voinic, care avea să se căsătorească curând cu fiica lui Mahomed, Fatima, şi să devină ginerele Mesagerului. Altul era cel mai bun prieten al lui, Abu Bakr, primul adept al lui Mahomed din afara familiei sale şi a cercului intim, sfătuitor apropiat şi curând socrul lui.

Profetul era deja în contact cu delegaţi din Yathrib, un alt oraş din apropierea litoralului Mării Roşii, aflat cam la 400 km nord de Meca. Acesta era un oraş mai mult agricol decât comercial şi sfâşiat de conflicte, deoarece locuitorii lui aparţineau mai multor triburi rivale. Oamenii din Yathrib doreau să vină un om din afară cu vederi largi şi să negocieze disputele dintre triburi; sperau că, dacă cedau autoritatea judiciară unui astfel de om, vor reuşi să aibă pace. Mahomed avea reputaţia de arbitru inteligent şi drept, rol pe care îl jucase în mai multe dispute cruciale, aşa că cei din Yathrib s-au gândit că acesta ar putea fi omul cel mai potrivit. Câţiva dintre ei s-au dus la Meca să-l cunoască pe Mahomed şi au constatat că are o charismă covârşitoare. S-au convertit la islam şi l-au invitat pe Mahomed să se mute la Yathrib ca arbitru şi să-i ajute să pună capăt tuturor certurilor. Profetul a acceptat.

Asasinarea lui Mahomed era plănuită pentru o noapte din septembrie 622. În acea noapte, Mahomed şi Abu Bakr s-au strecurat afară şi au plecat în deşert. Ali s-a târât în patul lui Mahomed ca să lase impresia că este încă acolo. Când asasinii au năvălit înăuntru, au fost furioşi găsindu-l numai pe Ali, dar l-au cruţat pe tânăr şi au trimis o poteră afară să-l caute pe Profet. Mahomed şi Abu Bakr ajunseseră numai până la o peşteră din apropiere de Meca, dar legenda spune că un păianjen şi-a ţesut pânza peste gura peşterii, după ce intraseră ei. Când urmăritorii au

ajuns şi au văzut pânza de păianjen, au presupus că nu poate fi nimeni înăuntru, aşa că au trecut mai departe. Mahomed şi Abu Bakr au ajuns cu bine la Yathrib, unde între timp se mutaseră şi unii dintre adepţii lui Mahomed, iar restul au venit şi ei curând. Cei mai mulţi dintre aceşti emigranţi din Meca au fost nevoiţi să-şi părăsească bunurile şi casele, s-au rupt de membrii familiilor şi ai triburilor care nu se convertiseră la islam. Dar cel puţin veneau într-un loc în care ştiau că vor fi în siguranţă şi unde liderul lor, Mahomed, fusese invitat să guverneze drept cea mai înaltă autoritate a oraşului, în calitate de arbitru între şefii triburilor rivale.

Credincios promisiunii făcute, Mahomed a discutat cu fracţiunile din oraş şi a încheiat o convenţie (numită mai târziu Pactul de la Medina). Această convenţie a transformat oraşul într-o confederaţie, garantând fiecărui trib dreptul de a-şi practica propria religie şi propriile obiceiuri, impunând tuturor cetăţenilor reguli destinate să menţină pacea generală, stabilind un proces legal prin care triburile îşi rezolvau numai treburile interne şi îi cedau lui Mahomed jurisdicţia disputelor inter-tribale. Clauza cea mai importantă era că toţi semnatarii, musulmani sau nemusulmani, se angajau să se alăture celorlalţi pentru a apăra Medina împotriva atacurilor din afară. Deşi acest document a fost numit ulterior prima constituţie scrisă, era mai mult un tratat multipartit.

Mahomed a numit şi un musulman din Yathrib pentru a fi mentor şi a ajuta fiecare familie musulmană care venea de la Meca. Gazda trebuia să-l întâmpine pe noul venit şi familia acestuia, să-i ajute să se instaleze şi să înceapă o viaţă nouă. Din acest moment, musulmanii din Yathrib au fost numiţi Ansar: „ajutătorii”.

S-a schimbat şi numele oraşului. Yathrib a devenit

Medina, care înseamnă pur şi simplu „oraşul”, prescurtare de la „oraşul profetului”. Emigrarea musulmanilor de la Meca la Medina este cunoscută sub numele de Hegira. Doisprezece ani mai târziu, când musulmanii şi-au creat propriul calendar, l-au început de la acest eveniment, deoarece aveau sentimentul că marca un moment crucial în istoria lor, un punct de cotitură, momentul care împărţea totul în timpul a ceea ce fusese înainte de Hegira (î.Hr.) şi după Hegira (d.Hr.).

Unele religii iau ca punct de pornire al originii lor ziua naşterii întemeietorului lor; altele, ziua morţii acestuia; iar altele momentul în care profetul lor a primit iluminarea sau a avut contactul crucial cu Dumnezeu. În budism, de exemplu, religia începe cu momentul iluminării lui Siddhartha Gautama sub copacul bodhi. Creştinismul atribuie o semnificaţie religioasă fundamentală morţii şi învierii lui Cristos (la fel ca şi naşterii lui). Islamul acordă puţină atenţie naşterii lui Mahomed, crescut ca musulman şi neştiind când s-a născut, pentru că în Afghanistan nu se întâmplă nimic deosebit în acea zi. Unele ţări, de pildă Egiptul, sărbătoresc ceva mai festiv această zi, cu toate acestea nu există nimic asemănător cu Crăciunul în lumea islamului.

Revelaţia din peşteră este sărbătorită ca noaptea cea mai sfântă în ritualurile islamului: este Noaptea Puterii, Lailut al-Qadr, care cade aproximativ în a 27-a zi a Ramadanului, luna postului. Dar în calendarul musulman al istoriei, acest eveniment s-a petrecut cu zece ani înainte de adevăratul moment crucial, Hegira.

Ce face ca mutarea dintr-un oraş în altul să fie un eveniment atât de important? Hegira are un loc de cinste printre celelalte evenimente din istoria musulmană, deoarece marchează naşterea comunităţii musulmane,

Umma, aşa cum este ea cunoscută în islam. Înainte de Hegira, Mahomed era un predicator cu adepţi individuali. După Hegira a devenit liderul unei comunităţi care aştepta de la el legislaţie, conducere politică, îndrumare socială. Cuvântul *hijra* înseamnă „tăierea legăturilor”. Oamenii care se alăturau comunităţii din Medina renunţau la legăturile tribale şi acceptau acest nou grup ca afiliere a lor transcendentă şi, întrucât această comunitate însemna construirea unei alternative în locul Meccăi din copilăria lui Mahomed, era vorba de un proiect fundamental de devoţiune.

Proiectul social, care a devenit cât se poate de vizibil la Medina după Hegira, este elementul de bază al islamului. Fără îndoială, islamul este o religie, dar chiar de la bun început (dacă începutul este considerat Hegira) a fost şi o *entitate politică*. Da, islamul prescrie o modalitate de a fi bun şi da, fiecare musulman credincios speră să ajungă în rai, dacă merge pe această cale, dar în loc să se concentreze pe salvarea individuală izolată, islamul prezintă un plan de alcătuire a unei comunităţi drepte. Indivizii îşi câştigă locul lor din cer prin participarea ca membri ai acestei comunităţi şi prin angajarea în proiectul social islamic, ceea ce înseamnă să construim o lume în care orfanii să nu se simtă părăsiţi şi în care văduvele să nu rămână niciodată fără casă, flămânde sau speriate.

Din momentul în care Mahomed a devenit lider al Medinei, oamenii au venit la el ca să primească îndrumări şi să fie judecaţi în legătură cu tot felul de probleme de viaţă, mai mari sau mai mici: cum să-şi disciplineze copiii… cum să se spele pe mâini… ce să considere corect într-un contract… ce ar trebui să facă unui hoţ… iar lista continuă. Probleme care în multe comunităţi sunt rezolvate de grupuri întregi de specialişti, precum judecători, legiuitori,

lideri politici, medici, profesori, generali şi alţii, erau rezolvate aici de Profet.

Fragmentele din Coran recitate la Meca constau în versuri de felul următor:

Când pământul este zguduit de un cutremur puternic şi pământul îşi ridică în sus povara iar Omul spune „Ce îl doare?" în acea zi va spune valurilor sale că este ceea ce i-a insuflat Stăpânul în acea zi oamenii vor ieşi împrăştiindu-se să-i vadă lucrările şi cel ce a făcut o fărâmă de bine îl va vedea şi cel ce a făcut o fărâmă de rău îl va vedea.

Dacă examinăm toate versetele revelate la Medina, vom găsi în mare parte un limbaj pătimaş, liric, invocator, dar vom găsi şi pasaje de felul acesta:

Dumnezeu îţi porunceşte pentru copiii tăi:

bărbaţilor pe măsura porţiei a doua femei şi dacă sunt femei mai mult de două, atunci pentru ele două treimi din ceea ce lasă, dar dacă este doar una atunci ei jumătate; şi părinţilor lui fiecăruia una din două şesimi din ceea ce lasă el dacă are copii, dar dacă nu are copii şi moştenitorii lui sunt părinţii lui o treime mamei sale sau, dacă are fraţi, mamei sale o şesime, după toată moştenirea pe care o poate lăsa sau orice datorie.

Părinţii şi fiii tăi – nu poţi să ştii care din ei este mai aproape ca profit de tine. Aşa împarte Dumnezeu; cu siguranţă Dumnezeu este

Atotcunoscător, Atotînţelept.

Aceasta este legislaţie şi aşa s-a răspândit islamismul după ce a prins rădăcini în Medina.

După Hegira, nativii arabi din Medina s-au convertit treptat la islam, dar cele trei triburi evreieşti s-au opus cu înverşunare islamizării şi, cu timpul, au apărut fricţiuni serioase între ele şi musulmani. Şi unii dintre arabii iritaţi de faima crescândă a lui Mahomed nutreau sentimente de

profund resentiment faţă de acesta.

Între timp, tribul coraişiţilor nu renunţase la intenţia de a-l asasina pe Mahomed, deşi acesta se afla acum la 400 de km depărtare. Nu numai că puseseră un premiu impresionant de 100 de cămile pe capul lui Mahomed, dai şi-au pus în gând să-i nimicească întreaga comunitate. Pentru a finanţa atacul împotriva Medinei, cei mai bogaţi negustori din Meca şi-au intensificat expediţiile comerciale. Mahomed a ripostat aşezându-se în fruntea musulmanilor pe care i-a condus în raiduri împotriva caravanelor de la Meca (ceea ce a contribuit la rezolvarea altei probleme cu care se confruntau emigranţii din Meca: cum să-şi asigure existenţa acum, când îşi pierduseră toate averile şi afacerile).

După un an în care au întreprins astfel de raiduri, Meca a decis să ridice miza. O mie de oameni au pus mâna pe arme şi au pornit la luptă să-i nimicească pe rebeli. Musulmanii i-au întâmpinat cu o forţă care număra 300 de oameni într-un loc numit Badr şi atacatorii au suferit o înfrângere dureroasă. Coranul menţionează lupta de la Badr ca o dovadă a puterii lui Allah de a decide deznodământul oricărei bătălii, indiferent care ar fi şansele iniţiale ale părţilor.

Înainte de Badr, o parte din triburile de beduini fuseseră angajate de negustorii din Meca în calitate de gărzi personale. După Badr, aceste triburi au început să schimbe tabăra. Solidaritatea crescândă a comunităţii musulmane din Medina a început să alarmeze triburile evreieşti. Unul din cele trei a renunţat la Pactul de la Medina şi a încercat să instige la revoltă împotriva lui Mahomed şi să îndemne oamenii să revină la status quo-ul preislamic, dar răzmeriţa a eşuat şi tribul a fost expulzat din Medina.

Acum tribul coraişiţilor chiar avea motive de îngrijorare. În loc să-l elimine pe Mahomed, parcă îşi săpaseră singuri groapa, în anul 3 d.Hr. au decis să-i înfrângă pe musulmani cât timp mai aveau superioritatea numerică. Şi-au triplat efectivul armatei şi au pornit spre Medina cu trei mii de oameni. Musulmanii abia dacă au putut aduna 950 de războinici. Şi din nou, raportul avea să fie de 3 la 1 – dar după Badr, nu mai conta! Aveau singurul avantaj care conta: Allah era de partea lor!

A doua dintre cele trei bătălii simbolice ale islamului a avut loc într-un loc numit Uhud. La început, se părea că musulmanii vor câştiga din nou, dar când luptătorii din Meca au dat înapoi, câţiva dintre musulmani au nesocotit ordinele explicite ale lui Mahomed: au rupt rândurile şi s-au răspândit pe câmpul de luptă într-o grabă haotică, pentru a pune mâna pe prada care li se cuvenea. În acest moment, inamicii au lovit din nou din spate, conduşi de Khaled bin al-Walid, un geniu militar care ulterior s-a convertit la islam şi a devenit unul dintre generalii de frunte ai Ummei. Însuşi Profetul a fost rănit la Uhud, 70 de musulmani au fost ucişi, mulţi dintre cei rămaşi au fugit. Umma a supravieţuit, dar bătălia a marcat o înfrângere grea.

Aceste lupte de la începutul istoriei islamice au fost atât de mici, în comparaţie cu cele mai multe războaie reale, încât aproape că nu se pot numi bătălii. Dar fiecare dintre ele a fost încorporată în teologia musulmană şi investită cu o anumită semnificaţie. Astfel, bătălia de la Badr a demonstrat că victoria în luptă este determinată de voinţa lui Allah, nu de factorii materiali. Dar lupta de la Uhud a ridicat o problemă teologică spinoasă. Dacă bătălia de la Badr a demonstrat puterea lui Allah, ce a arătat cea de la Uhud? Că Allah putea să şi piardă bătălii? Că nu era

chiar aşa de atotputernic cum proclama Mahomed?

Dar Mahomed a găsit o altă învăţătură în această înfrângere. A explicat că Allah îi lăsase pe musulmani să piardă de astă dată ca să le dea o lecţie. Musulmanii trebuiau să lupte pentru o cauză dreaptă – o comunitate dreaptă pe pământ. Dar la Uhud ei uitaseră de această misiune şi se repeziseră să pună mâna pe pradă, nesocotind ordinele directe şi explicite ale Profetului, aşa că pierduseră bunăvoinţa lui Allah. Ajutorul divin nu era un drept; musulmanii trebuiau *să* câştige *prin efort* bunăvoinţa lui Allah, purtându-se aşa cum li se poruncea şi supunându-se voinţei Lui. Această explicaţie a înfrângerii a oferit un tipar pe care musulmanii l-au invocat după aceea şi mai târziu în repetate rânduri, de exemplu, după holocaustul mongol din secolul al XIII-lea, când invadatorii nomazi din Asia Centrală au supus cea mai mare parte a lumii islamice şi apoi din nou, ca reacţie la dominaţia Occidentului, care a început în secolul al XVIII-lea şi continuă până în ziua de astăzi.

Tribul coraişiţilor a pregătit timp de doi ani următorul atac. Au recrutat aliaţi din alte triburi, au alcătuit o armată cu un efectiv de zece mii de oameni – absolut gigantică pentru vremea şi locul acela. Când a auzit că această forţă a pornit în marş spre Medina, Mahomed i-a pus pe musulmanii lui să sape un şanţ în jurul oraşului lor. Coraişiţii au sosit călare pe cămile care nu au vrut sau nu au putut să traverseze şanţul. Văzându-se blocaţi, atacatorii s-au hotărât să-i supună pe locuitorii Medinei prin înfometare, asediind oraşul.

Dar strategia asediului se baza pe un plan secret al coraişiţilor. După bătălia dezastruoasă de la Uhud, un alt trib evreu din Medina fusese acuzat de colaborare cu Meca. La fel ca şi primul, fusese judecat şi alungat în exil.

Al treilea trib, Banu Qurayza, şi-a proclamat loialitatea faţă de Pactul de la Medina. Dar acum, în ajunul bătăliei şanţului, conducătorii lui conspirau în secret cu tribul coraişiţilor pentru a ataca forţele musulmanilor din spate, imediat ce forţele din Meca vor ataca din faţă.

Dar cum atacul frontal nu se producea, conspiratorii din Medina şi-au pierdut răbdarea. Între timp, forţa asediatoare a început să se fragmenteze, căci era o confederaţie de triburi şi cele mai multe dintre ele veniseră aici numai pentru a face o favoare aliaţilor lor coraişiţilor. Neavând nimic de făcut, au început să se neliniştească. Când a izbucnit o furtună de nisip – ceea ce nu este ceva neglijabil în acest ţinut – s-au împrăştiat care încotro şi curând chiar şi coraişiţii au renunţat la asediu şi s-au întors acasă.

Aceasta i-a lăsat pe membrii tribului Banu Qurayza într-o situaţie foarte precară. Complotul lor fusese descoperit, iar aliaţii lor plecaseră. Mahomed a adunat întregul trib şi l-a numit pe unul dintre vechii lor aliaţi dintre triburile din Medina ca judecător. Tribul a fost găsit vinovat, judecătorul a declarat că este o vorbă de trădare şi pentru aceasta pedeapsa cuvenită era moartea. Câţiva privitori au protestat împotriva sentinţei, dar Mahomed a confirmat-o şi aproximativ opt sute de bărbaţi evrei au fost executaţi în piaţa publică, iar femeile şi copiii au fost trimişi să trăiască împreună cu celelalte două triburi exilate mai înainte.

Întreaga dramă a produs o adevărată undă de şoc în toată Arabia. Procesul şi execuţia tribului Banu Qurayza anunţa decizia sumbră a musulmanilor din Medina. În termeni strict militari, Lupta şanţului a fost un impas, dar coraişiţii mobilizaseră o forţă de zece mii de oameni cu surle şi trâmbiţe, astfel încât faptul că nu câştigase era la

fel de grav ca şi când ar fi pierdut lupta şi acest eşec a contribuit la creşterea mitului invincibilităţii musulmanilor, transmiţând clar sentimentul că această comunitate nu era pur şi simplu un trib puternic şi credincios jurămintelor făcute, ci ceva straniu şi nou. Musulmanii duceau o viaţă cu totul diferită, îşi practicau propriile ritualuri şi aveau un lider care, atunci când apăreau probleme, intra în transă şi transmitea sfaturi – după cum susţinea el – din partea unui sprijinitor supranatural atât de puternic, încât musulmanilor nu le era frică să se avânte într-o luptă în care erau depăşiţi numeric în proporţie de 3 la 1.

Cine era cel care îi ajuta?

La început, mulţi dintre cei care nu se convertiseră poate că şi-au spus: *Este chiar un* (*dumne*) *zeu foarte puternic*. Dar treptat mesajul musulman a prins rădăcini: nu un (dumne) zeu, ci *Dumnezeul* nostru, *singurul* Dumnezeu. Dar dacă Mahomed era exact ceea ce susţinea că este – singura fiinţă umană de pe lume care avea legătură directă cu creatorul întregului univers?

Devenea din ce în ce mai greu să se recruteze oameni dispuşi să-l ucidă pe acest bărbat. Era din ce în ce mai dificil şi să se recruteze războinici care să lupte împotriva forţelor lui. După Bătălia şanţului, convertirile la islam s-au înmulţit rapid. Este uşor de presupus că oamenii se converteau din interes, căci voiau să fie de partea câştigătorului. Dar musulmanii credeau că era mai mult decât atât. În prezenţa lui Mahomed, credeau ei, oamenii aveau experienţe religioase.

Mahomed nu a pretins nicio dată că ar avea puteri supranaturale. Nu a pretins niciodată că are puterea să învie morţii, să meargă pe apă, să le redea văzul orbilor. Afirma numai că stă de vorbă cu Dumnezeu, dar nu pretindea că toate cuvintele pe care le rosteşte el provin

de la Dumnezeu. Uneori vorbea numai Mahomed. De unde ştiau oamenii când vorbeşte Dumnezeu şi când vorbeşte Mahomed?

Pe atunci părea clar. Musulmanii de astăzi au o modalitate specială de vocalizare a Coranului, numită *qiraut* Este un sunet care nu seamănă cu niciunul rostit de vocea omenească. Este muzical, dar nu este cântec. Este invocator, dar nu este incantaţie. Invocă emoţii chiar şi cuiva care nu înţelege cuvintele. Fiecare persoană care execută *qiraut* face acest lucru într-un mod diferit, dar fiecare recitare este resimţită ca o imitare sau interpretare a unui original foarte puternic. Când Mahomed a prezentat Coranul, probabil că a folosit această intonaţie pătrunzătoare şi emoţională. Când auzeau Coranul din gura lui Mahomed, oamenii nu ascultau numai cuvintele, ci trăiau şi această forţă emoţională. Poate acesta este motivul pentru care musulmanii insistă că nicio traducere a Coranului nu este Coranul adevărat. Adevăratul Coran este un tot indivizibil: cuvintele cu semnificaţia lor, da, dar şi sunetele ca atare, chiar şi aspectul literelor, atunci când Coranul este prezentat în formă scrisă. Pentru musulmani, nu Mahomed era cel care îi convertea pe oameni, ci venirea Coranului prin Mahomed.

Şi mai era un factor care îi atrăgea pe oameni la această comunitate şi îi făcea să creadă în afirmaţiile lui Mahomed. În această parte a lumii, războaiele de mici dimensiuni sunt ceva endemic, aşa cum se întâmplă în orice zonă populată de multe triburi, unde comerţul se amestecă cu raidurile (aşa cum era în zonele din estul Americii de Nord înainte de sosirea lui Columb sau în Marile Câmpii Centrale la puţin timp după aceea). Să mai adăugăm şi tradiţia duşmăniei de sânge care durează generaţii la rând, precum şi textura alianţelor tribale

fragile care marcau peninsula la vremea respectivă şi avem o lume care emană o violenţă constantă şi omniprezentă.

Peste tot unde a preluat puterea, Mahomed i-a instruit pe oameni să trăiască în pace unul cu altul şi cei convertiţi s-au conformat. Dar nu le-a spus în niciun caz să evite violenţa, căci această comunitate nu a ezitat niciodată să se apere. Musulmanii se angajau tot timpul în războaie, dar nu unul împotriva altuia; şi-au extins energia agresivă luptând neobosiţi împotriva ameninţărilor externe la adresa supravieţuirii lor. Cei care au trecut de partea Ummei au intrat imediat în Dar al-Islam, ceea ce înseamnă „tărâmul supunerii (faţă de Dumnezeu)" şi, prin extensie – „tărâmul păcii". Toţi ceilalţi trăiau în afara acestuia, în Dar al-Harb, tărâmul războiului.

Convertirea marca şi aderarea la un proiect social inspirator: construcţia unei societăţi drepte, cu oameni egali din punct de vedere social. Pentru a menţine în viaţă această comunitate trebuia să lupţi, deoarece Umma şi proiectul ei aveau duşmani implacabili. *Jihad* nu a însemnat niciodată „război sfânt" sau „violenţă". Sunt alte cuvinte în arabă care înseamnă „bătălie" şi care sunt mai puţin ambigue (şi sunt utilizate ca atare în Coran). O traducere mai bună pentru *jihad* ar putea fi „luptă", cu aceleaşi conotaţii pe care le are cuvântul în retorica mişcărilor pentru justiţie socială din Occident: lupta este considerată nobilă atunci când este dusă în numele unei cauze drepte, iar dacă acea cauză cere o „luptă armată" este perfect; ea este sanctificată de cauză.

În următorii doi ani, triburile din toată Peninsula Arabică au început să accepte conducerea lui Mahomed, convertirea la islam şi să adere la această comunitate. Într-o noapte, Mahomed a visat că se întorsese la Meca şi i-a

găsit pe toţi cei de acolo închinându-se la Allah. Dimineaţa le-a spus adepţilor lui să-şi facă bagajele pentru un pelerinaj. Şi a condus 1 400 de musulmani pe drumul spre Meca. Aceştia au ajuns acolo neînarmaţi, în pofida recentelor lupte care avuseseră loc, dar nu s-a iscat nicio încăierare. Oraşul şi-a închis porţile în faţa musulmanilor, bătrânii coraişiţilor au ieşit în faţa zidurilor şi au negociat un tratat cu Mahomed: musulmanii nu pot să intre în Meca anul acesta, dar vor putea să se întoarcă şi să-şi efectueze ritualurile pelerinajului anul următor. Bătrânii tribului coraişiţilor ştiau că jocul se terminase.

În anul 6 d.Hr. musulmanii au revenit la Meca şi au vizitat Kaaba fără violenţă. Doi ani mai târziu, bătrânii din Meca i-au predat cetatea lui Mahomed fără luptă. Prima acţiune a lui Mahomed a fost să distrugă toţi idolii din Kaaba şi să declare cubul cu piatra neagră de temelie drept locul cel mai sfânt din lume. O parte din foştii duşmani ai lui Mahomed au protestat şi au rostit ameninţări, dar valul se întorsese. Practic, toate triburile s-au unit sub steagul lui Mahomed şi toată Arabia trăia în armonie pentru prima dată de când se ştia.

În anul 10 d.Hr. (632), Mahomed a mai efectuat un pelerinaj la Meca şi a rostit aici ultima predică. A spus tuturor oamenilor adunaţi acolo să considere viaţa şi bunurile oricărui musulman drept sacre, să respecte drepturile tuturor oamenilor, inclusiv ale sclavilor, să le recunoască pe femei şi drepturile acestora în faţa bărbaţilor, la fel ca şi drepturile bărbaţilor în faţa femeilor şi să accepte că între musulmani niciunul nu este mai presus de celălalt decât în virtute. A mai spus că el este ultimul trimis al Domnului şi că după el nu vor mai fi

niciun fel de revelaţii pentru omenire[11].

La puţin timp după ce s-a întors la Medina, s-a îmbolnăvit. Având febră mare, a mers din casă în casă, şi-a vizitat prietenii şi soţiile, luându-şi rămas bun. A rămas la soţia sa, Aisha, fiica vechiului său prieten Abu Bakr, şi acolo, cu capul în poala ei, şi-a dat ultima suflare.

Cineva a ieşit şi a transmis mulţimii îngrijorate această veste. Imediat, credinciosul Omar, unul dintre cei mai fermi şi mai duri adepţi ai lui, în acelaşi timp unul dintre cei mai impulsivi, a sărit în picioare şi i-a avertizat pe oameni că oricine va mai răspândi astfel de zvonuri îşi va pierde un picior, dacă va fi dat de gol ca mincinos. Mahomed mort? Imposibil!

Apoi Abu Bakr, un om mai în vârstă şi mai prudent, s-a dus să cerceteze. O clipă mai târziu s-a întors şi a spus: „O, musulmani! Aceia dintre voi care l-aţi venerat pe Mahomed să ştiţi că acesta este mort. Aceia dintre voi care l-aţi venerat pe Allah să ştiţi că Allah este viu şi nemuritor”.

Cuvintele au risipit furia şi negarea lui Omar. Mai târziu le-a spus prietenilor că simţise cum se despicase pământul sub picioarele lui. Apoi acest bărbat voinic ca un taur s-a prăbuşit la pământ plângând, deoarece şi-a dat seama că era adevărat: Trimisul Domnului era mort.

Capitolul 3

Naşterea Califatului

11 – 24 d.Hr. 632 – 644

Credincioşii musulmani văd toată viaţa lui Mahomed ca o metaforă religioasă care iluminează sensul existenţei, dar evenimentul religios nu se încheie odată cu moartea Profetului. El continuă prin intermediul primilor lui

11 Akbar Ahmed, Islam Today, I.B. Tauris, New York - Londra, 1999, p. 21, pentru fragmentele din ultima predică a lui Mahomed (n. a.).

succesori, amintiţi sub numele de Rashidun – „Cei Drept îndrumaţi”: Abu Bakr, Omar, Otman şi Ali. Întreaga dramă, de la revelaţia din peşteră până la Hegira şi la moartea celui de-al patrulea succesor al Profetului, survenită aproape patruzeci de ani mai târziu, formează nucleul alegoriei religioase a islamului, analog în această privinţă cu Cina cea de Taină, Răstignirea şi învierea lui Iisus Cristos în cadrul creştinismului.

Islamul a apărut într-o perioadă în care scrierea era bine dezvoltată. Oamenii scriau reviste, jurnale de călătorie, scrisori, documente oficiale birocratice şi alte tipuri de lucrări. Pentru această perioadă există o documentaţie foarte bogată. De aceea s-ar părea că originile islamului ar trebui să se regăsească mai degrabă în domeniul ziaristicii decât al legendei. Cu toate acestea, ceea ce ştim despre viaţa şi vremurile acestor patru primi succesori ai lui Mahomed derivă în mare măsură dintr-o istorie scrisă cu câteva decenii mai târziu de Ibn Ishaq, care a murit în anul 151 d.Hr. (768).

Ibn Ishaq continua o linie lungă de tradiţionalişti, arhivari ai culturii orale: bărbaţi şi femei a căror meserie era să adune, să memoreze şi să repovestească evenimentele importante. A fost primul din acest şir care a scris istoria completă, dar cea mai mare parte a cărţii lui s-a pierdut. Însă înainte să dispară, alţi autori au citat din ea, s-au referit la ea, au inclus extrase din ea în propriile lucrări, au scris sinopsisuri ale ei sau au parafrazat povestirile de acolo. (Recent, câţiva cercetători au încercat să reconstituie lucrarea lui Ibn Ishaq din fragmentele găsite în alte lucrări.)

Un istoric care l-a folosit pe Ibn Ishaq drept sursă majoră a fost Ibn Jarir al-Tabari, care a murit aproximativ la trei sute de ani după Hegira. A scris *Istoria profeţilor şi*

a regilor (39 de volume) care începe cu Adam şi se încheie în anul 292 d.Hr. (915). Lucrarea lui a supravieţuit până în zilele noastre şi cele mai multe dintre povestirile şi detaliile pe care le-am citit despre Mahomed şi despre succesorii săi provin din această carte. El este cel care ne spune ce culoare avea părul acestor bărbaţi, care era mâncarea lor preferată, câte cămile aveau. Discursurile lor fundamentale şi conversaţiile cu ei sunt scrise prin citare directă. Istoria lui nu este o relatare foarte uşor de citit, căci fiecare povestire este redată printr-un lanţ nesfârşit şi năucitor de nume – *insad*, ale celor care au transmis, „lanţul transmiterii": „X spune că Y i-a spus că a auzit de la Z că…" şi, în sfârşit, urmează povestirea. După fiecare povestire urmează o altă variantă puţin diferită a acesteia, precedată de un alt *insad*: „A relatează că a auzit de la B că C a spus că D a povestit că…" [povestirea]. Tabari nu spune care dintre versiuni este cea adevărată; le înşiră pur şi simplu acolo şi îl lasă pe cititor să decidă. De-a lungul secolelor, scriitorii şi-au compilat propriile versiuni ale celor mai interesante povestiri, unele dintre ele au ajuns în literatura folclorică şi au fost în cele din urmă incluse în versiunea islamică a „povestirilor biblice", pe care le spuneau unor copii ca mine bunicii noştri acasă şi profesorii de religie în şcoala primară.

În ansamblu, aceste povestiri reprezintă cronica unei drame umane tumultuoase care s-a desfăşurat în primii 29 de ani după moartea Profetului, o poveste cu personaje supradimensionate care se luptă cu probleme fundamentale, o povestire plină de episoade care evocă miracole şi inimi sfărâmate. Este foarte posibil să fii părtinitor atunci când repovesteşti evenimentele, pentru că poţi fi de partea unuia sau a altuia, este foarte posibil să faci speculaţii asupra motivelor şi să emiţi judecăţi cu

privire la deciziile oamenilor.

Pe de altă parte, aceste relatări au dobândit un statut alegoric: diferitele judecăţi şi interpretări sprijină diferite doctrine şi reprezintă poziţii teologice variate. Nu putem şti care sunt faptele reale din aceste relatări în sens jurnalistic, deoarece nu a ajuns până la noi nicio relatare nealterată a unui martor ocular. Dispunem numai de relatarea relatării unei relatări, un proces de trecere prin sită care a extras semnificaţia mitologică din evenimentele în stare pură. Iată, aşadar, care este povestea succesiunii.

Primul calif (11 – 13 d.Hr.)

În momentul morţii lui Mahomed, comunitatea a fost pusă în faţa unei probleme copleşitoare. Nu se punea numai problema „Cine este următorul nostru conducător?", ci şi „Ce este următorul nostru conducător?" Când moare un sfânt, oamenii nu pot pur şi simplu să numească alt sfânt în locul lui, pentru că astfel de figuri nu sunt create prin alegere sau numire, ele apar de la sine; iar dacă nu apar, ei bine, oamenii pot să fie dezamăgiţi, dar viaţa merge înainte. Când moare un rege, dimpotrivă, nimeni nu spune: „N-ar fi frumos să avem cândva alt rege?" Golul trebuie umplut imediat.

Când a murit Profetul Mahomed, a fost ca atunci când moare un sfânt, dar a fost şi ca moartea unui rege. Era de neînlocuit, totuşi, cineva *trebuia* să-i ia locul. Fără lider, Umma nu putea rămâne laolaltă.

Noul conducător trebuia să fie mai mult decât un rege, pentru că aceasta nu era o comunitate ca oricare alta. Era – aşa cum credeau membrii ei – întruchiparea revelaţiilor şi exista pentru a exprima voinţa lui Allah, aşadar pentru a transforma lumea. Conducătorul *acestei* comunităţi nu se putea impune prin inteligenţă, bravură, putere şi alte asemenea trăsături. Trebuia să aibă o

anumită putere sau binecuvântare divină. Dar succesorul lui Mahomed nu va mai fi un trimis călăuzit de Dumnezeu, pentru că însuşi Mahomed spusese că aceştia nu vor mai exista. Aşadar, dacă nu va fi rege şi nici trimis călăuzit de Dumnezeu, *ce* va fi acesta?

În mod destul de curios, comunitatea musulmană nu s-a gândit deloc la acest lucru înainte de moartea Profetului; şi nu s-a gândit nici în orele care au urmat imediat după moartea lui, pentru că nu era timp pentru discuţii filosofice. Abia se răcise trupul Profetului şi Abu Bakr a auzit veşti tulburătoare. Musulmanii nativi din Medina se întâlneau ca să-şi aleagă un conducător numai al lor, ca şi când ei şi imigranţii de la Meca ar fi fost grupuri separate. Acesta ar fi putut fi începutul sfârşitului Ummei!

Abu Bakr i-a adunat pe câţiva dintre tovarăşi cei mai apropiaţi ai lui Mahomed, a dizolvat adunarea şi i-a rugat pe locuitorii Medinei să se mai gândească. Musulmanii trebuiau să aleagă un singur conducător pentru toată comunitatea. A pledat în favoarea cuiva care să nu fie profet, nici rege, dar cineva care să convoace lumea la adunări, să modereze discuţiile şi să ţină comunitatea laolaltă. „Alegeţi pe unul dintre aceştia doi”, a sugerat el, arătând spre irascibilul Omar şi spre un alt tovarăş, apropiat al Profetului.

Omar a fost el însuşi uluit. Să treacă înaintea lui Abu Bakr? De negândit! A apucat mâna bătrânului şi a spus adunării că numai Abu Bakr putea fi conducător acum, că Profetul se dusese. Cu lacrimi în ochi, i-a jurat credinţă celui mai apropiat prieten al lui Mahomed, gest dramatic care a electrizat adunarea. Dintr-odată, Abu Bakr apărea ca singura alegere posibilă şi cea mai firească: acest bărbat inteligent, iubit şi care se distinsese în viaţă prin

înţelepciune, curaj şi compasiune. Într-un val de entuziasm, adunarea a consimţit în unanimitate să-i permită lui Abu Bakr să ia titlul modest de *calif* \ care însemna „adjunct”.

Acest titlu nu exista înainte să-l primească Abu Bakr. Niciun trib şi niciun popor nu era condus la vremea aceea de un calif. Nimeni nu ştia ce însemna titlul şi ce puteri conferea deţinătorului său. Primul deţinător al titlului trebuia să precizeze aceste detalii.

Apoi Abu Bakr s-a dus la moschee, unde se adunase deja mulţimea. S-a anunţat alegerea lui. Într-un discurs foarte frumos de inaugurare, le-a spus celor de faţă: „Nu sunt cel mai bun dintre voi. Dacă voi face bine, să mă sprijiniţi. Dacă voi face greşeli, nu şovăiţi să-mi daţi sfaturi… Dacă voi nesocoti legile Domnului şi ale Profetului, voi pierde dreptul la ascultarea voastră”. Toţi cei de la moschee l-au aclamat, la fel au făcut şi membrii adunării.

Dar la moschee nu era chiar *toată lumea*. Unul dintre candidaţii de frunte la rolul de succesor nici măcar nu auzise că se discuta această chestiune. Vărul Profetului, Ali, spăla trupul Profetului când se întrunise sfatul bătrânilor. Când a auzit că se discuta despre aşa ceva, hotărârea fusese deja luată.

Ne putem imagina cât de mult îl deranjase acest lucru. În ultimele luni ale vieţii Profetului, poate că Ali avusese sentimentul că el va fi succesorul acestuia şi nu era nevoie de nicio discuţie, căci el se afla cel mai aproape de Profet în toate privinţele. Mahomed avea mai mulţi veri, dar Ali era special, deoarece tatăl lui, Abu Talib, îl adoptase pe Mahomed şi îl crescuse ca pe propriul fiu, ceea ce făcea ca Ali şi Mahomed să fie chiar fraţi.

Dar Ali era cu aproape 30 de ani mai tânăr decât

Mahomed, iar în cultura tribală arabă un frate mult mai în vârstă are un statut aproape paternal faţă de fraţii şi surorile lui. De fapt, pe când era copil, Ali se mutase cu Mahomed şi cu Khadija şi crescuse în cea mai mare parte în gospodăria lor, aşadar, pe lângă faptul că era practic ca un frate pentru Mahomed, era şi ca un fiu pentru el. Mai mult chiar, Ali era prima persoană după Khadija care a acceptat islamul: primul bărbat musulman.

Când asasinii veniseră să-l ucidă pe Mahomed în pat, Ali fusese cel care se înfăşurase în cearşafurile lui şi îi luase locul, riscând să primească lovitura de cuţit. La Medina, când musulmanii erau în pericol de a fi nimiciţi, Ali fusese cel care se purtase adesea ca un adevărat Ahile al islamului – pentru că pe atunci bătăliile începeau adesea cu lupta dintre doi reprezentanţi ai celor două părţi şi la fiecare confruntare de acest fel, când tribul coraişiţilor striga la musulmani să le trimită pe cel mai bun războinic al lor, Mahomed îl numea pe Ali.

În Bătălia de la Uhud, când totul părea pierdut şi câţiva musulmani fugiseră acasă, Ali fusese dintre cei care se adunaseră în jurul Profetului şi îl aduseseră înapoi acasă rănit, dar în viaţă.

Pe măsură ce comunitatea a prosperat şi Mahomed a devenit şeful statului, l-a ţinut pe Ah alături de el, mâna lui dreaptă. La întoarcerea acasă, după ultima sa predică, Mahomed le-a spus oamenilor: „Toţi aceia dintre voi care mă consideră pe mine protectorul lor, trebuie să-l considere pe Ah protectorul lor”.

Acum, toate acestea nu însemnau că, după ce el nu va mai fi, Umma ar trebui să-l considere pe Ah drept conducător?

În timp ce toţi tovarăşii lui Mahomed aveau charismă, strălucirea lui Ah era apreciată drept spirituală

numai de un grup restrâns de partizani, mulţi dintre ei musulmani tineri, care simţeau radiind de la Ah ceva asemănător cu autoritatea pe care o simţeau toţi oamenii emanând de la Mahomed.

Toate cele de mai sus îl evidenţiau pe Ah ca pe un personaj special, dar mai era un factor care îl ridica mai presus de toţi şi acesta ar fi trebuit să fie cel mai important dintre toţi, sau aşa a părut retrospectiv pentru musulmani: Mahomed nu avusese fii. Numai fiica lui avusese fii, care trecuseră de vârsta copilăriei, iar această unică fiică era Fatima, căsătorită cu Ah. Fiii lui Ah erau aşadar nepoţii lui Mahomed, iar descendenţii lui Ah ar fi fost descendenţii Profetului. Ah şi Fatima erau rude de sânge cu Mahomed.

Dar să lăsăm toate acestea deoparte şi să ni-l imaginăm pe Ah în casă, împreună cu femeile, copleşit de durere în timp ce spăla trupul Profetului. Apoi să ni-l imaginăm ieşind afară în acea zi cumplită a noii lui vieţi, încă dezorientat din cauza nenorocirii care îl lovise, ca să afle că, în timp ce el pregătea trupul lui Mahomed pentru înmormântare, grupul de tovarăşi apropiaţi ai Profetului alegea un succesor, nu numai ignorându-l pe Ali, dar fără să se consulte măcar cu el, fără să-l informeze cel puţin că avea loc o asemenea adunare. În mod sigur, Ali a simţit că merita ceva mai multă consideraţie!

Pe de altă parte, fiecare punct în favoarea lui Ali era împotriva lui din altă perspectivă. Ali era apropiat de Profet? Făcea parte din familia lui? Bravo lui, dar când spusese Allah că acorda privilegii speciale unei anumite familii? Succesiunea dinastică era o modalitate învechită, ceva ce islamul propunea să fie răsturnat!

În plus, Profetul spusese că nu vor mai fi *trimişi* după el. Dacă era adevărat, charisma lui Ali nu avea nicio semnificaţie religioasă, iar în acest caz nu trebuiau oare

musulmanii să separe linia rudeniei Profetului de rolurile de conducere din comunitate, tocmai pentru a preîntâmpina o concentrare nedorită a puterii, ceea ce ar fi distorsionat universalismul egalitar al mesajului islamic? Văzută în această lumină, charisma lui Ah era exact calitatea care făcea calificarea lui pentru această misiuneândoielnică. Nu cumva aceasta i-ar fi încurajat pe partizanii lui mai înflăcăraţi să-l declare un nou profet?

Nu, spuneau susţinătorii lui Abu Bakr, comunitatea avea nevoie în acest moment de o judecată limpede, nu de patima tinereţii. Ah abia trecuse de treizeci de ani la vremea respectivă. Abu Bakr avea aproape şaizeci. În Arabia acelor vremuri, era de neconceput să se aleagă drept conducător al unei comunităţi un tânăr de treizeci de ani în locul unui bărbat de şaizeci. Însuşi cuvântul *şeky* titlul conducătorului tribal, însemna, de fapt, „bătrân".

Unii spun că Ah a avut nevoie de şase luni de zbucium personal ca să accepte această alegere, timp în care unii dintre susţinătorii mai neconvenţionali ai lui Abu Bakr l-au ameninţat şi i-au agresat familia. În timpul unei astfel de încăierări, se spune că cineva trântise uşa peste pântecele Fatimei, care era însărcinată, aşa încât avortase pe cel care ar fi fost al treilea nepot al Profetului.

Alţii afirmă că Ali i-a jurat credinţă lui Abu Bakr la numai câteva zile după ce acesta şi-a preluat postul, a minimizat agresiunea suferită de Fatima, atribuind avortul unui accident. Un dezacord ca acesta nu poate fi rezolvat niciodată prin apelul la dovezi. Însă el reflectă poziţia ocupată de fiecare în cadrul schismei teologice provocate de succesiune, deoarece dezacordul dintre susţinătorii lui Abu Bakr şi Ali a dat naştere celor două secte diferite ale islamului, *sunniţii* şi *şiiţii*, fiecare având o versiune diferită a evenimentului. Partizanii lui Ali au devenit şiiţi, cuvânt

care înseamnă pur şi simplu „partizani”, şi au rămas convinşi până în ziua de astăzi că Ali a fost singurul succesor legitim al Profetului.

Oricum ar fi fost, în şase luni conflictul s-a încheiat şi exact la timp, deoarece o nouă criză ameninţa supravieţuirea islamului, în toată Ajabia triburile părăseau alianţa pe care o realizase Mahomed. Cei mai mulţi afirmau că nu juraseră niciodată credinţă lui Abu Bakr sau Ummei, ci numai lui Mahomed însuşi şi jurământul nu mai avea valoare din moment ce Mahomed murise. Aparent, toate aceste triburi se convertiseră la islam şi multe dintre ele insistau că sunt încă musulmane. Recunoşteau în continuare unicitatea Domnului şi autoritatea lui Mahomed. Continuau să se roage, să ţină post, să se abţină de la băutură şi depravare – dar să plătească *zakat*? Impozitul de caritate care trebuia achitat trezoreriei din Medina. Nu, asta nu mai puteau tolera: niciun ban pentru Medina!

Câţiva conducători tribali au mers chiar mai departe. Au susţinut că acum ei erau trimişii în viaţă ai lui Allah. Au afirmat că primeau revelaţii şi aveau permisiunea să emită legi divine autorizate. Aceşti noi parveniţi îşi imaginau că pot folosi modelul iniţiat de Mahomed pentru a alcătui comunităţi suverane „sacre” în concurenţă cu Umma.

Dacă Abu Bakr ar fi permis acestor iniţiative să meargă mai departe, cu siguranţă că islamul s-ar fi dezvoltat în altă direcţie.

S-ar fi putut transforma într-o serie de practici şi credinţe pe care oamenii să le adopte în mod individual. Dar Abu Bakr a reacţionat spunând că această secesiune însemna trădare. Profetul spusese „Nu există obligativitate în religie”, iar Abu Bakr nu nega acest principiu. Oamenii erau liberi să accepte sau să respingă islamul după cum

doreau; dar odată ce aderau la el, afirma Abu Bakr, rămâneau acolo pentru totdeauna. Ca reacţie la criza politică, Abu Bakr a stabilit principiul religios care marchează islamul până astăzi: echivalarea apostaziei cu trădarea. În politica lui era inclus principiul conform căruia unicitatea indisolubilă a lui Dumnezeu trebuie să fie reflectată în unicitatea indisolubilă a Ummei. Cu această decizie, Abu Bakr a confirmat definitiv islamul ca proiect social, nu numai ca sistem de credinţe. O comunitate musulmană nu era numai un anumit *tip* de comunitate, cum puteau fi multe altele, ci o comunitate *deosebită*, aşa cum nu era decât una singură.

Noul calif s-a dovedit a fi un strateg formidabil. A avut nevoie de peste un an ca să potolească rebeliunea cunoscută sub denumirea de Războaiele Apostaţilor şi să unifice Arabia. Dar acasă, în relaţiile cu comunitatea musulmană, a dat dovadă de modestie, de afecţiune, de bunăvoinţă, calităţi pe care i le cunoşteau oamenii şi pentru care îl iubeau. Un bărbat cu umerii căzuţi şi ochii înfundaţi în orbite, Abu Bakr se îmbrăca modest, ducea o viaţă simplă şi nu strângea bogăţii. Singura lui frivolitate era să-şi cănească părul şi barba cu henna roşie. Când apăreau dispute, împreună cu un sfat al bătrânilor făcea dreptate fără părtinire, în toate deciziile, domnind ca primul între egali, fără să exprime pretenţii de superioritate religioasă. Nimeni nu era obligat să respecte sentinţa lui decât atunci când avea dreptate, cu observaţia că avea aproape întotdeauna dreptate.

Pe când era la Meca, înainte de Hegira, Abu Bakr fusese un negustor prosper. Dar în momentul în care musulmanii emigraseră la Medina, îşi cheltuise aproape toată averea pentru acţiuni de caritate, mai ales răscumpărându-i din sclavie pe arabii care se convertiseră

la islam, iar restul în timpul drumului.

În calitate de calif, primea doar un mic salariu pentru că se ocupa de treburile Ummei şi continua să practice vechiul lui comerţ pentru a-şi câştiga existenţa, storcând cât putea mai mult din afacerea lui, care acum se restrânsese mult. Uneori mulgea vaca vecinului său ca să câştige un ban în plus1. În povestirile religioase despre tradiţia islamică, se spune despre el că atunci când mergea pe străzile din Medina, copiii alergau în urma lui strigând „Taţi! Taţi!”, iar el îi mângâia pe cap şi le dădea bomboane. Astfel de om era.

Al doilea calif (13 – 24 d.Hr.)

Era de doi ani calif când, într-o zi de august, Abu Bakr a ieşit din baia fierbinte afară, unde bătea un vânt puternic şi rece. Seara a făcut febră mare. Dându-şi seama că sfârşitul îi este aproape, i-a convocat pe câţiva dintre mai-marii comunităţii şi le-a spus că doreşte să-l numească pe Omar ca succesor al lui, ca să nu fie certuri mai târziu în legătură cu aceasta.

Mai-marii au protestat, căci Omar era exact contrariul lui Abu Bakr cel blând şi modest. Omar era un om cu o statură de uriaş, care se ridica cu un cap deasupra tuturor celorlalţi – se spunea că în mulţime arată ca un om călare. Era complet chel, roşu la faţă, cu mustăţi imense. Era ambidextru, puternic ca un taur şi extrem de impulsiv[12][13].

Înainte să se convertească, Omar fusese cunoscut ca

12 Reza Aslan, No god but God, Random House, New York, 2006, p. 113 (n. a.).

13 Aceasta este descrierea lui Tabari; un fragment apare la p. 12 din Islam: From the Prophet Mohammed to the Capture of Constantinople, o culegere de documente editate şi traduse de Bernard Lewis, Oxford University Press, New York - Oxford, 1997 (n. a.).

depravat şi beţivan. Pe atunci îl ura pe Mahomed şi islamul. Apoi urmaşe convertirea lui, povestită şi repovestită de nenumărate ori. Într-o zi, tradiţia spune că a declarat că se duce să-l ucidă pe Trimisul Domnului şi să termine cu treaba asta. A apucat sabia şi a pornit să străbată oraşul ca să înfăptuiască ceea ce spusese, dar pe drum a văzut-o pe iubita lui soră care şedea sub un copac şi se uita la o filă pe care era un fel de text.

— Ce faci aici?

— Citesc, a spus ea.

— Ce citeşti?

Fata a ridicat privirile temătoare.

— Coranul. Am devenit musulmană.

— Ce? Dă-mi asta!

A smuls hârtia fatei. Era un verset numai *Ta* Ea şi, spre uimirea lui Omar, cuvintele păreau să i se adreseze chiar lui în mod direct. În acel moment, în Omar a avut loc transformarea. A lăsat să cadă sabia, a luat-o la fugă pe străzile din Meca şi a bătut la uşa Profetului strigând:

— Te cred! Tu eşti cu adevărat Trimisul Domului! Cred!

După aceasta a devenit unul dintre tovarăşii cei mai apropiaţi ai lui Mahomed, dar a rămas întotdeauna un bărbat dur, impulsiv, gata să izbucnească oricând în crize înfricoşătoare de furie. Deşi ascundea o inimă blândă sub aceste aparenţe, mulţi oameni se întrebau dacă se poate încredinţa califatul unui om a cărui înfăţişare băga spaima în copii. În acest moment critic, Ali a intervenit pentru a-l susţine pe Omar, iar cuvântul lui a înclinat braţul balanţei. Umma l-a acceptat pe cel de-al doilea conducător de după Mahomed.

În momentul în care şi-a preluat postul, Omar a spus comunităţii că ştie că este mai mult temut decât iubit, dar

i-a asigurat pe oameni că până acum văzuseră numai o latură a caracterului său. Şi Profetul şi Abu Bakr fuseseră bărbaţi cu inima blajină, le-a explicat el, dar liderii trebuie uneori să întreprindă şi acţiuni dure, iar când fusese nevoie de asemenea măsuri, Omar fusese instrumentul lor. A fost nevoit să fie în permanenţă sabia de pază pentru ca Profetul şi apoi Abu Bakr să aibă la dispoziţia lor o sabie în orice clipă. Dar acum, când era Calif, Omar nu va mai fi o sabie tot timpul, deoarece ştia că un conducător trebuie să fie uneori blând. De acum înainte, aşadar, comunitatea va vedea ambele laturi ale firii lui. Răufăcătorii şi tiranii care îi năpăstuiau pe cei slabi îl vor vedea pe vechiul Omar. Nevoiaşii, suferinzii, văduvele, orfanii, toţi cei care aveau nevoie de protecţie îl vor vedea pe Omar cel blând.

Umma şi-a dat curând seama că cel de-al doilea calif al său era o personalitate covârşitoare, poate chiar mai impunător decât Abu Bakr. Omar a condus Umma timp de zece ani şi în această perioadă a pus bazele teologiei islamice, a modelat islamul ca ideologie politică, a dat civilizaţiei islamice amprenta ei caracteristică şi a construit un imperiu care ajunsese să fie mai mare decât Roma. Oricare dintre aceste realizări în parte i-ar fi putut asigura un loc în istoria celor mai influente personaje ale istoriei. Suma lor face din el o combinaţie între Sf. Pavel, Karl Marx, Lorenzo di Medici şi Napoleon. Dar cei mai mulţi dintre oamenii din afara islamului îl cunosc numai ca un nume şi poate prin două sau trei propoziţii descriptive: este al doilea calif, unul dintre succesorii lui Mahomed – şi cam atât.

Poate că lucrurile stau aşa şi pentru că Omar şi-a stabilit ca principiu fundamental să nu emită pretenţii. Acest aspect este atât de profund înrădăcinat în legenda lui Omar, încât el a devenit întruchiparea acestui principiu

în tradiţia islamică. Cuvântul lui nu era lege; voinţa lui nu guverna; şi-a cedat toată autoritatea lui Dumnezeu – asta este ceea ce susţin relatările. Vedea islamul ca o comunitate absolut dreaptă şi egalitară şi intenţiona să transforme această viziune în realitate. În comunitatea musulmană, spunea el, nimeni nu trebuie să se teamă niciodată de capriciile bunului plac al vreunei puteri omeneşti, deoarece această comunitate avea drept lege Coranul şi exemplul vieţii Profetului drept călăuză şi nu avea nevoie de nimic altceva. Omar declara că rolul lui este numai să ţină Umma unită şi să o facă să meargă înainte pe drumul indicat de revelaţii.

Omar nu a fost niciodată un om bogat, dar Ali şi ceilalţi l-au îndemnat să accepte un salariu convenabil din partea trezoreriei publice, susţinând că, din moment ce acum islamul includea toată

Arabia, Umma nu-şi mai putea permite să aibă un calif cu jumătate de normă, care să mulgă vacile altora ca să aibă din ce trăi. Omar a consimţit, dar a numit o comisie care să calculeze de cât avea nevoie ca să trăiască la nivelul unui arab cu venituri medii, nici mai bine, nici mai rău, şi să ia această sumă ca salariu. (Imaginaţi-vă că directorul Executiv al unei companii multinaţionale moderne ar face astăzi aşa ceva!)

Imitându-l pe Profet, Omar îşi peticea de regulă singur hainele, uneori chiar în timp ce dezbătea probleme de stat importante. Noaptea, după ce îşi îndeplinea îndatoririle oficiale, povestirile despre el susţin că lua pe umeri un sac de grâu şi străbătea oraşul ca să împartă personal hrană familiilor nevoiaşe. Odată, cineva care l-a văzut s-a oferit să care povara în locul lui, dar Omar a spus:

— Poţi să cari povara în locul meu aici, pe pământ,

dar cine o va purta în locul meu în Ziua Judecăţii?

Este uşor de presupus că astfel de povestiri sunt apocrife sau că, dacă sunt adevărate, nu fac decât să demonstreze dorinţa de spectacol a politicianului Omar. Personal, eu cred că trebuie să fi fost extrem de pios, fără pretenţii, devotat, empatic, exact aşa cum sugerează povestirile; acestea sunt prea consecvente pentru a fi negate şi ceva trebuie să explice impactul extrem de puternic al acestui om asupra contemporanilor săi. Indiferent care a fost realitatea, legenda pe care a lăsat-o în imaginaţia musulmanilor exprimă comportamentul ideal al unui conducător.

Omar a adoptat titlul care a devenit un atribut durabil al califului: Amir al-Muminin, sau „comandant al credincioşilor”, titlu îi care reunea rolul spiritual cu cel militar. Ca strateg militar de largă respiraţie, Omar poate fi aşezat alături de Alexandru şi Iulius Cezar, dar este greu de înţeles cum a dobândit asemenea calităţi şi cunoştinţe. Înainte de apariţia islamului, nu era decât un negustor mărunt dintr-un mic oraş. A participat la bătăliile emblematice din istoria musulmanilor, dar în termeni militari acestea erau mai mult încăierări, decât bătălii. Şi iată-l dintr-odată studiind hărţile „lumii” (adică ale Lumii Mijlocii), calculând fluxul de resurse din Bizanţ şi din Imperiul Sasanid, stabilind ce strategie se impunea într-o anumită poziţie geografică – luând decizii cu privire la dimensiunile armatei şi la momentul unei retrageri – şi opera la scară globală.

Întâmplător, în acest moment istoric, Umma a dat un şir extraordinar de comandanţi militari geniali, precum Khaled bin al-Walid, eroul Războiului Apostaţilor, Amr ibn al-Aas, cuceritorul Egiptului şi Sad ibn Abi Waqqas, care i-a bătut pe perşi.

Imediat după ce şi-a preluat postul, Omar a finalizat o acţiune militară pe care o începuse Abu Bakr. Spre sfârşitul Războiului Apostaţilor, văzând că Arabia este în fierbere, bizantinii înaintaseră cu trupe până la graniţă, intenţionând să absoarbă acest teritoriu „răvăşit”. Abu Bakr trimisese oameni care să-i ţină la distanţă, dar chiar înainte de moartea lui, musulmanii îi împinseseră pe bizantini înapoi în teritoriul lor. La puţin timp după ce a preluat cârma ţării, Omar a asediat oraşul Damasc. Din acel moment, musulmanii i-au pus pe fugă pe bizantini şi, în anul 636, într-un loc numit Yarmuk, au nimicit armata bizantină.

Între timp, persanii se străduiau din răsputeri să dezmembreze comunitatea incipientă musulmană cu ajutorul spionilor şi al provocatorilor. În loc să-i lovească pe agenţii persani individuali, Omar a decis să smulgă răul din rădăcină. I-a chemat pe musulmani la luptă ca să răstoarne Imperiul Sasanid – obiectiv care te lasă mut prin îndrăzneala lui: şoarecele împotriva elefantului.

Decizia lui Omar de a denumi un război de cucerire „jihad” are implicaţii evidente pentru timpurile moderne şi a fost amplu dezbătută. Pe vremea lui Mahomed, cuvântul *jihad* nu avea o semnificaţie la fel de importantă. Din punct de vedere etimologic, aşa cum spuneam, nu însemna „luptă”, ci „străduinţă”, şi, deşi putea fi aplicat luptei împotriva unui duşman, putea fi folosit şi atunci când se discuta despre lupta împotriva unei tentaţii, lupta pentru dreptate sau lupta pentru a-şi arăta compasiunea, în Coran cuvântul *jihad* ca „luptă” apare legat în mod explicit de autoapărare. Acele versete au fost revelate într-un moment în care tribul coraişiţilor încerca să şteargă islamul şi pe musulmani de pe faţa pământului. În acest context, nu era exagerat să se afirme că lupta avea o dimensiune morală:

comunitatea credincioşilor era cea care făcea posibilă existenţa dreptăţii pe pământ, deci forţele ostile care doreau s-o distrugă îl ajutau pe Satan, în timp ce cei care îşi riscau viaţa şi bunurile în apărarea ei îl slujeau pe Allah.

Dar să faci apel la musulmani să-şi părăsească familiile, să meargă în ţări îndepărtate şi să se lupte cu oameni cu care practic nu avuseseră mai înainte nicio legătură – cum se puteau numi astfel de războaie defensive? Iar dacă nu erau defensive, cum se puteau califica drept jihad?

Exista un concept care îşi avea originea încă de pe vremea lui Mahomed şi pe care gânditorii musulmani au început să-l agite în timpul califatelor lui Abu Bakr şi Omar: lumea era împărţită în teritoriile Dar al-Islam şi Dar al-Harb, „tărâmul păcii" şi „tărâmul războiului", care se excludeau reciproc. Această schemă înfăţişa islamul ca pe o oază a fraternităţii şi a păcii, înconjurată de un univers al haosului şi al urii. Orice ar fi făcut cineva pentru a extinde tărâmul Dar al-Islam constituia o acţiune în favoarea cauzei păcii, inclusiv lupta şi vărsarea de sânge, deoarece micşora tărâmul războiului.

Personal, îmi pun întrebarea câţi oameni din secolul al VII-lea considerau că războaiele de cucerire au nevoie de o justificare, în orice caz, numirea unei campanii de cucerire „jihad" nu a dat naştere niciunei controverse în cadrul Ummei. După ce supravieţuiseră şocului morţii, membrii comunităţii s-au regrupat, iar Omar a înţeles probabil că o campanie de cucerire în acest moment va contribui la consolidarea şi aprofundarea uniunii lor.

În anul 15 d.Hr. (sau în preajma lui), în apropierea oraşului numit Kadisiya, o forţă arabă tradiţională compusă din treizeci de mii de luptători s-a trezit faţă în faţă cu armata sasanidă, numărând şaizeci de mii de

luptători din trupele de elită. Nu erau separaţi decât de cursul unui râu. Comandantul arab Waqqas a trimis de mai multe ori soli care să negocieze cu Rustum, comandantul forţelor sasanide. Tradiţia spune că generalul Rustum îl întrebase pe unul dintre soli dacă el era şeful armatei musulmane. Acesta a răspuns:

— Nu, noi suntem musulmani, la noi nu sunt unii mai sus şi alţii mai jos.

Atunci Rustum a spus:

— Uite ce este, eu ştiu că arabii sunt flămânzi şi săraci şi sunt convins că faceţi tărăboi pentru că sunteţi disperaţi. Aşa că uite ce vă propun: am să vă dau fiecăruia două rânduri de haine şi un sac cu curmale. Asta vă convinge să vă duceţi înapoi de unde aţi venit?

Solul musulman a spus:

— Nu suntem aici ca să luăm nimic de la voi, generale! Suntem aici ca să vă dăm islamul! Vă îndreptaţi spre iad; noi vă oferim o posibilitate să mergeţi în cer.

Rustum s-a mărginit să râdă.

— Îmi aminteşti de un şoarece care s-a strecurat într-un grânar printr-o gaură din zid şi a mâncat până n-a mai putut. Apoi a încercat să se întoarcă acasă, dar crescuse prea mare şi prea gras şi nu mai încăpea prin gaură. Capcana lăcomiei lui îl prinsese în grânar şi pisica l-a ucis. Acum, voi, arabii cei lacomi, v-aţi strecurat în grânarul nostru şi sunteţi prinşi aici în capcană. Veţi muri cu toţii, precum acel şoarece.

În cele din urmă, după mai multe drumuri încoace şi încolo, musulmanii i-au spus lui Rustum:

— Dacă nu vrei să te converteşti, atunci plăteşte tribut şi nu-ţi vom face niciun rău.

— Să-mi faceţi rău? a pufnit dispreţuitor Rustum. Tribut?

A poruncit servitorilor să-i dea solului un sac de pământ, care simboliza mormântul. Dar musulmanii l-au primit cu bucurie:

— Ne dai pământ? îl acceptăm!

Ambele părţi s-au pregătit pentru bătălie. În pofida parabolei pe care o povestise chiar el despre şoarecele cel lacom, Rustum a făcut greşeala să traverseze râul şi să-i atace pe musulmani, astfel că forţele lui aveau în spate râul şi nu puteau să se retragă. Bătălia de la Kadisiya a durat patru zile, persanii călare pe elefanţi, arabii pe cămile. În ziua a treia, luptele au continuat şi noaptea şi a doua zi. Când sasanizii au cedat în cele din urmă, mii de războinici au încercat să treacă râul înot îmbrăcaţi în armuri grele şi s-au înecat.

Alături de războinici, pe câmpul de luptă au mers mai mulţi poeţi (inclusiv femei) care au compus un corpus bogat de povestiri, ridicând Kadisiya la statutul de stat mitic, un soi de război troian ceva mai scurt.

De exemplu, imediat ce victoria a devenit certă, un mesager a sărit pe un cal şi a pornit spre Arabia ca să ducă vestea cea bună. Când s-a apropiat de Medina, a trecut pe lângă un bătrân de la marginea drumului, un om sărman cu o haină peticită, care a sărit în picioare şi l-a întrebat pe mesager dacă vine de la Kadisiya.

— Da, a răspuns acesta.

— Şi ce veşti ai, ce veşti? a întrebat nerăbdător bătrânul.

Dar mesagerul i-a spus că nu poate să se oprească şi să stea la palavre cu el şi a plecat mai departe. Bătrânul a alergat în urma lui, bombardându-l cu întrebări. Când au trecut de porţile oraşului, au dat peste mulţimea adunată acolo.

— La o parte din calea mea! a strigat plin de

importanţă mesagerul. Trebuie să-l văd imediat pe Calif. Unde este Califul Omar?

Mulţimea a izbucnit în râs.

— Este chiar în spatele tău!

Fără prea multă pompă – acesta era Omar, după cum susţine legenda.

După Kadisiya, arabii au ocupat capitala sasanidă Cresifon şi au mers mai departe, pătrunzând în Imperiul Sasanid, care avea o vechime de câteva secole, până când au ajuns să stăpânească tot teritoriul acestuia. Imperiul Sasanid a încetat să mai existe. În trei ani, au pus capăt existenţei imperiului care evoluase secole întregi alături de Imperiul Roman.

Între timp, alte armate îi alungau pe bizantini de-a lungul coastei mediteraneene, prin Egipt şi Africa de Nord. Giuvaierul care încununa aceste cuceriri era reprezentat de Ierusalim, al treilea loc sfânt pentru musulmani, după Meca şi Medina, în parte şi pentru că Mahomed povestise despre o viziune a sa în care fusese ridicat în paradis din acest oraş în timpul vieţii sale. Una dintre cele mai vestite povestiri despre Omar s-a desfăşurat după ocuparea acestui oraş. Califul s-a dus la Ierusalim pentru ca oraşul să i se predea chiar lui. Călătorea împreună cu un slujitor şi pentru că nu aveau decât un măgar, mergeau cu rândul călare şi pe jos. Când au ajuns la Ierusalim, întâmplător, cel care călărea era slujitorul. Oamenii din Ierusalim l-au luat drept calif şi s-au grăbit să-i arate supunere. A trebuit să li se spună:

— Nu, nu, ăsta e nimeni; celuilalt trebuie să vă închinaţi.

Creştinii au presupus că musulmanii vor dori să-şi facă rugăciunile în biserica lor cea mai vestită, ca o dovadă a triumfului lor, dar Omar a refuzat să pună piciorul acolo.

— Dacă fac acest lucru, în viitor alt musulman va profita de acest pretext şi va lua clădirea ca s-o transforme în moschee şi nu asta am venit să facem aici. Musulmanii nu fac aşa ceva. Continuaţi să trăiţi şi să vă veneraţi zeii aşa cum doriţi; dar să ştiţi că de acum înainte musulmanii vor trăi printre voi şi îşi vor face rugăciunile în felul nostru, oferind un exemplu mai bun. Dacă vă place ceea ce veţi vedea, veniţi alături de noi. Dacă nu, nu. Allah ne-a spus: nu poate fi silire în religie[14].

Purtarea lui Omar la Ierusalim a pus bazele modelului de relaţii dintre musulmani şi popoarele cucerite de aceştia. Creştinii au constatat că sub stăpânirea musulmană sunt supuşi unui impozit special, numit *cizie*. Aceasta era vestea cea proastă. Vestea bună era că cizia va fi în general mai mică decât impozitele pe care le plăteau stăpânilor lor bizantini – care se amestecau şi în practicile lor religioase (deoarece diferenţele de ritual şi de credinţe dintre sectele creştine aveau importanţă pentru ei, în schimb pentru musulmani toţi erau creştini). Ideea unor impozite mai mici şi a unei libertăţi religioase mai mari li s-a părut creştinilor foarte bună, astfel că musulmanii nu au întâmpinat prea multe dificultăţi în fostele teritorii bizantine. De fapt, evreii şi creştinii li s-au alăturat de multe ori în lupta împotriva bizantinilor.

La moartea lui Omar, stăpânirea islamică cuprindea peste 3 milioane de km². Cum era posibil? Musulmanii religioşi oferă o explicaţie simplă: musulmanii se bucurau de sprijinul supranatural al lui Allah. Istoricii susţin că Imperiile Bizantin şi Sasanid tocmai duseseră un război devastator unul împotriva altuia şi, în pofida aparentei lor

14 Esenţa unui document care redă declaraţia originală a lui Omar la Ierusalim se găseşte la Hugh Kennedy, The Great Arab Conquest, Da Capo Press, New York, 2007, pp. 91-92 (n. a.).

puteri, erau putrede până la rădăcină şi gata să se prăbuşească. O altă explicaţie citată frecvent este că musulmanii se luptau cu mai multă ferocitate decât ceilalţi, deoarece credeau că vor ajunge direct în rai dacă erau ucişi în luptă, iar acolo vor primi în dar şaptezeci şi două de fecioare. Aici nu am niciun comentariu, dar pot sugera alţi factori.

Aceşti musulmani timpurii aveau sentimentul că luptă pentru ceva de o măreţie apocaliptică. Simţeau că lupta pentru cauza aceasta face ca viaţa lor să aibă un sens şi va conferi un sens şi morţii lor. Oamenii au dovedit de-a lungul timpurilor că pot depăşi obstacole extraordinare şi pot îndura suferinţe cumplite, dacă sunt convinşi că efortul lor va conferi un sens vieţii lor. Dorinţa omului de a vedea un sens în viaţă este la fel de puternică precum nevoia de apă şi de mâncare. Viaţa de zi cu zi oferă puţine oportunităţi pentru a găsi o astfel de hrană, acesta fiind unul dintre motivele pentru care oamenii se lasă fascinaţi de povestiri care îi distribuie în rolul de actori principali ai unor drame apocaliptice. Luptătorii musulmani de pe vremea Califului Omar aveau acest sentiment în legătură cu viaţa lor.

Evenimentele de acasă le menţineau idealismul viu, deoarece Omar aplica ceea ce practica şi practica tot ceea ce predica. Sub conducerea lui, Medina reflecta valorile pe care musulmanii susţineau că le introduseseră în lume: prietenie, corectitudine, armonie, decenţă, participare democratică la luarea deciziei, egalitate, compasiune. Comunitatea musulmană din timpul califatului timpuriu exemplifică aceste idealuri mult mai mult decât alte imperii, astfel că, ulterior, musulmanii au putut rafina uşor povestirile, transformându-le în amintirea unei perfecţiuni pierdute.

Pe de altă parte, oamenii auzeau povestiri nenumărate, una după alta, despre victoriile militare ale musulmanilor în situaţii în care sorţii erau împotriva lor. Se părea că este inutil să încerci să te împotriveşti unei asemenea forţe; şi apoi, oamenii de rând aveau puţine motive să se împotrivească, deoarece cucerirea nu urma să le afecteze modul de viaţă. Potentaţii lor îşi vor pierde comorile, dar masele îşi vor păstra ceea ce aveau şi vor continua să trăiască la fel ca înainte. Dacă arabii s-ar fi luptat cu populaţia civilă care îşi apăra casele, ar fi fost o luptă mai grea, care, cu timpul, probabil că le-ar fi afectat idealismul. Dar aşa, chiar şi când erau departe de casă, se luptau cu mercenari şi armatele de recruţi.

Să nu minimizăm importanţa unui factor final, care se împletea cu dorinţa de a găsi un sens. Războiul le dădea musulmanilor posibilitatea să jefuiască. Sub conducerea lui Omar, soldaţii nu aveau voie să ia bunurile cetăţenilor de rând. Primeau prada de pe câmpul de luptă şi din trezoreriile monarhilor pe care îi învingeau – care, întâmplător, erau pline. Patru cincimi din ceea ce câştigau se împărţea în mod egal între luptători, aparent fără a se face distincţie între soldaţii pedeştri, generali şi ofiţeri – acesta era obiceiul musulman.

O cincime din pradă mergea la Medina. În zilele Profetului, o mare parte din bani erau împărţiţi imediat celor nevoiaşi şi această politică a persistat, deşi într-o formă ceva mai diluată şi în zilele lui Omar. Dacă punem laolaltă toţi aceşti factori, expansiunea islamului nu mai este chiar aşa de inexplicabilă.

Cucerirea era vârful de lance, dar cucerirea şi convertirea erau separate una de alta. Nu există „convertire cu sabia”. Musulmanii insistau să-şi menţină puterea politică, dar nu şi ca supuşii lor să fie musulmani.

Dar oriunde ajungeau armatele musulmane, ajungeau şi elementele noii culturi. Veştile despre proiectul social musulman s-au răspândit rapid, datorită expansiunii care a acoperit aproape exact acelaşi teritoriu istoric al lumii legat prin vechile drumuri comerciale dintre principalele mări şi cursuri de apă. În primii săi cincizeci de ani, islamul s-a extins până la ţărmul de vest al Oceanului Indian, până la ţărmul de est al Mării Mediterane, Nil, Marea Caspică şi până în Golful Persic. În această zonă atât de dens străbătută de reţeaua de drumuri şi canale de interacţiune existente, povestirile şi ideile musulmane s-au transmis din om în om prin bârfe, zvonuri şi relatări, prin discuţii de stradă şi dezbateri ştiinţifice, circulând cu uşurinţă, cu atât mai mult cu cât nu erau chiar aşa de noi. Lumea zoroastrismului se afla la limita monoteismului. Lumea bizantină tocmai adoptase creştinismul. Şi fireşte, cu mult timp în urmă, iudaismul introdusese monoteismul radical în Levant (regiunea dintre Mesopotamia şi Egipt).

În tot timpul cât Omar cuceritorul a condus expansiunea teritorială a islamului, Omar liderul spiritual conducea consolidarea doctrinei musulmane şi definirea modului de viaţă islamic. Abu Bakr stabilise că islamul nu era numai o comunitate ideală abstractă, ci o comunitate deosebită, cu un destin care va schimba cursul istoriei. Omar a oficializat această doctrină, introducând un nou calendar care începea nu cu naşterea lui Mahomed, nu cu prima lui revelaţie, ci cu Hegira, migraţia musulmanilor la Medina. Calendarul lui Omar consfinţea convingerea că islamul nu este un simplu plan de salvare individuală, ci un plan de funcţionare a lumii. Multe religii le spun adepţilor lor: „Lumea este coruptă, dar voi vă puteţi salva”. Islamul spunea adepţilor lui: „Lumea este coruptă, dar voi puteţi s-o *schimbaţi*. Poate că acest lucru fusese inerent din

primele zile ale predicilor lui Mahomed, dar Omar confirmase acest curs al evoluţiei pentru islam şi îl aşezase pe un făgaş de fier.

Abu Bakr domnise cu o modestie legendară, încercând să nu-şi impună niciodată propria voinţă, ci administrând numai poruncile formulate de Coran şi de Profet. Omar a făcut din atitudinea sa o piatră de temelie a doctrinei musulmane, o decizie fundamentală, deoarece, jurând să facă numai ceea ce porunceau revelaţiile, i-a determinat pe musulmani să aplice ceea ce porunceau revelaţiile în toate situaţiile posibile, fie ele mai importante sau mai mărunte.

În timpul califatului lui Abu Bakr, la sugestia lui Omar, toate fragmentele Coranului au fost adunate la un loc. A fost la început o culegere miscelanee, deoarece pe măsură ce apăreau revelaţiile, oamenii le consemnau pe ce aveau la îndemână – o bucată de pergament, o fâşie de piele, o piatră, un os, orice altceva. În calitate de calif, Omar a început un proces de triere. În prezenţa lui, fiecare verset scris era coroborat cu versiunea memorată oferită de recitatorii profesionişti pe care această societate îi considera cei mai fideli depozitari ai informaţiilor. Apoi scribii consemnau versiunea autorizată a fiecărui verset în faţa martorilor şi aceste versete au fost organizate apoi într-o culegere amplă.

Ori de câte ori avea de luat o decizie dificilă, Omar căuta aici un răspuns. Dacă nu găsea răspunsul în Coran, se consulta cu comunitatea pentru a afla ce spusese sau făcuse Profetul într-o situaţie similară. În acest caz, „comunitatea” însemna cele câteva sute de bărbaţi şi femei care fuseseră „tovarăşii” lui Mahomed în timpul vieţii. De fiecare dată când comunitatea formula o hotărâre în felul acesta, Omar punea scribii s-o consemneze şi o trimitea

apoi guvernatorilor provinciali ca s-o utilizeze drept bază pentru deciziile lor.

Omar a înfiinţat un corp de învăţaţi care îşi petreceau tot timpul studiind revelaţiile, relatările cu privire la viaţa lui Mahomed şi alte date pertinente astfel încât, atunci când avea nevoie de opinia unui expert, o putea obţine de la aceşti „oameni de pe bănci”, nucleul din care a crescut ulterior una dintre cele mai importante instituţii sociale ale islamului, *ulema* sau „învăţaţii”.

Chiar în timp ce era preocupat de elaborarea legislaţiei musulmane, Omar aplica deja doctrina la viaţa socială din Medina, ceea ce ne conduce la latura severă a caracterului său. Omar nu tolera lipsa de responsabilitate. De exemplu, a interzis complet băutura, deşi Coranul fusese destul de ambiguu în această privinţă, în unele din primele versete se pronunţase mai curând împotriva beţiei decât a băuturii în sine (chiar dacă versetele ulterioare o interziseseră definitiv).

Coranul nu specifica niciun fel de pedeapsă în mod special pentru băutură, dar Omar a dedus-o prin analogie. Analogia în acest caz a fost următoarea: Coranul prevedea biciuire pentru clevetire; băutura, spunea Omar, îl făcea pe om să clevetească. Aşadar, pedeapsa pentru băutură trebuia să fie tot biciul. Această modalitate de argumentare prin analogie (*qiyas*) a creat un tipar folosit ulterior pe scară largă de legiuitorii musulmani.

Temându-se de puterea distructivă a relaţiilor sexuale ilegale, Omar a aplicat cele mai dure măsuri împotriva adulterului. De fapt, a instituit lapidarea pentru adulter, care nu era menţionată în Coran, dar apare în Legea lui Moise, datând din perioada precoranică (Deuteronomul 22, 22). A interzis şi obiceiul arab al căsătoriei temporare, care permitea bărbaţilor să se

căsătorească cu femeile numai pentru câteva zile; califul vedea bine prostituţia acolo unde aceasta se manifesta. (Juriştii şiiţi au relegitimizat această practică în codurile lor.)

Detractorii lui Omar îl acuză de misoginism, iar deciziile lui sugerează că le considera pe femei răspunzătoare pentru răul comportament al bărbaţilor. Pentru a anihila puterea disruptivă a sexualităţii, Omar a luat măsuri pentru a reglementa şi a separa rolurile bărbaţilor şi ale femeilor, stabilind, de exemplu, ca bărbaţii şi femeile să se roage separat, chipurile ca să nu se gândească la sex în timpul ritualului.

Dar măsura era foarte departe de separarea sexelor şi de subordonarea femeii care a avut loc în societăţile islamice în secolele următoare (şi care persistă până astăzi). Este adevărat că la Medina relaţiile dintre sexe nu se conformau idealurilor feministe moderne. Arabii tribali (şi cele mai multe culturi timpurii) prevedeau roluri separate şi nesuprapuse pentru femei şi bărbaţi, iar islamul a confirmat această separaţie. Dar în zilele lui Omar, învăţătura era obligatorie şi pentru băieţi, şi pentru fete în comunitatea musulmană. Femeile lucrau alături de bărbaţi; luau parte la viaţa publică; participau la adunări, ţineau predici, compuneau poezii pentru oraţiile publice, mergeau la război ca lucrătoare de sprijin, uneori luau chiar parte la luptă. Problemele importante cu care se confrunta comunitatea erau discutate în şedinţe publice, Omar participa la ele ca oricare alt cetăţean al comunităţii şi femeile se angajau la fel de neînfricate în dezbateri ca şi bărbaţii. De fapt, Omar a numit o femeie drept şefa a pieţei din Medina, aceasta fiind o funcţie de mare răspundere, deoarece includea îndatoriri precum reglementarea construcţiilor, emiterea permiselor de comerţ,

supravegherea corectitudinii măsurilor şi greutăţilor. Cu toate acestea, Omar a plantat seminţele din care s-au dezvoltat ulterior restricţiile severe impuse femeilor în ceea ce priveşte participarea la viaţa publică.

În secolul al VII-lea în toate societăţile lumii sclavia era permisă, iar Arabia nu făcea excepţie. Islamul nu a interzis această practică, dar a limitat puterea stăpânului asupra sclavului, iar Omar a aplicat regulile respective cu stricteţe. Niciun musulman *nu putea fi sclav*. Dacă un bărbat lăsa gravidă o sclavă, trebuia s-o ia de nevastă, ceea ce însemna că respectivul copil se va naşte musulman, aşadar liber. Sclavia nu putea avea drept rezultat ruperea familiei, ceea ce Urnita opţiunile stăpânului: putea să cumpere sau să vândă numai familii întregi.

Stăpânii nu puteau să abuzeze sau să-şi agreseze sclavii, care aveau aceleaşi drepturi umane ca oamenii liberi, temă subliniată în Coran şi reafirmată în mod special de Profetul Mahomed în ultima sa predică. Omar a decis că stăpânul trebuie să dea sclavilor săi aceeaşi mâncare ca şi famihei, ba chiar că sclavii trebuie să mănânce împreună cu famiha. Dacă deciziile lui Omar ar fi fost respectate întru totul, sclavia ar fi încetat în lumea musulmană în primele zile ale califatului. (în schimb, societăţile musulmane au regresat în această privinţă.)

Ca o ironie a sorţii, propria carieră a lui Omar s-a încheiat atunci când, fiind în moschee, un sclav persan labil psihic i-a înfipt un cuţit în pântec. Pe patul de moarte, Omar a fost rugat de notabilii comunităţii să numească un succesor, aşa cum făcuse Abu Bakr, pentru a se asigura o tranziţie fără zguduiri.

— Ce ar fi să fie fiul tău? au sugerat ei.

Omar a avut ultimul său acces de furie:

— Credeţi că am făcut aceasta ca să profit eu şi familia mea?

A murit mai târziu în aceeaşi zi, dar nu înainte de a mai stabili încă un precedent: a numit un comitet consultativ alcătuit din şase bărbaţi (*shura*) care să aleagă noul calif şi să ceară consensul Ummei pentru alegerea lui. Mulţi alţi gânditori musulmani de mai târziu au considerat shura drept baza instituţiilor democratice ale islamului. Shura a descoperit că doi bărbaţi, Ali şi Otman, erau primii doi favoriţi în alegerea tuturor: unii îl preferau pe Ali, alţii pe Otman. (Să ne amintim că Ali era ginerele lui Mahomed, care fusese trecut cu vederea deja de două ori.)

Preşedintele shurei i-a chestionat pe ambii bărbaţi în faţa adunării poporului şi a adresat fiecăruia o întrebare-cheie:

— Dacă vei deveni calif, te vei călăuzi după Coran, sunna şi precedentele stabilite de Abu Bakr şi Omar?

Ali a răspuns da, după Coran, şi da, după sunna (exemplul oferit de viaţa lui Mahomed), dar în privinţa deciziilor predecesorilor săi Ali a spus că are propria minte şi îşi va consulta propria conştiinţă şi judecată pentru a lua deciziile.

Spre deosebire de el, Otman a răspuns da la toate punctele.

— Nu sunt un inovator.

Astfel, preşedintele l-a declarat pe el omul potrivit pentru a conduce Umma, oamenii au fost de acord şi Ali, care nu voia să clatine barca, a depus jurământul de loialitate.

Capitolul 4
Schisma
24 – 40 d.Hr. 644 – 661
Al treilea calif (22 – 36 d.Hr., 644 – 656)

Otman era văr cu Mahomed şi a preluat funcţia de calif al celui de-al treilea califat islamic la vârsta de şaizeci şi opt de ani. Pentru a înţelege această domnie furtunoasă de 12 ani, este bine să vedem cine era bărbatul şi cum a ajuns în fruntea comunităţii care stăpânea Lumea Mijlocie.

Tatăl lui Otman fusese unul dintre cei mai bogaţi oameni din Meca, iar Otman moştenise milioanele tatălui său la vârsta de douăzeci de ani. Având un simţ înnăscut al afacerilor, a reuşit să înmulţească de mai multe ori averea aceasta înainte să atingă vârsta de treizeci de ani, dobândind porecla de Otman Ghani, „Otman cel Bogat”.

Cast şi modest chiar şi înainte de convertire, Otman nu bea niciodată, nu fuma şi nu umbla după femei. În Meca era vestit pentru înfăţişarea lui plăcută – oamenii îi spuneau chiar „Frumosul” –, dar acest bărbat cu vorbire blândă avea întotdeauna un aer de melancolie şi îngrijorare.

S-a convertit la islam cam la un an după ce a început Mahomed să predice şi cu nouă ani înainte de Hegira. Povestea convertirii lui începe într-o seară, când se îndrepta spre casă, după o călătorie de afaceri încununată de succes. Se spune că Otman s-a oprit undeva să-şi petreacă noaptea şi să stea culcat sub stele, privind la bolta întunecată a cerului, când imensitatea universului l-a copleşit brusc. Pe lângă sentimentul zdrobitor al nimicniciei lui, a dobândit convingerea că cineva controla totul, că acest univers trebuia să aibă un stăpân şi încă ce stăpân! în acel moment, deşi era singur, Otman a auzit o voce pătrunzătoare care îl anunţa foarte răspicat că Trimisul Domnului era în lume. Imediat ce a ajuns acasă, Otman s-a dus la prietenul lui, Abu Bakr, care i-a spus povestea ciudată a lui Mahomed şi mesajul lui referitor la un sigur Dumnezeu Atotputernic. Otman a declarat imediat

că este şi el unul dintre cei care cred.

Convertirea lui a înfuriat familia. Clanul lui, aristocraţii omeiazi, reprezentau facţiunea antimusulmană cea mai înverşunată din tribul coraişit. Unchiul lui Otman, Abu Sufyan, avea să devină în curând conducătorul forţelor antimusulmane. Tatăl vitreg al lui Otman îl atacase cândva pe Mahomed pe o alee şi l-ar fi strangulat dacă nu ar fi intervenit Abu Bakr. Cele două soţii ale lui Otman l-au repudiat pentru că îmbrăţişase credinţa lui Mahomed. Ele nu aveau de gând să se convertească, astfel că Otman a divorţat de ele şi s-a căsătorit cu vestita şi frumoasa fiică a Profetului Mahomed, Ruqayya. Când aceasta a murit, Otman s-a însurat cu o altă fiică a lui Mohammed, Um Kulthum.

Fără îndoială, musulmanii erau încântaţi să aibă printre ei un om bogat şi Otman era gata să-i ajute pe tovarăşii lui musulmani aşa cum putea, dar cel mai bun mod la care se putea gândi era să le ofere bani. Odată, când abuzurile împotriva musulmanilor atinseseră apogeul în Meca, Mahomed a decis că un grup de adepţi ai lui va trebui să emigreze în Abisinia, iar Otman a ajutat la finanţarea lor. A emigrat şi el însuşi împreună cu grupul şi şi-a creat contacte de afaceri folositoare în Abisinia, devenind încă şi mai bogat ca înainte. Câţiva ani mai târziu s-a întors la Meca, unde relaţiile lui din Abisinia l-au servit foarte bine şi bogăţia lui a crescut şi mai mult.

Pentru cei mai mulţi musulmani, Hegira a însemnat pierderea tuturor bunurilor pe care le posedau. Nu se pricepeau la agricultură, principala ocupaţie din Medina, astfel că au sărăcit şi mai rău. Dar nu şi Otman. Deşi a emigrat împreună cu ceilalţi, nu şi-a tăiat niciodată legăturile de afaceri de acasă şi cu asociaţii acestora şi a continuat să se ocupe de proprietăţile şi de interesele sale

comerciale. Astfel, Otman a continuat să prospere şi la Medina. Nu s-a sugerat niciodată că ar fi devenit necinstit din cauza avuţiei sale, dimpotrivă. Unii oameni pur şi simplu au simţul afacerilor, iar Otman era unul dintre aceştia. Şi nici nu era zgârcit. Cheltuia cu generozitate pentru binele public. De exemplu, a lărgit moscheea din Medina pentru Mahomed, iar când musulmanii au avut nevoie de apă, a cumpărat un puţ foarte preţios de la triburile evreieşti şi l-a donat comunităţii.

O bogăţie ameţitoare, două dintre fiicele Profetului ca soţii – ce îi mai lipsea acestui om? Şi totuşi, Otman părea obsedat de teama că nu era destul de bun. Postea foarte mult timp, se ruga, citea Coranul. Poate că donaţiile lui extravagante pentru binele public erau făcute pentru a simţi că merită norocul deosebit de care se bucura.

Sau poate era îngrijorat că purtarea lui nu era la nivelul celorlalţi tovarăşi apropiaţi ai Profetului. Nu fusese la lupta de la Badr, pentru că atunci soţia lui era bolnavă. În timpul bătăliei de la Uhud, când se răspândise zvonul că Mahomed fusese ucis, Otman s-a aflat printre acei musulmani care pierduseră orice speranţă şi părăsiseră câmpul de luptă. A compensat în Bătălia şanţului, dar la puţin timp după aceasta fiul lui a murit şi Otman simţea că Dumnezeu îl pedepseşte. Pentru a câştiga iertarea, îşi făcuse obiceiul să răscumpere sclavi şi să elibereze câte unul în fiecare vineri.

După moartea lui Mahomed, Otman era îngrijorat să nu se destrame comunitatea, dar mai ales pentru propriul său suflet.

— Cum ne vom feri noi acum de ispitele diavolului? se lamenta el. Sărmanul om era mistuit de teama pentru viaţa de dincolo.

— Fiecare zi este ziua judecăţii, spunea el, înţelegând

prin aceasta că nu trebuie să încetezi nicio clipă să fii bun, aşa că a postit şi s-a rugat şi mai mult, a făcut donaţii încă şi mai extravagante, încercând cu disperare să merite un loc în paradisul despre care Profetul îl asigurase că îi aparţine deja. Acest uriaş al binefacerilor a devenit al treilea calif al islamului.

Când şi-a început Omar califatul, islamul devenise un nou gen de organism social care îşi căuta identitatea. Califatul lui Omar era marcat de sentimentul aventurii spirituale, al invenţiei şi al descoperirii. Când Otman a preluat funcţia, comunitatea islamică era un guvern care controla un teritoriu vast. Nu mai era suficient să predice, să apere, să atace şi să răspândească emoţia sfântă. Liderii musulmani trebuiau acum să strângă impozite, să organizeze curţile de judecată, să întreţină podurile şi drumurile, să asigure salariile, să definească îndatoririle pentru diferitele posturi – să se ocupe de toate problemele administrative anoste ale vieţii de zi cu zi. Gestionarea acestei tranziţii a căzut în sarcina lui Otman.

Unul dintre marile proiecte pe care Otman l-a văzut dus la bun sfârşit în timpul primei jumătăţi a califatului său a fost pregătirea şi apariţia ediţiei definitive a Coranului. I-a pus pe învăţaţi să elimine redundanţele dintre copiile existente, să rezolve discrepanţele şi să evalueze pasajele a cărora autenticitate trezea îndoieli. Produsul final a fost o carte în care versetele erau aranjate mai mult sau mai puţin în ordinea lungimii (şi nu în funcţie de temă sau cronologic). Toate celelalte compilaţii, versiunile concurente şi versetele respinse au fost distruse. De atunci, toate exemplarele Coranului vor fi la fel, cuvânt cu cuvânt. Este Coranul pe care îl au astăzi toţi musulmanii. Devine lesne de înţeles de ce trebuia făcut acest lucru, din moment ce prioritatea, urgenţa, era menţinerea unităţii

comunităţii, dar putem înţelege şi de ce un asemenea proiect putea să-i nemulţumească pe unii musulmani, mai ales dacă aveau anumite suspiciuni în legătură cu intenţiile lui Otman – aşa cum era cazul.

A urmat apoi punerea în ordine a finanţelor comunităţii. Pe vremea Profetului, nu existau practic cheltuieli de stat. Toţi banii care ajungeau la Medina erau distribuiţi mai devreme sau mai târziu. Abu Bakr şi Omar procedaseră mai mult sau mai puţin la fel, deşi Abu Bakr înfiinţase o trezorerie, iar Omar constituise un surplus din care plătea stipendii soldaţilor, prefigurând începuturile unei armate permanente a islamului. În timpul lui Otman, trezoreria s-a dezvoltat şi a devenit un organ permanent al guvernului, care finanţa un evantai tot mai mare de cheltuieli de stat.

Al treilea calif a sporit în mod dramatic fluxul de venituri din impozite din provinciile sale îndepărtate. Când Amr ibn al-A as, guvernatorul Egiptului, nu a trimis destui bani, Otman l-a demis şi l-a numit pe propriul frate vitreg, Abdullah, în locul lui. Abdullah a reuşit să obţină mult mai mulţi bani din provincie – de fapt, a dublat veniturile din Egipt, dovedind că Otman luase o decizie de afaceri înţeleaptă, dar Amr ibn al-A as a protestat, spunând că succesorul lui scotea mai mult lapte de la cămilă numai pentru că înfometa puiul de cămilă. Stăpânirea islamică începea să fie contaminată de asuprire şi de corupţie.

Otman a menţinut interdicţia instituită de Omar de a se confisca pământ în teritoriile cucerite, dar a ridicat restricţiile referitoare la cumpărarea de terenuri de către musulmani acolo, deoarece Otman credea în libertatea economică. În realitate, le-a permis musulmanilor de frunte să ia cu împrumut bani din trezoreria pubbcă pentru a finanţa astfel de achiziţii. Curând, elitele musulmane,

inclusiv cei mai mulţi dintre tovarăşii Profetului Mahomed, au început să strângă averi şi să achiziţioneze moşii imense pe tot cuprinsul noului imperiu islamic. „Reformele economice” ale lui Otman aduceau profit clanului lui, Omeiazii, în primul rând pentru că aveau posibilitatea să ia împrumuturi de la trezorerie. Cahful şi-a numit rudele şi „favoriţii” în multe posturi politice importante din întregul imperiu, pentru simplul motiv că aceştia erau oamenii pe care îi cunoştea cel mai bine şi în care avea cea mai mare încredere. Drept urmare, Omeiazii au ajuns să acumuleze averi şi o putere politică disproporţionate.

Al treilea calif a continuat să-şi ducă viaţa sa austeră, dar nu cerea o astfel de austeritate de la oficialităţile lui. Fiind un om bogat, nu percepea niciun salariu, dar oferea subvenţii favoriţilor săi şi cheltuia foarte mult pentru lucrările publice. În timpul administraţiei lui s-au construit peste cinci mii de noi moschei pe tot cuprinsul imperiului. Otman a promovat o adevărată explozie a construcţiilor şi a transformat Medina într-un oraş cu străzi largi şi clădiri impunătoare, pavate cu dale fine, inclusiv o reşedinţă luxoasă pentru el însuşi, demnă de rangul şi de puterea funcţiei lui (în acest palat Otman trăia cu pâine şi apă şi se ruga).

Pe tot cuprinsul imperiului său, Otman şi-a demonstrat geniul pentru afaceri, poruncind să se facă ameliorări care au sprijinit dezvoltarea comerţului. S-au săpat canale, s-au construit drumuri, s-au îmbunătăţit sistemele de irigaţie. În porturi au apărut noi facilităţi. În oraşe s-au răspândit noile sisteme de puţuri şi de sisteme de canalizare, noile bazare erau reglementate de guvern, care numea ofiţeri ai pieţei. Întreprinderea musulmană nu mai avea acelaşi farmec ca în zilele lui Omar, dar cine putea să argumenteze împotriva prosperităţii?

În chestiunile de moralitate personală, cum erau băutura şi sexul, ascetismul lui Otman îl situa mai presus de orice critică. Dacă pioşenia consta în penitenţă şi rugăciuni, Otman se situa printre primii zece bărbaţi ai vremii sale, dar nu vedea o ambiguitate etică în faptul că oamenii câştigau bani, atât timp cât banii lor promovau bunăstarea generală.

Unul dintre marii favoriţi ai lui Otman era vărul lui, Mu awiya. Omar îl numise guvernator al Damascului şi al împrejurimilor. Otman a adăugat mereu câte o bucăţică în plus la teritoriul vărului său, până când acesta a ajuns să guverneze toată întinderea cuprinsă între apele Eufratului, ţărmul Mediteranei şi Egipt.

Muawiya era fiul lui Abu Sufyan, aristocratul tribal din Meca, cel care condusese atacul împotriva islamului în două dintre cele trei bătălii emblematice dintre Meca şi Medina. Mama lui Muawiya, Hind, îşi urmase soţul în aceste bătălii şi la Uhud, după ce musulmanii au fugit, se spune că mâncase ficatul unchiului căzut în luptă al lui Mahomed, Hamzah, într-un gest de triumfalism bombastic. Dar Profetul nu purta nimănui ranchiună: imediat ce trecea la islamism, oricine devenea membru al familiei şi aşa a fost şi cu Omeiazii. Profetul îl considera pe Muawiya deosebit de competent şi l-a ţinut aproape de el după convertire.

Fără îndoială, Omar îl numise pe Muawiya guvernator al Damascului pentru că ştia să rezolve treburile, dar poate să omar ar fi trebuit să se gândească o clipă de ce îl ţinuse Mahomed pe acest om atât de aproape de el: odată stabilit la Damasc, şi-a pus geniul la contribuţie pentru a strânge o armată permanentă loială faţă de el. Acest lucru va avea consecinţe sumbre după moartea lui Otman.

Spre sfârşitul domniei de 12 ani a lui Otman, au început să circule zvonuri în tot imperiul. În Egipt, fratele lui vitreg asuprea populaţia atât de rău ca să strângă bani, încât au izbucnit răzmeriţe. Notabilităţile egiptene i-au scris califului, rugându-l să-l recheme pe guvernator. Neprimind niciun răspuns, au trimis o delegaţie ca să-l roage personal. Întâmplător, exact în acelaşi timp mai multe grupuri de cetăţeni nemulţumiţi se îndreptau spre oraş şi dinspre nord. Se pare că erau mulţi oameni nemulţumiţi de Otman.

Toţi aceşti petiţionari l-au neliniştit pe Otman. L-a rugat pe Ali să iasă şi să le vorbească nemulţumiţilor în numele lui, să-i liniştească şi să-i convingă să se întoarcă acasă, dar Ali a refuzat, poate pentru că nici el nu aproba politicile şi practicile celui de-al treilea calif. L-a sfătuit pe Otman să se ocupe de plângerile îndreptăţite ale oamenilor. În cele din urmă, Otman a cedat şi s-a întâlnit cu delegaţia din Egipt. A promis să-l înlocuiască pe fratele lui vitreg şi le-a spus egiptenilor să se întoarcă acasă şi să-i comunice guvernatorului că un om nou va veni curând să-l înlocuiască.

Egiptenii au plecat înapoi simţindu-se foarte bine, dar pe drum au prins un sclav al lui Otman. Ceva în legătură cu acel om le-a trezit suspiciunile şi, când l-au percheziţionat, au găsit asupra lui o scrisoare, semnată aparent de calif şi adresată guvernatorului Egiptului, prin care i se spunea lui Abdullah să aresteze delegaţia nemulţumiţilor imediat ce va apărea la curtea lui şi să-i execute imediat ce i se va părea potrivit!

Delegaţia s-a întors furioasă la Medina. Otman a ieşit din palat să-i întâmpine pe trepte: S-au întors atât de repede? Ce s-a întâmplat? I-au arătat scrisoarea şi Otman a fost şocat. A jurat că nu scrisese acea scrisoare, nici nu

auzise de ea până în acel moment. În realitate, probabil că Marwan, vărul lui pus pe rele, aliat şi rudă cu guvernatorul Damascului, ar fi putut fi autorul scrisorii şi cel care falsificase inclusiv semnătura califului. Sărmanul Otman, care avea aproape optzeci de ani pe atunci, probabil că era foarte uşor de manipulat.

Oricum, petiţionarii paşnici s-au transformat într-o mulţime furioasă. În primul rând, au cerut califului să li-l predea pe fratele lui, Muawiya. Califul a refuzat. Apoi au cerut ca Otman să abdice şi să lase pe altul mai capabil să-i ia locul. Indignat, Otman a refuzat şi aceasta. Avea o obligaţie în faţa lui Dumnezeu şi să-şi părăsească postul la cererea unei gloate înfuriate ar fi însemnat să aducă jignire lui Dumnezeu! S-a retras apoi în apartamentele lui private, unde a aprins o lampă mică într-un colţ, pentru a face ceea ce făcea întotdeauna în momentele de zbucium şi de îndoială: să citească din Coran.

În faţa palatului său, rebelii au fost cuprinşi de furie, au dărâmat uşile palatului şi au năvălit urlând înăuntru. L-au găsit pe calif în biroul lui şi acolo, în lumina tremurătoare a lămpii, în anul 34 al erei musulmane, l-au omorât în bătaie pe bătrânul lor conducător. Şi dintr-odată dilema succesiunii s-a transformat într-o criză cumplită, care a ameninţat însuşi sufletul islamului.

Timp de patru zile, mulţimea furioasă a răscolit oraşul. Cetăţenii din Medina s-au ascuns în casele lor, aşteptând să treacă urgia şi să se potolească violenţa. Chiar şi după ce furia s-a domolit, capii mulţimii au spus că nu pleacă până nu este numit un nou calif, cineva în care să aibă încredere. Iar acum, în sfârşit, toate privirile s-au îndreptat spre singurul candidat care fusese trecut cu vederea de atâtea ori, omul pe care unii l-au numit întotdeauna singurul succesor legitim al Profetului: Ali,

ginerele lui Mahomed.

La început, Ali a refuzat această onoare. Dar toţi ceilalţi membri proeminenţi ai comunităţii musulmane au refuzat califatul, iar rebelii ameninţau că vor instaura domnia terorii, dacă Medina nu alege pe cineva cu care să se poată împăca şi să aleagă mai repede; astfel, musulmani de frunte s-au dus la moschee şi l-au implorat pe Ali să preia funcţia.

Ce moment interesant trebuie să fi fost pentru Ali! Timp de douăzeci şi cinci de ani durerosi privise probabil cum corabia pluteşte în derivă. De trei ori Umma respinsese candidatura lui la conducere, pe vremea când încă ar mai fi avut puterea să îndrepte lucrurile, de fiecare dată se purtase corect, căci ce altceva ar fi putut să facă? Dacă ar fi încercat să pună mâna pe cârma ţării ar fi dezbinat comunitatea. Avea de ales între a privi cum comunitatea se duce de râpă şi a produce necazuri; s-o ucidă sau s-o lase să moară. De abia acum, când lucrurile scăpaseră atât de mult de sub control încât musulmanii îşi uciseseră califul, acum, când succesorul lui se va confrunta cu o provocare imposibilă, acum îi spunea Umma:

— Apucă frâiele, Ali!

Al patrulea calif (36 – 40 d.Hr., 656 – 661)

În cele din urmă, Ali a acceptat califatul, dar în primul discurs rostit în faţa oamenilor le-a spus că acceptase numai din constrângere. Deplângea destrămarea comunităţii Umma în numai o generaţie de la moartea Profetului. Va fi nevoie de o mână severă pentru a pune lucrurile la loc în ordine, a spus Ali, şi a dat un avertisment clar Ummei: tot ce puteau aştepta de la el era severitate.

Un segment-cheie al comunităţii nu-l auzise. Membrii clanului Omeiad, rudele apropiate ale lui Otman, fugiseră

la Damasc, unde ruda lor, Mu’awiya, strânsese în secret o forţă militară impunătoare. Mu’awiya a început să facă turul provinciilor împreună cu un povestitor profesionist. La fiecare oprire, povestitorul incita mulţimea cu o relatare dramatică a asasinatului de la Medina. În momentul culminant, Mu’awiya însuşi năvălea pe scenă, fluturând o cămaşă plină de sânge, chiar cămaşa (susţinea el) în care fusese ucis califiil. Era un teatru politic de primă clasă. Mu’awiya cerea apoi noului calif să-i aresteze şi să-i pedepsească pe asasinii lui Otman sau să abdice.

Dar cum putea Ali să-i aresteze pe asasini? Nimeni nu ştia exact cine anume din acea mulţime aplicase loviturile. De fapt, întreaga mulţime era „ucigaşul”. Pentru a satisface cererile lui Mu’awiya, Ali ar fi trebuit să aresteze toată mulţimea. Acest lucru ar fi fost dificil în orice împrejurări, dar în cazul de faţă era imposibil. Mulţimea încă stăpânea străzile din Medina. Ali pur şi simplu nu avea puterea să execute cerinţele guvernatorului, iar Mu’awiya ştia acest lucru.

În plus, rebelii care îl asasinaseră pe Otman fuseseră la început victime ale opresiunii şi ale nedreptăţii. Veniseră la Medina cu plângeri legitime, dar, ucigându-l pe calif, ofereau un temei moral superior asupritorilor lor. Acum, Ali era obligat să aleagă între asupritori şi asasini – o alegere care îi sfâşia inima!

A decis că va începe cu lupta împotriva corupţiei care măcina imperiul să câştige sau să piardă – aceasta era singura lui speranţă: schimbând politicile lui Otman şi restaurând corectitudinea, ar mai fi putut aduce comunitatea înapoi pe făgaşul corect, dobândind astfel credibilitatea şi reputaţia de care avea nevoie pentru a face toate celelalte lucruri pe care trebuia să le înfăptuiască.

Dar din compostul cuceririlor musulmane crescuse o întreagă clasă de noi îmbogăţiţi, iar această elită nu era deloc interesată de ideile de puritate şi de reformă ale lui Ali. Pentru ei, Ali era o ameninţare revoluţionară şi Muawiya părea paznicul bogăţiei şi siguranţei lor, al noului status-quo.

Ali i-a demis pe toţi guvernatorii numiţi de Otman şi a trimis în locul lor oameni noi, dar niciunul dintre guvernatorii concediaţi nu a fost de acord să cedeze locul, cu excepţia celui din Yemen, care a fugit cu toţi banii din trezorerie, lăsând în faliment provincia care urma să fie preluată de noul guvernator numit de Ali.

Între timp, au apărut necazuri şi în altă parte. Cea mai tânără soţie a Profetului, Aysha, se aflase din întâmplare la Meca atunci când fusese asasinat Otman. Când Muawiya a început agitaţia, Aysha a trecut de partea lui, într-o oarecare măsură şi pentru că nu se înţelesese niciodată bine cu Ali. Şi-a anunţat alinierea într-un discurs înflăcărat rostit în faţa oamenilor:

— O, voi, oameni buni! Rebelii… l-au ucis pe nevinovatul Otman… Au încălcat sanctitatea oraşului Sfântului Profet în luna cea sfântă *hajj*. I-au jefuit pe cetăţenii Medinei. Pentru numele lui Dumnezeu, un singur deget al lui Otman era mai preţios decât vieţile tuturor asasinilor. Nelegiuirea nu a fost zdrobită şi ucigaşii lui Otman nu au fost duşi în faţa justiţiei… Cereţi satisfacţie împotriva acestor ucigaşi. Numai răzbunarea pentru sângele lui Otman poate spăla onoarea islamului.

Profitând de emoţiile pe care le stârnise, a adunat o armată, a convocat un consiliu de război şi a proiectat o campanie. Guvernatorul alungat din Yemen şi-a pus la dispoziţie tot aurul furat din trezorerie pentru cauza ei. Dispunând de fonduri, Aysha şi-a condus trupele spre nord

şi a luat cu asalt Basra, un oraş-cheie din sudul Irakului. I-a alungat repede pe susţinătorii loiali ai lui Ali şi a preluat puterea.

În acest moment, cineva a început să murmure, acuzându-l chiar pe Ali de complicitate la asasinarea lui Otman. Sărmanul şi cinstitul Ali recunoscuse că purta o parte din răspundere pentru crimă, deoarece atunci când Otman ceruse protecţie, Ali nu ridicase braţul înarmat. Gândul că ar fi putut să-l salveze pe Otman îl chinuia pe cel de-al patrulea calif al Islamului şi cinstea lui nu făcea decât să intensifice şi mai mult zvonurile care îl subminau.

Ali a încercat să adune o armată ca să se lupte cu Aysha, susţinând că era un jihad şi oamenii trebuie să se unească pentru a apăra Islamul, aşa cum făcuseră în vremurile de demult. Dar musulmanii erau derutaţi, deoarece Aysha chema şi ea tot la jihad împotriva lui Ali. Amândouă părţile susţineau că luptă pentru adevăr, dreptate şi calea islamică, dar amândoi îi chemau pe musulmani să lupte împotriva musulmanilor. Nu asta era ceea ce numeau ei jihad în vremurile bune de odinioară!

În mod ciudat, printre oamenii Ayshei se aflau şi doi bărbaţi, Tâlha şi Zubayd, tovarăşi ai Profetului, care ar fi putut face parte din mulţimea care îl atacase pe Otman în palat în ziua aceea. Dacă nu erau ei înşişi asasini, erau fără îndoială asociaţi cu asasinii – dar acum se aflau aici, membri de frunte ai forţei care jurase să răzbune asasinarea lui Otman răsturnându-l de la putere pe Ali!

Ali a pornit din Medina cu puţinii oameni pe care reuşise să-i adune, dar pe drumul spre nord i s-au alăturat mai mulţi războinici tribali şi armata lui a crescut, dobândind o dimensiune impresionantă. Când a ajuns la Basra, a trimis un tovarăş de încredere în oraş să negocieze cu Aysha. În mod remarcabil, argumentele

purtătorului de cuvânt au găsit ascultare la tânăra femeie furioasă. În primul rând, a recunoscut că nu credea cu adevărat că Ali avea ceva de-a face cu asasinarea lui Otman. Dar îl învinuia pentru că nu îi arestase pe criminalii răspunzători. Apoi a fost de acord că aceşti criminali făceau parte dintr-o mulţime şi că mulţimea, care era încă stăpână pe oraş, îşi extrăgea puterea din haos. A recunoscut că, luptând împotriva lui Ali, promova şi ea tot haosul, da, şi în felul acesta îi ajuta pe criminali să scape de pedeapsă. În final a fost de acord să pună armele jos, să-şi demobilizeze armata şi să-şi unească forţele cu Ali. Se va întâlni cu el a doua zi de dimineaţă ca să discute condiţiile.

Dialogul reflectă meritele ambelor părţi: ale lui Ali pentru că a încercat să negocieze înainte să se lupte, ale Ayshei pentru că a dovedit o onestitate intelectuală care i-a dat posibilitatea, deşi era în culmea furiei şi înconjurată de mirosul războiului şi de ameninţarea cu moartea, să asculte pledoaria lui Ali şi să recunoască valabilitatea argumentelor care îi erodau poziţia – numai pentru că erau adevărate. Pentru aceasta era nevoie de eroism.

Emisarul s-a întors în tabăra lui Ali să-i dea vestea cea bună şi în acea noapte ambele părţi au sărbătorit. Va fi pace! Dar mai era încă o problemă pe care nimeni nu o luase în considerare: în ambele armate erau membri ai mulţimii care îl ucisese pe Otman şi care vor fi aduşi în faţa justiţiei, dacă Ali şi Aysha făceau cauză comună. Firește că aceşti oameni nu puteau să lase nicio şansă păcii.

A doua zi de dimineaţă devreme, un grup al acestora s-a strecurat din tabăra lui Ali şi a lansat un atac prin surprindere împotriva forţelor Ayshei, care dormeau. În momentul în care Ali s-a trezit, oamenii Ayshei începuseră

deja să riposteze. Şi Ali, şi Aysha au crezut că celălalt îl trădase şi astfel a început Bătălia Cămilei, numită astfel deoarece Aysha călărea pe o cămilă cu care s-a năpustit pe câmpul de luptă, conducându-şi oamenii din spate. Bătălia s-a încheiat numai atunci când cămila a fost rănită, iar Aysha a fost prinsă. Ali câştigase lupta, dar ce victorie amară! Este greu de imaginat cum se simţeau amândoi când s-au întâlnit după ce s-a terminat măcelul, soţia adorată a Profetului şi ginerele iubit al Profetului, faţă în faţă pe un câmp îmbibat de sânge şi presărat cu trupurile a zece mii de musulmani morţi, mulţi dintre ei tovarăşi apropiaţi Trimisului lui Dumnezeu.

După ce au pus lucrurile cap la cap şi au înţeles cum îi trădaseră oamenii şi evenimentele pe amândoi, cei doi supravieţuitori au făcut un fel de pace. Poate că au găsit chiar şi calea spre prietenie. Poate că într-un mod staniu, tragedia care i-a lovit pe amândoi şi ororile pe care nu le dorise niciunul dintre ei i-au apropiat unul de altul. În orice caz, nu au mai luptat niciodată unul împotriva altuia. După Bătălia Cămilei, Aysha s-a retras la Medina unde şi-a petrecut restul vieţii consemnând spusele Profetului şi scriind comentarii despre ele. Şi-a încheiat zilele ca unul dintre cei mai respectaţi învăţaţi ai islamului.

Ali nu s-a mai întors niciodată la Medina. Şi-a stabilit sediul guvernului în oraşul Kufa din Irakul de astăzi, pentru a-i răsplăti pe locuitorii care îl sprijiniseră şi a încercat să adune laolaltă ce mai rămăsese din califatul lui, dar războiului sfâşietor cu Aysha abia marcase începutul necazurilor lui. Cel mai mare duşman stătea în continuare la pândă în coasta lui, ascuţindu-şi sabia şi instruindu-şi trupele. Mu awiya se pregătea pentru lovitura finală.

Muawiya refuzase în mod formal să-i declare supunere lui Ali şi afirma că acest califat îi aparţine lui.

Ambele părţi au scos armatele în câmp. În anul 36 d.Hr. (657), Ali l-a înfruntat pe Muawiya în Bătălia de la Siffin. Armata lui Muawiya a încercat să blocheze accesul lui Ah la apă. A izbucnit o luptă scurtă, dar oamenii lui Ah au recâştigat malul râului şi luptele au scăzut în intensitate, intrând într-un impas care a durat câteva luni, întrerupt numai de încăierări sporadice. Ambele părţi stăteau pe loc, căutând o cale să câştige fără brutalitate, căci fiecare ar fi avut de pierdut din autoritatea religioasă prin vărsarea de sânge musulman.

Impasul s-a încheiat printr-o izbucnire de violenţă care a durat două zile şi în care unele surse afirmă că au murit 65.000 de oameni. Măcelul a dus la apeluri pentru retragerea celor două armate şi rezolvarea disputelor dintre cei doi conducători printr-o luptă între ei. Ah, care avea pe atunci 58 de ani, dar era în continuare un războinic redutabil, a acceptat bucuros provocarea. Muawiya, care avea cam aceeaşi vârstă, dar era gras şi lăbărţat, a spus nu.

Trupele lui Ali au reluat atacul, secerându-i de astă dată pe soldaţii lui Mu awiya ca pe nişte buruieni, dar Mu awiya a inventat o stratagemă ca să câştige timp: i-a pus pe soldaţii lui să-şi înfigă în lănci file din Coran şi să mărşăluiască în urma unor recitatori de profesie care intonau versete din Coran şi îl îndemnau pe Ah să negocieze în numele păcii printre musulmani. Trupele lui Ali au şovăit să pângărească Coranul şi Ah a consimţit să negocieze.

Probabil nu considera că se înjoseşte cu ceva, din moment ce el fusese acela care chemase la negociere chiar de la început. Dar îşi închipuia, fără îndoială, că în urma acestor convorbiri Muawiya îi va recunoaşte dreptul la domnie în schimbul unor concesii, de pildă să-i garanteze

că îl va lăsa să fie în continuare guvernator în Siria. Dar când reprezentanţii celor doi conducători s-au întâlnit, au căzut de acord că cei doi bărbaţi erau egali şi că fiecare trebuia să domnească asupra teritoriilor sale. Mu'awiya în Siria şi în Egipt, Ah în celelalte.

Nu asta era ceea ce îşi dorea Ah şi, fără îndoială, că i-a înfuriat pe partizanii lui, şiiţii lui, ca să folosim cuvântul arab – cuvânt devenit numele sectei care a luat naştere din această dispută. Dar acum Ah nu mai putea respinge rezultatele negocierii fără a părea că este de rea credinţă. Mu'awiya îl trăsese pe sfoară!

Pe lângă aceasta, Ah avea un handicap: timp de douăzeci şi şase de ani, şiiţii lui Ah declaraseră că au prerogative de conducători date de Dumnezeu, puteri care puteau să salveze comunitatea musulmană de toate relele. Iniţial această afirmaţie s-a referit la relaţia de sânge cu Profetul, dar, odată cu trecerea deceniilor, în timp ce primii trei califi modelau noua ordine socială, Ah ţinuse predici mistice care insistau în mod extatic pe natura atotputerniciei lui Allah, pe imensitatea, unicitatea şi singularitatea acestuia. Pe scurt, în timp ce alţi califi se proclamaseră gardieni ai viziunii comunitare a lui Mahomed, Ah îşi asumase rolul celui care ţine vie flacăra interioară. Astfel, convingerea partizanilor lui era că, spre deosebire de toţi ceilalţi pretendenţi la califat, Ah avea un anumit acces mistic personal la îndrumarea lui Allah. Toată pledoaria lui se întemeia pe această imagine.

Iar acum… negocia? Cu Muawiya, întruchiparea materialismului antimusulman? Ce fel de avatar al adevărului dăruit de Dumnezeu şi călăuzit de Allah era el?

Compromisul cu duşmanul a dezamăgit facţiunea cea mai devotată lui Ali şi aceşti tineri partizani mai radicali s-au despărţit de ceilalţi. Au ajuns să fie cunoscuţi sub

numele de kharigiţi – „cei care au plecat” Acest grup secesionist a reformulat idealurile adepţilor lui Ali elaborând o doctrină nouă, revoluţionară; legătura de sânge şi genealogia nu însemnau nimic, spuneau ei. Chiar şi un sclav avea dreptul să conducă o comunitate. Singura calificare era caracterul. Nimeni nu era născut să fie conducător şi numai pentru simplul fapt că era ales, nimeni nu se transforma în calif. Oricine făcea dovada unei devoţiuni autentice mai mari faţă de valorile musulmane *era* calif pur şi simplu. Dar acesta răspundea în faţa poporului. Dacă se abătea fie şi numai cât un fir de păr de la excelenţa morală, de la desăvârşire, îşi pierdea dreptul la înalta funcţie şi altcineva devenea calif. Dar prin ce mecanism urma să se realizeze această demitere şi promovare, kharigiţii nu spuneau. Nu era problema lor. Ştiau numai că Ali nu mai îndeplinea calităţile necesare pentru acest titlu şi trebuia să renunţe la post; şi, întrucât Ali nu avea de gând să plece, un tânăr kharigit a luat problema în propriile mână. În anul 40 d.Hr. acest cap înfierbântat l-a asasinat pe Ali.

Partizanii lui Ali şi-au îndreptat imediat privirile spre Hassan, fiul său, ca succesor, dar Muawiya a înlăturat această primejdie, oferindu-i lui Hassan o sumă de bani ca să renunţe la califat. Nepotul cel mai în vârstă al lui Mahomed, cu inima sfâşiată şi extenuat de război în acel moment, s-a dat la o parte. Nu mai avea puterea să continue lupta. Or, în condiţiile date, revendicarea califatului ar fi putut însemna o acaparare a puterii şi la ce bun? Şi astfel a început dinastia Omeiazilor.

Odată cu moartea lui Ali s-a încheiat prima epocă din istoria islamului. Istoricii musulmani i-au numit pe primii patru conducători de după Mahomed – Califii Drept îndrumaţi. Fără îndoială că viaţa pe timpul lor nu era

numai lapte şi miere, dar numindu-i cei Drept îndrumaţi nu cred că istoricii musulmani aveau în vedere o asemenea perfecţiune. Voiau să spună mai degrabă că evoluţia comunităţii de la Hegira până la asasinarea lui Ali fusese o dramă religioasă. Fusese şi vărsare de sânge şi urgie, dar tulburările nu porniseră de la nişte oameni meschini care râvneau putere, bani şi satisfacerea orgoliului personal. Cei patru califi şi tovarăşi apropiaţi ai lui Mahomed care au format nucleul Ummei în această perioadă se străduiau în mod sincer să aplice revelaţiile în realitate. Fiecare dintre ei a fost preocupat de un anumit aspect esenţial al proiectului, dar niciunul dintre ei nu a fost suficient de mare pentru a putea cuprinde tot ansamblul lui, aşa cum făcuse Mahomed. Succesorii imediaţi ai Profetului erau asemenea celor şase nevăzători care încercau să-şi dea seama dacă elefantul seamănă mai mult cu o funie, un zid, un stâlp sau altceva. Toate luptele legate de califat în perioada Celor Drept îndrumaţi avuseseră o semnificaţie religioasă, deoarece problemele pentru care se luptau erau în esenţă teologice. După moartea lui Ali, califatul a devenit imperiu.

Capitolul 5
Imperiul Omeiazilor
40 – 120 d.Hr. 661 – 737

Fireşte că Muawiya nu s-a prezentat ca omul care a încheiat epoca religioasă. Şi-a spus calif şi a afirmat că va continua marea misiune a predecesorilor săi. Spre sfârşitul vieţii a convocat totuşi un sfat al şefilor de triburi pentru a discuta cine va fi succesorul lui, reuniune care avea forma de *shura*, un comitet consultativ, aşa cum stabilise Omar. Şefii de trib au crezut că li se cere în mod sincer opinia şi au început să discute meritele candidaţilor. Dintr-odată, unul dintre scutieri a sărit în picioare şi i-a privit încruntat:

— În momentul de faţă, s-a răstit el, acesta este comandantul credincioşilor. Şi a arătat spre Muawiya. După ce moare el va fi acesta. Şi a arătat spre Yazid, fiul cel mai mare al împăratului. Iar dacă vreunul dintre voi are vreo obiecţie – este *acesta !* şi a scos sabia[15].

Şefii de trib au înţeles mesajul. Au parcurs toate etapele formale democratice musulmane, au vociferat cum se cuvenea şi au făcut gesturile convenite, dar în cele din urmă l-au ales pe Yazid ca viitor calif, iar când s-au dus acasă în acea noapte ştiau că de acum înainte principiul succesiunii nu va mai fi pus în discuţie.

Dar când a ajuns pe tron, Yazid ştia că tatăl lui nu eliminase, ci doar suprimase, elementele rebele. De aceea, a fost mereu cu ochii pe cei care ar fi putut să-i conteste puterea, mai ales pe rudele şi descendenţii lui Ali. Între timp, Hassan murise, dar fratele lui, Hussein, era încă în viaţă şi, ca să fie mai sigur, împăratul a decis să pună să fie asasinat cu ocazia următorului pelerinaj al acestuia la Meca.

Hussein avea acum vreo patruzeci de ani. Ştia că partizanii tatălui său îl considerau drept adevăratul calif; ştia că musulmanii zeloşi se aşteptau ca el să menţină vie revoluţia spirituală; dar niciun bărbat nu putea să ţină singur pe umerii săi o manta atât de grea. Hussein a decis să se retragă din politică şi să ducă o viaţă de rugăciuni şi contemplaţie în toţi aceşti ani, meditând la misiunea bunicului său.

Însă când a aflat despre complotul referitor la asasinarea lui şi că ucigaşii lui Yazid plănuiau să-l omoare

15 Din Uyun al-Akhbar, o istorie scrisă de Ibn Qutayba în secolul al IX-lea, apud Islam: From the Prophet Muhammed to the Capture of Constantinople, Oxford University Press, New York, Oxford, 1987, p. 273 (n. a.).

chiar în Kaaba, Hussein n-a mai putut răbda. Nu avea trupe, nici experienţă militară. Yazid avea o reţea de spioni, o trezorerie şi o armată. Dar chiar şi aşa, în anul 60 d.Hr. (680 după calendarul obişnuit), Hussein a anunţat că avea de gând să-l provoace pe Yazid şi a plecat de la Medina cu o forţă alcătuită din 72 de oameni.

De fapt, este o exagerare să-i spunem „forţă": printre cei 72 erau soţia şi copiii lui Hussein şi câteva rude în vârstă. Numai câţiva dintre cei care au mers cu el erau bărbaţi apţi de luptă. Ce era în capul omului? Chiar îşi imagina că poate să-l răstoarne pe monarhul omeiad cu acest grupuleţ firav? îşi închipuia poate că imediat ce va începe să mărşăluiască se va aprinde scânteia revoltei şi triburile vor veni să i se alăture?

Probabil că nu. Într-o predică finală înainte de plecare, Hussein le-a spus adepţilor săi că era sigur că va fi măcelărit, dar nu se temea, deoarece moartea „îi înconjoară pe copiii lui Adam

Drumul Imamului Hussein la Karbala

aşa cum înconjoară un colier gâtul unei tinere”[16]. Aminteşte de un verset al Coranului în care li se spune oamenilor să se ridice împotriva unor conducători nedrepţi ca Yazid. Dacă fiul lui Ali şi al Fatimei, nepotul Profetului însuşi, nu se va ridica împotriva tiraniei, atunci cine o va face? Aşa cum se relatează în povestirile tradiţionale, Hussein era hotărât să dea un exemplu prin propria viaţă: vedea de la bun început că începe un pelerinaj cu semnificaţie rituală. Într-un sens, comitea o sinucidere nobilă.

Când a auzit că nepotul mai tânăr al Profetului a pornit spre el, Yazid a trimis o armată ca să-l nimicească.

16 Nafasul Mahmuri (Capitolul 14), şeicul Abbas Qummi citează din cartea Lahoof a istoricului Sayyid Ibn Tawoos din secolul al XIII-lea, Ansariyan Publications, Qom, Iran, 2005 (n. a.).

Hussein nu reprezenta o ameninţare reală pentru imperiu, dar Yazid dorea să-l zdrobească prin forţa lui copleşitoare ca avertisment pentru alţi radicali care ar fi putut fi tentaţi să joace pe cartea Alesul Domnului. Armata trimisă depăşea numeric grupul mic al lui Hussein atât de drastic, încât nu a existat ripostă. Legendele situează numărul soldaţilor între patru sute şi patruzeci de mii.

Indiferent care a fost dimensiunea armatei imperiale, aceasta l-a întâmpinat pe Hussein în deşert, la sud de Karbala, un oraş în apropiere de graniţa sudică a Irakului. Dacă examinăm buletinele meteo pentru această parte a lumii într-o zi de vară, vom vedea că temperaturile ating 46°C. Într-o astfel de vipie, armata împăratului a prins grupul mic al lui Hussein la mică distanţă de fluviul Eufrat, tăindu-i drumul spre apă. Dar Hussein a făcut ceea ce nu făcuse tatăl lui. A refuzat să negocieze, să facă compromisuri, să se tocmească. Dumnezeu îl alesese pe el ca să îndrume comunitatea virtuţii, spunea el şi nu se va dezice de acest adevăr.

Războinicii lui Hussein au ieşit unul câte unul să se lupte cu armata lui Yazid şi au fost ucişi unul câte unul. Între timp, femeile, copiii şi bătrânii au murit cu toţii de sete. Când a murit şi ultimul războinic, generalul victorios a venit, i-a tăiat capul lui Hussein şi l-a trimis împăratului împreună cu o scrisoare plină de bucurie.

Capul tăiat a ajuns exact atunci când Yazid se întreţinea cu un mesager din Bizanţ şi a stricat toată petrecerea. Trimisul Bizanţului a spus:

— Aşa se comportă musulmanii? Noi, creştinii, nu ne-am purta niciodată aşa cu un urmaş al lui Iisus.

Yazid s-a enervat la auzul acestei critici şi l-a aruncat în închisoare pe „roman”. Ulterior şi-a dat seama că păstrarea capului tăiat putea să aibă o influenţă nefastă

asupra relaţiilor cu publicul aşa că l-a trimis înapoi la Karbala ca să fie îngropat alături de trup.

Fără îndoială, Yazid era acum convins că rezolvase problema: în mod sigur, descendenţii lui Ali nu-i vor mai face niciodată necazuri. Dar se înşela. Zdrobindu-l pe Hussein la Karbala, acest împărat aprinsese o scânteie. îmbrăţişarea cu patimă a cauzei lui Ali devenise acum un foc de prerie numit *şiism*. Ce este şiismul? auzim adesea că acesta este prezentat în mod succint drept o dispută legată de succesiune, la fel ca luptele dintre Maud şi Stephen din Anglia secolului al XII-lea. Dar cine se mai numeşte astăzi maudist sau Stephenist? Cui îi mai pasă astăzi care dintre cei doi aveau drepturi mai întemeiate la tronul Angliei? însă Ali a continuat să câştige noi aderenţi şi după moartea sa. Rândurile şiiţilor au continuat să crească. Oameni care nici măcar nu erau născuţi în momentul morţii lui Ali îmbrăţişau cauza acestuia şi îşi modelau identităţile în jurul convingerii că el ar fi trebuit să fie primul calif. Cum se poate aşa ceva?

Răspunsul este, firește, că disputa referitoare la califat nu era o simplă luptă dinastică. Ea includea probleme religioase fundamentale, pentru că opţiunea se referea nu numai la *cine*, dar şi la *ce* va fi liderul. Partizanii lui Ali vedeau la el ceva ce nu vedeau la ceilalţi pretendenţi la califat: o calitate spirituală dată de Dumnezeu, care îl făcea să fie ceva mai mult decât un muritor de rând, calitate pe care o văzuseră şi la Mahomed. Nimeni nu spunea că Ali este alt Trimis al Domnului. Nimeni nu va formula această pretenţie (oricum, nu în acest moment!) şi de aceea i-au dat lui Ali alt titlu. Au spus că el este *imamul*

Iniţial, imam era denumirea persoanei care conducea rugăciunile la nivelul comunităţii. Pentru cei mai mulţi

musulmani cuvântul are şi astăzi aceeaşi semnificaţie. Este un titlu de respect, dar nu mai mult decât, să zicem, *reverend*, sau *onorabil* în fond, ori de câte ori un grup de musulmani se adună pentru a se ruga împreună, o persoană trebuie să conducă rugăciunea; iar acesta nu face nimic altceva decât ceea ce fac şi ceilalţi; stă pur şi simplu în picioare în faţa celorlalţi ca să-i ajute să se sincronizeze în funcţie de ritual. Fiecare moschee are un imam, iar când nu conduce rugăciunile, acesta poate să spele pe jos sau să repare acoperişul.

Dar atunci când şiiţii spun „imam" se referă la ceva mult mai elevat. Pentru şiiţi este întotdeauna un imam în lume şi nu există decât unul. Pornesc de la premisa că Mahomed avusese în el o esenţă mistică transmisă de Dumnezeu, o anumită energie, o lumină pe care o numesc *baraka* lui Mahomed. Când a murit

Profetul, această lumină a trecut în Ali, iar în acel moment Ali a devenit primul imam. Când a murit Ali, aceeaşi lumină a trecut în fiul său, Hassan, care a devenit al doilea imam. Mai târziu, scânteia a trecut în fratele mai mic al lui Hassan, Hussein, care a devenit al treilea imam. Când Hussein a fost martirizat la Karbala, ideea de „imam" a înflorit şi s-a transformat într-un concept teologic, care rezolva o nevoie religioasă rămasă nesatisfăcută de principalele doctrine ale vremii.

Doctrina principală, aşa cum fusese elaborată de Abu Bakr şi de Omar, spunea că Mahomed a fost în mod strict un trimis al Domnului care adusese un set de instrucţiuni referitor la modul de viaţă. Mesajul era măreţ şi unic. Dincolo de faptul că adusese Coranul, importanţa religioasă a lui Mahomed consta în *suma*, exemplul pe care îl dădea prin modul lui de viaţă, exemplu pe care ceilalţi puteau să-l urmeze, dacă doreau să se bucure de

bunăvoinţa Domnului. Oamenii care au acceptat această doctrină au fost numiţi ulterior sunniţi şi reprezintă nouă zecimi din comunitatea musulmană a zilelor noastre.

Spre deosebire de ei, şiiţii simţeau că trebuie să devină demni de paradis prin propriile eforturi. Pentru ei, instrucţiunile nu erau suficiente. Doreau să creadă că mai continuă să primească îndrumări din partea lui Dumnezeu prin intermediul anumitor persoane, special alese, care îi puteau scălda pe ceilalţi în bunăvoinţa salvatoare a sufletului, un personaj viu care să menţină lumea caldă şi pură. Şi au adoptat termenul de imam pentru acest personaj care oferă siguranţă. Prezenţa lui pe lume asigura posibilitatea continuă a miracolului.

Când s-a dus la Karbala, Hussein nu avea nicio şansă să câştige. Singura lui speranţă era posibilitatea ca Dumnezeu să facă o minune – aşadar, întruchipa principiul posibilităţii continue a unui miracol. El şi adepţii lui au ales moartea ca refuz simbolic al negării acestei posibilităţi şi, în ultimă instanţă, pentru şiiţi, la Karbala se produsese un miracol, miracolul martiriului lui Hussein.

Până în ziua de astăzi, şiiţii din întreaga lume comemorează moartea lui Hussein printr-o zi de doliu cathartic. Se adună în „case ale plângerii” pentru a repovesti evenimentul martiriului, o povestire religioasă care îl distribuie pe Hussein în rolul unui personaj al răscumpărării la o scară apocaliptică. Prin martiriul său, Hussein şi-a câştigat un loc alături de Dumnezeu, precum şi privilegiul de a interveni în favoarea păcătoşilor. Cei care îl susţin şi cred în el vor fi salvaţi şi vor merge în cer, indiferent ce păcate au la activ. Hussein le-a oferit şiiţilor această portiţă către miracol, spre care tânjeau de foarte mult timp. Credinţa în Hussein nu-ţi putea aduce aur, un post înalt sau noroc în dragoste, dar putea să te ducă în

cer: acesta era miracolul.

Iar acum să revenim la istoria politică de după preluarea puterii de către Muawiya. Ascensiunea Omeiazilor ar fi putut pune capăt islamului ca eveniment religios, dar a lansat o evoluţie a islamului ca civilizaţie şi imperiu politic. În analele istoriei occidentale convenţionale, Omeiazii au marcat începutul măreţiei musulmane. Au pus islamul pe hartă inaugurând o epocă de aur, care a durat încă mult timp după ce ei înşişi au căzut de la putere.

Indiferent ce defecte a avut în calitate de sfânt, Muawiya avea o dexteritate politică excepţională. Exact calităţile care îl ajutaseră să-l învingă pe zbuciumatul Ali i-au asigurat succesul ca monarh, iar domnia lui a instituţionalizat practici şi proceduri care vor ţine laolaltă imperiul islamic de-a lungul câtorva secole.

Este o adevărată ironie, deoarece să nu uităm că atunci când a început cariera profetică a lui Mahomed, Omeiazii erau unul din clanurile conducătoare din cadrul elitei din Meca. Când Mahomed, în calitate de Trimis al Domnului, îi denunţase pe răufăcătorii bogaţi care îi ignorau pe săraci şi exploatau văduvele şi orfanii, Omeiazii făceau parte dintre oamenii despre care vorbea. Pe când Mahomed mai locuia încă la Meca, Omeiazii se întreceau care mai de care să-i persecute pe adepţii lui. Au contribuit la organizarea complotului în vederea asasinării lui Mahomed înainte de Hegira şi au condus câteva dintre forţele care au încercat să nimicească Umma încă din leagăn, după ce musulmanii s-au mutat la Medina.

Dar în momentul în care islamul a început să arate ca un stăpân al lumii, Omeiazii s-au convertit, au aderat la Umma şi au urcat până în vârful scării sociale a noii societăţi. Şi iată-i astfel din nou în rândurile elitei cetăţii.

Iar acum erau elita unui imperiu global. Sunt sigur că mulţi dintre ei îşi spărgeau capul să descopere ce anume nu le plăcuse iniţial în această nouă credinţă!

În calitate de conducători, Omeiazii aveau câteva instrumente puternice de politică, moştenite de la predecesorii lor, în special de la Omar şi Otman. Omar le făcuse un mare serviciu sanctificând războiul ofensiv drept jihad, atât timp cât era purtat împotriva celor care nu credeau în islam. Această definiţie a jihadului a dat posibilitatea noilor conducători musulmani să menţină o stare perpetuă de război la frontierele lor, o politică de evidente beneficii.

Un prim aspect era că războiul permanent de la frontieră drena violenţa spre marginile imperiului şi ajuta la menţinerea păcii în interior, consolidând teoria referitoare la lumea împărţită în tărâmul păcii (islamul) şi tărâmul războiului (tot restul), care se dezvoltase în zilele primilor califi.

Războiul perpetuu la frontiere ajuta la concretizarea conceptului de pace şi război, mai ales făcând povestea *să pară* adevărată – frontiera era în general un loc al violenţei – şi în al doilea rând, făcând-o *să fie* adevărată. Unificând triburile arabe împotriva Celuilalt care ne înconjoară, conceptul jihadului reducea luptele interne interminabile care marcau viaţa tribală arabă înainte de islam şi astfel ajuta într-adevăr la transformarea lumii islamice într-un tărâm al păcii (relative)!

Această dinamică se vede mai clar atunci când ne gândim cine erau cei care au luptat în primii ani ai expansiunii. Nu prea erau împăraţi care trimiteau armate de soldaţi profesionişti pentru a pune în aplicare un plan de ansamblu. Campaniile erau purtate de armatele tribale, care porneau la luptă atunci când aveau chef ca voluntari

pentru credinţă, răspunzând mai mult la dorinţele, decât la ordinele califului. Dacă nu ar fi luptat la frontiere pentru extinderea teritoriului aflat sub stăpânire musulmană, ar fi putut foarte bine să lupte acasă ca să smulgă prada de la vecinii lor.

Războiul perpetuu confirma şi pretenţia islamului la sancţiunea divină, atât timp cât acesta ducea la victorie. Chiar de la început, succesul militar şi politic uimitor a funcţionat ca un miracol care confirma esenţa islamului. Iisus putea să fi redat vederea nevăzătorilor şi să-i fi sculat pe unii din morţi. Moise putea să fi transformat un baston în şarpe şi să fi condus exodul despărţind apele Mării Roşii. Miracolele vizibile de acest fel dovedeau că aceşti profeţi se bucurau de sprijinul divin sau al unei divinităţi.

Dar Mahomed nu făcuse niciodată astfel de miracole. Nu-i uimise niciodată pe adepţii lui cu o putere care contrazicea legile naturii. Singura lui faptă supranaturală fusese urcarea la cer pe un cal alb, pornind din cetatea Ierusalimului, dar acest miracol nu fusese realizat de dragul mulţimii. I se întâmplase lui pe când nu-l vedea nimeni şi fusese povestit mai târziu de tovarăşii lui. Oamenii puteau să creadă sau nu, după cum doreau; evenimentul nu avea influenţă asupra misiunii sale, pentru că nu oferea urcarea sa la cer drept dovadă a faptului că mesajul lui este adevărat.

Nu, miracolul lui Mahomed (pe lângă Coran ca atare şi impactul persuasiv pe care l-a avut asupra unui număr atât de mare de oameni) a fost că musulmanii au câştigat bătălii atunci când erau depăşiţi numeric în proporţie de 3 la 1. Acest miracol a continuat în timpul primilor califi, iar teritoriul aflat sub stăpânirea musulmanilor s-a extins într-un ritm care îţi taie răsuflarea. Ce altceva putea explica un astfel de succes dacă nu intervenţia divină?

Miracolul a continuat şi în timpul domniei Omeiazilor. Victoriile nu au venit atât de repede, nici atât de dramatic, dar şi oportunităţile pentru victorii cu adevărat dramatice se împuţinaseră cu timpul, pentru că musulmanii erau rareori depăşiţi numeric, aşa cum se întâmpla la început. Concluzia a fost că victoriile au continuat să vină şi teritoriul a continuat să se extindă – nu s-a restrâns niciodată. Atât timp cât acest lucru era adevărat, războiul perpetuu continua că confirme adevărul islamului, care alimenta fervoarea şi făcea posibile victoriile, iar acestea la rândul lor confirmau adevărul… etc. etc.

Războiul perpetuu avea şi câteva beneficii tangibile. Aducea venituri. Aşa cum spuneau musulmanii, un potentat care îl sfida pe Allah îşi jupuia supuşii până când cuferele lui cu bani dădeau pe dinafară. Atunci apăreau musulmanii, îl dădeau jos de pe tron, îi eliberau pe supuşi de lăcomia lui şi îi luau comorile. Aceasta îi făcea fericiţi pe oamenii eliberaţi şi îi îmbogăţea pe musulmani: toată lumea era mulţumită, cu excepţia prinţilor învinşi.

O cincime din pradă era trimisă în capitală, la început totul era distribuit în Umma, unde primii de care se avea grijă erau nevoiaşii. Dar cu fiecare calif, un procent tot mai mare a mers la trezoreria publică. Când au preluat puterea, Omeiazii au început să canalizeze practic toate veniturile spre trezoreria publică şi să le folosească pentru a acoperi costurile guvernării, care includeau proiecte de construcţii splendide, lucrări publice ambiţioase, acţiuni extravagante de caritate. Veniturile generate de războiul perpetuu de la frontieră dădea astfel posibilitate guvernului omeiad să opereze ca o forţă pozitivă în societate, copleşindu-i pe cetăţeni cu binefaceri, fără a mări impozitele şi taxele.

Erau şi precedente lăsate Omeiazilor de califul

Otman, care le permiteau musulmanilor să cheltuiască banii oricum doreau, atât timp cât respectau recomandările Coranului. Pe baza deciziilor lui Otman, Omeiazii le-au permis musulmanilor să cumpere teren în teritoriile cucerite cu bani împrumutaţi de la trezorerie. Fireşte, trebuia să ai relaţii foarte sus puse pentru a obţine un astfel de împrumut, mai ales pe timpul lui Otman şi, întrucât islamul nu permite camăta, aceste împrumuturi erau, fără dobândă, ceea ce reprezintă o finanţare foarte bună dacă reuşeşti să faci rost de ea.

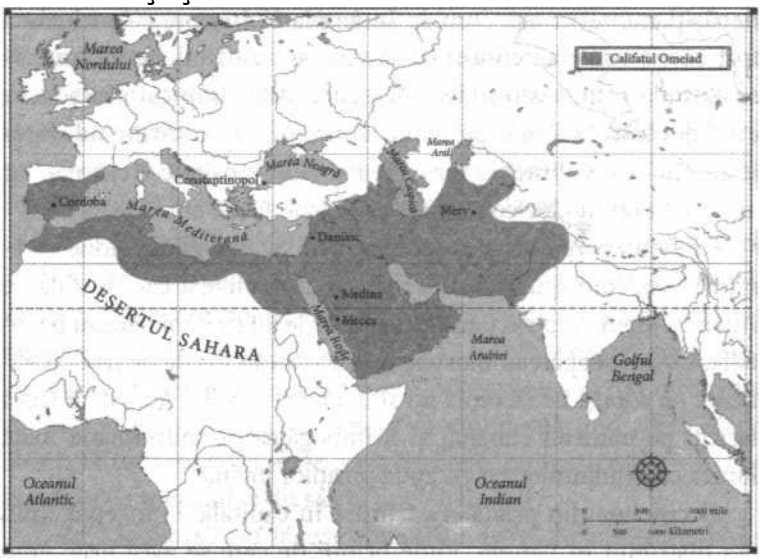

Imperiul Omeiazilor

Omar poruncise ca războinicii arabi musulmani care pătrund pe noile teritorii să stea în garnizoană, separaţi de populaţiile locale, în parte pentru a evita lezarea drepturilor şi a sensibilităţilor locale, în parte pentru a-i feri pe musulmani de seducţia plăcerilor păgâne, în parte pentru ca minoritatea musulmană să nu fie absorbită de majoritatea localnicilor. Pe vremea Omeiazilor, aceste

garnizoane s-au dezvoltat şi au devenit adevărate cetăţi arabe fortificate care adăposteau o nouă aristocraţie. Aceasta poseda şi profita de moşii uriaşe din zona rurală înconjurătoare.

Dar societatea islamică nu semăna cu Europa feudală, unde moşiile erau unităţi economice autarhice care produceau pentru consumul imediat. Imperiul Omeiad era plin de ateliere meşteşugăreşti şi era brăzdat de drumuri comerciale interne. Bunăstarea generată de moşiile întinse nu rămânea pe loc, ci prolifera în mărfuri comerciale care ajungeau în ţinuturi îndepărtate, de unde se aduceau alte bunuri înapoi. Oraşele-garnizoană s-au transformat în întreprinderi comerciale active. Lumea islamică era presărată cu oraşe-cetăţi puternice. Era o lume urbană.

Însuşi Mu awiya, criticat de credincioşi ca un pigmeu în comparaţie cu titani spirituali precum Califii Drept îndrumaţi, s-a dovedit a fi un talentat manager economic şi politician. Nemilos, dar şarmant, a câştigat cooperarea şefilor de trib arabi de cele mai multe ori prin persuasiune, folosindu-şi puterea militară şi politică mai ales pentru a înăbuşi revoltele şi pentru a impune legea şi ordinea, de care beneficia şi el, dar care netezea şi calea pentru o viaţă civilizată.

Să ne gândim la combinaţia băţului cu morcovul din următorul avertisment adresat locuitorilor din Basra de fratele adoptiv al lui Muawiya, Ziyad, numit guvernator al oraşului: „Lăsaţi rudenia să prevaleze şi puneţi religia în planul al doilea; îi scuzaţi şi îi ascundeţi pe cei care încalcă şi nesocotesc poruncile sfinţite de islam pentru protecţia voastră. Aveţi grijă să nu vă strecuraţi afară noaptea. Voi ucide pe oricine va fi găsit afară după lăsarea întunericului. Aveţi grijă să nu apelaţi la rudele voastre; voi

tăia limba oricui va deschide gura pentru a face apel… Eu domnesc cu atotputernicia lui Dumnezeu şi vă menţin în bogăţia Domnului. Cer ascultare de la voi, iar voi puteţi cere dreptate de la mine… Nu voi da greş în trei lucruri: Voi fi întotdeauna aici pentru orice om care vrea să vorbească cu mine. Vă voi plăti întotdeauna simbriile la timp şi nu vă voi trimite pe câmp pentru prea mult timp şi prea departe. Nu vă lăsaţi purtaţi de ura şi de mânia voastră împotriva mea; o să sfârşiţi rău. Văd multe capete rostogolindu-se. Fiecare om să aibă grijă ca al lui să-i rămână pe umeri!”[17]

Oameni duri ca Omeiazii au dezvoltat instituţiile religioase ale islamului. I-au sprijinit pe cărturari şi pe gânditorii religioşi, au construit moschei, au aplicat legile care permiteau înflorirea modului de viaţă islamic.

În timpul stăpânirii Omeiazilor, nu numai energia comercială de inspiraţie arabă a străbătut lumea musulmană, ci şi ideile sociale inspirate de islam. Seniorii recent îmbogăţiţi făceau donaţii generoase pentru fundaţiile filantropice religioase numite *vacuf*. Erau îndemnaţi în acest sens de presiunea socială, dar şi de stimulentele religioase: toată lumea dorea să se bucure de respectul societăţii şi un om bogat îşi putea câştiga acest respect protejând un vacuf.

Teoretic, vacuful nu putea fi închis de fondatorul lui. Odată înfiinţat, era de sine stătător şi avea un statut suveran. Să ne gândim la el ca la versiunea musulmană a unei corporaţii non-profit, înfiinţată în scopuri caritabile. În conformitate cu legea musulmană, vacuful nu putea fi impozitat. Banii se strângeau de la donatori şi erau împărţiţi la săraci, se construiau şi se administrau

17 G.E. von Grunebaum, Classical Islam, Aldine Publishing Company, Chicago, 1970, p. 70 (n. a.).

moschei, şcoli, spitale, orfelinate, în general, se ofereau clasei superioare mijloacele necesare pentru a-şi exprima nevoile religioase şi caritabile şi pentru a avea o părere bună despre ea însăşi, chiar dacă se desfăta cu bogăţiile.

Fireşte, cineva trebuia să administreze vacuful. Cineva trebuia să conducă afacerile acestuia, să stabilească politicile, să gestioneze finanţele şi acesta nu putea fi oricine. Pentru a avea credibilitate religioasă, vacuful trebuia să fie deservit de un personal renumit datorită pioşeniei şi cunoştinţelor religioase. Cu cât personalul era mai vestit din punct de vedere religios, cu atât vacuful avea mai mult prestigiu şi conferea mai mult respect fondatorilor şi donatorilor săi.

Întrucât vacufurile aveau în controlul lor moşii, clădiri, fonduri, managementul lor oferea o cale de mobilitate socială în societatea musulmană (chiar dacă multe vacufuri au devenit un dispozitiv prin care familiile bogate îşi protejau averile împotriva impozitelor). Dacă dobândeai o reputaţie de învăţat în domeniul religiei, puteai spera să dobândeşti un post în cadrul unui vacuf, ceea ce îţi conferea un anumit statut, chiar dacă nu şi bogăţii şi nu trebuia să provii dintr-o familie vestită pentru a deveni un cărturar religios vestit. Trebuia numai să ai minte şi voinţa de a practica şi a studia sârguincios religia.

Pe de altă parte, trebuia să ştii limba arabă, pentru că aceasta era limba sfântă a musulmanilor, a Coranului. Prezenţa lui Dumnezeu în lume se manifestă în arabă vorbită sau scrisă; traducerile Coranului nu sunt Coranul. În plus, cărţile ştiinţifice pertinente simt scrise în arabă. Şi fireşte, trebuie să fii musulman. Mai mult chiar, Omeiazii au declarat curând limba arabă drept limba oficială a guvernului, înlocuind persana în est şi greaca în vest şi diversele limbi locale peste tot. Astfel, perioada omeiadă

este echivalentă cu arabizarea şi islamizarea teritoriului musulman.

Când spun islamizare, am în vedere numărul tot mai mare de teritorii guvernate de calif, teritorii care au renunţat la credinţele lor anterioare – zoroastrism, creştinism, păgânism şi altele – şi s-au convertit la islam. Fără îndoială că unii au trecut la islamism pentru a scăpa da impozitul obligatoriu pentru nemusulmani, dar asta nu explica totul, căci după convertire oamenii trebuiau să plătească impozitul pentru caritate, care era obligatoriu pentru musulmani, dar nu şi pentru nemusulmani.

Poate că unii s-au convertit în dorinţa de a avea oportunităţi de carieră, dar nici acesta nu poate fi motivul real, deoarece convertirea deschidea numai calea carierelor religioase. Cei neconvertiţi putea poseda terenuri, aveau magazine, vindeau mărfuri, făceau carieră în afaceri. Puteau să lucreze şi pentru guvern, dacă aveau calificările cerute. Elita musulmană nu ezita să ia de la fiecare în funcţie de abilităţile acestuia. Dacă ştiai medicină, puteai fi doctor; dacă te pricepeai la construcţii, puteai fi arhitect, în imperiul islamic puteai deveni bogat şi vestit chiar dacă erai creştin sau evreu, practicant al religiilor „abrahamice”, ba chiar şi zoroastrian, chiar dacă aceasta era mai depărtată de islam.

Dar cred că majoritatea oamenilor din lumea guvernată de musulmani s-au convertit la islam pentru că acesta părea să fie Adevărul. Fără îndoială, nicio altă forţă sau mişcare din Lumea Mijlocie nu avea pe atunci puterea, încrederea în sine şi aura succesului inexorabil al islamului. Cine n-ar fi dorit să intre în Umma dacă putea?

Şi puteau. Era uşor! Tot ce trebuia să facă o persoană era să spună „*La illaha il-Allah wa Muhammad un-Rasulillah*”, adică „Nu este alt dumnezeu decât Dumnezeu

şi Mahomed este trimisul lui”. Era tot ce se cerea ca să devii membru al acestui club al învingătorilor.

Dar crezul fundamental era mult mai profund decât părea la prima vedere.

„Nu este alt dumnezeu decât Dumnezeu” – această singură expresie a generat mii de volume de comentarii şi nimeni nu a reuşit să înţeleagă ce înseamnă.

Iar pe deasupra: „Mahomed este trimisul lui!” Accepţi acest lucru şi înseamnă că ai acceptat tot ceea ce a prescris Mahomed în calitate de trimis. Te-ai angajat să te rogi de cinci ori pe zi; să nu mănânci carne de porc; să ţii postul Ramadanului; să nu bei băuturi alcoolice; şi multe, multe altele.

Capitolul 6

Perioada Abbasidă

120 – 350 d.Hr. 737 – 961

Descendenţii lui Yazid au domnit câteva generaţii la rând. Şi-au consolidat puterea asupra întregii lumi musulmane, şi-au extins suzeranitatea în Spania, la vest, şi în India, la est. Sub administraţia lor, au fost elaborate şi consemnate în scris doctrinele islamului, pecetluite apoi în cărţile de coduri. Un corp de cărturari religioşi şi-a însuşit aceste cărţi de coduri, cam în felul în care avocaţii din America îşi însuşesc constituţia şi legile care derivă din ea, iar aceşti cărturari religioşi au acţionat în tandem cu politicienii şi cu birocraţii curţii Omeiazilor pentru a fauri o societate islamică distinctă.

Istoria occidentală laudă, în general, acest proces. Omeiazii au introdus admirabila calitate numită stabilitate în lumea civilizată. Stabilitatea a dat posibilitate fermierilor să-şi planifice recolta următoare, oamenilor de afaceri să investească în proiecte de lungă durată. I-a încurajat pe învăţăcei să înceapă cursuri lungi de studii cu

încrederea că tot ceea ce învaţă va mai fi încă valabil atunci când vor absolvi. Stabilitatea le-a dat cercetătorilor libertatea de a se cufunda în studiu şi de a săpa adânc în misterele naturii, fără să fie îngrijoraţi că între timp familiile lor vor fi ucise de asasini.

Dar toate acestea au avut un preţ, preţul obişnuit al stabilităţii care spune că tot ceea ce este astăzi într-un fel, va fi încă şi mai mult în felul acesta mâine. Bogaţii devin mai bogaţi. Numărul săracilor creşte. Apar oraşele cu o arhitectură splendidă, dar şi mahalale sordide, copleşite de sărăcie lucie. Justiţia devine o marfă pe care nu şi-o pot permite decât cei bogaţi.

Şi mai apar şi alte probleme. Expansiunea rapidă a guvernării islamice a adus diverse etnii sub umbrela musulmană şi se punea problema cum să se realizeze promisiunea fraternităţii şi muncii egale pentru toţi. În Africa de Nord, arabizarea s-a produs rapid, poate şi pentru că micile petice de cultură indigenă fuseseră fragmentate de mult de colonizarea feniciană – apoi romanii depuseseră stratul latin, vandalii veniseră cu cel germanic şi, în sfârşit, creştinismul pătrunsese şi el în zonă. Africa de Nord nu dispunea de o limbă şi de o cultură unice, ceea ce ar fi putut s-o unifice; când au sosit arabii cu convingerea lor puternică, aici nu exista nicio convingere locală unificată şi puternică în stare să li se opună. Astfel, arabii au dizolvat şi au absorbit total tot ceea ce fusese aici mai înainte.

Egiptul şi Levantul au fost digerate şi ele destul de uşor, deoarece multe din popoarele de aici aveau o istorie comună cu arabii, ajungând până la strămoşii tradiţionali precum Avraam, Noe şi chiar Adam. Cei mai mulţi dintre locuitori subscriseseră deja la ideea monoteismului. Ebraica şi arameica erau limbi semitice, la fel ca şi arabă.

Dar Persia – ei bine aici era o altă poveste! Persanii erau un popor indo-european, nu semitic. Aveau o civilizaţie străveche proprie, o istorie de care erau mândri şi o limbă care nu va fi înfrântă. Mulţi persani acceptaseră islamul, dar nu vor putea fi arabizaţi. Cei care se convertiseră la islam prezentau o contradicţie religioasă serioasă în faţa societăţii. Islamul susţinea că toţi musulmanii sunt egali unul cu altul. Aderă la Umma şi vei intra în frăţia egalitară – aceasta era promisiunea făcută de această religie nouă, de această mişcare puternică. Dar societatea dominată de arabi pe care o făuriseră Omeiazii nu putea să-şi ţină promisiunea. Acum domneau arabii, ei erau aristocraţii. Departe de a face nici măcar caz de un statut egal pentru toţi, societatea omeiadă încuraja toate instituţiile să facă discriminare între diversele populaţii ale societăţii, care trebuia să rămână stratificată: musulmani arabi pursânge în vârf; sub ei, musulmani cu un părinte arab şi unul de altă etnie; apoi musulmani non-arabi; apoi musulmanii non-arabi provenind din părinţi nemusulmani; şi aşa mai departe până la ultimul strat, politeiştii născuţi din părinţi politeişti, care nu aveau practic niciun fel de drepturi.

Fricţiunile dintre toate aceste pături sociale şi mai ales între noii aristocraţi arabi şi vechii aristocraţi persani întreţineau un sentiment de nemulţumire care mocnea în această regiune musulmană.

Şi mai era încă o umbră care mustra conştiinţa lumii islamice. Istoria sacră musulmană abunda în povestiri despre stilul de viaţă simplu şi modest al întemeietorilor. Simplitatea şi modestia lor constituiau însăşi baza atractivităţii lor ca personaje religioase. Aşadar, în mod inevitabil, în straturile inferioare ale noii societăţi a început să se înfiripe sentimentul că ceva nu era corect în

legătură cu această splendoare. Societatea prosperă, îndestulată, nu putea fi ceea ce avusese în minte Allah, atunci când îl pusese pe Mahomed să întemeieze o comunitate dreaptă, devotată venerării unui singur dumnezeu. Fireşte, cu cât erai mai bogat, cu atât era mai puţin probabil ca astfel de gânduri să-ţi tulbure visele. Dar pentru cei săraci, poveştile despre luxul de la curte şi vederea nobililor arabi parfumaţi care se plimbau pe străzi, îmbrăcaţi în mătăsuri fine, evocau în mod obligatoriu comparaţii cu pătura simplă a lui Mahomed împăturită în patru ca să-i asigure în acelaşi timp şi saltea şi învelitoare şi cu califul Omar şi masa lui de cizmar, unde îşi peticea singur ghetele. Să adăugăm la toate acestea amintirea lăsată de modul în care veniseră la putere Omeiazii, proces care generase două mişcări durabile de opoziţie, şiismul şi kharigismul.

Kharigiţii erau mai puţin numeroşi, dar mişcarea lor era mai radicală. Ideologia lor se concentra pe condiţii exigente de puritate. Conducerea musulmană, spuneau ei, trebuie să aparţină persoanei care practică cel mai asiduu ceea ce predică religia.

Niciun conducător laic nu putea satisface standardele kharigiţilor. De fapt, probabil că niciun conducător de nicăieri nu putea atinge standardele lor, de aceea kharigiţii puteau să predice revoluţia, indiferent de circumstanţe. Atât timp cât cineva era la putere, altcineva se va simţi oprimat şi atât timp cât se va simţi oprimat, agitatorii kharigiţi puteau să-şi folosească doctrina pentru a alimenta insurecţiile.

Însă odată cu trecerea timpului, kharigiţii au dispărut, tocmai pentru că erau atât de purişti, într-o perioadă în care tot mai mulţi oameni erau interesaţi de noua prosperitate. Rataţii societăţii poate că erau

nemulţumiţi, dar aceştia erau încă şi mai puţin dispuşi să renunţe la puţinul pe care îl aveau în schimbul sărăciei triste pe care o ofereau kharigiţii. În schimb, şiiţii au rămas o ameninţare reală pentru ordinea stabilită şi, după moartea lui Hussein şi a adepţilor lui la Karbala, pericolul s-a accentuat.

Imamii şiiţi nu mai protestau atât de mult împotriva tronului; începuseră să separe semnificaţia *imamului* de cea a *califului*, definindu-se în termeni mai pur religioşi. Rebelii şiiţi organizau în continuare tulburări în numele imamilor, provocau rebeliuni menite să aducă la putere pe unul sau altul dintre descendenţii lui Ali, susţineau mereu ideea că acest califat nu aparţine Omeiazilor, subminau legitimitatea conducătorilor seculari ai islamului.

Ameninţarea şiită a căpătat proporţii de metastază din cauza unei sincronicităţi care s-a produs pe vremea Omeiazilor. Iată în ce consta aceasta:

Şiiţii reprezentau forţa religioasă a islamului redusă la supunere.

Persanii erau gruparea etnică supusă a islamului, obligată la ascultare.

Şiiţii protestau împotriva instituţiei religioase ortodoxe.

Persanii protestau împotriva instituţiei politice arabe.

În mod inevitabil, cele două s-au suprapus. Persanii au început să adopte şiismul, agitatorii şiiţi au început să privească la persanii din est pentru a-şi recruta noi adepţi. Când cele două curente s-au amestecat, revolta a început să fiarbă. Şi fierbea din ce în ce mai tare, pe măsură ce mergeai mai spre est, căci puterea poliţiei Omeiazilor era tot mai slabă în această direcţie, în timp ce sentimentul anti-arab tot mai puternic.

Într-o zi, în preajma anului 120 d.Hr., un bărbat

misterios a năvălit în oraşul Merv. Acest post înaintat al imperiului se afla la aproximativ 2.500 km est de Damasc. Şi acolo, în est, în estul sălbatic, acest străin a început să facă agitaţie împotriva Omeiazilor, relatând o poveste religioasă milenară despre o înfruntare apocaliptică iminentă între bine şi rău.

Nimeni nu ştia prea bine cine era acest om, nici măcar care era numele lui adevărat. îşi spunea Abu Muslim, dar era evident un pseudonim, căci era o prescurtare de la *Muslim abu Muslim birt Muslim*, ceea ce înseamnă „om musulman, fiu al unui tată musulman, tată al unui fiu musulman".

În realitate, Abu Muslim era un revoluţionar de profesie, trimis la Merv de o grupare secretă ilegală cu sediul în Irak, grupare numită Haşemită. Gruparea reprezenta o combinaţie de cult şi partid politic, care nu avusese probabil niciodată mai mult de 30 de membri de bază. Denumirea ei făcea aluzie la clanul Profetului, Banu Hashim, iar scopul ei era să pună un membru din familia Profetului în fruntea lumii musulmane. Era una din multele grupări furioase de conspiratori antiguvernamentali care activau la vremea respectivă şi care predicau versiuni diferite ale aceluiaşi mesaj: comunitatea deraiase, istoria pornise în derivă, misiunea Trimisului fusese subminată, iar răsturnarea Omeiazilor de la putere şi înlocuirea lor cu un membru al familiei Profetului va readuce lucrurile pe făgaşul normal. Să notăm că această poveste a fost reinventată de mai multe ori şi unele versiuni ale ei sunt recitate şi astăzi de revoluţionarii care i-au înlocuit pe Omeiazi cu „Occidentul".

Din păcate pentru haşemiţi, nu aveau un membru al familiei Profetului pe care să-l promoveze. Dar îl aveau în schimb pe Abu al-Abbas, un bărbat care susţinea că este

descendentul lui Abbas ibn Abd al-Muttalib, unul dintre unchii Profetului Mahomed.

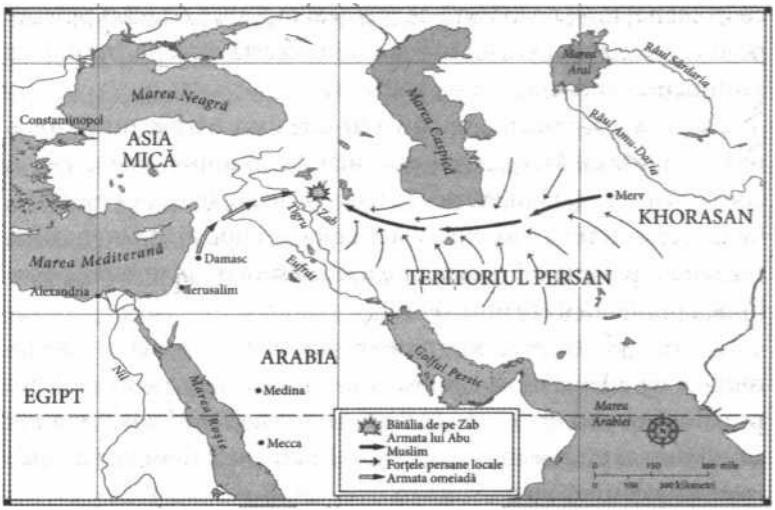

Abu Muslim şi Revoluţia Abassidă

aşadar, era cel puţin rudă de sânge cu Profetul şi, ceea ce era mai important, era dispus să participe la acţiunea haşemită.

Unchiul respectiv, primul Abbas, fusese printre ultimii convertiţi la islam şi, pe vremea lui, într-un mod destul de neplăcut, nimeni nu-l luase în considerare drept candidat la succesiunea lui Mahomed, astfel că nu era strămoşul ideal pentru un purist revoluţionar. Fireşte, un descendent direct al Fatimei şi al lui Ali ar fi fost mai bun, dar niciunul dintre Alizi – adică descendenţii direcţi şi puri ai lui Ali – nu dorea să facă cauză comună cu haşemiţii, astfel că trebuiau să se mulţumească cu Abu al-Abbas. Uneori trebuie să porneşti la luptă cu marioneta pe care o ai, nu cu marioneta pe care îţi doreşti s-o fi avut.

Lui Abu Muslim nu i-a fost prea greu să aţâţe furia care mocnea printre şiiţii şi persanii nemulţumiţi din

Khorasan, provincia care se întindea din Iran până în Afghanistan. În punctele-cheie ale discursului său, Abu Muslim a devenit puţin cam vag în legătură cu ceea ce se va întâmpla cu califul după ce revoluţia va fi încununată de succes. Aceia care doreau să vadă un descendent al lui Ali puteau să-şi imagineze că o astfel de figură aştepta în culise, anonimă pentru moment din motive de securitate.

Îndrăzneţ, nemilos, dar şi charismatic, Abu Muslim şi-a depăşit curând rolul de agent al cuiva şi s-a afirmat ca lider al Revoluţiei Abbaside (denumită aşa după numele conducătorului ei prezumtiv). Acolo, în Khorasan, Abu Muslim a angajat cadre revoluţionare, le-a instruit pentru luptă şi le-a familiarizat cu doctrinele haşemite. Recruţii lui puteau fi recunoscuţi după hainele negre pe care le purtau şi după steagurile lor negre. Şi-au vopsit chiar şi armele în negru. Întâmplător, armata omeiadă adoptase albul. Dacă vi se pare că acest cod de culori este ciudat pentru un cult care predica o confruntare apocaliptică între bine şi rău, trebuie să ştiţi că în Persia albul este considerat culoare de doliu, culoarea morţii. (Recenţii revoluţionari musulmani afghani au numit „uniformă” culoarea neagră preferată de talibani pentru îmbrăcăminte.)

În anul 125 d.Hr. (747), Abu Muslim şi războinicii lui îmbrăcaţi în negru au pornit spre vest. Au întâmpinat puţină rezistenţă la trecerea prin teritoriul persan, unde cei mai mulţi oameni erau dispuşi să-i ajute ca să-i răstoarne de la putere pe aroganţii Omeiazi. De fapt, au câştigat tot mai mulţi recruţi pe măsură ce înaintau.

În 750, armata albă şi cea neagră s-au înfruntat pe malurile fluviului Zab din Irak. Deşi depăşiţi numeric, oamenii în negru i-au pus pe fugă pe soldaţii împăratului şi ultimul calif Omeiad a scăpat cu viaţă fugind în sudul

Egiptului; în acelaşi an, agenţii abbasizi l-au găsit şi l-au ucis.

Haşemiţii l-au proclamat pe Abbas noul calif al islamului. Nimeni nu a comentat procesul care avusese loc: nu fusese un deznodământ inevitabil dictat de Dumnezeu, nici alegere, nici măcar o decizie luată de sfatul înţelepţilor. Nu, noul calif fusese instalat la putere de un om cu o bandă bine organizată de războinici. Nu conta. Conducerea era din nou acolo unde îi era locul, în mâinile unui membru al familiei Profetului. Acum, în sfârşit, proiectul musulman putea să-şi urmeze cursul.

Acesta a fost probabil cel mai fericit an din viaţa lui Abu Muslim, anul în care munca lui de o viaţă a dat în sfârşit roade! Poate chiar îşi închipuia sincer că răsturnarea Omeiazilor de la putere va restabili comunitatea pierdută. Dar deziluzia a venit curând. Unul dintre motive a fost că marioneta nu s-a considerat marionetă. De-a lungul anilor, Abbas şi-a construit o bază reală în interiorul mişcării care îl alesese ca figură emblematică şi acum, după ce Abu Muslim făcuse munca cea grea, i-a spus mulţumesc frumos şi a preluat tronul.

Noul calif şi-a amintit că Mu awiya îşi consolidase puterea punându-şi o mănuşă de catifea peste pumnul de oţel şi îi învinsese pe vechii duşmani cu politeţe şi farmec. În mod similar, noul conducător i-a invitat pe membrii de frunte ai Omeiazilor să împartă pâinea şi sarea cu el ca să le demonstreze că nu avea resentimente.

Ei bine, n-ar fi trebuit să spun „să împartă pâinea”. Poate lăsa impresia că avea de gând să le servească oaspeţilor săi o masă simplă compusă din pâine de ovăz şi supă, aşa cum ar fi putut împărţi Profetul cu Omar. Acest gen de lucruri nu mai era acum la modă. Nu, supravieţuitorii Omeiazilor s-au văzut aşezaţi comod în

perne, în timp ce slujitorii le aduceau tăvi frumos încărcate cu cele mai alese delicatese. S-au auzit râsete, conversaţia s-a animat şi se crease o atmosferă de camaraderie. Tocmai când toată lumea se pregătea să se înfrupte din mâncăruri, slujitorii şi-au aruncat halatele şi au ieşit la iveală armurile de dedesubt. Nu erau slujitori la masă, după cum s-a văzut, ci călăi. Omeiazii au sărit în picioare, dar era prea târziu: toate uşile fuseseră încuiate. Soldaţii au început să-i ciomăgească pe omeiazi şi i-au ucis. De atunci, Abbas a primit un nou titlu, al-Saffah, ceea ce înseamnă „măcelarul”. Se pare că era foarte mândru de ceea ce făcuse.

Dar nu a tras prea mari foloase, pentru că a murit curând de variolă şi locul i-a fost luat de fratele său, al-Mansur. Mansur a fost nevoit să se lupte puţin cu rivalii, însă Abu Muslim a intervenit şi i-a asigurat tronul, apoi s-a întors în Khorasan. Abu Muslim nu a cerut califatul pentru el însuşi, deşi dispunea acum de puterea militară necesară pentru a lua ceea ce dorea. Se pare că accepta legitimitatea guvernării abbaside. Poate chiar era un idealist cu principii.

Totuşi era ceva ce nu-i plăcea lui Mansur la acest om, Abu Muslim. Ei bine, poate că era un lucru deosebit: Abu Muslim se bucura de multă popularitate. Foarte bine, iată două lucruri: se bucura de popularitate şi avea propriii soldaţi. Un conducător nu poate avea niciodată încredere într-un om care se bucură de popularitate şi are propriii soldaţi. Într-o zi, Mansur l-a invitat pe Abu Muslim să vină la el în vizită şi să fie oaspetele lui la masă. Ceea ce s-a întâmplat în continuare ilustrează maxima conform căreia atunci când un Abbasid te invită la masă, trebuie să aranjezi cumva să fii ocupat în acea seară. Cei doi bărbaţi s-au dus într-un loc frumos pe malul râului şi Mansur a

petrecut prima zi mulţumindu-i afectuos lui Abu Muslim pentru serviciile lui dezinteresate; în noaptea următoare i-a pus pe paznici să-l sugrume şi să-i arunce trupul în râu.

Şi aşa a început cea de-a doua dinastie a califatului musulman.

Propagandiştii abbasizi s-au grăbit să creeze o poveste despre semnificaţia acestei tranziţii. Au numit-o o nouă direcţie revoluţionară pentru Umma. Acum totul va fi diferit spuneau ei. În realitate, totul a rămas cam la fel, dar s-a accentuat, atât în bine, cât şi în rău.

Omeiazii se întrecusem în lux şi pompă, dar în comparaţie cu Abbasizii erau nişte seniori de la ţară jerpeliţi, care duceau o viaţă simplă. În timpul Omeiazilor, teritoriul musulman devenise cât se poate de prosper. Ei bine, sub Abbasizi, economia, practic, a explodat. La fel ca şi Omeiazii, Abbasizii erau conducători laici care au recurs la spioni, putere poliţienească, armate profesioniste pentru a-şi menţine puterea.

Întrucât Abbasizii ajunseseră la putere pe vârful unui val de nemulţumire şiită, am putea presupune că măcar în această privinţă au fost diferiţi faţă de Omeiazi, dar ar fi o presupunere extrem de greşită. Abbasizii au îmbrăţişat rapid abordarea ortodoxă a islamului, probabil pentru că instituţia religioasă ortodoxă cu toţi cărturarii ei asigura atât de multă putere socială în islam, încât doctrina lor era singura politică pe care o puteau adopta. Şi într-adevăr, în timpul domniei Abbasizilor (aşa cum vom vedea mai departe) abordarea fundamentală a islamului a căpătat numele de *sunnism*, deoarece de-abia acum s-a coagulat într-o sectă distinctă cu un nume propriu.

În primele zile de după preluarea puterii de către Abbasizi, mulţi şiiţi naivi au crezut că Saffah şi familia lui îl vor pune pe tron pe imamul şiit recunoscut şi vor inaugura

astfel pacea milenară din previziunile propagandei haşemite. Dar prigoana împotriva Alizilor s-a intensificat. Când a murit al treilea calif din această dinastie, aşa cum afirmă una dintre servitoarele lui, succesorul lui a găsit o încăpere secretă în palat care ducea spre o pivniţă secretă, unde acesta strânsese cadavrele tuturor Alizilor pe care îi prinsese şi îi ucisese. (Nu erau în mod obligatoriu descendenţi ai Fatimei, căci Ali mai avusese şi alte soţii după ce murise Fatima.)

Dar Abbasizii au şi maximizat tot ceea ce era bun în guvernarea Omeiazilor. Omeiazii asiguraseră înflorirea şi prosperarea artei, culturii, gândirii şi civilizaţiei. Toată această splendoare şi dinamism s-au accelerat într-un crescendo în timpul dinastiei Abbasizilor, făcând din primele două secole ale domniei lor ceea ce istoria occidentală (şi mulţi musulmani contemporani) numesc Epoca de Aur a Islamului.

Una dintre primele măsuri ale lui Mansur, de exemplu, a fost să-şi construiască o capitală cu totul nouă, o cetate numită Bagdad, finalizată în anul 143 d.Hr. (765). Oraşul construit de el a supravieţuit până în zilele noastre, deşi a fost distrus şi reconstruit de mai multe ori de-a lungul secolelor şi este pe cale să fie distrus din nou.

Mansur a cutreierat prin teritoriile lui timp de câţiva ani până a găsit locul perfect pentru oraşul lui: un amplasament între Tigru şi Eufrat, unde cele două fluvii se apropiau aşa de mult, încât oraşul se putea întinde de la malul unuia până la malul celuilalt. Chiar în mijlocul acestui spaţiu, Mansur a făcut un zid perfect circular, cu circumferinţa de 1, 5 km, înălţimea de 30 m şi grosimea de 45 m la bază. „Cetatea” din interiorul acestei gogoşi uriaşe era de fapt un singur complex de palate, noul centru nervos al celui mai mare imperiu din lume1.

Oraşul Rotund a fost construit în cinci ani. Au lucrat la el aproximativ o sută de mii de arhitecţi, meseriaşi şi salahori. Toţi aceştia locuiau în jurul oraşului pe care îl construiau, astfel că locuinţele lor au format un alt cerc, mai puţin ordonat, în jurul nucleului splendid. Şi fireşte, negustorii şi furnizorii de servicii au venit şi ei pentru a-şi câştiga viaţa din vânzarea bunurilor şi a serviciilor pentru oamenii care munceau la Oraşul Rotund, adăugând un alt cerc urban ca o umbră a cercului dezordonat care înconjura incinta circulară interioară perfectă.

Timp de douăzeci de ani, Bagdadul a fost cel mai mare oraş din lume, poate chiar cea mai mare cetate care a existat vreodată: a fost primul oraş a cărui populaţie a depăşit un milion de oameni[1819]. Bagdadul s-a extins dincolo de cele două fluvii, astfel că Tigrul şi Eufratul curgeau de fapt chiar prin oraş, nu pe lângă el. Apele lor au fost deviate printr-o reţea de canale care transformau bărcile în autobuze urbane, făcând oraşul să semene oarecum cu Veneţia, cu excepţia faptului că podurile şi potecile permiteau oamenilor să străbată oraşul şi pe jos sau călare.

Se prea poate ca Bagdadul să fi fost cel mai mare şi mai activ oraş al lumii. Cele două mari fluvii îi deschideau accesul spre Oceanul Indian şi ofereau uriaşe facilităţi portuare, în plus, oraşul era accesibil pe uscat din toate părţile, astfel încât corăbiile şi caravanele soseau în fiecare zi, aducând mărfuri şi negustori din întreaga lume – China, India, Africa, Spania…

Comerţul era reglementat de stat. Fiecare

18 Wiet, Baghdad: Metropolis oftheAbbasid Caliphate, pp. 12-24 (n. a.).

19 Tertius Chandler, Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census, St. Davids University Press, Lewiston, New York, 1987 (n. a.).

naţionalitate îşi avea cartierul său, la fel şi diversele tipuri de afaceri. Pe o stradă găseai negustorii de haine, pe alta pe cei de săpun, pe alta piaţa de flori, pe alta magazinele cu fructe. Strada Papetăriei avea peste o sută de magazine care vindeau hârtie, o invenţie recentă, adusă din China (pe care Abbasizii o înfruntaseră şi o învinseseră în anul 751, în zona care este acum Kazahstanul). Aurari, tinichigii, fierari; armurieri şi grăjdari; zarafi, vânzători de paie, constructori de poduri, cizmari, toţi puteau fi găsiţi în zonele special amenajate din marele Bagdad. Era un cartier pentru tarabe în aer liber unde se vindeau mărunţişuri amestecate. Yaqubi, un geograf arab al timpului, afirma că acest oraş avea şase mii de străzi şi alei, treizeci de mii de moschei şi o mie de băi.

Acesta era oraşul cu turnuleţe şi faianţă, glorificat în o *mie şi una de nopţi*, o culegere de poveşti populare transformate în literatură în ultimele zile ale dinastiei Abbaside. Poveşti precum a lui Aladin şi a lămpii lui fermecate amintesc de domnia celui de-al patrulea şi cel mai vestit calif Abbasid, Harun ar-Raşid, înfăţişată ca un apogeu al splendorii şi dreptăţii. Legendele despre Harun al-Rashid îl prezintă ca pe un monarh binevoitor şi atât de preocupat de bunăstarea poporului său, că adesea se ducea printre oamenii de rând deghizat ca un om obişnuit, ca să poată afla din sursă directă despre necazurile lor şi să ia măsuri ca să-i ajute. În realitate, spionii califului erau cei care se amestecau prin mulţime deghizaţi în cerşetori, căutând nu atât de mult necazuri pe care să le îndrepte, cât nemulţumiţi pe care să-i neutralizeze.

Încă şi mai mult decât pe vremea Omeiazilor, califul a devenit o figură mitică, pe care nici chiar cei mai bogaţi şi mai importanţi oameni nu aveau şansa să-l vadă vreodată, cu atât mai puţin să-i adreseze petiţii. Califii Abbasizi

domneau prin intermediari şi se izolau de realitatea zilnică prin ritualuri de curte sofisticate, împrumutate din tradiţia bizantină şi sasanidă. Aşadar, da, islamul a cucerit toate teritoriile stăpânite de Sasanizi şi multe din cele care aparţinuseră cândva bizantinilor, dar fantomele acestor imperii înlocuite s-au infiltrat în islam şi l-au alterat.

Capitolul 7

Cărturari, filosofi şi sufişti

10 – 505 d.Hr.

632 – 1111

Până acum am repovestit evenimentele politice de la cel mai înalt nivel pe măsură ce civilizaţia musulmană a evoluat şi a devenit civilizaţia Lumii Mijlocii. Poveştile mari se petrec la cel mai înalt nivel, dar niciuna nu a fost mai importantă ca dezvoltarea doctrinei musulmane şi a clasei sociale pe care a generat-o, alături de ideile opuse şi alternative cărora le-a dat naştere.

Privind retrospectiv, este uşor să presupunem că Mahomed a lăsat adepţilor lui instrucţiuni exacte în legătură cu modul în care să trăiască şi să practice religia până în cele mai mici detalii. Dar cât de complete erau aceste instrucţiuni este greu de ghicit. Ceea ce este sigur, Mahomed a stabilit chiar în timpul vieţii lui principalele îndatoriri ale musulmanului, numite acum stâlpii islamului:

shahadah – să mărturisească faptul că există un singur Dumnezeu şi Mahomed este trimisul lui;

salaat (sau *namaz*) – să efectueze un anumit ritual al rugăciunii de cinci ori pe zi;

zakat – să dea în fiecare an un anumit procent din averea sa celor săraci;

sawm (sau *rozǎ*) – să postească de la răsăritul până la apusul soarelui în luna Ramadanului în fiecare an; şi *hajj* – să facă un pelerinaj la Meca cel puţin o dată în viaţă, dacă

este posibil.

Remarcaţi simplitatea şi caracterul „extern” al acestui program. Numai unul dintre cei cinci stâlpi este o credinţă, un crez, dar chiar şi acesta este dat sub forma unei acţiuni: să „mărturisească”. Ceilalţi patru stâlpi sunt lucruri concrete care trebuie executate. Islamul nu este numai un crez sau un set de credinţe: este un program la fel de concret ca un regim alimentar sau de exerciţii fizice. Islamul este ceva *ce faci*.

Cei cinci stâlpi făceau parte deja din viaţa comunităţii musulmane în momentul morţii lui Mahomed, dar mai erau şi alte ritualuri şi practici şi fiecare dintre ele s-ar putea să fi fost analizată în mod diferit de atunci. Adevărul este că, pe când Mahomed era în viaţă, nu era nevoie ca detaliile să fie precizate în mod inflexibil, deoarece Trimisul în carne şi oase era acolo şi putea să răspundă la întrebări. Nu numai că oamenii puteau să înveţe de la el în fiecare zi, dar prin el puteau primi îndrumări proaspete în fiecare zi.

Mahomed avea mereu revelaţii, nu numai despre valorile sau idealurile generale, ci şi cu privire la măsurile practice care trebuiau luate în legătură cu probleme concrete, imediate. Când de oraş se apropia o armată, Dumnezeu îi spunea lui Mahomed dacă oamenii trebuie să se pregătească de luptă şi dacă da, cum anume. Dacă musulmanii prindeau prizonieri şi după ce se termina lupta se întrebau ce să facă cu ei: Să-i omoare? Să-i păstreze ca sclavi? Să-i trateze ca pe nişte membri ai familiei? Să-i elibereze? Dumnezeu îi va spune lui Mahomed, iar el le va spune tuturor.

Se ştie că musulmanii se întorc cu faţa spre Meca atunci când se roagă, dar nu a fost întotdeauna aşa. La început, musulmanii îşi făceau rugăciunile cu faţa spre

Ierusalim. Într-un anumit moment al maturizării comunităţii a existat o revelaţie, care i-a îndrumat să schimbe direcţia şi de atunci s-au întors întotdeauna cu faţa spre Meca.

Şi va fi Meca întotdeauna de acum înainte, deoarece Mohamed a murit şi nu va mai exista alt Trimis, ceea ce înseamnă că nimeni nu va mai avea niciodată autoritatea să schimbe direcţia în care se face rugăciunea. Pe scurt, cât timp Mahomed a fost în viaţă, proiectul islamic a avut o vitalitate organică. A fost într-un proces constant de desfăşurare şi de evoluţie. Orice element al lui se putea schimba în orice moment.

Dar în momentul în care Mahomed a murit, musulmanii au fost nevoiţi să se întrebe:

— De fapt, ce trebuie să facem? Cum trebuie să facem? Când ne rugăm, trebuie să ţinem capul în sus sau în jos? Când ne pregătim pentru rugăciune, trebuie să ne spălăm pe picioare până la genunchi sau până la glezne? Este suficient?

Şi, firește, mai erau şi multe alte lucruri în islam, în afară de cei cinci stâlpi ai credinţei. Dincolo de îndatoririle individuale precum postul, pomana şi mărturisirea credinţei, era şi aspectul social la islamului, obligaţiile unei persoane faţă de comunitate, comportamentul de bun cetăţean care făcea din comunitate instrumentul voinţei lui Dumnezeu. De exemplu, era o poruncă împotriva băuturii. În mod cert, musulmanii aveau datoria de a apăra comunitatea cu vieţile şi averile lor, dacă era necesar în vestita obligaţie a jihadului. În general, fiecare musulman trebuia să facă sacrificii pentru binele comunităţii, altfel comunitatea nu putea rezista şi pentru mulţi oameni, dacă nu pentru toţi musulmanii, comunitatea era modelul unei lumi noi, care avea obligaţia să dea în permanenţă

exemplu cum trebuie să trăiască toţi oamenii. Aşadar, toţi cei care contribuiau la sănătatea comunităţii înfăptuiau lucrarea Domnului, oricine nu făcea acest lucru se comporta greşit. Dar ce contribuia la sănătatea comunităţii? Şi cât de mult trebuia să contribuie ca să fie de ajuns?

După moartea lui Mahomed, musulmanii au trebuit să se concentreze asupra obligaţiilor şi să consemneze în scris detaliile, pentru ca să nu lase credinţa să pornească în derivă, s-o ferească de devieri şi de capriciile celor puternici. De aceea, primii doi califi au strâns fragmentele de Coran într-un singur loc, iar al treilea calif a creat singura ediţie autorizată.

Dar Coranul nu se ocupă în mod concret de multe chestiuni care apar în viaţa reală. De fapt, Cartea Sfântă vorbeşte, în cea mai mare parte, în termeni foarte generali: nu mai păcătui; fii bun; vei fi judecat; iadul este un loc cumplit; raiul este minunat; fii recunoscător pentru tot ceea ce ţi-a dat Dumnezeu; crede în Dumnezeu; ascultă de Dumnezeu; supune-te lui Dumnezeu – aceasta este esenţa mesajului pe care îl primim din Cartea Sfântă. Chiar şi acolo unde este concret, Coranul se pretează adesea la interpretări.

Iar „interpretare” înseamnă tulburări. Dacă toată lumea ar avea voie să interpreteze pasajele ambigue aşa cum crede de cuviinţă, concluziile ar putea fi foarte divergente. Câţi oameni sunt, toţi s-ar depărta în tot atâtea direcţii, comunitatea s-ar fragmenta şi lumea ar putea să înghită bucăţelele; şi cine poate să spună că marile revelaţii nu vor pieri ca şi când nici nu ar fi existat vreodată?

Cărturarii

Este clar că musulmanii trebuiau să ajungă la o

părere unificată asupra pasajelor ambigue şi asta cât mai repede, cât timp emoţia iniţială mai ardea în memoria colectivă. În acele vremuri de început, nimeni nu dorea să ofere o interpretare personală a Adevărului, bazată numai pe raţionamentul său. Dacă raţionamentul ar fi fost suficient, nu ar fi fost niciodată nevoie de revelaţie. Firește, niciunul din primii califi nu a ridicat pretenţii la o asemenea autoritate. Erau oameni credincioşi, care refuzau să se amestece în îndrumările de la Dumnezeu. Tocmai modestia lor smerită este ceea ce îi făcea să fie măreţi. Doreau să primească îndrumările corecte, în litera şi în spiritul Domnului – iar când spuneau „corect” aveau în vedere „exact aşa cum intenţionase Dumnezeu”.

De aceea, chiar de la bun început, musulmanii au încercat să se bizuie pe amintirile lor despre Profet ca să completeze lacunele din îndrumările Coranului. Aici Omar a fost cel care a dat tonul. Când apărea o problemă pentru care nu se putea găsi un răspuns explicit în Coran, Omar întreba:

— A avut Mahomed vreodată de rezolvat o situaţie ca aceasta? Şi ce a decis?

Abordarea lui Omar îi motiva pe oameni să strângă tot ceea ce spusese sau făcuse Mahomed, citate şi relatări cunoscute de musulmani sub numele de *ḥadīth*. Dar mulţi oameni îl auziseră pe Mahomed spunând multe lucruri. Care dintre ele erau credibile? Unele citate se contraziceau între ele. Poate că unii oameni inventau. Cine putea spune? Iar alţii s-a constatat că, de fapt, nu auziseră ei înşişi un anumit citat, dar îl primiseră de la cineva cu autoritate – sau cel puţin aşa pretindeau – ceea ce ridica, firește, întrebarea, care era sursa originală? Era de încredere persoana respectivă? Dar ceilalţi oameni, cei care o transmiseseră? Erau de încredere? Şi, în sfârşit, ce

anume constituia „o bună autoritate”?

Aşa cum am spus, Omar a înfiinţat un corpus de cărturari cu normă întreagă pentru a examina astfel de chestiuni, stabilind în felul acesta un precedent plin de consecinţe: înainte ca islamul să aibă o armată permanentă de soldaţi profesionişti, a avut o armată permanentă de cărturari profesionişti (numiţi „oamenii de pe bancă”, uneori „oamenii cu pana”).

Dar *ḥadīth-urile* au proliferat mult mai repede decât puteau examina aceşti cărturari cu normă întreagă. Ieşeau mereu la lumină noi şi noi *ḥadīth*-uri. Pe vremea Omeiazilor, circulau mii de afirmaţii, citate şi decizii ale lui Mahomed. Defrişarea acestei jungle şi stabilirea care dintre ele erau autentice oferea de lucru pentru un număr tot mai mare de cărturari. Curtea regală finanţa acest gen de lucrări, la fel şi oamenii bogaţi dornici să câştige merite în ochii lui Dumnezeu. Cărturarii independenţi se angajau şi ei în marea misiune a vieţii lor. Dacă dobândeau suficientă notorietate, atrăgeau studenţi şi protectori. Grupurile informale de acest fel au crescut şi s-au transformat în academii, uneori ca anexe ale vacufurilor (fundaţiilor de binefacere) menţionate mai înainte.

Cuvântul *ḥadīth* este tradus uneori prin „maximă”, dar termenul acesta poate induce în eroare. Maximele lui Mahomed nu sunt ca maximele lui Shakespeare, ale lui Einstein sau ale unui hâtru local. Nu sunt memorate pentru exprimarea lor reuşită. Nimeni nu şi-ar bate capul să reţină o maximă a glumeţului local sau chiar a lui Shakespeare, dacă aceasta nu ar fi înţeleaptă, plină de haz, profundă, dar în cazul *ḥadīth-uhii* ceea ce contează este simplul fapt că Mahomed l-a rostit. Este adevărat cu unele *ḥadīth*-uri par epigrame. Putem admira economia de exprimare: „Mâncarea pentru unul ajunge pentru doi,

mâncarea pentru doi ajunge pentru trei…” Dar multe *ḥadīth*-uri sunt afirmaţii banale, absolut obişnuite. S-ar putea să fi fost observaţii pe care Mahomed le făcuse în timpul vieţii de zi cu zi. Un *ḥadīth* ne informează că Profetul i-a spus unui om care avea barba rară şi îşi răsese cele câteva fire de păr că nu ar fi trebuit să-şi radă barba. Făcut de oricine altcineva, acest comentariu ar fi fost uitat imediat, dar tot ceea ce spusese Mahomed putea oferi un indiciu în legătură cu modul cum trebuie să trăim ca să fim pe placul lui Dumnezeu.

Întrucât autenticitatea *ḥadīth*-urilor era absolut crucială, autentificarea lor s-a transformat într-o disciplină ştiinţifică. În esenţă, aceasta consta în stabilirea lanţului de transmitere şi în verificarea veridicităţii fiecărei verigi. Un *ḥadīth* era valabil numai în măsura în care erau credibili toţi cei care îl transmiseseră. Lanţul transmiterii trebuia să ajungă până la cineva care îl cunoscuse pe Profet personal. Numai atunci presupusul *ḥadīth* putea fi luat în serios. La modul ideal, trebuia să fie trasabil până la unul din tovarăşii apropiaţi ai lui Mahomed şi, cu cât era un tovarăş mai apropiat, cu atât *ḥadīth-vi* avea mai multă greutate. În plus, fiecare persoană care îl transmitea trebuia să se bucure după aceea de o reputaţie impecabilă de pietate, cinste şi învăţătură.

Am auzit odată că marele învăţat Bukhari cerceta lanţul transmiterii unui anumit *ḥadīth*. A considerat că prima verigă este credibilă; al doilea om a trecut şi el examenul; dar când Bukhari a ajuns la al treilea, a constatat că omul îşi bătea calul. Până aici a fost! Cuvântul unui om care îşi bate calul nu putea fi crezut. *Ḥadīth*-ul a fost aruncat.

Pe scurt, pentru a evalua credibilitatea oamenilor care au transmis un *ḥadīth*, cărturarul trebuia să ştie

foarte multe despre aceştia şi despre vremurile lor. Un cărturar trebuia, de asemenea, să cunoască împrejurările în care fusese rostit *ḥadīth-v*\, astfel încât intenţia acestuia să poată fi evaluată din context. Astfel, „ştiinţa ḥadīth”-ului a generat o disciplină amănunţită a istoriografiei critice.

Cam la şapte sau opt decenii de la moartea lui Mahomed, cărturarii din întreaga lume musulmană au început să compileze culegerile triate de *ḥadīth*-uri grupate pe teme specifice, care funcţionau ca afirmaţii organizate ale doctrinei islamice şi ca lucrări de referinţă pentru modul de viaţă islamic. Dacă te întrebai, de pildă, ce spusese Profetul Mahomed despre îmbrăcăminte, despre regimul alimentar sau despre război, puteai să te uiţi într-o astfel de carte. Acţiunea a început la sfârşitul perioadei Omeiazilor, dar a ajuns la maturitate în timpul Abbasizilor şi câteva secole au continuat să apară alte culegeri. De fapt, chiar şi anul trecut, o cunoştinţă îndepărtată din Afghanistan mi-a trimis un manuscris pe care spera să-l traduc eu în engleză. Reprezenta, spunea el, un nou set de *ḥadīth*-uri pe care le culesese chiar el (după paisprezece secole!).

Deşi continuau să apară mereu alte *ḥadīth*-uri, numai şase culegeri au dobândit statut canonic până la sfârşitul secolului al III-lea d.Hr. Acestea completau Coranul şi au constituit al doilea nivel de autoritate în legătură cu ceea ce trebuie să facă, ce nu are voie să facă şi ce se cuvine să facă un musulman în viaţa sa.

Dar nici chiar Coranul şi *ḥadīth-urue* laolaltă nu puteau oferi răspuns la *toate* întrebările din viaţa reală, aşa cum vă puteţi lesne imagina. De aceea, uneori era necesar ca să formuleze cineva o decizie originală în legătură cu o chestiune disputată. Dat fiind spiritul juridic al islamului, musulmanii au acordat acest drept de decizie

oficială numai cărturarilor care îşi însuşiseră pe deplin Coranul şi *ḥadīth-uvue* şi stăpâneau „ştiinţa *ḥadīth*”-*ului*, disciplina autentificării. Numai astfel de persoane puteau fi sigure că deciziile lor nu contrazic ceva stabilit în revelaţii.

Chiar şi cărturarii calificaţi trebuiau să ia decizii bazate în mod strict pe *qiyas* sau raţionament analogic, metoda pe care o folosise Califul Omar, pentru a descoperi pedeapsa pentru băutură (şi pentru a formula multe alte decizii). Adică, pentru orice situaţie contemporană care nu avea precedent, cărturarii trebuiau să găsească o situaţie analogă în sursele clasice şi să derive de acolo un raţionament paralel faţă de cel deja realizat. Iar dacă apăreau ambiguităţi în legătură cu modul în care să se aplice *qiyas*, chestiunea era rezolvată de *ijma*, consensul comunităţii – care însemna chiar consensul tuturor cărturarilor recunoscuţi ai vremii. Un astfel de consens garanta veracitatea interpretării, deoarece Profetul Mahomed spusese cândva:

— Comunitatea mea nu va fi niciodată de acord cu ceva greşit.

Dacă un cărturar epuiza Coranul, *ḥadīth-ul*, *qiyas* şi *ijma*, atunci şi numai atunci putea să meargă mai departe spre stadiul final al gândirii legislative, *ijtihad*, ceea ce înseamnă „gândire liberă independentă bazată pe raţiune”. Cărturarii şi judecătorii puteau aplica acest fel de gândire numai în domenii nederivate direct din revelaţie sau acoperite de precedentele stabilite.

De-a lungul secolelor, aceste lacune au devenit tot mai înguste, deoarece din momentul în care un cărturar eminent emitea o părere despre un subiect, aceasta intra în canon. Cărturarii care veneau mai târziu trebuiau să cunoască nu numai Coranul, *ḥadīth*, autentificarea, *qiyas* şi *ijma*, dar şi acest corpus în continuă creştere de

precedente. Numai atunci era calificat să exercite *ijtihadl*

În felul acesta, a luat naştere un cod arhitectonic la sfârşitul secolului al III-lea d.Hr., un set de interdicţii şi de prevederi, obligaţii, recomandări, avertismente, îndrumări, reguli, pedepse şi recompense, care acopereau toate aspectele vieţii de la cele mai ample chestiuni politice şi sociale, la cele mai mărunte detalii ale vieţii zilnice, cum sunt igiena personală, regimul alimentar, activitatea sexuală. Această lege cu prevederi speciale caracterizează *şaria*.

Cuvântul provine de la o rădăcină care înseamnă „cale" sau „drum", iar şaria se referă la ceva mai mare decât „legea islamică". Este întregul mod de viaţă islamic, care nu poate fi dezvoltat, ci numai descoperit, imuabil ca orice principiu al naturii. Toate elementele legale elaborate de cărturari şi de jurişti sunt borne care dezvăluie această „cale către Allah", aşa după cum pietrele, semnele şi stâlpii pot să-i indice călătorului drumul printr-un hăţiş sălbatic.

La sunniţi au luat naştere patru versiuni uşor diferite ale acestui cod, iar şiiţii au elaborat un al cincilea, al lor, propriu, asemănător cu cele sunnite ca spirit şi la fel de amplu ca sferă de cuprindere. Aceste coduri diferă în privinţa detaliilor, dar mă îndoiesc că există un musulman dintr-o mie care să fie în stare să numească cinci astfel de detalii.

Cele patru şcoli legale sunnite sunt denumite după cărturarii care le-au dat forma finală. Astfel, şcoala Hanafi a fost întemeiată de Abu Hanifa, din zona Afghanistanului (deşi a predat la Kufa, în Irak); şcoala Maliki, după numele juristului marocan Ibn Malik (deşi a lucrat şi a predat la Medina); şi şcoala Shafi i, după imamul al-Shafi i din Meca (deşi s-a stabilit în final în Egipt). Ultima care s-a

cristalizat a fost şcoala Hanbali, întemeiată de rigidul Ahmed Ibn Hanbal, cel care nu cunoştea compromisul, şi despre care voi vorbi mai mult ceva mai departe în acest capitol.

Şcolile promovează metode uşor diferite de elaborare a deciziilor, ceea ce a dus la variaţii minore în detaliile legilor lor, dar încă de pe vremea Abbasizilor toate patru au fost considerate la fel de ortodoxe: un musulman poate subscrie la oricare din ele, fără a fi atins de erezie. Elaborarea şi aplicarea acestui cod în toate versiunile sale fusese o întreprindere socială gigantică în sine, care a cuprins şi a angajat o întreagă clasă socială cunoscută sub numele de *ulema* – titlul este pur şi simplu pluralul de la *alim*, ceea ce înseamnă „cel învăţat”.

Dacă aveai o reputaţie de cărturar religios – adică dacă erai membru al ulema – puteai fi invitat să participi la administrarea unui vacuf. Puteai să predai unor discipoli, ba chiar să şi conduci o şcoală. Puteai lucra ca judecător – şi nu numai unul care audia diverse speţe, ci un judecător care emitea decizii în chestiuni sociale largi. În califat, statutul tău de cărturar îi putea face pe funcţionarii oficiali puternici să-ţi ceară sfatul, chiar dacă guvernul şi ulema tindeau să se bată cap în cap, fiind centre separate (uneori chiar concurente) ale puterii. Ulema defineau legea, controlau curţile de judecată, conduceau sistemul educaţional, pătrunseseră în toate instituţiile sociale musulmane. Aveau o putere socială uriaşă în întreaga lume civilizată, puterea de a modela şi de a dirija aprobarea sau dezaprobarea comunităţii în legătură cu anumite comportamente ale oamenilor. Subliniez putere *socială*, deoarece în societatea musulmană, care este axată atât de mult pe comunitate, presiunea socială – puterea ruşinii – poate fi cea mai puternică dintre forţe, spre deosebire de

puterea politică, care operează prin reguli procedurale, controlul banilor, controlul monopolist al instrumentelor de forţă etc.

Daţi-mi voie să subliniez că ulema nu erau (şi nu sunt) numiţi de nimeni. Islamul nu are papă şi niciun aparat clerical oficial. Atunci cum poate deveni cineva membru al ulema? Câştigând respectul oamenilor care sunt deja recunoscuţi ca ulema. Era un proces progresiv. Nu exista licenţă, nici certificat, nici „tăbliţă" pe care s-o atârni undeva ca să dovedeşti că eşti *alim*. Ulema erau (şi sunt) o clasă care se auto-selectează, se auto-reglementează, legată în totalitate de fluxul doctrinei stabilite. Niciun *alim* nu putea să modifice acest curent sau să-i schimbe cursul. Era prea vechi, prea puternic, prea fixat şi apoi, nimeni nu putea deveni membru al ulema până nu-şi însuşea atât de temeinic doctrina, încât aceasta devenea o parte din el însuşi. Când o persoană ajungea să dobândească statutul care îi dădea dreptul să pună doctrina sub semnul întrebării, nu mai avea nicio înclinaţie să facă acest lucru. Disidenţii incorigibili care nu încetau să pună doctrina sub semnul întrebării probabil că nu ajungeau până la capătul procesului. Erau „pliviţi" de timpuriu. Procesul prin care ulema se autogenerează face din ei o clasă inerent conservatoare.

Filosofii

Dar ulema nu erau singurii intelectuali ai islamului. În timp ce ei construiau edificiul doctrinei, un alt grup de gânditori musulmani muncea din greu la un alt proiect vast: interpretarea tuturor filosofiilor şi descoperirilor precedente în lumina revelaţiilor musulmane şi interpretarea lor în cadrul unui singur sistem coerent şi logic al naturii, cosmosului şi al locului omului în ele. Acest proiect a dat naştere altui grup de gânditori cunoscuţi în

lumea islamică drept filosofii.

Expansiunea islamului îi adusese pe arabi în contact cu ideile şi realizările multor altor popoare, inclusiv hinduşii din India, budiştii din Asia Centrală, persanii şi grecii. Roma era practic moartă la vremea respectivă, iar Constantinopolul (cu toată bogăţia lui) degenerase într-un pustiu de mediocritate intelectuală, astfel că şi cei mai originali gânditori care mai scriau în greacă erau grupaţi în Alexandria, iar aceasta căzuse în mâinile arabilor de timpuriu. Alexandria avea o librărie mare şi numeroase academii, fiind o adevărată capitală intelectuală a lumii greco-romane.

Aici musulmanii au descoperit lucrările lui Plotin, un filosof care susţinea că în univers toate lucrurile sunt legate ca părţile unui singur organism şi toate formează un singur şi mistic Unic, de la care a emanat totul şi la care se va întoarce totul.

În acest concept al celui Unic, musulmanii au găsit un ecou incitant al insistenţei apocaliptice a Profetului Mahomed asupra unicităţii lui Allah. Ba chiar mai mult, când au privit mai atent la lucrările lui Plotin, au descoperit că acesta îşi construise sistemul cu o logică riguroasă, pornind de la un număr mic de principii axiomatice, ceea ce le dădea speranţa că revelaţiile islamului ar putea fi dovedite pe cale logică.

Cercetările au dezvăluit în continuare că Plotin şi colegii lui nu erau decât exponenţii târzii ai unei Unii întregi de gândire, care ajungea cu o mie de ani în urmă la un filosof atenian mult mai mare, pe nume Platon. Iar de la Platon, musulmanii au mers mai departe şi au descoperit întregul tezaur al gândirii greceşti, de la presocratici la Aristotel şi dincolo de el.

Aristocraţia abbasidă manifesta mare interes pentru

aceste idei. Oricine putea să traducă o carte din greacă, sanscrită, chineză sau persană în arabă era foarte bine plătit. Traducătorii profesionişti au venit în număr mare la Bagdad. Au umplut biblioteci întregi din capitală şi din alte oraşe mari cu texte clasice traduse din alte limbi. Musulmanii au fost primii intelectuali care au putut să facă o comparaţie, să zicem, între matematica greacă şi cea indiană, între medicina greacă şi cea indiană, între cosmologia persană şi chineză sau între metafizica diferitelor culturi. Au început să cerceteze modul în care aceste idei vechi concordau între ele şi cu revelaţiile islamului, cum se lega spiritualitatea de raţiune şi cum puteau fi puse cerul şi pământul într-o singură schemă care explica întregul univers. O astfel de schemă, de exemplu, explica universul ca emanaţie din Fiinţa pură într-o serie de valuri succesive care coborau spre faptele materiale ale vieţii cotidiene imediate, în felul următor:

Fiinţa indivizibilă
I
Prima inteligenţă
I
Sufletul lumii
I
Materia primitivă
I
Natura
4
Materia spaţială
4
Elementele
4
Mineralele, plantele, animalele

Platon descrisese lumea materială ca o umbră

iluzorie aruncată de o lume „reală” care consta din „forme” imuabile şi eterne. Astfel, fiecare scaun real era numai o copie imperfectă a unui singur scaun „ideal”, care există numai în domeniul universaliilor. Pornind de la Platon, filosofii musulmani au sugerat că fiecare fiinţă omenească este un amestec de real şi de iluzoriu. Înainte de naştere, explicau ei, sufletul locuia într-o zonă a universaliilor platoniene. În viaţă, se împletea cu trupul, care era făcut din materie. La moarte, cele două se separau, trupul se întorcea în lumea materiei, în timp ce sufletul se întorcea la Allah, locuinţa lui originară.

Cu tot devotamentul lor faţă de Platon, filosofii musulmani nutreau o uriaşă admiraţie şi pentru Aristotel; pentru logica lui, pentru tehnicile lui de clasificare, pentru capacitatea de sesizare a particularităţilor. Pornind de la Aristotel, filosofii musulmani au clasificat totul cu o logică obsesivă. Ca să vă faceţi o idee despre această atitudine, iată un exemplu: filosoful al-Kindi a descris universul material cu ajutorul a cinci principii conducătoare: materie, formă, mişcare, timp şi spaţiu. A analizat fiecare dintre aceste principii în subcategorii, împărţind, de exemplu, mişcarea în şase tipuri: generare, corupere, creştere, descreştere, schimbarecalităţii, schimbarea poziţiei. Şi a continuat în felul acesta, încercând să împartă toată realitatea în categorii distincte şi inteligibile.

Marii filosofi musulmani au asociat spiritualitatea cu raţionalitatea: esenţa noastră, spuneau ei, a fost făcută din abstracţiuni şi principii pe care numai raţiunea le poate accesa. Afirmau că scopul cunoaşterii era purificarea sufletului prin conducerea lui de la datele senzoriale la principiile abstracte, de la faptele particulare la adevărurile universale. Filosoful al-Farabi recomanda discipolilor săi să înceapă cu studiul naturii, să treacă la

studiul logicii şi să ajungă apoi la cea mai abstractă dintre discipline, matematica.

Grecii au inventat geometria, matematicienii indieni au avut ideea genială de a considera zero un număr, babilonienii au descoperit ideea valorii locului, iar musulmanii au sistematizat toate aceste idei, adăugând şi câteva proprii, au inventat algebra şi au pus bazele matematicii moderne.

Pe de altă parte, preocupările lor i-au îndrumat pe filosofi spre scopuri practice. Prin compilarea, catalogarea şi coroborarea informaţiilor şi a descoperirilor medicale din mai multe ţări, gânditori precum Ibn Şina (Avicenna, pentru europeni) au ajuns la o înţelegere aproape modernă a bolilor şi a tratamentelor medicale, precum şi a anatomiei – cunoşteau circulaţia sângelui, funcţionarea inimii şi a celor mai multe organe. Musulmanii se vor mândri în curând cu cele mai bune spitale pe care le văzuse omenirea sau pe care avea să le vadă încă vreo câteva secole de atunci înainte. Numai la Bagdad erau aproximativ o sută de astfel de facilităţi.

Filosofii musulmani ai erei abbaside au pus şi bazele chimiei ca disciplină ştiinţifică şi au scris tratate de geologie, optică, botanică, practic, în toate domeniile de studiu cunoscute astăzi drept ştiinţe. Nu le-au dat nume separate. Ca şi în Occident, unde ştiinţa a fost numită mult timp filosofie naturală, nu vedeau necesitatea de a tria unele din speculaţiile lor într-o categorie separată şi de a le da un nume nou, dar au recunoscut de timpuriu cuantificarea ca instrument de studiu al naturii, ceea ce reprezintă una dintre pietrele de temelie ale ştiinţei şi un efort de sine stătător. Se bazau şi pe observaţie pentru strângerea datelor de care aveau nevoie ca bază a teoriilor, o a doua piatră de temelie a ştiinţei. Nu au elaborat

metoda ştiinţifică în sine – ideea de acumulare crescândă a cunoştinţelor prin formularea de ipoteze şi efectuarea de experimente pentru confirmarea sau infirmarea lor. Dacă ar fi reuşit să facă acest lucru, ştiinţa aşa cum o cunoaştem astăzi ar fi putut lua naştere în lumea musulmană pe vremea Abbasizilor, cu şapte secole înainte de apariţia ei în Europa Occidentală.

Dar lucrul acesta nu s-a întâmplat din două motive, unul dintre ele fiind interacţiunea dintre ştiinţă şi teologie. În stadiul său timpuriu, ştiinţa este în mod inerent dificil de despărţit de teologie. Fiecare pare să aibă implicaţii pentru cealaltă, cel puţin pentru practicanţii ei. Când Galileo a proclamat teoria după care pământul se roteşte în jurul soarelui, autorităţile religioase l-au dat în judecată pentru erezie. Chiar şi astăzi în Occident, unii creştini conservatori opun relatarea biblică a creaţiei teoriei evoluţioniste, ca şi când acestea ar fi două explicaţii concurente ale aceleiaşi enigme. Ştiinţa contestă religia deoarece insistă asupra faptului că metoda ei de căutare a adevărului este fiabilă şi suficientă: experimentul şi raţiunea fără apel la revelaţie. În Occident, pentru mulţi oameni, cele două orientări au ajuns la un compromis, căzând de acord să-şi delimiteze sfera de cercetare: principiile naturii aparţin ştiinţei, domeniul valorii morale şi etice aparţine religiei şi filosofiei.

În secolul al IX-lea şi al X-lea în Irak (la fel ca şi în Grecia clasică), ştiinţa ca atare nu exista separat de religie. Filosofii îi dădeau naştere fără să-şi dea seama de aceasta. Considerau că religia este domeniul lor de cercetare şi teologia specialitatea lor intelectuală; încercau să înţeleagă natura ultimă a realităţii. Tot ceea ce descopereau despre botanică, optică sau boli era un produs secundar al căutării fundamentale, nu tema

centrală. De aceea, filosofii care făceau descoperiri despre botanică, optică sau medicină nu ezitau să se pronunţe asupra unor chestiuni pe care noi, cei de astăzi, le-am considera teologice şi, prin urmare, cu totul în afara preocupărilor, să spunem, unui chimist sau veterinar – chestiuni precum aceasta:

Dacă un om comite un păcat grav, este un nemusulman sau

(numai) un musulman rău?

Chestiunea ar putea să pară un joc semantic, însă în lumea musulmană, din punct de vedere juridic, cărturarii religioşi împărţeau lumea între comunitatea musulmană şi necredincioşi. Pentru credincioşi se aplică un anumit set de reguli, pentru necredincioşi alt set. Aşadar, era important de ştiut dacă o anumită persoană se situa în interiorul comunităţii sau în afara ei.

Unii filosofi care au abordat această chestiune au spus că musulmanii care păcătuiau grav ar putea aparţine unei a treia zone, situată între credinţă şi necredinţă. Cărturarii mai rigizi şi mai ortodocşi nu acceptau ideea unei a treia zone, deoarece sugera că universul moral nu era alb sau negru, ci ar putea avea şi zone de cenuşiu.

Din conceptul celei de-a treia zone s-a dezvoltat o întreagă şcoală de teologi numită *mutaziliţu* ceea ce în arabă înseamnă „secesionişti”, numiţi astfel deoarece se depărtau de curentul principal al gândirii religioase, cel puţin în conformitate cu ulema ortodocşi. Cu timpul, aceşti teologi au formulat un set de precepte religioase care au avut succes la filosofi. Spuneau că esenţa islamului era credinţa în *tawhid*: unitatea, unicitatea şi universalitatea lui Allah. Pornind de aici, afirmau că nici Coranul nu poate fi etern şi necreat (aşa cum afirmau ulema), deoarece, dacă ar fi aşa, Coranul ar constitui o a doua entitate divină

alături de Allah şi aceasta ar fi o blasfemie. Susţineau, aşadar, că şi Coranul este una din creaţiile lui Allah, la fel ca fiinţele umane, stelele, oceanele. Era o carte mare, dar era numai o carte. Şi dacă era numai o carte, Coranul putea fi interpretat şi chiar (respiraţi adânc!) îmbunătăţit.

Tawhid, spuneau ei mai departe, ne interzicea să gândim despre Allah că ar avea mâini, picioare, ochi etc., deşi Coranul vorbea în aceşti termeni: toate referinţele antropomorfe din Coran trebuiau luate în sens metaforic.

Dumnezeu, continuau ei, nu avea atribute precum dreptate, milă sau putere: dacă se atribuiau calităţi lui Dumnezeu, acesta devenea analizabil pe părţi, ceea ce încălca *tawhid* – unitatea. Dumnezeu era un singur întreg indivizibil, prea mare pentru ca mintea omenească să-l poată percepe sau imagina. Ceea ce fiinţele umane numeau atribute ale lui Dumnezeu erau numai ferestrele prin care oamenii îl vedeau pe Dumnezeu. Când îi atribuiam lui Allah anumite calităţi, spuneau mutaziliţii, ne descriam de fapt pe noi înşine.

Din concepţia lor despre Allah, mutaziliţii au derivat ideea că binele şi răul, ceea ce era corect şi ceea ce era greşit erau aspecte ale realităţii imuabile a lui Dumnezeu, reflectând principii profunde pe care oamenii le puteau descoperi în acelaşi fel în care puteau descoperi principiile naturii. Pe scurt, un anumit comportament nu era bun pentru că aşa spunea Scriptura. Scriptura mandata acest comportament pentru că era bun, iar dacă era deja bun înainte ca Scriptura să spună aşa, atunci era bun dintr-un motiv inerent, un motiv pe care raţiunea îl putea descoperi. Aşadar, raţiunea în sine era un instrument valabil pentru a descoperi adevărurile morale, etice şi politice, *independent de revelaţie*, după cum susţineau mutaziliţii.

Aici era punctul în care disputa dintre teologi avea implicaţii pentru dezvoltarea ştiinţei, un mod de cercetare care depinde de aplicarea raţiunii fără apel la revelaţie. Mutaziliţii vorbeau despre raţiune ca despre o modalitate de a descoperi adevărurile morale şi etice, dar, în acel timp şi în acel loc, principiile conduitei umane şi principiile naturii aparţineau toate aceluiaşi mare domeniu de cercetare: căutarea adevărului absolut.

Savanţii filosofi se afiliau, în general, la şcoala mutaziliţilor, fără îndoială pentru că aceasta valida modul lor de cercetare. Unii dintre aceşti filosofi puneau chiar raţiunea mai presus de revelaţie. Filosoful Abu Bakr al-Razi a afirmat în mod clar că miracolele atribuite profeţilor din trecut erau legende, că raiul şi iadul era categorii mentale, nu realităţi fizice.

Se poate vedea modul în care astfel de opinii îi puneau pe filosofi şi pe ulema în tabere opuse. În primul rând, preceptele filosofilor îi făceau pe ulema irelevanţi. Din moment ce orice persoană inteligentă putea să stabilească dacă o lege este corectă sau greşită, pe baza faptului că avea sens logic, de ce ar mai fi fost nevoie să fie consultaţi cărturarii care memoraseră toate citatele atribuite Profetului Mahomed?

Ulema erau într-o poziţie bună pentru a combate aceste provocări. Ei deţineau controlul asupra legilor, asupra educaţiei tineretului, instituţiilor sociale, precum căsătoria etc. Şi – lucrul cel mai important – se bucurau de încrederea maselor. Dar şi mutaziliţii aveau avantajele lor – sau mai bine zis, aveau un avantaj: se bucurau de favoarea curţii domnitoare, a familiei regale, a aristocraţilor, a funcţionarilor superiori din guvern. Al şaptelea calif abbasid a declarat teologia mutazilită drept doctrina oficială a ţării. Judecătorii trebuiau să dea examene de

filosofie şi viitorii administratori trebuiau să jure credinţă raţiunii, pentru a se putea califica pentru un post.

Apoi mutaziliţii şi susţinătorii lor au mers mai departe: au început să profite de puterea guvernului pentru a-i persecuta pe cei care nu erau de acord cu ei.

Iar aceasta mă aduce din nou la Ahmed Ibn Hanbal, întemeietorul şcolii de legi Hanbali, ultima şcoală ortodoxă şi cea mai rigidă şi mai conservatoare dintre toate. Ibn Hanbal s-a născut la Bagdad în anul 164 î.Hr.[20], cu 36 de ani înainte de începutul dinastiei Abbaside. A ajuns la maturitate în mijlocul dezamăgirii care invadase probabil toate straturile societăţii, atunci când oamenii îşi dăduseră seama că Abbasizii vor fi la fel de laici ca Omeiazii. A atras atenţia mulţimilor afirmând că islamul o luase pe o cale greşită şi că lumea va ajunge în iad, în cazul în care comunitatea nu-şi corecta cursul. Singura speranţă de salvare, spunea el, era să se renunţe la toate inovaţiile şi să se revină la modul de viaţă din prima comunitate, din Medina, de pe vremea Profetului Mahomed. Şi, mai presus de orice, declara el fără compromis, de unul singur nimeni nu poate şti ce este drept şi ce este greşit. Oamenii puteau fi siguri că îşi salvează sufletul numai dacă păşeau pe urmele lui Mahomed şi credeau strict în revelaţie. Ceilalţi cărturari ai legii islamice confereau raţionamentului analog (*qiyas*) un rol important ca modalitate de descoperire a aplicării şaria la situaţiile noi, dar Ibn Hanbal respingea drastic astfel de metode: bazaţi-vă numai pe Coran şi pe *ḥadīth*, spunea el.

A fost adus la curtea imperială şi pus să participe la o dispută cu un teolog de frunte cu privire la următoarea chestiune: Coranul era creat sau necreat, problemă care

20 Potrivit cronologiei creştine, Ahmed Ibn Hanbal s-a născut în anul 780 şi a murit în 885 (n. red.).

conţinea şi chestiunea rolului raţiunii în cercetarea morală. Filosoful l-a lovit pe Ibn Hanbal cu logica, dar cărturarul a ripostat cu Scriptura. Filosoful l-a legat fedeleş cu nodurile argumentului, Ibn Hanbal s-a eliberat invocându-l pe Allah cel Mare. Fireşte, nimeni nu putea „câştiga” cu adevărat o dezbatere de acest fel, deoarece participanţii nu se puseseră de acord asupra termenilor şi condiţiilor. Când Ibn Hanbal a refuzat să-şi renege opiniile a fost înfrânt fizic, dar aceasta nu i-a schimbat opinia. A fost aruncat la închisoare, dar a continuat să-şi susţină principiile: nu va lăsa niciodată raţiunea să triumfe în faţa revelaţiei! Niciodată!

Atunci autorităţile au mărit presiunea. L-au bătut pe Ibn Hanbal până când membrele i-au fost dislocate din încheieturi, l-au legat cu lanţuri grele, l-au ţinut în închisoare mai mulţi ani. Ibn Hanbal a refuzat să renunţe la opiniile lui. Aşa cum puteţi bănui, abuzul căruia i se făcuse multă publicitate nu a reuşit să-i discrediteze ideile, în schimb, i-a câştigat un anumit prestigiu. Oamenii de rând, care deja nu-i vedeau cu ochi buni pe Abbasizi din cauza bogăţiei şi luxului lor, au început acum să se agite. Când masele au început să se agite, chiar şi prea puternicii Abbasizi au fost nevoiţi să fie atenţi, deoarece aproape de fiecare dată când un calif murea, izbucnea o răzmeriţă pentru a se stabili succesorul acestuia. Iar în această răzmeriţă, fiecare parte putea folosi ca artilerie furia mulţimii. Când Ibn Hanbal, bătrân şi schilod, a fost eliberat din închisoare, mulţimile pline l-au întâmpinat cu respect, l-au aclamat şi l-au dus pe braţe acasă. Văzând aceasta, curtea imperială a dobândit anumite rezerve faţă de filosofia islamică şi de ideile greceşti de la care derivase. Următorul calif i-a dat jos pe mutaziliţi şi l-a copleşit cu onoruri pe Ibn Hanbal, ceea ce a marcat apusul

prestigiului mutaziliţilor şi, cu aceasta, al filosofilor. Şi a semnalat şi creşterea statutului cărturarilor, care menţineau edificiul doctrinei ortodoxe, un edificiu care, în cele din urmă, a sugrumat capacitatea intelectualilor musulmani de a-şi continua cercetările fără niciun fel de referire la revelaţie.

Sufiştii y

Dar aproape chiar de la început, pe când cărturarii codificau legea, unii oameni s-au întrebat:

— Asta este tot ce înseamnă revelaţia în ultimă instanţă? Un set de reguli? Pentru că nu simt nimic. Islamul nu înseamnă nimic mai mult?

Instrucţiunile de la Dumnezeu de sus erau foarte bune, dar unii oameni ar fi dorit să cunoască experienţa lui Dumnezeu ca o prezenţă palpabilă chiar acum, chiar aici, jos. Ceea ce îşi doreau de la revelaţii era transformare şi transcendenţă.

Câţiva dintre aceşti oameni au început să experimenteze exerciţiile spirituale care mergeau dincolo de cerinţele îndatoririlor. Citeau Coranul fără încetare sau petreceau ore în şir recitând numele lui Allah. La Bagdad, de exemplu, era un om pe nume al-Junayd care, după ce ieşea de la muncă, efectua de regulă în fiecare zi patru sute de unităţi ale ritualului rugăciunilor musulmane. Ca o reacţie, poate, la stilul de viaţă luxos al elitei musulmane, unii dintre aceşti credincioşi îmbrăţişau în mod voluntar sărăcia, trăind numai cu pâine şi apă, renunţând la mobilă şi purtând veşminte simple din lână aspră, netoarsă, care în arabă se numeşte *suf*, motiv pentru care oamenii au început să-i numească sufişti.

Aceşti sufişti nu profesau un crez nou. Nu intenţionau să lanseze o nouă sectă. Desigur, erau împotriva ambiţiilor lumeşti şi a corupţiei, a lăcomiei, dar, teoretic, aşa erau

toţi musulmanii. Sufiştii se deosebeau de ceilalţi numai prin faptul că spuneau:

— Cum îţi purifici inima? Indiferent care sunt gesturile şi litaniile corecte, cum te cufunzi de fapt în Allah excluzând orice altceva?

Au început să elaboreze tehnici de eliminare a distracţiilor şi poftelor nu numai din timpul rugăciunilor, ci şi din viaţă. Vorbeau despre angajarea în lupta spirituală împotriva propriilor tendinţe josnice. Pornind de la un *ḥadīth* în care Mahomed făcea deosebire între un jihad „mai mare" şi unul „mai mic", au declarat că lupta internă pentru anihilarea eului era adevăratul jihad, jihadul mai mare. Jihadul mai mic era identificat cu lupta împotriva duşmanilor externi ai comunităţii.

În curând s-a răspândit zvonul că unii dintre aceşti excentrici au rupt barierele lumii materiale şi au ajuns la o experienţă directă cu Allah.

La Basra, de exemplu, a trăit poeta Rabia al-Basn, a cărei viaţă este acum învăluită în legendă. Născută în ultimii ani al domniei omeiade, era o tânără adolescentă când puterea a fost preluată de Abbasizi. Pe când era copil, călătorea la un moment dat cu familia ei, când tâlharii au atacat caravana. îi omorâseră părinţii şi o vânduseră pe Rabia ca sclavă. Aşa ajunsese la Basra ca sclavă în casa unui om bogat. Stăpânul ei, spune legenda, a observat o spiritualitate luminoasă la ea care l-a uimit… într-o noapte, pe când ea era cufundată în rugăciune, a observat o aură care îi înconjura trupul. S-a gândit imediat că are în casă o sfântă şi a fost cuprins de veneraţie. A eliberat-o pe Rabia şi i-a promis să-i aranjeze o căsătorie bună. Nu avea decât să numească bărbatul pe care dorea să-l ia şi stăpânul ei va începe negocierile de îndată.

Dar Rabia a spus că nu poate să se mărite cu niciun

bărbat, pentru că era deja îndrăgostită.

— Îndrăgostită? a întrebat uluit stăpânul. De cine?

— De Allah!

Şi a început să recite poezii atât de pătimaşe, încât fostul ei stăpân a devenit primul ei discipol pentru întreaga viaţă. Rabia a început o viaţă de contemplaţie ascetică, de meditaţie mistică, exprimată adesea într-o poezie de dragoste atât de intensă emoţional, încât părea aproape carnală, atâta doar că „iubitul" căreia îi era adresată era Allah:

O, stăpâne al meu, strălucirea stelelor şi ochii oamenilor sunt închişi.

Şi regii uşile şi-au încuiat.

Iubiţii sunt singuri cu iubitele lor…

Iar eu sunt aici singură cu Tine.[21]

Cât de multe poezii a compus nu ştiu. Ceea ce a supravieţuit nu este foarte mult, dar pe când era în viaţă reputaţia ei era mare: mulţi oameni călătoreau la Basra numai ca să o vadă pe Rabia. Unii se întorceau convinşi că găsise cheia unirii cu Allah. Pentru ea, cheia era nu teama, ci iubirea, iubirea până la abandon, fără rezerve, nelimitată.

Este uşor de spus, dar cum se poate cineva îndrăgosti în aşa fel? Credincioşii însetaţi se strângeau în jurul charismaticei fiinţe, sperând să se contamineze de pasiunea ei ca de o febră. Unii dintre ei susţineau că s-au contaminat, ceea ce aducea şi mai mulţi doritori la poarta ei. Nu-i voi numi studenţi, pentru că aici nu era vorba de cărţi, nici de studiu. Rabia din Basra nu preda nicio învăţătură. Pur şi simplu radia, iar oamenii din vecinătatea

21 Traducere efectuată de autor a unui poem apărut în Perfume of the Desert: Inspirations from Sufi Wisdom, editat de A. Harvey şi E. Hanut, Quest Books, Wheaton, Illinois, 1999 (n. a.).

ei se schimbau. Acesta a devenit modelul sufismului: transmiterea directă a tehnicilor care duc la iluminare de la maestru la *murid*, aşa cum se numeau sufâştii în devenire.

Până acum, cei mai mulţi mistici musulmani erau sufişti „sobri", devotaţi în mod riguros ritualurilor şi recitării. Devoţiunea lor se baza pe teama de Dumnezeu. Rabia Basn a pus iubirea în centru şi a ajutat la răspândirea unei tradiţii îndelungate a „sufiştilor îndrăgostiţi de Dumnezeu". Să fie totuşi clar: toţi aceşti oameni au fost mai întâi musulmani şi abia după aceea sufişti. Atrag atenţia asupra acestui lucru pentru că astăzi mulţi oameni îşi spun sufişti numai pentru că dansează şi cântă până ajung la o stare de euforie. Sufiştii nu căutau o simplă emoţie. Nu încercau să se drogheze. Practicile lor spirituale începeau cu ritualurile cunoscute ale islamului şi abia după aceea adăugau câte ceva pe deasupra.

Oamenii veneau la sufişti cu un scop definit în minte. Sperau să „ajungă undeva". Lucrul alături de un maestru sufist semăna cu învăţarea unei metodologii. Şi într-adevăr, sufiştii au ajuns să fie etichetaţi drept *tariqa*, „metoda". Cei care aderau la metodă sperau să treacă prin stadii distincte ale anihilării eului lor şi ale imersării în Dumnezeu.

Juriştii şi cărturarii ortodocşi nu-i priveau cu ochi buni pe sufişti, mai ales varietatea îndrăgostită de Dumnezeu. Limbajul folosit de aceşti sfinţi începuse să sune a erezie. Afirmaţiile lor au început să devină tot mai extravagante. Oamenii obişnuiţi au început să atribuie puteri magice celor mai renumiţi sufişti. Ostilităţile au atins apogeul la sfârşitul secolului al X-lea, din cauza unui sufist persan pe nume al-Hallaj.

Hallaj înseamnă „egrenor de bumbac". Aceasta era

meseria tatălui său şi a început şi el să practice meşteşugul familiei; dar dorinţa de a se uni cu Dumnezeu s-a înfiripat în inima lui, astfel că şi-a părăsit casă, căutând un maestru care să-l iniţieze în secretele sufiştilor. A stat un an întreg nemişcat în faţa templului Kaaba, fără să scoată un sunet. Un an! Imaginaţi-vă câtă atenţie a atras asupra lui! mai târziu a plecat în călătorie în India şi în Asia Centrală şi peste tot unde a ajuns a recitat versuri şi a ţinut cuvântări stranii, atrăgând mulţimi fără număr.

Dar sufiştii sobri au început să se distanţeze de el, deoarece Hallaj spunea lucruri de felul următor:

— Turbanul meu este înfăşurat în jurul a nimic altceva decât Dumnezeu.

Sau:

— În interiorul hainelor mele nu veţi găsi nimic altceva decât pe Dumnezeu.

Şi, în sfârşit, pentru eventualitatea că cineva nu ar fi înţeles ce vrea să spună:

— Eu sunt Dumnezeu.

Ei bine, de fapt, spunea:

— Eu sunt Adevărul.

Dar Adevărul era unul din cele nouăzeci şi nouă de nume vestite ale lui Dumnezeu şi, ţinând seama de povestea recentă a lui Hallaj, toată lumea înţelegea ce vrea să spună.

Asta era prea mult. Cărturarii ortodocşi au cerut să se ia măsuri. Califul abbasid a vrut să-i potolească pe cărturari ca să-şi ia filosofii de pe cap. Aşadar, l-a băgat pe Hallaj la închisoare timp de unsprezece ani. Dar Hallaj era atât de rupt de lume la acea dată, încât nu i-a păsat. Chiar şi în celulă a continuat să recite sentinţe de iubire faţă de Dumnezeu, uneori asociindu-se cu Iisus Cristos, adesea menţionând martiriul. Un lucru era sigur: nu retrăgea

nimic din cele spuse. În cele din urmă, instituţia ortodoxă a decis că nu mai avea alte opţiuni. Va trebui să exercite presiuni asupra statului pentru a aplica metoda de discreditare a unui mesaj, testată de-a lungul timpului şi care nu dăduse greş niciodată: să ucidă mesagerul.

Autorităţile nu numai că l-au executat pe Hallaj. L-au spânzurat, i-au tăiat membrele, l-au decapitat şi în cele din urmă i-au ars trupul. Dar în mod ciudat, metoda nu a funcţionat. Hallaj a dispărut, dar sufismul a continuat să prolifereze. Au continuat să apară indivizi charismatici cu sutele, ba chiar cu miile, în toată lumea civilizată. Unii dintre ei erau sufişti „sobri", precum Junayd, alţii erau din varietatea îndrăgostită de Dumnezeu, precum Rabia Basn şi Hallaj.

Pe scurt, la mijlocul secolului al XI-lea, musulmanii munceau din greu la marile proiecte culturale, realizate de cărturari teologi, de savanţi filosofi şi de mistici sufişti: să elaboreze doctrina islamică şi legea completă; să dezvăluie modelele şi principiile lumii naturale; să dezvolte o tehnică de a ajunge la unirea personală cu Dumnezeu. Da, cele trei grupuri se suprapuneau întrucâtva, dar, în general, trăgeau în direcţii opuse şi dezacordurile lor intelectuale aveau mize politice şi financiare importante, uneori chiar sângeroase. În această conjunctură s-a născut în provincia Khorasan, într-o familie vorbitoare de persană, unul dintre titanii istoriei mondiale. Numele lui era Abu Hamid Muhammad al-Ghazali.

Ghazali avea abia douăzeci de ani şi dobândise deja reputaţia unuia dintre cei mai recunoscuţi ulema ai timpurilor sale. Indiferent câte *ḥadīth*-uri ştia cineva, el ştia mai multe. Pe vremea lui, unii ulema elaboraseră o teologie pentru a concura cu cea a mutaziliţilor. Aşa-numita Şcoală aşarită susţinea că adevărata credinţă nu se

poate baza niciodată pe raţiune, nici exclusiv pe revelaţie. Funcţia raţiunii era numai să sprijine revelaţia. Teologii aşariţi se înfruntau mereu în dezbateri publice cu mutaziliţi de vază, dar mutaziliţii cunoşteau diverse trucuri greceşti pentru a câştiga dezbaterile, cum ar fi logica şi retorica, aşa încât în faţa lor aşariţii păreau întotdeauna confuzi.

Ghazali a venit în ajutorul lor. Singura cale de a-i învinge pe filosofi, a decis el, era să te apropii de ei suficient de mult ca să le înveţi trucurile. S-a cufundat în studiul anticilor, şi-a însuşit logica, a devorat tratatele grecilor. Apoi a scris o carte despre filosofia greacă, intitulată *Scopurile filosofilor*, în esenţă, despre Aristotel. În prefaţă spunea că grecii greşeau şi el va dovedi acest lucru, dar, mai întâi, în această carte, va explica la ce se referă filosofia greacă, astfel încât cititorii să ştie ce anume respinge el, atunci când vor citi cea de-a doua carte.

Trebuie să admirăm gândirea corectă a lui Ghazali. Nu şi-a alcătuit un om de paie pe care să-l doboare. Analiza făcută de el lui Aristotel este atât de lucidă, atât de erudită, încât până şi partizanii cei mai înfocaţi ai lui Aristotel au citit cartea şi au exclamat:

— Aha! Acum îl înţeleg în sfârşit pe Aristotel!

Cartea lui Ghazali a ajuns în Andaluzia şi de aici în Europa creştină, unde i-a uluit pe cei câţiva care au reuşit s-o citească. După căderea Romei, europenii occidentali uitaseră destul de mult gândirea clasică grecească. Pentru mulţi dintre ei era pentru prima dată când veneau în contact cu Aristotel. Dar undeva pe drum prefaţa lui Ghazali s-a pierdut, astfel încât europenii n-au ştiut că Ghazali era *împotriva* lui Aristotel. Unii au crezut chiar că el era Aristotel, scriind sub un pseudonim. În orice caz,

Scopurile filosofilor i-a impresionat atât de mult pe europeni, încât Aristotel a dobândit pentru ei aura unei autorităţi impunătoare şi ulterior filosofii creştini şi-au consacrat multă energie pentru a reconcilia doctrinele bisericii cu gândirea aristoteliană.

Între timp, revenind în Persia, Ghazali a scris urmarea cărţii *Scopurile filosofilor*, un alt volum fundamental, intitulat *Incoerenţa filosofilor*. Aici Ghazali a identificat douăzeci de premise de care depindea filosofia greacă şi greco-islamică, apoi a folosit logica silogistică pentru a le demonta pe toate. Argumentul lui cel mai important, după părerea mea, a fost atacul împotriva noţiunii relaţiei de cauză-efect dintre fenomenele materiale. După părerea lui Ghazali, o asemenea conexiune nu există: noi credem că focul face să ardă bumbacul, pentru că focul este întotdeauna prezent atunci când arde bumbacul. Confundăm contiguitatea cu cauzalitatea. De fapt, spune Ghazali, Dumnezeu este cel care face să ardă bumbacul, deoarece El este prima şi singura cauză a tuturor lucrurilor. Focul este numai întâmplător acolo.

Dacă l-am făcut pe Ghazali să pară ridicol aici este numai pentru că eu nu am o gândire la fel de corectă ca a lui faţă de Aristotel. Eu nu sunt de acord cu el. Dar nu toată lumea este de aceeaşi părere. Părerea lui Ghazali împotriva cauzalităţii a fost reluată în Occident de David Hume, filosoful scoţian din secolul al XVIII-lea. Iar în anii 1970 am citit în esenţă acelaşi argument formulat de budistul zen american Alan Watts, care a comparat relaţia cauză-efect cu o pisică trecând înainte şi înapoi printr-o crăpătură îngustă dintr-un gard. Dacă ne uităm dintr-o parte a gardului, spune Watts, vom vedea mereu mai întâi capul pisicii şi apoi coada, ceea ce nu înseamnă că, de fapt,

capul este cauza cozii. (De fapt, eu cred că da, într-un anumit sens, dar nu doresc să intru în amănunte aici.)

Indiferent cum aţi vrea s-o luaţi, argumentul împotriva cauzalităţii subminează întreaga întreprindere ştiinţifică. Dacă nimic nu cauzează nimic altceva, de ce să ne mai obosim să observăm lumea naturală în căutarea unor modele având un anumit sens? Dacă Dumnezeu este singura cauză, singurul mod de a înţelege lumea este să cunoşti voinţa Domnului, ceea ce înseamnă că singurul lucru pe care merită să-l studiezi este revelaţia, ceea ce înseamnă că singurii oameni pe care merită să-i asculţi sunt ulema.

Ghazali accepta că matematica, logica, chiar şi ştiinţele naturale puteau duce la concluzii adevărate, dar atunci când erau în conflict cu revelaţia erau greşite. Dar, dacă ştiinţa este corectă numai atunci când ajunge la aceleaşi concluzii ca şi revelaţia, nu avem nevoie de ştiinţă. Putem obţine tot adevărul de care avem nevoie din revelaţii.

Unii dintre filosofi au ripostat. Ibn Rushd (cunoscut de europeni ca Averroes) a scris o ripostă împotriva lui Ghazali, intitulată *Incoerenţa incoerenţei*, dar nu a servit la mare lucru: după ce s-a risipit fumul, s-a văzut că Ghazali câştigase. De acum înainte, filosofia musulmană bazată pe gândirea greacă şi-a pierdut suflul şi interesul musulmanilor pentru ştiinţele naturii a dispărut.

Ghazali a primit onoruri imense pentru lucrările sale. A fost numit şeful prestigioasei universităţi Nizamiya din Bagdad, un fel de Yale a lumii islamice medievale. Comunitatea ortodoxă l-a recunoscut drept autoritatea religioasă supremă a timpului său. Ghazali avea totuşi o problemă: era un om cu adevărat religios şi, în mijlocul tuturor acestor elogii şi aplauze, ştia că nu deţine comoara

reală. Credea în revelaţii, venera Profetul şi Cartea, respecta şaria, dar nu simţea prezenţa palpabilă a lui Dumnezeu – exact aceeaşi insatisfacţie care dăduse naştere sufismului. Ghazali a avut o criză spirituală bruscă, a renunţat la toate posturile oficiale şi la posesiunile sale, şi-a părăsit prietenii şi s-a retras în izolare.

Când a ieşit din izolare multe luni mai târziu, a declarat că savanţii aveau dreptate, dar sufiştii aveau şi mai multă dreptate: Legea era Lege şi trebuia s-o respecţi, dar nu puteai ajunge la Allah numai prin învăţătura din cărţi şi printr-o bună purtare. Trebuia să-ţi deschizi inima şi numai sufiştii ştiau cum să-şi deschidă inima.

Şi Ghazali a scris acum alte două lucrări fundamentale, *Alchimia fericirii* şi *Reînvierea ştiinţelor religioase*, în care a elaborat o sinteză între teologia ortodoxă şi sufism, explicând cum se îmbina şaria cu tariqa, metoda sufistă de a deveni una cu Dumnezeu. A creat un loc pentru misticism în cadrul islamului ortodox şi astfel a făcut ca sufismul să fie respectabil.

Înainte de apariţia lui Ghazali, existau trei mişcări intelectuale care concurau pentru aderenţi în lumea islamică. După Ghazali, două dintre aceste curente au fuzionat şi al treilea a fost eliminat.

Nu spun că filosofii au recunoscut că Ghazali dovedise că greşiseră şi, drept urmare, s-au retras şi au murit. Şi nici nu spun că opinia publică s-a întors împotriva filosofilor pentru că Ghazali a dovedit că aceştia greşeau. Opinia publică rareori crede sau nu crede ceva pe bază de dovezi. Şi apoi, în filosofie nu este mai nimic dovedit definitiv drept corect sau greşit.

Spun, mai degrabă, că pe atunci oamenii doreau să se depărteze de filosofie şi de ştiinţele naturale. Unii priveau deja raţiunea ca pe ceva periculos care ducea

numai la haos, iar Ghazali a oferit acestor oameni muniţia de care aveau nevoie ca să pară respectabili, ba chiar deştepţi, atunci când denunţau filosofia şi raţiunea.

În anii care au urmat, tot mai mulţi şi mai mulţi oameni s-au îndreptat în această direcţie. Presupunerea că există multe nuanţe de gri în chestiunile de etică şi de morală permite oamenilor să adopte mii de poziţii de idiosincrazie; nu vor exista două persoane care să aibă exact acelaşi set de credinţe, dar în vremuri de nelinişte, oamenii îşi pierd gustul pentru subtilităţi şi toleranţa pentru ambiguitate. Doctrinele care formulează reguli lipsite de ambiguitate promovează solidaritatea, deoarece dau posibilitatea oamenilor să se strângă în jurul unor credinţe comune, iar când nimeni nu ştie ce va aduce ziua de mâine, oamenii preferă să se strângă laolaltă.

Cândva, în această perioadă, statutul femeii în societatea islamică s-a schimbat şi el. Diverse indicii sugerează că în primele zile ale islamului femeile aveau mai multă independenţă şi un rol mai mare în afacerile publice decât mai târziu şi decât au multe dintre ele în lumea islamică de astăzi. Prima soţie a Profetului, Khadija, de exemplu, era o femeie de afaceri puternică şi cu mult succes şi a fost patroana lui Mahomed. Cea mai tânără soţie a lui Mahomed, Aysha, a condus una din partidele principale în timpul schismei care a urmat după moartea lui Otman. A comandat chiar şi armate pe câmpul de luptă şi nimeni nu părea surprins că o femeie îşi asuma un asemenea rol. Femeile au fost prezente în luptele timpurii ca infirmiere şi personal de sprijin, adesea chiar ca luptătoare. În lupta de la Yarmuk, cronicile povestesc despre văduva Umm Hakim care a luptat împotriva soldaţilor bizantini cu un stâlp de cort în loc de sabie1. De asemenea, avem detalii despre bătălii de la barzii femei,

care urmăreau luptele şi compuneau poeme despre ele, acţionând în esenţă ca nişte corespondenţi de război.

Femeile trebuie să fi fost prezente şi la şedinţele principale ale comunităţii din acele vremuri de început, deoarece disputele lor publice cu califul Omar sunt înregistrate – cu toate acestea Omar a numit o femeie ca administratoare a pieţei din Medina[2223]. Pe lângă aceasta, femeile ocupă un loc de seamă printre cărturarii din islamul timpuriu. În primul secol de după Hegira, femei precum Hafsa, Umm al-Darda, Amra bin Abdul Rahman şi altele au fost adevărate autorităţi în *ḥadīth*. Unele dinte ele erau caligrafe vestite. Acestea şi altele ţineau lecţii, aveau elevi de ambele sexe, susţineau conferinţe publice.

Este clar că acestor femei nu le era interzis accesul la viaţa publică, la recunoaşterea publică şi la răspunderea publică. Practica izolării femeilor într-o zonă privată şi inaccesibilă vederii derivă, se pare, din practicile bizantine şi sasanide. În clasele superioare ale acestor societăţi, femeile erau sechestrate ca marcă a unui statut înalt. Familiile aristocrate arabe au adoptat aceleaşi obiceiuri atunci când şi-au însuşit statutul predecesorilor lor. Femeilor musulmane de rând li s-a schimbat probabil statutul pe parcursul secolului al IV-lea d.Hr. (adică după anul 1.000) sau cel puţin aşa putem deduce din tonul remarcilor cărturarilor despre rolurile sexelor. Separarea radicală a rolurilor sexelor în sfere care nu se suprapun deloc, însoţită de sechestrarea femeilor, s-a produs probabil în perioada stratificării sociale care a marcat ultima perioadă a Califatului Abbasid. Aceleaşi forţe care

22 Muhammad Zubayr Siddiqi, Women Schoîars of Hadith, http://www.jannah.org/sisters/womenhadith.html (n. a.).

23 Maulana Muhammad Aii, The Early Caliphate, Lahore, Pakistan, 1932; TheAhmadiyya Anjuman Ishaat Islam, 1983, p. 119 (n. a.).

au alungat protoştiinţa din viaţa intelectuală islamică, aceleaşi forţe care au denigrat raţiunea ca instrument al cercetării etice şi sociale, au acţionat şi pentru a limita poziţia femeilor.

Ghazali dedică un sfert din lucrarea sa *Reînvierea ştiinţelor religioase* unui discurs despre căsătorie, viaţa de familie, eticheta potrivită pentru cele două sexe. Aici spune că „femeia trebuie să rămână în sanctuarul intern al casei ei şi să se ocupe de tors; nu trebuie să intre şi să iasă din casă în mod excesiv; trebuie să vorbească rar cu vecinii şi să-i viziteze numai atunci când situaţia o cere; trebuie să-l păzească pe soţul ei în absenţa şi în prezenţa acestuia; să caute să-i ofere plăcere în toate chestiunile… Nu trebuie să plece de acasă fără permisiunea lui; dacă iese cu permisiunea lui, trebuie să se ascundă sub haine uzate… având grijă ca niciun străin să nu-i audă vocea sau s-o recunoască… trebuie să fie gata în orice clipă pentru soţul ei să se bucure de ea oricând doreşte”[24]. Ghazali discută şi obligaţiile bărbatului faţă de soţiile sale, dar puneţi cap la cap aceste remarci şi veţi constata că are în vedere o lume socială împărţită strict în domeniul public şi cel privat, femeile fiind limitate la cel privat şi cel public fiind rezervat în exclusivitate bărbaţilor.

Neliniştea în legătură cu schimbarea şi dorinţa de stabilitate au adâncit modelele tradiţionale şi familiale ale societăţii. În lumea musulmană acestea includeau modelele patriarhale inerente nu numai vieţii tribale arabe, ci şi societăţilor preislamice bizantină şi sasanidă. Ideile lui Ghazali s-au dovedit convingătoare pe vremea lui şi în secolele care au urmat după moartea lui, pentru că a

24 Ghazali, „Ow the Etiquettes of Marriage”, The Revival of the Religious Sciences, cartea 12, la http://www.ghazali.org/works/marriage.htm (n. a.).

fost o perioadă de dezordine crescândă, o perioadă de tulburare care a aruncat un văl peste lumea civilizată, un timp al instabilităţii care a ajuns în final la un crescendo înfricoşător.

Capitolul 8

Intră în scenă turcii

120 – 487 d.Hr. 737 – 1095

Ce anume a dat naştere acestei nelinişti? Răspunsul se află în povestea politică desfăşurată în paralel cu mişcările intelectuale pe care le-am descris mai înainte. Din zilele Profetului, pe parcursul primelor două secole ale domniei abbaside, oamenii din lumea musulmană aveau motive întemeiate să creadă că trăiau chiar în centrul civilizaţiei mondiale. Cultura europeană abia dacă exista. India se fragmentase în multe regate mărunte. Budismul se retrăsese în China şi, deşi era adevărat că în „Cathay" dinastiile Tang şi Sung prezidau o renaştere glorioasă aproape la fel de extinsă precum cea musulmană care înflorea în Lumea Mijlocie, China era prea departe pentru a avea prea mare rezonanţă în locuri precum Mesopotamia şi Egipt.

Dacă teritoriul musulman era centrul lumii, atunci forţa motrice a istoriei mondiale era încercarea de perfecţionare şi de universalizare a comunităţii musulmane. Toate chestiunile majore ale vremii – lupta dintre şiism şi ortodoxie, dintre filosofie şi teologie, dintre persani şi arabi – puteau fi înţelese în acest cadru. Foarte mult timp, observatorii optimişti puteau privi evenimentele lumii cu convingerea că lucrurile merg, în general, înainte. Implicaţiile miracolului sfânt care înflorea la Meca şi la Medina încă mai continuau. Islamul pătrunsese adânc şi ajunsese departe.

Chiar şi hinduşii din inima Indiei începeau să

slăbească. Până şi în Africa Subsahariană erau acum oameni convertiţi la islam. Numai Cathay şi Europa cea mai întunecată rămâneau în întregime în afara acestui teritoriu. Se părea că este numai o chestiune de timp până când islamul să-şi împlinească destinul şi să scalde şi aceste regiuni în lumină.

Dar visul comunităţii universale a pietăţii şi a justiţiei a rămas inaccesibil şi apoi a început să se îndepărteze. În culmea gloriei şi puterii sale, califatul a început să se fisureze. Privind acum în urmă, istoricii pot spune că aceste fisuri apăruseră înainte să se atingă momentul de apogeu. Au început să apară atunci când puterea a fost preluată de Abbasizi.

În cataclismul acestei tranziţii, noii conducători i-au ademenit pe Omeiazi într-o încăpere şi i-au omorât în bătaie. Ei bine, nu chiar pe toţi. Un nobil omeiad a lipsit de la această petrecere. Acest bărbat, ultimul omeiad, un tânăr pe nume Abdul Rahman a fugit deghizat la Damasc, a străbătut Africa de Nord şi nu s-a oprit decât atunci când a ajuns la capătul cel mai îndepărtat al lumii musulmane: Andaluzia spaniolă. Dacă ar fi mers mai departe ar fi ajuns în sălbăticia primitivă a Europei creştine.

Abdul Rahman i-a impresionat pe localnicii din Spania. Câţiva kharigiţi neînfricaţi, de genul insurgenţilor care se ascundeau pe acolo, la capătul lumii, şi-au oferit săbiile tânărului bărbat. Acolo, în Spania, atât de departe de inima teritoriului musulman, nu se ştia prea mult despre noul regim de la Bagdad şi în mod sigur nimeni nu simţea nevoia de loialitate faţă de acesta, în Andaluzia oamenii erau obişnuiţi să creadă că Omeiazii sunt conducători, iar aici aveau un Omeiad în carne şi oase care cerea să fie conducătorul lor. Într-o vreme mai puţin tumultuoasă, Abdul Rahman ar fi putut fi numit guvernator

şi oamenii l-ar fi acceptat. Aşadar, acum l-au acceptat ca lider al lor şi Andaluzia spaniolă a devenit un stat independent, separat de restul califatului. Astfel povestea musulmană se desfăşura acum pornind de la două centre.

La început, aceasta nu a fost decât o fisură politică, dar pe măsură ce puterea Abbasizilor a slăbit, Omeiazii din Andaluzia au anunţat că nu sunt numai independenţi faţă de Bagdad, ci că erau, de fapt, adevăraţii califi. Toată populaţia pe o rază de câteva sute de kilometri spunea:

— O, da, domnule, sunteţi în mod sigur califul islamului; se vede după înfăţişarea voastră.

Astfel, însuşi califatul, această idee aproape mistică a unei singure comunităţi a credinţei, se rupsese în două.

Pretenţiile Omeiazilor au avut o oarecare rezonanţă, deoarece capitala lor din Andaluzia, Cordoba, era de departe cel mai mare oraş din Europa. În apogeul dezvoltării sale, avea aproximativ o jumătate de milion de locuitori şi se lăuda cu o sută de băi publice, spitale, şcoli, moschei şi alte clădiri publice; cea mai mare din bibliotecile din Cordoba se spune că ar fi avut cinci sute de mii de volume. Spania mai avea şi alte centre urbane, oraşe cu aproximativ cincizeci de mii de locuitori sau mai mult, într-o vreme când cele mai mari oraşe din Europa creştină nu depăşeau douăzeci de mii de locuitori. Roma, cândva atât de puternică, era acum numai un sat, cu o populaţie alcătuită dintr-o mână de ţărani şi brute primitive care îşi agoniseau cu greu traiul printre ruine.

La început, aşadar, sciziunea politică din islam nu părea să implice pierderea forţei motrice civilizatoare. Andaluzia făcea un comerţ foarte activ cu restul lumii civilizate. Trimitea cherestea, grâne, metale şi alte materii prime în Africa de Nord şi peste Mediterana în Lumea Mijlocie, importând din aceste zone mărfuri artizanale de

lux, ceramică, mobilă, textile de preţ, condimente şi altele.

Comerţul cu ţările creştine de la nord şi de la est, era, spre deosebire de acesta, foarte slab – şi nu din cauza unor ostilităţi între regiuni, ci pentru că Europa creştină nu avea practic nimic de vândut şi niciun fel de bani cu care să cumpere ceva.

În Andaluzia, musulmanii formau majoritatea, dar aici trăiau şi mulţi creştini şi evrei. Spania Omeiazilor era, ce e drept, în vrăjmăşie cu califatul de la Bagdad, dar conducătorii ei aplicau în mare parte aceleaşi politici sociale ca şi în toate teritoriile cucerite până acum de musulmani.

Nemusulmanii trebuiau să plătească un tribut, dar erau scutiţi de impozitul pentru caritate; erau excluşi de la serviciul militar şi de la poziţiile politice superioare, dar toate celelalte ocupaţii şi posturi le erau accesibile. Creştini, musulmani şi evrei trăiau într-o armonie corectă şi prietenoasă în acest imperiu, cu observaţia că musulmanii deţineau puterea politică supremă şi emanau probabil o atitudine de superioritate care deriva din certitudinea că societatea şi cultura lor reprezentau stadiul cel mai înalt al civilizaţiei, cam aşa cum tind să se poarte acum americanii şi vest-europenii cu popoarele din ţările lumii a treia.

Povestea regelui Sancho ilustrează modul în care se înţelegeau între ele diversele comunităţi. La sfârşitul secolului al X-lea, Sancho a moştenit tronul regatului Leon, un regat creştin din nordul Spaniei. Supuşii lui Sancho au început curând să-i spună Sancho cel Gras, poreclă pe care unui rege nu-i place niciodată s-o audă fără să-i pedepsească pe cei vinovaţi. Sărmanul Sancho ar fi trebuit numit mai degrabă Sancho cel cu Obezitate Medicală, dar nobilii lui nu aveau o minte atât de deschisă. Considerau

dimensiunile lui Sancho drept o dovadă de slăbiciune interioară, care îl făcea nepotrivit pentru tron, aşa că l-au dat jos.

Atunci Sancho a auzit de un medic evreu, pe nume Hisdai ibn Shaprut, care ştia să vindece obezitatea. Hisdai era angajatul conducătorului din Cordoba, aşa că Sancho a pornit spre sud împreună cu mama şi cu suita sa, ca să se trateze. Conducătorul musulman, Abdul Rahman al III-lea, l-a întâmpinat pe Sancho ca pe un oaspete de onoare şi l-a găzduit la el până când Hisdai i-a redus dimensiunile, după care Sancho s-a întors în Leon, şi-a cerut tronul înapoi şi a semnat un tratat de prietenie cu Abdul Rahman[25].

Un rege creştin a primit tratament de la un medic evreu la curtea unui conducător musulman: aveţi aici pe scurt istoria Spaniei

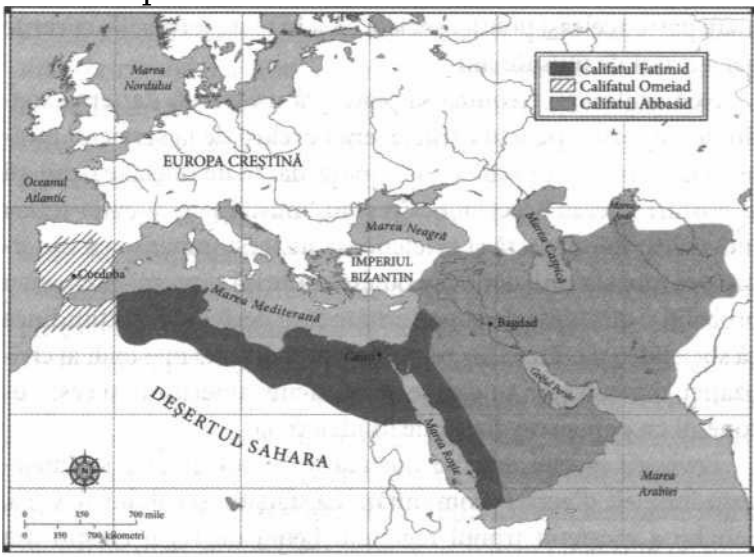

Cele trei califate

25 Chaim Potok, History ofthe Jewsy Ballantine Books, New York, 1978, pp. 346-347 (n. a.).

musulmane. Când vorbesc despre Vremea de Aur a Islamului, europenii au adesea în vedere Califatul Spaniol, deoarece aceasta era partea lumii musulmane despre care europenii ştiau cel mai mult.

Dar Cordoba nu era singurul oraş care rivaliza cu Bagdadul, în secolul al X-lea, s-a afirmat şi un alt oraş care a contestat supremaţia Califatului Abbasid.

Când au decis să domnească în calitate de sunniţi, Abbasizii au aţâţat din nou spiritul răzvrătit al şiiţilor. În anul 347 d.Hr. (969), războinicii şiiţi din Tunisia au reuşit să preia controlul asupra Egiptului şi s-au declarat adevăraţii califi ai islamului, deoarece – spuneau ei – erau descendenţii Fatimei, ai fiicei Profetului, motiv pentru care s-au numit Fatimizi. Aceştia şi-au construit o capitală cu totul nouă, pe care au numit-o Al-Qâhirah, ceea ce în arabă înseamnă „victorie”. În Occident, oraşul este cunoscut sub numele de Cairo.

Califatul egiptean îşi obţinea resursele din Africa de Nord şi din grânarele de pe valea Nilului. Era foarte bine situat pentru a concura în cadrul comerţului de pe Marea Mediterană şi domina rutele comerciale de-a lungul Mării Roşii spre Yemen, ceea ce îi dădea acces la pieţele de pe malul Oceanului Indian. În preajma anului 1.000, probabil că depăşise în strălucire şi Bagdadul, şi Cordoba.

La Cairo, Fatimizii au construit prima universitate din lume, Al Azhar, care este în continuare puternică. Tot ceea ce am spus despre celelalte două califate – oraşele mari, bazarele active, politicile liberale, activitatea culturală şi intelectuală febrilă – era valabil şi pentru acest califat. Dar aşa bogat cum era, Egiptul reprezenta o altă fragmentare a ceea ce era, teoretic, comunitatea universală unică. Pe scurt, pe măsură ce se apropia aniversarea mileniului, lumea islamică se găsea divizată în trei părţi.

Fiecare calif susţinea că el este unicul şi adevăratul calif – „unicul şi singurul”, edificat pe însăşi semnificaţia cuvântului *calif* Dar întrucât la vremea respectivă califii nu erau decât împăraţi laici, cele trei califate au coexistat mai mult sau mai puţin, exact la fel ca marile state seculare.

Abbasizii deţineau teritoriul cel mai vast (la început), capitala lor era cea mai bogată, dar tocmai vastitatea posesiunilor lor îi făcea să fie într-un fel cel mai slab dintre cele trei califate. Se dezvoltase o birocraţie stufoasă pentru a duce la îndeplinire ordinele califului. Exact aşa după cum Roma a devenit prea mare pentru a fi administrată dintr-un singur loc şi de către un singur conducător, la fel s-a întâmplat şi cu Califatul Abbasid.

La fel ca împăraţii romani, califii abbasizi s-au înconjurat de un corp de bodyguarzi, care au dobândit foarte multă putere. La Roma, acest grup era numit Garda Pretoriană şi era alcătuită în mare parte (în mod ironic) din germani recrutaţi din teritoriile barbarilor de dincolo de frontiera nordică. În Occident, barbarii din nord erau germani; aici, aceştia erau turci. (în teritoriul pe care îl numim astăzi Turcia nu existau turci; au migrat aici mult mai târziu. Patria străveche a triburilor turce era în stepele din Asia Centrală, de la nord de Iran şi de Afghanistan.) Aşa cum făcuseră romanii cu germanii, Abbasizii au importat o parte din aceşti turci – cumpărându-i la târgurile de sclavi de la marginea frontierelor – şi i-au folosit ca gărzi personale. Califii au făcut acest lucru deoarece nu aveau încredere în arabii şi în persanii pe care îi guvernau şi în mijlocul cărora creşteau, oameni cu prea multe rădăcini locale, prea multe rude şi prea multe interese personale pe care să le promoveze. Califii doreau gărzi care să nu aibă nicio legătură cu nimeni în afară de

califul însuşi, niciun alt cămin decât dormitorul în care stăteau şi nicio altă loialitate decât faţă de proprietarul lor. De aceea, sclavii pe care i-au adus erau copii. Aceşti copii erau crescuţi ca musulmani în şcoli speciale, unde îşi însuşeau artele marţiale. Când creşteau, erau incluşi într-un corp de elită care forma un fel de prelungire a identităţii califului însuşi. De fapt, cum oamenii nu-i mai vedeau deloc pe califi, garda turcă a devenit, pentru mulţi dintre ei, chipul califatului.

Fireşte că erau aroganţi, violenţi şi rapace – aşa fuseseră crescuţi. În timp ce asigurau paza califului, îl înstrăinau de poporul lui, jafurile lor făcându-l pe acesta să devină încă şi mai detestat, aşadar, şi mai vulnerabil, ceea ce făcea să fie nevoie de încă şi mai mulţi paznici. În cele din urmă, califul a fost nevoit să construiască un oraş separat, Samarra, pentru a-i găzdui pe aceşti mameluci supărători şi s-a mutat şi el acolo ca să trăiască printre ei.

Între timp, o familie de persani, Buizii, s-au insinuat la curte în calitate de consilieri, funcţionari şi protectori ai califului. Au preluat curând controlul asupra birocraţiei şi astfel asupra afacerilor cotidiene ale imperiului. Au trecut apoi funcţia de vizir (administrator-şef) din tată în fiu ca titlu ereditar. (Ceva similar s-a întâmplat în regatele germane din Europa cu o funcţie asemănătoare, „primarul palatului”, care a devenit apoi adevăratul conducător al ţării.) Asemeni califilor, Buizii au început să importe copii de la barbarii turci şi i-au adus la Bagdad ca sclavi, crescându-i în internate asupra cărora deţineau controlul absolut, pentru a-i folosi apoi ca gărzi de corp. Din momentul în care Buizii şi-au instituit propriul sistem, nimeni nu a mai putut să li se opună, deoarece bodyguarzii turci trebuiau să vină în oraş la o vârstă atât de fragedă, încât nu mai aveau niciun fel de amintiri legate de familiile

lor, de taţii, de mamele, de fraţii şi de surorile lor; nu cunoşteau decât sentimentul de camaraderie din şcolile militare şi din taberele în care creşteau şi aveau sentimentul de loialitate soldăţească numai unul faţă de altul şi faţă de bărbaţii care le controlaseră viaţa în tabără. Buizii au devenit, aşadar, un nou tip de dinastie în islam. L-au menţinut pe calif, dar au început să emită ordine în numele lui şi să se bucure de viaţa exclusivistă din spatele tronului. Şi astfel persanii au ajuns să domnească în capitala Califatului Arab.

Totuşi, aceşti viziri persani nu puteau guverna şi restul imperiului, dar nici nu-i interesa acest lucru. Erau cât se poate de mulţumiţi să lase ţinuturile îndepărtate sub dominaţia oricărui personaj local care se întâmpla să aibă cea mai mare putere acolo. Marii guvernatori s-au transformat astfel în mici regi şi minidinastiile persane au proliferat în fostul teritoriu sasanid.

Aţi putea crede că este o idee atât de proastă să-i instruieşti pe sclavi ca să devină ucigaşi, să le dai arme şi să-i postezi la uşa dormitorului tău, că nimeni nu va face niciodată aşa ceva; cu toate acestea, aproape toată lumea făcea aşa pe atunci prin părţile acelea: fiecare mic regat persan desprins îşi avea propriul corp de mameluci turci care îl păzeau şi în cele din urmă îl controlau pe micul rege persan.

Şi ca şi cum aceasta nu ar fi fost de ajuns, imperiul ca atare se lupta mereu să împiedice triburile turce nomade să treacă frontiera şi să aducă prăpădul în lumea civilizată, exact aşa cum luptaseră romanii ca să-i ţină la distanţă pe germani. În cele din urmă, turcii au devenit prea puternici pentru a mai fi ţinuţi în frâu, atât în interiorul, cât şi în exteriorul califatului. În unele din acele mici regate, mamelucii şi-au ucis stăpânii şi şi-au întemeiat propriile

dinastii.

Între timp, imperiul decădea şi structura lui socială se destrăma, astfel că barbarii au început să pătrundă prin frontiera lui nordică, cam aşa cum făcuseră şi germanii în Europa când trecuseră Rinul şi pătrunseseră în teritoriul roman. Turcii violenţi au venit şuvoi spre sud în număr tot mai mare: războinici duri, recent convertiţi la islam, brutali în fanatismul lor simplist. Obişnuiţi cu jaful ca mod de viaţă, au distrus oraşele şi au nimicit recoltele. Drumurile au devenit nesigure, banditismul mărunt era ceva frecvent, comerţul a decăzut, s-a răspândit sărăcia. Mamelucii turci s-au luptat cu înverşunare împotriva turcilor nomazi – turcii erau la putere peste tot. Acesta era unul din motivele pentru care îngrijorarea cuprinsese întregul imperiu pe vremea lui Ghazali.

Cu toate acestea, o lumină începea să se întrevadă în depărtare, odată cu dinastia persană numită Şamanidă. Regatul ei înflorea pe ambele maluri ale fluviului Amudaria, care formează acum frontiera de nord a Afghanistanului. Aici, în marile centre urbane Bactria şi Buhara, cultura literară a Persiei antice a reînviat, iar persana a început să concureze cu arabă ca limbă de cultură.

Dar şi Şamanizii aveau mameluci şi unul dintre generalii lor mameluci a decis că preferă să dea ordine decât să le primească. La revedere Şamanizi, bun venit Ghaznavizi. Noii conducători s-au numit Ghaznavizi, deoarece şi-au mutat capitala în oraşul Ghazni, la sud de Kabul. Dinastia Ghaznavizilor a atins apogeul puterii în timpul unui cuceritor longeviv pe nume Mahmud, un fel de Carol cel Mare al Orientului islamic. La moartea acestuia, imperiul lui se întindea de la Marea Caspică până la Ind. La fel după cum Carol cel Mare se considera „cel mai

creştin împărat”, Mahmud se considera cel mai musulman monarh. S-a numit co-conducător al lumii musulmane şi şi-a acordat titlul absolut nou de *sultan*, ceea ce înseamnă aproximativ „braţul cu sabie”. După cum vedea el, califul arab era încă părintele spiritual al comunităţii musulmane, dar el, Mahmud, era la fel de important ca lider militar, era Cel ce Aplică Legea. Din acest moment şi până în secolul XX a existat cel puţin un sultan în lumea musulmană.

Sultanul Mahmud era suficient de inteligent ca să angajeze în serviciul lui imperial persani cultivaţi care ştiau să scrie şi să citească. A anunţat că va da recompense frumoase cărturarilor, ofertă care a atras vreo nouă sute de poeţi, istorici, teologi, filosofi şi alţi literaţi la curtea sa, ceea ce i-a mărit prestigiul.

Unul dintre aceştia a fost poetul Firdousi, care a scris poemul *Şah-Name* (*Cartea Regilor*), o istorie epică a poporului persan de la începuturi până la naşterea islamului, în cuplete rimate, în Lumea Mijlocie avea un statut comparabil cu cel al lui Dante. Mahmud i-a făcut promisiunea extravagantă că îi va da o monedă de aur pentru fiecare cuplet de poem finalizat şi a fost şocat când poetul i-a prezentat cel mai lung poem scris vreodată de un singur om: *Cartea regilor* avea peste şaizeci de mii de cuplete.

— Am spus o monedă de aur? s-a încruntat sultanul. Am vrut să spun de argint. O monedă de argint pentru fiecare cuplet.

Jignit, Firdousi a plecat furios şi a oferit poemul altui rege. După cum susţine legenda, sultanul Mahmud şi-a regretat ulterior zgârcenia şi a trimis slujitori cu lăzi de aur să-l convingă pe poet să se întoarcă, dar aceştia au bătut la uşa din faţă a casei lui exact atunci când trupul lui

era scos pe uşa din spate şi dus la înmormântare[26].

Cartea Regilor reprezintă toată istoria ca o luptă între descendenţii celor doi fraţi legendari, Iran şi Turan, care (aşa se crede adesea) îi întruchipează pe persani şi pe turci, respectiv Iran este fratele cel bun, Turan este cel rău. Nu este de mirare că această *Carte a regilor* este acum epopeea naţională a Iranului, iar eu mă întreb dacă preţul a fost ceea ce l-a îndemnat pe sultan să fie reticent, sau mai degrabă nu i-a plăcut să vadă că turcii sunt prezentaţi ca băieţii cei răi ai istoriei.

Firdousi şi-a exprimat dispreţul şi pentru arabi şi a dedicat un pasaj lung de la sfârşit descrierii sălbăticiei lor primitive în comparaţie cu civilizaţia graţioasă a persanilor din momentul apariţiei islamului. Cartea lui a marcat încă un semn al declinului puterii arabe şi al creşterii prestigiului culturii persane în cadrul islamului. De fapt, această atitudine faţă de arabi nu a fost unică. Aşa cum scria şi un alt poet al epocii.

Arabii mâncau greieri în pustietate, abia îşi duceau zilele în timp ce la Mashadpână şi câinii aveau de băut apă cu gheaţă.[27]

Sultanul Mahmud nu a fost numai primul patron al artelor; se mândrea şi cu numărul de temple hinduse pe care le prădase şi cu modul temeinic în care le jefuise, se lăuda cu cantităţile de pradă pe care le smulsese din mâinile necredincioşilor. A dus prada acasă ca să-şi înfrumuseţeze capitala şi să-i plătească pe cei peste nouă

---

26 Mohammed Aii, A Cultural History ofAfghanistan, Punjab Educaţional Press, Kabul, 1964, pp. 120-123 (n. a.).

27 Varul meu, Farid Ansary, mi-a citat aceste versuri dintr-un poet contemporan cu Firdousi; nu şi-a putut aminti numele poetului. Expresii similare anti-arabe (dar mai extinse) se pot găsi la sfârşitul poemului lui Firdousi, Şah-Name (n. a.).

sute de literaţi care trăiau la curtea lui. Invaziile în India şi măcelărirea hinduşilor făcuseră din el un erou al islamului, după părerea lui.

Fiul lui Mahmud, Masud, şi-a construit o capitală de iarnă pe malurile râului Helmand, cam la un km şi jumătate în aval de oraşul copilăriei mele, Lashkargah. Ruinele oraşului se mai văd şi acum. Pe când eram copil, mă întrebam adesea dacă Masud vânase cerbi în insula împădurită din mijlocul râului, unde ne zbenguiam eu şi prietenii mei, pădure care pe atunci era plină de pisici sălbatice, şacali şi mistreţi.

Masud era şi el un specimen formidabil. Prea greu pentru cei mai mulţi cai, călărea de regulă pe un elefant şi avea un batalion întreg de elefanţi pe care îi ţinea în mlaştinile şi stufărişul de pe malul râului Helmand. Dar să nu vă lăsaţi păcăliţi, statura lui uriaşă era toată numai muşchi. Se ducea la luptă cu o sabie pe care numai el putea s-o mânuiască şi cu o secure de luptă atât de mare că nimeni altcineva nu putea nici măcar s-o ridice. Se spunea că până şi marele sultan Mahmud se temea de băiatul său.

La moartea tatălui său, Masud se afla întâmplător la Bagdad. Curtenii l-au proclamat rege pe fratele său. Masud a venit repede înapoi, a adunat pe drum o armată, l-a detronat în mare viteză pe fratele său, i-a scos ambii ochi ca să fie sigur că nu va mai încerca niciodată aşa ceva. A preluat apoi puterea în Imperiul Ghaznavid şi, la fel ca şi tatăl său, a îmbinat arta şi războiul într-o combinaţie culturală impresionantă de măreţie, aur şi sălbăticie. În acel moment, se părea că domnia Ghaznavizilor va dura veşnic.

Dar în timpul domniei lui Masud, triburile turce sălbatice ale uzilor din nord au trecut de patru ori fluviul

Amudaria şi au atacat teritoriul ghaznavid. Conduşi de o familie numită Selgiucizi, au pătruns în Khorasan (Iranul de Est, Afghanistanul de Vest). Sultanul Masud a ieşit de patru ori în întâmpinarea lor ca să-i înfrunte pe câmpul de luptă. De trei ori i-a bătut şi i-a împins înapoi, dar în a patra bătălie, forţele lui au fost învinse. Am descris deja statura şi purtarea înfricoşătoare a lui Masud: acum imaginaţi-vă cum trebuie să fi arătat bărbaţii care l-au învins. Masud s-a retras în oraşul pe care îl construise tatăl lui şi a trăit acolo până la sfârşitul domniei sale, dar zilele de glorie ale Ghaznavizilor se duseseră. Începuse epoca Selgiucizilor.

Selgiucizii s-au deplasat spre vest şi au muşcat din imperiul cu capitala la Bagdad. Aceşti şefi de trib nu ştiau să scrie sau să citească şi nu vedeau niciun folos în învăţătură. Un bărbat puternic cu o spadă bună avea suficient aur ca să angajeze o sută de funcţionari cu feţe palide care să scrie şi să citească pentru el. Jefuiau oraşele şi cereau tribut, dar preferau să trăiască în corturi, pe care le mobilau cât puteau mai somptuos pentru nişte oameni aflaţi în permanentă mişcare. (Cu timpul, au iniţiat şi ei construirea unei arhitecturi splendide în oraşele lor principale.) După ce au trecut frontiera, au renunţat la vechea lor religie şamanică şi s-au convertit la islam, dar era un islam rudimentar, care nu se preocupa prea mult de doctrine şi de idei etice: era mai mult o ideologie separatistă, care ne deosebea pe Noi, de Ei.

În 1053, un tânăr prinţ selgiucid a fost trimis să guverneze provincia Khorasan. Numele lui era Alp Arslan, ceea ce înseamnă „leul eroic” – poreclă pe care i-au dat-o soldaţii lui. Alp Arslan l-a luat cu el pe secretarul său persan, care avea să fie curând cunoscut

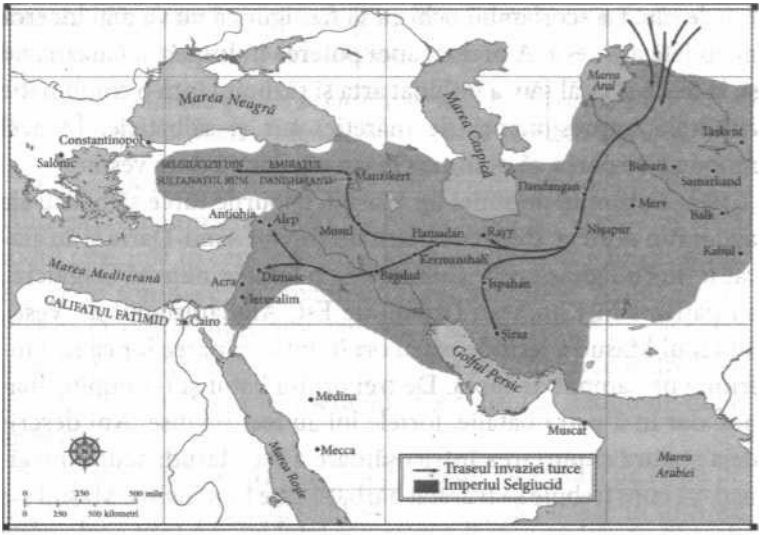

Imperiul Selgiucid: turcii invadează lumea islamică

ca Nizam al-Mulk, ceea ce înseamnă „ordinea teritoriului” Alp Arslan se detaşa în mulţime nu numai pentru că avea mult peste 1, 80 m înălţime, dar şi pentru că avea nişte mustăţi atât de lungi, încât putea să le dea peste umăr, lăsându-le să atârne pe spate, iar când călărea pe calul lui alb în cea mai mare viteză, cele două mustăţi împletite ca nişte cozi fluturau în urma lui ca un stindard sub formă de bici.

Consilierul lui persan a reuşit să facă ordine în Khorasan şi să pună economia în mişcare, ceea ce i-a asigurat patronului său un prestigiu atât de mare, încât, atunci când vechiul şef de trib selgiucid a murit şi a izbucnit ca de obicei lupta între fraţi, fii şi nepoţi, Alp Arslan a triumfat repede, în parte şi datorită sfaturilor abile ale lui Nizam al-Mulk. După ce s-a încoronat ca sultan, Alp Arslan a început să examineze hărţile, ca să vadă ce ar mai putea cuceri.

A extins puterea Selgiucizilor în regiunea Caucazului

şi apoi a continuat să înainteze spre vest, ajungând în cele din urmă cu armata în Asia Mică, guvernată în cea mai mare parte de

Constantinopol, capitala fortificată a unui imperiu pe care musulmanii încă o mai numeau Roma.

În 1071, la periferia unui oraş numit Manzikert, Alp Arslan l-a înfruntat în luptă pe împăratul bizantin Romanus Diogene şi i-a zdrobit armata de o sută de mii de oşteni. L-a luat prizonier chiar şi pe împărat, trimiţând o adevărată undă de şoc în toată lumea occidentală. Apoi a făcut ceva inimaginabil: l-a eliberat pe împărat şi l-a trimis înapoi la Constantinopol cu daruri şi avertismente să nu mai producă niciodată necazuri, politeţe care nu a făcut decât să-l umilească şi mai mult pe împăratul creştin. Lupta de la Manzikert a fost unul din punctele de cotitură ale istoriei. La vremea respectivă părea cea mai mare victorie pe care o puteau repurta selgiucizii. În realitate, s-ar putea să fi fost cea mai mare greşeală a lor, dar nimeni nu avea să-şi dea seama de acest lucru decât peste douăzeci şi şase de ani.

Alp Arslan a murit anul următor în Khorasan, dar fiul său, Malik Shah, i-a călcat pe urme şi sub tutela expertă a lui Nizam al-Mulk s-a dovedit aproape egalul tatălui său. El este cel care a cucerit Siria şi Ţara Sfântă pentru turci.

Parteneriatul între vizirul persan şi cei doi sultani selgiucizi a servit foarte bine ambelor părţi. Sultanii s-au dedicat cuceririi de teritorii, Nizam al-Mulk s-a ocupat de organizarea lor. Şi era mult de organizat, deoarece sultanii îşi instalau diverse rude să conducă aceste teritorii şi plecau mai departe, iar rudele priveau apoi teritoriile ca fiind posesiunile lor personale. Abia veniţi din stepe, aceşti turci nu sesizau prea bine diferenţa dintre impozit şi jaf.

Nizam al-Mulk a refăcut sistemul de impozitare şi a

creat un corp de inspectori itineranţi ca să se asigure că perceptorii impozitelor nu înşelau. A folosit veniturile din război ale sultanului pentru a construi drumuri şi pentru a organiza poliţia care să-i protejeze pe călători, astfel încât negustorii să-şi transporte mărfurile în siguranţă. A înfiinţat şi hanuri finanţate de stat la o distanţă de aproximativ o zi de drum, pentru găzduirea acestora. Acest mare vizir a construit şi şcoli şi colegii, numite *madra-Sy* pentru a le preda viitoarelor oficialităţi ale societăţii islamice o doctrină uniformă. A asigurat uniformitatea acesteia punând o programă de învăţământ în mâinile cărturarilor ortodocşi sunniţi, ulema.

Toate aceste măsuri făceau parte din lupta împotriva forţelor centrifuge ale vremii. Nizam al-Mulk spera să construiască o comunitate islamică stabilă alcătuită din trei etnii. Turcii vor menţine ordinea cu puterea lor militară, arabii vor asigura unitatea, prin doctrina religioasă, şi persanii îşi vor aduce contribuţia în toate celelalte domenii ale civilizaţiei – administraţie, filosofie, pictură, arhitectură, ştiinţă – pentru a înălţa şi a înfrumuseţa lumea. Noua clasă conducătoare va consta astfel din sultanul turc şi armata sa, un calif arab şi ulema, la care se adăuga birocraţia persană compusă din artişti şi gânditori.

Stabilitatea astfel generată – spera el – le va da posibilitate fermierilor şi negustorilor să dea naştere prosperităţii necesare... pentru a asigura impozitele necesare... pentru a finanţa armatele necesare... pentru a menţine ordinea necesară... pentru a-i lăsa pe fermieri şi pe negustori să continue să genereze prosperitate.

Dar Nizam al-Mulk avea un adversar sinistru care se străduia să destrame această ţesătură, un geniu al răului pe nume Hasan Sabbah, întemeietorul Cultului Asasinilor.

îl numesc cult, deoarece „sectă” lasă impresia că se referă la ceva general acceptat. Reprezentau o ramură desprinsă din şiism, la rândul lui o ramură a islamului.

Şiiţii cred într-un personaj conducător central numit *imamy* întotdeauna unul singur în lume. Imediat ce acesta moare, harul lui special trece asupra unuia dintre fiii lui, care devine astfel *imamul*. Problema este că de fiecare dată când moare un imam apar neînţelegeri în legătură cu cine anume dintre fiii lui să fie următorul imam. Fiecare dezacord de felul acesta poate duce la o sciziune care dă naştere unei noi ramuri a sectei.

Un astfel de dezacord s-a produs în legătură cu cel de-al cincilea imam, ceea ce a dat naştere sectei zaidiţilor, cunoscuţi şi sub numele de Cei Cinci. Divergenţe mai serioase au apărut după moartea celui de-al şaselea imam, ceea ce a dus la apariţia sectei Ismailiţilor, care au devenit ramura dominantă a şiiţilor pentru un timp, din momentul în care Fatimizii au ocupat Egiptul şi au înfiinţat un califat rival, căci Fatimizii erau ismailiţi.

La sfârşitul secolului al XI-lea, ismailiţii s-au împărţit în două. Minoritatea era constituită de un grup revoluţionar furios din cauza bogăţiei şi luxului afişat de Califatul Fatimid, acum foarte puternic; aceştia doreau să niveleze diferenţele dintre bogaţi şi săraci, să-i protejeze pe cei fără putere, să pună din nou proiectul islamic pe vechiul său făgaş. Liderii acestei mişcări au trimis un bărbat pe nume Hassan Sabbah în Persia ca să recruteze aderenţi.

Sabbah şi-a construit în Persia propria bază a puterii. A preluat controlul asupra fortăreţei Alamut („cuibul de vultur”), situată pe culmea munţilor Elbrus din Iranul de Nord. Nimeni nu putea ajunge acolo la el, deoarece singura cale de acces era o potecă prea îngustă pentru o

armată. Cum o cucerise Sabbah, nu ştie nimeni. Unele legende susţin că fusese vorba de un truc, alţii că avea puteri supranaturale, alţii că a convertit personalul fortăreţei şi apoi a cumpărat pur şi simplul fortăreaţa la un preţ foarte mic. Indiferent cum ar fi fost, Sabbah a început să-i organizeze pe Asasini acolo, la Alamut.

A adoptat oare cultul acest nume pentru că era devotat asasinatului politic? Exact invers: asasinatul politic se numeşte acum „asasinat" pentru că era tactica practicată de acest cult. Cu câteva secole mai târziu, Marco Polo susţinea că agenţii Sabbah fumau haşiş pentru a se pregăti în vederea uciderii şi de aceea erau numiţi *hashishin*, de unde a derivat cuvântul asasin. Mă îndoiesc de corectitudinea acestei etimologii şi am să vă spun de ce.

Sabbah era arhetipul prototeroristului, care folosea pe scară largă asasinatul pentru valoarea sa propagandistică. Întrucât nu avea suficiente resurse şi trupe pentru a purta bătălii sau pentru a cuceri oraşe, trimitea indivizi sau cel mult grupuri mici să asasineze persoane ţintite cu grijă, alese pentru şocul pe care îl genera moartea lor. Asasinii complotau luni sau chiar ani întregi pentru realizarea asasinatelor lor, uneori reuşeau să devină prieteni cu victimele sau să intre în serviciul lor şi să ajungă până într-o poziţie în care se bucurau de încredere.

Dar unde se afla fumatul haşişului în acest proces meticulos şi îndelungat? Nu se potriveşte! Scriitorul libanez Amin Malouf sugerează că, de fapt, cuvântul *assassin* derivă de la cuvântul persan *assa-Sy* care înseamnă „temelie". Ca majoritatea schismaticilor religioşi, Sabbah susţinea că revelaţiile fuseseră corupte şi că el îşi ducea adepţii înapoi, la temelie, la origine. Fireşte, fiecare schismatic are o idee diferită cu privire la ceea ce

este revelaţia fundamentală. Doctrina lui Sabbah se abătea foarte mult de la ceea ce majoritatea cărturarilor recunosc drept islam. Printre altele, susţinea că, deşi Mahomed era într-adevăr trimisul lui Allah, Ali era întruparea lui Allah – la fel ca şi imamii care au urmat.

Sabbah mai susţinea că în Coran există o semnificaţie exterioară sau de suprafaţă şi multe straturi interioare de semnificaţie esoterică. Semnificaţia de suprafaţă stabilea ritualurile religiei, manifestarea exterioară, regulile de conduită, mandatele etice şi morale; toate acestea erau pentru masele vulgare, care nu puteau aspira la o cunoaştere mai profundă. Coranul esoteric – şi fiecare verset, fiecare rând, fiecare literă avea o semnificaţie esoterică – oferea un cod secret care permitea iniţiaţilor cunoscători să descifreze criptograma universului creat.

Asasinii erau organizaţi ca un prototip de sectă a societăţii secrete. Afară, în lume, nu dădeau niciun indiciu cu privire la identitatea sau la credinţele lor reale. Drept urmare, nimeni nu ştia câţi asasini existau şi care dintre oamenii dintr-un bazar sau dintr-o moschee, de exemplu, erau de fapt asasini. Recruţii parcurgeau stagii intensive de îndoctrinare şi de formare, iar după ce erau acceptaţi în sectă, fiecare membru avea un rang care reflecta nivelul său de cunoştinţe. Cei iniţiaţi treceau dintr-un stagiu în altul pe măsură ce se presupunea că au descifrat nivele tot mai profunde din semnificaţia Coranului, până ajungeau la temelia pe care era construit totul, după care erau admişi în cercul intim al lui Sabbah.

Deşi complotau în cel mai mare secret, ucideau cu cât mai multă publicitate: obiectivul lor nu era să îndepărteze de la putere o anumită persoană, ci să determine lumea civilizată să creadă că Asasinii puteau ucide pe oricine, oricând şi oriunde. Sabbah voia ca

oamenii să fie îngrijoraţi la gândul că oricine dintre cei pe care îi cunoşteau – cel mai bun prieten, slujitorul de cea mai mare încredere, ba chiar soţia – putea fi de fapt un Asasin. În felul acesta, spera să controleze politica oamenilor care, spre deosebire de el, deţineau teritorii, posedau resurse şi comandau trupe.

Agenţii care comiteau crimele pentru el erau numiţi *fedayin*, ceea ce înseamnă „sacrificatori”. Când puneau la cale un asasinat public, ştiau că vor fi prinşi şi ucişi la câteva clipe după ce îşi vor îndeplini misiunea, dar nu făceau niciun efort să evite acest deznodământ. De fapt, moartea era un element-cheie în ritualul pe care îl puneau în scenă: erau ucigaşi sinucigaşi. Acceptând moartea, le transmiteau autorităţilor că nici măcar ameninţarea cu execuţia nu-i putea intimida.

Asasinii au mărit neliniştea unei lumi aflate deja în mare tulburare. Sunniţii se luptau cu şiiţii. Califatul Abbasid de la Bagdad se lupta cu Califatul Fatimid de la Cairo. De aproape o sută de ani, invazia turcilor brutalizase societatea. Iar acum, acest cult al ucigaşilor îşi întindea tentaculele secrete în Orientul Mijlociu, injectând în societate un coşmar persistent.

Asasinii îşi anunţau prezenţa printr-o serie de asasinate din ce în ce mai spectaculoase. Au ucis oficiali selgiucizi şi clerici sunniţi foarte cunoscuţi. Au ucis doi califi. Comiteau asasinatele cât mai frecvent cu putinţă în cele mai mari moschei în timpul rugăciunilor de vineri, când erau siguri că vor avea un public numeros.

Apoi, în 1092, l-au ucis pe însuşi Nizam al-Mulk, care tocmai se retrăsese din activitate. Peste mai puţin de o lună, l-au ucis şi pe stăpânul său, sultanul Malik Shah, fiul lui Alp Arslan. În răstimpul câtorva săptămâni, îi eliminaseră pe cei doi oameni care jucau un rol crucial

pentru unitatea şi aşa şubredă a imperiului. Aceşti ucigaşi au declanşat o luptă pentru putere secătuitoare între fiii, fraţii, verii şi alte rude ale lui Seliuk, precum şi între diverşi aventurieri, luptă care a fărâmiţat partea de vest a imperiului. Din Asia Mică până în Sinai, practic, fiecare oraş a ajuns în mâinile altui prinţ – Ierusalim, Damasc, Alep, Antiohia, Tripoli, Edesa – fiecare era de fapt un stat suveran cu o loialitate doar nominală faţă de sultanul de la Bagdad. Fiecare mic prinţ se crampona de posesiunile sale ca un câine de os şi îi privea pe toţi ceilalţi prinţi cu suspiciune.

În 1095, visul comunităţii universale eşuase la nivel politic. Ulema nu mai ţineau societatea laolaltă decât cu Coranul, cu *ḥadīth*-urile şi cu şaria. Filosofii erau împrăştiaţi, mai participau la conversaţie, dar vocea lor se auzea tot mai slab. Aceasta era lumea în care trăia şi lucra Ghazali, o lume în care a avea încredere în raţiune putea să pară cu uşurinţă un lucru iraţional.

Şi atunci au început catastrofele.

Capitolul 9

Prăpădul

474 – 783 d.Hr. 1081 – 1381

Atacul dinspre Vest

De fapt, au fost două catastrofe, una mare şi una mică. Cea mică a venit dinspre Vest. Pe atunci, lumea musulmană ştia tot atât de puţine despre Europa Occidentală, pe cât de puţine au ştiut ulterior europenii despre interiorul continentului african. Pentru musulmani, tot ceea ce era între Bizanţ şi Andaluzia era mai mult sau mai puţin o pădure de nepătruns, locuită de oameni atât de primitivi, încât încă mai mâncau carne de porc. Când spuneau „creştini”, musulmanii se gândeau la biserica bizantină şi la diversele biserici mai mici care funcţionau

în teritoriul controlat de musulmani. Ştiau că în Vest, undeva mai departe, existase cândva o civilizaţie înfloritoare; se mai vedeau unele urme ale ei în Italia şi pe ţărmul Mediteranei, pe unde musulmanii făceau raiduri regulate. Dar aceasta se prăbuşise în Timpul Ignoranţei, înainte să apară pe lume islamul, iar acum nu mai era decât o amintire.

Această viziune musulmană nu era chiar foarte greşită. Europa rămăsese într-o situaţie cumplită timp îndelungat. De-a lungul câtorva secole, din cauza atacurilor neîncetate ale triburilor germanice, ale hunilor, avarilor, maghiarilor, musulmanilor şi altora, coborâse până la nivelul subzistenţei. Aproape toţi locuitorii Europei erau ţărani. Aproape fiecare ţăran se spetea din zori până noaptea ca să agonisească atâta hrană cât îi trebuia ca să nu moară de foame şi să întreţină o clasă superioară puţin numeroasă de militari şi clerici (iar cum clericii nu se puteau căsători, rândurile lor erau completate în mare parte din cadrul aristocraţiei militare). Cu excepţia celor care intrau în biserică, tinerii din clasa superioară nu învăţau mai nimic altceva decât cum să lupte.

Dar prin secolul al XI-lea, consecinţele câtorva mici inovaţii tehnologice s-au acumulat într-un punct de cotitură. Aceste inovaţii erau atât de subtile, încât probabil că au trecut neobservate la vremea respectivă. Una dintre ele a fost un tip nou de plug modificat cu talpa lată şi brăzdar de oţel care putea tăia rădăcinile şi, în comparaţie cu modelele mai vechi, executa o brazdă mai adâncă în solul dens şi umed al Europei de Nord. Plugul greu le-a dat ţăranilor posibilitatea să defrişeze pădurile şi să-şi extindă câmpurile în zone considerate până atunci improprii pentru agricultură. De fapt, a oferit ţăranilor mai mult pământ.

A doua invenţie a fost hamul de umăr pentru cal, care reprezenta o mică îmbunătăţire faţă de jugul pentru boi folosit pentru a înhăma un animal de povară la plug. Versiunea anterioară putea fi folosită numai cu boi, datorită formei sale. Dacă se lega un cal la acest jug, cureaua îl apăsa pe gât şi îl sufoca. La un moment dat, un inovator necunoscut a modificat acest jug exact atât cât era nevoie ca el să apese pe umerii calului, nu pe gât. Cu acest tip de jug, ţăranii puteau să înhame cai în loc de boi pentru a ara câmpul şi, întrucât calul ară cam cu 50% mai repede decât boii, puteau să cultive încă şi mai mult teren în acelaşi interval de timp.

A treia inovaţie a fost rotaţia în trei a culturilor. Cultivarea aceleiaşi parcele de teren în fiecare an epuizează solul, astfel că, periodic, ţăranii trebuie să lase câmpul „să se odihnească”. Dar stomacul nu se odihneşte niciodată, aşa că ţăranii europeni, de regulă, îşi împărţeau pământul în două câmpuri. În fiecare an cultivau un câmp şi îl lăsau pe celălalt să se odihnească. Anul următor îl cultivau pe celălalt şi îl lăsau pe primul nelucrat.

Dar cu timpul, europenii au descoperit că pământul nu trebuie să se odihnească din doi în doi ani. Rămâne fertil şi dacă se odihneşte o dată la trei ani. Treptat, ţăranii au început să-şi împartă pământul în trei parcele şi să lucreze două din ele în fiecare an, în timp ce a treia se odihnea. Drept urmare, ţăranii au avut o şesime de pământ arabil în plus în fiecare an.

Ce consecinţe au avut aceste mici schimbări? Nu foarte mari. Le permiteau ţăranilor să producă un mic surplus din când în când. Când aveau un surplus, îl duceau la o intersecţie de drumuri în anumite zile şi îl schimbau cu ţăranii care aveau un surplus din altceva. Pe măsură ce bunurile la care aveau acces deveneau mai variate şi mai

abundente, aveau posibilitatea să-şi dedice o parte din timpul necesar asigurării subzistenţei pentru a realiza diverse produse meşteşugăreşti la care se pricepeau pentru a le comercializa. Anumite intersecţii de drumuri s-au transformat în pieţe permanente, care apoi au devenit oraşe. Oraşele au început să-i atragă pe oamenii care puteau lucra tot timpul pentru a face lucruri care se puteau vinde pe bani lichizi. Lichidităţile le permiteau unor oameni să-şi petreacă tot timpul mergând de la o piaţă la alta, vânzând şi cumpărând. Banii au început să fie din nou folosiţi în Europa şi, pe măsură ce cantitatea lor a crescut, cei mai înstăriţi europeni au dobândit mijloacele necesare pentru a călători.

Dar unde anume călătoreau? Ei bine, întrucât era o lume cufundată în religie şi în superstiţii religioase, se duceau la sanctuare să caute miracole. Dacă aveau mijloace limitate, se duceau la sanctuarele locale, dar dacă puteau să-şi permită ceva mai mult, se duceau la sanctuarele mari din Ţara Sfântă. Pentru europenii occidentali era o călătorie lungă şi primejdioasă şi, fără o valută universală, singura modalitate de a plăti era în aur sau argint, ceea ce făcea din aceşti călători o ţintă a bandiţilor şi tâlharilor de drumul mare. Aşadar, pelerinii se strângeau adesea în grupuri, îşi angajau paznici şi organizau expediţii colective spre Palestina. Acolo vizitau locurile în care păşiseră Cristos şi ucenicii lui, unde lucraseră, trăiseră şi muriseră. Cereau iertare de la Dumnezeu, se apropiau cu un pas de cer, cumpărau amulete ca să-şi trateze bolile, achiziţionau lucruri ciudate care existau numai în bazarele din Orient, luau relicve şi surveniruri pentru rude şi se îndreptau apoi spre casă pentru a reflecta la cea mai mare aventură a vieţii lor.

Atunci turcii selgiucizi au smuls controlul Palestinei

din mâinile Fatimizilor prea toleranţi şi ale Abbasizilor indolenţi. Ca toţi noii convertiţi, turcii selgiucizi aveau tendinţa de a fi foarte zeloşi. Nu erau foarte zeloşi când era vorba de sobrietate, modestie, caritate şi altele asemenea, dar nu-i întrecea nimeni când se punea problema să manifeste un dispreţ şovin faţă de adepţii altei religii, mai ales faţă de cei din ţări îndepărtate şi mai primitive.

Pelerinii creştini au început să fie trataţi prost în Ţara Sfântă. Nu erau bătuţi, torturaţi sau ucişi – nimic de felul acesta. Dar erau supuşi unei umiliri continue şi unor hărţuieli menite să-i facă să simtă că sunt cetăţeni de mâna a doua. S-au trezit în coada tuturor. Aveau nevoie de permise speciale ca să intre în propriile sanctuare. Orice lucru cât de mic costa bani; vânzătorii îi ignorau; oficialităţile îi tratau nepoliticos; iar micile neplăceri de tot felul nu încetau.

Când se întorceau în Europa, aveau multe motive să înjure şi să fie furioşi, dar aveau de povestit multe şi despre opulenţa din Orient: casele luxoase pe care le văzuseră, mătasea şi satinul pe care le purtau chiar şi oamenii de rând, mâncarea fină, condimentele, parfumurile, aurul, aurul… poveşti care stârneau deopotrivă mânia şi invidia.

Lupta de la Manzikert din 1071, în care turcii selgiucizi au înfrânt Bizanţul şi l-au luat pe împărat prizonier a fost o lovitură grea. A declanşat şi un şuvoi de mesaje din partea bizantinilor, împăraţii bizantini îi conjurau pe cavalerii din Occident să vină în ajutorul lor în numele unităţii creştine. Patriarhul de la Constantinopol i-a trimis mesaje urgente duşmanului lui de moarte occidental, papa, avertizându-l că, dacă va cădea Constantinopolul, mahomedanii păgâni vor năvăli direct la

Roma.

Între timp, economia europeană se îndreptase şi populaţia crescuse, dar obiceiurile europene nu ţinuseră pasul în două privinţe esenţiale. În primul rând, munca productivă nu era considerată potrivită pentru demnitatea nobililor; misiunea lor era să posede pământ şi să facă război. În al doilea rând, vechiul obicei tot mai decreta că, atunci când proprietarul moşiei murea, fiul lui cel mai mare moştenea întreg pământul, lăsându-i pe cei mai mici să se descurce cum pot. În mod ironic, obiceiul acesta de „primogenitură" era consolidat numai de un proces opus la nivelurile cele mai înalte, şi anume tendinţa regilor şi a prinţilor de a-şi împărţi teritoriul între fiii lor, ceea ce fragmenta regatele în unităţi tot mai mici. De pildă, Franţa se dizolvase în unităţi semisuverane numite comitate şi unităţi, încă şi mai mici, conduse de nobili mărunţi, numiţi castelani, a căror nobilitate consta în posesia unui castel şi a suprafeţei din jurul lui. Castelul nu putea fi împărţit între mai mulţi fii, astfel că, la acest nivel, nivelul la care lua naştere clasa cavalerilor, principiul „fiul cel mai mare moşteneşte tot" s-a generalizat[28].

În fiecare generaţie apărea aşadar un grup tot mai mare de nobili fără pământ, pentru care nu exista altă ocupaţie potrivită decât războiul şi cum invaziile erau tot mai rare, nu erau suficiente războaie. Vikingii, ultimul mare val de invadatori, nu mai reprezentau o ameninţare, deoarece în secolul al XI-lea se înghesuiseră deja şi se stabiliseră în Europa. „Ei" deveniseră „noi". Dar chiar şi aşa, sistemul continua să producă tot mai mulţi cavaleri.

---

28 Philip Daileader discută procesul fragmentării în Europa medievală în prelegerile 17-30 din seria sa audio The Early Middle Agesy The Teaching Company, Chantilly, Virginia, 2004. Vezi şi Columbia Encyclopaedia, ediţia 6, s.v. knight (n. a.).

Şi aici intră în scenă pelerinii, care se plâng de neajunsurile provocate de păgâni în Ţara Sfântă. În sfârşit, în anul 1095, papa Urban al II-lea a ţinut un discurs înflăcărat în aer liber, în faţa unei mănăstiri franceze numite Claremont. Le-a spus nobililor francezi, germani şi italieni reuniţi acolo că însăşi creştinătatea era în pericol. A prezentat în detaliu umilirile la care erau supuşi pelerinii creştini în Ţara Sfântă şi a făcut apel la oamenii de credinţă creştină să-i ajute pe fraţii lor să-i alunge pe turci din Ierusalim. Urban a sugerat ca aceia care vor porni spre est să poarte un semn în formă de cruce roşie ca simbol al strădaniei lor. Expediţia urma să se numească *croisade*, de la cuvântul *croix*, care înseamnă în franceză „cruce" şi de aici provine denumirea pe care au dat-o istoricii acestei întreprinderi: *cruciade*.

Concentrându-se asupra Ierusalimului, Urban a legat invadarea estului de pelerinaj, transformând-o astfel într-un act religios. Prin autoritatea investită în el ca papă, a declarat că oricine se va duce la Ierusalim să ucidă musulmani va primi o iertare parţială de păcate.

Ne putem uşor imagina cum trebuie să-i fi impresionat aceasta pe miile de cavaleri europeni fără stare, bătăuşi, disperaţi, psihologic vorbind:

— Du-te în Orient, tinere, spunea papa, dezlănţuie-ţi eul adevărat şi fii adevărata maşină uluitoare de ucis, aşa cum te-a pregătit societatea să fii, umple-ţi buzunarele cu aur fără să te simţi vinovat, ia pământul pe care ai fost născut să-l posezi şi, ca o consecinţă a tuturor acestor fapte – mergi în rai după ce vei muri!

Când cruciaţii au venit pentru prima dată în lumea musulmană, localnicii nu aveau idee cu cine au de-a face. La început au crezut că sunt mercenari recrutaţi din lumea interlopă a Balcanilor şi că lucrează pentru împăratul de la

Constantinopol. Primul conducător musulman pe care l-au întâlnit a fost un prinţ selgiucid, Kilij Arslan, care domnea în oraşul Niceea din Anatolia de Est, la o distanţă de aproximativ trei zile de mers de Constantinopol. Într-o zi din vara anului 1096, prinţul Arslan a primit informaţii că o mulţime de războinici cu înfăţişare ciudată intrase pe teritoriul lui; înfăţişare ciudată pentru că erau îmbrăcaţi aşa de sărăcăcios: câţiva dintre ei arătau ca nişte războinici, dar restul păreau însoţitori de diverse tipuri. Aproape toţi purtau un petic de stofă roşie în formă de cruce cusut pe haine. Arslan a pus să fie urmăriţi şi observaţi. A aflat că aceşti oameni îşi spuneau franci. Turcii şi arabii localnici le spuneau al-Ifranj. Interlopii susţineau că vin dintr-o ţară îndepărtată din vest ca să-i ucidă pe musulmani şi să cucerească Ierusalimul, dar mai întâi intenţionau să ocupe Niceea. Arslan şi-a dat seama pe ce drum voiau s-o apuce, a organizat o ambuscadă şi i-a strivit ca pe nişte furnici. A ucis mulţi dintre ei, a luat prizonieri o mulţime şi i-a alungat pe ceilalţi înapoi, în teritoriile bizantine. Fusese atât de uşor, că nici nu s-a mai gândit după aceea la ei.

Nu ştia că această „armată" nu era decât avangarda în zdrenţe a unei mişcări care avea să copleşească ţărmurile Mediteranei încă două secole de acum înainte. În timp ce papa Urban se adresase aristocraţiei în faţa mănăstirii, un vagabond pe nume Petre Sihastrul predicase acelaşi lucru pe străzi. Urban se adresase nobililor şi cavalerilor, dar era de presupus că orice creştin care se ducea la cruciadă putea primi iertarea păcatelor oferită de papă, astfel că Petre Sihastrul a reuşit să recruteze oameni din toate clasele sociale – ţărani, meşteşugari, negustori, chiar şi femei şi copii. „Armata" lui a pornit înainte de a se organiza armata formală, în parte şi pentru că „armata" lui

nu simţea foarte mare nevoie să fie organizată. Porniseră la drum să înfăptuiască lucrarea Domnului. Cu siguranţă, Dumnezeu va avea grijă de tot. Aceştia erau zecile de mii de cizmari, măcelari, ţărani etc. pe care Kilij Arslan reuşise să-i zdrobească.

Anul următor, Kilij Arslan a auzit că veneau alţi Franj, dar a ridicat din umeri nepăsător în faţa primejdiei. Însă cruciaţii de anul acesta erau adevăraţi cavaleri şi arcaşi conduşi de comandanţi greu încercaţi în lupte dintr-o ţară unde luptele nu încetau nicio clipă. Angajamentul lui Arslan cu ei s-a redus la o bătălie între cavaleria echipată uşor care trăgea cu arcurile în cavalerii medievali din Europa Occidentală, care erau pe atunci nişte adevărate tancuri blindate. Turcii i-au nimerit pe soldaţii francezi pedeştri, dar cavalerii formau blocuri defensive prin care săgeţile nu pătrundeau şi se mişcau încet, greoi, dar inexorabil înainte.

Au ocupat oraşul lui Arslan şi l-au alungat la una din rudele lui. Apoi cavalerii s-au împărţit, unii s-au îndreptat spre interiorul ţării, spre Edessa, restul au pornit de-a lungul coastei mediteraneene, spre Antiohia.

Regele Antiohiei a trimis un apel disperat regelui Damascului, un bărbat pe nume Daquq. Regele Damascului ar fi vrut să-l ajute, dar era neliniştit din cauza fratelui său, Ridwan, regele Alepului, care ar fi invadat şi jefuit Damascul dacă Daquq ar fi plecat de acolo. Conducătorul din Moşul a fost de acord să-i dea ajutor, dar s-a oprit pe drum să se lupte cu altcineva şi când a ajuns – cu întârziere – a început să se lupte cu Daquq, care ajunsese şi el, în sfârşit, tot cu întârziere, astfel că aceste două forţe musulmane au plecat acasă fără să fi ajutat deloc Antiohia. Din partea musulmanilor, aceasta a fost povestea primelor cruciade: o tragicomedie de rivalităţi

interne, desfăşurată în mai multe oraşe, unul după altul. După căderea Antiohiei, cavalerii s-au răzbunat pentru rezistenţa oraşului şi au ucis fără discriminare, apoi au pornit mai departe spre sud, spre un oraş numit Maarat.

Ştiind ce se întâmplase la Niceea şi la Antiohia, locuitorii din Maarat erau îngroziţi. Au trimis şi ei mesaje urgente verilor din apropiere, rugându-i să-i ajute, dar verii erau cât se poate de încântaţi să-i vadă pe lupii din Occident devorându-i pe locuitorii din Maarat, căci astfel fiecare spera să pună el mâna pe oraş, după ce Franj vor pleca de acolo. Aşa că Maarat a fost nevoit să-i înfrunte singuri pe Franj.

Cavalerii creştini au asediat oraşul şi l-au adus la disperare – dar în acelaşi timp au ajuns şi ei la disperare, pentru că au consumat toată mâncarea pe care au găsit-o în împrejurimi şi apoi au început să moară de foame. Era clar că nimeni nu-i va hrăni pe aceşti invadatori şi aceasta era problema unui asediu prelungit într-o ţară străină.

În cele din urmă, conducătorii Franjilor au trimis un mesaj în oraş dând asigurări populaţiei că nu vor face niciun rău nimănui, dacă deschid pur şi simplu porţile şi se predau. Notabilităţile oraşului au decis să se conformeze. Dar imediat ce au intrat în Maarat, cruciaţii au făcut mai mult decât un măcel: i-au fiert pe musulmanii adulţi şi au făcut supă din ei, iar pe copii i-au înfipt în ţepuşe şi i-au fript la frigare, în focuri deschise, după care i-au mâncat.

Ştiu că sună ca o propagandă cumplită pe care ar fi putut s-o inventeze musulmanii învinşi ca să-i ponegrească pe cruciaţi, dar ştirile referitoare la canibalismul cruciaţilor provin în acest caz atât din surse franceze, cât şi arabe. Martorul ocular franc Radulph din Caen, de exemplu, a povestit despre fiert şi despre friptul la grătar. Albert de Aix, prezent şi el la cucerirea oraşului Maarat, a

scris: „Nu numai că trupele noastre nu s-au sfiit să mănânce turci şi sarazini morţi; dar au mâncat şi câini!”[29] Ceea ce mă şochează în această afirmaţie este implicaţia că a mânca un câine este mai rău decât a mânca turci, ceea ce mă face să cred că acest Franj considera că turcii simt o specie diferită de a lui.

Este destul de surprinzător că nici după acest dezastru musulmanii nu au putut să se unească. Exemplele abundă. Conducătorul din Homs le-a trimis Franjilor cai în dar şi s-a oferit să-i sfătuiască ce să jefuiască în continuare (nu oraşul Homs!). Liderii sunniţi din Tripoli i-au invitat pe Franj să facă front comun cu ei împotriva şiiţilor. (Dar francezii au cucerit Tripoli.)

Când cruciaţii şi-au făcut apariţia pentru prima dată, vizirul egiptean al-Afdal i-a trimis o scrisoare împăratului bizantin, l-a felicitat pentru „întărire” şi le-a urat succes cruciaţilor! Egiptul era de mult timp angajat în luptă atât cu Selgiucizii, cât şi cu Abbasizii, iar al-Afdal chiar credea că noii veniţi nu vor face altceva decât să contribuie la cauza lui. Se pare că nici nu i-a trecut prin minte, decât când a fost prea târziu, că s-ar putea să fie chiar el în calea jafului. După ce Franj au cucerit Antiohia, vizirul Fatimid le-a scris şi i-a întrebat dacă poate să-i ajute cu ceva. Când cruciaţii au pornit spre Tripoli, Afdal a profitat de aceasta pentru a prelua

29 Amin Maalouf, The Crusades through Arab Eyes, Schocken Books, New York, 1984, pp. 38-40 (n. a.).

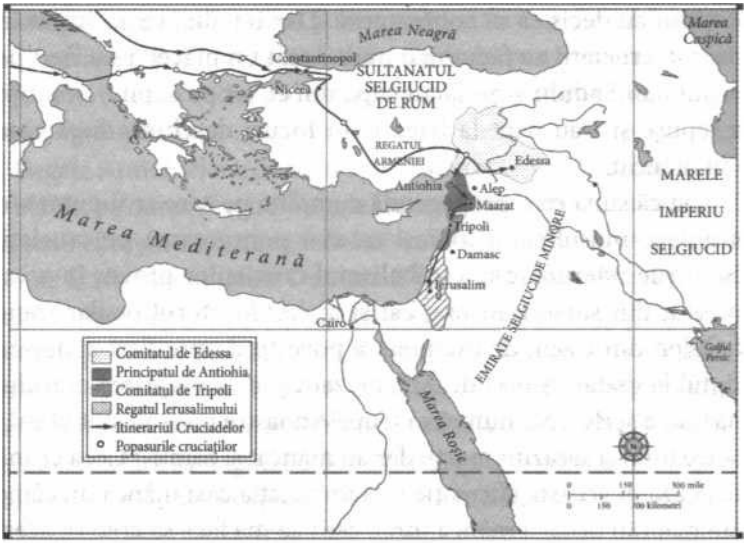

Teatrul de război al Cruciadelor

controlul asupra Ierusalimului în numele Califului Fatimid. Şi-a instalat acolo propriul guvernator şi le-a dat asigurări cruciaţilor că erau bineveniţi să viziteze Ierusalimul oricând doreau ca pelerini de onoare: se vor bucura de protecţia lui. Dar cruciaţii au răspuns că nu-i interesa protecţia lui, ci Ierusalimul, şi nu veneau „cu lăncile ridicate în sus”[30].

Cruciaţii au străbătut un ţinut în mare parte pustiu, căci reputaţia îi precedase. Oamenii din zona rurală fugeau la apropierea lor, locuitorii din oraşele mici se refugiau în oraşele mari, cu ziduri înalte de protecţie. Ierusalimul avea zidurile cele mai mari dintre toate oraşele, dar după un asediu de patruzeci de zile, cruciaţii au încercat şi aici aceeaşi stratagemă ca la Maarat – deschideţi porţile, nimeni nu va avea de suferit, le-au spus ei cetăţenilor – şi a funcţionat şi aici.

30 Ibidem, p. 46 (n. a.).

După ce au pus mâna pe oraş, cruciaţii s-au desfătat într-o orgie de adevărată baie de sânge, pe lângă care precedentul carnagiu părea o glumă blândă. Scriind despre victorie, un cruciat descrie cum se făceau stive de capete, mâini şi picioare pe străzi. Le numeşte „o privelişte minunată”. Cruciaţii, spune el, călăreau prin sânge de păgân până la glezne şi până la căpăstru[31]. Edward Gibbon, istoricul britanic care a scris cronica prăbuşirii Imperiului Roman, a spus despre cruciaţi că au ucis şaptezeci de mii de oameni acolo în două zile. Practic, niciunul din musulmanii din oraş nu a supravieţuit.

Cetăţenii evrei ai oraşului s-au refugiat în sinagoga lor centrală gigantică, dar, în timp ce se rugau să fie mântuiţi, cruciaţii au blocat toate uşile şi ferestrele şi au dat foc clădirii, arzând aproape toată comunitatea evreiască din Ierusalim dintr-o singură mişcare.

Nici creştinii nativi nu au avut o soartă mai bună. Niciunul dintre ei nu era membru al bisericii Romei, ci făceau parte din diverse biserici creştine orientale, precum cea greacă, armeană, coptă sau nestoriană. Cruciaţii îi considerau schismatici vecini cu erezia, iar cum ereticii erau aproape mai răi decât păgânii, au confiscat averile acestor creştini orientali şi i-au trimis în exil.

Ocuparea Ierusalimului a constituit punctul culminant al invaziei Franjilor. Cruciaţii victorioşi au proclamat Ierusalimul regat. Era cel mai important dintre cele patru mici state ale cruciaţilor, care au luat naştere în această zonă, celelalte fiind principatul Antiohiei şi comitatele Edessa şi Tripoli.

După ce au fost înfiinţate aceste patru state ale

31 Citat de Karen Armstrong în Holy War: The Crusades and Their Impact on Todays World, Anchor Books, New York, 2001, pp. 178-179 (n. a.).

cruciaţilor, a urmat un impas, care s-a desfăşurat sumbru câteva decenii. Ambele părţi au continuat să se înfrunte sporadic în aceste decenii, Franji au câştigat câteva lupte, dar au şi pierdut câteva. I-au bătut pe musulmani, dar au şi încasat câteva bătăi şi s-au certat unii cu alţii, exact aşa cum făceau şi musulmanii între ei. Uneori au încheiat alianţe temporare cu câte un prinţ musulman, pentru a obţine un avantaj împotriva unui rival.

S-au născut şi au murit alianţe ciudate. Într-o luptă, regele creştin Tancred din Antiohia s-a luptat cu emirul musulman Jawali din Moşul. O treime din forţele lui Tancred constau din luptători turci împrumutaţi de la conducătorul musulman din Alep, care era aliat cu Asasinii şi avea legături cu cruciaţii. Pe de altă parte, o treime din trupele lui Jawali erau cavaleri francezi împrumutaţi de la regele Baldwin din Edessa, care avea o rivalitate cu Tancred[32]. Şi aceasta era ceva tipic.

În tabăra musulmană, lipsa de unitate îţi tăia respiraţia. Era generată parţial de faptul că, la început, musulmanii nu vedeau dimensiunea ideologică a violenţei. Se simţeau atacaţi nu ca musulmani, ci ca indivizi, ca oraşe, ca ministate. Experienţa Franjilor era pentru ei o catastrofă oribilă, dar fără semnificaţie, ca un cutremur sau o invazie de şerpi.

Este adevărat că după carnagiul de la Ierusalim, câţiva predicatori au încercat să stimuleze rezistenţa musulmanilor, definind invazia ca război religios. Mai mulţi jurişti prestigioşi au început să rostească discursuri în care au folosit cuvântul *jihad* pentru prima dată de foarte mult timp, dar apelurile lor nu au avut audienţă la publicul musulman. Cuvântul jihad suna ciudat, pentru că nu mai

32 Karen Armstrong, Holy War..., p. 73 (n. a.).

fusese folosit de câteva secole, în parte şi datorită expansiunii rapide a islamului, ceea ce făcuse ca majoritatea musulmanilor să trăiască departe de frontiere, astfel că nu mai aveau duşmani cu care să lupte în numele jihadului. Vechiul sentiment al islamului opus întregii lumi cedase de mult locul sentimentului de islam ca întreaga lume. Cele mai multe războaie de care îşi putea aminti cineva se duseseră pentru mize mărunte cum ar fi bucăţi de teritoriu, resurse sau putere. Puţinele lupte care puteau fi considerate nobile, legate de idealuri, nu erau niciodată între islam şi altceva, ci în legătură cu al cui islam era islamul adevărat.

Dată fiind agitaţia din lumea musulmană, probabil că o anumită lipsă de unitate era inevitabilă; când au apărut Franjii în acest cuib de vipere, fracţiunile musulmane i-au încorporat în drama lor. Dar nu toată lipsa de unitate a fost spontană. În culise, Asasinii trăgeau sforile cu mult succes, semănând furtuna.

Chiar înainte de începerea cruciadelor, Hasan Sabbah îşi stabilise o a doua bază operaţională în Siria, condusă de un maestru subsidiar, pe care cruciaţii l-au cunoscut ca Bătrânul din Munţi, în momentul când au început cruciadele, practic, toţi cei care nu erau Asasini, îi urau pe Asasini. Toate puterile din ţară încercau să-i prindă. Printre duşmanii asasinilor erau şiiţii, sunniţii, turcii selgiucizi, egiptenii fatimizi, Califatul Abbasid. Întâmplător, cruciaţii duceau război împotriva aceloraşi grupări: şiiţi, sunniţi, turci selgiucizi, egipteni fatimizi şi Califatul Abbasid. Asasinii şi cruciaţii aveau acelaşi set de duşmani, aşadar, în mod inevitabil, au devenit aliaţi de facto.

În primul secol al invaziei cruciaţilor, de fiecare dată când musulmanii începeau să se mişte spre unitate,

Asasinii ucideau un personaj-cheie şi declanşau divergenţele din nou.

În anul 1113, guvernatorul din Moşul a convocat o conferinţă a liderilor musulmani pentru a organiza o campanie unită împotriva cruciaţilor. Dar chiar înainte să înceapă conferinţa, un cerşetor s-a apropiat de guvernatorul care se îndrepta spre moschee şi, prefăcându-se că cere de pomană, i-a înfipt un pumnal în piept. Şi acesta a fost sfârşitul campaniei unite.

În 1124, Asasinii l-au ucis pe al doilea cleric ca influenţă, care predica un nou jihad. În anul următor, un grup de pretinşi sufişti l-au atacat şi l-au ucis pe un alt predicator, cel mai influent susţinător al jihadului, primul din epoca lui care a reactualizat termenul.

În 1126, Asasinii l-au ucis pe al-Borsoki, puternicul rege al Alepului şi Mosulului, care, unind aceste două oraşe mari, crease nucleul potenţial al unui stat unit musulman în Siria. Borsoki îşi luase chiar măsuri de precauţie şi purta armură pe sub haine – ştia că Asasinii îi puseseră gând rău. Dar când falşii sufişti l-au atacat, unul dintre ei a strigat:

— Ţintiţi la gât!

Ştiau despre armura lui. Borsoki a murit în urma rănilor de la gât. Fiul lui a preluat imediat comanda şi ar fi putut salva statul pe cale să se nască, dar Asasinii l-au ucis şi pe el şi patru pretendenţi rivali la tron şi au aruncat din nou în război această parte a Siriei.

În timpul primelor cruciade s-a produs un număr uimitor de astfel de asasinate. Despre unele dintre asasinate nu s-a dovedit că au fost comise de Asasini, dar odată actualizată povestea teroriştilor, aceştia nici nu mai aveau nevoie să comită chiar ei actele de terorism. Puteau revendica orice crimă care purta amprenta lor şi o puteau

folosi în scopurile lor. Se pare că ţineau o evidenţă detaliată a activităţii, dar pentru că erau atât de secretoşi, nimeni din afară nu a avut acces la aceste înregistrări pe vremea lor, iar când cultul a fost în cele din urmă nimicit de mongoli în 1256, a fost distrus atât de temeinic, încât amintirea lor a fost aproape ştearsă de tot din istorie. De aceea, nimeni nu ştie cât de multe din crimele atribuite Asasinilor au fost comise chiar de ei. Zvonurile ne spun că au aruncat o umbră întunecată asupra timpurilor lor, dar nu vom şti niciodată amploarea impactului lor asupra cruciaţilor; documentele au dispărut.

Ceea ce în ultimă instanţă a întors valul împotriva Franjilor a fost o serie de lideri musulmani, unul mai mare decât cel dinaintea lui. Primul din această serie a fost generalul turc Zangi, care guverna la Moşul, apoi a ocupat şi Alepul şi a reunit mai multe alte oraşe sub conducerea lui, până când a putut să se intituleze în mod rezonabil rege al Siriei unite. Era pentru prima dată în cincizeci de ani când în Levant (porţiunea cuprinsă între Mesopotamia şi Egipt) exista o ţară musulmană mai mare decât un singur oraş cu împrejurimile lui.

Soldaţii îl venerau pe Zangi pentru că era arhetipul de soldat adevărat. Ducea un trai la fel de dur ca şi soldaţii lui, mânca ce mâncau şi ei, nu-şi dădea niciun fel de aere. Zangi a decis curând că musulmanii aveau un singur duşman comun şi a început să organizeze o campanie unificată împotriva acestuia. Mai întâi, a eliminat slăbiciunile din maşinăria lui: i-a dat afară pe linguşitori de la curtea şi pe curteni din armată. Şi, lucrul cel mai important, a construit o reţea de informatori şi propagandişti în toată Siria, care i-a ţinut pe guvernatori la respect.

În 1144, Zangi a cucerit Edessa, ceea ce l-a

transformat în erou al lumii musulmane. Edessa nu era cel mai mare oraş din Orient, dar era primul oraş cu dimensiuni remarcabile pe care musulmanii îl luau înapoi de la Franji şi, odată cu reocuparea Edessei, unul dintre cele patru „regate ale cruciaţilor” a încetat să mai existe. Prin Levant a trecut un val de speranţă. Prin Europa Occidentală a trecut un val de consternare şi de febră a războiului, care a inspirat un grup de monarhi să organizeze a Doua Cruciadă, dezamăgitor de ineficientă.

Zangi i-a sprijinit pe predicatorii care promovau jihadul, deoarece vedea jihadul ca un instrument pentru unificarea musulmanilor. Din păcate, Zangi nu se putea aşeza el însuşi în fruntea noului jihad, pentru că era un scandalagiu beţiv şi spurcat la gură. Exact calităţile care îl făceau apreciat de oamenii lui, constituiau o ofensă pentru cei mai mulţi ulema. Însă crease o mişcare anti-Franj pe care alt conducător pios ar fi putut s-o transforme într-un jihad adevărat.

Fiul şi succesorul lui, Nuruddin, avea calităţile care îi lipseau tatălui său. Deşi avea aceeaşi energie marţială ca şi tatăl său, Nuruddin era civilizat, diplomat şi credincios. A făcut apel la musulmani să se unească în jurul unui singur set de credinţe religioase (islamul sunnit) şi să facă din jihad misiunea principală a vieţii lor. A reînviat imaginea bărbatului drept şi pios care luptă nu pentru orgoliul lui, nu pentru putere, ci pentru comunitate. Redându-le musulmanilor sentimentul că aparţin unei singure Umma, le-a redat sensul destinului lor, călăuzind fervoarea către jihad, pe care un alt mare conducător putea s-o utilizeze pentru a fauri o victorie politică reală.

Acest conducător mai mare a fost Salah al-Din Yusuf ibn Ayub, cunoscut în general sub numele de Saladin, nepotul unuia dintre generalii de frunte ai lui Nuruddin. În

1163, Nuruddin l-a trimis pe unchiul lui Saladin să cucerească Egiptul, pentru a nu-l lăsa să cadă în mâinile cruciaţilor, iar generalul l-a luat cu sine şi pe nepotul său. Generalul a reuşit să cucerească Egiptul, dar a murit curând după aceasta, lăsându-l în locul lui la comandă pe nepotul său. Oficial, Egiptul aparţinea în continuare Califului Fatimid, dar puterea reală era exercitată de vizirul acestuia, iar curtea din Egipt l-a acceptat cu plăcere pe Saladin ca nou vizir, în mare parte pentru că avea numai douăzeci şi nouă de ani şi curtenii se gândeau că tinereţea şi lipsa lui de experienţă îl vor transforma în instrumentul lor.

Într-adevăr, Saladin manifestase puţine semne ale dorinţei de putere cât timp stătuse în umbra unchiului său. Retras din fire şi de o modestie care era aproape un defect, nu avea înclinaţii spre război. Imediat ce a preluat conducerea în Egipt, Nuruddin i-a spus să abolească dinastia Fatimidă şi acest ordin l-a mâhnit profund. Califul Fatimid de la vremea respectivă era un tânăr suferind în vârstă de douăzeci de ani, care de fapt nu conducea ţara. Era numai o marionetă, iar Saladin nu voia să-l facă să sufere. A respectat ordinele, dar a abolit califatul atât de blând, încât califul nici nu şi-a dat seama. Într-o vineri, Saladin a cerut ca toţi cetăţenii să se ridice în picioare în moschee şi să recite un jurământ în numele Califului Abbasid de la Bagdad. Nimeni nu o protestat şi astfel faptul a fost consumat. Tânărul şi fragilul calif a decedat curând din cauze naturale fără să afle că nu mai era decât un cetăţean oarecare, iar dinastia lui se încheiase. Moartea lui l-a lăsat pe Saladin singurul conducător al Egiptului.

A urmat apoi o serie întreagă de solicitări de întâlniri cu presupusul lui şef, de la care Saladin s-a eschivat. Nuruddin continua să aranjeze întâlnirile: Saladin continua

să găsească pretexte să nu fie prezent: tatăl lui era bolnav; el însuşi nu se simţea bine din cauza vremii – întotdeauna era câte ceva. În realitate, ştia că, dacă s-ar fi întâlnit faţă în faţă cu stăpânul lui, ar fi intervenit o ruptură între ei, deoarece acum el era bărbatul mai puternic, rege al unei ţări mai mari, liderul în devenire al cauzei musulmane şi nu voia să se certe pe această temă. Astfel, a menţinut iluzia că este subordonatul lui Nuruddin până când bătrânul s-a stins din viaţă. Atunci Saladin s-a proclamat şi rege al Siriei şi Egiptului. Unii dintre susţinătorii lui Nuruddin l-au blestemat şi l-au numit trădător, tânăr arogant, dar mergeau împotriva curentului istoriei. Salvatorul musulman sosise.

Acest Saladin era un bărbat plăpând, cu un aer gânditor şi cu ochi melancolici, dar când zâmbea, camera se lumina. Caritabil până la limita sărăciei, era umil cu cei umili, dar maiestuos cu cei puternici. Nimeni nu putea să-l intimideze, dar nu se străduia niciodată să-i intimideze pe cei asupra cărora avea putere. Ca lider militar, era foarte bun, fără a fi special. Puterea lui consta în faptul că oamenii îl adorau pur şi simplu.

Saladin plângea uneori când auzea veşti proaste şi se abătea adesea din drum ca să înfăptuiască acte de ospitalitate şi milostivire. O femeie Franj a venit odată la el disperată, pentru că bandiţii îi răpiseră fiica şi nu ştia cui să se adreseze ca să ceară ajutor. Saladin şi-a trimis soldaţii s-o caute şi a găsit-o la târgul de sclavi. Au răscumpărat-o şi au adus-o înapoi femeii, apoi cele două au plecat împreună în tabăra Franjilor.

În obiceiurile sale personale, Saladin era la fel de ascetic şi exigent cum fusese şi Nuruddin, dar cerea mai puţin de la ceilalţi. Era religios, dar îi lipsea dogmatismul care marcase personalitatea lui Nuruddin.

Asasinii s-au străduit din răsputeri să-l ucidă pe Saladin. De două ori au pătruns până la căpătâiul patului lui în timp ce dormea. Odată l-au rănit la cap, dar purta un guler de piele tare şi un coif de metal pe sub turban. După aceste două încercări, Saladin a decis să-i nimicească o dată pentru totdeauna pe Asasini. A instalat asediul în jurul fortăreţei lor din Siria, dar atunci…

S-a întâmplat ceva. Nimeni nu ştie nici până în ziua de astăzi ce anume. Unii spun că Sinon, şeful asirian al Asasinilor, i-a trimis o scrisoare unchiului matern al lui Saladin în care îi promitea că îi va ucide pe toţi membrii familiei dacă nu ridică asediul.

Sursele proprii ale Asasinilor afirmă că în mijlocul nopţii, după ce se înconjurase de paznici şi îşi luase toate măsurile posibile de precauţie împotriva asasinării, Saladin se trezise şi văzuse o umbră care trecea prin cortul lui şi găsise fixată pe pernă o bucată de hârtie pe care scria: „Eşti în puterea noastră”. Cu siguranţă că această poveste este apocrifa, dar faptul că oamenii o credeau ne dă o idee despre puterea pe care o dobândiseră Asasinii în imaginaţia populară. De astă dată însă, tactica obişnuită a Asasinilor le-a ricoşat în faţă, căci încercând de două ori să-l asasineze, nu au făcut decât să sporească legenda invincibilităţii lui.

Saladin s-a mişcat cu grijă, lăsând reputaţia sa să unească poporul şi să-i domolească pe duşmani. A luat înapoi cele mai multe dintre posesiunile cruciaţilor fără vărsare de sânge, prin încercuire, presiuni economice şi negocieri. În 1187, când în cele din urmă a pornit spre Ierusalim, a trimis mai întâi Franjilor o propunere să părăsească oraşul în mod paşnic. În schimb, creştinii care doreau să plece puteau să-şi ia bunurile şi să plece, creştinii care doreau să rămână puteau să rămână şi să-şi

practice nestingheriţi credinţa, lăcaşurile de cult ale creştinilor vor fi protejate, pelerinii vor fi bineveniţi şi vor putea să vină şi să plece oricând doresc. Cruciaţii au respins indignaţi propunerea de a preda Ierusalimul, principala lor realizare şi obiectivul acestor cruciade, astfel că Saladin a înconjurat oraşul şi l-a luat cu forţa, apoi a procedat aşa cum procedase şi califul Omar: fără masacre, fără jafuri, toţi prizonierii au fost eliberaţi contra unei răscumpărări.

Cu toată blândeţea sa, reocuparea Ierusalimului de către Saladin a anulat complet câştigurile primei cruciade, trezind un val de consternare în toată Europa şi a determinat alţi trei monarhi importanţi să organizeze vestita Cruciadă a Treia. Unul dintre aceştia a fost germanul Frederic Barbarossa, care a căzut de pe cal într-o apă adâncă de numai câţiva centimetri şi s-a înecat în drum spre Ţara Sfântă. Altul a fost Filip al II-lea al Franţei, care a ajuns până în Ţara Sfântă, a luat parte la cucerirea portului Acra, apoi s-a întors acasă epuizat. Şi aşa a rămas numai regele englez.

Richard I, cunoscut de conaţionalii săi drept Richard Inimă de Leu. Richard era un războinic formidabil, dar nu merita reputaţia de care se bucura acasă şi anume de model de cavalerism. îşi încălca uşor promisiunile şi făcea orice pentru a câştiga o luptă. El şi Saladin s-au tatonat reciproc timp de un an de zile, iar Richard a câştigat principala luptă în care s-au înfruntat, dar în momentul în care a instalat asediul Ierusalimului, în iunie 1192, bolile îi reduseseră forţa şi căldura îl făcea să gâfâie. Plin de compasiune, Saladin i-a trimis fructe şi zăpadă rece şi a aşteptat ca Richard să înţeleagă că nu avea suficienţi oameni să ocupe din nou Ierusalimul. În cele din urmă, Richard a căzut de acord cu Saladin asupra următoarelor

condiţii: musulmanii vor menţine Ierusalimul, dar vor proteja lăcaşurile de cult creştine, îi vor lăsa pe creştini să trăiască în oraş şi să-şi practice religia fără oprelişti, le vor permite pelerinilor creştini să vină şi să plece oricând doresc. Apoi Richard s-a îndreptat spre casă, precedat de vestea că repurtase un fel de victorie la Ierusalim: îl forţase pe Saladin să fie binevoitor. În realitate, obţinuse exact condiţiile pe care le oferise Saladin de la bun început.

După Cruciada a Treia nu s-a mai întâmplat nimic important, dacă nu punem la socoteală Cruciada a Patra din 1206, în care cruciaţii nici măcar nu au ajuns în Ţara Sfântă, pentru că s-au oprit în drum să cucerească şi să jefuiască Constantinopolul şi să-i pângărească bisericile. Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, febra cruciadelor scăzuse în Europa. Ulterior s-a stins de tot.

Istoricii numără în mod tradiţional opt cruciade de-a lungul a două sute de ani, dar în realitate grupuri mici de cruciaţi au venit pe tot parcursul acestei perioade. Aşadar, ar fi poate mai corect să spunem că aceste cruciade au durat aproximativ două sute de ani, cu opt perioade în care circulaţia s-a intensificat, de regulă deoarece un anumit monarh sau o coaliţie de monarhi a organizat o campanie. În aceste două secole, cruciadele au devenit o activitate continuă pentru europeni, unele familii îşi trimiteau unul sau doi fii în fiecare generaţie să lupte în Ţara Sfântă. Plecau la război când ajungeau la vârsta majoratului, nu atunci când pleca următoarea cruciadă.

Primul val de cavaleri europeni a ocupat câteva oraşe şi a întemeiat patru „regate ale cruciaţilor” cvasipermanente, după care viitorii cruciaţi din Anglia, din Franţa sau din Germania au avut întotdeauna un loc în care să se ducă şi o armată în care să intre dacă se

îndreptau spre răsărit. Firește, unii creștini din Europa Occidentală erau născuți în aceste regate, trăiau și mureau acolo, dar mulți veneau în Orient pentru câțiva ani, luptau un timp pentru cauză, făceau rost de ceva pradă și, dacă aveau noroc, se întorceau acasă. Cruciații au construit fortărețe impresionante de piatră, dar șederea lor în Orient a avut totdeauna un caracter de provizorat.

Unii islamiști radicali din zilele noastre (și câțiva comentatori occidentali semidocți) descriu cruciadele ca o mare ciocnire a civilizațiilor, care prefigurează tulburările de astăzi. Descoperă rădăcinile furiei musulmane moderne în acea epocă și în acele evenimente. Dar consemnările făcute de partea arabă în acele zile nu arată că musulmanii acelor vremuri gândeau în acest fel, cel puțin nu la început. Nimeni nu părea să vadă în cruciade o luptă fundamentală între islam și creștinătate – aceasta era linia istorică pe care o vedeau cruciații. În locul unei ciocniri între civilizații, musulmanii nu vedeau decât o mare urgie care se abătea asupra… civilizației. În primul rând, când se uitau la Franj, nu vedeau niciun fel de dovezi de civilizație. Un prinț arab pe nume Usamah ibn Munqidh îi descrie pe franci ca „niște bestii, superioare ca îndrăzneală și ardoare în luptă, dar în nimic altceva, exact așa cum animalele sunt superioare în putere și în agresiune”[33]. Cruciații i-au dezgustat atât de tare pe musulmani, încât au început să-i aprecieze mai mult pe bizantini, în comparație cu aceștia. După ce au înțeles motivele politice și religioase ale cruciaților, au început să facă distincție între „al Rum” (Roma – adică bizantinii) și „al-Ifranj”. În loc de „Cruciade”, musulmanii au numit această perioadă de violență Războaiele Franj.

33 Karen Armstrong, Holy War..., p. 39 (n. a.).

În zonele aflate sub atac, musulmanii s-au simţit, firește, amenințaţi de Franj, ba chiar îngroziţi de ei, dar nu au văzut în aceste atacuri niciun fel de provocare intelectuală la adresa ideilor şi credinţelor lor. Fără îndoială că aceste cruciade au fost o problemă foarte serioasă pentru musulmanii care trăiau de-a lungul coastelor de est ale Mediteranei, însă cruciaţii nu au pătruns niciodată adânc în lumea musulmană. De exemplu, nicio armată nu a ajuns vreodată la Meca sau la Medina, ci numai un grup mic de tâlhari conduşi de un renegat pe care chiar şi ceilalţi Franj îl priveau ca pe un pungaş demn de dispreţ. Cruciaţii nu au asediat niciodată Bagdadul şi nici nu au pătruns în Persia istorică. Oamenii din Khorasan, din Bactria şi de pe valea Indului au rămas absolut neatinşi de incursiuni şi în mare parte nici nu au ştiut de ele.

Mai mult chiar, cruciaţii nu au stimulat câtuşi de puţin curiozitatea musulmanilor pentru lumea Europei Occidentale. Nimeni nu şi-a consumat prea multă energie ca să afle de unde veneau aceşti Franj, cum arăta viaţa lor de acasă, în ce anume credeau. La începutul anilor 1300, Rashid al-Din Fazlullah, un evreu convertit la islam, a scris lucrarea *Collection of All Histories*, în care a inclus istoria Chinei, a Indiei, a turcilor, a evreilor, a persanilor preislamici, a lui Mahomed, a califilor şi a Franjilor, dar chiar şi la această dată târzie partea despre franci este superficială şi nedocumentată[34]. Pe scurt, cruciadele nu au adus niciun germen cultural în lumea islamică. Influenţa s-a exercitat aproape exclusiv într-un singur sens.

Dar ce a curs în sens contrar? Ei bine, cruciaţii au deschis oportunităţi pentru negustorii europeni în Levant

34 David Morgan, The Mongols, Blackwell, Malden, Massachussetts, 2007, p. 17 (n. a.).

şi în Egipt. În timpul războaielor Franj, comerţul între Europa şi Lumea Mijlocie s-a intensificat. Drept urmare, oamenii din locuri precum Anglia, Franţa şi Germania au obţinut obiecte exotice disponibile în

Orient, produse alimentare exotice ca nucşoară, cuişoare, piper negru şi alte condimente, precum şi mătase, satin şi o ţesătură confecţionată dintr-o plantă minunată, numită bumbac.

Negustorii, pelerinii şi cruciaţii europeni (aceste categorii nu erau întotdeauna distincte) care se întorceau în Europa, povesteau despre bogăţiile lumii musulmane şi ale unor ţări încă şi mai îndepărtate, precum India, şi despre „insulele Indiei" cu o aură aproape de mit. Aceste povestiri au deschis apetitul europenilor pentru călătorii, consecinţe uriaşe de-a lungul anilor.

Dar în Lumea Mijlocie, pe măsură ce urgia cruciadelor s-a stins, a început să se prefigureze o altă nenorocire, de-a dreptul catastrofală.

Atacul dinspre Est

Mongolii erau originari din stepele Asiei Centrale, o prerie vastă fără copaci, cu un sol arid şi puţine cursuri de apă. Peisajul excludea practicarea agriculturii, dar era perfect pentru creşterea oilor şi a cailor, astfel că mongolii se hrăneau cu carne, lapte şi brânză de oaie, foloseau bălegarul drept combustibil şi aveau boi care le trăgeau căruţele. Nu aveau oraşe sau tabere permanente, trăiau într-o continuă mişcare, dormind în colibe de pâslă numite iurte, pe care le puteau demonta şi transporta foarte uşor.

Mongolii erau strâns înrudiţi din punct de vedere etnic, lingvistic şi cultural cu turcii; istoricii îi grupează adesea împreună, sub denumirea de triburi turco-mongole. În măsura în care pot fi analizaţi separat, se poate spune că turcii trăiau mai departe, spre vest, iar mongolii mai

ales spre est. Acolo unde teritoriile lor se suprapuneau, etniile se amestecau.

De-a lungul secolelor, în stepe s-au format şi s-au dizolvat mai multe imperii nomade şi confederaţii tribale, care nu aveau un nucleu principal al unităţii care să le ţină laolaltă. În zilele Republicii Romane, un grup de triburi turco-mongole, numite Hsiung-nu, s-au unit şi au alcătuit o forţă atât de redutabilă, încât primul împărat al Chinei unificate a pus un milion de oameni să construiască Marele Zid ca să-i ţină la distanţă. Întrucât nu mai puteau să facă raiduri spre est, triburile Hsiung-nu au pornit spre vest şi în momentul în care au ajuns în Europa, aceşti nomazi din stepe au fost cunoscuţi sub numele de huni. Sub conducerea lui Attila au devastat tot drumul spre Roma, după care s-au dizolvat.

În primele zile ale islamului, o serie de confederaţii turce slab definite dominau stepele, dar, din momentul în care au pornit spre sud, s-au transformat în dinastii musulmane, precum Ghaznavizii şi Selgiucizii.

Mongolii făceau raiduri în lumea chineză de multe secole şi mai multe dinastii chineze îi ţinuseră în frâu plătindu-i ca să stea departe, asmuţindu-i pe şefii de trib mongoli unii împotriva altora şi finanţând răzmeriţe împotriva şefilor de trib aflaţi la putere. În felul acesta îi menţinuseră pe mongoli dezbinaţi deşi, ca să spunem adevărul, mongolii, ca tribali nomazi, în general, nu aveau nevoie de prea mult ajutor din afară ca să stea dezbinaţi.

Apoi, în preajma anului 560 d.Hr. (1165), s-a născut strălucitul şi charismaticul Temugin. Istoria îl cunoaşte drept Chenghez Khan (în Occident, Genghis-Han), ceea ce înseamnă „conducător universal”, titlu pe care şi l-a atribuit abia la patruzeci de ani.

Tatăl lui Genghis era şef de trib, dar fusese asasinat

pe când Genghis avea numai nouă ani. Sprijinitorii lui s-au îndepărtat şi familia a cunoscut vremuri grele. Timp de câţiva ani, Genghis, mama lui cu fraţii şi surorile mai mici au fost nevoiţi să trăiască hrănindu-se cu fructe sălbatice şi animale mici, ca marmote şi şoareci de câmp. Dar chiar şi aşa, ucigaşii tatălui lui simţeau că ar fi mai în siguranţă dacă băiatul nu ar mai apuca să crească, astfel că l-au hăituit în toţi anii adolescenţei, ba chiar l-au şi prins o dată, însă băiatul scăpase şi se făcuse mare, făcându-i apoi pe duşmanii tatălui lui să-şi regrete amarnic fapta.

În acest timp, şi-a atras câţiva tovarăşi apropiaţi, numiţi *nokar*. În ţările vorbitoare de persană, acest cuvânt a ajuns să însemne mai târziu „argat angajat”, dar pe vremea lui Genghis însemna „tovarăş de arme”. Important de menţionat este faptul că aceşti *nokar*-i ai lui Genghis nu ţineau de niciun trib sau clan. Ceea ce îi ţinea laolaltă era charisma unui singur om, astfel încât Genghis avea în *nokar*-ii lui germeni unei organizaţii care trecea dincolo de loialitatea tribală şi l-a ajutat în cele din urmă să-i unească pe mongoli într-un singur popor sub conducerea lui.

În anul 607 d.Hr. (1211), mongolii lui Genghis au atacat Imperiul vechi şi decrepit al chinezilor Sung şi au pătruns în el ca un cuţit fierbinte într-o bucată de unt. Şapte ani mai târziu, în 614

(1218), mongolii au intrat în istoria Lumii Mijlocii.

În ce fel de lume au ajuns? Ei bine, după ce Selgiucizii au cucerit lumea musulmană, în urma lor au venit alte triburi turce care au pornit de la vechile cuceriri şi au întemeiat noi regate la frontieră. Unul dintre aceste regate tocmai se înfiripase în Transoxiania şi părea să fie un reper important în zonă. Era regatul Şahilor Khwarazmieni. Regele lor, Alaudin Mohammed, se considera un mare strateg militar şi, în aroganţa lui, a

decis să le dea mongolilor o lecţie. Pentru început, a interceptat 450 de negustori care călătoreau prin regatul lui sub protecţia mongolilor. I-a acuzat pe aceşti sărmani negustori că spionează pentru mongoli, i-a ucis şi le-a luat mărfurile, dar a lăsat în mod deliberat un om să scape, astfel încât să poată duce înapoi la Genghis vestea masacrului. O căuta cu lumânarea.

Conducătorul mongol a trimis trei soli în vest cerând despăgubiri. Era probabil ultima dată când Genghis se arăta atât de îngăduitor. Iar acum Alaudin a comis cu adevărat cea mai mare greşeală. L-a executat pe unul dintre soli şi i-a trimis pe ceilalţi doi înapoi după ce le-a smuls bărbile. În această zonă, nu există insultă mai mare pentru un bărbat, decât să-i smulgi barba. Alaudin ştia foarte bine acest lucru, dar dorea să-i insulte, deoarece dorea să aibă parte de o bătălie – şi a avut. În anul 615 d.Hr.

(1219) catastrofa s-a declanşat.

Auzim vorbindu-se adesea despre „hoardele" mongole, cuvânt care evocă imagini ale unor mulţimi dezlănţuite de sălbatici conturându-se la orizont şi copleşindu-şi numeric victimele. În realitate, *borde* este un cuvânt turcie simplu care înseamnă „tabără militară". De fapt, mongolii nu aveau armate foarte numeroase. Câştigau bătăliile prin strategie, ferocitate şi, da, prin tehnologie. De exemplu, când atacau cetăţi fortificate, foloseau maşini de asediu sofisticate obţinute de la chinezi. Aveau arcuri „compozite" făcute din mai multe straturi de lemn lipite laolaltă, care puteau să tragă mai tare şi mai departe decât arcurile folosite în lumea „civilizată". Caii lor erau robuşti şi rapizi, dar relativ mici, astfel că războinicii mongoli se puteau agăţa de cal cu picioarele, se lăsau pe o parte şi trăgeau cu arcul de sub pântecele

calului, folosind corpul animalului ca scut. Mongolii puteau să călărească zile şi nopţi la rând, dormeau în şa şi se hrăneau cu sângele din venele de pe gâtul calului, astfel că, după ce jefuiau un oraş, puteau să apară pe neaşteptate în faţa unui alt oraş aflat la mare distanţă atât de repede, încât parcă aveau puteri supranaturale. Uneori, mongolii duceau cu ei cai în plus cu manechine în şa, pentru a crea impresia că numărul luptătorilor este mai mare: era şi acesta un truc militar.

În anul 615 d.Hr. (1219) Alaudin Mohammed avea sub comanda lui mult mai mulţi luptători decât Genghis, dar uriaşa lui armată nu i-a servit la nimic. Genghis a zdrobit-o şi l-a obligat pe Alaudin să fugă ca să-şi salveze viaţa. Fragmentele din armata împrăştiată a turcilor Khwarazmieni s-au transformat în bande de tâlhari, care au pornit spre vest, tulburând legea şi ordinea şi reuşind chiar să-i scoată pe cruciaţi din fortăreţele lor, prefigurând ceea ce avea să urmeze. Genghis a trecut prin foc Transoxiania, teritoriile de pe ambele maluri ale râului Amudaria şi a distrus oraşe vestite precum Buhara, unde începuse cu două secole mai înainte renaşterea literaturii persane. A ras de pe suprafaţa pământului vechiul oraş legendar Balk, cunoscut în Antichitate drept „Mama Oraşelor”, şi a aruncat biblioteca acestuia în râul Amudaria – sute de mii de volume în manuscris au fost luate de ape.

A pornit apoi împotriva Khorasanului şi a Persiei, iar aici mongolii au comis im adevărat genocid, căci niciun alt cuvânt nu pare

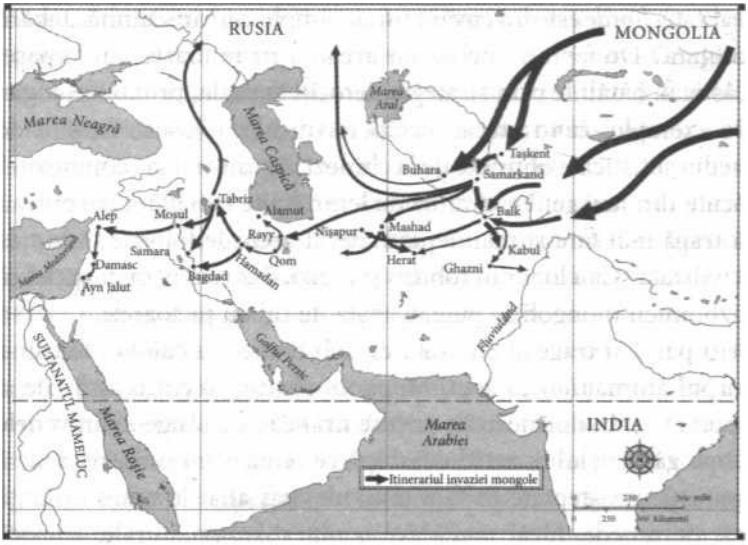

Invaziile mongolilor în lumea islamică

potrivit. Scriind la scurt timp după aceasta despre evenimentele în chestiune, istoricul musulman Sayfi Heravi a spus că mongolii au ucis 1 747.000 de oameni atunci când au jefuit oraşul Nişapur, omorând absolut tot ce le-a ieşit în cale, chiar şi câinii şi pisicile, în oraşul Herat, a făcut 1 600.000 de victime. Un alt istoric persan, Juzjani, afirmă că la Herat au murit 2 400.000 de oameni. Fireşte că aceste cifre sunt umflate. Herat şi Nişapur nu puteau avea un asemenea număr de locuitori în preajma anului 1220[35].

Totuşi, poate că cifrele nu erau chiar aşa de umflate cum pot să pară, deoarece atunci când mongolii au năvălit în lumea islamică, oamenii au fugit din calea lor – nu aveau încotro. Mongolii ardeau câmpurile, distrugeau recoltele, le luau vitele ţăranilor şi, în cadrul strategiei de război, răspândeau povestiri despre furia lor ucigaşă. Doreau ca

35 David Morgan, The Mongols, pp. 64-71.

veştile despre isprăvile lor şi frica să circule repede, astfel încât următorul oraş pe care îl vor ataca să nu mai opună nicio rezistenţă.

Un oraş din nordul Afghanistanului pe care l-au atacat se numeşte astăzi – de fapt, nu ştiu cum se numea iniţial – Shari Gholghola – Oraşul Ţipetelor şi tot ce se mai vede astăzi acolo este un morman de ruine, de noroi şi de bolovani. Aşadar, este foarte posibil ca atunci când mongolii au atacat oraşe mari precum Herat, acesta să fi fost plin până la refuz de refugiaţi veniţi de pe o rază de câteva sute de km în jur. Şi este posibil ca atunci când aceste oraşe s-au predat în cele din urmă, acolo să nu fi pierit numai populaţia lor, ci şi cea din zona înconjurătoare.

Nu se poate spune precis câţi oameni au murit. Cu siguranţă că nu s-a dus nimeni pe câmpul de luptă să numere morţii. Dar chiar dacă aceste cifre nu sunt statistici reale, ne pot oferi o impresie cu privire la amploarea măcelului, la sentimentul pe care îl încercau cei care supravieţuiau în urma unor asemenea masacre, a unor astfel de orori. Nimeni nu relatase astfel de poveşti despre turcii Selgiucizi sau despre alte triburi turce anterioare. Invazia mongolă era în mod clar un dezastru la altă scară.

Indiferent pe ce se bazau cifrele, trebuie să fi fost un oarecare adevăr în ele. Două istorii terminate în preajma anului 658 d.Hr. (1260), una la Bagdad, cealaltă la Delhi, oferă aproape aceeaşi relatare a ororilor şi aproximativ aceleaşi statistici ale morţilor. Cei doi istorici nu puteau avea cunoştinţă unul de altul şi au scris mai mult sau mai puţin în acelaşi timp, deci nu puteau să se inspire unul de la altul. Amândoi repovesteau ceea ce plutea în aer, ceea ce spuneau oamenii din Bagdad sau din Delhi.

Când au atacat Persia, mongolii au distrus, printre altele, *qanat*-ele, vechile canale subterane care, pentru o societate agricolă fără cursuri de apă, era sângele vieţii. O parte din *qanat-e* au fost distruse de-a dreptul, altele au fost umplute cu nisip şi au dispărut ulterior, pentru că nu a mai fost nimeni care să le repare. Când geograful arab Yaqut al-Hamawi a făcut o descriere a Iranului de vest, a Afghanistanului de Nord şi a republicilor de la nord de fluviul Amudaria cu câţiva ani înainte de invazia mongolă, vorbise despre ţinuturi fertile şi înfloritoare. Câţiva ani după invazie era un deşert. Aşa este şi astăzi.

Genghis nu a mai apucat să ducă la capăt toate distrugerile comise de mongoli. A murit în anul 634 d.Hr. (1227), iar după moartea lui, imperiul a fost împărţit între diverşii lui gineri şi fii, care au continuat holocaustul. Nucleul lumii musulmane a căzut în mâinile nepotului lui Genghis, Hulagu, şi, întrucât nu tot teritoriul fusese cucerit încă, acesta a continuat cuceririle de unde le lăsase bunicul său.

O ştire interesantă despre holocaustul comis de mongoli datează din anul 653 d.Hr. (1256), când Hulagu trecea prin Persia. Un jurist musulman din apropiere de Alamut i s-a plâns hanului mongol că trebuie să poarte tot timpul o armură pe sub haine, de teama Asasinilor care îşi aveau sediul în apropiere. Puţin mai târziu, doi *fedayini* (agenţi sinucigaşi ai Asasinilor), deghizaţi în călugări, au încercat să-l ucidă pe Hulagu şi au dat greş. Ar fi putut la fel de bine să încerce să-i smulgă barba. Cultul care putea ucide *pe oricine* se întâlnise cu armata care putea ucide *pe toată lumea*. Hulagu s-a oprit din înaintarea lui spre vest şi a luat cu asalt fortăreaţa Alamut. Apoi le-a făcut Asasinilor ceea ce făcuseră mongolii şi aveau să facă multor altora: i-au distrus fizic; le-au distrus fortăreaţa: le-au distrus

documentele, bibliotecile, toate hârtiile – din acel moment, ameninţarea Asasinilor a luat sfârşit[36].

După ce i-a anihilat pe Asasini, Hulagu a pornit mai departe spre Bagdad. A trimis o scrisoare de ameninţare Califului Abbasid în care, după cum afirmă istoricul Rashid al-Din Fazlullah, spunea: „Trecutul s-a dus. Distruge-ţi meterezele, umple-ţi şanţurile, predă regatul fiului tău şi vino la noi… Dacă nu urmezi sfatul nostru… pregăteşte-te! Când îmi voi conduce trupele mânioase împotriva

Bagdadului, chiar dacă te vei ascunde în cer sau în pământ, am să te nimicesc. Nu am să las nicio fiinţă vie în regiunea ta, am să-ţi trec prin foc oraşul şi ţara. Dacă vrei să ai milă de capii vechilor familii, urmează sfatul meu”.

Dar Califatul Abbasid dăduse semne de revigorare în ultima vreme şi câte un calif deţinea din când în când o putere reală şi avea trupe adevărate. Califul aflat la putere în momentul respectiv era unul dintre cei mai semeţi. În aroganţa lui, i-a răspuns lui Hulagu aşa: „Tinere, abia ai ajuns la vârsta majoratului şi speri să trăieşti pentru totdeauna. Tu… crezi că domnia ta este absolută… Vii cu strategie, cu trupe şi cu lasouri, dar cum o să prinzi o stea? Nu ştie prinţul că de la est la vest, de la rege la cerşetor, toţi cei care se tem de Dumnezeu şi îl venerează pe Domnul sunt slujitorii acestei curţi şi soldaţi în armata mea? Când am să-i chem pe toţi cei care sunt împrăştiaţi să vină împreună, mai întâi mă voi răfui cu Iranul şi apoi

36 Secta lui Sabbah a reînviat ca Nizari Ismaili, a câştigat noi adepţi şi a crescut din nou, dar s-a transformat într-o mişcare pentru pace şi astăzi este una dintre cele mai progresiste secte ale islamului, dedicată ştiinţei şi învăţământului. Liderul se numeşte Agha Khan, iar Ismai’ili conduc universitatea „Agha Khan” din Pakistan, unul dintre cele mai importante centre de învăţătură din lumea islamică: totul se schimbă (n. a.).

îmi voi îndrepta atenţia spre Turan şi voi pune toate lucrurile la locul lor”[37].

Atacul împotriva Bagdadului a început la 3 februarie 1258. La 20 februarie Bagdadul nu era cucerit, ci era deja mort. Mongolii aveau o interdicţie împotriva vărsării sângelui regal; era împotriva tradiţiilor lor; ei nu făceau aşa ceva. De aceea, i-au înfăşurat pe calif şi pe membrii familiei sale în covoare şi i-au omorât în bătaie. Cât despre cetăţenii Bagdadului, mongolii i-au ucis practic până la unul. Singura ambiguitate în legătură cu aceasta este legată de numărul de oameni ucişi de mongoli la Bagdad. Sursele musulmane vorbesc despre opt sute de mii. Hulagu însuşi este ceva mai modest: într-o scrisoare adresată regelui Franţei susţine că a ucis numai două sute de mii. Indiferent cum a fost, oraşul ca atare a fost ars până în temelii, căci Hulagu îşi ţinea promisiunile. Toate bibliotecile, şcolile şi spitalele, toate arhivele şi documentele oraşului, toate artefactele civilizaţiei păstrate acolo, toate dovezile marelui val al civilizaţiei islamice din perioada ei de aur au pierit fără urmă.

Numai o singură putere reuşea să se opună înaintării mongolilor şi aceasta era Egiptul. Nimeni altcineva nu i-a învins vreodată pe mongoli într-o confruntare militară, nici acolo, nici în altă parte.

Descendenţii lui Saladin continuau să domnească în regiune atunci când a început măcelul mongol, dar în 1253 prezentau bolile tipice ale unei dinastii îmbătrânite: tronul era ocupat de bărbaţi slabi şi răsfăţaţi şi înconjurat de rivali prădători. Şi într-o zi regele a murit fără să lase un moştenitor clar. Soţia lui, Shajar al-Durr a preluat puterea

37 O relatare a jefuirii Bagdadului este oferită de istoricul Rashid al-Din Fazlullah (1247-1318) şi apare în lucrarea The Middîe East and Islamic World Readery Grove Press, New York, 2003, p. 49 (n. a.).

scurt timp ca sultan, dar apoi mamelucii, acel corp de elită al soldaţilor sclavi, s-au unit şi au ales pe cineva dintre ei ca să se însoare cu ea, devenind astfel sultanul de fapt.

Chiar atunci Hulagu distrugea Bagdadul. Când a terminat, a pornit spre sud, urmând calea bine cunoscută a cuceritorilor. Dar cel mai mare general mameluc al Egiptului, Zahir Baybars, l-a înfruntat pe Hulagu la Ayn Jalut, ceea ce înseamnă „Izvorul lui Goliat”. Conform legendei, în vremurile biblice, David îl învinsese pe Goliat în acel loc. Acum, în 1260, Baybars era noul David, iar Hulagu noul Goliat[38].

David a câştigat din nou. (întâmplător, musulmanii au folosit un nou tip de armă în această bătălie: tunul de mână sau, cum îi spunem noi acum, pistolul. S-ar putea ca aceasta să fi fost prima bătălie în care au fost folosite tunurile cu un efect semnificativ.)

Între timp la Cairo, Shajar al-Durr şi soţul ei s-au ucis cumva unul pe altul la baie. Detaliile sordide au rămas neclare. Baybars, acoperit de glorie după victoria de la Ayn Jalut, a venit înapoi tocmai în acest moment de confuzie şi a preluat controlul întemeind aşa-numita dinastie a Mamelucilor.

Mamelucii, după cum am menţionat, erau sclavi, de regulă turci, aduşi la palat de mici copii şi pregătiţi în toate artele militare, în istoria Lumii Mijlocii s-a întâmplat foarte des ca un mameluc să-şi răstoarne de la putere stăpânul şi să-şi întemeieze propria dinastie. Dar cea pe care a întemeiat-o Baybars era diferită.

Nu era o dinastie propriu-zisă, deoarece principiul succesiunii nu era de la tată la fiu. De fiecare dată când

38 Armata mamelucilor era mult mai mare decât a lui Hulagu, dar succesul formidabil al mongolilor facea din ei un adevărat Goliat în orice confruntare (n. a.).

murea sultanul, cercul lui intim alcătuit din cei mai puternici mameluci alegea pe unul dintre ei drept următorul sultan. Între timp, noi mameluci se ridicau în rang prin merite, ajungând în cercul restrâns al celor mai puternici mameluci, poziţie din care oricare dintre ei putea deveni sultan. Aşadar, Egiptul nu era condus de o familie, ci de o corporaţie militară care îşi împrospăta necontenit rândurile cu noi mameluci. Era o meritocraţie şi sistemul funcţiona. În timpul mamelucilor, Egiptul a devenit o ţară de frunte în lumea arabă, statut pe care nu l-a pierdut cu adevărat niciodată.

Deşi mongolii au cucerit lumea islamică într-un singur val, musulmanii au ajuns în final să-i învingă pe mongoli, nu luându-le înapoi teritoriile, ci prin convertire la credinţă. Prima convertire a avut loc în 1257 şi a fost cea a unui han pe nume Berke. Unul dintre succesorii lui Hulagu, Tode Mongke, nu numai că s-a convertit, dar s-a declarat chiar sufist. După aceasta, casa domnitoare mongolă din Persia a produs mai mulţi conducători cu nume musulmane. În 1295, Mahmoud Ghazan a moştenit tronul persan. Fusese budist, dar s-a convertit la islamul şiit, iar nobilii lui i-au urmat curând exemplul; descendenţii lui au domnit în Persia ca dinastia Muslim Il-Khan.

După convertire, Ghazan le-a spus nobililor mongoli să-i lase în pace pe localnici.

— Eu nu-i protejez pe ţăranii persani, i-a asigurat el. Dacă este nevoie, putem să-i jefuim pe toţi – nimeni nu are mai multă putere decât mine să facă acest lucru. Haideţi să-i jefuim împreună! Dar dacă îi prădaţi pe ţărani, dacă le luaţi boii şi seminţele, dacă le distrugeţi recoltele – ce veţi face în viitor? Iar atunci când le bateţi şi le torturaţi nevestele şi copiii trebuie să vă gândiţi că, aşa cum nevestele şi copiii noştri ne sunt dragi nouă, tot aşa ai lor

le sunt dragi lor. Sunt şi ei fiinţe umane la fel ca noi1.

Nu sună a ceva ce ar fi spus Hulagu sau Genghis-Han. Cuvintele lui Ghazan erau un mic semnal că, în urma holocaustului provocat de mongoli, islamul şi civilizaţia sa urmau să revină totuşi la viaţă.

David Morgan, *op*. cită. 146 (n.a.).

Capitolul 10 *Renaşterea* y

661 – 1008 d.Hr. 1263 – 1600

Holocaustul mongol nu a fost ca Evul Mediu din Europa. Nu s-a instalat încet şi nici nu s-a încheiat treptat. A fost o explozie cumplită, dar scurtă, la fel ca Moartea Neagră care a bântuit Europa în secolul al XIV-lea sau Războaiele Mondiale care au zguduit întreaga lume în secolul XX.

Istoricul Bernard Lewis de la Princeton, printre alţii, a considerat că aceasta înseamnă că mongolii nu au fost chiar atât de răi, la urma urmelor. Da, au distrus oraşe întregi, dar să ne uităm şi la partea bună: au lăsat oraşe întregi intacte. Lewis a afirmat chiar că, „după standardele moderne", distrugerile provocate de mongoli au fost „banale". Argumentul lui se bazează în parte pe faptul că, în interiorul lumii musulmane, civilizaţia islamică i-a absorbit rapid pe mongoli. Cei care au domnit în cele din urmă în Persia au devenit dinastia şiită benignă Il-Khan. Convertindu-se la religia supuşilor lor, mongolii au adus chiar o briză proaspătă, un spirit nou, un mănunchi de idei noi în lumea islamică.

Toate acestea sunt foarte adevărate, dar este puţin ca şi cum ai spune că Războaiele Mondiale din secolul XX au fost, în ultimă instanţă, „banale" deoarece, chiar dacă milioane de oameni au fost ucişi, milioane de oameni au rămas în viaţă şi chiar dacă ţări precum Rusia, Germania, Franţa şi Marea Britanie au fost devastate, s-au refăcut

repede şi uită-te la ele acum!

Genghis-Han şi succesorii lui imediaţi şi-au câştigat admiraţia şi pentru faptul că au comis asasinatele în masă ca o strategie de luptă iscusită, nu din pură cruzime, distrugând anumite oraşe pentru ca altele să se predea fără luptă. Când citeşti astfel de analize, ai putea presupune că mongolii s-au străduit din răsputeri să evite orice vărsare inutilă de sânge!

Este adevărat, cuceritorii mongoli cei mai vestiţi, de la Genghis la Hulagu, par aproape buni în comparaţie cu descendentul lor, Timur Lenk (Tamerlan pentru occidentali), care a pornit din Asia Centrală la sfârşitul secolului al XIV-lea şi a declanşat o campanie sălbatică, curmând nenumărate vieţi. Timur a reprezentat ultima izbucnire a ororii care începuse cu Genghis-Han, ca unul dintre monştrii din filme care mai dă o dată din coadă după ce pare mort şi cu această nouă zvâcnire mai declanşează un nou val de distrugeri.

Pentru Timur, vărsarea de sânge nu era numai o strategie de luptă vicleană. Se pare că se desfăta cu ea ca atare. El a fost acela (nu Genghis) încântat să construiască piramide din capete de om în faţa porţilor marilor oraşe pe care le jefuise. Tot el a fost acela care îi executa pe prizonieri aruncându-i încă în viaţă în turnuri înalte, fără ferestre, până când acestea se umpleau. Timur a hăcuit şi a măcelărit, croindu-şi drum prin Asia Mică, apoi a hăcuit şi a măcelărit mergând înapoi spre India, unde a lăsat atât de multe cadavre să putrezească în drumul spre Delhi, încât regiunea a devenit de nelocuit timp de mai multe luni. Măcelul lui este mult prea teribil ca să treacă nemenţionat în orice istorie a lumii, dar nu merită consideraţii prea îndelungate, deoarece a fost, în esenţă, fără rost: a venit, a văzut, a ucis, iar după aceea a murit,

uriaşul lui imperiu s-a fărâmiţat imediat şi nimeni nu-şi mai aminteşte prea mult despre el, decât că era înfricoşător.

Da, ca întruchipare a sălbăticiei pure, Genghis-Han pare blând în comparaţie cu descendentul său, Timur (cel puţin, Timur susţinea că Genghis este strămoşul lui, deşi linia de descendenţă este obscură). Dar cuceririle mongole originale au avut un impact mai mare: au modificat cursul istoriei.

În primul rând, au aprins scânteia crizei în teologia musulmană, iar unele reacţii la această criză au avut ramificaţii cu care ne luptăm şi astăzi. Această criză îşi avea rădăcinile în faptul că teologii şi învăţaţii musulmani şi musulmanii, în general, simţeau de mult timp că succesele militare ale islamului dovedesc că revelaţiile sunt adevărate. Ei bine, dacă victoria însemna că revelaţiile sunt adevărate, atunci ce însemna înfrângerea?

Musulmanii nu mai avuseseră parte de înfrângeri atât de cumplite nicăieri în lume, nici în coşmarurile lor. Istoricul Ibn al-Athir a numit măcelul mongol „un dezastru cumplit" aşa cum lumea nu va cunoaşte poate niciodată „de acum până la sfârşit". Un alt istoric musulman important a afirmat că năvălirea mongolilor prefigura sfârşitul lumii. După altul, victoriile mongolilor dovedeau că Dumnezeu îi abandonase pe musulmani[39].

Cel puţin, cruciaţii erau creştini, dar mongolii? Nu erau nici măcar „un popor din carte". Victoriile ridicau o enigmă dureroasă în faţa teologilor şi puneau la încercare credinţa maselor într-un mod foarte generalizat, pe care probabil că mulţi îl simţeau, dar nu-l exprimau. Mai ales în Mesopotamia de după Cruciade, după jefuirea Bagdadului, unde comunitatea musulmană suferise cel mai puternic

39 David Morgan, op. cit., pp. 16-18 (n. a.).

regres, orice persoană care gândea şi subscria la premisa că scopul istoriei era universalitatea comunităţii musulmane se putea întreba: „Unde era greşeala?”

Răspunsul cel mai dur a fost oferit de juristul sirian Ibn Taymiyyah. Familia lui era originară din Harran, un oraş aflat la intersecţia frontierelor de astăzi dintre Siria, Irak şi Turcia, exact în calea invaziei mongole. Fugiseră din calea mâniei lui Hulagu cu nimic altceva decât cu cărţile lor şi ajunseseră la Damasc, unde crescuse apoi Ibn Taymiyyah. Studiase disciplinele musulmane standard cu deosebită sârguinţă şi dobândise de la o vârstă fragedă dreptul de a emite *fatwa*, adică sentinţe religioase.

Ororile cumplite generează opinii extreme, iar Ibn Taymiyyah era un om al timpurilor lui. Fără îndoială că anxietatea produsă de dezrădăcinarea familiei sale îi dăduse o anumită atitudine emoţională în studierea semnificaţiei catastrofei mongole sau poate că personalitatea lui era înclinată spre opiniile pe care le-a formulat, indiferent de locul şi momentul în care se născuse – cine poate spune? Dar în Siria, care fusese zdrobită atât de curând de mongoli şi mai suferea încă de pe urma Cruciadelor, Ibn Taymiyyah şi-a găsit imediat un public dispus să-i asculte gândurile.

Ibn Taymiyyah a formulat trei puncte principale. În primul rând, a spus că nu era nimic greşit în islam, nu era nimic fals în revelaţii şi nimic fictiv atunci când vedeam în victoriile musulmane o dovadă a acestora. Problema, spunea el, este la musulmani: aceştia încetaseră să mai practice „adevăratul” islam şi de aceea Dumnezeu îi făcuse să fie slabi. Ca să se întoarcă înapoi pe făgaşul victoriei, musulmanii trebuiau să revină la Coran şi să purifice islamul de toate ideile, interpretările noi, de toate inovaţiile. Trebuie să se întoarcă la modul de viaţă religios

al lui Mahomed şi al tovarăşilor acestuia, înapoi la valorile şi idealurile de atunci, la detaliile materiale ale vieţii zilnice; regulile cele mai vechi erau cele mai bune. Acesta era nucleul crezului lui judiciar.

În al doilea rând, Ibn Taymiyyah a afirmat că jihadul este o obligaţie fundamentală a fiecărui musulman, exact la fel ca rugăciunile, postul, cinstea şi celelalte practici sacre; şi când spunea jihad, Taymiyyah înţelegea „să te încingi cu sabia". Umma, spunea el, este specială, deoarece este marţială. Niciun alt receptor al revelaţiilor lui Dumnezeu „nu bucurase *tot* poporul cu *tot* ceea ce este corect, nici nu interzisese *tot* ceea ce este greşit *întregului* popor". Unii dintre ei „nu puneau mâna deloc pe arme", în timp ce alţii „puneau mâna pe arme numai ca să-l alunge pe duşman de pe pământul lor sau aşa cum un popor asuprit se luptă împotriva asupritorului său". Pentru Ibn Taymiyyah această idee limitată, defensivă a jihadului era incorectă: jihadul însemna să lupţi în mod activ, să te baţi nu numai ca să-ţi aperi viaţa, casa şi bunurile, dar şi pentru a extinde comunitatea celor care ascultau de Allah.

Ibn Taymiyyah mersese el însuşi la război împotriva unor mongoli. Mongolii cu care s-a luptat el se convertiseră între timp la islam, ceea ce ridica problema musulmanilor care luptau împotriva musulmanilor. Dar a lupta împotriva acestor musulmani era un jihad legitim, explica Taymiyyah, deoarece nu erau musulmani adevăraţi. Se opunea şi creştinilor, evreilor, sufiştilor şi musulmanilor de altă sectă decât a lui, în principal şiiţi. A auzit odată un creştin făcând comentarii denigratoare despre Profet şi în noaptea aceea, împreună cu un prieten, au luat urma creştinului şi l-au bătut măr.

Puteţi vedea uşor de ce atitudinea lui agresivă avea ecou la unii dintre contemporanii lui. În esenţă, spunea

aşa: „Nu ne putem opune mongolilor păgâni şi cruciaţilor; haideţi să ne unim şi să-i respingem împreună, găsind puterea în unitate şi unitate în unicitatea doctrinei!” Acest gen de strigăt de luptă are în mod inevitabil succes în societăţile atacate de un duşman din afară şi în acel moment lumea islamică era atacată cu furie de peste un secol.

Ibn Taymiyyah a extins lista celor împotriva cărora era valabil jihadul şi i-a inclus aici nu numai pe non-musulmani, ci şi pe eretici, apostaţi şi schismatici. I-a inclus în această categorie şi pe musulmanii care încercau să amendeze islamul sau promovau dezbinarea, interpretând Coranul şi *ḥadīth-mHe* în modalităţi care se îndepărtau de ceea ce spuneau literal textele.

Ibn Taymiyyah nu a admis niciodată că interpretarea lui are drept scop să contracareze alte interpretări. A afirmat că încearcă să elaboreze o interpretare neinfluenţată şi că îi îndeamnă pe musulmani să se întoarcă la carte, susţinând că şi Coranul şi *ḥadīth*-urile există într-o formă absolută, liberă de orice interpretare omenească.

Unii ar putea spune că identificarea ereticilor şi a schismaticilor nu era în spiritul islamului timpuriu. Disputele legate de succesiune – da; chiar şi disputele sângeroase. Dar Mahomed însuşi şi primii musulmani, în general, erau dispuşi să accepte că oamenii care doreau să fie musulmani *erau* musulmani. („Ipocriţii” – trădătorii care pretindeau că sunt musulmani ca să submineze comunitatea din interior – erau fireşte un caz aparte.) Dar dacă toţi cei care doreau să fie musulmani erau acceptaţi în grup, puteau apărea divergenţe cu privire la ceea ce înseamnă „musulman”. Însă Ibn Taymiyyah insista că există un singur mod de a fi musulman şi principala

îndatorire a musulmanului este să constate acest drum şi apoi să-l urmeze. Interpretarea nu intra în discuţie, deoarece tot ceea ce trebuia să ştie cineva despre islam era acolo, în carte, negru pe alb.

Ibn Taymiyyah a mitologizat perfecţiunea vieţii în comunitatea primordială, referindu-se la tovarăşii lui Mahomed ca la *al-salaf al-salihin*, „începătorii Necorupţi (Imaculaţi)". Ulterior, versiuni ale doctrinei lui au apărut în India şi în Nordul Africii sub forma mişcării numite *salafism*, care există până în zilele noastre. Cuvântul apare adesea în noile relatări despre „islamişti". Aceasta a început acolo, în umbra holocaustului mongol.

În timpul vieţii sale, Ibn Taymiyyah a strâns un grup moderat de adepţi. Masele nu erau foarte interesate de el, probabil fiindcă îi pedepsea pe musulmani pentru practicile folclorice pe care le încorporaseră în ideea de islam şi pentru că frecventau temple. Ibn Taymiyyah susţinea că a arăta veneraţie faţă de fiinţele umane, chiar şi cele mari, era împotriva preceptelor începătorilor Necorupţi.

Autorităţile îl simpatizau încă şi mai puţin, deoarece denunţa legile pe care ele le stabiliseră şi le acceptaseră. Când a fost chemat în faţa unui consiliu al cărturarilor ulema ca să-şi susţină sentinţele, le-a respins autoritatea, acuzându-i că îşi pierduseră legitimitatea, deoarece se lăsaseră pradă inovaţiilor şi interpretărilor. Disputând doctrinele una după alta, Ibn Taymiyyah nu se arăta deloc dispus să se lase convins. Chestiunile discutate îl şocau pe un non-musulman ca detalii tehnice; de exemplu, un divorţ pronunţat de trei ori era numai definitiv sau *irevocabil* definitiv? Autorităţile spuneau că este irevocabil; Ibn Taymiyyah spunea că este definitiv, dar nu irevocabil. În astfel de cazuri, autorităţile rezolvau disputa trimiţându-l

pe Ibn Taymiyyah la închisoare. A petrecut mult timp în închisoare. De fapt, a şi decedat acolo.

Ibn Taymiyyah nu rezumă ceea ce este islamul, nici măcar ceea ce era în secolul al XIII-lea – sunt atât de multe şcoli de gândire, atât de multe abordări –, dar însăşi atitudinea care i-a făcut pe mulţi clerici şi oficiali să fie supăraţi pe Ibn Taymiyyah i-a determinat pe alţii să-l admire. Ibn Taymiyyah făcea parte din şcoala de jurisprudenţă musulmană întemeiată de Ibn Habnal, învăţatul abbasid care s-a opus cu străşnicie primatului şi suficienţei raţiunii. Ibn Habnal era în favoarea unei lecturi literale a Coranului şi a aplicării acestuia, respingând în cea mai mare parte chiar şi raţionamentele analoge ca modalitate de extindere a doctrinelor şi la fel a făcut şi Ibn Taymiyyah. Amândoi erau duri, combativi, neclintiţi. Faptul că amândoi au ajuns la închisoare pentru propriile idei le-a înnobilat cumva moştenirea, indiferent de meritele intelectuale pe care le-au avut ideile lor.

Identificarea curajului cu adevărul apare adesea în istorie, chiar şi în zilele noastre. Bill Maher, gazda de talk-show-uri, a fost dat afară de la un canal TV pentru că a afirmat că teroriştii sinucigaşi din 11 septembrie au fost curajoşi. O decenţă generală cere ca niciun fel de trăsături de caracter pozitive să nu fie asociate cu cineva ale cărui acţiuni şi idei sunt vicioase. Din păcate, această ecuaţie le dă oamenilor posibilitatea de a valida idei dubioase, apărându-le cu curaj, ca şi când un laş nu ar putea spune ceva adevărat sau un om curajos ceva care este fals. Ibn Hanbal beneficiase de acest sindrom şi acum la fel a făcut şi Ibn Taymiyyah.

Se spune că Ibn Taymiyyah ar fi scris aproximativ patru mii de broşuri şi cinci sute de cărţi. Cu acestea, a sădit o sămânţă. Sămânţa nu a prins imediat, dar nici nu a

murit. A rămas acolo, sub suprafaţa culturii islamice, gata să germineze atunci când condiţiile vor fi prielnice. Patru secole şi jumătate mai târziu condiţiile au devenit prielnice.

A mai existat şi o altă reacţie la secolele de fărâmiţare care au culminat cu holocaustul mongol, o reacţie mai populară şi mai blândă decât salafismul şi aceasta a fost înflorirea sufismului, o gândire atât de deschisă şi nedogmatică, pe cât era de restrictivă şi închistată ideologia lui Ibn Taymiyyah. Sufismul extatic (spre deosebire de „sufismul sobru”) îl deranja pe Ibn Taymiyyah aproape la fel de mult ca invadatorii păgâni, deoarece pentru el necredincioşii nu erau decât nişte duşmani din afară, în timp ce sufismul era duşmanul din interior, care slăbea în mod insidios Umma, extinzând şi estompând unicitatea doctrinei care îl definea.

Sufismul era acel tip de misticism caracteristic islamic care avea anumite idei şi imbolduri comune cu misticismul budist şi hindus. Sufiştii erau persoane care, nemulţumite de birocratizarea religiei, s-au întors spre interior şi au căutat metode de a ajunge la unirea mistică în Dumnezeu.

Toţi sufiştii aveau cam aceeaşi idee despre încotro se îndreaptă, dar idei diferite despre modul în care să ajungă acolo, astfel că diverşii sufişti prezentau tehnici spirituale diferite. De fiecare dată când un sufist părea să fi făcut o descoperire, alţi căutători se adunau repede în jurul sufletului iluminat pentru a căuta îndrumare, sperând că un contact direct cu charisma lui/ei le va alimenta propria căutare a transcendenţei. În felul acesta, s-au format „frăţii sufiste” în jurul unor sufişti individuali proeminenţi: grupuri de căutători care trăiau, lucrau şi îşi practicau ritualurile religioase împreună, sub îndrumarea unui

maestru numit *şeic* sau *pir* (ambele cuvinte înseamnă „bătrân”, unul în arabă, celălalt în persană).

De obicei, câţiva dintre discipolii cei mai apropiaţi ai unui şeic dobândeau recunoaşterea ca maestru sufist independent. Când murea un şeic, unul dintre aceşti discipoli moştenea autoritatea lui şi continua să îndrume comunitatea. Alţii puteau să plece şi să formeze noi comunităţi, aplicând tot metodele mistice ale maestrului lor, dar atrăgând alţi discipoli. Frăţiile sufiste au devenit astfel ordine sufiste, tradiţii de metodologie mistică transmise direct de la maestru pentru a iniţia pe alţii de-a lungul anilor, al deceniilor şi al secolelor.

Ordinele sufiste de succes se puteau lăuda cu mulţi şeici luminaţi în diverse perioade, trăind în diverse locuri, adesea împreună cu *murid* ai lor (ucenici spirituali), în adăposturi numite *khanqa*, unde ofereau sprijin călătorilor şi ajutor străinilor. Într-un fel, frăţiile sufiste au devenit echivalentul ordinelor monastice creştine care, în perioada medievală, au construit mănăstiri şi abaţii în toată Europa, locuri în care oamenii se retrăgeau pentru a face din efortul spiritual principala lor ocupaţie.

Dar frăţiile sufiste erau total diferite de ordinele monastice. În primul rând, fiecare ordin monastic avea un set strict de reguli pe care călugării şi călugăriţele trebuiau să le respecte, sub conducerea unui stareţ sau stareţe. Frăţiile sufiste erau mult mai libere şi mai informale, se refereau mai mult la tovărăşie şi mai puţin la o disciplină impusă din exterior.

În plus, depunerea jurământului însemna în toate ordinele monastice creştine renunţarea la lume şi un anumit angajament de „mortificare a cărnii”. Creştinismul se concentra în special pe mântuirea personală şi vedea mântuirea drept ceva de care oamenii aveau nevoie pentru

că se năşteau păcătoşi din cauza „păcatului originar”, descoperirea sexualităţii în Grădina Edenului. Pentru acest păcat, omenirea fusese condamnată la închisoarea în trupurile care trăiau (şi mureau) în lumea materială.

Călugării şi călugăriţele intrau într-un ordin în mod special pentru a se despărţi de lume, emblema stării omului căzut. Ritualurile lor erau îndreptate spre pedepsirea trupului, deoarece trupul era problema. Practicau celibatul ca pe ceva de la sine înţeles, deoarece creştinismul vedea spiritualitatea ca remediu pentru sexualitate.

În islam însă accentul nu se punea pe salvarea personală a sufletului izolat, ci pe construirea unei comunităţi perfecte. Oamenii nu erau păcătoşi care trebuie salvaţi, ci slujitori meniţi să asculte. Erau născuţi nevinovaţi şi capabili de ascensiune la cea mai înaltă nobleţe, dar şi de prăbuşire în cea mai josnică depravare[40]. *Murid* intrau în ordinul sufist nu pentru a fi salvaţi, ci pentru a atinge o stare mai înaltă; ritualurile lor nu erau menite să le pedepsească trupurile, ci să-i ajute să-şi concentreze energiile numai spre Allah; de exemplu, dacă posteau, nu era pentru a-şi mortifica trupul, ci pentru a-şi întări auto-disciplina. Nu puneau semnul egalităţii între celibat şi spiritualitate şi nu se despărţeau de lume. Sufiştii şi sufiştii în devenire de regulă practicau meserii, cumpărau şi vindeau, se căsătoreau şi aveau copii, mergeau la război.

De fapt, unele dintre frăţiile sufiste s-au transformat în cete de cavaleri mistici, dând naştere unui etos numit *futuwwah*, care semăna cu codul de valori al cavalerilor europeni, iubirea galantă, onoarea cavalerească. Dacă

40 A se vedea discuţia interesantă a lui Akbar Ahmed referitoare la diferenţele dintre aceste două religii în Islam Today, pp. 21-22 (n. a.).

influenţa a fost de la vest la est sau invers sau în ambele sensuri este o dispută în care nu doresc să intru.

În orice caz, sufiştii au ilustrat idealurilefutuwwah prin povestiri mitico-poetice despre eroii musulmani ai primei comunităţi. O astfel de poveste, de exemplu, spune că un tânăr călător este arestat pentru că a ucis un bătrân. Fiii victimei l-au adus pe tânăr în faţa Califului Omar. Călătorul şi-a recunoscut fapta. Existau circumstanţe atenuante, dar a refuzat să recurgă la ele: luase viaţa unui om şi trebuia să plătească cu propria viaţă. Dar a cerut un singur lucru: s-ar putea amâna execuţia cu trei zile ca să se ducă acasă şi să rezolve o problemă? Avea în grija lui un orfan şi îngropase moştenirea copilului într-o loc despre care nu ştia nimeni, iar dacă nu o dezgropa înainte să moară, copilul ar fi suferit din cauza crimei tutorelui său.

— Dacă mă laşi să plec, a spus ucigaşul, promit că mă întorc în trei zile de acum înainte şi mă supun execuţiei.

Califul a spus:

— Foarte bine, dar numai dacă numeşti pe cineva să fie garant în locul tău, cineva care va fi de acord să sufere pedeapsa ta în caz că nu te întorci.

Ei bine, aceasta l-a întristat pe tânărul călător. Nu avea prieteni, nici rude în părţile acelea. Ce străin va avea suficientă încredere în el ca să rişte să fie executat în locul lui?

În acel moment, Abu Darr, unul dintre tovarăşii Profetului, a declarat că va fi el garant pentru tânăr. Şi acesta a plecat.

Au trecut trei zile şi nu s-a întors. Nimeni nu s-a mirat, dar oamenii plângeau pentru sărmanul Abu Darr, care şi-a pus capul pe butuc. Călăul îşi ungea securea şi tocmai se pregătea să-i reteze capul, când tânărul a sosit

în galop pe calul plin de praf şi de sudoare.

— Vă rog să mă iertaţi, am întârziat, a spus el, dar iată-mă, am venit. Haideţi să procedăm la execuţia mea.

Privitorii erau uluiţi.

— Erai liber, scăpaseşi de tot. Nimeni nu ar fi putut să te mai găsească şi să te aducă înapoi. De ce te-ai întors?

— Pentru că am spus că mă voi întoarce şi sunt musulman, a răspuns tânărul. Cum aş fi putut să dau prilej oamenilor să spună că musulmanii nu-şi mai respectă promisiunile?

Oamenii s-au întors spre Abu Darr:

— Îl cunoşteai pe omul acesta? Ştiai că are un caracter atât de nobil? De aceea ai fost de acord să te pui chezaş pentru el?

— Nu, a răspuns Abu Darr, nu l-am cunoscut niciodată, dar cum puteam să fiu eu cel care să dea prilej oamenilor să spună că musulmanii nu mai ştiu ce este mila?

Rudele victimei au căzut atunci în genunchi:

— Nu-l executa, se rugau ei. Cum putem să fim noi cei care să dea prilej lumii să spună că în islam nu există iertare?

Mulţi dintre adepţii sufismului susţineau că se trag din Ali, nu neapărat pentru că erau şiiţi, ci pentru că Ali se bucura de reputaţia legendară a unui cavaler perfect, o combinaţie ideală de putere, curaj, compasiune şi onoare. Se spunea de exemplu că, într-una din bătăliile emblematice din perioada islamului timpuriu, un tânăr venise la Ali agitând o sabie. Ali a spus:

— Nu ştii cine sunt, tinere nechibzuit? Eu sunt Ali! Nu poţi să mă baţi! Am să te ucid. De ce mă ataci?

— Pentru că sunt îndrăgostit, a spus tânărul, iar iubita mea a spus că dacă te ucid va fi a mea.

— Dar dacă ne luptăm este mai probabil ca eu să te ucid pe tine, a spus Ali.

— Ce este mai bine decât să mori pentru iubire? a spus tânărul.

Auzind aceste cuvinte, Ali şi-a scos coiful şi a întins gâtul.

— Loveşte aici! a spus el.

Văzând că Ali este gata să moară pentru iubire, inima tânărului s-a înflăcărat pentru ceva mai presus de iubirea pentru o femeie: iubirea pentru Allah. Într-o singură clipă, Ali a transformat un tânăr obişnuit într-un sufist iluminat. Acestea erau legendele despre cavalerii musulmani[41].

Otomanii (aprox. 700 – 1341 d.Hr.)

Deşi ordinele sufiste au proliferat în toată lumea musulmană, au avut cele mai profunde consecinţe în Asia Mică, cunoscută şi ca Anatolia, teritoriul care constituie Turcia modernă. Acolo a început recuperarea post-mongolă a islamului.

În Asia Mică, ordinele sufiste erau legate de breslele meşteşugarilor şi ale artizanilor, numite *akhi* (echivalentul turc pentru *futuwwah*). Această legătură le oferea protecţie oamenilor de rând împotriva incertitudinilor timpului. Oamenii aveau nevoie de o oarecare protecţie. Asia Mică fusese mult timp frontiera dintre turcii musulmani şi europenii creştini. Selgiucizii şi bizantinii sfâşiaseră ţara, luptându-se pentru ea. Un prinţ selgiucid reuşise să întemeieze un stat suveran destul de stabil, numit Sultanatul Rum (Rum fiind forma arabizată a

41 Muhammed ibn-al-Husayn al-Sulami, The Book of Sufî Chivaîry: Lessons to a Son of the Moment, Inner Traditions International, New York, 1983. Aceste povestiri apar la început, pp. 9-14. Ghazi se pare că au împrumutat povestea despre Omar dintr-o poveste tradiţională mai veche despre un rege pre-islamic, pe nume Numan ibn Mundhir (n. a.).

Romei), dar armatele cruciaţilor brăzdaseră ţara în lung şi în lat şi perturbaseră ordinea, iar selgiucizii care se luptau între ei au dezechilibrat situaţia şi mai mult.

În momentul în care cruciadele începeau să-şi piardă amploarea, diverşi prinţi turci controlau mai mult sau mai puţin Asia Mică, dar numai superficial; bizantinii controlau, tot aşa, mai mult sau mai puţin teritoriile de vest; iar celelalte erau mereu disputate. Asia Mică a devenit un ţinut disputat şi fără legi, locuit atât de creştini, cât şi de turci, în care nu guverna nimeni.

Năvălirea mongolă a adus hoarde noi de păstori nomazi turci din Asia Centrală. Aceştia au ajuns în Asia Mică, unde s-au simţit în sfârşit la ei acasă. De ce aici? Pentru că păstorilor nomazi le plăcea acest mediu fără legi. Erau clanuri autonome care se auto-guvernau, îşi aveau propriii conducători şi legi şi se simţeau stânjeniţi de genul de lege şi de ordine pe care le impuneau guvernele. Într-o zonă de frontieră disputată, puteau cutreiera unde doresc, puteau să-şi pască turmele oriunde le plăcea şi să-şi suplimenteze aprovizionarea făcând raiduri în aşezările populaţiilor sedentare, conform tradiţiilor îndelungate stabilite în stepele de unde veniseră.

Creştinii continuau să trăiască în această zonă anarhică, existau oraşe şi sate mici, dar nu exista un guvern care să garanteze siguranţa drumurilor, nici poliţie care să vină în ajutorul cuiva a cărui prăvălie era prădată, nicio agenţie nu se grăbea să intervină în caz de incendiu, inundaţii sau alte catastrofe. Sfera publică fusese erodată, astfel că nu aveai la cine să apelezi în vremuri de restrişte decât la propriul clan, la propriii prieteni şi la fraţii sufişti.

Pe măsură ce sufismul a proliferat în regiune, prin zonă au început să mişune şi misticii itineranţi. Unii veneau din Persia şi de mai departe, dinspre est; alţii

apăreau de pe plan local. Mulţi erau dervişi, bărbaţi care îmbrăţişau de bunăvoie sărăcia ca exerciţiu spiritual. Nu lucrau, ci trăiau numai din pomeni pentru a fi tot timpul liberi ca să-l poată contempla pe Dumnezeu.

Mulţi dintre aceşti vagabonzi mistici erau excentrici; dacă trăieşti din pomeni, probabil că este avantajos să ieşi cumva în evidenţă. Kalender, unul dintre cei mai timpurii astfel de vagabonzi mistici, mergea dintr-un oraş în altul cu o ceată de susţinători, băteau în tobe, cântau, ţipau, ţopăiau, îi îndemnau pe oameni să vină la Allah şi îi încurajau să se lupte cu necredincioşii, să lupte, să lupte! El şi adepţii lui umblau nepieptănaţi, se îmbrăcau în zdrenţe şi tulburau liniştea, incitau la pasiuni puternice şi idei ciudate, oriunde mergea Kalender, în urma lui apăreau frăţii de Kalenderi.

Din raţiuni de apărare împotriva unor sălbatici precum Kalender, oamenii mai respectabili s-au apropiat de alt mistic, pe nume Bektaş, un ascetic auster. Cu toată sobrietatea lui clericală, avea o vehemenţă tulburătoare, dar cel puţin nu urla. A devenit sufistul preferat al ulema.

Apoi mai erau şi dervişii Mevlevi, răsfăţaţii intelectualilor şi învăţaţilor. Aceştia s-au grupat în jurul unui poet pe nume Jalaludin, născut în Balkhi (Balch), motiv pentru care în Afghanistan este cunoscut ca Jalaludin-i Balkhi. Era copil când puterea mongolă a început să se închege în jurul lui Genghis-Han. Tatăl lui şi-a dat seama că vor urma necazuri şi şi-a mutat familia spre vest, în ceea ce mai rămăsese din Sultanatul Rum, motiv pentru care cea mai mare parte a lumii îl cunoaşte pe acest poet ca Jalaludin-i Rumi („Jalaludin Romanul”). Tatăl învăţat al lui Rumi a întemeiat o şcoală, iar Rumi a început să predea acolo în momentul în care a ajuns la vârsta majoratului, deoarece avea şi el propria reputaţie de

cărturar. A scris tratate convenţionale de religie care i-au câştigat un mare respect şi au atras un număr mare de studenţi; aceştia se înghesuiau la prelegerile lui şi îi sorbeau cuvintele din gură.

Momentul-cheie din biografia legendară a lui Rumi s-a produs într-o zi când un străin zdrenţăros a intrat la el în clasă. Străinul s-a aşezat în fundul încăperii, dar nu tăcea. Începea să cânte din când în când, întrerupând lecţia – părea să fie nebun. Povestirile despre acest străin amintesc de tânărul Jack

Kerouac care striga fără încetare „Pleacă!” din fundul încăperii, când Alan Ginsberg a citit pentru prima dată *Urletul* în public. Studenţii lui Rumi l-au înşfăcat pe cerşetor şi au încercat să-l dea afară din încăpere, dar profesorul lor i-a oprit şi l-a întrebat pe om ce doreşte.

— Eu sunt Shams-i Tabrez, a spus străinul, şi am venit după tine.

Spre uimirea studenţilor lui, Rumi şi-a închis cărţile, şi-a scos haina de profesor şi a spus:

— Zilele mele de profesor s-au încheiat. Acesta este stăpânul meu.

A ieşit din clasă cu Shams şi nu s-a mai întors niciodată.

Jalaludin şi cerşetorul au devenit inseparabili. Între ei s-a stabilit o legătură pasionată, dar numai la nivel spiritual, o legătură atât de strânsă, că Rumi a început să-şi semneze poemele cu numele stăpânului său; poeziile lui din această perioadă au fost strânse în volumul *Diwan-e Shams-e Tabrizi* (*Operele lui Shams Tabriz*). Înainte să-l întâlnească pe Shams, Rumi era un scriitor respectat, ale cărui lucrări ar fi putut fi citite o sută de ani. După ce l-a cunoscut pe Shams, a devenit unul dintre cei mai mari poeţi mistici din istoria literaturii.

După mai mulţi ani, Shams a dispărut în mod misterios, iar Rumi a continuat să compună un poem de o mie de pagini, intitulat *Mathnawi Mahawi* (*Manuscrisul spiritual*). În pasajul introductiv, Rumi pune o întrebare: de ce este melodia flautului atât de sfâşietor de tristă? apoi îşi răspunde singur: pentru că flautul a fost iniţial o trestie, care creştea pe malul râului, cu rădăcinile înfipte în pământ. Când a fost transformată în flaut, i s-au retezat rădăcinile. Tristeţea care se desprinde din sunetul ei este amintirea dureroasă a trestiei despre legătura pierdută cu originea. În următoarele treizeci de mii de cuplete ale textului, Rumi redă sute de povestiri într-un limbaj îmbibat de religiozitate erotizantă, ilustrând modul în care noi, flautele umane, putem să ne recăpătăm legătura cu originile. Rumi este un poet influent chiar şi în lumea anglofonă, unde traducerile lucrărilor lui se vând mai bine decât ale oricărui alt poet[42].

Pe scurt, sufismul avea câte ceva pentru toate gusturile şi pentru toate clasele. Sufiştii i-au convertit pe păstorii nomazi la islam, astfel că aceste triburi au preluat pasiunile islamului înainte să-i absoarbă doctrinele. Ordinele sufite au pătruns în breslele meseriaşilor, în asociaţiile negustorilor, în ţărănime, în grupurile militare aristocrate – ca o pânză de păianjen, iar sufismul aduna laolaltă toate aceste grupuri disparate dintr-o lume fragmentată.

Unele frăţii sufiste devotate *idealurilorfutuwwah* s-au dezvoltat devenind corporaţiighazi. Cuvântul ghazi

42 Alexandra Marks afirmă în Christian Sience Monitor din 25 noiembrie 1997 că traducerea lui Rumi efectuată de Coleman Barsk, The Essential Rumi, HarperCollins, San Francisco, 1995, s-a vândut până în momentul de faţă într-un număr de un sfert de milion de exemplare în întreaga lume (n. a.).

înseamnă ceva în genul unui „sfânt luptător”. Ghazi aminteau de Cavalerii Templieri şi de alte ordine militare creştine care s-au dezvoltat în timpul cruciadelor, cu excepţia faptului că nimeni nu-i hirotonisea, căci islamul nu are un personaj ca papa care să efectueze hirotonisirea. În schimb, ghazi se hirotoniseau singuri, grupându-se în jurul unui cavaler puternic şi inspirându-se de la un şeic charismatic. Au adoptat un tip de turban special şi veşminte deosebite, precum şi alte accesorii, ca însemne ale apartenenţei la grupul lor. Aveau ritualuri de iniţiere care includeau jurăminte, angajamente, artefacte iconice şi relicve misterioase, cam aşa cum inventează băieţii atunci când formează „cluburi secrete”.

Membrii ordinelor de ghazi îşi axau vieţile pe campaniile din teritoriul creştin pentru a realiza fapte măreţe de curaj întru înmulţirea credinţei adevărate. Erau foarte asemănători cu o versiune islamică a cavalerilor din legendele Regelui Arthur.

Aceste grupuri de ghazi au apărut cu sutele, unele mai mici, altele mai mari. În căutarea renumelui şi a averii, aceşti cavaleri pătrundeau în „mlaştinile” de la frontieră, o centură de teritorii în continuă creştere pe care bizantinii continuau s-o revendice, dar unde autoritatea lor devenise îndoielnică. Din când în când, câte un şef de trib ghazi cucerea suficient teritoriu ca să întemeieze un mic stat al lui propriu, după care se declara emir, iar statul lui emirat. „Amir” era titlul islamic care însemnase cândva „comandant”, dar acum însemna ceva mai mult decât „prinţ”.

În timp ce în Anatolia de est apăreau o mulţime de emirate ale ghaziilor, puterea bizantină scădea şi zona de frontieră fără legi se retrăgea spre vest – ceea ce crea o contradicţie ironică: zonele de frontieră erau o adevărată

mană cerească pentru statele ghazilor. Pe măsură ce zona disputată se muta, se mutau şi cavalerii ghazi; treceau din emiratele înfiinţate spre vestul sălbatic, unde omul putea să se evidenţieze încă într-o luptă şi eventual să facă rost şi de ceva pradă.

Dar la un moment dat frontiera a încetat să se mai retragă, căci era suficient de aproape de Constantinopol, iar bizantinii puteau opune rezistenţă. Cavalerii ghazi care veneau dinspre est au început să se adune în aceste state de frontieră situate faţă în faţă cu puterea bizantină. Cavalerii găseau de lucru acolo cel puţin cincizeci de ani după ce luptele se terminaseră în restul Anatoliei. Statele de la frontieră au devenit din ce în ce mai puternice, în timp ce emiratele din est slăbeau tot mai mult. Şi aici, pe această frontieră militarizată, a luat naştere un nou imperiu[43].

În anul 1258, exact în anul în care Hulagu distrugea Bagdadul, un băiat pe nume Osman se năştea într-o familie de ghazi de frunte din Anatolia. Descendenţii lui Osman s-au numit osmanlâi sau otomani, aşa cum pronunţau cei din Occident, şi au construit un imperiu puternic.

Imperiul nu a fost construit de Osman însuşi; acesta a reuşit numai să alcătuiască linia celor mai dure emirate ghazi din Anatolia. Strămoşii lui recenţi fuseseră păstori nomazi din Asia Centrală, un clan de aproximativ patru sute de persoane care au fugit din faţa mongolilor şi nu se depărtase prea mult de rădăcinile lui. Palatul lui era calul, tronul era şaua, iar biroul desaga calului. Capitala era întotdeauna acolo unde îşi instala tabăra de noapte. Tot ceea ce le-a lăsat moştenire cu adevărat urmaşilor lui a

43 A se vedea Paul Wittek, The Rise ofthe Ottoman Empire, Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Londra, 1965, pp. 33-51 (n. a.)

fost un proces. În sezonul de luptă, îşi conducea oamenii în provinciile de frontieră de unde aduna prăzi luptând împotriva creştinilor. Când era „sezon mort”, strângea biruri de la populaţiile sedentare pe care le găsea în zonă şi pe care le ţinea sub control.

Pe măsură ce otomanii au devenit mai puternici, au început să absoarbă celelalte state ghazi, uneori cucerindu-le, alteori cumpărându-le unul câte unul. Şefii de trib ghazi care fuseseră emiri suverani au devenit astfel aristocraţi feudali, tot puternici în ţinutul lor, dar subordonaţi unei puteri mai mari, şeful dinastiei otomane.

Otomanii au profitat de norocul cel mai important care poate însemna diferenţa dintre succes şi eşec într-o dinastie familială: au avut o serie de conducători longevivi, toţi foarte destoinici. Unul dintre ei, Murat I, a traversat Marea Neagră şi a început să adauge porţiuni din Europa la cuceririle lui. În timpul lui (1350 – 1389), dinastia otomană nu mai domnea de pe spinarea calului, ci avea o capitală urbană, un palat, o birocraţie conducătoare, o politică fiscală, o trezorerie. Conducătorii otomani au adoptat o aparenţă de înaltă cultură islamică, ca să nu mai vorbim despre ritualuri, pompa şi ceremonialul de la curtea bizantină.

Un alt conducător otoman, Baiazid I (1389 – 1402), a lansat un program numit *devşirme* (*tributul sângelui*), care consta în aducerea de băieţi prizonieri din Europa creştină în palatul lui. Pe aceştia îi creştea apoi ca musulmani şi îi transforma în soldaţi de elită. Erau foştii mameluci din istoria islamică, dar se numeau altfel; mamelucii erau băieţi turci care trăiau în ţările arabe şi la curţile persane, aceştia erau copii creştini care creşteau la curtea turcă. Soldaţii creaţi din programul *devşirme* s-au numit *ieniceri*, de la expresia turcă *Yeni Ceri*, ceea ce înseamnă „trupe

noi”.

Ienicerii l-au eliberat pe Baiazid de propriii vasali feudali, aceşti aristocraţi ghazi până nu de mult suverani, care îşi aveau strămoşii în Asia Centrală. Trupele lor continuau să-i furnizeze lui Baiazid pedestrimea, dar ienicerii îi asigurau un corp de ofiţeri profesionişti care să-i comande.

Raidurile lui Baiazid au pătruns tot mai adânc în Europa. Regii Franţei şi ai Ungariei şi-au unit forţele ca să-l ţină la respect, dar Baiazid le-a nimicit armata comună în 1396 la Nicopole, oraş aflat în prezent în Bulgaria. Acum, emirul otomanilor conducea cu adevărat un imperiu. În realitate, Baiazid depăşise prerogativele titlului de emir. S-a numit aşadar sultan, declarându-se principalul conducător al Dar al-Islam, o versiune laică a califului. Aventurile lui militare au devenit campanii în toată puterea cuvântului şi în fiecare an mai lansa una, înaintând într-un an spre vest, în anul următor spre est, absorbind tot mai multe emirate ghazi şi extinzându-şi domnia în întregul teritoriu musulman. Se mişca cu atâta repeziciune, încât oamenii au început să-i spună Ilderim – Fulgerul. Baiazid dobândise statura unui cezar.

Şi apoi totul s-a prăbuşit. În timpul uneia dintre expediţiile lui spre est, Baiazid a dat peste un războinic mai dur decât el – temutul Timur Lenk. Acesta fusese chemat în Anatolia chiar de vasalii lui Baiazid. Acestora le displăcea faptul că îşi pierduseră suveranitatea în faţa otomanilor, aşa că i-au trimis un mesaj lui Timur şi s-au plâns că Baiazid îşi petrece atât de mult timp în Europa, încât era pe cale să devină creştin. Ei bine, Timur Lenk nu accepta aşa ceva, căci, pe lângă faptul că era un sălbatic nemilos, de o cruzime inegalabilă, Timur era şi un musulman care se considera patron al artelor înalte, el

însuşi cărturar şi învăţat şi un apărător devotat al islamului.

În anul 1402, în apropiere de oraşul Ankara, aceşti doi patroni civilizaţi ai artelor au lăsat la o parte amabilităţile şi au pornit cu sabia şi securea unul împotriva altuia şi fie ca să câştige cel mai rău. Timur Lenk a fost cel mai brutal dintre cei doi. A zdrobit armata otomană, l-a luat pe însuşi Baiazid prizonier, l-a închis într-o cuşcă ca pe un animal şi l-a dus înapoi în vizuina lui încrustată cu pietre preţioase din Asia Centrală, în oraşul Samarkand. Copleşit de disperare şi de umilinţă, Baiazid s-a sinucis. Rămaşi departe, în vest, fiii lui Baiazid au început să se lupte între ei pentru rămăşiţele sfârtecate ale imperiului de odinioară.

Părea să fie sfârşitul otomanilor. Părea că va fi şi acesta unul din numeroasele regate turce cu apariţie meteorică, regate care străluceau puţin apoi dispăreau. Dar, în realitate, acest regat era diferit. De la Osman la Baiazid, otomanii făcuseră mai mult decât să cucerească: alcătuiseră o nouă ordine socială (pe care o voi descrie puţin mai departe). Deocamdată, este suficient să spun că în urma jafurilor lui Timur, le rămăseseră resurse sociale adânci din care să-şi extragă forţa. Timur a murit peste câteva zeci de ani, imperiul lui s-a prăbuşit repede şi s-a redus la un regat mic (dar cu o cultură strălucitoare) din Afghanistanul de Vest. În schimb, Imperiul Otoman nu numai că s-a refăcut, dar a început să crească.

În 1452 a atins un nivel superior, atunci când a ajuns pe tron un nou sultan, Mehmet. Mehmet a moştenit un imperiu în formă bună, dar a adus o problemă la tron. Avea numai douăzeci şi unu de ani şi era înconjurat de bărbaţi mai în vârstă, mai duri, înfometaţi, fiecare dintre aceştia gândind că un bărbat mai în vârstă, mai dur şi mai

înfometat (ca el) ar putea fi un sultan mai bun. Mehmet ştia că trebuie să facă ceva spectaculos ca să-i ţină la respect pe potenţialii rivali şi să-şi consolideze puterea.

Aşa că a decis să cucerească Constantinopolul.

Constantinopolul nu mai reprezenta o miză militară importantă. Otomanii îl ocoliseră deja, ajungând în Europa de Est. Constantinopolul era mai mult o miză psihologică: oraşul avea o imensă semnificaţie simbolică atât pentru Occident, cât şi pentru Orient.

Pentru Occident, Constantinopolul era legat printr-o linie neîntreruptă de Roma lui August şi a lui Iuliu Cezar. Pentru creştini, continua să fie capitala Imperiului Roman, în care Constantin făcuse o infuzie de creştinism. De abia istoricii de mai târziu au pus acestei faze târzii a istoriei romane un nume nou. Bizantinii înşişi se numeau romani şi considerau că oraşul lor este noua Romă.

Cât despre musulmani, însuşi Profetul Mahomed spusese odată că victoria finală a islamului va fi atunci când musulmanii vor lua Constantinopolul. În secolul al treilea al islamului, filosoful arab al-Kindi afirmase că musulmanul care va ocupa Constantinopolul va reînnoi islamul şi va conduce lumea. Mulţi cărturari spuneau că cel care va cuceri Constantinopolul va fi Mahdi, „cel Aşteptat”, figură mistică pe care mulţi musulmani se aşteptau să-l vadă atunci când istoria lumii se va apropia de sfârşit. De aceea, Mehmet avea motive foarte întemeiate să creadă că luarea Constantinopolului va fi o adevărată lovitură de relaţii publice care va face ca lumea întreagă să-l privească altfel.

Printre numeroşii experţi tehnici care lucrau acum pentru otomani era şi un inginer ungur pe nume Urban, specializat în construcţia de tunuri, un tip de armă încă relativ nou. Sultanul Mehmet i-a cerut lui Urban să-i

construiască ceva special în acest sens. Urban a înfiinţat o topitorie la aproximativ 250 km de Constantinopol şi a început să toarne piese de artilerie. Capodopera lui a fost un tun cu o lungime de 2 m şi cu un diametru interior atât de mare, că un om se putea strecura târâş înăuntrul lui. Aşa-numitul Basilic trăgea cu ghiulele de granit în greutate de 540 kg la o distanţă de 1600 m.

Pentru ca acest tun monstruos să fie transportat pe câmpul de luptă a fost nevoie de nouăzeci de boi şi de patru sute de oameni. Dar după cum s-a văzut, Basilic era prea mare; era nevoie de peste trei ore ca să fie încărcat şi de fiecare dată când trăgea, reculul era atât de puternic, încât tindea să ucidă mai mulţi oameni în spatele, decât în faţa lui. Şi apoi, traiectoria era atât de imprecisă la distanţa de 1600 m, încât a ratat în întregime oraşul Constantinopol. Dar asta nu conta. Tunul uriaş nu era atât un avantaj militar, cât un simbol important – anunţa lumii că acesta era genul de arme pe care îl aduceau pe câmpul de luptă otomanii. Fireşte, pe lângă Basilic, mai aveau şi tunuri mai mici. Aveau armata cea mai bună şi cea mai avansată din punct de vedere tehnologic de la vremea respectivă.

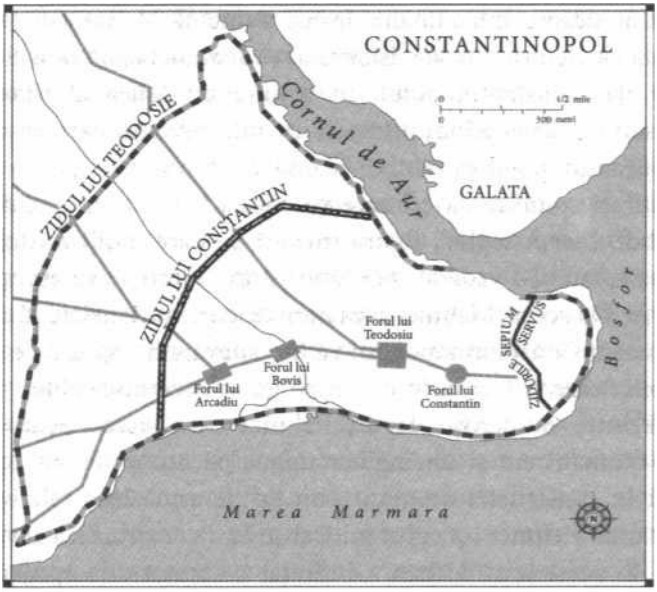

Constantinopol: Cel mai inexpugnabil oraş al lumii

Asediul Constantinopolului a durat cincizeci şi patru de zile, căci oraşul era inaccesibil. Situat pe un promontoriu triunghiular, în forma unui corn de rinocer, era orientat cu o latură spre Strâmtoarea Bosfor şi cu cealaltă spre Marea Marmara. Pe aceste laturi avea ziduri înalte şi promontorii care păzeau strâmtorile înguste, de unde bizantinii puteau să bombardeze orice vas care se apropia de oraş. În partea continentală, avea o serie de ziduri de piatră care se întindeau de-a curmezişul întregii peninsule de la o mare la alta, şi fiecare zid îşi avea propriul şanţ cu apă. Fiecare şanţ era mai lat şi mai adânc şi fiecare zid mai gros şi mai înalt decât cel precedent. Zidul interior avea o înălţime de peste 30 m şi o grosime de 10 m. Nimeni nu putea trece dincolo de barieră, mai ales de când bizantinii aveau o armă secretă numită focul bizantin, o substanţă cleioasă inflamabilă care se lansa din

catapulte şi împroşca atunci când ateriza, arzând pielea. Nu putea fi stinsă cu apă – de fapt, era probabil o formă primitivă de napalm.

Dar otomanii au insistat. Tunurile au continuat să bombardeze, ienicerii au continuat să atace, uriaşa armată de asediu a recrutat noi soldaţi din diferitele triburi şi populaţii, inclusiv arabi, persani şi chiar creştini europeni care continuau să ia cu asalt meterezele, dar în cele din urmă lupta a fost decisă de faptul că a uitat cineva să închidă o uşă mică din colţul celui de-al treilea şi cel mai puternic zid. Câţiva turci au forţat intrarea pe acolo, au asigurat sectorul, au deschis larg porţile pentru compatrioţii lor şi dintr-odată cea mai inexpugnabilă capitală a celui mai durabil imperiu din lumea occidentală a fost cuprinsă de flăcări.

Mehmet le-a permis trupelor lui să jefuiască oraşul timp de trei zile, dar niciun minut mai mult. Dorea ca trupele lui să păstreze oraşul, nu să-l distrugă, deoarece avea intenţia să-şi instaleze acolo capitala. Din acel moment oraşul a început să fie cunoscut informai ca Istanbul (schimbarea oficială a numelui a avut loc de-abia câteva secole mai târziu) şi sultanul victorios s-a numit de atunci înainte Mehmet Cuceritorul.

Imaginaţi-vă pentru o clipă ce s-ar fi întâmplat dacă musulmanii ar fi luat Constantinopolul la începutul expansiunii islamice, dacă nu Bagdadul, ci Constantinopolul ar fi fost capitala Abbasizilor: călare pe apele care leagă Marea Neagră de Mediterana, dispunând de toate porturile de care aveau nevoie pentru a lansa corăbii pe Marea Egee şi pe Marea Mediterană spre Grecia, Italia, spre coastele Franţei şi prin Strâmtorea Gibraltar de-a lungul coastei Atlanticului spre Anglia şi Scandinavia, combinând toate acestea cu vitejia dovedită

în luptele terestre – toată Europa ar fi putut fi absorbită în Imperiul Islamic.

Dar trecuseră şapte sute de ani de la perioada de apogeu a califatelor. Europa nu mai era continentul mizerabil care se zbătea într-o sărăcie lucie. Era un continent în ascensiune. În Peninsula Iberică, regii catolici îi împingeau pe ultimii musulmani înapoi, în Africa, şi finanţau navigatori precum Columb ca să meargă să exploreze lumea. Belgia se transformase într-o capitală bancară, olandezii puneau bazele unor întreprinderi uluitoare, pe continentul Italiei se desfăşură Renaşterea, Anglia şi Franţa deveneau state naţionale. Constantinopolul (Istanbul) le-a oferit otomanilor o bază de operare fără pereche, dar Europa creştină nu mai era un adversar uşor de învins. Însă pe atunci nimeni nu ştia cine este în ascensiune şi cine în declin, iar odată cu triumful otomanilor, islamul părea fără îndoială să fi renăscut în întreaga lume musulmană.

În momentul cuceririi, Istanbulul avea numai aproximativ şaptezeci de mii de oameni, astfel încât Mehmet Cuceritorul a lansat un set de politici precum scutiri de impozite şi gratuităţi pentru a-şi repopula noua capitală. Mehmet a restabilit şi vechiul principiu islamic al cuceririi: nemusulmanii aveau libertate religioasă şi li se lăsau în proprietate pământul şi bunurile, dar erau obligaţi să plătească *cizia*. Oamenii de toate religiile şi etniile au început să vină în oraş, transformând Istanbulul în microcosmosul unui imperiu pulsând de diversitate[44].

Acum otomanii conduceau un imperiu care stătea

44 Detaliile referitoare la societatea otomană provin în mare parte de la Stanford Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, în special, pp. 55-65, 113-118 şi 150-161 (n. a.).

călare pe Europa şi Asia cu un teritoriu important în ambele continente. Cel mai mare oraş din lume era al lor. Şi totuşi, cea mai mare realizare a lor nu era cucerirea. În cele cincisprezece decenii de guvernare, reuşiseră să introducă cumva o nouă ordine socială. Amestecul anarhic de nomazi, ţărani, luptători tribali, mistici, cavaleri meşteşugari, negustori care populau cândva Anatolia se coagulase dând naştere unei societăţi cu complexitatea unui mecanism de ceasornic, plin de porţiuni interdependente care se echilibrau unele pe altele, fiecare din ele acţionând ca declanşator şi mijloc de control al alteia. Nu se mai văzuse nimic asemănător până atunci şi nimic asemănător nu s-a mai văzut de atunci încoace. Numai societatea contemporană americană oferă o analogie adecvată cu complexitatea societăţii otomane – dar numai cu complexitatea. Diavolul stă în detalii şi lumea noastră diferă de lumea otomană în fiecare detaliu.

În general vorbind, lumea otomană era împărţită pe orizontală între clasa conducătoare care strângea impozite, organiza, emitea ordine şi lupta, şi o clasă subordonată, care producea bunuri şi plătea impozite. Dar era organizată şi pe verticală, în ordine şi frăţii sufiste. Astfel, oamenii separaţi prin clasele lor se puteau regăsi laolaltă în ascultarea faţă de acelaşi şeic.

Pe de altă parte, societatea otomană ca un tot era compartimentată în comunităţi religioase majore, fiecare dintre ele cu propriile diviziuni pe verticală şi pe orizontală, fiecare fiind o naţiune, sau *millet*, semiautonomă, care răspundea de propriile ritualuri religioase, învăţământ, justiţie, caritate, servicii sociale.

Evreii, de exemplu, erau un *millet*, condus de marele rabin de la Istanbul, o comunitate considerabilă, deoarece evreii au venit în număr mare în lumea otomană pe tot

parcursul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea, fugind din faţa persecuţiilor din Europa Occidentală – Anglia i-a expulzat în timpul cruciadelor, în Europa răsăriteană au fost supuşi pogromurilor, în Peninsula Iberică erau confruntaţi cu Inchiziţia Spaniei, discriminarea îi urmărea peste tot.

Comunitatea ortodoxă răsăriteană era un alt *millet*, condus de Patriarhul, de la Constantinopol (aşa cum îl numeau creştinii) şi avea autoritate asupra slavilor creştini din imperiu, un număr în continuă creştere pe măsură ce otomanii îşi extindeau cuceririle în Europa.

Apoi era *milletul* armenilor, o altă comunitate creştină separată de greci, deoarece biserica greacă şi cea armeană considerau fiecare că doctrina celeilalte este eretică.

Liderul fiecărui *millet* îşi reprezenta poporul în tribunal şi răspundea direct în faţa sultanului. Într-un anume sens, musulmanii erau şi ei un astfel de millet, aveau şi ei un conducător suprem, pe Sheikh al-Islam, „Bătrânul Islamului”, un titlu creat de Baiazid cu puţin timp înainte să fie zdrobit de Timur. Sheikh al-Islam emitea legi în conformitate cu şaria şi prezida o armată întreagă de muftii care interpretau legea, judecători care aplicau legea, mulahi care îi iniţiau pe tineri în religie, ofereau învăţământul religios de bază şi administrau ritualurile religioase în cartiere şi în sate.

Dar şaria nu era singura lege din ţară. Mai era şi codul sultanului, un sistem legal paralel care se ocupa de chestiuni administrative, de fiscalitate, de interacţiunea dintre millet-uri şi de relaţiile dintre diversele clase, în special dintre clasa subordonată şi clasa conducătoare.

Nu încercaţi să înţelegeţi această complexitate: complexitatea sistemului otoman sfidează orice descriere rapidă. Vreau să vă dau numai o idee despre el. Acest

întreg sistem legal paralel, inclusiv juriştii, funcţionarii şi judecătorii care îl elaborau şi îl aplicau, se aflau sub autoritatea marelui vizir, care era şeful birocraţiei palatului (o altă lume în sine). Acest vizir era al doilea personaj ca putere în imperiu, după sultan.

Sau poate că era al treilea? La urma urmelor, Sheikh al-Islam avea dreptul să revizuiască fiecare lege seculară şi s-o respingă, dacă era de părere că vine în conflict cu şaria sau s-o trimită înapoi pentru a fi modificată.

Pe de altă parte, Sheikh al-Islam slujea plăcerii sultanului şi marele vizir administra codul sultanului. Aşadar, dacă marele vizir şi Sheikh al-Islam intrau în conflict… ghiciţi cine dădea înapoi? Sau nu dădea?

Vedeţi cum mergeau lucrurile: control, echilibru, control, echilibru…

Un alt set de mijloace de control şi de echilibrare instituit în societatea otomană implica *devşirme* introdus de Baiazid. La început, aşa cum am menţionat, acesta era doar un sistem al mamelucilor cu alt nume. La fel ca mamelucii, ienicerii erau pregătiţi pentru a servi conducătorului ca gardă de corp – la început. Dar ulterior funcţia lor s-a extins.

În primul rând, acum nu mai deveneau cu toţii soldaţi. Unii dintre ei erau pregătiţi pentru posturi în administraţie. Alţii primeau instruire culturală. Sultanul a început să numească ieniceri în posturi înalte în guvernul său, precum şi în armată şi în marină. I-a pus pe ieniceri în fruntea unor importante instituţii culturale. Sinon, arhitectul otoman căruia i se datorează în cel mai înalt grad stilul caracteristic al moscheii otomane – un edificiu solid terminat cu un dom mare şi cu mai multe domuri mai mici ca nişte ciuperci şi patru minarete subţiri la colţuri – era ienicer.

Iniţial, *devşirme* lua băieţi numai din familiile creştine din teritoriile recent cucerite. Dar Mehmet Cuceritorul a introdus o altă inovaţie crucială: a extins *devşirme* chiar la imperiu. Din acel moment, orice familie aflată sub domnia otomană, musulmană sau nemusulmană, putea să-şi vadă copiii absorbiţi în această formă specială de „sclavie”, care era, în mod paradoxal, o cale de acces spre cele mai înalte straturi ale societăţii otomane.

Prin *devşirme*, otomanii au format o elită cu totul nouă a puterii pentru societatea lor. Spre deosebire de elita altor societăţi, ienicerii nu aveau voie să se căsătorească şi să aibă copii (legitimi). Aşadar, nu puteau deveni o elită ereditară. În realitate, *devşirme* era un mecanism de primenire constantă a solului social. Scotea tineri promiţători din toate sectoarele societăţii, le dădea cea mai riguroasă pregătire intelectuală şi fizică, după care îi însărcina să conducă imperiul. Fireşte, preluau o mare parte din puterea vechii aristocraţii militare turce, ale cărei familii străvechi aveau rădăcini în Asia Centrală, dar asta le convenea de minune otomanilor, căci îi slăbea pe rivalii lor.

Totuşi otomanii nu i-au eliminat pe aceşti rivali potenţiali, deşi ar fi putut. Nu, geniul otoman de a controla şi a păstra echilibrul a menţinut vechile familii aristocrate şi le-a lăsat o oarecare putere pentru a-i putea controla pe ieniceri, în cazul în care aceştia din urmă ar fi avut vreo idee măreaţă.

Ce putere mai rămăsese vechii nobilimi? în primul rând, rămăseseră cei mai mari latifundiari din imperiu şi principalii contribuabili. „Latifundiari” este o denumire oarecum improprie, deoarece, oficial, sultanul era proprietarul întregului pământ din imperiul său. Dădea numai cu chirie parcele din acesta oamenilor preferaţi

pentru a face din el „ferme cu impozit” (*timar* în turcă). Un timar era o proprietare rurală de la ai cărei locuitori proprietarul avea voie să strângă impozite. Aceşti locuitori erau, fireşte, în cea mai mare parte ţărani cultivatori care locuiau pe acel teren. Fermierii aveau voie să strângă de la oameni oricât de mult doreau. În schimbul acestui privilegiu, trebuiau să plătească în fiecare an guvernului o sumă fixă. Tot ceea ce strângeau peste această sumă era al lor; şi nu exista nicio limită în privinţa modului în care li se permitea să strângă sumele. Partea guvernului nu depindea de cât de mult pământ avea în grijă „fermierul”. Era un impozit pe teren, nu pe venit. Dacă proprietatea producea mai mult decât se anticipase, beneficiul revenea fermierului, nu guvernului. Dar timarul mergea prost, cel lovit era fermierul. Dacă nu putea să-şi plătească impozitul un anumit număr de ani la rând, timarul îi era luat şi dat altcuiva.

După o campanie încununată de succes, sultanul putea să-i răsplătească pe cei mai buni generali ai săi dându-le un timar. De regulă, cu excepţia teritoriilor nou cucerite, sultanul trebuia să ia un timar de la cineva pentru a răsplăti pe altcineva. Faptul că oamenii puteau să-şi piardă timarul însemna că aristocraţia funciară era numai semiereditară. Acesta era aşadar un alt mecanism care promova fluiditatea socială şi menţinea lumea otomană în mişcare.

Aţi putea presupune că acest sistem al timarului îi încuraja pe aristocraţii otomani să-i stoarcă la sânge pe ţărani. La urma urmelor, puteau să păstreze tot ceea ce le rămânea după ce plăteau guvernului. Dar deţinătorii de timar nu erau liberi să facă ce vor, deoarece ţăranii se puteau adresa curţilor şaria pentru a li se face dreptate şi acestea erau o instituţie cu totul separată, o bază separată

de putere în societate, controlată de ulema şi cu personal asigurat de aceştia. Nobilimea nu avea niciun acces la ea. Dacă o familie dorea să-şi „plaseze” un fiu în acest sistem legal, fiul trebuia să treacă prin acelaşi proces îndelungat ca oricine altcineva pentru a deveni ulema, un proces atât de îndelungat, încât în momentul în care îl încheia, legăturile lui sociale erau numai cu alţi ulema. Astfel, interesele lui erau aliniate cu ale lor şi modelate de doctrina străveche mai mult decât de rădăcinile clanului sau ale familiei sale.

Cu toată puterea sa răspândită pretutindeni, sistemul clerical nu stăpânea viaţa religioasă musulmană din Imperiul Otoman. Sufismul continua să prospere ca religie a maselor, cei mai mulţi oameni afirmând cel puţin o afiliere nominală la unul sau altul dintre ordinele sufiste şi mulţi dintre ei participând activ la o anumită frăţie. Aceasta nu înseamnă că toţi oamenii de rând sau foarte mulţi dintre aceştia erau mistici practicanţi. Pentru cei mai mulţi oameni, sufismul ajunsese să însemne folclor, superstiţii, sanctuare, amulete, leacuri, descântece şi venerarea „sfinţilor” sufişti, despre care se credea că au calităţi supranaturale.

În plus, ordinele sufiste se suprapuneau peste *akhi*, asociaţiile de meşteşugari şi negustori pe care le-am menţionat ceva mai devreme. Breslele *akhi* îşi aveau propriul statut autonom de organizaţii sociale. Stabileau standarde pentru membrii lor, dădeau autorizaţii pentru deschiderea de noi firme, colectau cotizaţii, ofereau credite, plăteau pensii de bătrâneţe, acopereau cheltuielile de înmormântare, ofereau asistenţă medicală, ţineau adăposturi şi cantine pentru săraci, dădeau burse, dar organizau şi târguri, festivaluri, procesiuni şi alte forme de divertisment public. Fiecare breaslă îşi avea propriii

maeştri, consilii, şeici şi procese de politică internă. Membrii care avea plângeri se puteau adresa oficialităţilor breslei aşa cum muncitorii industriali de astăzi se duc la reprezentantul sindicatului lor (acolo unde acesta există). Dacă este necesar, oficialităţile breslei îşi reprezentau membrii în procesele judiciare şi adresau petiţii statului în numele membrilor lor. În acelaşi mod, statul reglementa breslele, impunând standarde proprii şi controlând preţurile în interesul publicului.

Fiecare meseriaş făcea parte dintr-o breaslă şi mulţi membri ai breslelor făceau parte şi dintr-o frăţie sufistă, care se putea suprapune peste liniile breslei. Frăţiile aveau în general o lojă unde membrii se puteau aduna pentru a socializa nu numai unul cu altul, ci şi cu negustorii şi cu alţi călători în trecere, căci lojile sufiştilor akhi serveau în mod activ şi ca societăţi de sprijin pentru călători şi drept centre de ospitalitate.

Examinarea funcţionării sistemului social otoman dezvăluie complexitatea sa internă: dacă vom privi mai de aproape la societatea otomană vom vedea aceeaşi ordine şi complexitate la toate nivelele. Totul era legat cu tot şi legat în mai multe moduri, ceea ce era foarte bine atunci când legăturile erau contrabalansate şi toate părţile funcţionau bine. Câteva secole mai târziu, când imperiul a început să decadă, toate părţile interconectate şi instituţiile dependente una de alta au devenit o slăbiciune deosebită a sistemului otoman. Legăturile lor strânse făceau ca o deficienţă într-un loc sau o sferă să se transmită în mod misterios în deficienţe şi tulburări în alte zeci de locuri sau sfere – dar acest lucru s-a întâmplat mai târziu. În secolul al XVI-lea, Imperiul Otoman era un mecanism care funcţiona uimitor de bine.

Expansiunea otomană spre est a fost blocată de o altă

putere în ascensiune, Sefevizii (despre care vom vorbi ceva mai târziu), dar otomanii s-au îndreptat spre sud şi au cucerit inima teritoriului arab de la Oceanul Indian la Marea Mediterană, apoi au ocupat Egiptul, eliminând din istorie dinastia mamelucilor şi au continuat să se extindă spre vest de-a lungul ţărmului de nord al Africii.

În perioada lor de apogeu, în timpul domniei lui Soliman Magnificul din secolul al XVI-lea (titlul pe care i l-au dat europenii – printre ai lui purta, de regulă, titlul onorific de Suleiman Legiuitorul), Imperiul Otoman era probabil cea mai mare putere a lumii. Se întindea peste Europa şi Asia, stăpânea şi Roma (Constantinopolul) şi Meca, ca să nu mai vorbim de Cairo; iar monarhul lui domnea peste o populaţie mai mare şi peste un teritoriu mai vast decât oricare alt monarh. Nu este de mirare că liderul otoman a început să-şi spună calif. Nimeni nu i-a contestat acest titlu. Titlul avea pe atunci numai o importanţă ceremonială, merită totuşi să reţinem că împăratul otoman deţinea două dintre cele mai importante titluri de autoritate universală din islam: pentru prima dată în istorie, califul şi sultanul erau una şi aceeaşi persoană. Pentru cetăţeanul musulman de rând, aceasta însemna în mod sigur că istoria mergea din nou înainte: Umma era din nou pe făgaşul corect şi urma să devină o comunitate globală.

Sefevizii (906 – 1138 d.Hr.)

„Calif" şi „sultan" nu erau singurele titluri de autoritate universală din islam: mai era şi „imam", aşa cum era înţeles de altă sectă a musulmanilor, şiiţii, ceea ce ne duce la Sefevizii din Persia, cei care blocaseră expansiunea otomană spre est.

Sefevizii veniseră la putere în modul cel mai nepotrivit. Aceştia proveneau dintr-o frăţie sufistă care

luase naştere după năvălirea mongolă. Ordinul care s-a închegat în Persia de nord în jurul unui maestru spiritual pe nume şeicul Safi al-Din a devenit cunoscut ca Sefevizii.

Timp de trei generaţii, această frăţie a funcţionat foarte bine la fel ca oricare alt ordin sufist al timpului: era un grup paşnic, apolitic, care oferea companie spirituală şi un refugiu în faţa zbuciumului lumii. Dar ordinul a început să se schimbe. În primul rând, atunci când a murit al treilea şeic, fiul lui a devenit noul şeic, iar când acesta a murit, fiul lui i-a luat locul şi tot aşa mai departe. Pe scurt, conducerea grupului a devenit ereditară.

În al doilea rând, undeva pe parcursul drumului, aceşti şeici au dobândit ambiţii politice. Au alcătuit un corp de elită din iniţiaţi care învăţau nu numai tehnici de înălţare a vieţii spirituale, ci şi artele marţiale. Aceştia au devenit garda de corp a şeicului, poliţia lui, după care s-au transformat într-o castă militară serioasă.

Ca emblemă a apartenenţei la garda sefevidă, aceşti soldaţi mistici purtau nişte turbane roşii speciale, motiv pentru care erau numiţi *cazilbaşu* din turcescul *kyzyl bas* – „capete roşii”. Căciula pe care o purtau avea un model specific cu douăsprezece pliuri, ceea ce reflecta cea de-a treia şi cea mai importantă schimbare din Ordinul Sefevid: trecuseră la şiism.

Cele douăsprezece pliuri îi simbolizau pe cei doisprezece imami ai şiismului fundamental. Aşa cum am menţionat mai înainte, şiiţii considerau că autoritatea absolută şi ereditară aparţinea unui personaj numit imam, care era reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ. Întotdeauna exista un imam în lume; nu erau niciodată doi; şi adevăratul imam era întotdeauna un descendent al Profetului, prin fiica lui – Fatima – şi soţul ei – Ali.

Ori de câte ori imamul avea mai mulţi fii, moartea lui

deschidea posibilitatea unui dezacord în legătură cu care dintre ei era cu adevărat următorul imam. Un astfel de dezacord referitor la cel de-al cincilea imam dăduse naştere unei secte minore numite zaidiţi (Cei Cinci). Un alt dezacord legat de cel de-al şaptelea imam dăduse naştere ismailiţilor (Cei Şapte).

Ceilalţi şiiţi căzuseră de acord până la a douăsprezecea generaţie de la Ali, dar al doisprezecelea imam dispăruse pe când era copil. Neştiţii presupuneau că fusese asasinat. Dar şiiţii credeau că nu murise niciodată, ci intrase în „ocultare", un concept specific şiismului: ocultarea însemnând că nu mai poate fi văzut de oamenii obişnuiţi.

Şiismul fundamental (sau Cei Doisprezece) îl numeşte pe acest al doisprezecelea „Imamul Ascuns". Doctrina şiită afirmă că Imamul Ascuns este şi va fi întotdeauna viu, că este în legătură directă şi continuă cu Dumnezeu şi continuă să călăuzească lumea într-un mod invizibil. Doctrina nu spune exact dacă a devenit invizibil, dacă s-a deghizat, dacă şi-a schimbat forma, dacă s-a refugiat într-o peşteră sau ceva asemănător. Explicaţiile concrete de felul acesta aparţin ştiinţei; ocultarea este un concept mistic pentru care explicaţiile concrete sunt irelevante.

Doctrina şiită susţine că al doisprezecelea imam se va arăta la sfârşitul istoriei, luminând perfecţiunea comunităţii lui Allah şi inaugurând Epoca Dreptăţii finale, punctul final la care aspiră toţi bunii musulmani. Când va ajunge în acest punct final, istoria se va termina, morţii vor învia, judecata lui Allah îi va alege pe cei care vor trăi pentru totdeauna în rai sau în iad, după meritele lor. Pentru că se aşteaptă ca Imamul Ascuns să se arate din nou la sfârşitul istoriei, şiiţii îl numesc uneori Mahdi – „cel

aşteptat” (concept care există şi în islamul sunnit, dar mai puţin pronunţat). Cei mai mulţi dintre iranienii de astăzi aderă la această ramură a şiismului, pentru ei Cei Doisprezece reprezentând şiismul fundamental al epocii moderne.

La mijlocul secolului al XV-lea, Sefevizii au îmbrăţişat acest complex de credinţe. Cele douăsprezece pliuri ale turbanelor purtate de cazilbaşi îi simbolizează pe cei doisprezece imami. În această perioadă, cazilbaşii erau un grup bine definit, condus de un şeic ambiţios cu o armată tot mai mare de soldaţi sub comanda lui. Soldaţii vedeau în el nu numai pe comandantul lor suprem, ci şi colacul de salvare care îi ducea în rai.

Aceşti Sefevizi politizaţi operau într-un context de haos social. Lumea persană, distrusă o dată de Genghis-Han şi a doua oară de Turnir Lenk, era fragmentată în multe principate mici, conduse de diverşi şefi de trib turci. Şefii de trib turci erau toţi sunniţi. În schimb, şiismul se identificase de mult timp cu rezistenţa persană împotriva străinilor invadatori, încă de pe vremea dominaţiei arabe, şi se accentuase din nou odată cu apariţia turcilor. Acum, în urma catastrofei mongole, acest cult militant şiit al Sefevizilor a făcut uşor legătura cu orice activitate antistatală şi revoluţionară. Nu este de mirare că Sefevizii îi incomodau pe prinţii locali.

În 1488, unul dintre aceşti prinţi a decis să ia măsuri. A dat ordin să fie ucis conducătorul Sefevizilor. Apoi, ca să fie mai sigur, l-a ucis şi pe fiul cel mai mare al acestuia. Probabil că l-ar fi lichidat şi pe fiul mai mic, un băiat de doi ani pe nume Ismail, însă cazilbaşii l-au ascuns cu câteva momente înainte să apară ucigaşii plătiţi de stat.

În următorii zece ani, Sefevizii s-au întărit, devenind o societate secretă redutabilă. Ismail a crescut ascuns,

mutat necontenit dintr-o casă în alta pentru a fi în siguranţă. În tot acest timp, cazilbaşii l-au considerat şeful ordinului lor, nu un simplu personaj marionetă. îl venerau pe băiat şi credeau că are în el scânteia divină. Imaginaţi-vă cum vedea acesta lumea (şi pe el însuşi) în momentul în care a ajuns la adolescenţă, după ce îşi petrecuse întreaga existenţă în secret, pătruns de un sentiment de pericol mortal, înconjurat chiar şi în amintirile lui cele mai îndepărtate de un corp de oameni cu turbane roşii care se prosternau în faţa lui, îi sorbeau cuvintele din gură şi ascultau de toate capriciile lui. Întâmplător, copilul crescut pentru a fi atât de convins de propria importanţă, era foarte inteligent şi dur.

În preajma vârstei de doisprezece ani a ieşit din ascunzătoare cu luptătorii lui cazilbaşi. A scăpat repede de prinţul care îi ucisese tatăl. Alţi prinţi s-au repezit să-l zdrobească, gândindu-se că nu putea fi foarte greu să zdrobeşti un băiat de doisprezece ani. Dar s-a văzut că este foarte greu.

În 1502, la vârsta de cincisprezece ani, Ismail s-a declarat şahinşah al Iranului. Şahinşah însemna „rege al regilor”. Era titlul folosit de monarhii Sasanizi şi de vechii monarhi persani înaintea lui. Respingând titlurile de „calif” şi de „sultan”, Ismail respingea tradiţia istorică arabă şi turcă în favoarea unei identităţi native persane. Numinduşi teritoriul Iran, invoca numele străvechiului rege din *Cartea Regilor*, epopeea poporului persan, scrisă de Firdousi. Adepţii lui Ismail susţineau că acesta este rudă de sânge cu regii Sasanizi de odinioară.

Ismail s-a distanţat şi de vecinii lui, declarând şiismul Celor Doisprezece religie de stat. I-a pus de asemenea pe scutierii lui să-i anatemizeze în public pe primii trei califi ai islamului: Abu Bakr, Omar şi Otman. Statul a declarat că

Ali a fost singurul succesor legitim al Profetului şi imamii care descind din el singurele autorităţi religioase. Susţinătorii lui Ismail au răspândit vestea că, pe lângă faptul că descinde din Sasanizi, Ismail era şi descendent al lui Ali. Sugerau chiar că este în legătură directă cu Imamul Ascuns (care, fireşte, comunica direct cu Dumnezeu). De fapt, Ismail nu a fost departe de a declara că este chiar el Imamul

Ascuns şi poate chiar şi credea acest lucru – şi cum să nu creadă, dat fiind felul în care fusese crescut? Unii oameni spun că se credea chiar Dumnezeu.

Încurajat de convingerea pe care o avea despre propriul destin, Ismail a trimis predicatori în Imperiul Otoman pentru a răspândi mesajul lui religios. Agenţii lui făceau apel la sus-puşii otomani să se convertească la şiism şi să-l accepte pe Ismail drept singurul lor lider călăuzit de Domnul. Şi s-a apucat de asemenea să-i persecute serios pe sunniţii care erau în puterea lui. Unii au văzut semne de nebunie în purtarea regelui şi au emigrat în mare grabă în Imperiul Otoman. Mulţi dintre cei care au rămas pe loc au fost aruncaţi în închisoare sau ucişi.

Ei bine, sultanul otoman Selim cel Necruţător a ripostat aruncându-i în închisoare sau executându-i pe şiiţii care trăiau pe teritoriul lui. În mod inevitabil, în timp ce sunniţii au fugit spre vest, în Anatolia, şiiţii au fugit spre est, în Persia. Întregul proces a avut drept rezultat o tot mai mare concentrare de şiiţi în Imperiul Sefevid şi de sunniţi în Imperiul Otoman. Sefevizii au făcut tot ce au putut pentru a promova această tendinţă, precum şi pentru a fuziona cultura persană cu şiismul. Această fuziune a şiismului cu naţionalismul persan a devenit fundamentul ideologic al noului lor imperiu, nucleul viitoarei naţiuni

moderne a Iranului.

În cadrul acestei campanii, Sefevizii au ridicat *Tazieh* la nivelul de dramă rituală naţională. *Tazieh* era un ciclu de piese de teatru care relatau martiriul lui Hussein la Karbala. Piesele s-au desprins dintr-un ritual de doliu efectuat în clădiri speciale, numite *takiah khanas*. Prin tradiţie, în ziua a zecea a lunii Muharam (ziua martiriului lui Hussein) şiiţii se adunau în aceste locuri pentru a jeli împreună: obiceiul data de câteva secole. În timpul priveghiului, oricine simţea nevoia să relateze o parte din poveste se ridica în picioare şi făcea acest lucru, pentru a trezi şi a aprofunda mâhnirea. Şiiţii cunoşteau toate detaliile martiriului şi toate poveştile care se puteau relata despre el. Au dezvoltat un stil distinct pentru aceste relatări, menit să declanşeze lamentarea şi plângerea. Culegerea care cuprinde toate aceste povestiri se numeşte *Tazieh* (multe bucăţi erau scrise, dar nu exista o singură versiune scrisă) şi în fiecare an, în ziua a zecea a lunii Muharam, acum când Sefevizii erau la putere, şiiţii din întregul imperiu ieşeau în stradă – nu numai în *takiah khanas* – cu izbucniri catartice de lamentări publice, după care au ajuns la teatrele finanţate de stat, unde profesionişti plătiţi de guvern au început să joace aceste ritualuri pe scenă.

La vârsta de 27 de ani, Ismail a descoperit că totuşi nu este Dumnezeu. Otomanii i-au dat această lecţie invadându-i teritoriul. Sperând să obţină o pradă, Ismail s-a grăbit să-i înfrunte. Cele două armate s-au ciocnit în câmpiile Chaldiran, în apropierea oraşului Tabriz. Otomanii aveau arme de foc, dar Sefevizii credeau că au ceva mai bun: o fervoare religioasă demodată şi un conducător călăuzit de Dumnezeu. De astă dată, armele s-au dovedit mai bune. Selim a zdrobit forţele lui Ismail,

aproape că l-a ucis pe acesta şi a ocupat capitala Tabriz.

Bătălia de la Chaldiran a fost un moment de cotitură, la fel ca şi Bătălia de la Hastings, care a marcat naşterea Angliei ca stat. Istoricii consideră că a fost o victorie a otomanilor, dar a fost mai degrabă un fel de remiză, căci Selim nu a putut să păstreze Tabrizul. Întrucât se apropia iarna, s-a retras în bazele mai sigure din interiorul Anatoliei, iar în anul următor persanii au reocupat Tabrizul şi l-au incendiat, astfel că nu a mai rămas nimic pentru ca invadatorii să aibă cu ce se hrăni, dacă ar fi vrut să atace din nou. Lupta de la Chaldiran a definit frontiera dintre teritoriul otoman şi cel sefevid, consolidată apoi ca frontieră dintre statele succesoare ale acestora, Iranul şi Turcia, rămasă valabilă între aceste două ţări până astăzi.

Ismail s-a întors de la Chaldiran trist şi deprimat. Pierderea bătăliei l-a făcut să-şi regândească identitatea. Şi-a petrecut următorii ani mai mult sau mai puţin în singurătate, reflectând la cosmos şi scriind poezii religioase. Imperiul lui Ismail nu numai că a supravieţuit prăbuşirii lui, dar chiar a prosperat, în parte, şi pentru că s-a bucurat de o succesiune de conducători talentaţi şi longevivi.

Frontiera fiind mai mult sau mai puţin fermă, ostilităţile dintre Imperiile Otoman şi Sefevid au încetat şi comerţul a început să se desfăşoare în ambele sensuri, spre beneficiul ambelor societăţi. Imperiul Sefevid a fost întotdeauna mai mic decât Imperiul Otoman şi niciodată la fel de puternic, dar, cu o singură religie de stat şi un singur grup etnic dominant, era mai unificat din punct de vedere cultural.

Imperiul Persan a atins fără îndoială apogeul dezvoltării sale în timpul strănepotului lui Ismail, şahul Abbas cel Mare, care a murit în 1629, după 42 de ani de

domnie. Şahul a echipat armata cu arme de foc şi tunuri şi, în timpul domniei lui, Iranul a dezvoltat câteva industrii de vârf sprijinite de stat: textile, ceramică, îmbrăcăminte şi covoare, care exportau bunuri în locuri îndepărtate precum Europa, Africa şi India.

Arta picturii şi în special „miniatura persană” – scene detaliate frumoaseânconjuratedemarginicumodelefloraleşigeometrice – a atins apogeul în Persia Sefevidă. Caligrafia, considerată o artă majoră în lumea islamică datorită veneraţiei musulmanilor faţă de Coran, a atins şi ea perfecţiunea aici. Cele două arte s-au combinat în cărţile cu miniaturi, cele mai înalte produse artistice ale epocii, iar culmea acestui gen de lucrări a fost *Cartea Regilor*, poemul lui Firdousi, executat din ordinul unui monarh sefevid: avea 258 de picturi şi şaizeci de mii de rânduri caligrafiate de diverşi artişti – în esenţă, un întreg muzeu între două coperte.

Creativitatea sefevidă a culminat în arhitectură. De exemplu, spre deosebire de moscheile otomane monumentale – acele domuri sumbre străjuite de minarete – sefevizii au construit structuri lejere şi strălucitoare datorită mozaicului de faianţă care lasă impresia că pluteşte, astfel încât până şi moscheile gigantice par făcute din dantelă şi lumină.

Iar dacă arhitectura era forma cea mai înaltă de artă din Persia Sefevidă, atunci construcţia oraşelor era meta-arta sa. Sefevizii şi-au mutat de mai multe ori capitala (căutând să se asigure împotriva permanentei ameninţări otomane) şi de fiecare dată când se instalau în alt oraş îl refăceau din punct de vedere estetic. În 1598, după ce şi-a ales drept capitală oraşul Isfahan, şahul Abbas a lansat un program de construcţii care a transformat întregul oraş

într-o singură bijuterie integrată: când a fost terminat, era plin de scuare publice, grădini, moschei, conace, bazine, palate şi clădiri publice, străbătut de bulevarde elegante. Vizitatorii uluiţi au inventat expresia *Isfahan Nishi-Jahan* „Ispahan, jumătate de lume” (ideea fiind că dacă nu ai văzut Isfahanul ai ratat jumătate din tot ceea ce era de văzut în lume).

Lumile otomană şi sefevidă prezentau diferenţe nete, totuşi, cu toată ostilitatea dintre guvernele lor, între ele exista o anumită unitate de civilizaţie. Nu erau mai diferite decât, să zicem, Anglia şi Franţa, poate chiar mai puţin. Un călător care mergea de la Istanbul la Isfahan sau invers se simţea mai mult sau mai puţin acasă în ambele locuri. Este absolut remarcabil că două imperii atât de puternice şi distincte au putut să apară exact în aceeaşi perioadă unul alături de altul. Încă şi mai uimitor este faptul că un alt imperiu musulman distinct, enorm, puternic şi măreţ s-a închegat cam în aceeaşi perioadă: Imperiul Mogulilor, care s-a întins în ultimă instanţă din Birmania, peste India, până în mijlocul Afghanistanului, unde s-a lovit de frontiera sefevidă.

Mogulii (aproximativ 900 – 1273 d.Hr.)

Mogulii erau absolut egali cu otomanii în privinţa bogăţiei şi a puterii. Aproximativ 20% din populaţia actuală a lumii trăieşte în teritoriul peste care au domnit ei cândva, inclusiv statele moderne Afghanistan, Pakistan, India, Bangladesh şi Birmania sau părţi ale acestora. Omul care a întemeiat acest imperiu gigantic a fost aproape contemporan cu şahul Ismail şi se numea Babur, ceea ce înseamnă „tigru” şi, în anumite privinţe, a fost chiar mai remarcabil decât prodigiosul adolescent safevid.

Babur susţinea că este descendent al lui Timur Lenk şi Genghis-Han. Nu se ştie care au fost legăturile reale de

rudenie, dar Babur a luat în serios această genealogie; i-a dat un sens pentru misiunea vieţii lui. Tatăl lui a domnit într-un mic regat numit Farghana, la nord de Afghanistanul de astăzi şi, în 1495, când acesta a murit, Babur i-a moştenit tronul. Avea doisprezece ani.

Într-un an şi-a pierdut regatul, ceea ce nu este de mirare – avea doar 12 ani! Dar şi-a regrupat forţele şi a cucerit legendarul Samarkand, capitala de odinioară a lui Timur Lenk – după care a pierdut-o. S-a întors la Farghana şi a luat-o din nou. Dar duşmanii lui au recuperat-o. Apoi a cucerit Samarkandul a două oară, de astă dată numai cu 240 de oameni – dar nu a putut să-l păstreze. Când a împlinit 18 ani, Babur câştigase şi pierduse două regate de două ori fiecare şi era fugar în munţii din Afghanistan, împreună cu mama şi surorile lui şi câţiva adepţi. Timp de trei ani, el şi ceata lui au cutreierat prin sălbăticie, căutând un nou regat; tot ceea ce ştia să facă Babur era să domnească şi singura ocupaţie pe care şi-o dorea era aceea de rege.

Îndrăznesc să spun că un adolescent care ţine laolaltă în jurul lui o ceată de războinici adulţi timp de câţiva ani într-un exil departe de casă trebuie să aibă ceva în el; iar Babur era fără îndoială un astfel de specimen fizic intimidant. Legenda spune că putea să sară peste un pârâu ţinând câte un bărbat sub fiecare braţ. (Nu spune ce părere aveau adulţii despre acest exerciţiu.) Spre deosebire de cei mai mulţi bărbaţi duri, Babur era sensibil, avea un suflet de artist şi era romantic. A ţinut un jurnal tot timpul cât au durat aventurile lui şi mai târziu a scris o autobiografie care a devenit o lucrare clasică a literaturii turce. După ce nepotul lui a pus să fie tradusă în limba persană, mai prestigioasă, cartea a dobândit o înaltă apreciere şi în acest domeniu. În carte, Babur se descrie

cu multă onestitate. De exemplu, după o înfrângere militară dureroasă, ne spune că nu s-a putut abţine şi „a plâns foarte mult”. Ce bărbat dur recunoaşte aşa ceva? Mai târziu vorbeşte despre căsătoria aranjată pentru el şi despre faptul că nu a reuşit să se îndrăgostească de soţia lui, în pofida eforturilor lui cât se poate de sincere. O vizitează numai o dată pe săptămână sau la două săptămâni şi atunci numai pentru că îl cicăleşte mama lui. Apoi se îndrăgosteşte... de un băiat pe care îl vede în bazar! „În această exaltare de dorinţă şi pasiune şi sub imboldul nebuniei tinereţii, hoinăream cu capul gol, cu picioarele goale pe străzi şi pe poteci, prin livadă şi prin vie; nu arătam politeţe nici prietenilor, nici străinilor, nu-mi păsa de mine, nici de alţii... „1. Astfel ne expune viitorul împărat pasiunile adolescentului vulnerabil – şi totuşi acesta este omul care cucerise şi pierduse deja de două ori Samarkandul!

În peregrinările lor, Babur şi ceata lui au ajuns la un platou din munţi şi au văzut un oraş încântător, cuibărit în poala unei văi. Babur s-a îndrăgostit din nou, de astă dată de Kabul. Şi, ne spune el, Kabulul a răspuns afecţiunii lui: cetăţenii îl detestau pe conducătorul lor şi l-au implorat pe Babur să le fie rege. Sună a propagandă puţin plauzibilă a unui învingător? Poate că da, dar pot să vă spun că afecţiunea Kabulului pentru Babur mai dăinuie şi astăzi. Grădinile publice pe care le-a construit cu vedere spre oraş rămân parcul preferat al locuitorilor, iar mormântul lui este până astăzi un sanctuar respectat.

Babur a fost încoronat rege la Kabul în 1504 şi acum avea o bază a lui. A reflectat la o nouă încercare de a lua Samarkandul şi a renunţat. El şi sfetnicii lui au decis să pornească spre sud, aşa cum făcuseră atât de mulţi alţi cuceritori turco-mongoli înaintea lui. Babur a intrat în

India cu o mie de oameni şi sultanul de la Delhi l-a întâmpinat pe câmpiile Panipat cu o sută de mii. Zece la unul – aşa spune legenda! mai mult chiar, sultanul avea o mie de elefanţi, dar Babur avea şi el un avantaj: armele de foc. Noua tehnologie a învins vechea biologie, Babur l-a dat jos pe sultan şi a ocupat oraşul Delhi. La fel ca otomanii şi sefevizii, mogulii i-au învins pe duşmanii lor pentru că aceştia luptau cu suliţe şi săgeţi împotriva gloanţelor şi a obuzelor. Al treilea dintre cele trei mari imperii musulmane „ale prafului de puşcă” apăruse pe harta lumii.

1 Zahirud din Muhammad Babur, *Babur-nama*, traducere de Annette S. Beveridge, Sang-e-Meel Publications, Lahor, 1922; retipărit 1987, p. 121 (n.a.).

Mogulii au beneficiat – chiar mai mult decât sefevizii – de o serie de conducători strălucitori şi longevivi. Şase bărbaţi au condus imperiul în primele două sute de ani. Cei mai mulţi erau pătimaşi, romantici şi artişti. Cel puţin trei dintre ei au fost genii militare. Unul a fost un administrator slab, dar soţia lui, Nur Jahan, a domnit din spatele tronului şi nu a fost cu nimic mai prejos decât cei mai buni moguli – o femeie de afaceri pricepută, poetă şi patroană a artelor, extraordinară sportivă şi unul dintre cei mai vicleni politicieni ai timpului.

Numai unul din cei şase a fost un nătărău, iar acesta a fost fiul lui Babur. Acest beţivan a avut nevoie de zece ani ca să piardă tot imperiul construit de tatăl său. Dar în timp ce era fugar în munţii din Afghanistan, iubita lui soţie a dat naştere unui băiat care avea să devină Akbar cel Mare, cel mai remarcabil monarh la vremii lui, contemporan şi egal cu regina Elisabeta a Angliei. Tatăl lui a reuşit să-şi recâştige tronul exact la timp pentru ca Akbar să-şi serbeze cea de-a douăsprezecea aniversare ca

prinţ. La scurt timp după aceasta, tatăl lui a auzit chemarea la rugăciune în timp ce se afla în vârful unui dulap cu cărţi din biblioteca sa şi a simţit brusc inspiraţia să-şi schimbe viaţa. S-a grăbit să se dea jos ca să înceapă o viaţă de sfânt, dar în timp ce cobora s-a împiedicat, a căzut şi şi-a frânt gâtul, ceea ce l-a adus pe fiul lui adolescent pe tron.

Akbar a consolidat cuceririle bunicului său, le-a extins şi a pus ordine în întregul imperiu. Chiar şi numai aceste realizări ar fi făcut din el un monarh important, dar Akbar era mai mult decât un cuceritor.

Şi-a dat seama de timpuriu de slăbiciunea fundamentală a imperiului său: un grup mic de musulmani se străduia să conducă o mare masă de hinduşi, pe care musulmanii îi jefuiau, îi prădau şi îi ucideau încă de pe vremea sultanului Mahmud Ghaznavid, cu cinci sute de ani mai înainte. Akbar a abordat această problemă pe baza unui principiu pe care l-a numit *sulakhul* – „toleranţa universală”. Pentru a-şi dovedi sinceritatea, s-a căsătorit cu o prinţesă hindusă şi l-a declarat pe primul ei fiu moştenitorul lui.

Akbar a dat acces hinduşilor la toate posturile guvernamentale, ca şi musulmanilor. A abolit taxa punitivă pe care o instituiseră de multă vreme conducătorii musulmani din această zonă pentru pelerinii care vizitau sanctuarele hinduse. Akbar a eliminat şi *cizia*, taxa pe care trebuiau s-o plătească nemusulmanii conform Coranului. Le-a înlocuit pe amândouă cu un impozit pe teren care se aplică în mod uniform tuturor cetăţenilor, indiferent de rang. Practic, niciun alt stat din lume nu impusese la vremea respectivă impozite nobilimii, dar Akbar a rupt această tradiţie. A dat ordin, de asemenea, ca trupele să protejeze sanctuarele şi locaşurile sfinte ale tuturor

religiilor, nu numai ale islamului.

Marele împărat mogul a abolit aristocraţia militară permanentă de care depinseseră predecesorii lui şi a înfiinţat un sistem administrativ în care fiecare persoană oficială era numită şi putea să-şi păstreze postul numai o anumită perioadă de timp, după care trebuia să se mute în alt post sau în alt loc. În esenţă, Akbar a inventat conceptul de mandat limitat, punând capăt unui proces care produsese până atunci mult prea mulţi baroni locali care generau probleme.

Născut şi crescut musulman, Akbar se considera fără îndoială un monarh musulman, dar era foarte curios să cunoască şi alte religii. A invitat la curtea lui hinduşi, musulmani, creştini, jainişti, zoroastrişti şi budişti de frunte ca să-şi discute între ei opiniile, în timp ce împăratul asculta. În final, Akbar a ajuns la concluzia că în fiecare religie există un anumit adevăr şi nicio religie nu conţine tot adevărul, aşa că a decis să ia ce e mai bun din fiecare şi să formeze o religie nouă, pe care a numit-o Din *i Illahi* „Religia lui Dumnezeu”. Doctrinele acestei religii includeau următoarele: în primul rând, că Dumnezeu este o unitate unică, atotputernică; în al doilea rând, că universul este un singur ansamblu integrat, care îl reflectă pe creatorul său: în al treilea rând, că prima obligaţie religioasă a fiecărei persoane este să nu facă rău altora; iar în al patrulea rând, că oamenii pot şi trebuie să se modeleze după Vieţile Perfecte – şi existau numeroase exemple, viaţa Profetului fiind un astfel de model, spunea Akbar şi la fel spuneau şi imamii şiiţi. Akbar a mers mai departe şi a sugerat modest că ar putea fi şi el unul dintre aceste exemple.

Exaltat de fervoarea noii sale religii, Akbar a construit un întreg nou oraş dedicat acesteia. Construit din

gresie roşie, Fatehpur Sikri a crescut în deşert, în jurul mormântului şi sanctuarului misticului sufist preferat Fatehpur Sikri al lui Akbar. Clădirea principală era o sală privată pentru public, o singură încăpere mare cu un plafon înalt sub formă de dom şi cu o singură mobilă: un stâlp înalt legat prin pasarele de balcoanele aflate de-a lungul pereţilor. Akbar se aşeza în vârful acestui stâlp. Oamenii care doreau să i se adreseze sau să-i ceară ceva îi vorbeau din balcoane. Curtenii şi alte părţi interesate ascultau de jos.

Ca dovadă a farmecului şi majestăţii lui Akbar, nimeni nu s-a revoltat împotriva lui, pentru că a încercat să promulge o nouă religie, dar această religie nu a prins. Nu era suficient de musulmană pentru musulmani şi nici suficient de hindusă pentru hinduşi. Şi nici Fatehpur Sikri nu a rezistat. Rezervele de apă au secat şi oraşul a fost părăsit.

Dar ideile lui Akbar nu au înflorit din senin. Mişcările care urmăreau îmbinarea a ceea ce este mai bun din islam şi din hinduism pătrunseseră în tot Subcontinentul Indian încă din zilele lui Babur, iar misticismul oferea punctul de intersectare. De exemplu, în 1499, un bărbat pe nume Nanak a avut o experienţă religioasă care l-a determinat să declare: „Nu există hindus, nu există musulman”. Deşi se născuse hindus, ajunsese la sufism şi îşi dedicase viaţa combaterii şi repudierii sistemului de caste. A lansat o tradiţie de tehnici spirituale transmise direct de la maestru la iniţiat, care aveau ecou atât la maeştrii hinduşi, cât şi la sfinţii sufişti. Adepţii lui Guru Nanak s-au numit în final Sikh, reprezentând o religie nouă.

Un contemporan al lui Guru Nanak, poetul analfabet Kabir, a fost născut de o mamă văduvă, dar crescut de o familie de ţesători musulmani. A început să compună

versuri în care cânta iubirea într-un mod care amintea şi de sufism, şi de hinduism, iar scribii au consemnat poeziile lui. Acestea au supravieţuit până astăzi.

În timp ce misticii din India Mogulilor compuneau poezii pasionate care îşi aveau rădăcinile în tradiţiile orale, poeţii de curte elaborau un stil metafizic complex specific pentru limbajul poeziei persane. În acelaşi timp, artiştii plastici ai mogulilor dezvoltau o versiune mai robustă a miniaturilor „persane" pictate şi a cărţilor cu miniaturi.

Creativitatea mogulă a atins apogeul în arhitectură, care a reuşit să îmbine soliditatea maiestuoasă a stilurilor otomane cu uşurătatea aeriană a stilului sefevid. Al cincilea monarh mogul, Shah Jahan, era el însuşi un geniu în acest domeniu. Pe vremea lui, a fost supranumit Regele cel Drept, dar puţini sunt aceia care îşi mai amintesc astăzi de realizările lui politice sau militare; ceea ce ţin minte este iubirea lui mistuitoare pentru soţia sa, Mumtaz Mahal, „podoaba palatului", care a decedat la scurt timp după ce Shah Jahan şi-a început domnia. împăratul îndurerat şi-a dedicat următorii douăzeci de ani construirii unui mausoleu pentru ea: Taj Mahal. Numită adesea cea mai frumoasă construcţie din lume, Taj Mahal este o capodoperă unică şi vestită precum *Mona Lisa* a lui Leonardo da Vinci sau Capela Sixtină a lui Michelangelo. Uluitor este şi faptul că artistul care a realizat acest tur de forţă avea răspunderea zilnică de a conduce un imperiu, căci, deşi la construcţia Taj Mahalului au contribuit mulţi arhitecţi şi proiectanţi, împăratul a verificat fiecare detaliu al mausoleului: era ochiul stăpânului[45].

Fiul lui Shah Jahan, Aurangzeb, ultimul dintre marii

45 Waldemar Hansen, The Peacock Throne, The Drama of Mogul India, Hoit, Rinehart, and Winston, New York, 1972, pp. 113-114,493-494 (n. a.).

moguli, nu avea înclinaţii aristocratice. Muzica, poezia şi pictura îl lăsau rece. Pasiunea lui era religia şi nimic nu-l irita mai mult decât tradiţia toleranţei pe care o iniţiase familia lui în Subcontinent. Spre sfârşitul domniei tatălui său, a pornit la luptă împotriva lui Shah Jahan şi a preluat puterea. L-a închis pe bătrân într-o fortăreaţă de piatră, unde acesta şi-a trăit restul vieţii într-o celulă cu o singură fereastră, aflată mult prea sus ca să vadă ceva prin ea. Dar după moartea lui, temnicerii au găsit o mică oglindă fixată într-un perete. În această oglindă, Shah Jahan putea să vadă lumea de afară şi singurul lucru pe care îl vedea prin acea fereastră înaltă era Taj Mahal.

Obsesia lui Aurangzeb a fost restaurarea islamului ortodox într-o poziţie privilegiată în imperiul mogul. Era un geniu militar la fel ca şi bunicul lui, Akbar, şi a domnit 49 de ani la fel ca acesta, astfel încât a avut timp şi putere să realizeze schimbări profunde în Subcontinent.

Schimbările pe care le-a promovat şi realizat erau contrare celor instituite de străbunicul lui, Akbar cel Mare. A reînfiinţat *cizia*. A reimpus taxele speciale pentru hinduşi, a pus forţele lui de securitate să demoleze toate sanctuarele hinduse noi. I-a dat afară pe hinduşi din funcţiile administrative şi a pornit război împotriva conducătorilor Rajput, hinduşi semiautonomi din sud, pentru a-i subordona mai ferm puterii administraţiei sale mogule şi instituţiei clericale musulmane, ulema din India.

Aurangzeb a încercat de asemenea să-i extermine pe adepţii sikhismului. Guru Nanak fusese un pacifist convins, dar persecuţiile lui Aurangzeb i-au transformat pe aceştia într-o sectă care şi-au introdus de atunci printre obiectele sacre de ritual un cuţit lung şi curbat, purtat de orice sikh credincios.

Deşi ultimul dintre titanii moguli a fost un fanatic

necruţător, această dinastie a marcat o perioadă importantă în istorie şi, în momentul ei de apogeu, în preajma anului 1600, a fost fără îndoială unul dintre cele mai mari trei imperii ale lumii.

Într-adevăr, în anul 1600, un călător putea să plece din insulele Indoneziei în Bengal, să traverseze India, să treacă peste Hindukuş în stepele de la nord de Amudaria şi apoi înapoi prin Persia, Mesopotamia, Asia Mică şi Balcani, tot înapoi sau în jurul Mării Negre prin regiunea Caucazului şi în sud prin Arabia şi Egipt, apoi spre vest în Maroc şi să se afle tot timpul într-o lume în general familiară, străbătută de o singură civilizaţie coerentă – cam aşa cum un călător modern mergând de la San Francisco la Londra şi

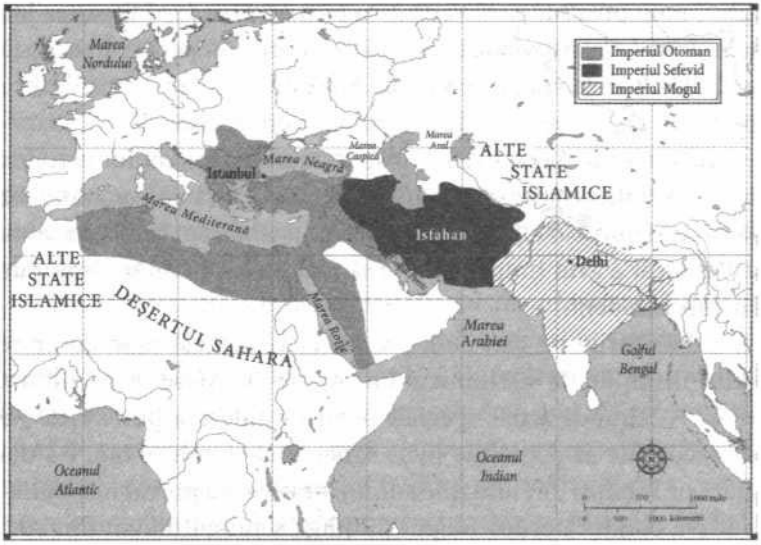

Cele trei imperii islamice din secolul al XVII-lea

apoi de-a curmezişul Europei s-ar găsi într-o civilizaţie în general familiară, cu nuanţă germană aici, cu nuanţă suedeză dincolo, spaniolă, britanică sau olandeză în

altă parte.

Da, un călător din secolul al XVII-lea care străbătea lumea musulmană ar fi întâlnit diverse limbi şi, da, ar fi traversat frontiere şi ar fi prezentat documente funcţionarilor care lucrau pentru diverse puteri suverane, dar, pretutindeni unde s-ar fi dus, ar fi găsit anumite elemente comune.

În toate cele trei mari imperii musulmane şi în regiunile lor satelite, de exemplu, ar fi constatat că turcii deţin în general puterea politică şi militară. (Chiar şi în Persia Sefevidă, familia domnitoare era de origine etnică turcă, la fel ca şi mulţi dintre cazilbaşi.) în toată această lume, călătorul ar fi constatat că persoanele cu educaţie cunoşteau persana şi literatura clasică scrisă în această limbă. Peste tot ar fi auzit *azan*, chemarea la rugăciune, îngânată în arabă la anumite ore ale zilei din nenumărate minarete şi ar fi auzit din nou arabă atunci când oamenii îşi executau diferitele ritualuri religioase.

Peste tot unde ar fi mers, nu numai în cele trei imperii, dar şi în zonele de frontieră îndepărtate, precum Indonezia şi Marocul, societatea era împânzită de o reţea de reguli şi recomandări, care se reflectau în legi şi în practicile ritualurilor vieţii zilnice, fără ca între acestea să existe o frontieră clară. Şi fiecare societate îşi avea ulema ai săi, această clasă puternică, auto-generativă de cărturari ne-aleşi, cu o influenţă semnificativă asupra vieţii de zi cu zi. Peste tot, călătorul s-ar fi întâlnit cu sufismul şi cu ordinele sufiste. Negustorii şi meseriaşii aveau un statut elevat, dar mai scăzut decât cel al funcţionarilor şi al persoanelor oficiale legate de curte, aceasta fiind ea însăşi o clasă distinctă şi importantă în societate.

Trecând prin spaţiile publice, călătorul nu ar fi văzut decât foarte puţine femei. În toată această lume care se

întindea din Indonezia până în Maroc, ar fi găsit o societate împărţită mai mult sau mai puţin în spaţiul public şi spaţiul privat, iar femeile erau sechestrate în spaţiul privat, în timp ce bărbatul exercita posesia aproape totală a spaţiului public.

Femeile pe care le-ar fi văzut călătorul în spaţiul public – la cumpărături, de exemplu, sau mergând de la o casă la alta în vizită – ar fi avut probabil un veşmânt care le acoperea feţele. Dacă vedea femei cu faţa descoperită, ar fi ştiut că acestea fac parte din clasele inferioare: puteau fi, de exemplu, ţărănci, servitoare sau alte muncitoare. Indiferent ce ar fi purtat femeia, nu-şi arăta braţele, picioarele sau decolteul şi purta ceva care să-i acopere capul.

Stilurile de îmbrăcăminte ale bărbaţilor difereau de la un loc la altul, dar oriunde ar fi mers călătorul nostru, bărbaţii ar fi avut şi ei capul acoperit, hainele lor ar fi fost largi, nu ajustate, şi ar fi purtat ceva care să nu permită părţilor lor intime să devină vizibile atunci când se prosternau pentru îndeplinirea ritualurilor.

În toată această lume, caligrafia avea prestigiul de formă a artei, arta reprezentativă (spre deosebire de cea abstractă şi decorativă) era rară, cu excepţia cărţilor cu miniaturi, iar cuvântul vorbit şi scris era onorat.

Fiecare oraş prin care ar fi trecut călătorul era ca o aglomerare de mai multe sate, fără să fie străbătute de artere mari; niciunul nu avea modelul caroiajului specific oraşelor greceşti. Fiecare cartier îşi avea propriul bazar, fiecare oraş moscheile sale spectaculoase, iar moscheile prezentau întotdeauna domuri şi minarete şi erau adesea decorate cu plăcuţe de mozaic.

Dacă între acest călător şi un străin din această lume s-ar fi înfiripat o conversaţie, călătorul ar fi aflat că aveau

amândoi anumite referinţe mitologice comune: amândoi cunoşteau personalităţile de frunte ale tradiţiei abrahamice – Adam, David, Moise, Noe etc.; amândoi ştiau totul nu numai despre Mahomed, dar şi despre Abu Bakr, Omar, Ali şi Otman şi aveau impresii şi opinii despre aceste personalităţi. Aveau cunoştinţe comune despre evenimentele majore din istorie; ştiau, de exemplu, despre Abbasizi şi Epoca de Aur a acestora, ştiau despre mongoli şi despre distrugerile pe care le provocaseră.

În anul 1600, oamenii obişnuiţi de pretutindeni din această lume considerau că imperiile musulmane şi teritoriile de la frontieră adiacente lor sunt „lumea”. Ca să-l citătm pe istoricul Marshall Hodgson de la Universitatea din Chicago, „în secolul al XVI-lea al erei noastre, un vizitator de pe Marte ar fi putut presupune că lumea noastră era pe cale să devină musulmană”[46].

Capitolul 11

Europa în această perioadă

689 – 1008 d.Hr. 1291 – 1600

Ultimii cruciaţi au fugit din lumea islamică în 1291, alungaţi de mamelucii din Egipt, dar în Europa urmările cruciadelor au mai persistat şi în anii următori. Unele dintre ele s-au datorat ordinelor militare religioase înfiinţate de Biserica de la Roma. Templierii, de exemplu, au devenit bancheri internaţionali influenţi. Cavalerii Ospitalieri au pus stăpânire pe insula Rodos, apoi şi-au mutat sediul în Malta, de unde au operat mai mult sau mai puţin ca nişte piraţi, jefuind corăbiile musulmane din Mediterana. Cavalerii Teutoni au cucerit un teritoriu suficient din Prusia pentru a înfiinţa un stat care a durat până în secolul al XV-lea.

46 Marshall Hodgson, Rethinking World History, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, p. 97 (n. a.).

Între timp, europenii încercau să lanseze alte campanii împotriva lumii musulmane, dar acestea erau din ce în ce mai slabe şi unele dintre ele s-au împrăştiat pe drum, în timp ce altele au deviat de la traiectorie. Aşa-numita Cruciadă a Nordului a ajuns să se îndrepte împotriva slavilor păgâni din regiunea baltică. Diverse mici războaie împotriva sectelor „eretice" din Europa, iniţiate de papă şi conduse de un monarh sau altul, au fost numite tot „cruciade". De exemplu, în Franţa a existat o „cruciadă" lungă împotriva unei secte creştine – catarii. Apoi era şi Peninsula Iberică, unde creştinii au continuat cruciadele până în 1492, când au eliberat în sfârşit Granada şi au alungat ultimii musulmani din peninsulă.

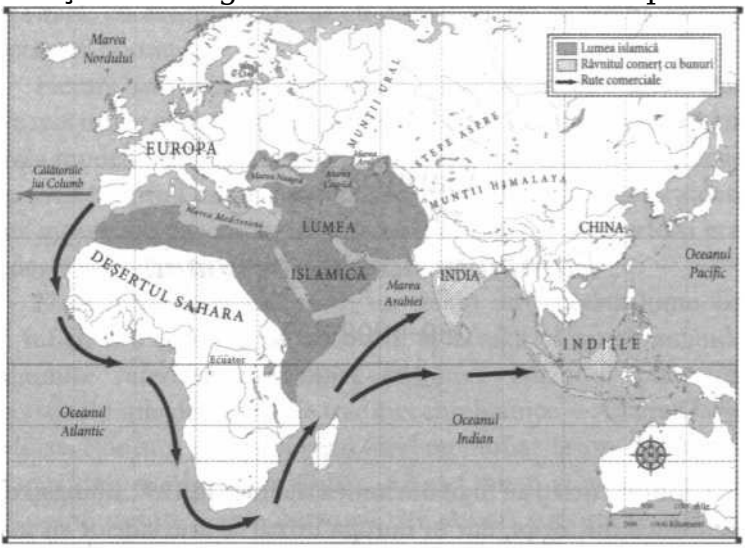

Europenii caută un drum pe mare spre Indii

Spiritul cruciadelor a persistat în parte şi pentru că pe parcursul adevăratelor cruciade a apărut o nouă motivaţie a mişcării spre est: un apetit pentru bunuri comerciale care veneau din locuri precum India şi insulele

de dincolo de ea, pe care europenii le numeau Indii. Una dintre multele mărfuri râvnite din India era un produs uimitor, numit zahăr. Din Malaezia şi din Indonezia veneau piperul, nucşoara şi multe alte condimente. Bucătarii din Evul Mediu Târziu puneau condimente în tot ceea ce găteau – adesea aceleaşi condimente intrau şi în desert – pur şi simplu le plăceau condimentele[47]!

Problema era că de trezirea apetitului pentru aceste mărfuri erau responsabili cruciaţii, dar îi despărţiseră în acelaşi timp pe negustorii europeni de ele, creând o centură de ostilitate anti-creştină care se întindea din Egipt până în Azerbaidjan.

Oamenii de afaceri nu puteau să treacă dincolo de acest zid pentru a negocia direct cu sursa: trebuiau să trateze cu intermediarul musulman. Este adevărat că Marco Polo călătorise în China în această perioadă, dar el şi oamenii lui au fost un grup de excepţie, iar europenii fuseseră uimiţi că străbătuseră tot acest drum şi se întorseseră înapoi. De fapt, mulţi nici nu au crezut că îl făcuse şi au numit cartea lui Marco Polo despre aventurile sale „Milioanele”, înţelegând prin aceasta numărul de minciuni pe care le îngrămădise acolo. Musulmanii stăpâneau ţărmul de est al Mării Negre, Munţii Caucaz, ţărmul Mării Caspice. Stăpâneau Marea Roşie şi toate ţinuturile din apropierea ei. Europenii erau siliţi să obţină mărfurile din India de la negustorii musulmani din Siria şi din Egipt, care fără îndoială că umflau preţurile cât putea suporta piaţa, mai ales pentru clienţii lor europeni creştini, dată fiind animozitatea creată încă de pe vremea

47 A se vedea C.M. Woolger, Food and Taste in Europe in thc Middle Ages în Food: The History of Taste, editor Paul Freedman, University of California Press, Berkeley, 2007, pp. 175-177 (n. a.).

Cruciadelor, ca să nu mai menţionăm faptul că Farangii[48] creştini se aliniaseră cu mongolii.

Ce puteau face negustorii europeni?

Aici spiritul cruciadelor s-a combinat cu dorinţa de a explora. Musulmanii stăpâneau hăţişul de drumuri comerciale care legau pieţele importante ale lumii antice, dar de-a lungul secolelor, fără ca potentaţii şi popoarele musulmane să-şi dea seama, europenii dezvoltaseră o excepţională capacitate de navigaţie pe mare. În primul rând, printre europenii de după Cruciade se numărau şi vikingii, ai căror marinari erau navigatori aşa de iscusiţi pe mare, încât traversaseră chiar şi Oceanul Atlantic de nord până în Groenlanda în bărcile lor cu dragon. Un val al vikingilor care invadase Anglia era numit Northmen, transformat apoi în Norman. Unii dintre aceştia s-au mutat pe coastele Franţei, unde regiunea locuită de ei s-a numit Normandia.

Dar nu erau numai vikingii. Toţi cei care navigau în mod regulat între Scandinavia şi Europa de sud trebuiau să-şi construiască corăbii şi să înveţe cum să le conducă pe timp de furtună în largul Atlanticului de Nord; aşadar, europenii occidentali erau foarte familiarizaţi cu apa mărilor şi a oceanelor. Cu astfel de navigatori încercaţi printre supuşii lor, unii monarhi ambiţioşi au început să viseze că ar putea găsi o cale să evite drumul pe uscat dintre Europa şi Asia de Est şi, odată cu aceasta, toată problema musulmană; pe scurt, erau interesaţi să găsească un nou drum spre India şi spre insulele de dincolo de ea numai pe mare.

Un aristocrat care a sprijinit serios această întreprindere a fost Prinţul Henric al Portugaliei (numit şi

48 „Persoană de culoare albă”, european (n. red.).

„Henric Navigatorul” deşi, personal, nu a mers în niciuna din expediţiile pe care le-a finanţat). Prinţul Henric era foarte apropiat de regele Portugaliei, dar pe lângă aceasta era unul dintre cei mai bogaţi oameni din Europa occidentală. I-a plătit pe căpitanii de corăbii ca să navigheze spre sud, de-a lungul coastelor Africii, şi să caute un drum în jurul ei. Scrisorile lui Henric arată că, iniţial, s-a considerat un cruciat, animat de dorinţa de a se dovedi un mare monarh creştin şi de a repurta victorii împotriva maurilor, găsind noi suflete pe care să le salveze pentru singura credinţă adevărată[49].

Dar multe din sufletele pe care le-au găsit marinarii trăiau în trupuri cu pielea neagră, care, după cum s-a constatat, aveau o valoare comercială mare ca sclavi, astfel că prinţul Henric Navigatorul s-a transformat în prinţul Henric Negustorul de Sclavi. Pe lângă sclavi, înaintând spre sud, portughezii au descoperit tot felul de alte mărfuri foarte căutate pe piaţă, precum praf de aur, sare, ouă de struţ, ulei de peşte – iar lista poate continua. Descoperirea de noi mărfuri a infuzat visului cruciaţilor o motivaţie economică şi Cruciadele au lăsat locul Perioadei Marilor descoperiri geografice, cum o numesc europenii. Probabil, cea mai dramatică descoperire a fost în anul 1492, când Cristofor Columb a traversat Atlanticul în căutarea unui drum către India şi a nimerit peste America. Călătoria lui fusese finanţată de Ferdinand şi Isabela, regii catolici care terminaseră cruciada împotriva musulmanilor din Peninsula Iberică şi întemeiaseră un singur regat creştin unificat – Spania.

Când a ancorat pe insula Hispaniola din Caraibe, Columb a crezut că ajunsese în Indii. După ce greşeala lui

49 Peter Russel, Prince Henry the Navigator, Hispanic and Luso Brazilian Council, Londra, 1960 (n. a.).

a devenit cunoscută, insulele de la est de India au fost numite Indiile de Est, iar insulele din Marea Caraibelor – Indiile de Vest. Cei mai mulţi musulmani erau numai vag conştienţi de această descoperire crucială. Sursele otomane menţionează expediţia lui Columb numai în treacăt, deşi în 1570 câţiva cartografi otomani elaboraseră hărţi destul de exacte ale lumii, arătând cele două Americi chiar acolo unde sunt situate. În acest moment, Spania pusese bazele unui nou imperiu în Mexic, iar englezii şi francezii înfiinţaseră aşezări mai la nord.

Între timp, la capătul estic al Lumii Mijlocii, musulmanii descoperiseră deja ceea ce căutaseră iniţial europenii: negustorii musulmanii navigau în Malaezia şi în Indonezia de secole. Mulţi dintre negustorii musulmani care brăzdau aceste ape aparţineau ordinelor sufiste, iar prin intermediul lor islamul prinsese rădăcini în Indiile de Est cu mult înainte de sosirea primilor europeni.

Înainte chiar ca portughezii, spaniolii, englezii, olandezii şi alţi nord-europeni să fie prinşi de febra explorării, europenii din sud se făcuseră cunoscuţi ca navigatori, căci civilizaţiilor lor începuseră de la navigaţia pe mări, iar vitejia lor de marinari data din timpul romanilor, al grecilor, al micenienilor de dinaintea lor, al cretanilor şi fenicienilor de dinaintea acestora.

În secolul al XIV-lea, genovezii şi veneţienii concurau pentru comerţul pe Marea Mediterană cu flote mari şi puternice, iar aceşti italieni ştiau să se bată pe mare. Veneţienii întreţineau un comerţ foarte activ cu Constantinopolul, iar după ce otomanii au preluat puterea, şi-au deschis imediat birouri comerciale la Istanbul.

Comerţul pe Mediterana a generat o bogăţie uriaşă în Italia şi a dat naştere şi altor oraşe-state înfloritoare, pe lângă Veneţia şi Genova, precum Florenţa, Milano şi altele.

Aici, în Italia, banii înlocuiau pământul şi reprezentau principala marcă a bunăstării şi a statutului social. Negustorii au devenit noua elită a puterii; familii precum Medici la Florenţa şi Sforza la Milano au înlocuit vechea aristocraţie militară a proprietarilor de pământ. Toţi banii, toată această energie antreprenorială, toată diversitatea urbană, toate entităţile suverane, concurând atât de aproape pentru măreţie, distincţie şi reputaţie, generau un dinamism fără precedent în istorie. Orice artist sau meşteşugar cu un talent de vânzare găsea un câmp de acţiune în acele zile în Italia, deoarece era o mulţime de patroni gata să se lupte unul cu altul pentru serviciile lui. Ducii şi cardinalii, ba chiar şi papa se întreceau care mai de care să-i ademenească pe artişti precum Michelangelo sau Leonardo da Vinci la curţile lor, deoarece lucrările lor nu erau numai frumoase, ci reprezentau şi un simbol al statutului lor. Italia a început să debordeze de artă, invenţii, creativitate şi realizări, numite mai târziu „Renaşterea italiană”.

Între timp, au revenit la modă şi cărţile. În Evul Mediu, aproape nimeni din Europa nu ştia să scrie şi să citească, cu excepţia clericilor, iar aceştia învăţau carte numai ca să citească Biblia şi să facă slujbele religioase. Creştinii germanici de pe vremea lui Carol cel Mare, de exemplu, venerau limba latină, limba în care se efectua slujba religioasă creştină, deoarece credeau că aceasta este limba în care a vorbit Dumnezeu. Se temeau că, dacă latina lor se va deteriora, Dumnezeu nu le va înţelege predicile, aşa că au păstrat şi au studiat cărţile scrise de păgâni precum Cicero numai ca un instrument pentru însuşirea gramaticii, a structurii şi a pronunţiei acestei limbi vechi. Voiau să fie siguri că vor fi capabili să articuleze silabele care ajung la Dumnezeu. Când citeau

scrieri precum ale lui Cicero se străduiau să ignore ceea ce spuneau şi se concentrau numai asupra stilului, pentru a nu se lăsa contaminaţi de sensibilităţile lor păgâne. Eforturile de a păstra latina au pietrificat-o într-o limbă moartă, potrivită numai pentru scopuri ritualice şi incantaţii, incapabilă de a servi ca instrument pentru discuţii şi gândire[50]. Cu toate acestea, respectul lor pentru cărţi a făcut ca unele biserici şi mănăstiri să păstreze cărţile îngrămădite undeva, în subsoluri şi în încăperile din spate.

Apoi, în secolul al XII-lea, cărturarii creştini care au vizitat Andaluzia musulmană au dat peste traducerile latine ale versiunilor arabe ale textelor greceşti ale unor gânditori precum Aristotel şi Platon. Majoritatea acestor lucrări proveneau din Toledo, unde se dezvoltase o înfloritoare industrie a traducerilor. De la Toledo, cărţile au ajuns în Europa Occidentală propriu-zisă, în bibliotecile bisericilor şi mănăstirilor.

Printre scrierile arabe găsite în Andaluzia erau multe comentarii ale unor filosofi musulmani precum Ibn Şina (Avicenna, pentru europeni) şi Ibn Rushd (Averroes). Lucrările lor se concentrau pe încercarea de reconciliere a filosofiei greceşti cu revelaţiile musulmane. Creştinii nu erau interesaţi de această realizare, aşa că au dat la o parte tot ceea ce adăugaseră musulmanii la Aristotel şi la alţii şi au început să exploreze filosofia greacă, încercând să vadă cum ar putea fi reconciliată cu revelaţiile *creştine*. Iar din această luptă au apărut filosofiile epice „scolastice” ale unor gânditori precum Toma d’quino, Duns Scot ş.a. Legătura dintre musulmani şi lucrările vechilor greci s-a şters din memoria culturală europeană.

50 Daileader, Lecture 15, Early Middle Ages, The Teaching Company, Chantilly, Virginia, 2004 (n. a.).

Cărturarii europeni au început să graviteze în jurul mănăstirilor care aveau biblioteci, deoarece acolo erau cărţile. Apoi, viitorii studenţi au început să graviteze în jurul mănăstirilor, deoarece acolo erau cărturarii. În timp ce îşi făceau studiile, învăţăceii săraci-lipiţi câştigau un ban dând lecţii. În jurul mănăstirilor s-au format comunităţi de oameni care învăţau, iar acestea au devenit apoi primele universităţi europene. Una dintre cele mai timpurii a apărut în jurul catedralei Notredame din Paris. O altă comunitate foarte învăţată a devenit Universitatea din Napoli.

Apoi a apărut o universitate la Oxford, în Anglia. Când între învăţaţii de acolo a izbucnit o ceartă, grupul disident a plecat la Cambridge şi a întemeiat o comunitate proprie de studiu.

Cărturarii din aceste proto-universităţi şi-au dat seama că cei mai mulţi dintre viitorii studenţi nu aveau suficiente cunoştinţe nici măcar pentru a începe studiul, astfel că au elaborat un set de cursuri standard destinate să-i pregătească pe studenţi pentru a începe studiul propriu-zis: cursuri de retorică, gramatică, logică şi aritmetică, destinate să-i înveţe pe elevi numai să citească, să scrie şi să gândească. Studenţii care absolveau cu succes acest curs de bază se numeau *bacalaureaţi*, cuvânt care în latină înseamnă „începători”; acum puteau începe să studieze domenii ştiinţifice adevărate, precum filosofia, medicina, dreptul. Astăzi, fireşte, bacalaureatul este titlul pe care îl primeşte cineva după ce a terminat un liceu de cultură generală cu durata de patru ani.

Pe măsură ce în Europa bunăstarea creştea, unii oameni au putut să-şi petreacă tot timpul studiind, citind, scriind, făcând artă. Şi vechile idei ale grecilor au revenit în imaginaţia învăţaţilor europeni. Grecii spuseseră: „Omul

este măsura tuturor lucrurilor”, iar panteonul lor păgân îl reprezentase pe „Dumnezeu” ca o colecţie de personalităţi umane, care interacţionau unele cu altele şi cu oamenii în moduri dramatice; grecii manifestaseră un interes deosebit pentru lumea naturală şi pentru omul de acum şi de aici. Făcuseră descoperiri mari în identificarea modelelor evenimentelor naturale ca un prim pas spre explicarea lor. Oamenii care citeau şi discutau textele anticilor greci au devenit şi ei interesaţi de descoperirea misterelor vieţii de pe pământ, orientare în totală contradicţie cu atitudinile promovate de biserică după căderea Romei, căci în creştinismul Evului Mediu doctrina prevalentă era aceea conform căreia lumea materială este rea. Singurul scop pentru care eram aici era ca să ajungem dincolo, astfel că singurul subiect care merita să fie studiat era viaţa de apoi şi singurele texte care meritau să fie consultate erau Scripturile şi comentariile la Scripturi. Noii umanişti nu considerau că sunt în concurenţă cu creştinismul; nu erau atei fără dumnezeu; dar oficialităţile Bisericii vedeau o ameninţare în această formă nouă de gândire. Simţeau încotro se îndreaptă toate acestea.

Creştinismul a crescut pe ruinele Romei muribunde. A dezvoltat o ierarhie care semăna cu ierarhia administrativă a Romei şi a acoperit-o apoi cu umbra sa. Când structura imperială s-a prăbuşit, structura creştină i-a luat locul automat, devenind cadrul pe care a continuat să se sprijine viaţa civilizată. împăratul bizantin, întotdeauna capul ierarhiei imperiale, a devenit automat capul ierarhiei creştine. Diverşi episcopi îi erau subordonaţi lui în calitate de cap al Bisericii, exact aşa după cum guvernatorii fuseseră (şi continuau să fie) subordonaţi lui în calitate de cap al imperiului. Doctrinele religiei creştine erau formulate de episcopi la concilii

convocate de împărat şi actualizate periodic la alte concilii, în care împăratul avea întotdeauna ultimul cuvânt.

Creştinismul s-a împletit atât de strâns cu Roma, încât atunci când imperiul s-a împărţit în două, Biserica s-a împărţit şi ea. În est, împăratul a rămas şi capul Bisericii. În vest, titlul de „împărat" a dispărut ca atare. Din punct de vedere politic, continentul s-a fragmentat în teritorii mici, guvernate, în esenţă de războinici. În acest context, Biserica era singura sursă de coerenţă culturală şi unitate din Europa Occidentală, mediul cultural prin care oamenii vorbind limbi diferite şi servind unor suverani diferiţi puteau să interacţioneze sau să călătorească din teritoriul unuia în teritoriul altuia. Pentru a servi acestei funcţiuni, doctrinele Bisericii trebuiau să fie uniforme, universal înţelese, universal acceptate, astfel că Biserica a dezvoltat o propensiune feroce spre depistarea şi nimicirea ereziei.

În timpul Cruciadelor, autorităţile bisericeşti din Europa Occidentală executau în mod regulat eretici – pe toţi cei care declarau în public convingeri divergente faţă de doctrina predominantă –, legându-i de un stâlp şi dând foc unui rug sub ei.

Când Biserica şi-a întărit dominaţia asupra vieţii de zi cu zi, episcopul de Roma a devenit personajul predominant din Europa Occidentală. Oamenii îi spuneau îl *pape*, papa, pentru că era considerat „tatăl" comunităţii creştine. În est, patriarhul de la Constantinopol era figura religioasă conducătoare, dar existau mai mulţi patriarhi, iar el era numai primul între egali. Cam pe timpul Cruciadelor, catolicii au început să impună doctrina că papa este infailibil.

Între timp, Biserica pătrundea în tot continentul din ce în ce mai profund şi în fiecare colţişor. Fiecare sat, fiecare orăşel, fiecare cartier dintr-un oraş mai mare îşi

avea preotul său paroh şi biserica locală, fiecare preot administra exact aceleaşi ritualuri, în acelaşi fel şi în aceeaşi limbă. Ierarhia a devenit complet raţionalizată şi clară: fiecare preot răspundea în faţa unui episcop, fiecare episcop în faţa unui arhiepiscop, arhiepiscopii în faţa cardinalului, cardinalii în faţa papei.

Dar atunci când Cruciadele au început să slăbească în amploare, această hegemonie a început şi ea să scârţâie. Ici şi colo, reformatorii au început să pună sub semnul întrebării autoritatea Bisericii. Spre sfârşitul secolului al XIV-lea, un profesor de la Oxford pe nume John Wycliffe i-a şocat pe oamenii Bisericii, traducând Biblia în cea mai vulgară dintre limbi: în engleza vorbită. Şi de ce? Pentru ca oamenii de rând, oamenii obişnuiţi, să poată citi şi înţelege singuri ce spune Biblia. Autorităţile bisericeşti nu puteau înţelege de ce au nevoie oamenii de rând să înţeleagă Biblia singuri, din moment ce aveau preoţi care să înţeleagă în locul lor.

Wycliffe a mers mai departe. A afirmat că toţi clericii trebuie să fie săraci, la fel ca apostolii, şi că pământul trebuie luat din posesia bisericilor şi a mănăstirilor şi folosit într-un scop laic, atingând astfel grav interesele Bisericii. Wycliffe avea protectori politici puternici, astfel că a putut să-şi trăiască restul zilelor în linişte, dar, la zece decenii după moartea lui, un papă a pus ca oasele lui să fie deshumate, zdrobite şi făcute pulbere, apoi împrăştiate deasupra unui râu. Se pare că furia persistase.

Şi a persistat şi pentru că ideile lui Wycliffe nu au murit. În generaţia care i-a urmat, de exemplu, preotul ceh Jan Hus a îmbrăţişat ideea lui Wycliffe, după care toţi oamenii aveau dreptul la o Biblie în propria limbă. A început un proiect măreţ de traducere. Când oficialităţile Bisericii au citat împotriva lui legea canonică pentru a-i

demonstra că acţiunile lui erau greşite, Hus a citat din Scriptură şi a declarat că Biblia era mai presus de deciziile conciliilor. Asta era prea mult. Biserica l-a arestat pe Hus şi l-a ars pe rug, într-un foc alimentat cu exemplare din Bibliile pe care le tradusese el. Pe scurt, creştinismul a făcut primilor săi reformatori ceea ce făcuse islamul proto-sufiştilor Hallaj.

Dar uciderea reformatorilor nu putea ucide setea de reformă. Wycliffe, Hus şi alţii ca ei treziseră ceva care mocnea periculos în popor: dorinţa de a avea o experienţă religioasă adevărată.

Birocratizarea religiei făcuse ca Biserica să fie puternică şi oferise Europei o unitate culturală, dar în cele din urmă birocraţia religioasă nu a putut asigura experienţa fundamentală care era raţiunea ei de a fi. Profesorul german de teologie Martin Luther a pus degetul exact pe această disfuncţie. Luther era un bărbat chinuit de sentimentul vinovăţiei. Indiferent ce făcea, se simţea ca un păcătos menit iadului. Riturile creştine ar fi trebuit să-i atenueze acest sentiment de vinovăţie eliberându-l de păcat, dar la Luther acestea nu funcţionau. A încercat de toate – post, auto-flagelare, împărtăşire zilnică, penitenţe necontenite, dar la sfârşit, când preotul îi spunea că acum este curat, Luther nu-l credea. Ştia acest lucru pentru că tot mai avea sentimentul vinovăţiei.

Apoi într-o zi Luther a avut o mare intuiţie. Nu putea avea parte de salvare atât timp cât el însuşi nu credea că este salvat. Dacă nu avea această credinţă, nu conta ce spunea sau ce făcea preotul. Ceea ce ridica o mare, foarte mare întrebare: în acest caz, la ce mai folosea preotul? Ce mai căuta el în această relaţie?

De fapt, Luther a dobândit convingerea că salvarea nu poate fi câştigată prin efort, ca pensia. Era un dar care

putea fi numai primit şi numai prin credinţă, un proces interior, niciodată prin „lucrări”, fapte sau acţiuni exterioare.

Înarmat cu această intuiţie, Luther a privit în jur şi a văzut o lume plină de oameni care îşi căutau salvarea prin „lucrări” şi, ca să înrăutăţească lucrurile şi mai mult, lucrări prescrise de o birocraţie vastă, bogată, bine organizată, Biserica Romei. Asta l-a umplut de oroare, deoarece intuiţia lui era corectă, toate aceste „lucrări” erau inutile!

Dintre toate „lucrările” prescrise de Biserică, cea care îl alarma şi îl indigna cel mai mult pe Luther era acordarea de indulgenţe. Indulgenţa era scutirea de pedeapsă pentru anumite păcate, pe care Biserica se declara împuternicită să o acorde, în schimbul unor considerente temeinice şi valoroase. Practica aceasta data de pe vremea Cruciadelor, când papa oferea indulgenţe celor care se înscriau să lupte împotriva detestaţilor turci. Mai târziu, când oportunităţile oferite de Cruciade au dispărut, Biserica a început să acorde indulgenţe contra unor sume de bani. Dată fiind corupţia care infestează în mod inevitabil o birocraţie foarte stufoasă, unii clerici dădeau probabil indulgenţe – haideţi să recunoaştem – în schimbul unor contribuţii băneşti pentru ei înşişi. Oricum ai fi privit lucrurile, pe vremea lui Martin Luther, întreaga practică de oferire a indulgenţelor ajunsese să însemne că oamenii puteau să-şi cumpere ieşirea din purgatoriu şi să-şi grăbească drumul spre rai.

Să-i obligi pe oameni să plătească pentru a intra în rai era un lucru destul de rău în sine, dar Luther simţea aici ceva încă şi mai rău. Dacă salvarea era o interacţiune directă, personală, între fiecare individ şi Dumnezeu, atunci Biserica extorca mită pentru a-i lăsa pe oameni să

treacă pe o poartă pe care de fapt *ea nu avea nicio putere s-o deschidă sau s-o ţină închisă*. Nu era numai corupţie, era hoţie şi înşelătorie de cea mai joasă speţă!

În noaptea de 31 octombrie 1517, Luther a bătut în cuie pe uşa bisericii din Wittenberg un document inflamator în care expunea cele 95 de „teze", 95 de obiecţii împotriva Bisericii şi a faptelor sale. Lucrarea lui Luther a produs senzaţie peste noapte şi a declanşat Reforma Protestantă.

Reforma Protestantă nu a fost o chestiune izolată. În momentul în care Luther a deschis porţile, pasiunea s-a răspândit în numeroase direcţii cu reformatori care au lansat mişcări separate şi au întemeiat multe secte, fiecare cu propriul crez; dar, în general, aveau patru trăsături comune:

O Mântuirea putea fi o experienţă palpabilă, aici şi acum.

O Mântuirea putea fi obţinută numai prin credinţă.

O Nimeni nu avea nevoie de intermediar pentru a se conecta cu Dumnezeu.

O Oamenii puteau afla tot ce aveau nevoie să ştie despre religie din Biblie; nu aveau nevoie să ştie limba latină, concluziile consiliului bisericilor sau deciziile preoţilor şi învăţaţilor.

Într-un fel, Reforma Protestantă a pornit de la acelaşi tip de insatisfacţii şi de aspiraţii care au dat naştere sufismului. Dar în Occident nu a apărut niciun Ghazali care să facă o sinteză între dogmele ortodoxe şi dorinţa de a avea parte de o descoperire religioasă personală.

În alte privinţe, Reforma Protestantă a semănat cu mişcările lui Ibn Hanbal şi Ibn Taymiyyah – exact opusul sufismului. La fel ca teologii musulmani, reformatorii protestanţi încercau să delegitimeze toate adăugirile

ulterioare la doctrină şi să revină la sursa originală: Biblia, respectiv, Coranul.

Dar în final Reforma Protestantă a fost ceva cu totul diferit faţă de ceea ce s-a întâmplat în islam. Reformatorii protestanţi s-au revoltat împotriva Bisericii şi a Papei, dar în islam nu exista nici Biserică, nici Papă împotriva cărora să se revolte. În Occident, reformatorii religioşi care au contestat hegemonia Bisericii Catolice nu au făcut acest lucru pentru a edifica o altă biserică monolitică, nouă, ci pentru a conferi valoare individului. Această dorinţă nu-i opunea în niciun fel creştinismului ca atare, căci creştinismul se referă în mod inerent la fiecare individ; este un plan pentru salvarea fiecărei persoane. Islamul era un plan al modului în care trebuie să funcţioneze comunitatea; orice reformă care ar fi dorit să asigure individului dreptul de a practica religia aşa cum crede mai bine ar fi fost împotriva esenţei înseşi a islamului.

Scoţând în evidenţă individul, Reforma Protestantă a avut consecinţe care au mers dincolo de religie, La un anumit nivel, contestarea puterii „Bisericii” însemna contestarea puterii *oricărei* biserici. Este adevărat că reformatorii protestanţi din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea vorbeau numai despre strădaniile religioase şi este adevărat că fiecare set avea o idee bine definită şi limitată a relaţiei convenabile dintre individ şi Dumnezeu. Probabil că niciunul dintre reformatori nu s-a gândit că îi încuraja pe oameni să gândească neconvenţional în chestiunile de credinţă. Afirmarea că dorinţa de salvare este domeniul propriu al individului legitima autoritatea fiecărei persoane să creadă ce doreşte despre Dumnezeu, indiferent ce intenţionau reformatorii. Iar legitimarea autorităţii lor de a gândi ce doresc despre Dumnezeu legitima implicit autoritatea lor de a gândi ce doresc despre *orice*.

Acest aspect al Reformei s-a combinat cu redescoperirea de către europeni a gândirii antice greceşti, cu reînvierea interesului pentru scrierile păgânilor latini şi pentru influenţa ideilor gânditorilor arabi. Indivizii care simţeau că îşi pot căuta mântuirea singuri, aşa cum doresc, urmau firește să facă speculaţii în mod liber despre natura lui Dumnezeu şi a lumii şi, cu toate ideile interesante care pluteau în jur, unii oameni vor începe în mod inevitabil să se joace cu noi modalităţi de a pune laolaltă piesele de puzzle pe care le vedeau în jurul lor.

Dacă Biserica era încă omniprezentă şi atotputernică, orice idee nouă trebuia să ţină seama de o întrebare: cum este legată aceasta de credinţă? Dacă cineva se gândea „Mă întreb de ce cad toate lucrurile în jos şi nu în sus”, vocea Bisericii din conştiinţa fiecăruia va întreba imediat „Şi cum mă va ajuta explicaţia acestui fenomen să devin un creştin mai bun?” Mintea nu poate ajunge mai departe şi mai repede de atât, dacă trage după sine în permanenţă acest balast.

Eliberat de balast, Copernic a putut să afirme că Pământul se roteşte în jurul Soarelui. Această ipoteză simplă şi îndrăzneaţă explica totul în legătură cu mişcarea stelelor şi a planetelor, mai puţin de ce Dumnezeu ar fi făcut universul să se învârtă în jurul altui lucru decât al celei mai preţioase creaţii a sa. Dacă nu trebuie să te preocupi de această a doua parte, poţi să găseşti mult mai uşor un răspuns la prima parte. Multe din enigmele naturii erau aşa: erau mult mai uşor de explicat, dacă nu trebuia să-ţi corelezi explicaţia cu dictatele credinţei.

Pentru cei mai mulţi gânditori, aceasta însemna să contrazică credinţa; însemna pur şi simplu că explicaţia naturii era un lucru, iar credinţa altul; erau două domenii

de cercetare diferite, care nu se întâlneau niciodată. Separarea cercetărilor despre natură de cadrul credinţei a dat posibilitate europenilor să genereze un evantai uimitor de concepte ştiinţifice şi de descoperiri în primele două secole de după Reformă.

De exemplu, Francis Bacon şi René Descartes au respins metoda aristotelică de cercetare şi au elaborat în locul ei metoda ştiinţifică. Ei şi alţi savanţi au contribuit la stabilirea unui model mecanic al universului, care susţinea că orice eveniment fizic are o cauză pur fizică. Galileo, Descartes şi alţii au demontat ideea lui Aristotel conform căreia totul este făcut din pământ, aer, apă şi foc, înlocuind-o cu teoria atomică a materiei, care se află la baza chimiei moderne.

Andréas Vesalius a elaboratul atlasul corpului omenesc pentru prima dată, iar William Harvey a descoperit circulaţia sanguină, împreună, ei şi alţii ca ei au pus bazele medicinii moderne. Antonie van Leeuwenhoek a descoperit lumea microorganismelor, ceea ce l-a condus apoi pe Pasteur la elaborarea teoriei conform căreia bolile sunt provocate de microbi.

Robert Boyle a început procesul care a dus la formularea celor patru legi ale termodinamicii: numai patru legi care guvernează transformarea energiei în lucru mecanic în orice sistem, de la tubul digestiv al iepurelui la naşterea universului.

Şi să nu uităm să-l menţionăm pe cel mai mare savant dintre toţi, Isaac Newton, care a inventat calculul diferenţial, a explicat mişcarea tuturor obiectelor din univers, de la pietricele la planete, cu trei formule simple şi a descoperit legile gravitaţiei, explicând definitiv mişcarea corpurilor cereşti, lucrarea începută de Copernic şi de Galileo. Şi tot el a descris natura de particulă a

luminii şi a descoperit spectrul. Niciun alt savant nu a făcut aşa de mult şi nu i-a egalat realizările de atunci încoace. De aceea, este o adevărată ironie că el însuşi considera cu mândrie că cea mai importantă realizare a lui a fost că a rămas celibatar toată viaţa.

Dar tocmai acesta este un mister interesant la care merită să ne gândim. Gânditorii musulmani au ajuns până în pragul tuturor acestor descoperiri cu mult înaintea Occidentului. De exemplu, în secolul al X-lea, al-Razi a respins teoria lui Galen a celor patru umori ca bază a tratamentului medical. În secolul al XI-lea, Ibn Şina (Avicenna) a analizat mişcarea din punct de vedere matematic, aşa cum avea să facă atât de inspirat Newton şase sute de ani mai târziu. În secolul al XIII-lea, cam cu trei sute de ani înaintea lui Vesalius, Ibn al-Nafis a descris cum circulă sângele în corp. Ibn al-Haytham, care a murit în 1039, a descoperit spectrul, a descris metoda ştiinţifică şi a stabilit cuantificarea şi experimentul ca bază pentru cercetarea ştiinţifică: i-a prefigurat pe Newton şi pe Descartes. Musulmanii elaboraseră deja modelul atomic al materiei, pe care îl preluaseră de la savanţii indieni, şi unii dintre ei elaboraseră modelul mecanic al universului, pe care îl cunoşteau de la chinezi.

Realizarea importantă au fost nu descoperirile în sine, ci faptul că în Occident ele au persistat, s-au acumulat şi s-au întărit una pe alta până când au creat un mod complet nou şi coerent de a vedea şi de a aborda lumea, modul ştiinţific, care a făcut posibil ulterior progresul exploziv al tehnologiei Occidentului. De ce s-au întâmplat toate acestea în Occident, dar nu şi în Orient?

Poate pentru că musulmanii au făcut marile lor descoperiri ştiinţifice exact atunci când ordinea lor socială începuse să se prăbuşească, în timp ce Occidentul şi-a

făcut marile descoperiri ştiinţifice atunci când ordinea socială de mult prăbuşită a început să se refacă şi, în urma reformei religioase, care a înlăturat dominaţia bisericii, a dat putere indivizilor să gândească liber.

Aşadar, Reforma Protestantă a fost una din cheile renaşterii Europei. Dar Reforma s-a împletit şi cu un alt fenomen cu consecinţe uriaşe – apariţia statului naţional ca formă de organizare politică. Cele două evenimente s-au împletit, deoarece atunci când Luther şi alţii au sfidat Biserica, s-au refugiat la unul sau altul din monarhii Europei, monarhi care aveau ultimul cuvânt, atât în instituţia religioasă, cât şi în cea seculară. Reforma a declanşat un val de violenţe în toată Europa, care s-a încheiat cu Pacea de la Augsburg (1555). Acolo forţele în conflict au căzut de acord asupra unui principiu fundamental: fiecare monarh va avea autoritatea să decidă dacă statul său, mare sau mic, va rămâne afiliat Bisericii de la Roma sau va adopta una din noile secte creştine. Dar s-a constatat că Augsburg a fost numai un armistiţiu. Presiunile au început din nou, odată cu izbucnirea Războiului de 30 de ani, un fel de război civil care a cuprins Europa, motivul fiind, în esenţă, ce religie ar fi trebuit să prevaleze. Când conflictul s-a stins în cele din urmă, s-a semnat un tratat în Westfalia, în 1648, iar principiul de la Augsburg a fost confirmat. Aşadar, odată cu validarea individualismului, Reforma a demontat şi ideologia general-europeană în favoarea unui sistem în care biserica şi statul s-au sprijinit reciproc pentru a promova naţionalismul.

Primii germeni ai statelor naţionale au apărut în Anglia şi în Franţa, ai căror monarhi au dus un război sporadic numit Războiul de 100 de ani, din 1337 până în 1453. Nu a fost de fapt un război continuu, firește, ci o

serie de campanii întrerupte de perioade de pace. Înainte de război, nu existau „Anglia” şi „Franţa”. Era numai un teritoriu controlat de diverşi nobili, care aveau diverse afilieri cu alţi nobili. Imperiile, precum cel medieval al Carolingienilor, erau nişte teritorii strânse la un loc. A fi împărat al acestor teritorii însemna că ai dreptul şi puterea să strângi impozite de acolo şi să recrutezi soldaţi din rândurile populaţiei. împăraţii puteau să amestece teritoriile, să le unească sau să facă schimb cu alţi monarhi, aşa cum copiii fac schimb de jucării cu alţi copii. Oamenii din două teritorii aflate în stăpânirea aceluiaşi împărat nu aveau niciun sentiment de apartenenţă comună la un popor. Nu se simţeau uniţi într-un sentiment de înrudire numai pentru că aparţineau lui Carol cel Pleşuv.

Dar în timpul Războiului de 100 de ani a început totuşi să se dezvolte un sentiment de apartenenţă comună la acelaşi popor, în primul rând, s-a văzut mai clar că oamenii din Franţa vorbeau franceză şi oamenii din Anglia vorbeau engleză. Francezii au început să se simtă mai uniţi cu cei care vorbeau aceeaşi limbă cu ei şi trăiau pe acelaşi teritoriu invadat şi erau tot mai diferiţi de armatele vorbitoare de engleză, care veneau peste ei. Între timp, soldaţii englezi, adunaţi laolaltă în campanii lungi care puteau repeta campaniile la care participaseră taţii lor şi pe care le vor putea continua fiii lor, se simţeau mai uniţi unii cu alţii într-un fel de spirit de echipă. În această perioadă, „regele” a devenit ceva mai mult decât cel mai mare dintre nobili: a început să se contureze ideea de „rege” ca întruchipare a „naţiunii”.

Războiul de 100 de ani a început ca un război între marii nobili şi regii acestora, iar mica nobilime a venit să care bagajele şi să tragă câteva săgeţi în alţi nobili mărunţi, ale căror săgeţi nu aveau niciun efect împotriva

unor războinici adevăraţi, oamenii în armuri de metal. Dar cândva, pe la mijlocul acestui război, a fost inventat arcul lung englezesc, un arc care trăgea mai puternic şi mai departe decât cele anterioare şi ale cărui săgeţi străpungeau armurile. Dintr-odată, un grup de arcaşi care stăteau undeva departe, în spatele liniilor, putea doborî un rând de cavaleri înainte ca aceştia să apuce să-şi încline suliţele.

Din acel moment, cavalerii nu au mai decis soarta bătăliilor, ceea ce însemna că deveniseră inutili. Organizaţiile politice feudale constau din reţele de relaţii personale. Pe măsură ce feudalismul s-a destrămat, oamenii care deţineau controlul banilor au putut organiza forţe mari, impersonale, pentru război şi pentru muncă. Pe de o parte, aceasta l-a transformat pe rege într-un personaj puternic în ţara sa; era cel mai bine situat pentru a finanţa campanii militare pe scară largă. Dar pe de altă parte, regii trebuiau să organizeze strângerea de fonduri prin nobilii lor. În Anglia, organizaţia nobililor pe care regele trebuia s-o convoace pentru a ratifica o nouă campanie militară se numea „parlament”. Dependenţa monarhilor englezi de parlament pentru a legitima impozitarea a dus în cele din urmă la dezvoltarea instituţiilor democratice din Anglia – dar aceasta avea să urmeze mai târziu, în 1400, măreţia transcendentă a unui rege era o noutate în sine.

Înainte de apariţia statelor naţionale, cele mai puternice forme de organizaţie politică erau grupări de teritorii cu autoritate cvasi-independentă investită în multe persoane, la multe niveluri. Conducătorul suprem trebuia să acţioneze prin mulţi intermediari. Orice ordin pe care îl dădea avea şansa să fie modificat de fiecare persoană care îl transmitea mai departe, ca să nu mai vorbim că putea fi

distorsionat atunci când era tradus în alte limbi, putea fi modificat în conformitate cu obiceiurile locale, sau chiar pierdut de tot, atunci când cei aflaţi la capătul lanţului de transmitere, la nivelul local, uitau (sau refuzau) să-l transmită. Cel mai cumplit muget al celui mai mare împărat putea deveni ca un scâncet slab până când ajungea la cel mai mic sat din cea mai îndepărtată provincie. Dar într-un stat naţional, unde toată lumea vorbea mai mult sau mai puţin aceeaşi limbă, unde exista o singură reţea de funcţionari care aplicau regulile de sus până jos, unde toată lumea era mai mult sau mai puţin la aceeaşi pagină, politicile regelui circulau fără a fi prea distorsionate până în cel mai îndepărtat ungher al teritoriului său.

Aceasta nu înseamnă că Anglia sau Franţa erau un astfel de stat în 1350 sau în 1400, dar amândouă se îndreptau spre aceasta, la fel ca şi alte principate din nordul Europei. Apariţia statului naţional a dat posibilitate unui singur guvern să stabilească politici care afectau toate aspectele vieţii oamenilor din teritoriul aflat sub controlul său, oameni care încă se mai considerau supuşi, dar erau pe cale să devină cetăţeni. Aşadar, mai târziu, când Occidentul a mers spre est, acesta a fost cazul statelor-naţiuni, dure şi ascuţite ca un cuţit, care au tăiat imperiile moi ca pâinea.

Căutarea drumului maritim spre India, o urmare directă a Cruciadelor, s-a finalizat exact atunci când în Europa începeau să apară statele naţionale, la fel după cum Reforma Protestantă a transformat individul într-un actor fundamental pe scena istoriei şi aşa după cum sinergia dintre individualism şi învăţătura clasică reînviată avea să dea naştere ştiinţelor moderne.

În 1488, exploratorul portughez Bartolomeo Díaz a

înconjurat Capul Bunei Speranţe, dovedind că o corabie putea naviga de pe coasta Atlanticului în Oceanul Indian. A urmat apoi un trafic pe această rută. În 1492, Cristofor Columb a pornit spre vest, de-a curmezişul Atlanticului şi a descoperit două mari continente necunoscute până atunci europenilor. Curând, un trafic intens avea să se îndrepte spre America şi din America spre Europa.

Şi pentru că Spania îl finanţase pe Columb, Spania a fost prima care a profitat de bogăţia Americilor. Acest mare noroc a făcut pentru un timp din Spania cea mai bogată ţară din Europa. Spania a extras atât de mult aur din Americi şi a cheltuit atât de mult acasă fără restricţii, încât piaţa europeană a aurului s-a prăbuşit. Ca o ironie, prăbuşirea aceasta a distrus economia Spaniei şi Spania a ajuns să fie una dintre cele mai sărace ţări din Europa.

Dar aurul Americilor a pătruns în toată economia Europei. Aceasta s-a întâmplat în perioada în care Europa Occidentală se delimita clar în state naţionale, iar statele naţionale au o asemenea coerenţă, încât funcţionează ca şi când ar fi persoane individuale, înainte de apariţia statului naţional, nu era posibil ca un om din Anglia să spere că „Anglia” va deveni mai bogată şi să simtă o satisfacţie şi o mândrie personală din acest motiv. Ar fi putut dori ca bunăstarea să ajungă în regiunea lui; ar fi putut dori ca oraşul lui să devină mai bogat, sau familia lui sau chiar şi regele lui, dar Anglia? Ce era Anglia? Dar acum, în regiunile unde oamenii se considerau un „popor”, era uşor şi inevitabil să gândească în termenii unor politici în beneficiul poporului. Una dintre aceste politici era mercantilismul.

Mercantilismul era un concept cât se poate de simplu. Se baza pe ideea că economia popoarelor era precum a persoanelor individuale. O persoană care câştigă

mulţi bani şi cheltuieşte puţin se îmbogăţeşte: garantat. Pentru orice persoană individuală cea mai dezirabilă formă pe care o pot lua banii este aurul. Acumulează cantităţi mari de aur şi eşti asigurat. Astfel, oamenii din Europa Occidentală au început să creadă că bogăţia popoarelor lor depindea de cât de mult aur pot să aducă în ţară, lăsând în acelaşi timp cât mai puţin să iasă din ţară. Şi au văzut cum pot face acest lucru: vânzând o mulţime de produse prietenilor şi vecinilor contra aur şi cumpărând, practic, nimic.

Dar ca să vinzi mult, trebuie să produci mult. Ca să nu cumperi nimic trebuie să fii autarhic. Dar cum putea o ţară să vândă, să tot vândă mereu şi să nu cumpere nimic? De unde vor veni materiile prime? Aici mercantilismul, care era împletit cu naţionalismul, care era împletit cu Reforma Protestantă, care era împletită cu ideea individualismului, care era împletită cu umanismul renascentist – se intersecta cu bravura navigatorilor europeni şi cu dorinţa de a explora lumea – care se născuse direct din Cruciade.

Toate aceste evoluţii sinergetice şi fertilizări încrucişate au ajuns la apogeu în Europa în preajma anului 1600. În acel moment, europenii erau marinari desăvârşiţi. Se organizau rapid ca naţiuni compacte, regândeau lumea în termeni ştiinţifici.

Aurul Americilor le ardea buzunarele. Şi erau energizaţi economic de antreprenorii proto-capitalişti înarmaţi cu noul etos al individualismului.

Oricât ar părea de incredibil, toată această dezvoltare a trecut neobservată de lumea musulmană unde, în acel moment, civilizaţia mogulilor atingea apogeul în India şi cultura sefevidă ajungea la zenit în Persia. Imperiul Otoman abia trecuse de punctul culminant al

înfloririi sale în Asia Mică, Mesopotamia, Levant, Hidjaz, Egipt şi Africa de Nord. Apoi cele două lumi au început să se amestece.

Capitolul 12

Occidentul vine în Orient

905 – 1266 d.Hr. 1500 – 1850

Între 1500 şi 1800, europenii occidentali au navigat aproape peste tot în lume şi au colonizat aproape tot. În unele locuri, au pus pur şi simplu stăpânire pe teritorii, înlocuindu-i pe locuitorii originari: America de Nord şi Australia au suferit această soartă, ajungând, de fapt, nişte prelungiri ale Europei.

În alte părţi, i-au lăsat pe băştinaşi la locul lor, dar s-au instalat deasupra lor ca elită conducătoare şi au instituit controlul asupra tuturor resurselor importante. O parte din locuitorii iniţiali au devenit servitorii sau sclavii lor, în timp ce restul s-au descurcat cum au putut în teritorii mai restrânse. Aceasta a fost soarta populaţiilor din cea mai mare parte a Americii de Sud şi din Africa Subsahariană.

Dar în unele locuri – cele mai notabile sunt China şi teritoriile islamice continentale – europenii s-au izbit de societăţi bine organizate, prospere, avansate din punct de vedere tehnologic, cât se poate de capabile să se descurce singure, iar aici interacţiunea între noii veniţi şi nativi a urmat un curs mai subtil. Lumea islamică prezenta o dramă psihologică deosebit de complexă, în primul rând pentru că europenii occidentali aveau deja o istorie tulbure cu musulmanii şi în al doilea rând pentru că au început să pătrundă în lumea musulmană exact atunci când cele trei

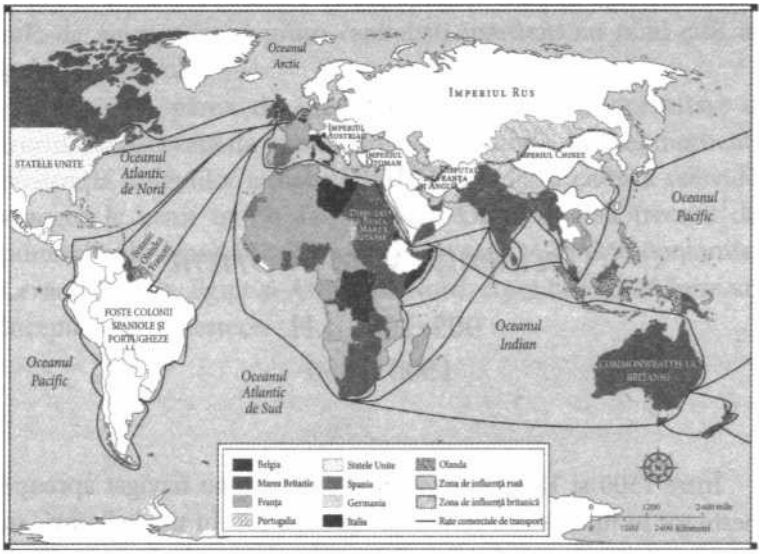

Imperialismul occidental: Raza de acţiune globală a puterii maritime

mari imperii musulmane se apropiau de culmea gloriei şi strălucirii lor.

Să clarificăm un lucru: pătrunderea europenilor în lumea musulmană nu a ajuns niciodată la o ciocnire de civilizaţii (ca să folosim un termen inventat în anii 1990). În această perioadă de colonizare, „civilizaţia europeană" nu a pornit niciodată la război împotriva „civilizaţiei islamice" şi acest lucru este fundamental pentru a înţelege ceea ce a urmat. După 1500, europenii occidentali au sosit în lumea islamului oriental în special ca negustori. Ce putea fi mai puţin ameninţător? Comerţul este ceea ce fac oamenii *în loc de* război. Comerţul este practic un sinonim al păcii!

Şi europenii nici nu au venit în număr mare. Prima expediţie europeană care a ajuns în India pe mare a fost condusă de aristocratul portughez Vasco da Gama şi a constat din patru corăbii cu un număr total de 171 de

oameni. Aceştia au ajuns la Calicut, pe ţărmul de vest al Indiei, în 1498 şi l-au întrebat pe conducătorul hindus local dacă pot să înfiinţeze o aşezare acolo ca să cumpere şi să vândă câte ceva. El a spus da, desigur. De ce n-ar fi fost de acord? Dacă străinii voiau să cumpere pânzeturi sau bumbac, zahăr sau orice altceva, de ce să spună nu? Şi oamenii lui trebuiau să facă afaceri! Nu câştigi bani dacă refuzi să-ţi vinzi produsele!

Europenii au întâmpinat o oarecare ostilitate din partea musulmanilor ceva mai târziu, dar musulmanii erau ei înşişi interlopi în acest sud atât de îndepărtat, astfel că portughezii s-au bucurat de sprijinul hinduşilor locali şi au construit un mic fort şi un loc numit Goa. Nu aveau nimic remarcabil cu care să facă comerţ, dar aveau bani cu care să cumpere şi cu timpul au mai venit şi alţii care aveau bani de cheltuit, căci aurul din Americi inundase economia europeană. Goa a devenit un implant portughez permanent în India.

Apoi au mai venit şi alţi negustori din alte părţi ale Europei de Vest. Francezii şi-au înfiinţat şi ei un „post comercial” la Pondicherry şi britanicii la Madras[51]. Olandezii au venit şi ei şi s-au instalat aici. Aceste comunităţi europene au început să se lupte între ele pentru avantajele în afaceri, dar indienii nu le dădeau prea mare atenţie. De ce ar fi trebuit să le pese cine va câştiga? Babur şi descendenţii lui tocmai înfiinţau Imperiul Mogul din nord, ceea ce era un eveniment foarte important al timpului, mult mai mare decât câţiva negustori obscuri care construiau forturi de-a lungul ţărmului. Şi astfel,

51 Marea Britanie a luat naştere după ce regele Iacob al VI-lea al Scoţiei a moştenit coroana Angliei. El şi succesorii lui au deţinut cele două coroane separat până la Actul Uniunii din 1707. Abia după această dată este corect să se vorbească despre „britanici” (n. a.).

secolul al XVI-lea a trecut fără ca europenii să aibă un impact prea puternic asupra lumii islamice.

Dar nu toţi europenii au venit în lumea musulmană ca negustori. Unii dintre ei au venit în calitate de consultanţi în afaceri sau consilieri tehnici. În 1598, doi fraţi englezi, Robert şi Anthony Sherley, au ajuns în Persia, aflată în plină „epocă de aur", în timpul celui mai mare monarh Sefevid, şahul Abbas. Englezii au spus că veniseră cu intenţii paşnice şi cu o propunere interesantă pentru regele persan: doreau să-i vândă tunuri şi arme de foc şi îi promiteau sprijin tehnic pentru produsele lor – oamenii lor vor veni şi îi vor instrui pe oamenii Şahului cum să mânuiască noile arme, îi vor învăţa strategia militară a luptei cu acestea, le vor arăta cum să le repare când se strică.

Şahului Abbas i-a plăcut ce a auzit. Persia Sefevidă rămăsese în urmă faţă de vecinii ei în privinţa tehnologiei militare. Cazilbaşilor nu le plăceau armele de foc; cel mai adesea, încă luptau cu suliţe, cu săbii şi cu arcuri; acest deficit îi costase pe Sefevizi bătălia de la Chaldiran, iar acum detestaţii otomani încercau să oprească transporturile de arme spre Persia. Obţinerea armelor şi a consultanţilor dintr-o insulă oarecare, îndepărtată şi neînsemnată din Europa, părea să fie soluţia perfectă. Englezii ştiau ce spun şi numai un număr atât de mic de oameni dintr-o ţară atât de îndepărtată nu putea face foarte mult rău. Şi aşa a început obiceiul de a se acorda consilierilor europeni posturi de comandă în armata persană.

Este adevărat că nu toate interacţiunile dintre occidentali şi musulmani au fost paşnice. Turcii otomani s-au luptat cu europenii creştini secole la rând; frontiera lor de vest era frontiera dintre două lumi şi acolo apăreau

fricţiunile. Dar între bătălii, ba chiar şi atunci când într-un loc se duceau lupte înverşunate, în alte locuri se făcea foarte mult comerţ, pentru că nu era o situaţie de război total, ca în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Bătăliile erau limitate geografic. Chiar în momentul în care două armate se înfruntau într-un loc, afacerile se puteau desfăşura liniştit la numai câţiva kilometri depărtare. Fricţiunile aveau o dimensiune ideologică rămasă de pe vremea Cruciadelor, fireşte – creştinismul contra islamului –, dar în toate cazurile bătăliile erau manifestări de violenţă profesionistă între monarhi în disputele pentru teritorii. În Imperiul Otoman trăiau mulţi creştini şi evrei şi unii dintre ei erau şi în armatele otomane, luptând pentru otomani nu din ardoare patriotică faţă de casa lui Otman, ci pentru că aceasta era meseria lor şi aveau nevoie de bani. Un atare gen de luptă permitea altor oameni să meargă dintr-o parte în alta, să cumpere şi să vândă.

În secolul al XVII-lea, nu numai veneţienii, ci şi francezii, englezii, germanii, olandezii şi alţi negustori europeni veneau în lumea musulmană înarmaţi nu cu aur, ci cu tunuri. Aceşti oameni de afaceri au contribuit la un proces care a transformat încet, dar inexorabil, puternicul Imperiu Otoman în monstruozitatea greoaie pe care europenii o numeau Omul Bolnav al Europei sau – uneori – mai politicos, dar şi mai condescendent – „Chestiunea Orientală”. Procesul a fost atât de lent, atât de complex şi omniprezent, încât era dificil pentru oricine parcurgea istoria de zi cu zi să facă o legătură între intervenţia europeană şi începutul declinului.

Primul lucru care trebuie notat în legătură cu acest proces este ceea ce nu s-a întâmplat. Imperiul Otoman nu s-a prăbuşit în flăcări în faţa unor armate cuceritoare. Mult timp după ce imperiul era deja muribund, după ce nu mai

rămăsese decât o carcasă pe care s-o ciugulească vulturii, otomanii dispuneau încă de o forţă militară redutabilă.

Istoricii identifică două înfrângeri principale care au marcat începutul sfârşitului pentru otomani, deşi amândouă au trecut mai mult sau mai puţin neobservate de către turci la vremea respectivă. Una a fost Bătălia de la Lepanto, care a avut loc în 1571. În această confruntare navală, veneţienii şi aliaţii lor au distrus practic întreaga flotă otomană din Mediterana. În Europa victoria a fost salutată ca un semn încurajator că turcii cei detestaţi începeau în sfârşit să dea semne de slăbiciune.

Dar la Istanbul, marele vizir a comparat pierderea flotei cu raderea bărbii unui bărbat: nu va face decât ca barba nouă să crească mai deasă. Într-adevăr, într-un an, otomanii au înlocuit întreaga flotă pierdută cu o flotă mai mare şi mai modernă, cu opt dintre cele mai mari vase care au navigat vreodată pe Mediterana.

Şase luni mai târziu, otomanii au cucerit înapoi Mediterana de Est, au ocupat Ciprul, au început să hărţuiască Sicilia. Nu e de mirare că analiştii otomani contemporani nu au văzut lupta de la Lepanto ca un moment important de cotitură la vremea respectivă. A trebuit să mai treacă un secol până când dominaţia navală europeană să devină pe deplin evidentă şi semnificaţia ei inconfundabilă.

Celălalt eveniment militar important a avut loc ceva mai devreme, dar cu urmări mult mai târzii. Evenimentul mai timpuriu fusese încercarea nereuşită a lui Soliman Magnificul de a ocupa Viena. Forţele otomane nu au încetat niciodată să facă presiuni spre Vest, iar în 1529 au ajuns la porţile Vienei, dar sultanul a demarat asediul oraşului prea târziu, toamna. Odată cu venirea iernii, a decis să renunţe la Viena şi s-o cucerească data următoare.

Pentru Soliman nu a mai existat data următoare, deoarece au intervenit alte probleme, care i-au distras atenţia – imperiul era prea mare şi frontierele lui prea lungi, apăreau mereu probleme de-a lungul lor. Sultanul nu a mai încercat niciodată să ocupe Viena, dar contemporanii lui nu au văzut în aceasta un semn de slăbiciune. „Să cuceresc Viena” rămăsese pe lista lui de acţiuni de întreprins, numai că era un om prea ocupat. Lupta şi câştiga alte bătălii, iar domnia lui era atât de reuşită, încât numai un idiot ar fi putut spune că otomanii erau în declin în zilele lui numai pentru că nu ocupase Viena. Nu era o înfrângere militară, la urma urmelor; pur şi simplu nu repurtase una din obişnuitele lui victorii zdrobitoare.

Totuşi atunci când privesc în urmă, istoricii văd foarte clar că, renunţând la Viena, Soliman făcuse un pas înapoi. În acel moment, imperiul ajunsese la cea mai mare dimensiune a sa. După acel moment, nu s-a mai extins. Acest lucru era mai puţin vizibil la vremea respectivă, deoarece imperiul lupta cu cineva, undeva, pe atunci şi veştile de pe câmpul de luptă erau adesea bune. Poate că otomanii mai pierdeau câte o bătălie pe ici, pe colo, dar şi câştigau pe ici, pe colo. Pierdeau mai mult decât câştigau?

Le pierdeau pe cele mari şi le câştigau pe cele mici? Aceasta era întrebarea adevărată şi răspunsul era da, dar aşa ceva era greu de apreciat de către oamenii care trăiau acel moment istoric. Cum se poate cântări importanţa unei bătălii? Unii oameni au scos strigăte alarmiste, alţii nu. Oricum, după 1600, imperiul nu s-a micşorat.

Din păcate, faptul că nu s-a micşorat nu a fost suficient pentru Imperiul Otoman. În realitate, acest imperiu fusese construit pe *premisa* expansiunii permanente. Avea nevoie de un război constant şi încununat de succes la frontierele lui, pentru ca întregul

lui mecanism intern complicat să funcţioneze.

În primul rând, expansiunea era o sursă de venituri, pe care imperiul nu-şi putea permite să o piardă.

În al doilea rând, războiul servea ca supapă de siguranţă, pentru eliberarea tensiunilor interne spre exterior. De exemplu, ţăranii care erau siliţi să-şi părăsească pământurile dintr-un motiv sau altul nu rămâneau flămânzi şi fără speranţă, transformându-se într-o ceată de rebeli. Puteau oricând să intre în armată, să meargă în campanii, să facă rost de pradă, iar apoi să vină acasă şi să înceapă o mică afacere…

Dar când expansiunea a încetat, toate aceste presiuni au început să apese în interior. Cei care nu mai puteau să-şi câştige existenţa de pe urma pământului din diverse motive, se scurgeau acum spre oraşe. Chiar dacă ştiau o meserie, puteau să nu-şi găsească o ocupaţie. Breslele controlau toată producţia meşteşugărească şi nu puteau absorbi decât un anumit număr de noi membri. Mulţi dintre aceşti dezrădăcinaţi ajungeau şomeri şi erau nemulţumiţi. Şi mai erau multe alte consecinţe mărunte de felul acesta, generate de stoparea extinderii.

În al treilea rând, clasicul *devşirme* depindea de cucerirea constantă de noi teritorii, de unde puteau fi aduşi „sclavi” pentru instituţiile care produceau elita imperiului. Ienicerii funcţionaseră iniţial cu o restricţie importantă: nu aveau voie să se căsătorească şi să aibă moştenitori, mecanism destinat să asigure primenirea constantă a administraţiei cu sânge proaspăt. Dar în momentul în care expansiunea s-a oprit, *devşirme* a început să stagneze. Şi apoi ienicerii au început să se căsătorească. Şi au făcut ceea ce fac oamenii pentru copiii lor: şi-au folosit influenţa pentru a obţine cele mai bune oportunităţi de educaţie şi de locuri de muncă. Era absolut

firesc, dar a însemnat că ienicerii s-au transformat într-o elită permanentă, ereditară, ceea ce a redus vigoarea imperiului, deoarece însemna că experţii şi specialiştii care conduceau imperiul nu mai erau recrutaţi exclusiv dintre cei care manifestau calităţi de timpuriu, ci includeau şi nătărăi cu părinţi bogaţi şi importanţi.

Nimeni nu făcea legătura între această stagnare şi faptul că Soliman nu ocupase Viena cu zeci de ani în urmă. Şi cum ar fi putut? Consecinţele erau atât de îndepărtate şi atât de indirect legate de cauzele lor, încât populaţia le înregistra numai ca pe o stare generală de rău care era greu de explicat, genul de lucruri care îi fac pe conservatorii religioşi să tune şi să fulgere împotriva moralităţii societăţii şi să ceară restaurarea vechilor valori, precum disciplina şi respectul pentru vârstnici.

Apoi a venit urmarea eşecului lui Soliman. În 1683, otomanii au încercat iar să ocupe Viena şi au dat greş din nou, exact aşa cum făcuseră şi cu 154 de ani mai înainte, dar de astă dată erau înconjuraţi de o coaliţie a forţelor europene. Tehnic vorbind, această a doua bătălie pentru Viena nu a fost o înfrângere, ci lipsa repurtării unei victorii, dar elita otomană ştia că fuseseră bătuţi zdravăn şi că se întâmplase ceva foarte rău.

Ceea ce i-a determinat să se încăpăţâneze să-şi mărească puterea militară. Au presupus mult prea uşor că puterea şi vigoarea imperiului lor depindea de trupe şi de arme. împotriva forţelor fără formă care erodau imperiul s-au gândit să ridice un parapet militar. Dar alocând mai multe resurse armatei, au impus mai multe cheltuieli unui guvern care era deja supra-împovărat.

Era supra-împovărat în parte şi pentru că negustorii europeni care pătrunseseră în economia lui stricaseră sistemul delicat al echilibrului dintre mijloacele de control

şi de contrabalansare din Imperiul Otoman. Să lăsăm la o parte bătălia de la Lepanto. Să lăsăm la o parte asediul Vienei. În final, cei care au doborât Imperiul Otoman au fost comercianţii, nu soldaţii.

Să reamintim câteva detalii. În Imperiul Otoman breslele (împletite cu ordinele sufite) controlau toată producţia meşteşugărească şi îşi protejau membrii excluzând concurenţa. O breaslă avea monopolul producerii săpunului, de exemplu, în timp ce alta avea monopolul producerii încălţămintei etc. Breslele nu puteau profita de poziţiile lor de monopol pentru a ridica preţurile, deoarece statul stabilea cât de mult puteau percepe. Statul proteja populaţia şi breslele îşi protejau membrii; totul era echilibrat, totul funcţiona.

Apoi au pătruns în sistem occidentalii. Ei nu concurau cu breslele, încercând să vândă săpun sau încălţăminte – statul nu le-ar fi permis. Nu, au venit să cumpere, în special materii prime, cum ar fi lână, carne, piele, lemn, ulei, metale etc. – tot ce puteau apuca. Furnizorii erau încântaţi să le vândă, ba chiar şi statul zâmbea în faţa acestui comerţ, căci aducea aur în imperiu şi cum putea fi acesta un lucru rău? Din păcate, europenii urmăreau aceleaşi materiale de care aveau nevoie şi breslele pentru a-şi fabrica produsele lor. Iar europenii ofereau mai mult decât breslele pentru că aveau aur din America în pungă, în timp ce breslele nu aveau decât profitul lor, care era limitat de preţurile controlate de guvern. Nu puteau compensa diferenţa prin volum – să producă sau să vândă mai multe bunuri – deoarece nu puteau obţine suficiente materii prime pentru a-şi mări producţia. Străinii le scoteau din teritoriile otomane şi le expediau în Europa, astfel că meşteşugarii otomani au simţit lovitura: producţia internă a început să scadă.

Oficialităţile otomane şi-au dat seama de problemă şi au interzis exportul de materii prime strategice necesare pentru industria internă. Dar legile de acest gen deschideau larg oportunităţile pentru contrabandă: dacă exportul de lână este o infracţiune, numai infractorii vor exporta lână. Şi economia ilegală a început să prospere; a apărut o întreagă clasă de nou îmbogăţiţi de pe piaţa clandestină, care încălcau legea ca să câştige bani, astfel încât trebuiau să mituiască funcţionarii pentru ca aceştia să închidă ochii, ceea ce a dat naştere încă unei clase de noi îmbogăţiţi: funcţionarii corupţi.

Acum foarte mulţi oameni aveau de cheltuit bani de provenienţă ilegală care nu erau rezultatul creşterii productivităţii. Banii erau introduşi clandestin în economia otomană de europenii care cheltuiau fără restricţii datorită aurului din America. Dar pe ce îşi puteau cheltui banii noii îmbogăţiţi otomani? Investiţiile în economie erau excluse – acestea ar fi atras atenţia nedorită a statului. Aşa că au făcut ceea ce fac traficanţii de droguri în societatea modernă americană. Au început să cheltuiască pe obiectele de lux extravagante. În lumea otomană, acestea erau bunurile de consum din Occident, care puteau fi obţinute contra bani numerar oferiţi pe sub masă. Exact trendurile care subminau capacitatea otomanilor de a produce bunuri oferea o piaţă pentru industria europeană şi drenau aurul înapoi, în Europa.

Lichidităţile din afară care pătrundeau în sistemul otoman pe măsură ce producţia se prăbuşea generau inflaţie: asta este ceea ce se întâmplă atunci când ai mai mulţi bani decât bunuri de oferit. Am observat acelaşi fenomen în câteva districte rurale din nordul Californiei, unde câţiva oameni au devenit fabulos de bogaţi cultivând marijuana. Într-o zonă fără o economie aparentă, vezi

oameni care merg numai cu BMW-uri, casele obişnuite se vând cu un milion de dolari, până şi pâinea costă mai mult decât la un magazin obişnuit.

Pe cine loveşte inflaţia? îi loveşte pe cei cu venituri fixe. În zilele noastre, punem semnul egalităţii între „venit fix" şi „venit mic". Ne gândim la pensionarii care trăiesc din asigurări sociale. În societatea otomană, nu exista sistem de asigurări sociale. Familiile şi comunităţile aveau grijă de bătrânii şi de bolnavii lor. Nu, în societatea otomană, oamenii cu „venituri fixe" erau funcţionarii guvernamentali şi în mod deosebit salariaţii oficiali ai curţii, care reprezentau o clasă superioară absolut neproductivă. Aceşti oameni cu „venituri fixe" erau mai bogaţi decât în visele lui Cresus, dar chiar şi cei mai bogaţi dintre bogaţi se simţeau cumva ameninţaţi, atunci când puterea lor de cumpărare scădea. În 1929, când bursa americană s-a prăbuşit, unii dintre bancherii care s-au aruncat pe fereastră mai aveau încă un milion de dolari în momentul în care au atins pavajul. Nu conta cât *avuseseră*; conta cu cât aveau acum *mai puţin* – asta îi doborâse. La fel s-a întâmplat şi în societatea otomană, inflaţia i-a făcut pe curtenii care se îmbogăţiseră trăind din salarii fixe să înţeleagă că trebuie să strângă cureaua şi asta nu le-a plăcut. Au început să-şi suplimenteze veniturile mânuind singurul instrument pe care îl controlau.

Ce anume controlează curtenii (şi funcţionarii)? Accesul la lucrările administrative şi legale ale statului. Atunci când oamenii nu au alt rol decât să furnizeze acces, nu au altă putere decât să *refuze* accesul. Curtenii şi funcţionarii Imperiului Otoman au început astfel să împiedice, în loc să faciliteze – dacă nu primeau mită. Imperiul Otoman a devenit un coşmar al documentelor. Ca să-ţi croieşti drum prin el, trebuia să mituieşti oamenii

care îi cunoşteau pe oamenii care puteau să-i mituiască pe oamenii care ar fi putut să-i mituiască pe oamenii care la rândul lor cunoşteau pe alţii…

Pentru a combate această plagă, statul a mărit salariile, astfel încât curtenii şi funcţionarii să nu mai simtă nevoia de a primi mită. Dar statul nu avea nicio altă sursă de bani suplimentară bazată pe o producţie reală, mai ales că, de când imperiul nu se mai extindea, statul nu mai avea veniturile care intrau în mod tradiţional în trezoreria sa în urma cuceririlor. Aşadar, pentru a mări salariile, pensiile şi soldele soldaţilor, imperiul nu putea face altceva decât să tipărească bani.

Tipărirea banilor duce la inflaţie – ceea ce ne duce înapoi acolo de unde am pornit! Tot ceea ce întreprindea guvernul otoman pentru a stăvili corupţia şi pentru a promova eficienţa nu făcea decât să agraveze problema în loc s-o rezolve. În cele din urmă, guvernul a renunţat şi s-a decis să angajeze consultanţi ca să vină să pună lucrurile în ordine. Consilierii pe care i-a angajat erau consultanţi de management şi experţi tehnici de pe continent, care păreau că se pricep: veneau din Europa Occidentală.

Poate că vreun director executiv genial ar fi putut să facă ceva cu această elită otomană ajunsă într-o stare atât de jalnică; dar chiar succesul imperiului şi însăşi puterea familiei domnitoare transformaseră cultura imperială şi viaţa familiei regale într-un mod care excludea apariţia unui nou Mehmet Cuceritorul sau Soliman Magnificul. Curtea, mai ales, devenise din ce în ce mai mare şi mai greoaie şi tot mai puţin productivă, până când a ajuns să fie un fel de diformitate pe care o purta în spinare întreaga societate.

Simbolul arhetipal al acestei diformităţi era probabil aşa-numitul Mare Serai, haremul sultanului din Istanbul.

Deşi se scăldau într-o atmosferă de bogăţie şi lux, cele mai multe din aceste femei trăiau în cămăruţe mici în interiorul unui adevărat labirint. Femeile din harem erau aprovizionate cu cosmetice şi diverse ale lucruri necesare pentru a le spori frumuseţea şi nu aveau altă ocupaţie decât să se împodobească; niciun fel de muncă folositoare de făcut, nici oportunităţi de a studia, nu erau îndemnate să producă nimic, nimic nu le putea salva dintr-o viaţă inutilă de plictiseală. Erau prizoniere în celule încrustate cu pietre preţioase.

Sechestrarea femeilor făcea parte de sute de ani din însăşi alcătuirea lumii islamice, dar chiar şi în acest punct nu se regăsea chiar la toate nivelurile societăţii, ci numai în clasele superioare, în zonele rurale, călătorul putea vedea femei care lucrau la câmp sau mânau animale pe drum. În zonele urbane, femeile din clasele inferioare îşi vedeau de treburi în bazarurile publice, făceau cumpărături pentru gospodărie sau îşi executau meseriile manuale. În clasele de mijloc, unele femei deţineau proprietăţi, conduceau firme, aveau angajaţi. Dar vizibilitatea publică a acestor femei denota statutul umil al bărbaţilor lor. Bărbaţii privilegiaţi îşi demonstrau statutul ţinându-şi femeile în afara vieţii publice şi ascunse vederii, în încăperi retrase din casele lor. Psihologia care se afla la baza acestui obicei era (cred eu) sentimentul că onoarea unui bărbat – ceea ce însemna capacitatea lui de a ţine capul sus printre tovarăşii săi – depindea de capacitatea lui de a feri orice femeie care depindea de el să devină obiectul fanteziilor sexuale ale altor bărbaţi. În final, acesta era scopul sechestrării femeilor şi într-un astfel de mediu cultural, chiar şi bărbaţii cu un statut social mai modest simţeau această presiune şi îşi ţineau femeile departe de ochii altora, pentru ca tovarăşii lor să nu-i

privească cu dispreţ.

În haremul sultanului sindromul atinsese proporţii uluitoare, în mod obişnuit, cuvântul harem are, mai ales printre orientaliştii occidentali, o conotaţie lascivă, ca şi când viaţa de toate zilele din harem ar fi constat în desfătări sexuale de dimineaţa până seara. Dar cum ar fi fost posibil aşa ceva? Sultanul nu era decât un bărbat şi niciun alt bărbat nici măcar nu vedea aceste femei, cu excepţia paznicilor, iar aceştia erau toţi eunuci. Iar sultanul, unii vor fi poate surprinşi să afle, nu-şi petrecea orele de relaxare hoinărind prin harem şi jucându-se cu femeile. Unul dintre eunuci avea misiunea concretă să aleagă câte o femeie ca să doarmă cu sultanul în fiecare noapte, iar acest eunuc o însoţea pe femeia aleasă în secret şi foarte bine acoperită în dormitorul sultanului. Abaterile şi restricţiile sexuale erau strâns împletite în această instituţie[52].

Eunucii se deplasau liberi între harem şi lumea exterioară şi acţionau astfel ca ochii, urechile şi mâinile femeilor, erau modalitatea lor de a afla ce se întâmplă în lumea de afară, instrumentele lor pentru a produce schimbări acolo. Copiii sultanului, inclusiv fiii acestuia, creşteau în harem până la vârsta de doisprezece ani, fără să se amestece niciodată cu oamenii obişnuiţi sau să ia parte la viaţa socială, până în adolescenţă. Când se urca pe tron, un astfel de prinţ era în mod tipic o fiinţă disfuncţională social, a cărei principală calitate consta în talentul de a se descurca prin labirintul intrigilor din harem.

Iar intriga era cât se poate de importantă şi avea

52 Pentru o imagine detaliată a vieţii interioare din haremul otoman, cf. Alev Courtier, Harem: The World Behind the Veil, Abbeville Press, New York, 1989, în special pp. 35-38,103-105,139-140 (n. a.).

mizã foarte mare, deoarece, chiar dacă unul dintre prinţi putea să fie moştenitorul desemnat, mamele celorlalţi nenumăraţi prinţi nu pierdeau neapărat speranţa că băiatul lor va ajunge cumva pe tron (ceea ce făcea ca mama acestuia să devină un personaj redutabil în imperiu). Astfel, femeile şi progeniturile lor complotau, conspirau şi încercau (iar uneori reuşeau) să comită asasinarea potenţialilor rivali până când sultanul murea, moment în care lupta pentru putere se muta de la nivelul intrigilor din încăperile din spate la încăierările cu pumnii în încăperile din faţă. Prinţul care ieşea victorios câştiga tronul nu numai pentru el, ci şi pentru toată facţiunea de femei şi eunuci care erau de partea lui în harem. Un prinţişor otoman crescut în acest mediu ştia că are o mică şansă de a deveni stăpânul suprem al universului şi mult mai multe şanse să moară înainte să ajungă la maturitate.

Acest sistem a produs un şir lung de sultani slabi, nătărăi şi excentrici. Dar faptul în sine nu este cel care a provocat declinul şi căderea Imperiului Otoman, deoarece în momentul în care sistemul corupt a atins maturitatea, sultanul nu mai conducea statul. Puterile executive ale sultanului au început să scadă la puţin timp după moartea lui Solim an Magnificul. În sistemul otoman, marele vizir a devenit personajul care deţinea puterea.

Dar curtea greoaie cu haremul ei uriaş frâna dezvoltarea Imperiului Otoman, deoarece costa foarte mult şi producea foarte puţin – de fapt nu producea nimic, nici măcar decizii. Vizirul şi ceilalţi funcţionari oficiali trebuiau să conducă imperiul purtând pe umeri şi această curte pe care erau nevoiţi s-o hrănească, ceea ce făcea ca întreaga operaţie să se desfăşoare greoi şi lent.

Între 1600 şi 1800, Persia Sefevidă s-a destrămat şi ea. Europenii s-au grăbit se profite de ceea ce se întâmpla,

dar contradicţiile interne ale regatului sunt cele care l-au sfâşiat în bucăţi. În primul rând, s-a instalat nonşalanţa dinastică obişnuită. Prinţii crescuţi în prea mult lux ajungeau la tron lipsiţi de voinţă şi leneşi. De fiecare dată când unul dintre aceşti regi trândavi murea, izbucnea o luptă pentru putere între supravieţuitori; cel care câştiga tronul prelua un teritoriu slăbit de război şi, în general, era prea indolent sau incompetent ca să repare daunele, astfel că epoca de aur s-a transformat în argint, argintul în bronz, iar bronzul în noroi.

Când veniseră la putere, Sefevizii creaseră un islam persan distinct, proclamând şiismul religie de stat. La început, acest lucru a fost folositor pentru stat, deoarece promova coerenţa naţională care a făcut din Persia un stat puternic pentru dimensiunea sa. Dar i-a înstrăinat pe sunniţii din interiorul frontierelor sale şi atunci când tronul a slăbit aceşti sunniţi s-au transformat în rebeli şi au început să tragă în afară.

Proclamarea şiismului ca religie oficială de stat a mai avut şi un alt dezavantaj. A dat cărturarilor religioşi şiiţi un periculos sentiment de importanţă, mai ales aşa-numiţilor *multahid*, titlu care însemna „cărturar atât de învăţat încât are dreptul să emită judecăţi originale” (ulterior, au fost numiţi *ayatolah*). Aceşti ulema şiiţi au început să susţină că, dacă Persia este un stat *cu adevărat* şiit, atunci regii pot domni numai cu aprobarea lor, deoarece ei vorbeau în numele Imamului Ascuns. Ulema erau foarte periculoşi, căci aveau legături puternice printre ţărani şi printre negustorii care formau clasa mijlocie din oraşe. Astfel, regii Sefevizi s-au văzut confruntaţi cu alegerea lui Hobson[53]: dacă cereau aprobarea ulema, însemna că

53 Trimitere la romanul lui Robert J. Sawyer, Alegerea lui Hobson (The Terminal Experiment), construit în jurul principiului falsei opţiuni, acea

cedează autoritatea supremă ayatolahului; dacă îşi proclamau propria autoritate drept supremă, ar fi trebuit să ocolească aprobarea ulema şi, în acest caz, ar fi domnit fără legitimizarea populară.

Au optat pentru cea de-a doua soluţie; dar regii care nu au legitimitate au nevoie de o altă sursă de putere care să le confere autoritate şi de unde s-o ia Sefevizii pe aceasta? Nu aveau la ce altceva să facă apel decât la armatele lor – iar la vremea respectivă armatele lor erau înarmate, instruite şi „consiliate” de experţii militari europeni. Pe scurt, în Persia creştinii europeni îi ajutau pe regii Sefevizi să-i ţină la respect pe cărturarii religioşi musulmani, care erau strâns legaţi de mase: era în mod clar o formulă menită să genereze necazuri.

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, luptele pentru tron au devenit şi mai feroce. Facţiunile aflate în dispută au recrutat şi mai mulţi consultanţi militari europeni şi au importat şi mai multe arme europene pentru a-şi învinge rivalii. A venit un timp când luptele pentru putere nu au produs câştigători clari. Diverşii pretendenţi au luat în stăpânire zone diferite. Şi în timp ce Persia se destrăma, provinciile sunnite s-au rupt de regat, iar vecinii sunniţi, precum uzbecii şi afghanii, au năvălit în regat producând prăpăd.

Când fumul s-a risipit, Sefevizii nu mai erau. În locul lor apăruse o nouă familie de monarhi. Aşa-numita dinastie Qajar a domnit nominal în Iranul cu dimensiuni reduse următorii 131 de ani. (Pentru europeni era tot „Persia”, dar localnicii numeau deja ţara Iran în acest moment, deşi numele nu a fost schimbat într-un moment anume: ambele denumiri sunt de dată foarte veche.) în timpul regilor Qajar, tendinţele tulburătoare din vremurile Sefevizilor au

opţiune în aparenţă exprimată liber, dar care nu este reală (n. red.).

devenit ordinea obişnuită şi acceptată a lucrurilor. Armatele naţionale erau pline de consilieri şi ofiţeri europeni. Ulema erau în mod cronic la cuţite cu tronul. Respinşi de influenţele străine de la curte, aceşti ulema s-au constituit în gardieni ai culturii islamice tradiţionale, la care continuau să adere clasele de mijloc şi cele inferioare. Regii erau în general leneşi, rapace, miopi şi slabi. Europenii trăgeau sforile şi făceau marionetele să ţopăie şi să ţipe cât se poate de firesc.

Europenii nu au invadat niciodată Persia, nici nu au dus război împotriva ei. Au venit numai să vândă, să cumpere, să lucreze „să ajute”. Dar erau acolo când ţara s-a destrămat. Şi ca nişte virusuri oportuniste care stau neobservate în organism, dar prosperă şi se transformă într-o boală, atunci când sistemul umanitar al organismului este slăbit, europenii au năvălit în toate crăpăturile care s-au deschis în societatea fragmentată, devenind cu atât mai puternici, cu cât crăpătura se făcea mai largă, până când în final au preluat comanda.

Europenii nu şi-au dat seama că puneau stăpânire pe Persia; aceasta în parte şi pentru că nu formau o unitate. Occidentalii veneau în Persia din diverse ţări europene, iar pentru ei persanii nu erau duşmanii, ci fundalul. Pentru fiecare grup de europeni, duşmanul erau ceilalţi europeni. Britanicii, francezii, ruşii, olandezi şi ceilalţi ocupau locurile unde exista un gol de putere în Persia nu pentru a cuceri ţara, ci pentru a-i împiedica pe ceilalţi europeni să o cucerească. Rivalitatea era între Rusia şi Marea Britanie şi pentru a înţelege această concurenţă trebuie să ţinem seama de evenimentele furtunoase care se petreceau mai departe spre est, în ultimul din cele trei mari imperii islamice, teritoriul Mogulilor.

În Imperiul Mogul contradicţia fundamentală fusese

întotdeauna între hinduşi şi musulmani. Akbar cel Mare reuşise să realizeze un fel de reconciliere, dar strănepotul lui, Aurangzeb, răsturnase toate politicile, impunând cu forţa islamul ortodox rigid, restaurând discriminarea împotriva hinduşilor, strivind grupările religioase mai mici – precum credincioşii sikh –, înlocuind, în general, toleranţa cu represiunea. Cu toate acestea şi, indiferent ce am spune despre gândirea lui fanatică îngustă, Aurangzeb a fost un talent titanic, astfel încât, nu numai că a ţinut imperiul laolaltă, dar l-a şi extins. Dar în tot acest timp a semănat discordia şi tensiunea care vor izbucni pentru a distruge imperiul imediat ce la conducere va veni un conducător mai puţin capabil.

Iar acest conducător mai puţin capabil a fost chiar următorul, după Aurangzeb – şi următorul după acesta, şi următorul după el şi tot aşa mai departe. În primele două sute de ani, Imperiul Mogul a avut numai şase împăraţi; în următorii cincizeci a avut opt. Dintre primii şase, cinci au fost genii istorice ale lumii; toţi ultimii opt au fost nişte pigmei.

În cei cincizeci de ani de domnie ai acestor pigmei, regii hinduşi numiţi Mathas s-au afirmat din nou în sud. Sikh au devenit o forţă militară. Nababii, guvernatorii provinciali musulmani, au început să ignore ordinele din capitală şi domneau ca nişte principi independenţi. India s-a fragmentat în state mai mici şi fiecare stat era cuprins de tulburări şi ciocniri între musulmani şi hinduşi, astfel că viaţa devenise incertă pentru toată lumea.

În timpul acestui proces de fragmentare, portughezii, olandezii, francezii şi englezii pândeau de pe margine, făcând comerţ din aşezările lor de pe ţărmuri. La început, comerţul fusese dominat de portughezi. Apoi olandezii îi depăşiseră şi îşi implantaseră forturi şi aşezări comerciale

şi în Asia de Sud-est şi în Persia, bătându-i pe portughezi pe mare cu vase şi tunuri mai bune. Au venit şi francezii, la fel şi englezii care au construit fortul Madras în 1639, au dobândit Bombayul (astăzi Mumbai) ceva mai târziu, atunci când regele lor s-a căsătorit cu o prinţesă portugheză (Bombay a devenit parte din zestrea ei) şi au înfiinţat apoi o colonie în Golful Bengal, care a devenit ulterior oraşul Calcutta.

Europenii care au venit în Asia de Est în această perioadă au reprezentat ceva nou şi fără precedent în istoria lumii. Nu erau generali sau soldaţi, nu au venit ca emisari ai regilor lor, nu reprezentau guverne. Erau angajaţi ai unor companii private, dar companii de un tip nou: companii pe acţiuni sau, aşa cum le numim acum, corporaţii.

Pe parcursul acestor două secole, corporaţiile au modificat structura economiei indiene într-un mod care aminteşte de ceea ce se întâmpla şi în lumea otomană. În Bengal, de unde britanicii i-au împins afară pe toţi ceilalţi europeni, Compania Indiei de Est a distrus aproape total industria meşteşugărească, dar lucrul acesta a trecut aproape neobservat. Nu au făcut altceva decât să cumpere cantităţi mari de materii prime la preţuri foarte bune. Oamenii făceau mai mult profit vânzând materiile prime britanicilor, decât folosindu-le ca să fabrice produse proprii.

Pe măsură ce economia nativă se deteriora, bengalezii indigeni deveneau tot mai dependenţi de britanici, ajungând în final să fie supuşii acestora.

Când au sosit pentru prima dată în India, corporaţiile au concurat pentru a câştiga favorurile împăratului mogul, dar atunci când imperiul a început să se destrame, favorurile guvernului central au contat tot mai puţin.

Europenii şi-au dat seama că este mai bine să se alinieze cu diverşii conducători locali care se revoltau. Dar trebuiau să aleagă tabăra corectă, deoarece unii s-au dovedit neputincioşi şi au fost zdrobiţi. Dacă greşea în evaluarea politicii interne a Sub continentului, compania putea să piardă bani grei. Aşadar, era mai bine să nu meargă pe ghicite şi să încerce să ţină sub control deznodământul luptelor locale pentru putere. În acest scop, companiile au adus armate ca să-şi ajute aliaţii. Aici, la fel ca şi în Persia, pentru fiecare grup de europeni, duşmanul nu era populaţia locală, ci alţi europeni. Sprijinindu-i pe aliaţii lor indieni, corporaţiile europene luptau, de fapt, una împotriva celeilalte. Portughezii au pierdut primii, olandezii au fost următorii care au ieşit din luptă (din India – căci au rămas dominanţi în Asia de Sud-Est) şi disputa pentru India s-a redus în final la Anglia versus Franţa.

Întâmplător, Anglia şi Franţa erau finaliste şi în competiţia pentru America de Nord, la capătul celălalt al lumii. Acolo, o încăierare între câteva zeci de europeni a declanşat un lanţ de evenimente care a dus la transformarea Indiei într-o colonie britanică. Totul a început în primăvara anului 1754, când un maior din armata britanică, pe nume George Washington, a condus o echipă de topografi în susul fluviului Ohio şi a nimerit peste un grup de cercetaşi francezi. A avut loc un schimb de focuri, un om din Virginia şi zece francezi au murit şi a izbucnit un conflict global între Marea Britanie şi Franţa, la care majoritatea celorlalte puteri europene s-au grăbit să participe. În America de Nord conflictul s-a numit Războiul franco-indian, în Europa Războiul de Şapte Ani, în

India al Treilea Război Carnaţie[54].

Aşa cum arată şi numele, rivalii europeni din India purtaseră deja două războaie în regiunea carnatică, aflată la nord de Madrasul modern, încercând să-şi instaleze aliaţii respectivi pe tronuri mai mici. În fiecare din cazuri, luptele au fost purtate de Companiile Indiilor de Est din Marea Britanie şi Franţa. În 1756, nababul din Bengal, Siraj al-Dawlah, a luat cu asalt fortul. Într-o noapte sufocantă de iunie, cineva (nu nababul, acesta nu a ştiut nimic) a închis şaizeci şi patru de cetăţeni britanici într-o celulă de închisoare subterană fără aer. „Cineva" ar fi trebuit să le dea drumul în noaptea aceea şi să-i trimită acasă, dar ordinele au fost transmise greşit şi prizonieri au fost lăsaţi în donjon în timpul nopţii. Dimineaţa, patruzeci şi trei dintre ei erau morţi.

Vestea a ajuns repede în Anglia. Presa şi-a ieşit din minţi. A numit donjonul nababului „gaura neagră din Calcutta". În fiecare repovestire a întâmplării, dimensiunile celulei se reduceau şi numărul prizonierilor creştea, ajungând în final la 146, în timp ce numărul morţilor a crescut la 123. Povestea a indignat opinia publică britanică. În India, un fost funcţionar de companie, pe nume Robert Clive, acum căpitan în armata privată a companiei, a pornit spre Calcutta să se răzbune. L-a dat jos pe nabab şi l-a pus pe unchiul acestuia în locul lui. (Este aşa-numita bătălie de la Plassey, în urma căreia s-a efectuat schimbarea; Clive a mituit garda personală a nababului ca să plece acasă, după care l-a arestat şi l-a executat pe nababul părăsit.)

Nici atunci britanicii nu s-au numit conducători, nici măcar în această provincie a Indiei. În mod oficial,

54 James Gelvin subliniază aceste interconexiuni globale în The Modern Middle Easty pp. 55-60 (n. a.).

Bengalul a rămas în posesia mogulilor şi guvernul acestuia a rămas bengalez. Clive s-a numit simplu angajat al acestui guvern provincial şi şi-a fixat un salariu de treizeci de mii de lire pe an. Compania Indiei de Est s-a instalat în calitate de „consilier” al guvernului bengalez, atât şi nimic mai mult. Pentru a-şi spori eficienţa, compania a decis să strângă impozitele în numele guvernului mogul. Şi tot de dragul eficienţei a decis să cheltuiască tot ea banii direct, pe plan local; ce rost are să-i trimiţi în capitală şi să aştepţi să vină înapoi? Iar de acum înainte armata privată a companiei va avea grijă de securitate şi va menţine legea şi ordinea. Dar compania insista că nu guvernează Bengalul: furniza serviciile de care era nevoie contra unui onorariu.

Primii câţiva ani de administraţie engleză au mers prost pentru bengalezi. Compania a lăsat administraţia de zi cu zi în mâinile localnicilor şi s-a concentrat numai pe chestiunile relevante pentru afacerile ei. Practic, asta a însemnat că „guvernul” (fără putere) răspundea de rezolvarea problemelor, în timp ce compania (atotputernică) era îndreptăţită să culeagă toate beneficiile, dar declina orice responsabilitate pentru bunăstarea poporului; în fond, ea nu era guvernul. Funcţionarii lacomi ai companiei au stors la sânge Bengalul, dar cei care se plângeau erau trimişi la „guvern”. Jefuirea provinciei a avut drept rezultat o foamete care a ucis aproape o treime din populaţie în numai doi ani – vorbim despre un număr estimat la zece milioane de oameni[55]. Foametea a dăunat şi intereselor companiei, aşa după cum un parazit suferă atunci când

55 Nick Robins, Loot: In Search of the East India Company, articol scris pentru openDemocracy.net în 2003; http://www.opendemocracy.net/theme_7-corporate/article_904.jsp (n. a.).

planta gazdă se ofileşte.

În acest moment, guvernul britanic a decis să intervină. Parlamentul a numit un guvernator general pentru India, a pus sub control Compania Indiei de Est, a trimis trupe pe Subcontinent. În următorii o sută de ani, în India au existat *două* armate britanice: aşa-numitele trupe ale „Companiei John”, care lucrau pentru corporaţie, şi trupele „Companiei Reginei”, care lucrau pentru coroana britanică. De notat, totuşi, că numai ofiţerii erau europeni. Cei care purtau armele şi încasau gloanţele erau recruţi locali cunoscuţi sub denumirea de *şipai*.

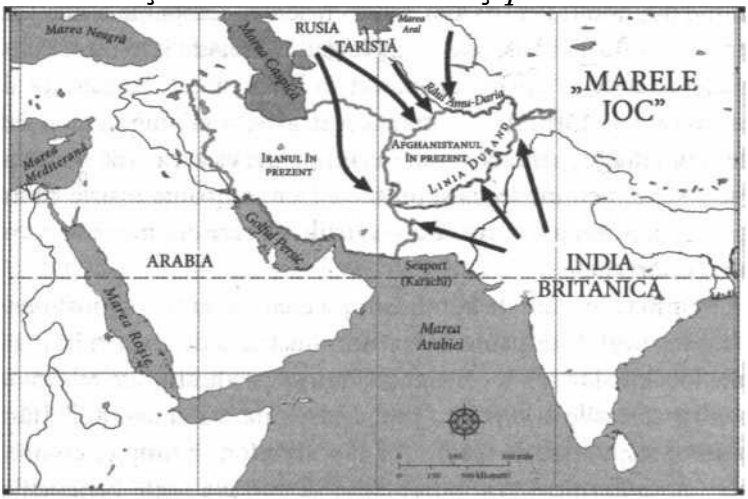

„Marele Joc”: lupta dintre Marea Britanie şi Rusia pentru control

În Bengal, Clive a stabilit un precedent care va fi curând repetat în multe alte state. A stabilit că britanicii aveau dreptul şi puterea să numească şi să dea jos conducători în orice parte a Indiei, acolo unde Compania Indiei de Est avea interese comerciale. După 1763, aceasta a însemnat toată India, deoarece Franţa a pierdut Războiul de Şapte Ani şi a fost nevoită să părăsească Subcontinentul.

Curând, Marea Britanie a decretat că atunci când un conducător indian murea fără urmaşi de parte bărbătească, teritoriul lui era moştenit de Coroana britanică. În felul acesta, Marea Britanie a preluat treptat controlul direct în mai multe state. În altele, a instalat un locţiitor care a domnit în conformitate cu dorinţele şi interesele britanicilor. India a devenit un mozaic de state guvernate direct sau indirect de britanici, iar Compania Indiei de Est a devenit treptat puterea principală de pe subcontinent, adevărata succesoare a mogulilor.

Marea Britanie a pierdut coloniile din America de Nord aproape în acelaşi timp în care a dobândit controlul asupra Indiei. Generalul Cornwallis, bine cunoscut în istoria americană drept omul pe care George Washington l-a învins la Yorktown, a fost al doilea guvernator general al Indiei şi cel care a consolidat controlul britanic de acolo. Văzut numai în contextul istoriei Americii, Cornwallis a fost un învins, dar există şansa să fi murit mândru de realizările din viaţa sa, deoarece India a devenit „giuvaierul Coroanei britanice", cea mai preţioasă posesiune colonială şi cheia dominaţiei ei asupra lumii.

Cu resursele vaste ale subcontinentului la dispoziţie, Marea Britanie a putut finanţa alte aventuri coloniale în Africa şi în alte părţi de jur-împrejurul lumii. Era firesc deci să fie foarte sensibilă la orice ameninţare la adresa giuvaierului ei. Iar o astfel de ameninţare a început să se contureze la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea: pericolul venea din partea Rusiei în expansiune.

Când ocupaseră Constantinopolul, turcii aruncaseră creştinătatea ortodoxă într-o criză. Constantinopolul fusese „Noua Romă" şi inima lumii creştine (ortodoxe). Fără inimă, cum mai putea continua credinţa să trăiască?

Marele Cneaz al Moscovei a ocupat locul gol. Acest bărbat, Ivan al III-lea, a declarat capitala sa „a treia Roma”, noua inimă a creştinătăţii ortodoxe. Nepotul lui, Ivan cel Groaznic, şi-a luat titlul de Ţar (Cezar – împărat) revendicând astfel tradiţia imperială a vechii Rome. Între 1682 şi 1725, unul dintre ţari, Petru cel Mare, a construit o armată formidabilă şi a început să făurească un imperiu la est de Moscova. În 1762, când a venit la putere Ecaterina cea Mare, din dinastia Romanov, acest imperiu se întindea cu mult dincolo de Marea Caspică, dincolo de Munţii Ural, peste Siberia şi până în ţinuturile de la nord de India, Persia, Mesopotamia şi Asia Mică.

Ecaterina a anunţat curând că Rusia se va extinde nu numai spre est, ci s-ar putea să meargă şi spre sud. Armatele Ecaterinei s-au angajat împotriva otomanilor pentru a ocupa ţărmul Mării Negre şi a-i scoate pe turci afară din Europa. Să-i bată pe otomani era foarte bine, dar britanicii nu puteau accepta ca ruşii să vină spre sud, să intre în Persia sau, încă şi mai rău, să pătrundă în munţii locuiţi de triburile afghane, căci aceasta i-ar fi adus periculos de aproape de giuvaierul Coroanei Britanice. Timp de mai multe secole, munţii Hindukuş şi platourile înalte persane serviseră ca zonă de pregătire pentru cucerirea Indiei. Liderii britanici au decis că trebuie să blocheze înaintarea ruşilor peste tot pe acest front. Şi astfel a început Marele Joc.

„Marele Joc” a fost termenul inventat de romancierul britanic Rudyard Kipling pentru lupta dintre Marea Britanie şi Rusia pentru controlul teritoriului care se întindea între Imperiul Rus la nord şi Imperiul Britanic la sud. Tot ceea ce fusese cândva Persia Sefevidă, tot ceea ce era acum Afghanistan, o mare parte din ceea ce este acum Pakistan şi toate teritoriile acoperite de fostele republici

sovietice Turkmenistan, Uzbekistan, Kîrgîzstan şi Tadjikistan – toate acestea au fost arena în care „s-a jucat” Marele Joc.

Nu a fost fireşte un joc, iar „s-a jucat” este un eufemism. Dar nici nu a fost un război adevărat. Au izbucnit lupte ocazionale şi au avut loc şi câteva masacre, câte o atrocitate pe ici, pe colo, dar Marele Joc a constat mai ales din comploturi, combinaţii, conspiraţii, manevre, manipulări, tragerea sforilor, mituirea şi coruperea oamenilor din regiunea menţionată. Adversarii erau două mari puteri europene, iar oamenii care trăiau în aceste teritorii, practic toţi musulmani, erau numai piesele de şah ale jocului.

În Iran, regii Qajar nutreau speranţa că vor reda puterea ţării lor importând tehnologie şi *know-how* european. Dar de unde să o ia? Aveau atâţia europeni dintre care să aleagă! Emisarii ruşii insistau aici, emisarii şi oamenii de afaceri britanici insistau dincolo! Francezii, germanii, suedezii şi alţii erau şi ei acolo. Regii Qajar aveau puţină putere faţă de europeni, în posesia cărora se aflau aproape în întregime. Ar fi putut să-şi câştige o oarecare independenţă dacă i-ar fi pus pe unii europeni să lupte împotriva altora, dar regii Iranului au văzut aici alte oportunităţi, şi anume oportunitatea de a se îmbogăţi ei înşişi, vânzând contracte de monopol europenilor, în esenţă, şi-au vândut ţara la licitaţie străinilor.

O concesiune deosebit de îndrăzneaţă a dat cetăţeanului britanic de origine germană, baronul Julius de Reuters, dreptul exclusiv de a construi linii de tramvaie şi de tren în tot Iranul, dreptul exclusiv de a extrage minereuri şi de a transforma pădurile în cherestea, dreptul de a construi şi de a opera banca naţională a ţării. A obţinut toate acestea în schimbul unei plăţi în numerar în

contul Şahului şi a promisiunii unor dividende modeste în viitor, plătibile trezoreriei naţionale. A izbucnit o adevărată furtună de opoziţie, care ar fi putut să nu însemne mare lucru, dacă Rusia nu ar fi sprijinit această opoziţie din motive proprii. Sub această presiune, şahul a dat înapoi şi a anulat înţelegerea. Dar în conformitate cu contractul pe care îl semnase, Iranul trebuia să-i plătească acum baronului Reuters o amendă de patruzeci de mii de lire. Din fericire (pentru şah), aceasta nu a ieşit din buzunarul lui, ci din trezoreria iraniană. Astfel, ţara şi contribuabilii au fost nevoiţi să plătească unui lord englez o sumă imensă pentru a nu construi nimic, iar înţelegerea i-a lăsat acestuia controlul asupra noii bănci naţionale a Iranului[56].

Genul acesta de lucruri s-a întâmplat mereu şi mereu, fiecare contract adăuga bani lichizi în buzunarele unui rege corupt şi ale rudelor lui şi oferea unei companii europene sau unui guvern european controlul asupra unui domeniu sau altul al economiei iraniene. Dacă înţelegerea era anulată, aşa cum se întâmpla uneori, aceasta îi costa pe contribuabilii iranieni sume uriaşe, sub formă de penalizări. Cetăţenii iranieni ştiau forte bine ce se întâmplă, dar nu puteau face nimic. Aşa slabi cum erau, regii Qajar aveau putere totală asupra supuşilor lor: puteau să-i arunce în închisoare, să-i tortureze şi să-i execute.

Din punctul de vedere al europenilor, ţara hăcuită, feliată şi consumată era numai o pradă de război; problema cea mare era ce ţară europeană va rămâne cu avantajul strategic al exploatării continue. Întrucât cei doi adversari principali erau cam la fel de puternici, Anglia şi Rusia au împărţit în cele din urmă Iranul în zone de

56 J. Gelvin, op. cit., pp. 84-86 (n. a.).

influenţă: Rusia şi-a luat dreptul de a domina şi de a jefui nordul, Marea Britanie dreptul de a face acelaşi lucru în sud. Această înţelegere a consolidat mai mult sau mai puţin frontiera de nord şi de sud a ţării şi a marcat o linie la est de care nu se mai juca nimic. Această linie a devenit frontiera Iranului cu Afghanistanul.

Între timp, Marele Joc se juca în teritoriul sălbatic de la est, în munţii Hindukuş şi în câmpiile de la nord de aceştia. Aici, la începutul secolului al XVIII-lea, un şef de trib pe nume Ahmad Shah Baba unificase triburile nedisciplinate afghane şi închegase unul din acele imperii afghane mari care se întindeau periodic peste India. Imperiul lui Ahmad Shah avea să fie ultimul dintre acestea, deoarece succesorii lui aveau să înfrunte o realitate nouă: cele două mari puteri europene care făceau presiuni dinspre nord şi dinspre sud. Ruşii continuau să trimită spioni şi agenţi în teritoriul afghan pentru a încheia alianţe cu regele sau cu oricare dintre şefii de trib rivali care ar fi putut să-l răstoarne. Britanicii făceau acelaşi lucru.

Marea Britanie a invadat Afghanistanul de două ori şi a încercat să-l ocupe pentru a-i bloca pe ruşi, dar de fiecare dată afghanii i-au respins pe britanici. Primul război anglo-afghan s-a încheiat în 1841, când afghanii au masacrat o întreagă comunitate britanică şi armata acesteia când au încercat să fugă din ţară. (O altă armată britanică a venit curând înapoi, a incendiat Marele Bazar din Kabul şi i-a ars de vii pe toţi cei care se aflau acolo.)

Britanicii încă îşi mai lingeau rănile pe care le suferiseră de pe urma primei invazii în Afghanistan, când a izbucnit o conflagraţie în India. Aceasta a început în 1857 cu revolta soldaţilor pedeştri cunoscuţi sub numele de *şipai*. Ofiţerii britanici ordonaseră ca oamenii să-şi ungă gloanţele cu un amestec de seu de vacă şi untură de porc

şi ordinul nu fusese bine primit. Majoritatea şipailor erau hinduşi sau musulmani. Pentru hinduşi, vacile erau sfinte şi simţeau că este un sacrilegiu să ungi gloanţele cu seu de vacă. Pentru musulmani, porcul era un animal spurcat şi să ungă gloanţele cu untură de porc li se părea ceva scârbos.

Într-o zi, un întreg regiment de şipai a refuzat să-şi încarce armele. Ofiţerul comandant a luat decizia să acţioneze: i-a băgat pe toţi la închisoare, iar atunci revolta a izbucnit în tot oraşul. Se pare că britanicilor nu le trecuse nicio clipă prin minte că o unsoare făcută din seu de vacă şi untură de porc ar fi putut să lezeze sensibilităţile şipailor, ceea ce reflecta prăpastia culturală dintre ofiţerii britanici şi soldaţii lor localnici, prăpastie care nu existase înainte de venirea europenilor, deşi armatele indiene erau formate adesea din diverse grupuri etnice şi religioase, turcii musulmani luptau alături de persanii musulmani, alături de hinduşi etc. Aceste grupuri se certau şi se hărţuiau între ele, dar fiecare ştia cine sunt ceilalţi; grupurile interacţionau. În taberele militare ale mogulilor, limbile lor se amestecaseră formând limba *urduy* o limbă nouă derivată din hindi, persană şi turcă (*urdu* înseamnă de fapt, în turcă, ceva în sensul „limbaj al taberei de soldaţi”). În armata indiană condusă de britanici, nu a apărut nicio limbă nouă. Engleza nu s-a amestecat cu niciuna din limbile locale, deoarece ofiţerii britanici şi oamenii lor făceau parte din lumi diferite.

Cu gafa unsorii pentru gloanţe, britanicii au realizat scopul pe care nu reuşise să-l atingă Akbar cel Mare: i-au unit pe musulmani şi pe hinduşi. Revolta Şipailor s-a extins şi s-a transformat în Marea Rebeliune Indiană din 1857 – 1858, în timpul căreia atât hinduşii, cât şi musulmanii au atacat aşezările britanice din toată India. Activiştii musulmani au numit revolta jihad şi asalturile lor bine

organizate arătau că problema unsorii pentru gloanţe nu fusese decât scânteia: revolta fusese pregătită îndelung.

Pregătită îndelung, dar nu suficient, deoarece trupele britanice au zdrobit revolta repede şi au jefuit apoi oraşele indiene timp de o lună, alungându-i pe locuitorii înspăimântaţi din casele lor şi masacrându-i pe străzi. În cel puţin un caz, i-au înşirat pe nativii prizonieri de-a lungul unui şanţ şi i-au împuşcat în grupuri de câte zece, astfel încât să cadă frumos în groapă, ceea ce le uşura după aceea îngroparea[57]. Istoricul britanic Sir Charles Crosthwaite a înfăţişat campania victorioasă drept *Iliada* britanică, numind-o „epopeea Rasei”.

După ce revolta a fost complet înăbuşită, britanicii au renunţat la orice fel de aparenţe, l-au trimis în exil pe ultimul mogul jalnic şi au redat Companiei Indiei de Est statutul privat. Coroana a preluat direct conducerea Indiei. Perioada de nouăzeci de ani de guvernare britanică directă care a urmat s-a numit „Raj”.

Liderii britanici considerau India „giuvaierul din coroana Reginei Victoria” şi o păzeau cu încă şi mai multă străşnicie decât înainte. În 1878, detectând noi interese ruseşti în Afghanistan, au încercat iarăşi să ocupe oraşul Kabul. Dar au calculat din nou greşit dificultăţile reprezentate de ocuparea unui teritoriu muntos locuit de atât de multe triburi ostile şi duşmane unul faţă de altul. Nu era vorba că ţinutul era greu de cucerit, aşa cum înţelegeau europenii termenul de *cucerire*. Marea Britanie a pătruns uşor în capitală, şi-a pus omul pe tron, a numit apoi un „trimis” care să-l conducă. În cele mai multe cazuri, aceasta s-ar fi numit o cucerire. Dar britanicii au

57 Aşa cum descrie Frederick Cooper, comisar adjunct în Amritsar, într-o depeşă publicată de Reza Aslan, Nogod but Gody Random House, New York, 2006, pp. 220-222 (n. a.).

constatat că nu făceau mare lucru dacă îi învingeau pe conducătorii afghani. Aceştia se supuneau şi deveneau apoi dependenţi de ei, nu instrumentele lor, în timp ce tribalii pe care ar fi trebuit să-i comande continuau să opereze în munţi ca gherile fără conducător. Al doilea Război anglo-afghan a luat o întorsătură urâtă atunci când trimisul britanic Cavagnari a fost ucis şi au izbucnit lupte în oraş. În cele din urmă, britanicii au fost nevoiţi să se retragă din nou pe Subcontinent.

După cel de-al doilea Război anglo-afghan, ruşii şi britanicii au decis că îi costa prea mult să ocupe teritoriul locuit de triburile afghane şi au căzut de acord să-l transforme într-o zonă tampon între cele două imperii: ruşii nu vor veni la sud de Amudaria, britanicii au fost de acord să nu treacă la nord de o linie arbitrară trasată în deşert de diplomatul britanic Mortimer Durând. Teritoriul dintre aceste două linii a devenit Afghanistanul. Regii afghani, care în trecut făcuseră cuceriri în lăţime, acum s-au concentrat pe cuceririle în adâncime – au cucerit fiecare trib, fiecare mică vale, până când această ţară a nimănui a intrat treptat sub controlul nu foarte strict al unui guvern central cu sediul la Kabul.

Dar, firește, ruşii nu au abandonat niciodată cu adevărat ideea de a ajunge undeva, la sud, până la apele calde ale Oceanului Indian; iar britanicii nu au încetat nicio clipă să-i bănuiască pe ruşi de asemenea intenţii. Aşa încât, „Marele Joc” a continuat.

În secolul al XIX-lea, la vest de Marele Joc, s-a derulat o altă dramă, o altă prelungire a politicii europene a afectat lumea musulmană. Aici, principalii jucători au fost Marea Britanie şi Franţa, iar miza pentru care luptau erau provinciile Imperiului Otoman în declin. Pentru europeni, esenţa poveştii era lupta pentru putere dintre

statele naţionale dezvoltate de aici. Ceea ce se întâmpla în Mesopotamia, Levant, Egipt şi în restul Africii de Nord era numai partea de est neimportantă a marii drame – pur şi simplu… „chestiunea orientală”.

„Chestiunea orientală” a devenit urgentă după Revoluţia Franceză, revoluţie care a înspăimântat familiile regale ale Europei, deoarece ideile ei negau legitimitatea lor. Monarhiile s-au unit aşadar pentru a-i zdrobi pe revoluţionari. Au presupus că va fi uşor, deoarece revoluţia aruncase Franţa într-o asemenea vâltoare, dar spre şocul tuturor celor vizaţi, Franţa revoluţionară s-a dovedit la fel de uşor de cucerit ca un cuib de viespi furioase.

Pentru a înrăutăţi şi mai mult lucrurile, din revoluţie a apărut Napoleon Bonaparte, sub conducerea căruia Franţa a fost catapultată printre puterile cuceritoare ale lumii. Marea Britanie conducea forţele aliate împotriva lui Napoleon şi unul din episoadele luptei dintre cele două părţi a avut loc în Egipt.

Istoriile occidentale relatează că Napoleon a plecat în Egipt în 1798 cu o armată de treizeci şi patru de mii de oameni, Lordul

Nelson l-a urmat acolo, francezii au pierdut lupta navală de pe Nil, Napoleon şi-a abandonat armata şi s-a furişat acasă ca să organizeze o lovitură de stat care l-a transformat în singurul conducător din Franţa, mai puternic ca oricând. Războiul a continuat.

Dar ce era cu egiptenii? Cine erau aceştia? Ce rol au jucat? Au salutat venirea lui Napoleon? L-au ajutat? A trebuit să-i cucerească? Au jucat vreun rol în lupta dintre Franţa şi Anglia? De care parte au fost? Ce s-a întâmplat după ce au plecat europenii? Istoriile europene nu se ocupă prea mult de aceste chestiuni, concentrându-se mai ales pe ciocnirea dintre Franţa şi Anglia. Este aproape ca

şi când egiptenii nici n-ar fi fost acolo!

Dar, bineînţeles că erau acolo. Când a sosit Napoleon, nominal încă era o provincie a Imperiului Otoman. Dar Napoleon a angajat principalele armate egiptene în umbra piramidelor şi le-a distrus în mai puţin de o zi! Tot restul a fost anihilat până la sosirea britanicilor, când au început adevăratele lupte – iar acestea se dădeau între europeni. Flota britanică a scufundat aproape toate navele lui Napoleon în Nil. A rămas în calitate de „conducător" al Egiptului timp de un an, dar ciuma făcea ravagii în rândurile trupelor lui şi ordinea a dispărut din ţara pe care o conducea, deoarece rebelii atacau nu atât trupele franceze, cât autorităţile locale. Britanicii au mai trimis alte trupe şi i-au convins şi pe turci să atace Egiptul. Napoleon a ripostat mergând în Siria, unde a masacrat mii de oameni în oraşul Jaffa. În cele din urmă s-a întors în Europa, dar Egiptul era o ruină în acel moment. Un ofiţer din armata otomană a profitat curând de tulburări pentru a pune mâna pe putere. Acesta era Mohammed Ali, un turc născut în Albania, care s-a autodeclarat „guvernator" al Egiptului, ca şi când ar fi acţionat numai în numele sultanului de la Istanbul. Dar toată lumea ştia că nu este guvernator, ci o putere independentă, un nou rege pe care nimeni nu-l putea contesta.

Mohammed Ah văzuse cât de uşor îşi croise drum Napoleon până în Egipt şi fusese impresionat. A decis că este mai bine să concilieze Egiptul cu ceea ce făceau europenii, şi mai ales francezii, astfel ca niciun alt Napoleon sau lord Nelson să nu poată pătrunde aici ca o bandă de tâlhari şi să trateze Egiptul ca un teren de joacă al şcolii.

Dar care era secretul lui Napoleon? Ei bine, Ali ştia

că Napoleon deposedase clerul de putere, închisese şcolile bisericilor şi construise un sistem laic de şcoli în locul lor. Mohammed Ali a decis să facă acelaşi lucru în Egipt. A tăiat finanţarea statului pentru ulema. A tăiat finanţările pentru fundaţiile de caritate, pentru şcolile religioase şi pentru moschei. A ordonat fundaţiilor religioase să prezinte titlurile de proprietate pentru terenurile pe care le posedau, ceea ce fireşte că acestea nu puteau face, deoarece pământul pe care îl deţineau era în proprietatea lor din timpurile medievale, cu trei imperii în urmă. Astfel că statul lui Ali le-a luat pământurile. Egiptul încă mai avea o clasă a mamelucilor de elită instalaţi în ţară ca perceptori de taxe de la fermieri, dar Ali a văzut că în Europa statul strângea impozitele direct. Aşa că i-a invitat pe mamelucii de frunte care colectau impozitele fermierilor la o cină şi a pus să fie masacraţi. Apoi a lansat un extraordinar program pentru a construi drumuri moderne, şcoli moderne etc. Era prefigurarea unui tipar care avea să fie repetat de mai multe ori în secolul următor.

Toată această dezvoltare bruscă a falimentat Egiptul şi Mohammed Ali a fost nevoit să ia bani cu împrumut pentru a-şi ţine guvernul pe linia de plutire. I-a împrumutat de la bancherii europeni, fireşte, care au insistat să li se permită consilierilor financiari europeni să monitorizeze diversele agenţii ale guvernului lui Mohammed Ali, pentru a supraveghea lucrările şi a fi siguri că banii nu erau folosiţi în mod abuziv.

Între timp, otomanii erau neliniştiţi din cauza lui Mohammed Ah, care ridica anumite pretenţii în privinţa Siriei. Erau deja prea slabi ca să-l mai îngenuncheze, aşa că au cerut ajutorul britanicilor. Britanicii au spus că vor da o mână de ajutor otomanilor, dacă aceştia semnează un

tratat prin care să le acorde europenilor unele privilegii pe teritoriul turcesc. Au organizat un consorţiu de state europene care să semneze acest tratat, o coaliţie mai bine zis, iar când fumul s-a împrăştiat, Mohammed Ali era închis în siguranţă în limitele graniţelor lui, dar europenii deveniseră jucători puternici în întregul Levant. Acum mai rămânea de rezolvat numai „chestiunea orientală”, aceasta fiind următoarea: care stat european să răspundă de „protecţia” cărei părţi din Mediterana de Est?

Egiptul era prada cea mai bogată, aşa că Franţa şi Anglia se dădeau bine pe lângă conducătorii de acolo. Mohammed Ali îşi stabilise în mod legal familia drept conducători dinastici ai Egiptului, urmând ca puterea să treacă fiilor, nepoţilor lui etc., iar în următoarele câteva decenii, aceşti guvernatori-regi ai Egiptului, *kedivu* cum se numeau, au acordat britanicilor concesiunea pentru a construi o cale ferată în Egipt; apoi i-au îmbunat pe francezi cu un contract mare pentru construirea Canalului Suez; după care au potolit indignarea britanicilor acordându-le dreptul de a-şi construi o bancă proprie şi banca naţională a Egiptului, storcând bani frumoşi din fiecare contract pentru ei înşişi – şi înţelegeţi unde ducea aceasta.

Între timp, descendenţii lui Mohammed Ali au decis că viitorul Egiptului se afla în bumbac. Producţia textilă fusese prima care se industrializase în Europa, astfel că piaţa bumbacului devenise de-a dreptul nesăţioasă, iar pe valea Nilului creştea un bumbac excelent. Cam prin 1860, preţul bumbacului pe piaţa mondială a crescut brusc. Kedivul din acel moment, un playboy pus pe cheltuială al lumii orientale, pe nume Ismail, a făcut ochii mari, visând la bogăţii nemăsurate pentru el însuşi şi pentru ţara lui. A împrumutat sume uriaşe de bani de la bancherii europeni

pentru a industrializa producţia de bumbac a Egiptului peste noapte: a cumpărat maşini de egrenat bumbacul şi alte asemenea instalaţii cu cheltuieli imense, imaginându-şi că Egiptul va putea plăti uşor banii, căci va vinde bumbac la infinit.

Dar creşterea preţului la bumbac fusese numai o chestiune de moment, provocată de izbucnirea Războiului Civil din SUA, ceea ce sugrumase exporturile de bumbac din statele sudice ale

Americii şi forţase fabricile textile engleze să caute în altă parte materia primă. Imediat ce Războiul Civil s-a încheiat, preţul bumbacului a scăzut şi Egiptul a fost ruinat. Acum, bancherii şi consilierii financiari au inundat ţara la modul serios. Fiecare funcţionar guvernamental egiptean avea propriul consilier european. Problemele orientale rămâneau în continuare – atât Franţa, cât şi Marea Britanie erau pregătite să realizeze o dominaţie totală în Egipt.

Se părea totuşi că Anglia are un avantaj, ceea ce a determinat Franţa să nu-şi piardă avantajele pe care le avea mai la vest. În timpul frământărilor revoluţionare din Franţa, două familii de evrei algerieni vânduseră Franţei grâne în valoare de 8 milioane de franci pentru aprovizionarea armatei. După ce Napoleon a căzut de la putere şi Franţa a revenit la monarhie, guvernul francez a dezavuat această datorie. Guvernatorul otoman al acestei provincii s-a întâlnit cu consulul francez, Pierre Duval, ca să-i ceară o explicaţie. Duval i-a spus că Franţa nu discută probleme de bani cu arabii. Guvernatorul l-a plesnit peste obraji pe Duval cu… implici pentru muşte! Ce lovitură pentru onoarea franceză! *L'Affaire de Mouche-Swatter* (*Afacerea pliciului de muşte*) a făcut furori în presa franceză şi nimeni nu a râs. A urmat un alt schimb de

insulte şi tensiunea a început să crească. Întâmplător, chiar atunci în Franţa avea loc o luptă între monarhişti şi liberali. Monarhiştii, care deţineau puterea, au văzut avantajul pentru politica internă într-o aventură militară rapidă şi încununată de succes. Napoleon demonstrase în Egipt cât de uşor pot fi învinşi arabii şi astfel, în 1830, Franţa a invadat Algeria[58].

Aventura a fost rapidă şi reuşită, aşa cum speraseră toţi francezii. Guvernatorul a fugit la Napoli, lăsându-şi pe loc averea şi pe conducătorii ţării. Franţa a ridicat aproximativ 100 de milioane de franci din Algeria, dintre care aproximativ jumătate au ajuns în trezoreria statului. Restul a dispărut în buzunarele soldaţilor şi ofiţerilor care invadaseră ţara.

Odată cu fuga guvernului, în Algeria apăruse un vid de putere şi ştiţi că natura detestă acest lucru. În loc să instaleze un locţiitor sau un conducător marionetă, Franţa a decis să încorporeze Algeria în structura sa naţională, sub forma a trei noi provincii. Cu alte cuvinte, Franţa trata Algeria nu ca o colonie, ci ca o parte a Franţei. A fost înfiinţată o societate pe acţiuni pentru a vinde pământ cetăţenilor francezi care doreau să imigreze în aceste provincii noi şi să ajute la „dezvoltarea" lor.

În Algeria, pe care Franţa o invadase, străinii care au inundat ţara ca imigranţi nu au purtat un război cu nativii. Au cumpărat însă 80% din teren, nici mai mult nici mai puţin, şi au înfiinţat o economie nouă care nu concura cu economia nativă, ci mai degrabă o ignora. Arabii algerieni erau liberi să planteze orice doreau pe terenul care le rămăsese, să expedieze ceea ce cultivau în porturile algeriene, dacă puteau să-şi permită cheltuielile de

58 Jamil Abun-Nasr, A History of the Maghrib in the Islamic Period, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, pp. 249-157 (n. a.).

transport şi să-şi vândă produsele pe piaţa mondială, dacă reuşeau să găsească cumpărători, ceea ce nu puteau face. Sau, dacă preferau, puteau să părăsească pământurile şi să se mute la oraş, unde să-şi înfiinţeze o firmă, dacă aveau capitalul necesar – ceea ce nu aveau – şi dacă reuşeau să obţină o autorizaţie de deschidere a unei firme de la oficialităţile franceze, ceea ce, din diverse motive legale întemeiate, adesea nu puteau.

Astfel că arabii din Algeria au ajuns să vândă şi să cumpere unii de la alţii pe căile tradiţionale, în timp ce majoritatea ţării, absorbită de pieţele europene şi mondiale, făcea afaceri în stil modern, foarte productiv.

Dacă un algerian ar fi fost întrebat dacă este împotrivă sau de acord cu faptul că 80% din ţară fusese vândută cumpărătorilor francezi, cu siguranţă ar fi spus că este împotrivă. Dacă cineva ar fi fost pus în faţa unei asemenea decizii, fără îndoială că ar fi spus nu. Dar nimeni nu a avut şansa de a decide dacă să vândă 80% din teritoriul ţării. Fiecare proprietar de pământ care şi-a vândut terenul „francezilor” a decis numai dacă să-şi vândă bucăţica lui de pământ unui cumpărător. Era foarte posibil să te opui vânzării a 80% din suprafaţa ţării unor străini, dar e greu să vezi motive convingătoare pentru a vinde o parcelă de pământ unui anumit străin.

Pe parcursul secolului următor, comunitatea franceză din Algeria a ajuns la şapte sute de mii de cetăţeni francezi. Aceştia stăpâneau cea mai mare parte a pământului şi se considerau algerieni nativi, deoarece erau născuţi în Algeria şi majoritatea erau copii ai unor părinţi născuţi tot acolo. În mod supărător, 5 milioane de arabi trăiau întâmplător tot acolo şi nimeni nu putea să-şi dea seama de unde veniseră şi ce făceau acolo. Păreau să nu aibă niciun rost, iar economia prin care subzistau era cu

totul separată de cea în care erau implicaţi algerienii francezi.

În 1850, europenii controlau toată această lume care se numise cândva Dar al-Islam. Trăiau în aceste ţări ca reprezentanţi ai clasei superioare, guvernau direct sau decideau cine să guverneze, deţineau controlul resurselor, dictau politicile şi decideau viaţa de zi cu zi a oamenilor de aici. În locuri precum Egipt, Iran, India, existau cluburi în care populaţia nativă nu putea intra pentru că erau egipteni, iranieni sau indieni. Europenii dobândiseră acest statut dominant fără vreun mare război şi fără un atac pe scară largă. Aproape nici nu realizau că aici se dăduse o bătălie şi că ei câştigaseră. Dar musulmanii îşi dăduseră seama, pentru că este mai greu să ignori un bolovan sub care eşti strivit, decât unul pe care stai.

Capitolul 13

Mişcările reformatoare

1150 – 1336 d.Hr. 1737 – 1918

În acelaşi timp în care aveau loc aceste evoluţii politice, în arena intelectuală se desfăşură o poveste crucială. Începuse înainte de 1800 şi continuase mult după aceea, cu consecinţe care zguduie lumea şi astăzi: este vorba de mişcările de conştientizare şi de reformă care au străbătut întreaga lume musulmană în acelaşi timp în care europenii inundau aceste teritorii.

Cele două poveşti sunt legate una de alta, deşi nu sunt identice. Un fel de provocare generală la adresa statu-quo-ului musulman urma să aibă loc cam în acelaşi timp, chiar şi fără europeni. De ce? Pentru că în lumea musulmană, în preajma anului 1700, instituţiile religioase birocratizaseră spiritualitatea într-un mod foarte asemănător cu felul în care Biserica Catolică birocratizase creştinătatea la sfârşitul Evului Mediu în Europa. Întregul

sistem al legii musulmane fusese elaborat atât de detaliat, încât nu mai exista loc pentru niciun fel de creativitate a unui nou entuziast. Aplicarea şariei până în cel mai mic amănunt al vieţii personale şi sociale era ceva dat pentru totdeauna. Puterea învăţaţilor ulema era tot mai mare. Ordinele sufiste fuseseră instituţionalizate, iar autorităţile de la toate nivelele căzuseră de acord că „porţile jihadului erau închise".

Ijtihad, să ne amintim, însemna „gândirea liberă şi independentă bazată pe raţiune". Nu se putea abate de la Scriptură, dar consta într-o gândire creativă, ţinând seama de implicaţiile Scripturii. Învăţaţii musulmani permiseseră cândva ca *ijtih*adul să se exercite în chestiunile nerezolvate în mod explicit de Coran; apoi de Coran şi *ḥadīth*-uri; apoi de Coran, *ḥadīth*-uri şi învăţaţii anteriori cu autoritate… Şi astfel, în secolul al XVIII-lea, învăţaţii de marcă au căzut de acord că nu mai există chestiuni nerezolvate. Totul era deja acoperit, totul fusese elaborat; oamenii de rând nu mai aveau nevoie să-şi exercite gândirea liberă şi independentă. Nu le mai rămăsese nimic altceva de făcut decât să respecte regulile.

Dar respectarea regulilor nu oferă împlinirea spirituală pe care oamenii o caută în religie. Birocratizarea islamului a creat în mare măsură aceeaşi lipsă de respect şi nemulţumire pe care le-a provocat în creştinătate Reforma Protestantă. Şi la mijlocul secolului al XVIII-lea în toată lumea musulmană au început să apară mişcări reformatoare.

Nu a existat niciodată o versiune musulmană a Reformei Protestante din Europa şi, astfel, niciuna dintre consecinţele pe care le-a avut Reforma: aici nu a apărut nicio doctrină a individualismului, religia nu s-a cuplat cu naţionalismul (cu excepţia Iranului, într-un anumit sens),

nu a existat o separare a bisericii de stat, nicio împărţire conceptuală a lumii între domeniul laic şi cel religios, nu a existat o evoluţie bruscă a liberalismului de stil iluminist şi, aşadar, nici revoluţii democratice, ştiinţifice sau industriale.

De ce nu?

Ei bine, în primul rând pentru că unele dintre problemele care au dus la reformă nu au existat în islam. Reformatorii protestanţi s-au revoltat împotriva Bisericii; islamul nu avea Biserică. Reformatorii protestanţi au atacat autoritatea papei; islamul nu avea papă. Protestanţii au spus că preoţii nu puteau să intermedieze între om şi Dumnezeu; islamul nu a avut niciodată o preoţime (ulema erau mai mult jurişti decât preoţi). Reformatorii protestanţi insistau asupra unei interacţiuni directe, personale între individ şi Dumnezeu. Ritualul rugăciunii musulmane fusese întotdeauna exact acest lucru.

Dar un factor a fost reprezentat, fără îndoială, şi de europeni. Fără ei în peisaj, mişcările reformatoare musulmane ar fi putut lua un curs cu totul diferit. Reforma religioasă europeană a luat naştere într-un context pur european. Când reformatorii protestanţi au contestat practicile şi doctrinele catolice, s-au ocupat de probleme interne ale propriei societăţi, nu au confruntat creştinismul cu o provocare culturală externă. În 1517, pe creştinii occidentali nu-i preocupa faptul că musulmanii ar putea avea un mesaj mai convingător de oferit creştinilor sau că tineretul creştin ar putea începe să se convertească la islam. Turcii erau la porţile Europei, este adevărat, dar nu erau chiar în sufragerie şi în niciun caz în dormitor. Turcii reprezentau o mare ameninţare pentru sănătatea fizică a creştinilor, dar nu şi pentru sănătatea lor spirituală.

Musulmanii erau în cu totul altă situaţie. Aproape de la bun început, aşa cum am arătat, islamul a oferit succesele sale politice şi militare ca un argument în favoarea doctrinelor sale şi ca o dovadă a revelaţiilor. Acest proces a început cu primele bătălii istorice de la Badr şi Uhud, când s-a văzut că deznodământul luptelor avusese o semnificaţie religioasă. Miracolul extinderii teritoriului şi legătura dintre victorie şi adevăr a continuat timp de sute de ani.

Apoi a urmat holocaustul mongol, care i-a obligat pe teologii musulmani să-şi reexamineze ipotezele. În acest proces s-au evidenţiat reformatori precum Ibn Taymiyyah. În faţa mongolilor însă slăbiciunea musulmanilor era concretă şi uşor de înţeles. Mongolii aveau o putere mai mare de a ucide, dar veniseră fără nicio ideologie. Când baia de sânge s-a încheiat şi a ieşit la iveală dorinţa omenească de a se găsi o semnificaţie, aşa cum se întâmplă întotdeauna, nu au avut nimic de oferit. De fapt, s-au convertit ei înşişi la islam. În ultimă instanţă, islamul a fost cel care a câştigat, absorbindu-i pe mongoli, aşa cum îi absorbise pe turci înaintea lor şi pe persani înaintea acestora.

Convertirea la islam nu i-a făcut pe mongoli mai puţin sângeroşi (aşa cum a demonstrat Timur Lenk) dar, cel puţin, sub egida conducătorilor convertiţi, vechile eforturi puteau să reînceapă, pornind chiar de la mormanul de ruine fumegânde ale unei lumi distruse – efortul pentru construirea unei comunităţi universale a lui Allah.

Dar nu acelaşi lucru se putea spune despre noii stăpâni. Europenii veniseră cu certitudinea modului lor de viaţă şi promovându-şi ideile drept adevăr suprem. Nu au contestat islamul, ci l-au ignorat, cu excepţia misionarilor,

care au încercat să-i convertească pe musulmani. Dacă au băgat în seamă islamul, nu s-au sinchisit să-l dezbată (misionarii nu aveau drept scop dezbaterile), ci s-au mulţumit doar să zâmbească, aşa cum zâmbeşti în faţa jucăriilor unui copil sau a relicvelor ciudate ale unui popor primitiv. Ce atitudine înnebunitoare pentru cărturarii musulmani! Şi totuşi, ce puteau face musulmanii?

Chiar dacă învăţaţii musulmani şi creştini ar fi putut găsi un forum în care să facă schimb de opinii, ar fi fost irelevant pentru enigma cu care erau confruntaţi musulmanii în secolul al XIX-lea, căci provocarea nu venea atât din partea creştinismului, cât din partea opiniei laice, umaniste despre lume care evoluase în urma Reformei, a amestecului numit astăzi „modernitate”.

Sursa slăbiciunii musulmane şi a puterii europene nu era evidentă. Nu era în mod strict o chestiune de avantaj militar. În cea mai mare parte, străinii nu torturau şi nici nu ucideau. De cele mai multe ori, noii stăpâni nici măcar nu se instalau drept conducători. În mod oficial, cei mai mulţi musulmani îşi aveau în continuare monarhii nativi, aveau aceleaşi clădiri ale guvernelor în care funcţionarii musulmani ştampilau documente şi undeva, în statul musulman, exista o capitală care data din vremurile străvechi ale splendorii de mult apuse, iar în capitală era un palat şi în acel palat un tron, iar pe acel tron de regulă un şah, un sultan, un nabab, un han, un *kediv* sau ce doriţi, un conducător nativ care, prin averea şi luxul lui, nu se distingea cu nimic de potentaţii din vechime.

În Iran, străinii bântuiau pe coridoarele puterii numai în calitate de consilieri. În Turcia primeau salarii de consultanţi. În Egipt şi în Levant, stăteau în calitate de „protectori”. Chiar şi în India, care avea un guvernator general numit de parlamentul britanic, armata şi forţele de

poliţie care „menţineau ordinea” erau alcătuite în mare parte din musulmani, hinduşi, sikh-i, parsi şi alţi localnici. Cum puteau pretinde musulmanii că nu ei conduceau?

Cu toate acestea, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, musulmanii priveau în jurul lor şi vedeau cu tot mai multă groază că fuseseră cuceriţi: din Bengal până la Istanbul erau supuşi străinilor sub toate aspectele vieţii lor, în propriile oraşe şi cartiere şi chiar şi în casele lor. Şi nu unor străini precum cei de alături, ci unor oameni care vorbeau limbi cu totul diferite, practicau cu totul alte ritualuri religioase, purtau alt fel de haine şi cu totul altceva pe cap (sau, lucru şocant de-a dreptul, nu purtau nimic!), construiau alt fel de case, alcătuiau alt tip de grupări. Aceşti străini mâncau carne de porc, beau băuturi alcoolice, femeile lor se plimbau în văzul lumii cu chipul descoperit, râdeau de glume care nu erau nostime şi nu vedeau umorul în lucruri care erau cât se poate de hazlii, mâncau lucruri cu gust ciudat, ascultau o muzică semănând mai mult a zgomot şi îşi petreceau timpul liber cu activităţi uimitoare şi fără rost, precum jocul de cricket sau cadrilul.

Aşadar, acum se punea următoarea problemă – aşa cum se pusese şi în urma holocaustului mongol: dacă expansiunea victorioasă a proiectului musulman dovedea adevărul revelaţiei, ce însemna din punct de vedere religios imposibilitatea musulmanilor de a face faţă acestor noi străini?

Cu această întrebare, care se ridica ameninţătoare în faţa lumii musulmane, mişcările de reînviere a islamului nu puteau fi separate de nevoia de a reînvia şi puterea musulmană. Reformatorii nu puteau să ofere numai sugestii pentru a se ajunge la experienţe religioase mai autentice. Trebuiau să demonstreze în ce mod

autenticitatea pe care o sugerau va duce istoria înapoi pe făgaşul ei, în ce fel propunerile lor vor restabili demnitatea şi splendoarea Ummei, cum îi vor face pe musulmani să pornească din nou spre ţinta istoriei lor: desăvârşirea comunităţii dreptăţii şi a compasiunii, care înflorise în Medina în epoca de aur, şi extinderea ei până va ajunge să cuprindă întreaga lume.

Au apărut mulţi reformatori şi multe mişcări, dar pot fi grupate toate în trei categorii generale de reacţii la această problemă tulburătoare.

O reacţie a fost aceea care spunea că trebuia să se schimbe nu islamul, ci musulmanii. Inovaţiile, modificările şi adăugirile corupseseră credinţa, astfel că nimeni nu mai practica adevăratul islam. Musulmanii trebuiau să întoarcă spatele influenţei occidentale şi să readucă islamul la forma lui autentică, pură, originală.

O a doua reacţie a fost să se spună că Occidentul are dreptate. Musulmanii rămăseseră blocaţi în idei religioase depăşite; cedaseră controlul asupra islamului unor clerici ignoranţi, care erau rupţi de vremurile în schimbare; trebuiau să-şi modernizeze credinţa în conformitate cu gândirea occidentală, înlăturând superstiţiile, renunţând la gândirea magică, regândind islamul ca un sistem etic compatibil cu ştiinţa şi cu activităţile seculare.

A treia reacţie a fost să se declare islamul adevărata religie, dar să se accepte că musulmanii aveau câte ceva de învăţat de la Occident. În această viziune, musulmanii trebuiau să descopere şi să consolideze esenţa propriei credinţe, istoria, tradiţiile proprii, dar să absoarbă şi învăţătura occidentală din domeniile ştiinţei şi tehnologiei. În conformitate cu acest flux de reformă, musulmanii trebuiau să se modernizeze, dar puteau face acest lucru într-un mod distinct, musulman: ştiinţa era compatibilă cu

credinţa musulmană, iar modernizarea nu trebuia să însemne occidentalizare.

Aceste trei tipuri de reacţie la provocarea modernităţii au fost reprezentate de trei reformatori fundamentali din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea: Abdul Wahhab din Peninsula Arabică.

Sayyid Ahmad din Aligarh, India, şi Sayyid Jamaluddin-i-Afghan, despre care nu se ştie exact unde s-a născut şi a cărui prezenţă a fost simţită pretutindeni.

Wahhabismul

Abdul Wahhab s-a născut în preajma anului 1703 în Nejd, deşertul cu dune galbene de nisip pe care ni-l imaginăm prin reflex cu toţii atunci când ne gândim la Arabia. Era fiul unui judecător şi a crescut într-un mic orăşel dintr-o oază. Când a demonstrat calităţi pentru studiul Coranului, a fost trimis la Medina pentru a-şi continua studiile. Acolo, unul dintre profesori i-a prezentat lucrările lui Ibn Taymiyyah, teologul sirian auster care, după holocaustul mongol, spusese că Dumnezeu îi abandonase pe musulmani şi musulmanii trebuie să se întoarcă exact la modul de viaţă din Prima Comunitate, dacă doreau să recâştige bunăvoinţa Lui. Aceste învăţături au avut ecou în mintea tânărului Wahhab.

De la Medina, tânărul a ajuns în oraşul cosmopolit Basra din Golful Persic şi ceea ce a văzut acest băiat de la ţară în Basra – extraordinara diversitate de opinii, numeroasele şcoli de gândire, diversele interpretări ale Cuvântului Sfânt, mulţimile de oameni, luminile, zgomotul –, toate acestea l-au copleşit. Este genul de excrescenţă care slăbea islamul, a decis el.

Aşadar, s-a întors la simplitatea austeră din oraşul lui natal şi a început să predice redeşteptarea religioasă prin readucerea islamului la forma lui originală. Exista un

singur Dumnezeu, tuna el, şi toţi oamenii trebuie să-l venereze pe unicul Dumnezeu, aşa cum spunea acesta în Cartea Sfântă. Toţi oamenii trebuie să asculte de legile stabilite prin revelaţii. Toţi oamenii trebuie să trăiască exact ca întemeietorii Curaţi de la Medina, de pe vremea lui Mahomed şi oricine bloca restaurarea comunităţii originare şi sfinte trebuia eliminat.

Otomanii considerau că toată Arabia este posesiunea lor, dar nu aveau nicio autoritate reală printre micile triburi de beduini care locuiau în acest peisaj arid, în oaze împrăştiate, ducându-şi traiul cu greu ca negustori şi crescători de vite. Wahhab a atras câţiva adepţi din rândul acestor beduini şi şi-a condus grupul prin sate, distrugând sanctuarele, deoarece acestea erau obiecte de veneraţie necuvenită, iar Abdul Wahhab susţinea că veneraţia nu se cuvinte nimănui altcuiva decât lui Dumnezeu, altfel însemnând idolatrie. În cele din urmă, Wahhab a obţinut funcţia de judecător şi a început să aplice legea lui Hanbali, aşa cum o înţelegea el, cu un zel lipsit de orice compromis. Într-o zi, a pus ca o femeie bine cunoscută din oraş să fie omorâtă cu pietre pentru adulter. Localnicii se săturaseră. S-a adunat un grup de oameni care au cerut ca Wahhab să fie scos din funcţie; se vorbea chiar să fie linşat. Wahhab a fugit din oraş şi a ajuns în altă oază, Dariyah.

Acolo, conducătorul local, Mohammed ibn Saud, l-a primit călduros. Ibn Saud era un mic şef de trib cu ambiţii mari: să „unifice” Peninsula Arabică. Prin „unire” înţelegea, fireşte, „să cucerească”. În predicatorul înverşunat care era Abdul Wahhab a văzut exact ceea ce îi trebuia lui. Wahhab a văzut şi el acelaşi lucru când s-a uitat la Ibn Saud. Cei doi bărbaţi au încheiat un pact. Şeful de trib a fost de acord să-l recunoască pe Wahhab drept

autoritatea religioasă supremă a comunităţii musulmane şi să facă tot ce poate ca să implementeze viziunea lui; predicatorul, la rândul lui, a fost de acord să-l recunoască pe Ibn Saud ca şef politic al comunităţii musulmane, emirul lui, şi să-i îndemne pe adepţii lui să lupte pentru el.

Pactul a dat roade. În următoarele câteva decenii, cei doi bărbaţi „au unit" triburile beduinilor din Peninsula Arabă sub conducerea Saudito-Wahhabită. De fiecare dată când dădeau peste un trib recalcitrant, începeau să strige la oameni să se convertească:

— Convertiţi-vă! Convertiţi-vă! Convertiţi-vă! strigau ei de trei ori. Dacă avertismentul era ignorat de trei ori (aşa cum se întâmpla de regulă), Wahhab le spunea soldaţilor că pot să înceapă să-i ucidă pe oameni: Allah le dădea voie, căci erau necredincioşi.

Apelul la convertire îi deruta în acel moment pe tribalii atacaţi, deoarece ei se considerau cu toţii musulmani credincioşi. Dar atunci când Abdul Wahhab striga „Convertiţi-vă!" avea în vedere acea viziune a islamului pe care o predica el. Nu o numea wahhabism deoarece, la fel ca şi Ibn Taymiyyah înaintea lui, susţinea că făcea pur şi simplu apel la musulmani să revină la islamul curat, autentic, original, fără adăugirile ulterioare şi purificat de corupţie. Nu era un inovator; de fapt, era un anti-inovator.

Oamenii nu erau convinşi de viziunea lui, vedeau în ea o interpretare aparte a islamului, nu islamul însuşi; şi nu le-a fost greu să numească această ideologie wahhabism, termen care a intrat în uz chiar şi printre câţiva dintre cei care erau de acord cu opiniile lui.

În 1766, Ibn Saud a fost asasinat, dar fiul lui, Abdul Aziz, a preluat conducerea şi a continuat campania tatălui său de unificare a Arabiei sub steagul teologiei lui Abdul

Wahhab. Apoi, în 1792, Wahhab a murit, lăsând în urma lui douăzeci de văduve şi nenumăraţi copii. Viaţa lui acoperise, practic, întreg secolul al XVIII-lea. În timp ce el îşi impunea viziunea despre islamul autentic în Arabia, Anglia şi Scoţia se uneau formând Marea Britanie, în America luau naştere Statele Unite ale Americii, Revoluţia Franceză proclama Declaraţia Drepturilor Omului, Mozart scria un întreg corpus muzical, James Watt inventa maşina cu aburi.

La moartea lui Wahhab, Aziz ibn Saud s-a declarat succesorul lui. Deja emir, noul Ibn Saud s-a uns şi şef religios suprem, în 1802, Ibn Saud a atacat oraşul Karbala, unde fusese martirizat Hussein, nepotul Profetului. Oraşul era important pentru şiiţi, mulţi dintre ei se adunaseră chiar atunci acolo ca să comemoreze martiriul lui Hussein. Dar şiiţii se aflau în fruntea listei lui Wahhab a celor care modificaseră şi corupseseră islamul original şi, astfel, după ce a cucerit oraşul, Aziz ibn Saud a ucis aproximativ două mii dintre locuitorii lui şiiţi.

În 1804, Aziz ibn Saud a cucerit Medina, unde şi-a pus armata să distrugă imediat mormintele tovarăşilor lui Mahomed. De la

Medina, armatele saudito-wahhabite au mers la Meca, unde au distrus templul despre care se spunea că marca locul de naştere al Profetului Mahomed (astfel ca nimeni să nu devină idolatru al lui Mahomed). Cât timp a fost în oraş, Ibn Saud a profitat de ocazie ca să execute ritualurile pelerinajului la Kaaba.

Apoi în 1811, alianţa saudito-wahhabită a început să organizeze o nouă campanie, de astă dată în Asia Mică, în inima Imperiului Otoman. Acum sultanul a observat, în sfârşit, existenţa mişcării wahhabite. Pentru a face faţă acestor beduini, l-a chemat în ajutor pe Mohammed Ali,

kediv al Egiptului. Mohammed Ali şi-a dus armata lui modernă, disciplinată în Arabia şi, în 1815 – în acelaşi an în care cariera lui Napoleon lua sfârşit la Waterloo –, l-a zdrobit pe Ibn Saud, a restaurat controlul otoman asupra oraşelor Meca şi Medina şi a deschis Oraşul Sfânt din nou pentru pelerinii musulmani de pretutindeni. Apoi l-a trimis pe fiul şi succesorul lui Aziz ibn Saud la Istanbul ca să fie plimbat prin faţa mulţimilor şi batjocorit de acestea, după care a fost decapitat.

Despre alianţa saudito-wahhabită nu s-a mai auzit mare lucru în următorul secol, dar ea nu a murit. Şeful de trib executat avea un fiu care a preluat puterea asupra resturilor confederaţiei saudite prăbuşite. Acum era din nou un mic şef de trib, dar, oricum, şef de trib, şi era în continuare wahhabit, şi oriunde putea să-şi impună autoritatea, învăţaţii ulema wahhabişti au prosperat. Wahhab a murit, dar wahhabismul a continuat să trăiască.

Care erau preceptele lui?

Puteţi căuta mult şi bine în scrierile lui Abdul Wahhab şi nu veţi găsi wahhabismul aşa cum este el definit astăzi, în mare parte datorită faptului că Abdul Wahhab nu a scris tratate politice; a scris un comentariu la Coran şi l-a scris strict cu vocabularul doctrinei sale. Concentrarea lui obstinată asupra detaliilor doctrinei, legii şi practicii musulmane îl poate şoca pe un privitor din afară ca o obsesie. Lucrarea lui fundamentală, *Kitab-al-Tawhid* (*Cartea Unităţii*) are şaizeci şi şase de capitole, fiecare dintre ele prezintă unul sau mai multe citate din Coran, comentează fiecare citat, înşiră învăţăminte care trebuie trase din acest citat şi apoi explică modul în care citatul se leagă de crezul fundamental al lui Wahhab. Aici nu se vorbeşte despre Occident şi Orient, nu se pomeneşte nimic despre influenţa occidentală sau despre slăbiciunea

musulmană, nu este nicio aluzie politică. Citind cuvintele lui Wahhab, îţi dai seama că privea lumea prin ochelari exclusiv religioşi. După părerea lui, întreaga teologie se reducea la două doctrine: în primul rând, importanţa lui *tawhid* sau „unitatea”, adică unicitatea şi unitatea lui Dumnezeu; în al doilea rând, falsitatea ideii de *shirk*, conform căreia în toţi şi în tot se găsea o parte din divinitatea Domnului, într-o măsură mai mică sau mai mare.

Marx a spus cândva „eu nu sunt marxist”, iar dacă Abdul Wahhab ar trăi astăzi ar putea foarte bine să spună „eu nu sunt wahhabist”; cu toate acestea, wahhabismul există, iar acum include multe alte doctrine care derivă implicit din predicile lui Wahhab, sau care au fost dezvoltate din aplicarea lor de către şefii de trib saudiţi. Acest wahhabism extins le-a spus musulmanilor că legea este islamul şi islamul este legea; să o sesizezi corect, să o cunoşti în întregime, s-o respecţi întocmai – aceasta era adevărata credinţă.

Legea era deja acolo, în Coran, după părerea lui Wahhab şi a adepţilor lui. *Sunna* – viaţa Profetului aşa cum era revelată de *ḥadīth* – nu era decât un comentariu al legii. Coranul nu prevedea principii pentru a călăuzi comportamentul uman, ci acţiuni concrete pe care trebuiau să le execute musulmanii. Prin viaţa Profetului Mahomed se oferea un model pe care trebuia să-l urmeze fiecare musulman.

Medina în timpul lui Mahomed şi al primilor *trei* califi fusese comunitatea ideală, locul şi timpul în care toată lumea cunoştea legea, poseda legea şi o respecta întocmai. De aceea, Prima Comunitate putuse să înflorească şi să se extindă atât de miraculos.

Scopul vieţii era să respecte legea. Scopul vieţii

sociale şi politice era să construiască o comunitate în care legea să se poată concretiza. Toţi cei care frânau marea misiune a construirii acestei comunităţi ideale erau duşmanii islamului. Obligaţiile unui musulman includeau participarea la jihad, lupta pentru a-i înfrânge pe duşmanii islamului. Jihadul era pe acelaşi plan cu rugăciunea, postul, pomana, pelerinajul şi mărturisirea unităţii lui Dumnezeu ca o obligaţie religioasă.

Şi cine erau duşmanii islamului?

În conformitate cu doctrinele lui Wahhab, cei care nu credeau în islam erau, firește, potenţiali duşmani, dar nu cei mai nelegiuiţi răufăcători. Dacă erau de acord să trăiască paşnic sub conducerea musulmanilor puteau fi toleraţi. Apostaţi erau aceia care se născuseră în islam sau se convertiseră la el, dar renunţaseră la acesta. Aceştia trebuiau uciși. Ipocriţii erau aceia care spuneau că sunt musulmani, dar în realitate nu erau. Rosteau cuvintele numai cu gura, dar în inima lor aveau altă credinţă. Erau în mod inerent un fel de coloană a cincea care lucra împotriva comunităţii şi puteau comite o trădare dezastruoasă într-un moment de criză. Ipocriţii trebuiau uciși imediat ce erau demascaţi. Şi, în sfârşit, poate că cei mai răi nelegiuiţi dintre toţi erau inovatorii: musulmanii care corupeau islamul adăugând sau modificând aspecte ale legii autentice, originale. Oamenii care efectuau ritualurile altfel decât Credincioşii Iniţiali, sau care efectuau ritualuri pe care Profetul şi tovarăşii lui nu le practicaseră niciodată sau cei care susţineau idei inexistente în Coran – toţi aceştia erau inovatori. Şiiţii şi sufiştii făceau parte din acest grup. Jihadul împotriva lor nu era numai legitim, ci şi obligatoriu în conformitate cu wahhabismul, aşa cum s-a dezvoltat în practica istorică.

Atitudinile şi entuziasmul wahhabit s-au răspândit

mult dincolo de hotarele Arabiei. Wahhabismul a găsit un teren deosebit de fertil la celălalt capăt al lumii musulmane, în Subcontinentul indian. În practică, diverşi oameni care îşi spuneau wahhabişti au subliniat diverse aspecte ale crezului predicat de tribul saudit. În India, de exemplu, unii aşa-numiţi wahhabişti respingeau jihadul ca obligaţie. Alţii spuneau că apostaţii trebuie să fie angajaţi în dezbatere, nu în bătălie. Unii credeau că trândavii trebuie reeducaţi, nu pedepsiţi, iar ipocriţii pedepsiţi, nu ucişi etc. Dar toţi cei care îşi spuneau wahhabişti considerau legea drept esenţa islamului, ba chiar tot islamul. Toţi aveau tendinţa să privească în urmă la o epocă de aur care oferea un model pentru viaţa musulmană şi credeau că reinstaurarea Primei Comunităţi a lui Mahomed din Medina îi va reabilita pe musulmani în ochii lui Allah, restabilind vigoarea şi puterea de care se bucura Umma în timpul primilor patru califi.

În afara lumii islamice, alianţa saudito-wahhabistă a putut să pară o scurtă anomalie care a apărut şi s-a stins apoi repede; dar în realitate a continuat să mocnească în deserturile Arabiei şi lumea avea să mai audă încă multe despre această alianţă în secolul al XX-lea, după ce ofiţerul britanic cunoscut sub numele de Lawrence al Arabiei a găsit drumul către acel deşert.

Mişcarea din Aligarh: modernismul laic

Sayyid Ahmad sau Sir Sayyid Ahmad din Aligarh, aşa cum îi plăcea să i se spună spre sfârşitul vieţii, reprezintă o atitudine de gândire care a apărut în mod independent în mai multe părţi ale lumii musulmane în secolul al XIX-lea. El şi alţii au început să caute modalităţi de a regândi islamul ca sistem etic, păstrându-i în acelaşi timp tradiţiile şi spiritul, dar făcându-l compatibil cu o lume seculară dominată de europeni.

Sayyid Ahmad s-a născut în 1817 într-o familie musulmană proeminentă din Delhi. Strămoşii lui fuseseră persoane oficiale importante în timpul mogulilor, pe timpul când aceştia domniseră în această parte a lumii. Acum, controlul britanic asupra Subcontinentului se adâncise de mai multe generaţii, iar familia lui Sayyid se adaptase la noua ordine. Bunicul lui servise Compania Indiei de Est în posturi de răspundere, o dată condusese o şcoală pentru ei şi altă dată călătorise în Iran în calitate de trimis britanic. De două ori lucrase pentru împăratul mogul în calitate de prim-ministru, dar în acel moment „împăratul” nu era decât un angajat britanic ca oricare altul, iar îndatoririle principalele ale primului lui ministru erau să completeze corect formularele pentru ca salariul lui să meargă neîntrerupt. Tatăl lui Sayyid Ahmad lucrase şi el pentru companie, iar fratele lui înfiinţase unul din primele ziare în limba urdu din India. Pe scurt, Sayyid Ahmad provenea dintr-o familie cu un statut înalt, cu orientare occidentală şi ştia câte ceva despre modul de viaţă britanic.

Dar mama lui era o musulmană credincioasă de o cucernicie legendară, respectată pentru învăţătura ei; şi-a pus băiatul să meargă la *madrasa* şi a exercitat în viaţa lui o influenţă egală cu cea a bunicului său, astfel că Sayyid Ahmad a ajuns la maturitate cu aceste două curente care se duelau în personalitatea lui: o loialitate resimţită în suflet pentru propria comunitate musulmană şi un înalt sentiment de respect pentru cultura britanică şi dorinţa de a se bucura de respect din partea acestor colonişti.

Din păcate, familia lui a intrat în probleme financiare după moartea prematură a tatălui său. Sayyid Ahmad a fost nevoit să părăsească şcoala şi să meargă la muncă. S-a angajat la Compania Indiei de Est ca funcţionar şi în cele din urmă a fost promovat judecător-adjunct, funcţie în care

rezolva dispute minore, dar acesta era un post mărunt în sistemul juridic al companiei: nu era mult mai mult decât un funcţionar respectat. Nu putea promova, deoarece nu-şi terminase educaţia formală; era în mare măsură un autodidact.

Citea în continuare cu mare aviditate toate lucrările de ştiinţă şi de literatură în limba engleză care îi cădeau în mână. A înfiinţat cluburi de lectură şi discuţii cu prietenii indieni musulmani şi a organizat serii de prelegeri pe teme ştiinţifice. În timpul Revoltei Indiene din 1857, a fost de partea britanicilor; dar după aceea a scris o broşură intitulată *The Causes of the Indian Revolt* (*Cauzele Revoltei Indiene*), în care le reproşa administratorilor britanici erorile şi neglijenţele comise, broşură pe care a trimis-o oficialităţilor de la Calcutta şi de la Londra. A urmat o Dare de seamă a mahomedanilor loiali din India, care a fost tradusă în engleză de un colonel britanic. În această broşurică, a încercat să-i ridice pe coreligionarii lui în ochii britanicilor, înfăţişându-i pe musulmanii indieni drept cei mai loiali supuşi ai Reginei. A argumentat că musulmanii nu aveau sentimente jihadiste împotriva britanicilor şi nu puteau să aibă; a citat surse ştiinţifice religioase pentru a dovedi că jihadul împotriva britanicilor nu era permis, deoarece britanicii nu restricţionau şi nu se amestecau în practicile religioase ale musulmanilor.

În sfârşit, în 1874 a decis să vadă Anglia cu ochii lui. Era pentru prima dată când Sayyid Ahmad călătorea în afara graniţelor Indiei. La Londra, unde scrierile lui se bucurau de o oarecare apreciere, a trăit peste nivelul pe care şi-l permitea, participând la petreceri elegante împreună cu intelectuali, artişti şi aristocraţi britanici. Era un personaj straniu în acest mediu, îmbrăcat în hainele lui musulmane, cu o barbă mare şi cu o tocă mică, religioasă,

pe cap, arătând până în vârful unghiilor ca un gentleman musulman din înalta societate a mogulilor. Însăşi Regina i-a acordat o panglică, făcându-l „Companion al Stelei Indiei”, ceea ce l-a determinat după aceea să-şi spună *Sir* Sayyid Ahman Khan.

Într-o zi, pe când era la Londra, a dat peste o biografie depreciativă a Profetului Mahomed scrisă de un englez oarecare. A fost distrus. A renunţat la toate celelalte preocupări şi a început să scrie chiar el o biografie a Profetului, pentru a o combate pe cea a englezului. A scris în urdu, deoarece aceasta era limba lui maternă, dar cartea lui era destinată publicului european, aşa că, pe măsură ce o scria, a plătit pentru ca aceasta să fie tradusă, capitol cu capitol, în engleză, franceză, germană şi latină. Munca s-a dovedit mult prea copleşitoare; a trebuit să-şi limiteze ambiţiile şi în final s-a mulţumit cu o culegere de eseuri despre Mahomed. A rămas fără bani înainte să poată termina chiar şi această lucrare. La 17 luni după ce plecase din India s-a întors acasă, fără un ban şi epuizat.

Dar Anglia îi făcuse o impresie profundă – mult prea profundă, spun criticii lui. În comparaţie cu Anglia, găsea că ţara lui este dureros de înapoiată. „Fără să-i măgulesc pe englezi”, scria el, „pot spune cu toată sinceritatea că nativii din India, atât cei de sus, cât şi cei de jos, negustorii şi micii prăvăliaşi, cu învăţătură sau analfabeţi, atunci când sunt comparaţi cu englezii în privinţa educaţiei, a manierelor şi a cinstei sunt ca un animal murdar pe lângă un bărbat talentat şi frumos”.

Dar ce îi făcea pe conaţionalii săi musulmani să fie atât de înapoiaţi? Ce putea face el pentru a ridica nivelul acestei comunităţi? Sayyid Ahmad a decis că problema se afla parţial în modul în care musulmanii interpretau

islamul. Erau blocaţi într-o gândire magică, se agăţaseră strâns de o superstiţie şi o numeau islam. Sir Sayyid Ahmad Khan a început să elaboreze o doctrină care îi jignea pe ulema indieni contemporani. Religia, spunea el, este un domeniu natural al cercetării şi realizărilor omeneşti. Era o parte integrantă a vieţii umane. Evoluase odată cu comunitatea umană în cursul firesc al lucrurilor – exact la fel ca arta, agricultura şi tehnologia –, devenind tot mai sofisticată pe măsură ce omul a devenit mai civilizat.

Oamenii societăţii timpurii avuseseră o capacitate limitată de a explora problemele morale şi etice din punct de vedere intelectual, afirma Sayyid Ahmad. Aveau nevoie de religia revelată care să-i ajute să-şi depăşească patimile şi să-i călăuzească spre judecăţi sănătoase şi o conduită morală: decizii provenind de la o putere superioară, transmise de profeţi cu o autoritate charismatică pentru a putea convinge fără explicaţii. Dar comandamentele tuturor marilor religii adevărate nu sunt în esenţă iraţionale. Sunt rezonabile şi raţiunea le poate descoperi, odată ce oamenii şi-au dezvoltat capacitatea intelectuală de a face acest lucru.

De aceea a anunţat Mahomed că este ultimul dintre profeţi – nu voia să spună că deciziile lui referitoare la chestiunile din Meca şi din Medina zilelor lui trebuie să fie cuvântul final al conduitei omeneşti de-a lungul secolelor. Voia să spună că adusese ultimele instrumente de care aveau nevoie oamenii pentru a porni singuri în căutarea unei comunităţi morale proprii, fără decizii neexplicate din partea lui Dumnezeu. Islamul a fost ultima dintre religiile revelate, deoarece era începutul unei ere a religiilor bazate pe raţiune. Oamenii raţionali puteau ajunge la excelenţa morală raţionând corect şi pornind de la

principii fundamentale corecte. Ceea ce adusese islamul erau tocmai aceste principii fundamentale sănătoase. Erau la fel cu cele care se găseau în creştinism şi în alte mari religii revelate, cu observaţia că islamul se bucura şi de raţionalitate. Ar fi eliberat omenirea de obedienţa oarbă în faţa superstiţiei şi a dogmei, dacă musulmanii nu ar fi interpretat greşit semnificaţia revelaţiilor coranice şi nu s-ar fi abătut de la drum.

Sayyid Ahmad sugera implicit că musulmanii trebuie să renunţe la obsesia cu privire la rai şi iad şi la intervenţiile miraculoase ale lui Dumnezeu în istorie şi să-şi regândească credinţa ca un sistem etic. În această abordare, bunii musulmani nu vor fi în mod obligatoriu cei care citesc Coranul în arabă multe ore în fiecare zi sau se îmbracă într-un anumit fel sau se roagă într-un anumit mod. Buni musulmani vor fi aceia care nu înşală, care nu mint, care nu fură, nu omoară, cei care îşi dezvoltă cele mai bune capacităţi în mod constant şi se poartă corect cu ceilalţi oameni, cei care caută dreptate în societate, care se comportă în mod responsabil în comunităţile lor şi dau dovadă de milă, compasiune, caritate etc., cum pot mai bine.

Înainte de călătoria în Anglia, Sayyid Ahmad înfiinţase în oraşul Aligarh din India de nord o organizaţie numită Societatea Ştiinţifică. Aceasta organiza prelegeri şi punea la dispoziţia musulmanilor indieni cunoştinţele avansate britanice din domeniul ştiinţei, traducând şi publicând cărţi importante în urdu şi în persană. După întoarcerea din Anglia, Sayyid Ahmad a transformat societatea în universitate, sperând să facă din ea un „Cambridge al lumii musulmane”. Pe lângă ştiinţele religioase şi alte materii tradiţionale ale şcolii islamice, programa de învăţământ de la

Universitatea Aligarh oferea cursuri de fizică, chimie, biologie şi alte materii „moderne”.

Deşi mulţi dintre ulema indieni au atacat opiniile lui Sayyid Ahmad, universitatea a prosperat şi a atras studenţi. Studenţii de la Universitatea Aligarh şi membrii personalului didactic au format nucleul unei mişcări laice care, în secolul al XX-lea, a făcut lobby pentru separarea musulmanilor de India şi pentru edificarea unui stat naţional propriu, mişcare care a avut drept rezultat final apariţia Pakistanului.

Ideile specifice ale lui Sayyid Ahmad nu au reuşit să creeze o mişcare larg răspândită asociată cu numele lui, dar intelectualii modernişti din alte ţări musulmane au explorat idei asemănătoare şi au ajuns la concluzii similare. În Iran, un prim-ministru care lucra pentru Şahii Qajar a înfiinţat o şcoală numită Dar al-Funum, care oferea cursuri în toate ştiinţele şi artele din Occident, literatură şi filosofie. Absolvenţii acestei şcoli au început să răspândească în societatea iraniană seminţele modernismului care dorea să-şi remodeleze societatea în conformitate cu liniile europene.

Moderniştii similari activau şi în inima Imperiului Otoman. La sfârşitul secolului al XIX-lea facţiunea modernistă din guvernul otoman promova politici numite Tanzimat sau „reforme”, care includeau înfiinţarea de şcoli de tip european, adoptarea tehnicilor europene de administraţie în birocraţia guvernamentală, reorganizarea armatei în conformitate cu modelul european, îmbrăcarea soldaţilor în uniforme în stil european, încurajarea persoanelor oficiale din guvern să poarte haine europene etc.

Modernismul islamist

Ajungem acum la principalul reformator musulman

din secolul al XIX-lea, o forţă vulcanică pe nume Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Afghanii cred că s-a născut în Afghanistan în 1836, cam la 80 km est de Kabul, într-un oraş numit Asadabad, capitala provinciei Kunar. Familia lui avea legături cu clanul conducător din Afghanistan prin căsătorie, dar făcuse ceva care îl supărase pe rege şi fusese nevoită să se mute în grabă în Iran, atunci când Jamaluddin încă era copil.

În mod destul de derutant, s-au instalat în apropiere de un oraş iranian care se numea tot Asadabad, ceea ce a dat naştere unei dispute îndelungate cu privire la locul şi ţara în care s-a născut de fapt Jamaluddin, Afghanistan sau Iran, şi care dintre acestea îl poate numi fiul ei. Afghanii arată să şi-a spus întotdeauna Jamaluddin-i-AJ/zan – adică „Jamaluddin Afghanui – şi pe acest motiv consideră chestiunea încheiată. Istoricii iranieni spun că şi-a spus „Afghanul" numai ca să ascundă faptul că era iranian şi să facă aluzie la dovezile documentare care, spun ei, rezolvă chestiunea definitiv. Pe de altă parte, pe când era în Afghanistan, mulţi oameni păreau să-i cunoască familia şi rudele, care încă mai aveau pământ în Kunar la vremea respectivă. Pentru mine, acest lucru rezolvă chestiunea, dar poate că este aşa numai pentru că eu sunt afghan.

Un lucru este sigur: astăzi multe guverne musulmane şi-l revendică pe Sayyid Jamaluddin. Dar pe vremea când a trăit, toate guvernele musulmane vedeau în el o sursă de necazuri şi l-au dat afară. Daţi-mi voie să vă prezint pe scurt această carieră uimitoare, aristotelică.

Indiferent unde a crescut, nimeni nu contestă faptul că a plecat în India când avea cam optsprezece ani. Sentimentul antibritanic ajunsese la culme în India pe atunci, iar Sayyid Jamaluddin s-ar putea să se fi întâlnit cu câţiva musulmani care complotau împotriva britanicilor. Se

afla întâmplător la Meca în pelerinaj, când a izbucnit Marea Revoltă Indiană şi s-a întors la timp ca să fie martor la represaliile britanicilor, care l-au şocat profund pe musulman. În timpul acestei prime călătorii în India, probabil că Sayyid Jamaluddin a dobândit o ură profundă faţă de britanici şi o antipatie durabilă împotriva colonialismului european, în general, în orice caz, din India a plecat în…

Afghanistan. Aici a câştigat încrederea regelui pe care britanicii încercaseră zadarnic să-l dea jos. Regele l-a angajat pe Sayyid Jamaluddin ca să-i dea lecţii fiului său, Azam. Jamaluddin formula deja idei referitoare la nevoia de reformare şi de modernizare a islamului ca modalitate de refacere a puterii şi a mândriei musulmane şi a văzut în postul de profesor al moştenitorului ţării o oportunitate pentru a modela un conducător care să implementeze viziunea lui. L-a iniţiat pe prinţul Azam Khan în ideile lui reformiste şi l-a instruit pentru a conduce Afghanistanul în epoca modernă. Din păcate, Azam a domnit numai scurt timp după tatăl său. Unul dintre verii lui l-a dat jos de pe tron, cu ajutorul britanicilor. Aceştia probabil că au contribuit la detronarea lui Azam pentru că nu doreau un protejat al lui Jamaluddin pe tronul afghan. Presimţeau ce pune la cale. În orice caz, Azam s-a dus în Iran şi a murit acolo, în exil. Jamaluddin a fost şi el nevoit să fugă, aşa că s-a îndreptat spre…

Asia Mică. Acolo a început să ţină discursuri la Universitatea din Constantinopol. A declarat că musulmanii trebuiau să înveţe totul despre ştiinţa modernă şi, în acelaşi timp, să consolideze valorile islamice, tradiţia şi istoria în conştiinţa copiilor lor. Modernizarea, spunea el, nu trebuie să însemne occidentalizare. Musulmanii puteau foarte bine să caute ingredientele unei modernizări

islamice distinctive chiar în islam. Acest mesaj s-a bucurat de popularitate atât în rândul maselor, cât şi al claselor conducătoare. Sayyid Jamaluddin era acum foarte bine situat pentru a pretinde un post înalt în Turcia Otomană şi pentru a-şi trăi viaţa aici cu onoruri şi recompensat generos ca purtător de cuvânt al islamului. Dar a început să-i înveţe pe oameni că trebuie să aibă libertatea de a interpreta singuri Coranul, fără „îndrumarea" opresivă a ulema, pe care îi învinuia pentru rămânerea în urmă a cunoştinţelor ştiinţifice din civilizaţia islamică. Fireşte, aceasta a întors puternica instituţie clericală împotriva lui; a fost expulzat, astfel că în 1871 s-a mutat în…

Egipt, unde a început să ţină cursuri şi conferinţe la vestita Universitate Al Azhar. A continuat să-şi expună viziunea despre modernizarea vieţii islamice. (în această perioadă, a scris şi o istorie a Afghanistanului, probabil o altă stratagemă pentru a-i face pe oameni să creadă că este originar din Afghanistan şi nu din Iran.) în Egipt, unde dinastia întemeiată de Mehmet Ali devenise o clasă conducătore despotică, mână în mână cu interesele britanice şi franceze, Jamaluddin a început să critice corupţia celor bogaţi şi puternici. A spus despre conducătorii ţării că trebuie să adopte un stil de viaţă mai modest şi să trăiască în mijlocul poporului, aşa cum făcuseră conducătorii din comunitatea musulmană timpurie. Şi a insistat din nou că democratizarea nu trebuia să însemne occidentalizare. A găsit baza unui stil islamic de democraţie în două concepte islamice: *shura* şi *ijma*.

Shura este ceva în genul unui „consiliu consultativ". Era mecanismul prin care liderii musulmani timpurii se sfătuiau cu comunitatea şi cereau consimţământul acesteia. Prima *shura* fusese acel mic grup numit de

Califul Omar pentru alegerea succesorului său. Acea *shura* prezentase un candidat în faţa musulmanilor din Medina şi obţinuse aprobarea lor. Fireşte, pe atunci comunitatea avea câteva mii de membri şi toţi încăpeau în marea moschee şi în curtea din jurul ei, astfel că democraţia *shura* era democraţia directă a întâlnirii din sala primăriei. Dar cum putea fi aplicat acest model într-o ţară atât de mare precum Egiptul – aceasta era o altă problemă.

Ijma înseamnă „consens”. Acest concept îşi are originea într-o frază rostită de Profet: „Comunitatea mea nu va fi niciodată de acord cu o greşeală”. Învăţaţii ulema au folosit fraza ca justificare pentru a afirma că atunci când *ei toţi* erau de acord asupra unui punct al doctrinei, acesta se afla dincolo de orice semn de întrebare sau dispută. Pe scurt, au cooptat *ijma* ca idee de consens între ei. Însă Jamaluddin a reinterpretat cele două concepte şi a extins aplicarea lor. De la *shura* şi *ijma*, a argumentat că în islam conducătorii nu aveau legitimitate fără sprijinul poporului lor.

Ideile lui despre democraţie l-au neliniştit pe regele Egiptului, iar protestele lui împotriva decadenţei clasei superioare jigneau pe toată lumea peste un anumit nivel, în 1879, Jamaluddin a fost expulzat din Egipt, după care îl regăsim în…

O India. Acolo, mişcarea „liberală” din Aligarh, întemeiată şi condusă de Sir Sayyid Ahmad, evoluase şi devenise o forţă de care trebuia să se ţină seama. Dar Jamaluddin îl vedea pe Sir Sayyid Ahmad ca pe un câine de salon linguşitor al britanicilor şi aşa a şi spus în cartea sa, *Refutation of the Materialists* (*Dezaprobarea materialiştilor*), însă britanicilor le plăceau ideile lui Sayyid Ahmad. Când a izbucnit o revoltă în Egipt, autorităţile britanice au spus că Jamaluddin aţâţase spiritele prin

adepţii lui şi l-au trimis la închisoare câteva luni. Când rebeliunea s-a terminat, i-au dat drumul, dar l-au expulzat din India, aşa că în 1882 s-a dus la…

O Paris, unde a scris articole pentru diverse publicaţii în engleză, persană, arabă, urdu şi franceză (în toate aceste limbi nu numai că se exprima fluent, dar şi foarte coerent şi elocvent). În articolele lui a dezvoltat ideea că islamul era, în esenţă, o religie raţională şi că fusese pionierul revoluţiei ştiinţifice. A insistat în continuare că ulema şi despoţii musulmani întârziaseră progresul ştiinţific din lumea musulmană, dar a spus că despoţii şi clericii făcuseră acelaşi lucru şi în alte religii, inclusiv în creştinism. În această perioadă, în Franţa, un filosof pe nume Ernest Renan scria că musulmanii sunt incapabili în mod inerent de gândire ştiinţifică (Renan a afirmat despre chinezi că sunt o „rasă cu o admirabilă dexteritate manuală, dar fără simţul onoarei", că evreii erau „incompleţi", că „negrii" erau cei mai fericiţi atunci când trudeau pe pământ, că europenii erau din fire stăpâni şi soldaţi şi că, dacă fiecare va face ceea ce „fusese făcut" să facă, în lume va fi bine[59]. Jamaluddin s-a angajat cu Renan într-o dezbatere vestită la Sorbona (vestită cel puţin în lumea islamică), în care susţinea că islamul doar părea mai puţin „ştiinţific" decât creştinismul, deoarece fusese întemeiat mai târziu şi era, aşadar, într-un stadiu ceva mai timpuriu al dezvoltării sale.

Acolo, la Paris, Jamaluddin şi unul dintre protejaţii lui egipteni, Mohammed Abduh, au înfiinţat o revistă foarte influentă, numită *The Firmest Bond*. Au publicat numai optsprezece numere, după care au rămas fără bani şi au avut şi alte dificultăţi, aşa că au trebuit să sisteze

59 Ernest Renan, Le Reforme intellectuelle et morale, Calmann-Levy, Paris, 1929 (n. a.).

publicarea, dar în acele optsprezece numere Jamaluddin a stabilit nucleul crezului numit astăzi panislamism. A declarat că toate luptele aparent locale dintre diversele puteri musulmane şi europene cu privire la chestiuni specifice – dintre ruşi şi iranieni în legătură cu Azerbaidjanul, între ruşi şi otomani în legătură cu Crimeea, între britanici şi egipteni cu privire la împrumuturile bancare, între francezi şi algerieni în legătură cu vânzările de grâne, între britanici şi populaţiile din India şi din Afghanistan în legătură cu frontierele etc., nu erau de fapt multe lupte diferite despre multe chestiuni diferite, ci o singură luptă mare în legătură cu o chestiune mare dintre două entităţi globale: islamul şi Occidentul. A fost primul care a utilizat cele două cuvinte în acest context şi, fireşte, ca definiţii ale unor categorii istorice conflictuale. Cândva în această perioadă, Jamaluddin a vizitat, se pare, şi…

O Statele Unite, dar se ştie foarte puţin despre activităţile lui de acolo şi fără îndoială a venit şi a plecat de mai multe ori de la…

O Londra, unde s-a certat cu Randolph Churchill, tatăl lui Winston Churchill, şi cu alţi lideri britanici în legătură cu politica britanică din Egipt. A călătorit şi în Germania, a petrecut câtva timp şi la Sankt Petersburg, capitala Rusiei. Odată revista lui suspendată, nu mai avea nimic care să-l ţină în Europa, aşa că s-a mutat în…

O Uzbekistan. Acolo a convins autorităţile ţariste să-l lase să publice şi să disemineze Coranul musulmanilor în timpul stăpânirii ţariste, să traducă, să publice şi să disemineze şi altă literatură islamică, care nu era disponibilă de zeci de ani în Asia Centrală. Eforturile lui au dus la o revigorare a islamului în toată regiunea. Aici Jamaluddin a prezentat şi o idee pe care o avea de mult, şi

anume că ţările musulmane trebuie să profite de rivalitatea dintre puterile europene pentru a-şi obţine o zonă de independenţă pentru ele; să se alinieze cu Rusia împotriva puterii britanice, cu Germania împotriva puterii ruse, cu Marea Britanie şi Franţa împotriva puterii ruse etc. Aceste idei vor deveni strategiile fundamentale ale „mişcării globale de nealiniere" din secolul al XX-lea. În 1884 s-a mutat în...

O Iran, unde a lucrat la reforma judiciară. Aceasta l-a adus faţă în faţă cu ulema locali. Atmosfera s-a încins şi a fost nevoit să se întoarcă în mare grabă în Asia Centrală. Dar în 1888, Nasiruddin, regele Iranului, l-a invitat înapoi în ţară ca prim-ministru. Nasiruddin era angajat într-o luptă pentru putere cu ulema din ţara lui şi s-a gândit că „modernismul" lui Jamaluddin va ajuta cauzei lui. Jamaluddin a venit în Iran, dar nu ca prim-ministru, ci în calitate de consilier special al regelui. De astă dată însă, în loc să-i atace pe ulema, l-a atacat pe rege şi practica lui de a vinde „concesiuni" economice puterilor colonialiste. Cel mai izbitor exemplu din timpul şederii lui Jamaluddin în Iran era pe atunci concesiunea fără licitaţie pentru tutun, acordată companiilor britanice, ceea ce asigura intereselor britanice controlul asupra tuturor aspectelor producţiei şi asupra vânzării tutunului în Iran[60]. Jamaluddin a chemat la boicotarea tutunului, strategie preluată mai târziu în multe ţări de mulţi alţi activişti politici, inclusiv liderul anticolonialist Mahatma Gandhi (cunoscut pentru că a făcut apel la indieni să boicoteze bumbacul englez şi să-l egreneze în schimb pe al lor propriu). Oratoria lui Jamaluddin a umplut străzile cu demonstranţi care protestau împotriva Şahului, căruia îi părea probabil rău

60 Hamid Dabashi, Iran: A People Interrupted, New Press, New York, 2007, pp. 58-59 (n. a.).

acum că dăduse cândva ochii cu acest reformator afghan (iranian?). Jamaluddin l-a convins chiar şi pe unul dintre marii ayatolahi să declare concesiunile de tutun anti-islamice. Ei bine, aceasta l-a făcut în cele din urmă pe Şah să-şi piardă răbdarea. A trimis trupe să-l evacueze pe Jamaluddin din casă şi să-l escorteze până la frontieră. Astfel, în 1892, Jamaluddin afghanul s-a întors la…

O Istanbul, unde împăratul otoman, sultanul Abdul-Hamid al II-lea, i-a dat o casă şi o stipendie. Sultanul credea că ideile panislamice ale lui Jamaluddin îi vor aduce cumva dividende politice. Jamaluddin a continuat să predea, să scrie, să ţină discursuri. Din toate colţurile lumii musulmane veneau să-l viziteze intelectuali şi activişti. Marele reformator le spunea că *ijtihad*, „gândirea liberă", era un principiu primar al islamului: dar libera gândire, spunea el, trebuie să pornească de la principiile primordiale înrădăcinate în Coran şi în *ḥadīth*-uri. Fiecare musulman avea dreptul la propria interpretare a Scripturilor şi a revelaţiilor, dar comunitatea musulmană trebuia să fie şcolită în aceste principii primordiale încorporate în revelaţii. Marea eroare a musulmanilor, motivul slăbiciunii lor, spunea Jamaluddin, era că întorseseră spatele ştiinţei occidentale, dar îmbrăţişaseră educaţia şi moravurile sociale occidentale.

Ar fi trebuit să facă exact contrariul: să îmbrăţişeze ştiinţa occidentală şi să-şi închidă porţile în faţa moravurilor sociale occidentale şi a sistemelor lor educaţionale.

Din păcate, în 1895, un student iranian l-a asasinat pe regele Nasiruddin. Guvernul iranian l-a învinovăţit imediat pe Jamaluddin pentru aceasta şi a cerut să fie extrădat în Iran pentru a fi pedepsit. Sultanul Hamid a refuzat, dar i-a instituit lui Jamaluddin arest la domiciliu.

Mai târziu, în acelaşi an, Jamaluddin a fost diagnosticat cu cancer la gură şi a cerut să i se dea voie să meargă la Viena pentru tratament, dar sultanul l-a refuzat. Medicul curţii a tratat cancerul lui Jamaluddin, îndepărtându-i maxilarul inferior. Jamaluddin-i-Afghan a murit în acelaşi an şi a fost înmormântat în Asia Mică. Mai târziu, trupul lui a fost transportat în Afghanistan, unde a fost reînhumat. Indiferent unde şi-a început viaţa, cu siguranţă şi-a încheiat-o în Afghanistan: mormântul lui se află în mijlocul campusului Universităţii din Kabul.

Este interesant de menţionat că Sayyid Jamaluddin nu a avut niciun titlu sau poziţie oficială de conducere. Nu a condus nicio ţară. Nu a avut armată. Nu a avut funcţie oficială în niciun guvern. Nu a înfiinţat niciun partid politic sau mişcare. Nu a avut angajaţi, nici subordonaţi, nu a avut pe nimeni căruia să-i dea ordine. Mai mult chiar, nu a lăsat în urma lui un corpus de cărţi sau măcar o singură carte care să prezinte politica sa coerentă, niciun fel de *Das Kapital* islamic. Acest om a fost pur şi simplu un bărzăun, un instigator, un rebel – asta a fost.

Cu toate acestea, a avut un impact uriaş asupra lumii musulmane. Cum aşa? Prin „discipolii" lui. Jamaluddin-i-Afghan a lucrat ca un profet, într-un fel. Personalitatea lui charismatică a aprins scântei peste tot unde a mers. Protejatul lui, Mohammed Abduh, a devenit şeful Universităţii Al Azhar şi principalul cercetător religios din Egipt. A scris cărţi în care a sistematizat ideile moderniste ale lui Jamaluddin.

Un alt discipol al lui Jamaluddin, Zaghlul, a întemeiat un partid politic, partidul Wald, care s-a transformat într-o mişcarea naţionalistă pentru independenţa Egiptului. Un alt discipol al lui a fost liderul religios din Sudan, care s-a ridicat împotriva britanicilor ca „Mahdi". În Iran, boicotul

tutunului inspirat de el a dat naştere unei generaţii de activişti care au făurit mişcarea constituţionalistă din secolul XX.

Jamaluddin-i-Afghan l-a inspirat pe un intelectual afghan care trăia în Turcia, pe nume Târzi: acesta s-a întors în Afghanistan şi a devenit preceptorul prinţului Amanullah, moştenitorul Afghanistanului. Târzi l-a format pe prinţ ca rege modern, care a dobândit independenţa deplină a Afghanistanului faţă de britanici, proclamându-şi ţara stat suveran la douăzeci de ani după moartea lui Jamaluddin-i-Afghan.

Discipolii lui au avut, la rândul lor, discipoli. Crezul şi mesajul s-au schimbat pe măsură ce au fost transmise. Unele părţi ale acestora au devenit mai radicale politic, altele mai naţionaliste, altele obsedate de dezvoltarea cu orice mijloace a industriei şi tehnologiei din ţările musulmane. Discipolul lui Mahommed Abduh, teologul sirian Rashid Rida, a elaborat modalităţile în care islamul poate servi ca bază a statului. Un alt descendent intelectual al lui Jamaluddin-i-Afghan a fost Hassan al-Banna, care a înfiinţat Frăţia Musulmană; vom vorbi despre aceasta ceva mai târziu. Pe scurt, influenţa acestui personaj impresionant şi versatil s-a făcut simţită în toate colţurile lumii musulmane prin care a cutreierat atât de neobosit.

Capitolul 14

Industrie, constituţii şi nationalism

7 y

1163 – 1336 AH.

1750 – 1918

Abdul Wahhab, Sayyid Jamaluddin-i-Afghan şi Sayyid Ahmed din Aligarh – fiecare dintre aceşti bărbaţi au ilustrat o idee diferită în legătură cu ceea ce a evoluat

greşit în lumea islamică şi a oferit o soluţie diferită de remediere. Pe tot parcursul secolului al XIX-lea, au avut loc numeroase permutări ale acestor trei curente care au evoluat şi s-au răspândit. Dintre toate, modernismul laic, orientarea promovată de Sayyid Ahmad din Aligarh, a fost cea care a dobândit putere politică în modul cel mai clar. Aceasta nu înseamnă că Sayyid Ahmad s-a aflat la originea unei mişcări puternice, ca atare. A fost numai unul dintre mulţii reformişti laici din lumea islamică cu idei oarecum asemănătoare. Ceea ce a făcut ca aceste idei să fie atât de convingătoare a fost un trio de fenomene care a ajuns în inima islamului exact atunci, venind din Europa: industrializarea, constituţionalismul şi naţionalismul.

Cel mai important dintre toate a fost probabil industrializarea, ale cărei seducţii au afectat toate părţile lumii. În Europa, Revoluţia Industrială a luat naştere dintr-o serie întreagă de invenţii din preajma anului 1800, începând cu motorul cu aburi. Vorbim adesea despre marile invenţii ca şi când acestea şi-ar croi singure drum în existenţă, dar în realitate oamenii nu încep să construiască şi să folosească un dispozitiv numai pentru că acesta este inteligent. Descoperirea tehnologică reprezentată de o invenţie este numai unul din ingredientele succesului. Contextul social este ceea ce stabileşte dacă „va prinde” sau nu.

Motorul cu aburi este un exemplu perfect în acest sens. Ce putea fi mai util? Ce putea schimba lumea mai clar? Cu toate acestea, motorul cu aburi fusese inventat în lumea musulmană cu peste trei secole mai înainte şi nu schimbase nimic. Motorul cu aburi inventat atunci a fost folosit ca să rotească o frigare, în aşa fel încât să se poată frige o oaie întreagă la banchetul unui om bogat. (O descriere a acestui dispozitiv apare în 1551 într-o carte a

inginerului turc Taqi al-Din). Dar după frigare, nimeni nu a mai găsit nicio altă utilizare pentru dispozitiv, aşa că acesta a fost curând dat uitării.

Un alt exemplu: vechii chinezi aveau încă din secolul al X-lea toată tehnologia de care aveau nevoie ca să mecanizeze producţia şi să producă bunuri în masă, dar nu au folosit-o în acest fel. Au folosit aceste maşini ca să facă jucării. Au folosit o turbină hidraulică pentru a pune în mişcare un ceas mare. Dacă ar fi folosit aceste tehnologii pentru a construi instalaţii care să înlocuiască munca manuală, maşinării de felul celor care au umplut fabricile europene în secolul al XIX-lea, Revoluţia Industrială ar fi început în mod sigur în China.

Dar de ce nu le-au folosit? De ce „nu au prins" aceste invenţii, până când nu au fost inventate în Occident? Răspunsul ţine mai puţin de invenţii în sine şi mai mult de contextul social în care au luat naştere aceste invenţii.

Când chinezii au inventat roata zimţată, aveau un stat eficient şi centralizat în care birocraţia imperială conducea întreaga societate. Funcţia principală a acestei birocraţii era, pe lângă ţinerea evidenţelor şi apărare, şi organizarea lucrărilor publice. Geniul culturii politice chineze era capacitatea de a absorbi surplusul de forţă de muncă cu proiecte uriaşe de construcţii utile pentru binele public. Primul împărat, de exemplu, a pus aproximativ un milion de oameni să construiască Marele Zid. Un alt împărat a pus un număr încă şi mai mare de muncitori să sape Marele Canal, care făcea legătura între principalele două bazine fluviale ale ţării. Da, China avea tehnologia necesară pentru a construi maşini care să înlocuiască mâna de lucru, dar cine să le construiască? Numai birocraţia imperială avea această capacitate şi de ce s-ar fi preocupat să facă economie la ceva din care avea şi aşa

prea mult, adică forţă de muncă? China era suprapopulată şi forţa de muncă era ieftină. Dacă mai mulţi muncitori rămâneau fără lucru, cine avea să se răfuiască cu tulburările sociale rezultate de aici? Birocraţia. Aşadar, singura instituţie capabilă să industrializeze China nu avea nicio motivaţie să facă acest lucru.

În mod similar, inventatorii musulmani nu s-au gândit să folosească puterea aburului pentru a construi dispozitive care să producă bunuri de consum în cantităţi de masă, deoarece trăiau într-o societate care deborda deja de abundenţa bunurilor de consum, confecţionate de milioanele de meşteşugari şi distribuite prin reţelele eficiente de rute comerciale. Pe lângă aceasta, inventatorii lucrau pentru o clasă trândavă a oamenilor de elită, care aveau tot ceea ce puteau consuma şi care nu erau chemaţi să producă – cu atât mai puţin în masă – absolut nimic.

Nu era vorba de o disfuncţie în aceste societăţi care a generat indiferenţa lor faţă de tehnologiile care puteau schimba lumea, dimpotrivă. Era ceva care funcţiona prea bine şi care îi dusese într-o capcană a echilibrului de înalt nivel (ca să împrumutăm o expresie a istoricului Mark Elvin[61].) După cum se vede, nu nevoia este mama invenţiei; nevoia este mama procesului care transformă o invenţie în produs şi în Europa de la sfârşitul secolului al XVIII-lea această mamă exista.

Motoarele cu aburi s-au dezvoltat din pompele cu aburi folosite de proprietarii privaţi de mine pentru a scoate apa din puţurile minelor. Aceiaşi proprietari de

61 Mark Elvin a inventat această expresie în Pattern ofthe Chinese Past, Eyre Methuen Ltd, Londra, 1973, unde include o analiză a motivului pentru care China nu a dezvoltat tehnologia de înalt nivel în secolele XIV-XIX, când dispunea de prosperitatea necesară pentru a face acest lucru (n. a.).

mine aveau şi o altă problemă pe care doreau s-o rezolve urgent: să-şi ducă minereul cât mai repede de la mină într-un port de pe malul mării, astfel încât să-şi învingă concurenţa de pe piaţă. Prin tradiţie, încărcau minereul în căruţe trase de cai, iar aceste căruţe mergeau pe şine de lemn numite tramvaie. Într-o zi, George Stephenson, managerul englez analfabet al unei mine, şi-a dat seama că pompa cu aburi putea fi montată pe o căruţă pentru a învârti roţile. Şi astfel a luat naştere locomotiva.

În acel moment, Anglia era plină de proprietari de firme private care concurau între ele pentru a-şi aduce produsele pe piaţă unii înaintea altora. Oricine avea acces la o cale ferată avea astfel un avantaj faţă de ceilalţi, dacă aceştia nu-şi expediau marfa tot cu trenul; aşa că toată lumea a început să utilizeze calea ferată, iar toţi cei care aveau posibilităţi au construit căi de fier.

După ce James Watt a perfecţionat motorul cu aburi la sfârşitul secolului al XVIII-lea, inventatorii europeni inteligenţi au reuşit să mecanizeze războaiele de ţesut. Oricine avea acum un război de ţesut acţionat în felul acesta îi depăşea pe concurenţi şi îi scotea de pe piaţă – în cazul în care aceştia nu-şi achiziţionau şi ei aşa ceva; ceea ce au şi făcut.

Dar oricine avea capitalul necesar să cumpere două războaie de ţesut, zece, o sută putea să elimine de pe piaţă mulţi concurenţi şi devenea foarte bogat, foarte, foarte bogat! Toţi aceşti bani care se puteau câştiga acum i-au determinat pe cei isteţi să vadă ce altceva se mai putea produce cu ajutorul maşinilor acţionate cu combustibil. Încălţăminte? Da. Mobilă? Da. Linguri? Desigur. De fapt, odată porniţi, oamenii au descoperit că aproape toate bunurile de consum se puteau face cu o maşină acţionată cu combustibil mult mai repede, mai ieftin şi în cantităţi

mult mai mari decât manual. Şi cine nu şi-ar fi dorit să fie un magnat al încălţămintei? Sau un magnat al lingurilor sau orice alt fel de magnat?

Fireşte, acest proces a lăsat zeci de meşteşugari fără lucru, dar aici este diferenţa dintre Europa secolului al XIX-lea şi China secolului al X-lea. În Europa, cei care aveau mijloacele necesare ca să instaleze maşini industriale nu aveau nicio responsabilitate deosebită pentru cei ale căror vieţi erau distruse de abundenţa bruscă de produse ieftine, făcute cu maşina. Iar oamenii pe care îi afectau în felul acesta nu erau nici rude cu ei, nici membri ai aceluiaşi trib, ci nişte străini pe care nu-i văzuseră niciodată şi pe care nu-i ştiau după nume. Mai mult chiar, era treaba altcuiva să se ocupe de perturbările sociale provocate de şomajul extins, nu a lor. Promovarea industrializării nu însemna ceva imoral; reprezenta numai modul în care era compartimentată o anumită societate.

Revoluţia Industrială putea avea loc numai acolo unde existau anumite condiţii sociale, iar în Europa întâmplător ele existau la momentul respectiv. Revoluţia Industrială a avut şi consecinţe sociale inevitabile, iar în Europa introducerea maşinilor în producţie a schimbat societăţile, viaţa de zi cu zi, chiar şi pe europeni. Să enumerăm câteva din aceste schimbări:

O zonele rurale s-au golit şi oamenii au emigrat în oraşe noi, care s-au dezvoltat exploziv;

O animalele au dispărut din viaţa zilnică a majorităţii oamenilor; o ceasul şi calendarul au devenit instrumente mai importante de măsurat timpul, decât cele naturale, ca soarele şi luna; o reţelele familiilor mari s-au dizolvat, iar familia nucleară – un bărbat, o femeie şi copiii acestora – a devenit modelul universal acceptat în era industrială; o legătură între oameni şi loc a slăbit, căci noile realităţi

economice cereau mobilitate; oamenii trebuiau să se ducă acolo unde era munca şi dintr-odată munca putea fi oriunde; o legătură între generaţii a slăbit, deoarece majoritatea indivizilor nu mai aveau de învăţat deprinderi de muncă utile de la părinţii lor şi aveau puţine valori pe care să le transmită copiilor lor. Cel mai bun lucru pe care îl puteau face părinţii pentru copiii lor era să se asigure că aceştia au calităţile necesare pentru a fi flexibili, a învăţa şi a se adapta. Astfel, cititul, scrisul şi aritmetica au devenit mult mai mult ca înainte calificări indispensabile pentru indivizii funcţionali;

O şi, în sfârşit, adaptabilitatea psihologică – capacitatea de a renunţa constant la valorile şi ideile noi şi de a îmbrăţişa altele noi – a devenit un avantaj competitiv.

Toate aceste schimbări au generat anxietate, dar nu era o anxietate catastrofală, căci europenii (şi americanii încă şi mai mult) dezvoltaseră deja un complex de atitudini care le dădea posibilitatea să facă faţă situaţiilor şi nucleul acestui complex era individualismul, orientarea care avusese nevoie de câteva secole pentru a se dezvolta în Occident.

Când au venit în lumea islamică, europenii au adus cu ei bunuri care erau produsul final al Revoluţiei Industriale, dar nu şi procesele evoluţioniste care făcuseră posibile aceste bunuri. Musulmanii voiau produsele, firește, căci cine nu le-ar fi vrut: haine ieftine, pantofi făcuţi cu maşina, bunuri preambalate şi deshidratate şi câte altele şi nu vedeau niciun motiv să nu le aibă şi ei. Puteau să cumpere şi să utilizeze orice maşină pe care o fabrica Occidentul. Puteau să demonteze maşina, să vadă cum este făcută şi să facă şi ei maşini asemănătoare. Nimic din procesul de fabricaţie nu le depăşea înţelegerea.

Dar motivaţia socială era o problemă diferită.

Premisele industrializării nu puteau fi importate instantaneu. Consecinţele sociale nu puteau fi absorbite aşa de uşor în societăţi cu o structură atât de diferită faţă de cea a Europei Occidentale.

În lumea otomană, de pildă, meşteşugurile erau de mult timp în mâinile breslelor care erau legate de ordinele sufiste, care erau legate de maşinăria statului şi a societăţii otomane, care era legată de faptul că fiecare persoană avea numeroase afilieri tribale, care erau legate de presupunerea universală că domeniul public aparţinea în exclusivitate bărbaţilor, iar femeile erau ţinute sechestrate într-o lume privată, ruptă de politică şi de producţie.

Cu toate acestea, în întreaga lume, atât în Europa, cât şi în lumea islamică, înainte de industrializare, o mare parte din producţia meşteşugărească era în mâinile femeilor, deoarece aproape toate valorile se produceau în casă sau în preajma casei.

Moscheea Sacră din Mecca. În centru: Kaaba. Ceramică, Turcia, secolul al XVII-lea.

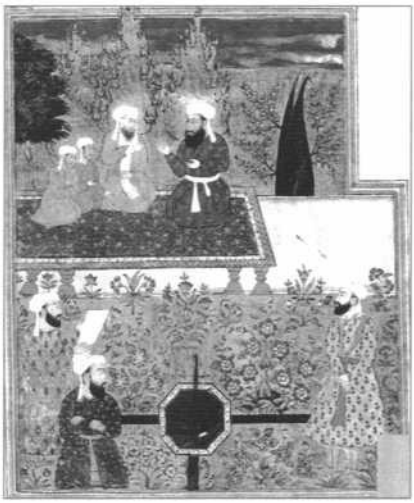

Profetul Mahomed, Ali, Hussein și Hassan sunt în Paradis, Otman, Omar și Abu Bakr sunt pe Pământ. Miniatură, Punjab, 1686.

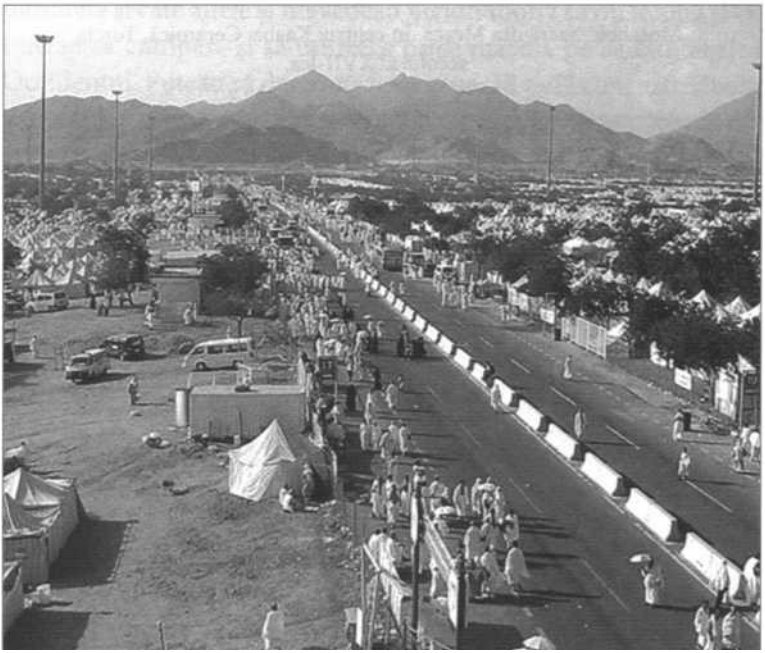

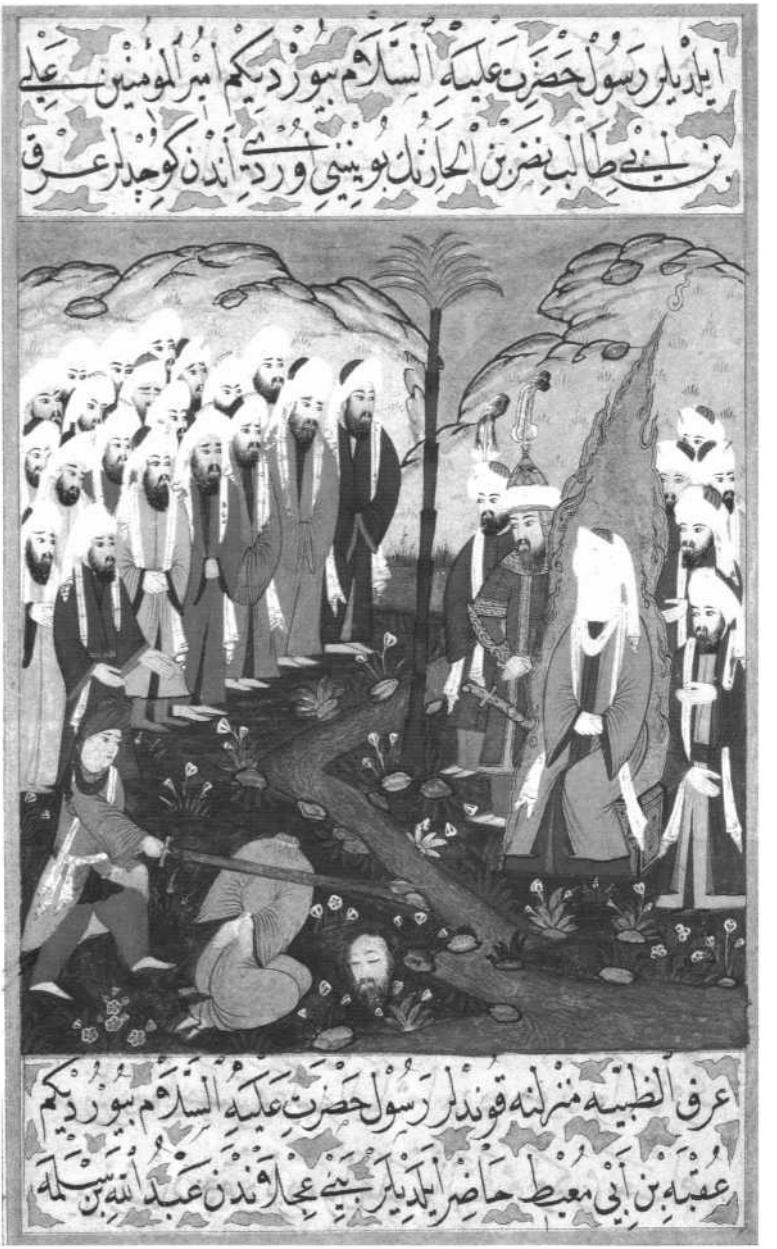
ایدیلر رسول حضرت علیه السلام بیوردیکم امیر المومنین علی
بن ابی طالب نضر بن الحارث بو بینی ورد ایدن کوچدلر عرق
عرق الطبیه منزلنه قوندلر رسول حضرت علیه السلام بیوردیکم
عقبه بن ابی معیط حاضر ایلدیلر بنی عجلان قوندن عبد الله بن سلمه

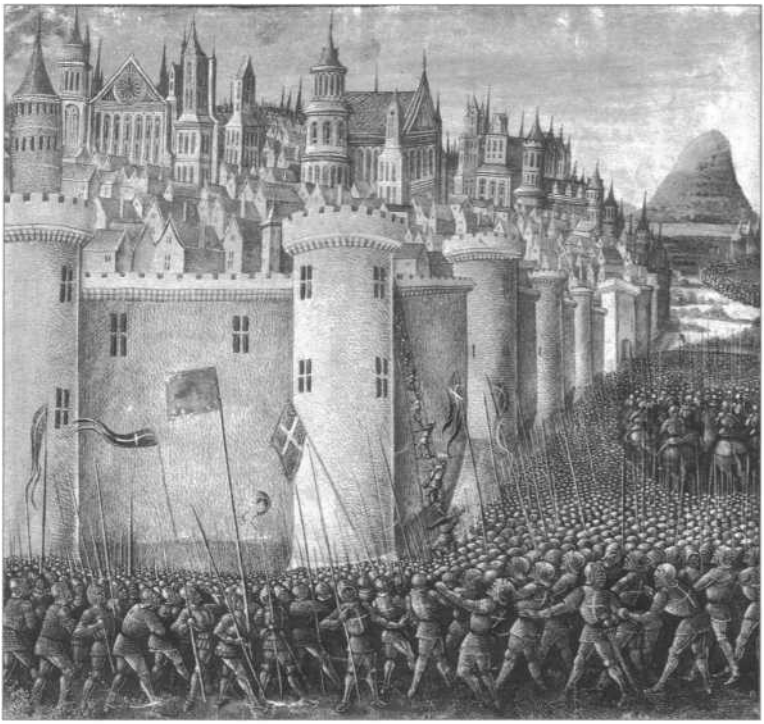

Asediul Antiohiei de către cruciați, 21 octombrie 1097. Miniatură, cca 1474.

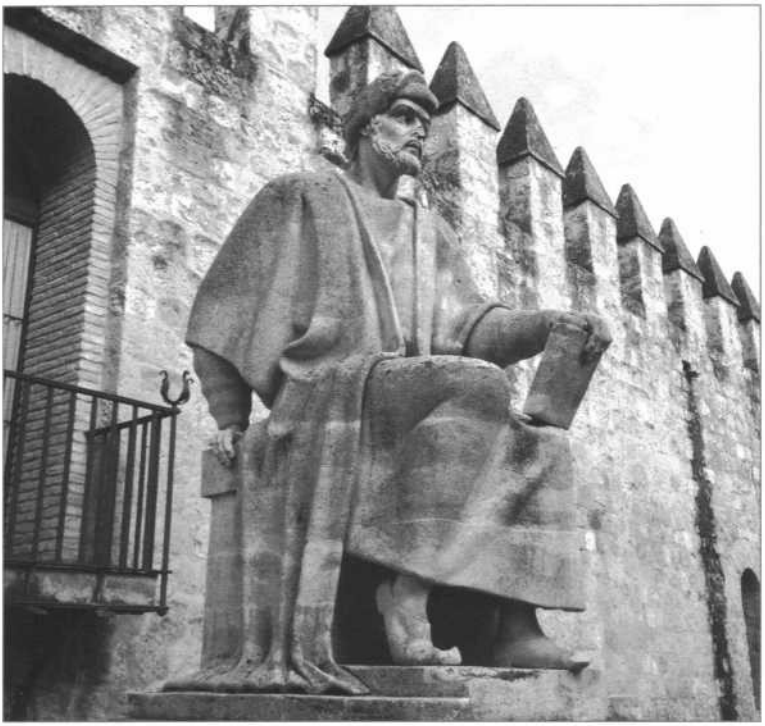

Averroes (Ibn Rushd) (1126–1198),
unul dintre cei mai mari filosofi și savanți arabi. Statuie, Córdoba, Spania.

Bustul lui Avicenna (Ibn Sina)
(980–1037), important filosof
și savant arab. Bust instalat de
ambasada Iranului în curtea

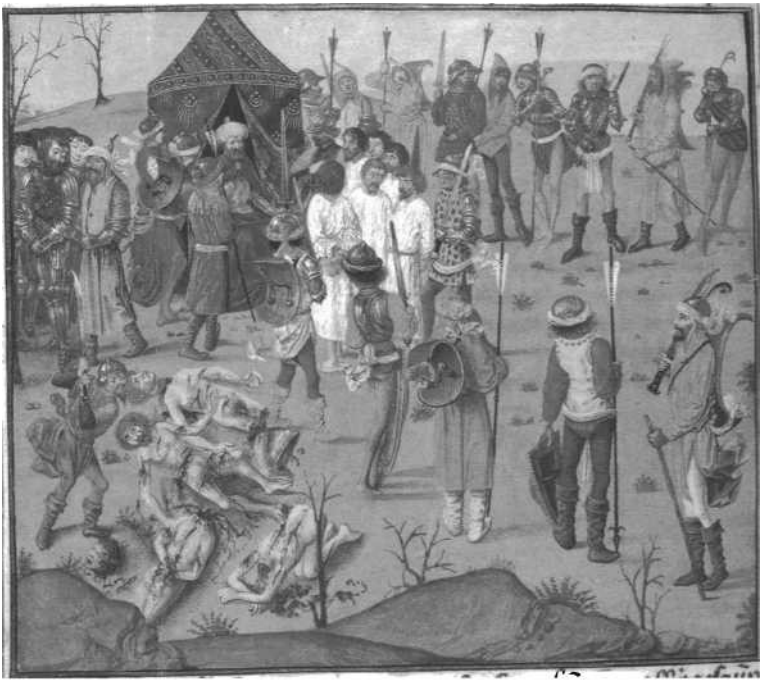

Bătălia de la Nicopole, 25 septembrie 1396. În ziua următoare au fost executați 3 000 de prizonieri cruciați ca răzbunare pentru uciderea prizonierilor turci de la Rahova. Miniatură, cca 1470.

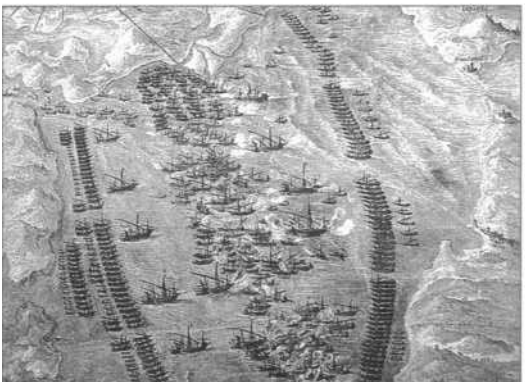

Bătălia de la Lepanto, 7 octombrie 1571

Mohammed Ali Jinnah anunță crearea Pakistanului, 3 iunie 1947.
Unul dintre cei trei lideri musulmani, alături de Atatürk și Amanullah Khan,
care a avut un program modernist laic.

Războiul de Șase Zile (5–10 iunie 1967), atac aerian israelian asupra unei ținte iordaniene în Ierusalim.

Femeile ţeseau stofele şi confecţionau îmbrăcămintea. Femeile jucau un rol important în creşterea animalelor. Ele transformau materia primă a turmelor şi câmpurilor în produse utile şi practicau multe alte meşteşuguri. Când aceste procese s-au mecanizat, aceste „industrii casnice" au decăzut şi au lăsat nenumărate femei fără lucru.

În Europa, multe din aceste femei s-au dus să lucreze în fabrici, magazine, apoi şi în birouri. Dată fiind structura socială a Europei, puteau face acest lucru: a apărut o oarecare perturbare socială şi psihologică, asta e clar, dar femeile câştigaseră deja acces la domeniul public, astfel încât puteau merge să lucreze în afara casei şi aşa au şi făcut, iar din această mişcare de amploare, care urma să se producă oricum, au luat naştere meditaţiile filosofice, teoretizările politice şi activismul social cunoscut astăzi sub numele *de feminism*, mişcare care a premers consfinţirea dreptului individual. (Numai după ce a existat conceptul de „individual" se poate spune „orice persoană individuală are drepturi", iar odată ce această afirmaţie este acceptată, ne putem gândi la ideea că femeile ar putea să aibă aceleaşi drepturi ca bărbaţii, din moment ce şi unii şi alţii sunt persoane individuale.)

În lumea islamică, împărţirea generală şi înrădăcinată a lumii într-un domeniu masculin public şi unul feminin, privat, a făcut ca trecerea de la industriile casnice la producţia industrială să fie mai problematică şi să producă dislocări sociale mult mai chinuitoare. Cerea în primul rând răsturnarea întregului sistem social divizat, ceea ce lovea chiar în esenţa vieţii de familie şi lăsa nerezolvate problemele identităţii atât pentru femei, cât şi pentru bărbaţi la cel mai profund nivel al conştientului şi chiar al subconştientului, aşa cum a devenit cât se poate

de evident la sfârşitul secolului XX.

Pe lângă aceasta, înlocuirea breslelor cu fabricile a tăiat legăturile dintre producţia meşteşugărească şi ordinele sufiste, ceea ce însemna la un anumit nivel tăierea legăturii dintre spiritualitate şi muncă. Mai mult chiar, mutarea producţiei în fabrici cerea ca oamenii să înceapă să trăiască o viaţă reglementată de ceasuri; dar esenţa vieţii musulmane, ritualul rugăciunii care trebuie executat de cinci ori pe zi este situat într-un cadru natural al măsurării timpului: momentul rugăciunii era stabilit de poziţia soarelui. Aceasta era o altă modalitate prin care industrializarea opunea producţia faţă de practica spirituală. (Europa ar fi fost confruntată cu aceeaşi contradicţie, dacă industrializarea ar fi apărut în perioada feudală, când evenimente precum utrenia şi vecernia marcau programul zilnic al omului.)

Pe lângă toate acestea, industrializarea cerea ca o societate organizată sub forma unor reţele largi de clanuri interconectate, cu loialităţi tribale care depăşeau cele mai multe afilieri de alt fel, să se regândească peste noapte ca un univers de indivizi atomizaţi, fiecare dintre ei luând decizii pe baza interesului personal raţional şi răspunzător numai pentru o familie nucleară. Nu se putea întâmpla aşa ceva, nu era uşor. Şi nu se putea întâmpla dintr-odată, trebuia înfruntat un întreg curent contrar al civilizaţiei islamice din ultimii 700 de ani. Societăţile musulmane aveau nevoie de timp pentru ca premisele sociale ale industrializării să se dezvolte în lumea lor. Dar nici acest lucru nu avea să se întâmple; chiar şi mai puţin. În primul rând, nimeni nu se gândea la dezvoltarea unor „precondiţii sociale”. Se gândeau să achiziţioneze produse, tehnologii şi principiile ştiinţifice care stăteau la baza lor.

Adică nimeni nu se uita la bunurile fabricate cu

maşina exclamând: „O, da, ar fi trebuit să avem şi noi o reformă şi să dezvoltăm un cult al individualismului şi după aceea să trecem printr-o lungă perioadă în care să lăsăm să se erodeze autoritatea credinţei, în timp ce vom dezvolta instituţiile politice care să încurajeze cercetarea liberă, astfel încât să descoperim ideile ştiinţei moderne şi să dezvoltăm în acelaşi timp un sistem economic construit pe concurenţa dintre firmele private, astfel ca, atunci când ştiinţa noastră va genera noi tehnologii, noi să ne putem repezi la ele şi astfel, în câteva sute de ani, în mod cu totul independent de Europa, să facem noi înşişi acest gen de produse”. Nu, oamenii au spus: „Frumoase lucruri, de unde putem să luăm şi noi dintr-astea?” Pentru că nu are rost să reinventezi roata, atunci când roata stă deja pe raft, gata să fie folosită contra unui preţ.

Marx şi Engels, printre alţii, au indicat câteva dintre efectele nedorite ale industrializării în Occident, dar aceasta a provocat o perturbare socială şi psihologică încă şi mai mare în lumea islamică. Dar simpla existenţă a bunurilor de consum produse pe cale industrială reprezenta un argument pe care nu-l putea nega nicio broşură şi nu-l putea submina niciun discurs vehement. „Suntem nişte lucruşoare drăguţe; ar trebui să iei şi tu din ele”, şopteau ele, declanşând un sentiment larg răspândit că ceva trebuia să se schimbe, că oamenii care trăiau în Iran, sau în Afghanistan, sau în Asia Mică, sau în Egipt, sau în Maroc trebuiau să devină cumva… mai occidentali. Astfel, în timp ce Revoluţia Industrială se infiltra prin lumea musulmană, ideile reformei laice câştigau teren în ţările islamice.

În Iran după 1840, un prim-ministru deosebit de energic pe nume Mirza Taqi, numit şi Amir Kabir – „Marele Lider” – a lansat un program ambiţios de „modernizare” a

ţării. Prin „modernizare” înţelegea „industrializare”, dar îşi dădea seama că acesta este un proces complicat. Ştia că Iranul nu poate să achiziţioneze pur şi simplu bunuri industriale. Pentru a face faţă cu adevărat puterilor occidentale care le devorau ţara, iranienii trebuiau să preia şi anumite aspecte ale culturii occidentale. Dar care aspecte? Amir Kabir a decis că aici cheia era educaţia.

A construit o reţea de şcoli publice laice în întreaga ţară. Chiar lângă Teheran, a înfiinţat universitatea menţionată ceva mai înainte, Dar al-Funun, sau „casa înţelepciunii”, unde studenţii puteau să studieze limbi străine, ştiinţe, subiecte tehnice şi istoria culturilor occidentale. Iranul a început să trimită studenţi în străinătate în ţări precum Franţa şi Germania. Nu este surprinzător că aceşti studenţi proveneau în mare parte din familiile orăşeneşti privilegiate, asociate cu birocraţia de la curte sau guvernamentală – şi nu din rândul ţărănimii, al negustorilor sau al familiilor cu un înalt statut religios. Şi astfel, noul program educaţional a adâncit diviziunile sociale existente deja în societate.

Absolvenţii proveniţi din sistemul de învăţământ laic erau angajaţi pentru a „moderniza” birocraţia guvernamentală şi armata. (*Modern* în acest context însemna „mai asemănător cu ceea ce vedeţi în Europa”.) Astfel, reacţia Iranului la industrialism a generat o nouă clasă socială în Iran, constând din funcţionari publici cu studii superioare, ofiţeri, studenţi, profesori, tehnicieni, profesionişti, oricine absolvise universitatea Dar al-Funun, oricine studiase în Europa… această clasă în afirmare a dobândit un aspect tot mai laic şi a devenit tot mai receptivă la ideea de islam ca sistem raţional de valori etice, mai mult decât un manual cu îndrumări bazate pe revelaţii cum să ajungi în rai.

Constituţionalismul, al doilea fenomen născut în Europa, a început să aibă acum impact şi în Iran, în mare măsură pentru că această clasă nouă era deschisă spre el. Constituţionalismul nu este chiar acelaşi lucru cu idealismul democratic, căci şi dictatura totalitară poate avea constituţii, dar constituţia este în mod cert o precondiţie a democraţiei. Ea atestă că societatea operează într-un cadru stabil de legi obligatorii atât pentru conducători, cât şi pentru cei conduşi. Monarhia absolută, sistemul care a funcţionat mult timp în întreaga lume musulmană, oferea conducătorului de facto toată puterea să decidă regulile după bunul său plac în orice moment. Este important să înţelegem că într-o monarhie absolută acest moment nu se aplică numai conducătorului suprem; el este repetat în întreaga societate, fiecare om dispunând de puteri arbitrare asupra celor din subordinea lui şi fiind supus în acelaşi timp capriciului celui de deasupra lui. (în mod similar, democraţia nu înseamnă numai că liderii de la nivelul cel mai înalt obţin posturile prin alegeri; înseamnă că un anumit proces de participare interactivă are loc la toate nivelurile; alegerile nu sunt echivalentul democraţiei: sunt numai un semn că democraţia există.)

Constituţionalismul s-a afirmat în Iran în parte pentru că din noua clasă de modernişti laici a luat naştere o nouă intelectualitate. Aceştia şi-au anunţat modernitatea nu numai în ideile lor, ci şi în limbajul utilizat pentru expunerea acestor idei. Noii scriitori au început să evite stilul literaturii clasice persane, care era atât de plin de înfloriturişi întorsături retorice şi au dezvoltat un stil simplu, o proză viguroasă pe care o foloseau pentru a scrie nu poeme epice şi poezii mistice, ci romane satirice, piese de teatru politice şi altele asemenea.

Criticul literar Hamid Dabashi notează cazul ciudat al

romanului englezesc *The Adventures of Hajji Baba of Ispahan* (*Aventurile lui Hagi Baba din Ispahan*), scris de un călător pe nume James Morier, care pretinde că nu a făcut decât să traducă un original persan. Morier a folosit un stil ridicol în romanul lui ca să satirizeze vorbirea persană şi i-a înfăţişat pe iranieni ca pe nişte ticăloşi şi bufoni necinstiţi.

Apoi, în anii 1880, s-a întâmplat un lucru uimitor. Lingvistul Mirza Habib a tradus *Hajji Baba* în persană. În mod cu totul remarcabil, ceea ce în engleză era o scriere jignitoare rasistă a devenit în traducere o capodoperă literară, care a pus bazele literaturii persane moderne şi „un text fundamental în cadrul mişcării constituţionale”. Ridicolul pe care Morier îl îndreptase împotriva iranienilor în maniera unui orientalist, fusese redirecţionat de traducător împotriva corupţiei clerului şi curţii societăţii iraniene, transformând astfel scrierea *Hajji Baba* într-o critică politică incendiară[62].

Odată cu apariţia intelectualităţii moderniste laice, clasicii literaturii persane, poezii precum cele ale lui Rumi, Sădi şi Hafez au început să adune praful, în timp ce cititorii devorau în schimb nu numai scrierile noi iraniene, dar şi cărţi ale gânditorilor europeni, precum Charles Montesquieu şi Auguste Comte, filosofi care susţineau că societăţile au evoluat trecând prin mai multe stadii succesive din ce în ce mai înalte. Montesquieu caracteriza şi clasifica sistemele politice, declarând că republicile erau stagiul următor cel mai înalt după monarhie şi despotism. Comte spunea că, pe măsură ce popoarele devin mai civilizate, evoluează de la conştiinţa religioasă la cea

62 Dabashi, op. cit., pp. 60-61 (n. a.).

metafizică şi ştiinţifică[63].

Intelectualii modernişti iranieni au decis că ţara lor trebuie să evolueze. Nemulţumirea lor s-a îndreptat spre monarhii Qajar, care domneau acum de două secole. Aceşti regi trataseră ţara în mare măsură ca pe propria lor moşie privată. Vânduseră unul după altul economia ţării, bucăţică cu bucăţică, străinilor, pentru a-şi finanţa luxul şi divertismentele costisitoare, inclusiv excursiile scumpe în Europa.

Resentimentul din rândul moderniştilor laici a atins culmea odată cu Boicotul Tutunului, mişcarea promovată cu atâta patimă de Jamaluddin-i-Afghan. Acesta atrăsese şi instituţia clericală şiită în Boicotul Tutunului şi această alianţă îl obligase pe şah să dea înapoi. Dar după ce şahul a anulat monopolul britanic asupra vânzărilor de tutun din Iran, clericii au avut sentimentul să lupta fusese câştigată şi s-au retras.

Ceilalţi activişti au rămas împreună şi au elaborat noi revendicări. Au cerut o constituţie care să limiteze puterile regelui şi să dea poporului un cuvânt în conducerea ţării. Încurajaţi de departe de Jamaluddin (deportat în Asia Mică în acel moment), aceşti modernişti laici au început să discute despre edificarea unei democraţii parlamentare. Clericii erau total împotriva lor. Constituţia ar fi ceva ne-islamic, spuneau ei, pentru că Iranul avea deja o constituţie; se numea şaria. Luau în bătaie de joc ideea de democraţie: în islam era permisă numai conducerea dinastică, spuneau ei. În primii ani ai secolului al XX-lea, lupta îndelungată dintre clerici şi coroană s-a transformat în Iran într-o luptă complicată între trei părţi: clerici, coroană şi intelectualitatea modernistă laică, luptă în care

63 Gelvin, op. cit.y p. 129 (n. a.).

două facţiuni se puteau oricând alia împotriva celei de-a treia. În ceea ce priveşte constituţia, clericii şi coroana erau uniţi împotriva moderniştilor.

Dar valul moderniştilor era înalt. În 1906, regele Qajar Muzaffar al-Din a cedat în cele din urmă. A acceptat o constituţie care îi limita sever puterile şi permitea formarea unui parlament, Majlis, cum se numea acesta. Regele a murit la o săptămână după convocarea parlamentului şi fiul lui, Mohammad Ali, a preluat puterea. Nu era clar ce puteri avea parlamentul – nu avea armată şi nu comanda o forţă de poliţie – dar în doi ani Majlis a adoptat mai multe legi, care au pus bazele libertăţii cuvântului, ale libertăţii presei şi ale unei serii întregi de libertăţi civile în Iran.

Dar înainte să se încheie al treilea an, regele a îndreptat tunurile spre clădirea parlamentului şi a dărâmat-o, acesta fiind modul lui de a spune: „Să dăm o şansă vechilor obiceiuri”. Ulema şi toate celelalte grupări tradiţionaliste l-au aclamat; aşa stăteau lucrurile în Iran în ajunul Primului Război Mondial.

Între timp, un al treilea fenomen european seducea minţile şi inimile lumii islamice: naţionalismul. Iranul oferea solul cel mai puţin fertil pentru această ideologie, poate tocmai pentru că era în mare parte un stat naţional sau cel puţin mai aproape de aşa ceva, decât orice altă regiune a lumii islamice. În India, naţionalismul a început să transforme modernismul de la Aligarh într-o mişcare care în final va da naştere Pakistanului. Dar naţionalismul a prins cu adevărat în Imperiul Otoman şi în teritoriile care făcuseră cândva parte din acesta.

Când spun naţionalism, nu mă gândesc la statul-naţiune ca atare. Un stat naţional este o realitate geografică: un teritoriu cu graniţe definite, cu un singur

guvern central, cu o singură monedă, cu armată, poliţie etc. Statele naţionale precum Franţa şi Anglia s-au dezvoltat în mod spontan din împrejurările istorice şi nu pentru că le-au conceput ca atare naţionaliştii şi apoi le-au edificat în felul acesta.

Naţionalismul despre care vorbesc a fost (este) o idee, care nu s-a dezvoltat acolo unde s-au format state naţionale, ci acolo unde acestea nu existau. Nu descria ceea ce este, ci ceea ce ar fi trebuit să fie. Poporul vorbitor de germană a păşit în secolul al XIX-lea sub forma unei mulţimi de principate şi regate. Italia era fragmentată în mod similar şi la fel întreaga Europă la est de Germania. În aceste zone a apărut naţionalismul.

Seminţele acestei idei se regăsesc în gândirea filosofului german din secolul al XVIII-lea, Johann Herder, care i-a criticat pe filosofii „iluminişti", precum Immanuel Kant. Filosofii iluminişti susţineau că omul este în esenţă o fiinţă raţională, iar valorile morale trebuie să se bazeze în ultimă instanţă pe raţiune. Întrucât regulile raţiunii sunt aceleaşi pentru toată lumea în orice timp şi în orice loc, popoarele civilizate care îşi subordonează pasiunile şi se lasă conduse numai de raţiune trebuie să progreseze în final spre un singur set universal de legi şi judecăţi de valoare.

Dar Herder a afirmat că nu există valori universale, nici morale, nici estetice; lumea este alcătuită, susţinea el, din diverse entităţi culturale, pe care le-a numit *Volks*: „popoare". Fiecare din aceste entităţi avea un *Volksgeist*, o esenţă spirituală comună a poporului respectiv. Limba comună, tradiţiile, obiceiurile, istoria – trăsăturile comune de felul acesta legau un grup de oameni împreună ca *Volk*. Deşi un *Volk* era o entitate pur socială, gruparea sa laolaltă nu era pur şi simplu un contract social sau un fel de

consimţământ al membrilor săi de a sta împreună – era exact la fel, să zicem, ca acordul dintre mulţimea celulelor unui organism de a sta împreună pentru a alcătui acel organism. Popoarele aveau o unicitate unificată care le făcea să fie la fel de reale precum fluturii sau munţii: acesta este genul de lucruri pe care îl înţelegea Herder prin *Volk*. Şi când vorbea despre *Volksgeist*, Herder se gândea la ceea ce înţelegeau oamenii religioşi prin suflet sau psihologii atunci când vorbeau despre „sine”. După părerea lui Herder, fiecare popor avea o asemenea esenţă spirituală unificată.

Argumentul lui Herder însemna că nicio judecată estetică sau morală nu era universal valabilă sau obiectiv adevărată. Dacă omenirea nu era reductibilă la o singură capacitate de raţiune, atunci valorile nu erau aceleaşi în toate timpurile şi pentru toate popoarele. În estetică, de pildă, un indian şi un german poate că nu s-ar fi putut pune de acord asupra a ceea ce este frumos, dar aceasta nu însemna că unul avea dreptate şi celălalt greşea. Fiecare judecată reflecta un anumit *Volksgeist* care era adevărat numai în măsura în care exprima cu adevărat *Volkgeis*tul. O judecată de valoare nu se putea ridica mai sus decât nivelul acelui popor.

Herder nu spunea că un popor este mai bun decât altul, ci numai diferit, şi că un popor nu poate fi judecat cu valorile altuia. Dar un filosof puţin mai tânăr, Johann Gottlieb Fichte, a preluat ideile lui Herder şi le-a dus un pas mai departe. Fichte era de acord că omenirea era alcătuită din popoare distincte, fiecare legat printr-un spirit comun; dar a sugerat că unele popoare pot fi superioare faţă de altele. În mod concret, a susţinut că germanii au o capacitate inerentă mare de libertate, că limba lor este viguroasă spre deosebire de franceză, care

era moartă. (Fără îndoială că francezii nu erau de acord cu această afirmaţie.)

Fichte a murit în 1814: aşadar, cariera lui a ajuns la apogeu în perioada în care Napoleon cucerea Europa şi îi domina pe germani, ceea ce era probabil explicaţia influenţei lui Fichte. Mulţi germani care mormăiau nemulţumiţi sub dominaţia franceză simţeau că, da, puteau spune: francezii şi germanii sunt două spirite diferite; şi le plăcea să audă că, chiar dacă francezii erau dominanţi, germanii s-ar putea să fie cumva „mai sus”…

Mergând repede înainte cinci decenii după prăbuşirea lui Napoleon Bonaparte ajungem în anul 1870. Cancelarul prusac Otto von Bismarck tocmai făurise un singur popor din mulţimea de stătuleţe germane. Întâmplător, Franţa era condusă acum de nepotul măscărici al lui Napoleon, Napoleon al III-lea, care era de trei ori mai îngâmfat decât Napoleon I şi pe jumătate de talentat. Bismarck l-a zgândărit pe acest Napoleon să-i declare război, apoi a copleşit Franţa cu o lovitură fulger, a cucerit Parisul în câteva luni şi a smuls Franţei două provincii de frontieră bogate.

Naţionalismul german, născut din înfrângere şi din resentiment, avea acum o victorie cu care să se desfete. A prins aripi o viziune triumfalistă a poporului german cu un destin mitic. Artiştii au căutat sursele Volksgeist-ului german în vechile mituri teutonice. Wagner a exprimat pasiunea naţionalist-germană în opere bombastice. Istoricii au început să toarcă poveşti mitologice trasând originea germanilor până la indo-europeni, la triburile ariene din Munţii Caucaz.

Naţionalismul german i-a captivat în mod special pe profesorii de la Gymnasium, pe atunci cea mai prestigioasă instituţie de învăţământ superior din Germania. Aici,

filosofi precum Heinrich von Treitschke au început să afirme că popoarele erau cele mai autentice entităţi sociale din lume şi expresia supremă a vieţii omeneşti. Au început să glorifice o naţiune pangermană care va domni în toate teritoriile unde trăiau vorbitori de germană. Vorbeau despre destinul lor eroic, care justifica tendinţa „marilor" popoare de a-şi impune voinţa în ţările barbare. (Cu alte cuvinte, colonialismul era nobil.) Elevii lor, pătrunşi de aceste pasiuni, au intrat în societate ca ingineri, bancheri, profesori etc. Şi au infectat masele germane cu acest virus al naţionalismului pangerman.

În Italia, în acest timp, un revoluţionar pe nume Giuseppe Mazzini adăuga piesele finale la naţionalism ca ideologie politică. Mazzini era preocupat în special de salvarea Italiei din mâinile conducătorilor străini, precum austriecii, şi vedeau în unificare singurul mijloc pentru atingerea acestui scop. Această politică l-a determinat să afirme că indivizii pot acţiona numai ca unităţi colective şi trebuie să renunţe la personalităţile lor individuale în favoarea poporului lor. „Nu spuneţi *eu*, ci *noi*" îşi îndemna el tovarăşii revoluţionari în broşura *On the Duties of Man* (*Despre îndatoririle omului*): „Fiecare dintre voi să se străduiască să-şi întruchipeze ţara în el însuşi"[64]. Mazzini a mers mai departe şi a elaborat o teorie a drepturilor colective, bazată pe naţionalism.

Fiecare popor avea „dreptul" la un teritoriu propriu, „dreptul" la conducători dintre propriii membri, „dreptul" la frontiere definite, „dreptul" de a extinde aceste frontiere pentru a include toţi oamenii care alcătuiau poporul şi „dreptul" la suveranitate deplină în cadrul acestor

64 Joseph Mazzini, On the Duties of Man. Reprodus în întregime în Franklin, Readings in Western Intellectual Historyy Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1978, p. 561 (n. a.).

frontiere. Era cât se poate de corect, de natural şi de nobil, spunea el, ca oamenii unui popor să trăiască într-un stat cu continuitate geografică, astfel ca niciunul dintre ei să nu fie nevoit să trăiască printre străini.

În ultima jumătate a secolului al XIX-lea, mişcările alimentate de naţionalism au apărut mai întâi în Germania şi în Italia, apoi virusul s-a răspândit şi dincolo de aceste ţări, spre Europa de Est, unde o multitudine de comunităţi disparate vorbind numeroase limbi, având origini etnice diferite şi povestind lucruri diferite despre originea lor se agitau ca părţi nedigerabile ale celor două mari imperii cu legăturile şubrezite, Imperiul Otoman şi Imperiul Austro-ungar. Guvernele celor două imperii încercau să-i potolească pe naţionaliştii din interiorul graniţelor lor, dar nu au reuşit decât să-i trimită în clandestinitate, de unde continuau să spumege în secret. Caricaturiştii europeni îi înfăţişau pe aceşti revoluţionari ca pe nişte omuleţi mici şi bărboşi, cărând bombe în formă de bile de popice sub pardesiu – amuzantă imagine! Adevărata mişcare anarhistă şi teroristă generată de naţionalismul european nu era chiar aşa de amuzantă. Şi de aici naţionalismul s-a rostogolit spre est, spre teritoriile islamice.

Dar înainte de a părăsi Europa, să mai menţionăm două alte mişcări naţionaliste cu consecinţe importante care s-au maturizat în Occident. Una a avut relevanţă imediată pentru Imperiul Otoman, cealaltă va avea mai târziu. Aceasta din urmă a luat naştere în America de Nord, unde se formase o ţară nouă. Tehnic vorbind, această ţară luase naştere atunci când treisprezece mici colonii britanice se revoltaseră împotriva guvernului lor de acasă şi începuseră un destin independent, dar, în multe moduri, confederaţia pe care au alcătuit-o nu a devenit un stat-naţiune până la Războiul Civil din 1861 – 1865. Înainte

de acest război, oamenii din Statele Unite vorbeau despre ţara lor ca „aceste state unite”. După război, au spus „Statele Unite”[65]. Problema sclaviei declanşase războiul, dar Preşedintele Lincoln a pus în mod sincer păstrarea uniunii în centrul argumentelor sale pentru justificarea necesităţii războiului. În Discursul său de la Gettysburg, a spus că războiul se ducea pentru a se verifica dacă un popor „conceput în libertate” şi un guvern al poporului, alcătuit de popor şi pentru popor putea să reziste. El şi ceilalţi oameni care au făurit Statele Unite – politicieni, istorici, filosofi, scriitori, gânditori şi cetăţeni, în general – au afirmat o idee naţionalistă cu totul diferită faţă de ideologiile apărute în Europa. În loc să caute conceptul de popor într-o religie, istorie, tradiţii şi obiceiuri comune, în rasa comună sau în identitatea etnică, susţineau că o multitudine de indivizi putea deveni „un popor” pe baza unor principii comune şi a loialităţii comune faţă de un proces. Era un naţionalism bazat pe idei, un naţionalism pe care îl putea îmbrăţişa oricine deoarece, teoretic, oricine putea deveni membru al acestui popor, nu numai cei care erau născuţi în el.

În timpul aceluiaşi Război Civil, ţara emergentă şi-a semnalat puterea potenţială. Războiul Civil American a fost primul război în care un singur bărbat a comandat la un moment dat o armată de un milion de oameni, primul în care aproape un sfert de milion de soldaţi s-au înfruntat pe un singur câmp de luptă şi primul în care tehnologia industrială de la căi ferate la submarine şi primele mitraliere a jucat un rol decisiv. Este adevărat că în acest

65 Garry Wills discută această idee în Lincoln at Gettysburg: The Words That Remade America, Simon and Schuster, New York, 1993. Shelby Foote (într-un interviu radio pe care l-am auzit) a spus: „Războiul Civil ne-a transformat din sunt în este” (n. a.).

război statele (dez) unite au luptat unul împotriva altuia şi nu au reprezentat o ameninţare militară pentru nimeni altcineva, dar ne putem uşor imagina ce putere formidabilă poate să ia naştere atunci când cele două părţi vor fuziona într-un singur stat.

Cealaltă mişcare naţionalistă europeană cu consecinţe istorice mondiale şi relevanţă imediată pentru lumea musulmană a fost sionismul. Acest set de pasiuni şi idei a fost exact la fel ca toate celelalte naţionalisme europene din secolul al XIX-lea în ceea ce priveşte argumentele şi justificările sale. Era de acord cu Herder că oamenii care au aceeaşi limbă, cultură şi istorie sunt un popor. Era de acord cu Mazzini că un popor are dreptul la propriul său stat independent, situat într-un teritoriu propriu aflat în siguranţă. Era de acord cu cei ca Treitschke că un stat naţional avea dreptul (ba chiar destinul) de a-şi include toţi oamenii în interiorul frontierelor sale şi de a-i exclude pe alţii, dacă era necesar. Dacă germanii erau un astfel de popor şi aveau acest drept, spuneau întemeietorii sionismului politic, dacă italienii erau un popor, dacă francezii erau un popor, atunci, pentru numele lui Dumnezeu, şi evreii erau un popor!

Totuşi exista o diferenţă fundamentală între sionism şi celelalte naţionalisme europene din secolul al XIX-lea: italienii, germanii, sârbii şi ceilalţi revendicau drepturile asupra teritoriului pe care îl locuiau. Poporul evreu nu avea teritoriu; evreii fuseseră împrăştiaţi pe tot globul timp de două milenii şi trăiau acum ca minorităţi în statele altor popoare. Pe tot parcursul celor două mii de ani de diasporă, evreii îşi menţinuseră totuşi legătura, aveau un sentiment al poporului edificat în jurul iudaismului, care era nu numai un concept religios, ci şi istoric şi cultural. În

Europa secolului al XIX-lea era perfect posibil să fii evreu fără a fi practicant, ba chiar şi fără a fi „credincios” evreu. Cu toate acestea, povestea religioasă istorică a evreilor afirma că Dumnezeu promisese ţinutul Canaanului evreilor originari – lui Avraam şi descendenţilor lui tribali – în schimbul promisiunii că nu vor venera alt Dumnezeu şi nu vor asculta decât de poruncile lui. În conformitate cu această relatare, poporul evreu îşi respectase partea care îi revenea din înţelegere şi îşi câştigase astfel dreptul de a-şi revendica „ţara”, teritoriul numit Palestina, care era acum locuit de arabi şi guvernat de turcii otomani. Mulţi dintre sioniştii europeni din secolul al XIX-lea erau laici, dar ideea preţioasă a Pământului Făgăduit a fost folosită ca argument pentru constituirea unui stat naţional evreu pe coasta de est a Mării Mediterane.

În 1897, un ziarist austriac, Theodor Herzl, a înfiinţat primul organ oficial al sionismului politic, Congresul Mondial Sionist, dar sionismul exista deja şi ideile lui datează din preajma anului 1800. În cadrul valului general de murmure naţionaliste din această perioadă, intelectualii evrei din Europa începuseră să vorbească şi ei despre Palestina. Unii proto-naţionalişti germani au fost de acord cu aceşti proto-sionişti şi nu într-un mod prietenos. De exemplu, Fichte susţinea că evreii nu puteau fi niciodată asimilaţi în cultura germană, chiar dacă vorbeau germana de la naştere. Dacă stăteau în Germania, vor fi întotdeauna un stat în stat şi deci, sugera el, ar trebui să-şi caute destinul naţional în Palestina.

În Palestina nu lipsise niciodată populaţia indigenă evreiască, dar în 1800 această populaţie forma o fracţiune minusculă din total – aproximativ 2, 5 % faţă de cei peste 97% arabi. În preajma anului 1880, imigraţia evreilor din Europa în Palestina a început la modul serios, proporţia

dintre evrei şi arabi s-a schimbat, evreii reprezentând cam 6% din total. Aproximativ treizeci de mii de oameni s-au mutat în Palestina în prima *aliyah*, aşa cum se numesc valurile de imigraţie evreiască în Palestina şi raportul s-a schimbat din nou. Primii imigranţi erau intelectuali idealişti din mediul urban, care se vedeau ca fermieri palestinieni, deşi nu ştiau să deosebească o cazma de o lopată. Cei mai mulţi dintre ei s-au întors în Europa şi prima *aliyah* a încetat. Aşa stăteau lucrurile în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial.

Când aceste trei fenomene europene – constituţionalismul, naţionalismul şi industrialismul – au ajuns în lumea otomană, au produs un efect deosebit de coroziv, în parte şi pentru că „lumea” otomană se restrânsese pe parcursul secolului al XIX-lea, ceea ce ducea la multă nelinişte. Algeria fusese absorbită de Franţa. Marea

Britanie preluase Egiptul în totalitate, lăsându-i doar numele. Tehnic vorbind, coasta mediteraneană de la nord de Egipt aparţinea Imperiului Otoman, la fel şi întreaga Peninsulă Arabică şi cea mai mare parte din Irakul actual, dar chiar şi aici otomanii se înclinau tot mai mult în faţa europenilor. Între timp, stăpânirea otomană asupra teritoriilor europene începuse să slăbească. Tot acest imperiu străvechi, până nu de mult cel mai mare din lume, era ca un fel de creatură uriaşă, ale cărei extremităţi căzuseră şi al cărei corp începuse să putrezească, dar continua cumva să respire, mai era încă în viaţă.

Era în viaţă, dar forţele business-ului occidental, sprijinite de puterea guvernelor lor, operau aici nestingherite. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, interacţiunea lor cu otomanii ar putea fi rezumată într-un singur cuvânt: *capitulări*.

Capitulări: sună ca un sinonim pentru „concesiuni umilitoare”. Dar nu aceasta a însemnat cuvântul la început.

Capitulările au început atunci când imperiul era în culmea gloriei sale şi termenul se referea pur şi simplu la permisiunile acordate de puternicii sultani otomani micilor negustori din Europa de a face afaceri în imperiu. Capitulările enumerau numai ceea ce aveau voie să facă aceşti oameni pe teritoriul otoman. Tot ce nu era pe listă era interzis. De ce le-am numit „capitulări”? Pentru că în latină acest cuvânt înseamnă pur şi simplu „clasificare pe capitole”. Aşadar, capitulările erau liste de activităţi permise pentru europeni, organizate pe categorii.

Întrucât niciun mare război nu a răsturnat balanţa puterii dintre otomani şi europeni, nu a existat niciun moment în care capitulările să înceteze să mai însemne „permisiuni acordate cu mărinimie de puternicii stăpâni otomani” şi să înceapă să însemne „concesii umilitoare smulse triumfător de la oficialităţile otomane (de şefii europeni aroganţi)”. Dar este în mod sigur ceea ce însemnau în 1838, atunci când otomanii au semnat Tratatul de la Balta Liman cu un consorţiu de puteri europene (pentru a-i asigura lui Mohammed Ali sprijinul lor), tratat care stabilea termeni inegali pentru otomani şi europeni pe teritoriul otoman. De exemplu, tratatul stabilea tarife scăzute pentru produsele europene care intrau în imperiu, dar tarife crescute pentru produsele otomane care ieşeau. Interzicea supuşilor otomani să înfiinţeze monopoluri şi uşura posibilitatea europenilor de a face aceasta. Capitulaţiile aveau un singur scop: să se asigure că otomanii nu vor putea concura cu oamenii de afacere europeni pe propriul teritoriu.

În cele câteva decenii care au urmat după tratatul de

la Balta Liman, guvernul otoman şi-a scuturat membrele bătrâne şi a promulgatoseriederegulinoippentru arevigorasocietateaotomană, în aşa fel încât aceasta să poată face faţă europenilor – exact genul de lucruri care se petreceau în Iran cam în acelaşi timp. În Imperiul Otoman, aceste mişcări modernizatoare s-au numit Tanzimat, sau „măsuri de reorganizare”. Au început în 1839 cu o proclamaţie intitulată în mod grandios „Nobilul edict al Camerei trandafirilor”. În 1856 a apărut un alt document, „Edictul imperial”. Apoi, în 1860, a apărut al treilea set de măsuri reformatoare.

Iată câteva dintre măsurile stabilite de Tanzimat: o nouă birocraţie guvernamentală naţională, modelată după cea franceză;

e tribunale de stat laice, superioare tribunalelor şaria; o un nou cod de drept penal, bazat pe Codul lui Napoleon din Franţa;

O noi reguli comerciale favorizând „comerţul liber”, ceea ce dădea practic europenilor mână liberă să stabilească regulile lumii afacerilor în Imperiul Otoman; o armată bazată pe recrutarea obligatorie, după sistemul prusac, pentru a înlocui *devşirme*; *o* şcoli publice cu o programă de învăţământ laică, asemănătoare cu cea predată în şcolile britanice, ocolind sistemul tradiţional de învăţământ condus de clericii musulmani; o o singură agenţie la nivelul întregului imperiu pentru colectarea impozitelor (un fel de IRS american al zilelor noastre), care a înlocuit sistemul tradiţional otoman cu

„Fermieri de impozite” (care erau, în esenţă, perceptori liber profesionişti de impozite lucrând pe bază de comision);

O garanţii că „onoarea, viaţa şi proprietăţile” tuturor supuşilor otomani sunt inviolabile şi vor fi asigurate,

indiferent de rasă sau religie.

Pe hârtie, aceste reforme puteau să arate bine, mai ales cea referitoare la garantarea vieţii şi siguranţei tuturor cetăţenilor, indiferent de originea etnică: cine ar fi putut fi împotriva discriminării? Era, practic, ceva european.

Dar puneţi-vă în situaţia unui cetăţean musulman turc obişnuit, din imperiu, în secolul al XIX-lea: meritele unei astfel de reforme ar fi greu de separat de faptul că erau dictate de oficialităţi europene – la modul literal, aşa cum afirmă istoricul James L. Gelvin: Se pare că Edictul Imperial fusese scris cuvânt cu cuvânt de ambasadorul britanic Stratford Carming şi înmânat oficialilor otomani cu instrucţiuni de a fi tradus şi proclamat public[66]. Nobilul edict al Camerei Trandafirilor! Chiar aşa! Pentru mulţi otomani, era mai puţin vorba de reforme şi mai mult o dovadă a puterii străine care se amesteca în vieţile lor.

Nu toţi otomanii gândeau aşa. O mişcare crescândă de reformişti din Asia Mică, versiunea turcă a mişcărilor din India, Afghanistan şi Iran a îmbrăţişat şi a promovat Tanzimat. Considerau că singura modalitate de a învinge imperialismul european era să-i bată pe europeni la jocul lor cu propriile lor arme, iar pentru aceasta era necesar, în primul rând, să se adopte acele idei care reprezentau puterea europeană.

Dar *ulema* erau şi ei acolo. Tanzimâtul acţiona direct împotriva intereselor lor. Să scoţi învăţământul din mâinile clerului… să înlocuieşti tribunalele şaria cu tribunale laice… să înlocuieşti legile islamice cu legi franceze – astfel de reforme nu puteau decât să-i deposedeze pe ulema de putere, ba chiar să le răpească însăşi raţiunea de

66 Gelvin, op. cit., p. 82'(n. a.).

a fi. Fireşte că aveau de gând să se împotrivească; iar ulema mai aveau încă foarte multă autoritate morală în rândul oamenilor de rând. Şi aveau trecere şi la curte.

Aşadar, sultanul şi consilierii lui s-au trezit curând prinşi între ciocanul moderniştilor laici şi nicovala vechii gărzi islamice. Trasă şi împinsă din ambele părţi, curtea se înclina când într-o parte, când în alta. Pe măsură ce moderniştii laici argumentau tot mai strident în favoarea reformelor în stil european, tradiţionaliştii trăgeau şi mai încăpăţânaţi spre dictatura reacţionară. Când moderniştii s-au pronunţat în favoarea fabricilor de stat mecanizate, ulema au început să tune şi să fulgere împotriva funcţionarilor otomani, care foloseau maşini de scris – Profetul Mahomed nu scrisese niciodată la maşină!

Pentru moment, moderniştii au câştigat. În 1876, l-au forţat pe sultan să adopte o constituţie, o victorie important salutată ca „Revoluţia Franceză din Est”. Timp de câţiva ani, imperiul destrămat a fost o monarhie constituţională ca Marea Britanie (ca formă). În această perioadă, activiştii modernizatori de toate etniile şi religiile au interacţionat frăţeşte într-o atmosferă impetuoasă de entuziasm progresiv: musulmani turci, musulmani arabi, evrei, creştini ortodocşi, armeni lucrau toţi cot la cot, considerându-se membri ai unei singure mişcări ample pentru construirea unei lumi noi.

Dar vechea gardă s-a repliat, i-a înlăturat pe modernişti şi a refăcut puterea sultanului, până când acesta a fost suficient de puternic pentru a aboli constituţia şi pentru a domni din nou ca monarh absolut. Pendulul s-a dus înapoi în parte şi pentru că reforma nu funcţiona. Musulmanii turci din Asia Mică au constatat că nivelul lor de viaţă scăzuse, iar autonomia lor se redusese. Se simţeau încă şi mai neputincioşi în faţa forţelor enorme

ale Europei, care exercitau presiuni din afară.

Dar aveau în interiorul frontierelor lor şi cu totul în puterea lor un fragment din această lume exterioară. Acest fragment era comunitatea armeană. Fireşte, în realitate, armenii nu erau mai europeni decât turcii. Trăiau exact acolo unde trăiseră din vremuri imemoriale. Aveau limba lor proprie, care nu era europeană, tradiţiile şi istoria lor. Nu veniseră din altă parte şi erau, de fapt, mai indigeni decât turcii.

Erau însă o minoritate creştină înconjurată de o majoritate musulmană şi, mai mult chiar, în această perioadă de capitulaţii tot mai umilitoare, când interesele de afaceri din Europa Occidentală dobândiseră puterea de a pătrunde în Imperiul Otoman şi de a înfiinţa firme profitabile în detrimentul localnicilor, armenii se găseau într-o situaţie paradoxală. Pentru cetăţenii otomani, singura modalitate de a prospera în acest moment era să muncească, să facă afaceri sau, în cel mai bun caz, să încheie parteneriate cu firmele europene. Dar când îşi căutau parteneri de afaceri în imperiu, europenii se orientau în mod firesc spre cei pe care îi simţeau mai apropiaţi şi, dacă puteau să aleagă, îi preferau pe creştinii armeni în locul turcilor musulmani, astfel că de condiţiile favorabile obţinute de străini beneficiau comunităţile armene din imperiu sau cel puţin aceasta era percepţia în rândul musulmanilor nemulţumiţi care sărăceau tot mai mult.

Armenii trăiseră paşnic în lumea otomană până în acel moment; dar, nefiind turci, nu aveau acces la casta conducătoare militară aristocratică. Nu aveau acces, într-o oarecare măsură, nici la marile proprietăţi funciare şi la „strângerea impozitelor”. De aceea mulţi trăiau din afaceri şi finanţe.

Finanţe – aceasta era denumirea folosită pentru împrumutarea banilor. În vremurile de început, această ocupaţie era privită cu dispreţ. Coranul interzicea în mod explicit să se ia camătă pentru banii împrumutaţi, la fel după cum în legea canonică din Europa creştină medievală *usury* nu însemna „perceperea unei dobânzi *exorbitante*”, ci „perceperea *oricărei* dobânzi”. De ce avea împrumutarea banilor această conotaţie negativă? Presupun că era din cauză că oamenii obişnuiţi vedeau împrumutarea banilor ca un act de caritate, nu o afacere: era ceva ce făceai atunci când vecinul dădea de un necaz şi avea nevoie de ajutor. Văzută în acest context, perceperea unei dobânzi pentru un împrumut bănesc însemna să profiţi de nenorocirea cuiva ca să te îmbogăţeşti. Dar nevoia de a împrumuta bani apărea constant, chiar şi în cea mai primitivă economie feudală, adesea ca urmare a unei crize: atelierul unui fierar lua foc; un cleric vestit murea pe neaşteptate şi familia trebuia să facă faţă unei înmormântări costisitoare; cineva se îmbolnăvea foarte grav… Oamenii se duceau la împrumutătorii de bani în momente când se simţeau deosebit de vulnerabili şi cu sentimentul înrădăcinat de cultură că orice persoană decentă le va da un împrumut fără să le ceară nimic în schimb. Disperarea care îi obliga să accepte condiţiile bancherului nu făcea decât să adauge şi mai mult resentiment. Atunci când creditorul şi debitorul făceau parte din aceeaşi comunitate, alte sentimente precum rudenia sau loialitatea puteau tempera acest resentiment, dar când oamenii se duceau la un creditor pe care deja îl vedeau ca pe Celălalt, dinamica interacţiunii avea tendinţa să exacerbeze orice ostilitate deja existentă. Iar cazul cel mai rău era ca această creditare să devină domeniul exclusiv al unei minorităţi culturale distincte,

înconjurate de o mare majoritate. În Europa, această dinamică a făcut victime în rândul evreilor. În Imperiul Otoman, armenii au fost aceia care au avut de suferit.

Pe măsură ce tensiunile creşteau, a fost uşor să se dea uitării faptul că turcii şi armenii trăiseră împreună paşnic cu mai puţin de trei generaţii în urmă: ostilitatea părea o trăsătură străveche a relaţiilor dintre cele două comunităţi. Politica otomană de a împărţi populaţia în comunităţi autoguvernate fusese iniţial o modalitate de a oferi fiecăruia o oarecare suveranitate culturală. Reflecta toleranţa. Funcţiona ca un instrument al armoniei. Acum, aceeaşi politică avea o deficienţă, deoarece contribuia la separarea, la izolarea şi la scoaterea în evidenţă a nefericiţilor armeni. În realitate, sistemul *millet-ur Aor* a devenit un mecanism de exacerbare a faliilor existente în societatea otomană.

Între 1894 şi 1896, au izbucnit mai multe pogromuri împotriva armenilor în Anatolia de Est. Sătenii turci au început să-i masacreze pe armeni, tot aşa după cum evreii erau masacraţi în

Europa de Răsărit şi în Rusia, dar pe o scară mult mai amplă. Trei sute de mii de armeni au murit înainte ca nebunia să înceteze şi a încetat numai pentru că europenii au făcut presiuni asupra guvernului otoman să facă ceva. Puterea europenilor de a dicta oficialităţilor a jucat şi ea un rol în revărsarea furiei turcilor împotriva armenilor, astfel că această autoritate care a pus capăt violenţei nu a făcut decât să exacerbeze sursele psihosociale originale ale violenţei. Era ca atunci când părinţii intervin ca să-l apere pe un băieţel de derbedeii mai mari din cartier, după care îşi văd de treburile lor; când băiatul rămâne din nou singur cu derbedeii, aceştia îl necăjesc mai rău decât înainte.

Între timp, deşi sultanul anulase constituţia, puterea rămânea împărţită între garda veche şi tinerii revoluţionari. Lupta politică a continuat şi balanţa s-a înclinat în mod inexorabil înapoi, în favoarea tinerilor, căci şi aici, ca şi în Iran, modernismul era mai puternic. În 1900, o întreagă nouă generaţie de activişti cerea reinstaurarea constituţiei. Doreau ca Revoluţia Franceză a părinţilor să se întoarcă.

Din punct de vedere politic, era o perioadă de mare exaltare, dar şi de derută. Nu exista un grup de agitatori care erau naţionalişti, alt grup de modernişti laici şi alţii de constituţionalişti liberali. Multe ideologii şi mişcări se împleteau şi interacţionau. Fiecare persoană individuală putea prezenta câte puţin din toate acestea. Nu fusese suficient timp pentru decantarea tuturor ideilor, pentru a se vedea care sunt compatibile între ele şi care nu. Toţi cei care erau împotriva vechii gărzi se considerau cetăţeni otomani cu o miză comună în remodelarea imperiului. Toţi se simţeau ca nişte tineri aliaţi împotriva bătrânilor fără soluţii, tovarăşi de luptă numai pentru că fuseseră ferm în favoarea „modernismului”, indiferent ce era acesta.

Această nouă generaţie de activişti şi-au spus Junii Turci. Foloseau această denumire pentru că erau realmente *tineri*, majoritatea având vreo douăzeci de ani, dar şi pentru că era o modalitate de a strâmbă din nas faţă de vechea gardă, deoarece printre musulmanii tradiţionali, mai bătrân însemna întotdeauna mai bun – titlurile de respect precum *shiekh* şi *pir* însemnând chiar „bătrân”. Ceea ce babalâcii dispreţuiau ca un defect, Junii Turci afişau cu mândrie: ei erau *tinerii*

Deşi au avut multe dezacorduri incipiente, Junii Turci au reuşit să rămână împreună suficient timp cât să-l răstoarne de la putere pe sultan, un bărbat slab şi nebun,

pe nume Abdul Hamid al II-lea. În 1908, l-au silit să reinstaureze constituţia, el însuşi devenind o simplă marionetă.

Dar imediat ce l-au dat jos de pe tron pe sultan, Junii Turci şi-au dat seama că nu formau un grup, ci mai multe. De exemplu, o facţiune era în favoarea descentralizării imperiului, cu asigurarea de drepturi pentru minorităţi şi acordarea unui cuvânt mai important poporului în guvernare. Aceştia au fost daţi curând afară cu totul de la guvernare. O altă facţiune a îmbrăţişat naţionalismul turc. Înfiinţată în preajma anului 1902 de şase studenţi la medicină, s-a transformat într-un partid bine organizat, militarist, numit Comitetul pentru Uniune şi Progres.

CUP a câştigat tot mai mult sprijin pentru opiniile sale. Mulţi turci anti-imperiali, mulţi turci mai tineri, mulţi funcţionari cu studii superioare, studenţi, intelectuali şi copii ai intelectualilor, mulţi literaţi care citiseră argumentele naţionaliste ale filosofilor europeni şi ştiau totul despre eforturile încununate de succes ale naţionaliştilor germani şi italieni au început să vadă în naţionalism calea pentru salvarea lor de imperialism. Să scape de structura greoaie, demodată, multiculturală, otomană a imperiului şi să o înlocuiască cu o maşină statală suplă, curată, specific turcească; aceasta era ideea. Provinciile arabe vor trebui eliberate, fireşte, căci nu se mai potriveau, dar aceşti noi naţionalişti turci visau să unească Anatolia cu teritoriile din Asia Centrală care formaseră cândva patria primitivă a poporului turc. Visau la un stat naţional turc care se va întinde de la Bosfor până în Kazahstan.

Intelectualii naţionalişti turci au început să susţină că minorităţile creştine, în special armenii, erau o aristocraţie privilegiată în Turcia, duşmani inerenţi ai statului, înţeleşi

cu ruşii, înţeleşi cu europenii occidentali, înţeleşi cu slavii din teritoriile europene de est.

Această nouă generaţie de naţionalişti turci spunea că poporul este mai presus de identităţile mărunte şi că „sufletul” naţional ar putea fi regăsit într-o singură personalitate uriaşă, idee care venea direct de la filosofii naţionalişti germani. Scriitorul Ziya Gokalp a declarat că, exceptând eroii şi geniile, indivizii nu au valoare. I-a îndemnat pe conaţionalii săi turci să nu vorbească niciodată despre „drepturi”. Nu există drepturi, spunea el, ci numai datorii: datoria de a asculta vocea poporului şi de a-i respecta cererile[67].

Necazurile legate de imperiu tindeau să confere strălucire acestui naţionalism militarist. Iar necazurile veneau mereu, începuseră de mult, de foarte mult timp. Bulgaria se eliberase. Bosnia şi Herţegovina au părăsit imperiul şi au fost anexate de Habsburgi la Imperiul lor Austro-ungar. Aproximativ un milion de musulmani, siliţi să plece în exil din cauza acestor schimbări, se îndreptau spre Anatolia în căutarea unui nou cămin în imperiul muribund, disfuncţional, deja supraaglomerat. Apoi Imperiul Otoman a pierdut Creta. Cam jumătate din populaţia acestei insule erau musulmani, aproape toţi au migrat spre est. Toate aceste dislocări sociale au generat o atmosferă omniprezentă de nelinişte liber-plutitoare.

În mijlocul acestor tulburări, naţionalismul a început să se încingă şi în cadrul altor grupări. Naţionalismul arab a început să fiarbă şi el. După ororile pe care le suferiseră din partea turcilor, şi armenii susţineau necesitatea de a-şi

67 Hamit Bozarslan, scriind despre Imperiul Otoman în Online Encyclopedia of Mass Violence, la http://www.massvi0lence.0rg/_ BozarslanHamit include acest citat din Ziya Gokalp, Yeni Hayat, Dogru Yol (n. a.).

construi un stat naţional suveran. Erau exact aceleaşi impulsuri naţionaliste care agitau numeroase popoare devenite conştiente de sine în Europa de Est în aceeaşi perioadă.

În 1912 un război din Balcani a deposedat imperiul de Albania, Macedonia şi ultimele sale teritorii europene în afară de Istanbul, înfrângere militară care a declanşat un ultim spasm de nelinişte, resentimente şi derută în Asia Mică. Tulburările de felul acesta favorizează grupurile cel mai strâns organizate, indiferent care este sprijinul lor popular; bolşevicii au dovedit acest lucru în Rusia cinci ani mai târziu. La Istanbul, grupul cel mai bine organizat pe atunci era cel ultranaţionalist, Comitetul pentru Uniune şi Progres. La 23 ianuarie 1913, membrii CUP au preluat controlul printr-o lovitură de stat, l-au asasinat pe vizir, l-au dat jos pe sultan, i-au dat afară pe toţi liderii din guvern, au declarat toate partidele ilegale şi au transformat Turcia Otomană într-un stat cu un singur partid. Din acest partid unic a apărut un triumvirat alcătuit din Talaat Paşa, Enver Paşa şi Djemal Paşa; aceşti „trei paşi” se aflau la conducerea resturilor Imperiului Otoman în 1914, când a izbucnit mult-anticipatul război civil european.

În Europa el s-a numit Marele Război. Pentru Lumea Mijlocie arăta la început ca un război civil european: Germania şi Austria s-au aliat împotriva Franţei, Angliei şi Rusiei şi cele mai multe dintre celelalte ţări europene au intrat sau au fost târâte într-una sau alta dintre tabere aproape imediat.

Musulmanii nu aveau nimic de împărţit cu această luptă, dar liderii CUP s-au gândit că ar putea să culeagă beneficii mari dacă se alătură părţii câştigătoare, înainte de încheierea războiului. Asemeni celor mai mulţi oameni,

au crezut că acesta nu va dura decât câteva luni, deoarece marile puteri ale Europei stocaseră arme tehnologice „avansate” timp de câteva decenii, o putere de foc înfricoşătoare, în faţa căreia nimeni şi nimic nu putea rezista prea mult, astfel încât se părea că nu va fi decât un schimb sângeros de focuri din care va ieşi învingător cel care va trage primul şi cel care îşi termina ultimul muniţia.

Strategii CUP au decis că Germania va fi câştigătorul. La urma urmelor, Germania era cea mai mare putere industrială de pe continent, zdrobise deja Franţa şi stăpânea Europa Centrală, ceea ce însemna că putea să-şi mişte trupele şi maşina de război pe propriul teritoriu pe splendida reţea de căi ferate oriunde era câmpul de luptă. În plus, situându-se de partea Germaniei, turcii luptau cu doi dintre duşmanii lor dintotdeauna: Anglia şi Rusia.

La opt luni după declanşarea războiului, în timp ce trupele ruseşti ameninţau deja frontiera de nord a imperiului, liderii CUP au dat vestita Lege a Deportării. În mod oficial, prin acest ordin, populaţia armeană care trăia în apropiere de Rusia urma să fie strămutată undeva, mai în adâncul teritoriului imperiului, unde nu ar mai fi putut face cauză comună cu ruşii. Până în ziua de astăzi, guvernul turc insistă că Legea Deportării a fost o simplă măsură de securitate cerută de război. Recunosc, desigur, că unii oameni au fost ucişi, dar era război civil, aşa că la ce te poţi aştepta şi, apoi, violenţa a fost în ambele sensuri – aceasta este poziţia oficială de pe care guvernul turc nu s-a clintit.

Şi adevărul este că *era* război, ruşii *veneau*, unii armeni *au colaborat* cu ruşii, unii armeni *au ucis* câţiva turci şi o oarecare violenţă a existat începând din 1915 încoace, continuarea urii nestructurate care se manifestase de prin anii 1890 prin pogromuri şi purificări

etnice. (Naţiunile Unite definesc „purificarea etnică” drept o încercare de a se impune omogenitatea etnică într-un anumit teritoriu prin expulzarea sau uciderea grupurilor nedorite, adesea prin comiterea unor atrocităţi care le îngrozesc şi le determină să fugă.)

Dar în afara Turciei puţini oameni de ştiinţă se îndoiesc că în 1915 a fost vorba de ceva mult mai grav decât de o simplă purificare etnică, oricât de reprobabilă ar fi fost chiar şi aceea. Legea Deportării a fost începutul unei încercări organizate de Talaat Paşa, poate şi de Enver Paşa şi de alţi lideri din nucleul secret al CUP, de a-i extermina pe armeni ca popor – nu numai din Asia Mică sau din zonele turceşti, ci de pe faţa pământului. Cei „strămutaţi” au

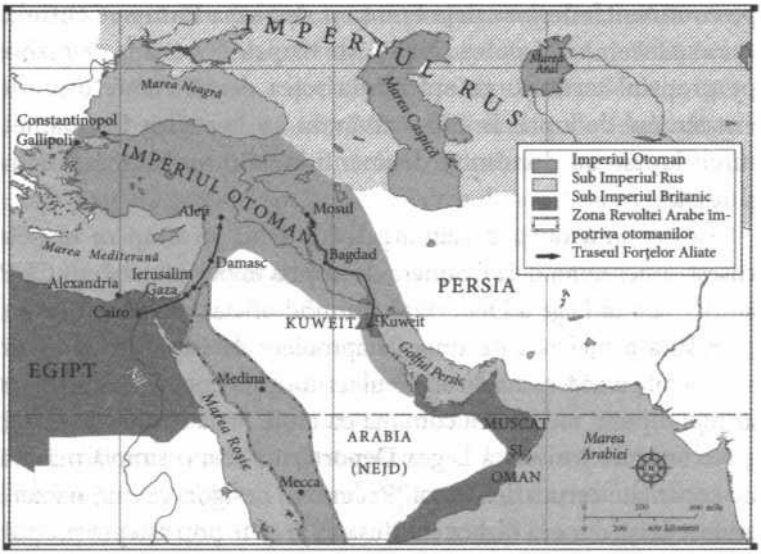

Primul Război Mondial şi revolta arabă

fost de fapt mânaţi în marş forţat şi brutalizaţi până la moarte; a fost, pe scurt, o încercare de genocid (definit de Naţiunile Unite ca o încercare de eradicare a unui

anumit grup etnic nu numai dintr-o anumită zonă, ci definitiv). Numărul total al victimelor este încă disputat, dar depăşeşte un milion. Talaat Paşa a prezidat această oroare în calitate de ministru de Interne şi apoi ca prim-ministru al Turciei Otomane, funcţie pe care a deţinut-o până la sfârşitul Primului Război Mondial.

Istoricul turc revizionist Taner Akţam citează un medic afiliat la CUP în perioada masacrului şi care explică: „Naţionalitatea voastră contează mai mult decât orice... armenii din est erau atât de înverşunaţi împotriva noastră că, dacă ar fi rămas în teritoriul lor, nici un singur turc, nici un singur musulman nu ar fi rămas în viaţă... Aşadar mi-am spus: oh, dr. Rechid, nu există decât două opţiuni, ori îi vor lichida pe turci, ori vor fi lichidaţi de turci. Nu puteam să rămân nedecis între aceste două alternative. Turcul din

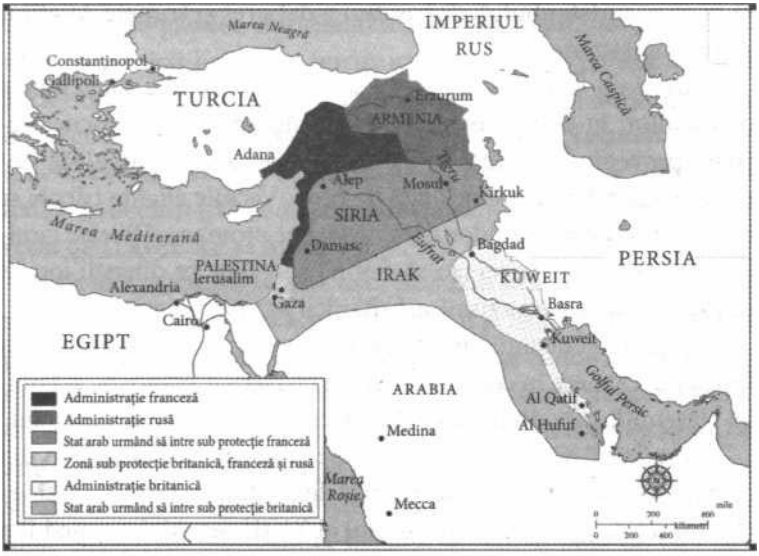

Acordul Sykes-Picot

mine l-a învins pe doctor. Mi-am spus: în loc să fim

exterminaţi de ei, trebuie să-i exterminăm noi pe ei”[68].

Dar CUP îşi greşise grav socotelile. În primul rând, războiul nu s-a încheiat repede. În locul unei lovituri mari şi distructive, teatrul de război vest-european s-a transformat în mai multe bătălii ciudate şi defensive desfăşurate pe sute de kilometri, în tranşee separate de câmpuri dezolate presărate cu exploziv şi sârmă ghimpată. De-a lungul acestor linii izbucneau lupte şi uneori zeci de mii de oameni erau ucişi în decurs de câteva ore, dar teritoriul câştigat sau pierdut în aceste bătălii era măsurabil adesea în metri. Acesta era teatrul de război european.

Pentru a ieşi din impas, Marea Britanie a decis să atace puterile Axei din spate, venind împotriva lor prin Asia Mică. Dar pentru a face aceasta trebuia să-i învingă mai întâi pe otomani. Aliaţii au debarcat trupe în peninsula Gallipoli, de unde sperau să ia cu asalt Istanbulul, dar asaltul a dat greş şi trupele Aliaţilor au fost masacrate.

Între timp britanicii încercau să profite de o altă slăbiciune a otomanilor: în toate provinciile arabe ale imperiului mocnea revolta, provenind din mai multe surse. Mişcările naţionaliste doreau independenţa arabilor faţă de turci. Vechile alianţe tribale se ridicau împotriva regulilor administrative otomane. Diverse familii arabe puternice încercau să devină suverane ca dinastii locale, în toată această nemulţumire, britanicii au văzut o oportunitate.

Printre pretendenţii dinastici se evidenţiau două familii: casa lui Ibn Saud, care era în continuare aliată cu clericii Wahhabi, şi familia Haşemită, care domnea la Meca, centrul spiritual al islamului.

---

68 Citat de Taner Akçam în Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu iletişim Yayinlari, İstanbul, 1992, pp. 175-176 (n. a.).

Zona Saudi-wahhabită se redusese la un stat tribal beduin din centrul Arabiei, dar era condusă încă de un descendent direct al vechiului şef de trib saudit din secolul al XVIII-lea, Mohammed Ibn Saud, cel care făcuse o înţelegere cu clericul conservator radical Ibn Wahhab. De-a lungul deceniilor, cele două familii se căsătoriseră între ele; şeicul saudit era acum şeful religios al instituţiei wahhabiste, iar descendenţii lui Ibn Wahhab făceau parte din ulema de frunte ai teritoriilor guvernate de saudiţi. Emisarii britanici trimişi de Biroul Anglo-Indian i-au făcut o vizită şefului saudit, încercând să încheie o înţelegere. Au făcut tot ce au putut ca să-i aţâţe ambiţia, i-au oferit arme şi bani ca să-i atace pe otomani. Ibn Saud a răspuns cu precauţie, dar întrevederea i-a dat motive să creadă că după război va fi răsplătit pentru orice daune va reuşi să provoace turcilor.

Patriarhul haşemit era Hussein Ibn Ali. Acesta avea în grijă Kaaba, cel mai sacru sanctuar al islamului, şi era cunoscut sub numele de Sharif, ceea ce însemna că este descendent chiar din clanul Profetului, Banu Hashim. Să ne amintim că revoluţionarii din secolul al IX-lea care îi aduseseră la putere pe Abbasizi îşi spuneau haşemiţi; acest nume avea o ascendenţă străveche şi respectată, iar acum o familie cu acest nume domnea la Meca.

Dar Meca nu era suficientă pentru Sharif Hussein. El visa la un regat arab care se întindea din Mesopotamia până la Marea

Arabiei şi se gândea că britanicii l-ar putea ajuta să-şi realizeze visul. Britanicii l-au lăsat bucuroşi să creadă că puteau s-o facă şi că o vor face. Au trimis un ofiţer de informaţii sclipitor să lucreze cu el, cândva arheolog, pe nume colonelul Thomas Edward Lawrence, care vorbea arabă şi căruia îi plăcea să se îmbrace în haine de beduin

tribal, obicei datorită căruia în final a primit porecla de „Lawrence al Arabiei”.

Privind retrospectiv, este uşor de văzut în ce creuzet de tulburări mestecau britanicii acolo. Haşemiţii şi Saudiţii erau cele mai puternice două grupări tribale din Peninsula Arabică. Amândouă sperau să înlăture stăpânirea otomană din Arabia, fiecare o considera pe cealaltă rivala sa de moarte. Britanicii trimiteau agenţi în ambele familii şi le făceau pe amândouă să creadă că le vor ajuta să-şi stabilească regatul aproximativ în *acelaşi* teritoriu, dacă vor lupta împotriva otomanilor. Britanicilor nu le păsa de fapt care dintre cele două părţi va domni în regiune: doreau numai un ajutor imediat pentru a submina puterea otomană, pentru a putea să-i bată pe germani la ei acasă.

În cele din urmă, Haşemiţii au fost cei care i-au ajutat pe britanici. Au pus la cale Revolta Arabă. Fiii lui Hussein, lucrând împreună cu Lawrence, i-au dat pe turci afară din regiune, curăţând drumul pentru ca britanicii să ocupe Damascul şi Bagdadul. De acolo, britanicii au putut să exercite presiuni asupra otomanilor.

Exact atunci când agenţii britanici le făceau promisiuni celor două familii arabe, doi diplomaţi europeni, Mark Sykes şi François Georges-Picot se întâlneau în secret şi civilizat, la o ceaşcă de ceai cu o hartă şi un creion în mână, ca să decidă ce regiuni vor fi împărţite şi cum, între puterile victorioase *europene* după război. Au convenit ce parte urma să revină Angliei lui Sykes, ce parte Franţei lui Picot şi unde era bine să se încuviinţeze existenţa intereselor ruseşti. În mod curios, nu s-a menţionat ce parte ar trebui să primească arabii.

Toate aceste ingrediente prevesteau destule necazuri dar, staţi puţin, aşa cum se spune în reclamele comerciale de la TV, asta nu e tot! Naţionalismul arab începea să se

facă simţit şi în Palestina şi în teritoriile adiacente locuite de arabi, inclusiv în Egipt, iar aceasta nu avea nimic de-a face cu aspiraţiile dinastice ale Haşemiţilor sau Saudiţilor. Moderniştii laici erau cei care îmbrăţişaseră acest nou tip de naţionalism, toţi profesioniştii, funcţionarii guvernamentali şi burghezia urbană emergentă, pentru care constituţionalismul şi industrialismul prezentau o mare atractivi – tate. În Palestina şi în Siria, aceşti naţionalişti arabi nu numai că cereau independenţa faţă de otomani şi de europeni, dar şi faţă de Haşemiţi şi de Saudiţi.

Şi mai era încă un ultim ingredient problematic, cel mai greu de calculat dintre toate: imigraţia evreilor din Europa în Palestina. Antisemitismul european, care ajutase la apariţia sionismului, continuase să se intensifice pe măsură ce continentul evoluase spre război, făcând ca viaţa evreilor să fie din ce în ce mai insuportabilă în toată Europa. Drept urmare, populaţia evreiască din Palestina a crescut de la 4% în 1883 la 8% la începutul Primului Război Mondial şi la aproape 13% la sfârşitul acestuia.

În 1917, ministrul de Externe al Marii Britanii, Arthur James Balfour, i-a scris o scrisoare lordului Lionel Rothschild, bancher britanic şi sionist de frunte, un om care sprijinise generos imigraţia evreilor în Levant din fondurile sale private. Balfour i-a spus lui Rothschild că guvernul britanic „priveşte în mod favorabil înfiinţarea în Palestina a unui stat naţional pentru poporul evreu şi va depune toate eforturile pentru a facilita realizarea acestui obiectiv”.

Balfour a insistat, de asemenea, că „nu se va întreprinde nimic care să prejudicieze dreptul civil şi religios al comunităţilor neevreieşti din Palestina”, dar nu spunea şi cum intenţionează britanicii să împace

naţionalismul evreu şi arab în acelaşi teritoriu.

Ca să recapitulăm: Marea Britanie a promis în esenţă acelaşi teritoriu Haşemiţilor, Saudiţilor şi sioniştilor din Europa, teritoriu locuit de un alt popor arab, care a dezvoltat rapid propriile aspiraţii naţionaliste – în timp ce Marea Britanie şi Franţa căzuseră de acord în secret să împartă între ele teritoriul promis. În pofida nenumăratelor subterfugii, calificări şi dezvinovăţiri oferite de-a lungul anilor în legătură cu cine a fost de acord cu ce şi cine ce a promis cui anume, aceasta a fost esenţa lucrurilor şi a garantat explozia din viitor.

Dar partea cea bună în legătură cu viitorul era că aceasta era în viitor. În prezent, era război şi ceea ce puseseră la cale britanicii şi francezii pe termen scurt funcţiona admirabil: CUP a pierdut tot ceea ce deţinuseră cândva otomanii în afara Asiei Mici. Au cedat Palestina, Siria Mare şi Mesopotamia Britanicilor. Şi războiul mergea prost şi pentru prietenii lor din Europa. În 1918, Germania a capitulat necondiţionat în faţa Aliaţilor, iar cei trei Paşi au înţeles că sunt în mare încurcătură. Toţi trei au fugit din Istanbul, scăpând ca prin urechile acului de mandatul de arestare. Talaat s-a dus la Berlin, unde a fost asasinat de un armean în 1921. Djemal s-a dus în Georgia, unde a fost asasinat de un armean în 1922. Enver s-a dus în Asia Centrală ca să aţâţe revolta împotriva bolşevicilor. Un detaşament al Armatei Roşii comandat de un bolşevic armean l-a ucis acolo în 1922.

Şi aşa a dispărut Comitetul pentru Uniune şi Progres, un guvern prost, fără îndoială, dar, odată cu dispariţia lui, „Imperiul Otoman” rămăsese fără niciun fel de guvern.

Capitolul I 5

Afirmarea moderniştilor laici

1336 – 1357 d.Hr. 1918 – 1939

În 1919, Asia Mică mişuna de trupe franceze şi italiene. Armata greacă, condusă de naţionaliştii greci care visau la Grecia Mare, pătrunsese adânc în teritoriul otoman. Istanbulul însuşi era ocupat de trupe britanice. Mişcările de rezistenţă mocneau peste tot în Anatolia, închegându-se în jurul unui general cu chip de vultur şi ochi pătrunzători. Era Mustafa Kemal, cunoscut ulterior ca Atatürk – Părintele Turcilor. Forţele lui i-au respins pe toţi străinii şi în 1923 a proclamat naşterea unui nou stat naţional: Turcia.

Turcia nu avea să fie Imperiul Otoman reinventat. Atatürk repudia trecutul otoman, repudia imperiul. Nu revendica nimic în afara Asiei Mici, deoarece dorea un teritoriu coerent care să aibă continuitate logică de *ţară*. Din acest moment, Turcia avea să fie un stat cu frontiere clare şi imuabile, în care majoritatea populaţiei vor fi etnici turci, iar limba vorbită va fi turca. În această ţară nouă, islamul va fi exclus de la orice rol în politica publică şi va fi trimis în sfera privată, unde putea continua să prospere ca religie, la fel ca oricare alta, atât timp cât aderenţii ei nu-şi deranjau vecinii.

Turcia devenea, aşadar, prima ţară cu majoritate musulmană care se declara laică şi separa politica de religie în chestiunile publice. Dar după ce detronase islamul, Atatürk avea nevoie de alt principiu pentru a-şi unifica noua ţară, astfel că a elaborat o ideologie care sanctifica şase – *isme*: naţionalismul, secularismul, reformismul, statismul, populismul şi republicanismul – turcii mai numesc şi acum acest crez kemalism şi o versiune a lui, subliniindu-le de regulă pe primele patru – *isme*, s-a răspândit în întreaga lume islamică după Primul Război Mondial.

Naţionalismul lui Atatürk nu trebuie confundat cu

militarismul de esenţă dură al Comitetului pentru Uniune şi Progres. Rădăcinile amândurora se regăsesc la Junii Turci, dar aceasta a fost o mişcare amplă care a dat naştere unui evantai larg de orientări, de la constituţionalismul liberal la fascism, iar naţionalismul lui Atatürk a fost unul flexibil, cultural, care a crescut din liberalism.

Naţionalismul cultural l-a determinat pe Atatürk să renunţe la nenumăratele limbi vorbite în Imperiul Otoman în favoarea unei singure limbi naţionale, limba turcă. Nenumăratele dialecte şi variante ale limbii turce vorbite în vechiul imperiu au lăsat locul unui singur dialect standard, iar acesta nu era turca literară vorbită la curte, ci o formă purificată a limbii turce a străzii, a limbii vorbite de mase. Unii entuziaşti au dorit atunci să alunge din limbă toate cuvintele care se strecuraseră din alte limbi, dar Atatürk i-a dezarmat cu o poveste simplă: turca, spunea el, este mama tuturor limbilor, iar cuvintele împrumutate acum din alte limbi nu erau decât cuvintele turce care se întorceau acasă. Iar scrierea arabă, cea în care fusese consemnată limba turcă foarte multă vreme, a fost înlocuită cu noul alfabet *latin*.

Modernist în esenţă, Atatürk nu s-a declarat rege sau sultan. A pus să se elaboreze o nouă constituţie, a înfiinţat un parlament, a instituit forma de guvernământ republicană cu el însuşi ca preşedinte. Democraţia parlamentară construită de el durează şi astăzi, dar să fim sinceri: niciun alt lider nu ar fi putut să-l înlocuiască prin alegeri în timpul vieţii – el era Părintele turcilor! Nu poţi să votezi ca *tatăl* tău să-şi părăsească funcţia de tată! Şi deşi nu a fost un dictator militar şi cercul lui conducător nu era o juntă (a stabilit şi a respectat statul de drept), Atatürk s-a afirmat cu ajutorul armatei şi preţuia

disciplina; aşa că şi-a condus poporul spre această viziune a ţării cu fermitatea şi mâna de fier a unui militar.

Care era viziunea lui? Să desfiinţeze autoritatea ulema în Turcia, să detroneze islamul din postul de arbitru al vieţi sociale, să autorizeze o abordare laică a gestionării societăţii. În contextul occidental, aceasta făcea din el un moderat. În contextul islamic, făcea din el un extremist radical, care îţi tăia răsuflarea.

Prima prioritate pe agenda lui: să deschidă sfera publică pentru femei. În acest scop, a promulgat noi legi care dădeau femeilor dreptul să voteze, să deţină funcţii publice, să aibă proprietăţi. A scos poligamia în afara legii, a descurajat zestrea şi obiceiurile tradiţionale de căsătorie, a sprijinit noi reguli pentru divorţ, bazate pe codul civil elveţian, nu pe Coran şi *ḥadīth-un*.

A interzis, de asemenea, vălul şi *pashmina*\ ca parte a unui nou cod al îmbrăcămintei valabil şi pentru bărbaţi – de exemplu, şi fesul a fost interzis. Au fost puternic descurajate purtatul turbanelor şi a bărbilor. Pălăriile, căciulile şi şepcile erau acceptate, la fel beretele. Atatürk însuşi purta costume europene şi i-a încurajat pe cei din anturajul lui să facă acelaşi lucru.

Instituţia religioasă a fost şocată atunci când sălile de bal şi de dans au apărut ca divertisment oficial la sărbătorile de stat, dar nu avea ce să facă. Atatürk dorea să se facă afaceri şi avea prestigiul şi puterea să realizeze acest lucru. Parlamentul l-a susţinut până la capăt, când a propus ca lecturile publice din Coran să se facă de acum înainte în turcă, nu în arabă – blasfemie pentru credincioşi! Parlamentul l-a susţinut din nou şi atunci când a schimbat ziua liberă a muncitorilor din vineri în duminică, auzi, *duminical* Guvernul lui Atatürk a mers mai departe, a închis şcolile religioase, a închis frăţiile sufiste,

a desfiinţat vacufurile – acele fundaţii de caritate vechi, bazate pe religie – în favoarea unor servicii sociale asigurate de stat. În 1925, Atatürk a încununat revoluţia laică modernistă cu o declaraţie de-a dreptul zguduitoare: a declarat califatul mort.[69]

Nu era, fireşte, chiar o mare noutate. Practic, califatul era mort de sute de ani, dar în lumea cuprinsă între Istanbul şi Ind, califatul deţinea un loc special în imaginaţia publicului, oarecum analog cu cel al Romei în lumea Occidentului: întruchipa visul persistent al unei comunităţi universale. În Occident, fantoma Romei a persistat până la sfârşitul Primului Război Mondial, vizibilă în unele urme precum Imperiul Austro-ungar, care se numea, de fapt, „Sfântul Imperiu Roman”, şi în titlurile ultimilor conducători german şi rus de dinainte de Primul Război Mondial – *Kaiser* şi *Ţar*, ambele derivate de la *Caesar*. Roma era moartă de câteva secole, dar nu a dispărut total din conştiinţa omenirii până la sfârşitul Primului Război Mondial. Acelaşi lucru era valabil şi în privinţa califatului. Când Atatiik a abolit califatul, a abolit o idee şi asta este ceea ce a zguduit lumea musulmană.

Sau, cel puţin, i-a zguduit pe tradiţionaliştii acesteia, dar cui îi păsa de ceea ce gândeau? Nu mai erau la putere. În realitate, Atatürk se va dovedi un lider musulman tipic pentru următoarea jumătate de secol. Iranul a generat propria versiune a prototipului. După războiul, ultimul rege Qajar s-a confruntat cu „Revoluţia Junglei”, o insurgenţă de gherilă lansată de admiratorii lui Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Forţele regelui constau din două armate, una comandată de ofiţeri suedezi, alta de mercenari ruşi 1. Regele nu-şi dădea seama că adevărata

69 Văl, ţesut din lână fină de caşmir, pentru acoperirea feţei (n. red.).

ameninţare pentru domnia lui nu era în junglă, ci în străinii care îl sprijineau. Când bolşevicii au început să se unească cu revoluţionarii junglei, britanicii au început să se neliniştească. Lenin tocmai pusese mâna pe putere în Rusia şi nu voiau ca astfel de lucruri să se extindă. Britanicii au decis că regele nu era suficient de dur ca să-i strivească pe bolşevici, aşa că l-au ajutat pe un colonel iranian să-l răstoarne de la putere.

Acest colonel, Reza Pahlavi, era un modernist laic de felul lui Atatürk, cu excepţia faptului că nu avea înţelegere pentru democraţie (puţini lideri modernişti laici au avut aşa ceva). În 1925, colonelul s-a declarat rege, devenind şahul Reza Pahlavi, întemeietorul unei noi dinastii iraniene. A lansat de pe tron acelaşi gen de reforme ca şi Atatürk, mai ales în ceea ce priveşte codul vestimentar. Vălul femeilor, turbanele, bărbile – toate acestea au fost interzise pentru cetăţenii obişnuiţi. Clericii autorizaţi puteau să poarte în continuare turbane în noul Iran, dar trebuiau să prezinte un document care să ateste că sunt cu adevărat clerici (şi cum puteau să îndeplinească această cerinţă supărătoare, dat fiind că islamul nu avusese niciodată o instituţie formală care „să-i certifice" pe clerici?) Cu toate acestea, oricine era prins că poartă turban fără adeverinţă putea fi bătut pe stradă sau aruncat în închisoare.

Acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Afghanistan, unde un tânăr impetuos pe nume Amanullah a moştenit tronul în 1919. Admirator înfocat al Junilor Turci, acest bărbat cu faţa ca o lună şi cu o mustaţă ca a lui Hercule Poirot a dat Afghanistanului o constituţie liberală, a eliberat femeile, a finanţat din plin un sistem de învăţământ laic emergent şi, da, a introdus un nou cod vestimentar: fără turbane, fără văl, fără bărbi etc.

Ceea ce mi se pare interesant în legătură cu această politică a codului vestimentar este faptul că islamiştii radicali au făcut exact acelaşi lucru cincizeci de ani mai târziu, atunci când au venit la putere în Iran şi în Afghanistan, cu excepţia faptul că la ei codul vestimentar era invers: dintr-odată, femeile au fost *forţate* să poarte vălul, iar bărbaţii erau bătuţi dacă apăreau în publicam bărbi. Dar principiul de a-i bate şi a-i trimite pe oameni la închisoare pentru felul în care se îmbracă şi se piaptănă a fost îmbrăţişat de ambele părţi.

Cei trei conducători dintre Istanbul şi Munţii Hindukuş puteau folosi puterea statului pentru a impune o agendă modernistă laică. Alte părţi din Dar al-Islam trăiau în continuare sub domnia imperială, dar aveau mişcări puternice de independenţă, care erau conduse tot de modernişti laici. În India, de exemplu, cel mai proeminent lider musulman era un avocat blând, cu studiile făcute în Anglia, pe nume Mohammed Ali Jinnah.

Pe scurt, modernismul laic a apărut în toată lumea musulmană în anii 1920, societăţile căzând una după alta sub influenţa acestui nou crez politic. Am să-l numesc modernism laic, deşi termenul este neadecvat, deoarece laic-modernist-naţionalist-etatist-developmentalist este mult prea complicat şi chiar şi aşa tot nu acoperă întreaga mişcare. Este suficient să spunem că a fost un fluviu larg de atitudini şi opinii care s-a hrănit din ideile explorate mai înainte de Sayyid Ahmad din Aligarh, Amir Kabir din Iran, Junii Turci de la Istanbul şi nenumăraţi alţi intelectuali ca ei, lucrători cu studii superioare, profesionişti, scriitori, activişti din rândurile clasei de mijloc care apăruse în Lumea Mijlocie în decursul unui secol. Dintr-odată, societăţile musulmane ştiau încotro vor să meargă: în aceeaşi direcţie cu Occidentul. Rămăseseră în urmă,

firește, şi doreau cu disperare să recupereze, ceea ce era cu atât mai mult un motiv de a se grăbi, de a trece peste diverse nuanţe şi amabilităţi ca democraţia şi să pună în funcţiune un program fulger – iar în centrul acestui program fulger se afla „dezvoltarea”.

În Afghanistan şi în Iran, statul a strâns şurubul cetăţenilor, dar a făcut acest lucru în dorinţa de a implementa o agendă „progresistă”. Monarhii din ambele ţări s-au apucat să construiască şosele, baraje, centrale electrice, fabrici, spitale şi clădiri guvernamentale. Amândouă au înfiinţat companii aeriene, ziare finanţate (şi cenzurate) de stat, staţii naţionale de radio. Ambele ţări au continuat să-şi dezvolte sistemul de şcoli publice laice. Iranul avea deja o universitate, Afghanistanul a înfiinţat una acum. Ambele guverne au promulgat legi pentru eliberarea femeilor şi pentru atragerea lor în viaţa publică. Amândouă doreau ca ţările lor să fie mai „occidentale”, dar nu vedeau nicio legătură între aceasta şi lărgirea libertăţilor supuşilor lor. Nu le promiteau libertate, ci prosperitate şi respect de sine.

Ar fi foarte plauzibil să spunem că, în acest moment, islamul ca poveste istorică a lumii a luat sfârşit. Greşit, dar plauzibil.

Curentul occidental contrar perturbase societăţile musulmane, creând cele mai profunde spaime şi cele mai chinuitoare îndoieli. Moderniştii laici propuneau calmarea frământării spirituale prin realinierea societăţilor lor la curentul occidental. Să nu ne înţelegem greşit, cei mai mulţi dintre aceşti lideri se considerau în continuare musulmani; dar adoptaseră o nouă idee despre ceea ce însemna „musulman”. Cei mai mulţi se străduiau în continuare să rupă controlul specific al puterilor occidentale asupra poporului lor specific; au făcut acest

lucru în calitate de anticolonialişti revoluţionari, şi nu ca musulmani zeloşi, angajaţi în promovarea islamului ca o mare comunitate cu o misiune primită de la Dumnezeu. Aceste elite sperau să obţină câştiguri, aducând Occidentul la propriile lor standarde şi idealuri şi, făcând acest lucru, validau implicit cadrul occidental de ipoteze.

Nu erau lipsiţi de sprijin popular. În toată Lumea Mijlocie, islamul tradiţional, religios, era acum inert: bătut şi supus. Oamenii cu studii aveau tendinţa să-i considere pe cărturarii şi clericii de modă veche amuzanţi. Ulema, cărturarii scripturilor, negustorii de farmece, „credincioşii" ortodocşi – toţi aceştia dominaseră Dar al-Islam-ul timp de secole întregi şi ce creaseră? Nişte societăţi amărâte, care nu erau în stare să construiască un automobil sau să inventeze un avion, cu atât mai puţin să se ridice la nivelul puterii Occidentului. Eşecul lor le discredita perspectiva şi un public destul de numeros era gata să acorde şi altora o şansă. Viitorul aparţinea moderniştilor laici.

Sau aşa părea.

Dar modernismul laic nu era singurul curent reformator care s-a afirmat în secolul al XIX-lea în lumea musulmană. Ce era cu celelalte curente? De exemplu, ce s-a întâmplat cu wahhabiştii? Dar cu discipolii lui Sayyid Jamaluddin? Aceste mişcări nu trebuie confundate cu islamul ortodox sau cu conservatorismul de modă veche. Erau o modă la fel de nouă ca modernismul laic, la fel de pornit să înlăture statu-quo-ul.

Chiar şi wahhabiştii, prin apelul lor la un moment mitic din trecutul îndepărtat, respingeau prezentul pietrificat (şi cele douăsprezece secole care conduseseră la el). Şi continuau să respire în Peninsula Arabică. De fapt, puseseră chiar mâna pe putere aici, întemeind Arabia Saudită, despre care vom vorbi mai târziu. În afara

Arabiei, wahhabiştii nu au reuşit să câştige foarte mult teren printre elitele educate sau în noua clasă de mijloc, dar predicau în moscheile rurale în faţa sătenilor analfabeţi şi săraci.

La acest public mesajul lor avea priză, mai ales în India. Când vorbeau despre un trecut glorios, care putea fi trăit numai prin reîntoarcerea la modul de viaţă al Primei Comunităţi, cei sărmani şi nevoiaşi ştiau despre cine vorbeau. Vedeau cum propriile elite se abat de la modul de viaţă musulman, ba se mai şi lăudau cu aceasta! Ei erau vinovaţi pentru slăbiciunea musulmanilor. În realitate, discursul wahhabiştilor era corect, sărăcia comunităţilor rurale era din vina bogaţilor de la oraşe.

În 1867, un grup de wahhabişti indieni puritani au înfiinţat un seminar religios într-un oraş numit Deoband[70]. Timp de cincizeci de ani, misionarii care au ieşit din acest seminar s-au răspândit în tot Subcontinentul Indian şi au predicat wahhabismul indian. La sfârşitul anilor 1920, oamenii din Deoband au făcut dovada puterii lor în Afghanistan.

În momentul în care s-a urcat pe tron, regele Amanullah şi-a uluit ţara declarând independenţă totală faţă de britanici şi trimiţând trupe la frontieră. Luptele au fost neconcludente, dar regele a câştigat independenţa Afghanistanului la masa tratativelor, devenind astfel primul şi singurul monarh musulman care a câştigat o confruntare directă cu o putere europeană majoră. Wahhabiştii indieni l-au proclamat încântaţi pe noul calif; dar Amanullah nu era omul care să accepte această mantie. În realitate, i-a

70 Deobandismul este o mişcare sunnită de renaştere a islamului, activă în India, Pakistan, Afghanistan şi Bangladesh, semnalată şi în Africa de Sud. A fost inspirată de şahul Waliullah Dehlawi, care a trăit în secolul al XVIII-lea (n.red.).

„trădat” pe cei de la Deoband şi a lansat un întreg evantai de iniţiative à la Atatürk, aşa cum am menţionat mai înainte. Wahhabiştii indieni au jurat să-l dea jos pe apostat.

Şi au făcut acest lucru, dar nu singuri. Au primit ajutorul Marii Britanii. Ar putea să pară ciudat, căci Amanullah era, cultural vorbind, mult mai aproape de valorile britanice, decât cei de la Deoband. Idealurile europene erau şi idealurile lui. Dar poate că britanicii vedeau în el un pericol tocmai din acest motiv. Ştiau ce înseamnă un revoluţionar antiimperialist. îl văzuseră pe Lenin. Nu ştiau ce este un adept de la Deoband. Predicatorii bărboşi cu capul înfăşurat în turbane fără îndoială că li se păreau nişte primitivi pitoreşti care ar fi putut să servească scopurilor lor. De aceea, britanicii au aprovizionat cu arme şi bani campania împotriva lui Amanullah şi curând, cu ajutor şi din partea clericilor radicali locali, seminariştii de la Deoband au dat foc Afghanistanului. În 1929 au reuşit să-l trimită pe Amanullah într-un tragic exil.

În mijlocul acestui vacarm, un bandit cu adevărat primitiv, cu porecla pitorească Fiul Sacagiului, a pus mâna pe capitala afghană. Banditul a domnit nouă luni de rebeliune, timp în care nu numai că a impus regulile islamice „pure”, dar a anulat toate reformele lui Amanullah, a distrus oraşul şi a golit trezoreria. Oricine ştie ce au făcut talibanii în Afghanistan la sfârşitul secolului vor recunoaşte o sinistră prefigurare a carnagiului lor în cariera Fiului Sacagiului. Când a terminat, afghanii erau atât de sătui de haos, încât erau dispuşi să accepte un om puternic. Britanicii le-au făcut pe plac şi l-au ajutat pe un membru mai conciliant al vechiului clan regal să revendice tronul, un despot neîndurător, pe nume Nadir Şah.

Acest nou rege era şi el un modernist laic, dar unul pedepsit. A condus ţara înapoi spre calea lui Atatürk dar foarte, foarte încet, având grijă să nu-i jignească pe britanici şi împăcându-i şi pe seminariştii din Deoband, strângând şurubul social şi cultural în Afghanistan.

Cam asta a fost cu wahhabismul. Dar curentul reformist reprezentat de Sayyid Jamaluddin? A murit şi acesta? Nu de tot.

Munca intelectuală a lui Jamaluddin a fost continuată de principalul lui discipol, Mahmând Abduh, care a predat la prestigioasă universitate din Egipt cu o mie de ani vechime, Al Azhar. Abduh a organizat mozaicul de idei ale magistrului său într-o doctrină islamică modernistă coerentă. Propriul prieten şi discipol al lui Abduh, Rashid Rida, a continuat să studieze modul în care un stat modern ar putea fi administrat pe baza principiilor islamice.

A venit apoi Hassan al-Banna, probabil cel mai important urmaş intelectual al lui Sayyid Jamaluddin. Acest profesor egiptean de liceu era mai mult activist decât filosof. În 1928, a înfiinţat un club numit Frăţia Musulmană, iniţial un fel de versiune musulmană a Organizaţiei Cercetaşilor. A fost un eveniment crucial pentru islamism, dar care a trecut practic neobservat la vremea respectivă.

Banna a trăit şi a predat în zona Canalului Suez, unde simţea fricţiunile dintre est şi vest în fiecare zi. Practic, tot comerţul dintre Europa şi coloniile din est trecea prin acest canal, cea mai înfloritoare structură modernă din Egipt, şi fiecare vas de marfa trebuia să plătească o taxă. O firmă europeană aflată în posesia britanicilor şi a francezilor opera canalul şi încasa 93% din veniturile bogate pe care le genera. De aceea, în zona Canalului erau o mulţime de tehnicieni străini, făcând din

această fâşie de pământ cea mai elocventă întruchipare a intersectării dintre două lumi. O întreagă infrastructură de magazine, restaurante, cafenele, săli de dans, baruri şi alte servicii erau asigurate pentru comunitatea europeană. O altă întreagă infrastructură consta din pieţe, magazine de cafea şi alte localuri frecventate de egiptenii de origine modestă: două lumi întrepătrunse, dar absolut distincte.

Hassan Banna îi vedea pe conaţionalii săi egipteni cum se luptau cât se poate de serios să înveţe limbile şi purtările lumii occidentale, încercând să dobândească servil suficientă poleială occidentală ca să poată pătrunde în lumea Occidentului, fie chiar şi numai ca muncitori din pătura cea mai de jos. Vederea acestei umilinţe şi a servilismului egiptenilor îi jignea mândria. A înfiinţat Frăţia Musulmană ca să-i ajute pe tinerii musulmani să interacţioneze sănătos unii cu alţii, să înveţe despre propria cultură şi să dobândească un anumit respect de sine. Băieţii veneau la centrul Frăţiei după şcoală ca să facă sport, perioadă în care primeau şi lecţii despre islam şi despre istoria musulmană de la Banna şi de la instructorii lui.

În cele din urmă, fraţii mai mari şi taţii băieţilor au început să vină şi ei, astfel că Frăţia a început să ofere programe serale pentru adulţi, care s-au bucurat de asemenea succes, încât au fost deschise centre noi. Pe la mijlocul anilor 1930, Frăţia îşi depăşise misiunea iniţială de club pentru tineri şi devenise o organizaţie a fraternităţii pentru bărbaţi.

De aici s-a transformat încet într-o mişcare politică, iar aceasta a declarat islamul laic şi propria elită „occidentalizată” a Egiptului drept principalii duşmani ai ţării. Fraţii Musulmani se opuneau naţionalismului, dorinţei unor state mici separate, precum Siria, Libia sau

Egipt de a-şi asigura suveranitatea. În schimb, făceau apel la musulmani ca să reînvie Umma transnaţională, un nou califat care să întruchipeze unitatea musulmanilor. La fel ca Sayyid Jamaluddin, predicau modernizarea panislamică fără occidentalizare.

Frăţia Musulmană se contura exact în perioada în care Statele Unite se luptau cu Marea Depresiune, când naziştii preluau conducerea în Germania, iar Stalin îşi consolida puterea în Uniunea Sovietică. În afara Egiptului, nimeni nu ştia mare lucru despre Frăţia Musulmană, nu pentru că era secretă (la început), ci pentru că în rândul elitei egiptene avea puţini aderenţi, iar pentru ziariştii străini prezenta puţin interes. Chiar şi ziarele egiptene publicau puţine reportaje despre activităţile ei, iar presa occidentală niciunul. Şi de ce ar fi publicat? Era în cea mai mare parte o mişcare a orăşenimii sărace, iar străinii care veneau şi treceau prin Egipt aproape că nici nu observau hoardele care se mişcau ca nişte umbre pe străzi, cărau greutăţi, încărcau camioane, prestau fel de fel de servicii manuale şi cerşeau „bacşiş” (făcându-l pe scriitorul S.J. Pelman să observe sarcastic: „Nu este vorba de arşiţă, ci de lăcomie”).

Pe măsură ce occidentalizarea şi industrializarea au continuat, sărăcimea oraşelor din Egipt a proliferat. Odată cu extinderea acestei clase, Frăţia şi-a depăşit identitatea de mişcare politică şi a devenit un fel de insurgenţă pandemică de nivel scăzut – spumegând împotriva laicităţii şi a influenţei occidentale, protestând împotriva propriei elite moderniste, împotriva propriului guvern, împotriva tuturor guvernelor naţionaliste din ţările musulmane, ba chiar şi împotriva aparatului democraţiei, în măsura în care acesta reflecta valorile occidentale.

La sfârşitul anilor 1930, liderii laici din întreaga lume

musulmană, indiferent că deţineau puterea de stat sau erau în fruntea unor mişcări de independenţă, se treziseră striviţi între două cupluri de forţe: imperialiştii europeni făceau presiuni asupra lor de sus în jos; în acelaşi timp, insurgenţii islamişti făceau presiuni de jos în sus. Ce putea face un lider?

Supuşi unor asemenea presiuni, politicienii încearcă de regulă să se asocieze cu o tendinţă populară ca să găsească sprijin; şi adesea pasiunea la care fac apel în acest scop este religia. Dar religia era tocmai acea pasiune la care moderniştii laici nu puteau să facă apel, deoarece era chiar lucrul pe care încercau să-l îndepărteze din societatea lor. Aşa că au început să fluture în schimb alte două stindarde. Unul era „dezvoltarea” şi prosperitatea materială, pe care o vor aduce; iar celălalt era naţionalismul, pe care pretindeau că îl reprezintă. În Iran, de exemplu, regimul lui Pahlavi a încercat să invoce legătura cu Persia preislamică. În Afghanistan, regimul lui Nadir Şah a insistat să declare paştuna limbă naţională, deşi numai o minoritate a populaţiei o vorbea acasă. Pretutindeni erau trâmbiţate gloriile naţiunii, splendoarea culturii sale şi mândria istoriei poporului.

Sentimentul naţionalist nu era deficitar; exista din belşug în Lumea Mijlocie de la vremea respectivă. Necazul era că majoritatea noilor state naţionale erau oarecum artificiale. Afghanistanul, de

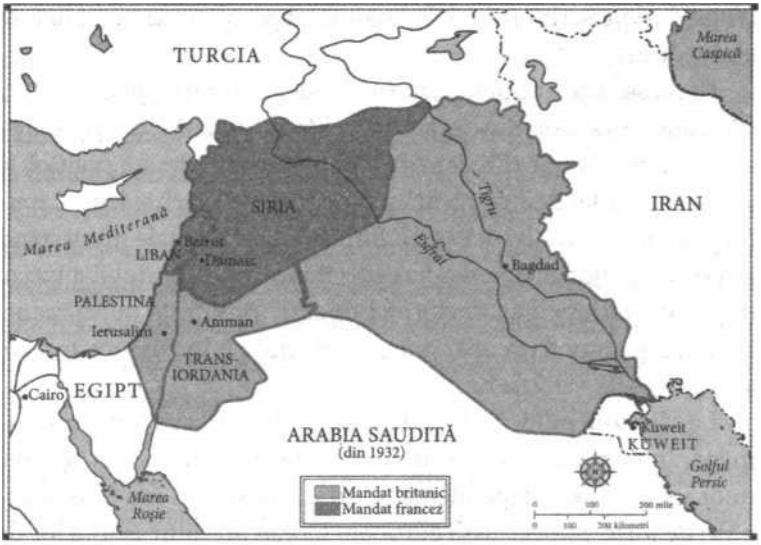

Împărţirea lumii arabe: planul mandatelor

exemplu, fusese creat de ruşi şi de britanici. Iranul, până nu de mult, fusese un conglomerat de părţi disparate, un imperiu, nu o ţară. Turcia era un stat naţional pentru că aşa spusese Atatürk. Cât despre India – nici nu ştim unde să începem.

Dar regiunea cea mai problematică pentru naţionalism era zona vitală a teritoriului arab. Şi iată de ce.

După Primul Război Mondial, învingătorii se întâlniseră la Versailles, în Franţa, pentru a remodela lumea. Într-un preludiu la Conferinţă, Preşedintele SUA, Woodrow Wilson, a ţinut un discurs în faţa Congresului, în care şi-a prezentat viziunea în „paisprezece puncte" despre o lume nouă, pe care cele mai multe popoare colonizate au considerat-o inspiratoare. Pentru arabi, cel mai emoţionant din cele paisprezece puncte ale lui Wilson a fost declaraţia lui că dreptul fiecărui popor la

autodeterminare trebuie să fie respectat şi realizat. Wilson propusese, de asemenea, să se creeze o Ligă a Naţiunilor neutră, pentru a rezolva problemele internaţionale, cum ar fi soarta teritoriilor locuite de arabi, guvernate anterior de otomani. La Versailles, „făuritorii păcii" au înfiinţat un asemenea organism.

Dar în mod destul de uimitor, SUA au refuzat să intre în această organizaţie! Iar în momentul în care Liga a început să funcţioneze, învingătorii europeni au transformat-o într-un instrument al voinţei lor. În principiu, de exemplu, Liga a aprobat ideea autodeterminării în lumea arabă, dar în practică a implementat acordul Sykes-Picot, împărţind-o în zone numite „mandate", care au fost acordate Angliei şi Franţei. Documentul care a stabilit aceste mandate le numea „teritorii locuite de popoare care nu sunt capabile încă să facă faţă condiţiilor dificile ale lumii moderne" şi spunea că „tutela acestor popoare trebuie să fie încredinţată naţiunilor avansate care, în raţiunea… experienţei lor… pot să-şi asume în cel mai bun mod această responsabilitate". Pe scurt, vorbea despre arabi ca despre nişte copii şi despre europeni ca despre adulţii care vor avea grijă de ei până când vor reuşi să facă lucruri pe care le fac adulţii, de exemplu, să se hrănească singuri – cam acesta era limbajul în care se vorbea despre poporul care, după cum susţinea istoria musulmană, ar fi trebuit să fie onorat ca părinte al civilizaţiei – şi care încă mai credea acest lucru despre sine[71].

Franţa a primit Siria în mandatul său, Marea Britanie a primit cam tot ce era în „Orientul Mijlociu". Franţa şi-a împărţit teritoriul mandatat în două ţări, Siria şi Liban, acesta din urmă fiind un stat artificial cu frontierele

71 Articolul 22, Convenţia Ligii Naţiunilor (n. a.).

manevrate în aşa fel, încât să se asigure majoritatea demografică pentru creştinii maroniţi, pe care Franţa îi considera clienţii ei speciali în regiune.

Şi Marea Britanie avea clienţi de satisfăcut, începând cu Haşemiţii care conduseseră acea Revoltă Arabă foarte profitabilă, astfel că britanicii au adunat laolaltă fostele provincii otomane şi au creat o ţară nouă, numită Irak, punându-l rege aici pe unul din clienţii lor haşemiţi. Fericitul bărbat a fost Faisal, al doilea fiu al şeicului de la Meca.

Din păcate, tatăl băieţilor nu s-a ales cu nimic, deoarece în 1924, celălalt client britanic din zonă, Aziz ibn Saud a atacat Meca cu o armată de trupe religioase, a ocupat oraşul sfânt şi l-a dat afară pe patriarhul haşemit. Ibn Saud a cucerit apoi 80% din Peninsula Arabă. Numai Yemenul, Omanul şi alte câteva mici emirate costiere au rămas în afara cuceririlor lui. Puterile europene nu au făcut nimic ca să-l oprească, deoarece Ibn Saud deţinea şi câteva creanţe. În 1932, Ibn Saud şi-a declarat posesiunile o nouă ţară suverană şi a numit-o Arabia Saudită.

Între timp, în Egipt, Marea Britanie a cedat în faţa propriilor convingeri şi a declarat ţara independentă, suverană şi liberă – cu câteva rezerve. În primul rând, egiptenii nu puteau să-şi schimbe forma de guvernământ; trebuiau să rămână monarhie. În al doilea rând, egiptenii nu puteau să-i înlocuiască pe actualii conducători; trebuiau să accepte familia regală existentă. În al treilea rând, trebuiau să accepte prezenţa continuă a forţelor şi a bazelor militare britanice pe teritoriul lor. În al patrulea rând, egiptenii trebuiau să lase Canalul Suez în mâinile britanicilor fără să protesteze. În al cincilea rând, compania privată controlată de Anglia şi de Franţa va continua să strângă toate taxele de la cel mai solicitat

canal de navigaţie din lume şi să trimită cea mai mare parte a acestora înapoi în Europa.

Egiptul va avea un parlament ales, dar deciziile parlamentului lui trebuiau aprobate de autorităţile britanice de la Cairo. Dincolo de aceste câteva puncte. Egiptul era considerat suveran, independent şi liber. Egiptul a dezvoltat rapid o mişcare amplă (şi laică) de independenţă, care i-a jignit pe britanici, căci de ce ar avea nevoie o ţară independentă de o mişcare de independenţă? Nu primiseră notificarea? Se pare că nu.

Şi francezii au întâmpinat o oarecare rezistenţă în Siria. Acolo, un scriitor creştin arab care îşi făcuse studiile la Sorbona, pe nume Michel Aflaq, a elaborat o ideologie naţionalistă panarabă. A afirmat existenţa unui suflet mistic arab, făurit de limba comună şi de experienţa istorică comună, care conferea o unicitate aparte vastei lumi vorbitoare de arabă. Ca toţi ceilalţi naţionalişti ai secolului XX, inspiraţi de filosofii europeni din secolul al XIX-lea, Aflaq susţinea că „naţiunea arabă” avea dreptul la un singur stat continuu, condus de arabi.

Deşi era creştin, Aflaq punea islamul în centrul arabismului, dar numai ca relicvă istorică. Islamul, spunea el, trezise sufletul arab într-un anumit moment al istoriei sale şi făcuse din el vârful de lance al dorinţei globale de dreptate şi de progres, astfel că arabii de toate religiile trebuie să onoreze islamul ca produs al sufletului arab. Ceea ce conta era sufletul arab, aşadar arabii trebuie să caute o renaştere a spiritului lor nu în islam, ci în „naţiunea arabă”. Aflaq era un modernist laic de linie dură şi în 1940 a întemeiat împreună cu un prieten un partid care să implementeze această viziune. L-au numit partidul Ba’ath sau al „Renaşterii”.

Prin mandatele europene apăruseră patru ţări noi, a

cincea luase naştere independent, iar Egiptul dobândise o pseudo-independenţă. Dar o problemă rămânea nerezolvată: ce să facem cu Palestina? Principiul autodeterminării dicta că şi aceasta trebuia să devină o ţară condusă de ea însăşi, dar cine era această „ea însăşi”? Erau aici „naţiunea” naturală arabii, care constituiau 90% din populaţie şi trăiau aici de secole? Sau erau evreii, majoritatea veniţi din Europa în ultimele două decenii, dar ai căror strămoşi trăiseră aici cu două mii de ani în urmă? Hm! Grea întrebare!

Pentru arabi, răspunsul părea evident: trebuia să mai fie încă o ţară arabă. Şi pentru imigranţii evrei din Europa era la fel de evident: indiferent care vor fi acordurile legale exacte, acest petic de teritoriu trebuie să devină o patrie sigură a evreilor, deoarece evreii erau în pericol peste tot în altă parte în lume şi numai Palestina era în mod logic un loc pe care îl puteau numi al lor. Şi apoi, britanicul Balfour le făcuse acea promisiune memorabilă!

Marea Britanie a decis să nu ia nicio decizie în legătură cu Palestina, ci să facă faţă evenimentelor pe măsură ce apar şi să vadă cum vor evolua lucrurile.

Cum ar fi putut liderii modernişti laici să folosească naţionalismul ca să unească popoarele lor nedefinite, din moment ce chiar unii dintre ei îndemnau la crearea unui popor arab care să depăşească graniţele existente – în timp ce aceiaşi islamişti şi wahhabişti spuneau la naiba eu popoarele; la naiba cu politica identităţii etnice; noi suntem toţi musulmani, haideţi să reconstruim califatul!

În ultimă instanţă, în acest mediu succesul modernismului laic a depins de două lucruri. În primul rând, din moment ce moderniştii laici continuau să fluture steagul „dezvoltării”, trebuiau să dezvolte ceva şi să furnizeze prosperitatea pe care o evocau. În al doilea rând,

întrucât căutau legitimitatea prin naţionalism, trebuiau să dobândească o independenţă reală pentru popoarele lor.

Dar în deceniile de după Primul Război Mondial nu au reuşit să atingă niciunul din aceste scopuri. Şi nu au reuşit pentru că, în pofida retoricii emoţionante a celor Paisprezece Puncte ale lui Wilson, nu exista nicio şansă reală ca puterile occidentale să slăbească strânsoarea asupra lumii musulmane.

Nu exista nicio şansă deoarece puterile occidentale se întreceau pe atunci să se industrializeze care mai de care mai mult decât cealaltă. Puterile occidentale se îndreptau spre o confruntare apocaliptică alimentată de ideologii, comunism, fascism, nazism, democraţie. Mizele erau absolute. Victoria depindea de puterea industrială, industrialismul depindea acum de petrol, iar cea mai mare parte a petrolului lumii se afla în subsolul teritoriului locuit de musulmani.

Primele mari rezerve de petrol au fost descoperite la sfârşitul secolului al XIX-lea în Pennsylvania şi în Canada, dar la vremea respectivă acele descoperiri nu au trezit prea mare interes, deoarece singurul produs fabricat pe atunci din petrol era gazul lampant, folosit numai pentru iluminat, scop în care majoritatea consumatorilor preferau grăsimea de balenă.

În 1901, prospectorul britanic William Knox d’Arcy a detectat în Iran primul dintre marile câmpuri petrolifere din Orientul

Mijlociu. Acesta a cumpărat imediat drepturile exclusive pentru tot petrolul din Iran de la regele Qajar din acea vreme, în schimbul unei sume în lichidităţi care a intrat imediat în buzunarele şahului şi al unor dividende de 16%, plătibile ulterior trezoreriei Iranului, calculate pe „profiturile nete”, realizate din petrolul iranian, nu din

profitul brut, ceea ce însemna că DArcy nu oferea nicio garanţie în legătură cu câţi bani va câştiga vreodată Iranul de pe urma petrolului său.

Vă puteţi întreba ce fel de rege poate să vândă toată rezerva de mineral pe care o deţine ţara sa unui vagabond oarecare şi de ce cetăţenii ţării nu l-au dat jos imediat pe un asemenea rege. Răspunsul este, în primul rând: tradiţia. Regii Qajar făceau genul acesta de lucruri de o sută de ani. În al doilea rând, ţara tocmai se luptase din greu să anuleze monopolul tutunului, pe care regele lor îl vânduse intereselor britanice, o luptă care lăsase ţara stoarsă de puteri. În al treilea rând, petrolul nu părea foarte important; nu era *tutun*, pentru numele lui Dumnezeu (nici măcar ulei de balenă)! în al patrulea rând, activiştii erau preocupaţi de o luptă care părea mai importantă decât petrolul şi tutunul la un loc: lupta pentru constituţie şi pentru parlament. De aceea, afacerea cu petrolul a trecut neobservată.

Dar chiar în momentul în care Iranul renunţa la petrolul lui, importanţa acestuia avea să crească brusc, datorită unei invenţii noi: motorul cu ardere internă. Motoarele cu ardere *externă*, ca locomotivele, mergeau cu orice se putea arde, ceea ce în practică însemna lemn sau cărbune; dar motoarele cu ardere *internă* funcţionau numai cu petrol rafinat.

În anii 1880, un inventator german folosise acest tip de motor pentru a pune în mişcare o tricicletă mare. Tricicleta s-a dezvoltat şi a devenit automobil. În 1904, automobilele deveniseră destul de răspândite în Europa şi în Statele Unite, astfel încât unele drumuri au fost refăcute pentru ca acestea să poată circula pe ele. Curând după aceea şi trenurile au început să funcţioneze cu petrol. În 1903 a fost inventat avionul. Apoi navele oceanice au

început să treacă şi ele pe petrol.

În Primul Război Mondial au fost folosite pentru prima dată pe uscat tancurile, navele maritime propulsate cu petrol, primele avioane au aruncat bombe. În momentul încheierii războiului, toată lumea îşi dădea seama că maşinile de război puse în mişcare cu petrol vor deveni tot mai sofisticate şi cine va stăpâni petrolul lumii va stăpâni lumea.

Iranul a înţeles acest lucru prea târziu. William DArcy vânduse deja concesiunea petrolului iranian unei companii a guvernului britanic (care există şi acum, este British Petroleum, sau BP). În 1923, după cum afirma Winston Churchill, Marea Britanie câştigase 40 milioane de lire din petrolul iranian, în timp ce Iranul câştigase 2 milioane din el[72].

Între timp, compania britanică şi-a unit forţele cu Compania Regală Olandeză Shell şi unele interese din SUA şi au format supercompania Turkish Petroleum Company, care îşi propunea să prospecteze petrol în provinciile otomane de pe malul Golfului Persic. În momentul în care supercompania se pregătea să instaleze primele sonde, zona în chestiune făcea parte din „mandatul" britanic. Atunci au creat britanicii Irakul şi l-au pus pe clientul lor haşemit pe tronul acestuia. Consorţiul petrolier l-a abordat imediat pe regele Faisal pentru a obţine monopolul asupra resurselor petroliere ale ţării, iar acesta a fost încântat să le facă pe plac. Începând negocierile, irakienii sperau să obţină 20% din capitalul pe acţiuni al companiei, dar au fost de acord cu 0%, în schimbul unei rate fixe pe tona de petrol extras, sumă care nu putea fi legată în niciun fel de preţul de vânzare a petrolului sau de profitul companiei,

72 Gelvin, op. cit., p. 86 (n. a.).

cel puţin în primii douăzeci de ani ai acordului. Capitalul companiei era împărţit între mai multe puteri europene şi Statele Unite, iar singura luptă adevărată s-a dat între acestea în legătură cu procentul care să revină fiecăreia. În 1927, după ce toate aceste probleme au fost rezolvate, compania a găsit primul din câmpurile petrolifere enorme ale Irakului[73].

Nouă ani mai târziu, Aziz Ibn Saud a sărbătorit descoperirea petrolului şi în teritoriul lui. Arabia Saudită are, într-adevăr, cele mai mari rezerve din această materie primă crucială. Abia începuseră saudiţii să pompeze petrol, că a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, iar importanţa strategică a petrolului a crescut şi mai mult. În timpul războiului, preşedintele SUA, Franklin Delano Roosevelt, s-a întâlnit cu Ibn Saud şi cei doi au încheiat o înţelegere pe care ambele părţi au respectat-o întocmai, deşi nu este consfinţită de niciun tratat public formal. Înţelegerea asigură SUA acces nerestricţionat la petrolul saudit; în schimb, familia regală saudită primeşte din SUA oricât ajutor militar şi echipament industrial are nevoie pentru a rămâne la putere împotriva oricăror noi veniţi. În mod indirect, această înţelegere a făcut din Statele Unite partenerul instituţiei clericale wahhabite şi din puterea militară americană garantul mişcării de reformă wahhabiste. Iar în momentul când a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, wahhabiştii şi islamiştii din întregul Dar al-Islam îşi adunau forţele pentru un asalt concertat împotriva moderniştilor laici.

Capitolul 16

Criza modernităţii

7

73 Benjamin Shwadran, The Middle Easty Oii and the Great Powers, Frederick A. Praeger, New York, 1955, pp. 244-265 (n. a.).

1357 – 1385 d.Hr. 1939 – 1966

Cea mai sângeroasă conflagraţie din istoria violenţei a început în 1939 şi a durat şase ani lungi. Germania se lupta din nou cu Anglia şi cu Franţa. Statele Unite au intervenit din nou mai târziu, dar au decis deznodământul luptei. O parte din configuraţie se schimbase, fireşte; Rusia era acum Uniunea Sovietică, otomanii lipseau, Japonia devenise puternică – dar în final baia de sânge nu a făcut decât să termine ceea ce începuse Primul Război Mondial. Vechile imperii coloniale suferiseră lovituri mortale şi vechile alianţe de putere se perimaseră. Marea Britanie ieşise din război muritoare de foame, Franţa în ruine, Germania distrusă şi divizată. Odată cu încetarea focului, două noi mari puteri s-au profilat în lume şi amândouă s-au înarmat curând cu bombe termonucleare capabile să distrugă întreaga rasă umană. Următorul capitol al istoriei omenirii va fi dominat de concurenţa dintre ele.

Dar şi alte poveşti au continuat să se desfăşoare pe fondul Războiului Rece bipolar, inclusiv cea a islamului ca eveniment istoric mondial. Setea de independenţă, care crescuse în timpul anilor de război printre toate popoarele practic colonizate, atât musulmane, cât şi nemusulmane, a ajuns acum la momentul culminant. În Egipt, revolta a început să fiarbă printre ofiţerii din armată. În China, insurecţia comunistă a lui Mao a început să se îndrepte împotriva lui Chiang Kai-shek, considerat în mare măsură ca o marionetă occidentală. În Vietnam, Ho Şi Min, care se întorsese dintr-un exil de treizeci de ani ca să organizeze Viet Minh-ul, i-a atacat pe francezi. În Indonezia, Sukarno a proclamat independenţa ţării sale faţă de olandezi. În întreaga lume, mişcările de eliberare naţională apăreau ca ciupercile după ploaie, iar cele din lumea musulmană semănau foarte mult cu cele din lumea nemusulmană:

orice altceva s-ar fi întâmplat, istoria islamică era acum împletită cu istoria musulmană împărtăşită cu alţii.

Din punct de vedere geografic, multe dintre „popoarele" pe care mişcările de eliberare se străduiau să le elibereze erau definite de frontiere trasate de puterile imperialiste: astfel, chiar şi în lupta lor pentru eliberare, jucau o piesă iniţiată de europeni. În Africa Subsaharianã, ceea ce reuşise să cucerească regele Belgiei a devenit Congo (numit mai târziu Zair). Ceea ce cuceriseră germanii s-a numit Camerun, ceea ce cuceriseră englezii în Africa de Est – Kenya. O denumire precum „Nigeria" se referea la o zonă locuită de două sute de grupuri etnice care vorbeau peste cinci sute de limbi, multe dintre ele neputând să se înţeleagă între ele, dar lumea era acum organizată pe ţări, aşadar şi aceasta a devenit o „ţară", iar forma şi dimensiunile ei reflectau rezultatul unei concurenţe de dată veche dintre colonizatorii europeni.

În Africa de Nord, eliberatorii naţionali au acceptat realităţile reprezentate de Algeria, Tunisia şi Libia ca ţări, fiecare avându-şi propria mişcare de eliberare naţională. Toate cele trei mişcări de eliberare au avut succes în final, dar cu costuri grele. Războiul pentru independenţă dus de Algeria timp de opt ani împotriva Franţei a costat peste un milion de vieţi algeriene, dintr-o populaţie iniţială de mai puţin de 9 milioane – un conflict zguduitor[74].

Problemele moştenite din perioada hegemoniei musulmane au continuat să se manifeste pe ici, pe colo. Persistenţa istoriei musulmane s-a manifestat cel mai dramatic în Subcontinentul Indian, cea mai mare colonie

74 A se vedea http://countrystudies.us/algeria/48.htm. Datele statistice provin de la Federal Research Division of the Library of Congress Country Studies/Area Handbook Series sponsorizat de Departamentul Apărării al SUA (n. a.).

care şi-a dobândit independenţa. Chiar şi înainte de război, în timp ce. această ţară pe cale de afirmare se lupta să scape de britanici, în cadrul marii mişcări naţionale s-a dezvoltat o mişcare subnaţională: minoritatea musulmană cerea să aibă o ţară separată. Exact în momentul în care a luat naştere India (15 august 1947) a apărut şi Pakistanul, ţara alcătuită din două părţi, atârnând ca doi desagi la est şi la vest de India. împărţirea Subcontinentului Indian a trimis valuri întregi de refugiaţi peste noile frontiere spre presupusa protecţie a coreligionarilor lor. În acest tumult, sute de mii de oameni au fost măcelăriţi în câteva săptămâni, nenumăraţi alţii au rămas fără locuinţe, dar nici acest dezastru nu a reuşit să rezolve problemele ridicate de „împărţire". Caşmirul, de exemplu, a rămas în discuţie, deoarece avea un monarh hindus, dar o populaţie predominant musulmană. Aşadar, trebuia să facă parte din India sau din Pakistan? Britanicii au decis să vadă cum se vor rezolva lucrurile. Lucrurile încă nu s-au rezolvat.

Nu numai decolonizarea s-a accentuat după cel de-al Doilea Război Mondial, ci şi ideea de „stat-naţiune". Este uşor să uităm că organizarea lumii în ţări are mai puţin de o sută de ani vechime, dar, în realitate, acest proces nu era încheiat în acea perioadă. Între 1945 şi 1975 au luat naştere aproximativ o sută de ţări noi şi fiecare centimetru pătrat de pământ a ajuns să aparţină unui stat naţional sau altul[75].

Din nefericire, ideologia „naţionalismului" şi realitatea „statului naţional" nu se potriveau întru totul. Multe aşa-zise ţări aveau subţări înăbuşite în interiorul graniţelor lor, minorităţi etnice care simţeau că trebuie să

75 Frank Thackery şi John Findling, Events that Changed the World in the Twentieth Century, Greenwood Press, Westport şi Londra, 1955. A se vedea Anexa D: States Achieving Independence Since 1945 (n. a.).

se separe şi să se „autoguverneze”.

În multe cazuri, oamenii aflaţi de cele două părţi ale unei frontiere simţeau că ar trebui să facă parte din aceeaşi ţară. Acolo unde se întâlneau frontierele dintre Siria, Irak şi Turcia, de exemplu, acestea traversau o zonă continuă cu populaţie care nu vorbea nici arabă, nici turcă, ci kurdă, o variantă îndepărtată de persană, iar aceşti kurzi fireşte simţeau că sunt membri ai unui alt popor, care nu erau niciunul din „cele de mai sus”.

În unele locuri, chiar existenţa separată a unor ţări rămânea o chestiune deschisă. Irakul, Libanul, Iordania erau încă pe cale de formare. Frontierele lor existau, aveau guverne separate, dar oamenii lor chiar simţeau că sunt *popoare diferite*? Nu era clar.

În lumea arabă, de la proclamarea celor Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson, cuvântul de ordine fusese „autoguvernare”, dar acest concept complicat necesita o definiţie a „sinelui” colectiv acceptată de toţi presupuşii lui membri. Naţionaliştii din întreaga lume arabă încercau din răsputeri să consolideze statele mici: Libia, Tunisia, Siria, chiar şi Egiptul… dar problema revenea mereu: care era „sinele” colectiv mai mare? Exista cu adevărat un popor sirian, dat fiind faptul că Siria aşa cum se vedea pe hartă fusese creată de europeni? Putea exista un naţionalism iordanian? Era adevărat că oamenii care trăiau în Irak se autoguvernau atât timp cât conducătorul lor vorbea arabă?

Teritoriul cel mai problematic pentru revendicările concurenţiale ale statului naţional era Palestina, care avea să fie cunoscută curând ca Israel. Înainte şi după cel de-al Doilea Război Mondial, încercările de genocid ale naziştilor vizând exterminarea tuturor evreilor din Europa au confirmat cele mai rele temeri ale sioniştilor şi au dat pledoariei lor în favoarea unei patrii suverane a evreilor o

greutate morală copleşitoare, mai ales că naziştii nu erau singurii antisemiţi din Europa, ci numai cei mai extremi. Fasciştii din Italia au comis atrocităţi împotriva evreilor italieni, guvernul francez marionetă instalat de germani i-a vânat pe evreii francezi pentru stăpânii săi germani, polonezii şi alţi est-europeni au colaborat cu entuziasm în gestionarea lagărelor morţii. Marea

Britanie îşi are partea ei de antisemiţi, la fel Spania, Belgia – nicio parte a Europei nu se poate declara în mod cinstit nevinovată de crima comisă împotriva evreilor în această perioadă. Milioane de evrei au fost prinşi în capcană în Europa şi au pierit acolo. Toţi cei care au putut să scape au fugit care încotro. Bărcile pline de refugiaţi evrei au plutit în derivă pe mările lumii, căutând un loc unde să acosteze. Câţiva au reuşit să ajungă în Statele Unite şi să se stabilească acolo, dar şi Statele Unite au impus cote stricte de imigranţi evrei, afirmând că o singură ţară nu poate absorbi decât un anumit număr de imigranţi dintr-un anumit grup; dar probabil că era şi aici un oarecare amestec de antisemitism.

Singurul loc în care refugiaţii chiar *puteau* să se adăpostească era Palestina. Acolo, imigranţii anteriori cumpăraseră pământ, înfiinţaseră aşezări şi dezvoltaseră o oarecare infrastructură de sprijin. Aşadar, refugiaţii s-au îndreptat spre această rază slabă de speranţă, înfruntând eroic greutăţile pentru a începe să construiască un popor nou într-o ţară veche locuită de strămoşii lor. Aşa arăta istoria privită din partea evreilor.

Dar din partea arabilor, ea arăta diferit. Arabii trăiseră mult timp sub două pături de dominaţie străină, prima o constituiseră turcii, a doua – şefii europeni ai turcilor. Apoi, după Primul Război Mondial, în toiul acelei retorici despre „autoguvernare” şi al speranţelor trezite de

cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson, ţara lor fusese inundată de noi colonişti din Europa, a căror lozincă era „o ţară fără popor pentru un popor fără ţară”[76] – lozincă îngrijorătoare pentru oamenii care trăiau în „ţara fără popor”.

Noii imigranţi europeni nu au luat pământul cu forţa; au cumpărat pământul şi au format aşezări. L-au cumpărat în cea mai mare parte de la latifundiari absenteişti, astfel că au ajuns să trăiască printre ţăranii fără pământ care se simţeau de două ori deposedaţi de străinii care se înghesuiau printre ei. Ceea ce s-a întâmplat înainte şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în Palestina semăna cu ceea ce se întâmplase mai înainte în Algeria, când imigranţii francezi au cumpărat mult pământ şi au înfiinţat o economie paralelă acolo, făcându-i pe locuitorii iniţiali să devină irelevanţi. În 1945, populaţia evreiască din Palestina ajunsese aproape să egaleze populaţia arabă. Dacă am traduce fluxul de nou veniţi într-un context american, ar fi ca şi când America ar fi fost inundată de 150 milioane de refugiaţi în decurs de un deceniu. Cum ar fi fost posibil să nu se ajungă la tulburări?

În contextul istoriei europene, evreii erau victime. În contextul istoriei arabe, erau colonizatori, care aveau faţă de populaţia indigenă o atitudine foarte asemănătoare cu colegii lor europeni, încă din 1862 un sionist german, Moses Hess, ceruse sprijin pentru sionismul politic, afirmând că „statul pe care evreii îl vor înfiinţa în inima Orientului Mijlociu va servi intereselor imperiale ale Occidentului în Orientul înapoiat” 1. Marele sionist

76 Fraza provine de la dramaturgul american evreu Israel Zangwill. în 1901 acesta a scris: „Palestina este o ţară fără popor, evreii un popor fără ţară”. Dacă cineva a folosit activ această frază ca bază pentru o lozincă este o chestiune discutabilă (n. a.).

Theodor Herzl a scris că un stat evreiesc în Palestina va forma „o porţiune din pavăza Europei împotriva Asiei, un avanpost al civilizaţiei opus barbariei”[77][78]. În 1914, Haim Weitzman a publicat o scrisoare în *Guardian* din Manchester în care susţinea că, dacă se putea înfiinţa o aşezare evreiască în Palestina, „am putea avea acolo în 20 – 30 de ani un milion de evrei... Vor dezvolta ţara, vor aduce din nou civilizaţia în ea şi vor fi o pază perfectă pentru Canalul Suez”[79]. Arabii care vedeau în proiectul sionist colonialismul european slab deghizat nu inventau totul din nimic: sioniştii vedeau şi proiectul tot aşa, sau cel puţin îl prezentau astfel puterilor imperialiste de al căror sprijin aveau nevoie.

În 1936, printre arabii din Palestina au izbucnit revolte şi turbulenţe, avertizând că situaţia era pe cale să scape de sub control. Într-un efort stângaci de a-i îmbuna pe arabi, Marea Britanie a dat un ordin prin care limita imigrarea evreilor în continuare în Palestina, dar acest ordin a fost emis în 1939, când cel de-al Doilea Război Mondial era gata să izbucnească şi ororile nazismului împotriva evreilor din Europa erau vizibile. Nu exista nicio şansă ca refugiaţii evrei să respecte ordinul britanic, ar fi fost o adevărată sinucidere. În schimb, printre viitorii colonişti evrei au luat naştere organizaţii militante şi, cum acestea erau reprezentate din câţiva deposedaţi care

77 Benny Morris, Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-1999, Alfred A. Knopf, New York, 1999, pp. 14-17 (n. a.).

78 Theodor Herzl, The Jewish State: An Attempt at a Modern Solution to the Jewish Question, ediţia a 6-a, The Maccabean Publishing Company, New York, 1904, p. 29 (n. a.).

79 Nizar , scriind pentru al-Awda la http://al-awda.org/zionists2.html include acest citat din lucrarea lui Weizman, Trial and Error, Harper and Brothers, New York, 1949, pp. 93-208 (n. a.).

luptau împotriva puternicului Imperiu Britanic care stăpânea lumea, unele dintre aceste grupări militante evreieşti au recurs la strategia arhetipală a celor slabi şi împrăştiaţi împotriva celor puternici şi bine organizaţi: raiduri rapide, sabotaj, asasinate întâmplătoare, bombardarea locurilor frecventate de civili – pe scurt, terorism.

În 1946, grupul militant clandestin Haganah a bombardat Hotelul Regele David din Ierusalim, omorând nouăzeci şi una de persoane civile, cel mai distructiv act de terorism până în 1988, când teroriştii libanezi au doborât un avion de pasageri, zborul Pan Am 103 deasupra Scoţiei şi au ucis 270 de persoane.

Ororile nazismului au dovedit că evreii aveau nevoie de un loc sigur în care să se refugieze, dar evreii nu au venit în Palestina cerând refugiu, ci pretinzând drepturi. Au insistat că nu cerşesc favoruri, ci vin *acasă*, în ţara care era *a lor de drept* îşi bazau această revendicare pe faptul că strămoşii lor trăiseră aici până în anul 135 şi nici chiar în diaspora nu abandonaseră niciodată speranţa de a se întoarce. „Anul viitor la Ierusalim” – făcea parte din slujba religioasă de Pesach[80], un ritual cultural şi religios fundamental din iudaism. Conform doctrinei evreieşti, Dumnezeu

80 Sărbătoarea „trecerii” (ieşirea din robia egipteană), Paştele evreiesc (n. red.).

Israelul şi Palestina

dăduse ţara disputată evreilor şi descendenţilor lor ca parte a înţelegerii Lui cu Avraam. Fireşte, arabii nu se lăsau convinşi de o doctrină religioasă care dădea ţara unde locuiau ei altui popor, mai ales că religia aceasta nu era a lor.

După cel de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite au condus eforturile pentru crearea unor noi mecanisme politice pentru menţinerea păcii, unul dintre acestea fiind Naţiunile Unite. Palestina reprezenta exact tipul de probleme pe care era chemată să le rezolve Organizaţia Naţiunilor Unite. De aceea, în 1947 ONU a propus o

soluţie care să pună capăt disputei, împărţind teritoriul litigios în două ţări noi. Fiecare parte aflată în dispută primea trei porţiuni de teren care se întrepătrundeau în mod curios, iar Ierusalimul rămânea un oraş internaţional separat, care nu aparţinea niciunei părţi. Suprafaţa totală a teritoriilor noilor state propuse, Israel şi Palestina, era aproape egală, în esenţă, Naţiunile Unite spuneau: „Nu contează cine are dreptate şi cine nu: haideţi să facem împărţirea şi să mergem mai departe”. Acesta este genul de soluţii pe care adulţii le impun de regulă copiilor care se ceartă.

Dar arabii nu puteau fi de acord că ambele părţi au dreptate şi că adevărul era undeva, la mijloc; aveau sentimentul că soluţia europeană le este impusă de europeni pentru a rezolva o problemă europeană, mai exact că arabilor li se cerea să-şi sacrifice ţara ca o compensaţie pentru o crimă comisă de europeni împotriva europenilor. Arabii din ţările înconjurătoare simpatizau cu tovarăşii lor din Palestina şi înţelegeau motivaţia lor; lumea, în general, nu o vedea. În momentul în care chestiunea a fost pusă la vot în Adunarea Generală a Naţiunilor Unite, marea majoritate a ţărilor nemusulmane au votat pentru împărţire.

Cei mai mulţi arabi nu aveau interese personale în această problemă: naşterea statului Israel nu-l deposeda pe fermierul irakian de pământul lui şi nici nu-l împiedica pe un proprietar de prăvălie din Maroc să prospere în afacerea lui, dar majoritatea arabilor şi chiar majoritatea musulmanilor discutau înfierbântaţi despre Palestina. De ce? Pentru că apariţia Israelului avea o semnificaţie emblematică pentru ei. Însemna că arabii (şi musulmanii, în general) nu aveau nicio putere, că imperialiştii puteau să ia orice parte din teritoriul lor şi că nimeni din afara

lumii musulmane nu va ţine cu ei în faţa unui adevăr incontestabil. Existenţa Israelului însemna dominaţia europeană asupra musulmanilor, arabi şi ne-arabi, asupra popoarelor din Asia şi Africa, în general. Aşa se vedeau lucrurile din aproape orice punct situat între Ind şi Istanbul.

La 15 mai 1948, Israelul şi-a proclamat existenţa. Imediat, armatele arabe au atacat din trei părţi, hotărâte să zdrobească ţara nou născută înainte să poată să tragă prima gură de aer. Dar Israelul a pus pe fugă cele trei armate ale adversarilor săi arabi, Siria, Iordania şi Egipt, aşadar copilul născut mort a fost Palestina, nu Israelul. Când s-a terminat războiul, pe care Israelul îl numeşte Războiul de Independenţă, dar arabii l-au numit Catastrofa, aproximativ şapte sute de mii de arabi au rămas fără casă şi fără ţară, trăind ca refugiaţi în ţările arabe vecine. Teritoriile care urmau să alcătuiască Palestina au fost anexate în cea mai mare parte de Iordania. Majoritatea refugiaţilor arabi s-au adunat pe malul vestic al râului Iordan, unde au spumegat şi au clocotit de furie împotriva evreilor, organizând din când în când raiduri în teritoriul care fusese cândva al lor.

După războiul din 1948, arabii au pierdut bătălia pentru imaginea publică şi mai drastic decât cea pentru teritoriul lor. În primul rând, unii arabi proeminenţi au contestat public şi constant „dreptul Israelului la existenţă”. Vorbeau în cadrul unei argumentaţii naţionaliste: sioniştii voiau ca Israelul să existe, arabii din Palestina doreau ca Palestina să existe şi, întrucât revendicau acelaşi teritoriu, nu puteau exista amândouă: afirmarea „dreptului de a exista” al unui popor era în mod inerent negarea „dreptului de a exista” al celuilalt popor. Dar în umbra încercării de genocid a naziştilor, afirmaţia

că Israelul nu avea dreptul de a exista suna ca şi când s-ar fi spus „evreii nu au dreptul de a exista”.

Pentru a înrăutăţi lucrurile şi mai mult, cel puţin un oficial arab nu s-a sfiit să aprobe antisemitismul nazist. Acesta era muftiul de la Ierusalim, care trăise în Germania nazistă în timpul războiului şi acum perora în favoarea rasismului de la numeroase amvoane, inclusiv în emisiunile lui de la radio. Greutatea opiniei mondiale, tonul reportajelor din mass-media, fabulaţiile unor arabi, precum acest muftiu, asociau cauza arabă cu nazismul în mintea publicului, mai ales în Occident. Arabii nu numai că au pierdut dezbaterea despre teritoriul lor, dar au devenit pe parcursul acestui proces şi Oamenii cei Răi, care *meritau* să-şi piardă ţara. Această combinaţie între sentimentul că li se făcea o nedreptate şi sentimentul că erau umiliţi a alimentat un resentiment crescând, cu rădăcinile chiar în antisemitismul de care erau acuzaţi musulmanii.

Un bărbat care a luat parte la dezastrul din 1948 a fost ofiţerul Gamal Abdul Nasser din armata egipteană. Nasser se născuse în Egiptul de Sud şi era fiul unui poştaş modest. Încă de pe când era copil se simţise profund rănit de obedienţa ţării sale faţă de europeni. La o vârstă la care majoritatea băieţilor încep să fie obsedaţi de fete, Nasser era obsedat de „onoarea” ţării lui. Dar perspectivele lui de a face ceva în acest sens au fost slabe până în momentul în care cererea de ofiţeri pentru armată a oferit locuri pentru băieţii din clasele inferioare la şcolile pentru elita militară, iar Nasser a profitat de această ocazie pentru a ajunge până la gradul de colonel.

Înfrângerea arabilor din 1948 i-a adâncit sentimentul de nemulţumire. Dădea vina pentru această situaţie pe regele ţării şi de aceea a conspirat împreună cu câteva sute de alţi ofiţeri din armată (Clubul Ofiţerilor Liberi) ca

să răstoarne monarhia şi să instaureze republica. Într-o dimineaţă din vara anului 1952, Ofiţerii Liberi au lovit puternic şi rapid: o lovitură de stat aproape fără vărsare de sânge – doi morţi şi monarhia se dusese.

Să scape de rege fusese însă partea cea mai uşoară. Partea cea mai grea era să-i dea afară pe britanici din Egipt. Dar pentru acest pas Nasser avea nevoie de o putere de foc considerabilă. Pe atunci, Războiul Rece era în toi, astfel că orice stat naţional emergent putea obţine arme de la una din cele două superputeri, aşa că Nasser i-a abordat pe americani; dar aceştia nu vedeau Egiptul ca un element-cheie în „frânarea" comunismului şi nu aveau încredere în ceea ce puteau face arabii cu armele, aşa că l-au refuzat. Atunci Nasser s-a dus la sovietici şi de la ei a primit un munte de arme – ceea ce i-a făcut pe americani să fie mai atenţi şi să ia notiţe. Într-o manieră tipică pentru Războiul Rece, americanii au decis şi ei că, la urma urmelor, Egiptul este important. În încercarea de a-l recâştiga pe Nasser, s-au oferit să-i construiască cel mai mare baraj din lume pe fluviul Nil, într-un loc numit Assuan; acest baraj ar fi extins suprafaţa agricolă a Egiptului şi ar fi produs suficientă energie electrică pentru a propulsa ţara instantaneu în rândul ţărilor industrializate! O viziune uluitoare – împlinirea visului laic modernist!

Dar, examinând mai atent propunerea, Nasser a văzut că acordul de ajutor includea baze militare americane pe teritoriul egiptean şi supervizarea de către SUA a finanţelor Egiptului; pumnalul fin al imperialismului pătrundea încă o dată în inima ţării. Nasser a refuzat ajutorul, dar nu a încetat să viseze la Barajul de la Assuan. Însă, cum să finanţeze un baraj fără să-şi vândă ţara uneia dintre superputeri?

Şi atunci a văzut răspunsul: prin Canalul Suez, firește. Canalul scotea aproximativ 90 milioane dolari pe an, iar Egiptul primea din ei 6, 3 milioane. Aici erau banii de care avea nevoie Egiptul pentru dezvoltarea sa şi majoritatea se duceau în Europa! în 1956, Nasser a intrat pe neaşteptate cu trupe în Zona Canalului şi l-a preluat.

În Europa s-au dezlănţuit furiile. Politicienii britanici l-au numit pe Nasser un al doilea Hitler, un nebun cu gânduri grandomane de cucerire a lumii. Presa franceză a spus că egiptenii erau prea primitivi ca să gestioneze Canalul; vor perturba comerţul mondial şi vor distruge economia globală. Aceste două ţări europene s-au aliat cu Israelul într-o schemă complicată cu intenţia de a bombarda Cairo, de a-l ucide pe Nasser şi de a recupera Canalul.

Dar preşedintele Eisenhower a auzit exact la timp de acest complot şi a fost cuprins de mânie. Europenii nu ştiau că sunt în plin Război Rece? Nu ştiau că micuţul lor complot putea aduce pe tavă tot Orientul Mijlociu în braţele sovieticilor? Eisenhower a ordonat europenilor să dea Canalul înapoi Egiptului şi să se întoarcă acasă, iar dominaţia SUA era atât de mare, încât ambele ţări (şi Israelul) au fost nevoite să asculte.

Arabii au văzut aici o mare victorie pentru Nasser. În următorii unsprezece ani, Nasser a fost eroul decolonizării, profetul unităţii arabe şi avatarul „socialismului islamic”, prin care se înţelegea o societate fără clase, realizată nu prin bunăstare, ca în marxism, ci prin cooperarea între clase, reglementată de principiile islamului – o reformulare „socialistă” viguroasă a crezului musulman laic fundamental modernist.

Nasser şi-a construit barajul şi şi-a electrificat ţara. S-a unit cu Nehru din India, cu Sukarno din Indonezia, cu

Bandaranaike din Sri Lanka şi cu alţii pentru a înfiinţa Mişcarea de Nealiniere, un bloc de ţări neutre care dorea să contrabalanseze cele două superputeri angajate în Războiul Rece.

Faptele măreţe ale lui Nasser şi prestigiul lui mondial i-au adus nenumăraţi admiratori şi nu numai în Egipt, arabi de toate clasele sociale şi din toate ţările îl considerau extraordinar de charismatic. Ca vorbitor, nimeni nu-l putea egala. Când vorbea, arabii (care îl auzeau cel mai mult la radio) spuneau că au senzaţia că se află în aceeaşi încăpere cu ei şi că se adresează fiecăruia, privindu-l în ochi, atrăgându-l pe fiecare în conversaţia despre ceea ce trebuia să se întreprindă, ca şi când ar fi fost implicaţi împreună în această chestiune şi opinia fiecăruia dintre ei conta.

Popularitatea lui Nasser l-a făcut să viseze la ceva mai măreţ decât Egiptul suveran – o naţiune panarabă! Era exact ceea ce predica Partidul Ba'ath în Siria. Şi astfel, în 1958 Egiptul şi Siria au încercat să formeze o singură ţară mare, Republica Arabă Unită, dar Siria s-a desprins din uniune trei ani mai târziu, dând o lovitură prestigiului lui Nasser.

În această perioadă, Frăţia Musulmană era încă activă. În 1952, contribuise la detronarea regelui egiptean, dar, din momentul în care începuse să funcţioneze guvernul laic al lui Nasser, se întorsese împotriva lui, încercând chiar să-l asasineze. Nasser ripostase aruncându-i la închisoare pe liderii mişcării şi punând să fie torturaţi.

Hassan al-Banna, întemeietorul Frăţiei Musulmane fusese asasinat înainte de venirea la putere a lui Nasser, dar un tânăr intelectual fanatic neliniştit, imprevizibil, strălucitor, pe nume

Sayyid Quth, preluase conducerea Frăţiei în locul lui. Opiniile lui Quth fuseseră modelate de o şedere curioasă de doi ani la un colegiu pedagogic din Greeley, Colorado, unde guvernul egiptean îl trimisese să studieze metodele educaţionale din SUA. Materialismul pe care îl văzuse Quth în America îi repugnase, individualismul îl tulburase, libertăţile sociale îl descurajaseră, iar obiceiurile sexuale îl şocaseră – de exemplu, să vezi tineri şi tinere dansând *împreună în perechi* la un eveniment social organizat de biserică!

Quth se întorsese acasă convins să Statele Unite sunt o forţă satanică şi trebuia nimicită. A început să publice tratate politice. A scris că islamul oferă o alternativă completă, nu numai pentru alte religii, precum creştinismul şi budismul, ci şi pentru alte sisteme politice, precum comunismul şi democraţia, şi a reînnoit apelul la musulmani de a reconstrui o mare comunitate musulmană universală. Şi dacă aceasta însemna că Frăţia Musulmană trebuie să preia puterea în Egipt, cu atât mai bine.

Nasser l-a băgat pe acest om la închisoare; dar s-a văzut că a fost o mare greşeală. Acolo, în închisoare, a dobândit aura unei victime şi a scris cea mai incendiară lucrare a sa, intitulată *Maalim şi l-Tariq* (*Momente de răscruce*). Propunea aici o reinterpretare radicală a modernismului panislamist al lui Sayyid Jamaluddin. A reînviat vechea schemă teoretică a lumii, împărţită în Dar al-Islam şi Dar al-Harb, domeniul păcii (musulmane) şi al violenţei (necredincioşilor). Quth nu era un amator de vorbe mari. Discursul lui era rece şi măsurat. îşi alegea cuvintele cu precizie. Şi în limbajul acesta calm, lucid, neclintit, făcea apel la toţi musulmanii să îmbrăţişeze practica jihadului nu numai împotriva nemusulmanilor, ci şi împotriva musulmanilor care trădau loialitatea faţă de

islam sau colaborau cu duşmanul[81]. Sub conducerea lui Quth, Frăţia Musulmană a declarat, practic, război guvernelor Egiptului, Siriei, Irakului, Iordaniei şi Libanului şi tuturor moderniştilor laici care le sprijineau.

Egiptul nu dispunea de un proces democratic în care să coopteze mişcarea Frăţiei Musulmane. În schimb, Nasser se baza pe puterea poliţiei pentru a înăbuşi demonstraţiile şi pe poliţia secretă pentru a stârpi conspiraţiile chiar din faşă.

Quth şi Frăţia lui erau cu atât mai iritanţi pentru Nasser, cu cât acesta avea o mulţime de rivali care îl atacau, mai descurajatori, considera el. Conducătorii din Siria, din Iordan îl invidiau pe Nasser pentru popularitatea lui şi se străduiau din răsputeri să-l discrediteze. Activiştii Ba'ath revendicau acest statut în lumea arabă, susţinând că ei sunt *adevăraţii* naţionalişti panarabi. Şi apoi, mai erau şi comuniştii egipteni. În toiul Războiului Rece, dat fiind sprijinul de care se bucurau din partea sovieticilor, fără îndoială că păreau mai periculoşi decât o organizaţie culţi că preocupată să organizeze gloata musulmană. Şi mai erau şi monarhiştii sinceri antirevoluţionari şi dinastiile tribale, care mai domneau în unele state arabe şi dezaprobau tot ceea ce reprezenta Nasser.

În 1963, Nasser a făcut gafa să se amestece într-un război din Yemen. A trimis trupe numai ca gest de sprijin pentru un partid socialist care preluase puterea înlăturând monarhia tribală; dar imediat ce trupele egiptene au sosit în Yemen, Arabia Saudită a început să pompeze bani şi arme în regalişti. Şi Nasser s-a trezit brusc împotmolit în

81 Ediţia în limba engleză a lucrării lui Qutb Momente de răscruce poate fi consultată în întregime on-line la: http://www.youngmuslimsonline.ca/online_library/books/mil£stones/holed/index_2.asp (n. a.).

mlaştina unui război care a continuat ani de zile fără niciun rezultat.

Între timp, Sayyid Quth continua să-şi predice doctrinele din închisoare. Nasser a decis că, suficient de frustrat de ceea ce i se întâmpla pe alte fronturi, nu avea de ce să-l rabde pe acest bărzăun. În august 1966 a făcut ceea ce fac adesea oamenii cu prea multă putere şi prea puţine restricţii de procedură: a pus ca Sayyid Quth să fie spânzurat – dar a constatat imediat că începe să fie venerat ca martir de o reţea înfricoşător de extinsă de admiratori.

Trei luni mai târziu, Siria şi Israelul s-au angajat într-un ciclu de raiduri şi contraraiduri de o parte şi de alta a frontierei, care s-au escaladat timp de şase luni, devenind tot mai sângeroase. Adepţii Ba'ath conduceau Siria în acel moment. Erau principalii rivali ai lui Nasser în tabăra modernistă laică şi, angajându-se într-o luptă în doi cu Israelul, dobândeau credibilitate în detrimentul lui Nasser printre arabi, în general, şi printre palestinieni în mod special, acei refugiaţi nefericiţi care trăiau încă în tabere.

Şi iată-l aşadar pe Nasser, erou al lumii arabe, asaltat chiar de masele lui musulmane, eclipsat de rivalii lui laici modernişti arabi, împotmolit într-un război fără sfârşit – laolaltă cu alţi arabi. Era clar că trebuia să facă ceva! Şi era clar că nu se putea îndrepta împotriva altei ţări arabe, a altei grupări sau mişcări arabe.

Aşa stăteau lucrurile în primăvara anului 1967, chiar înaintea unuia dintre cele mai importante evenimente din istoria modernă, cel puţin aşa cum a fost văzut prin ochii islamicilor: Războiul de Şase zile al Israelului împotriva vecinilor săi arabi.

Capitolul 17

Valul se întoarce

1369 – 1421 d.Hr. 1950 – 2001

În mai 1967, Nasser a început să peroreze bătăios împotriva Israelului; pentru a dovedi că era serios, a blocat chiar accesul Israelului la Marea Roşie. Având şaptezeci de mii de oameni din cele mai pregătite trupe ale sale blocate în Yemen, Nasser nu putea desfăşură cele mai bune acţiuni militare; dar omul poate să vorbească. Vorbitul, dacă este suficient de dur, uneori poate să rezolve problema.

Alteori nu. La 5 iunie, fără avertisment, Israelul a atacat Egiptul, Iordania şi Siria în acelaşi timp. „Fără avertisment" trebuie să fie marcat aici cu un asterisc: tensiunea arabo-israeliană crescuse tot mai mult în ultimele luni. Dar niciunul dintre statele arabe nu se aşteptase la război în acea dimineaţă de iunie; niciunul nu era pregătit.

În primele douăzeci şi patru de ore, Israelul a distrus practic întreaga forţă aeriană a Egiptului, aflată la sol. În următoarele cinci zile, Israelul a cucerit toate teritoriile desemnate de Naţiunile Unite drept statul Palestina. Acestea au devenit acum Teritoriile Ocupate, guvernate de Israel, dar populate mai ales de palestinieni. În a şaptea zi, războiul s-a încheiat şi lumea nu avea să mai fie niciodată la fel.

Aţi putea crede că nu poate exista o victorie *prea* decisivă. Şi poate că nu, în cadrul unui conflict dintre două părţi monolitice. Dar în 1967, când Israelul a câştigat cea mai decisivă victorie din istoria războiului modern, nu se izbea de un monolit. Partea arabă era o amestecătură cârcotaşă de contradicţii blocate în lupte interne.

Războiul de Şase zile l-a umilit pe Nasser şi a marcat sfârşitul carierei sale. În patru ani, omul a fost mort. Dacă Nasser ar fi fost cu adevărat liderul unui bloc monolitic arab, înfrângerea lui i-ar fi forţat pe „arabi" să se împace

cu Israelul şi să elaboreze o bază pentru o eventuală pace.

Dar nu existau „arabi”. Nasser nu era, de fapt, decât unul dintre pretendenţii la conducerea unuia dintre curentele existente printre toţi cei care se numeau arabi: modernismul laic. Când Israelul i-a atacat pe arabi, a atacat de fapt numai acest curent; iar când l-a zdrobit pe Nasser, a afectat numai tendinţa occidentalizantă, modernizatoare, laică, naţionalistă şi nici măcar toate formele de expresie ale acesteia. Odată cu căderea lui Nasser a căzut şi „nasserismul”, acest amestec ciudat de modernism laic şi de socialism islamic. În vidul de putere creat de plecarea lui au pătruns alte forţe mai periculoase, mai primitive, mai iraţionale.

În urma războiului, refugiaţii arabi înghesuiţi de-a lungul frontierelor Israelului au abandonat orice speranţă că vreun stat arab îi va salva şi au decis să se bizuie de aici înainte numai pe forţele proprii. Aceşti refugiaţi, al căror număr ajunsese la aproape un milion în urma ultimului dezastru, puteau fi numiţi în mod corect palestinieni, deoarece experienţele lor istorice intense comune le creaseră un sentiment de identitate care îi făcea să se simtă „un popor” în sensul clasic al cuvântului. *Ei* erau acum „poporul fără ţară” şi în rândul acestor palestinieni au apărut multe grupări dedicate refacerii Palestinei prin orice mijloace. Cel mai mare dintre ele a organizat o coaliţie numită Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, care a fost înfiinţată în 1964 ca mecanism prin care guvernele arabe puteau să-i „gestioneze” pe palestinieni.

După Războiul de Şase Zile, palestinienii au preluat controlul acestei organizaţii şi şi-au însuşit-o. Un inginer cu jumătate de normă şi revoluţionar cu normă întreagă pe

nume Yasser Arafat s-a impus ca preşedinte[82] şi cu OEP ca un cvasiguvern, palestinienii s-au angajat într-un război prelungit cu Israelul. Aceasta a fost prima consecinţă a Războiului de Şase Zile.

În al doilea rând, căderea lui Nasser a creat o oportunitate pentru alte mişcări naţionaliste arabe laice, precum cea întemeiată de Michel Aflaq. Partidul lui s-a unit cu Partidul Socialist Sirian şi a format Partidul Socialist Ba'ath, a cărui ideologie combina socialismul glorificator al statului cu venerarea naţionalismului. După Războiul de Şase Zile, ofiţerii nemulţumiţi din armată au intrat masiv în acest nou Ba'ath, oferind mixturii deja nesănătoase naţional-socialiste şi o castă militaristă. Ceea ce începuse ca o mişcare destul de liberală, modernistă, dedicată drepturilor femeilor, egalităţii pentru minorităţile religioase, libertăţii de exprimare, libertăţii civile, democraţiei, alfabetizării şi altor idealuri progresiste, alunecase acum brusc spre o dezvoltare naţionalistă cu tonuri totalitariste. Crezul Ba'ath se reducea la exclamaţii precum „*Poporul* nostru! *Poporul* nostru trebuie *să dezvolte* fabrici, industrie, bombe!" Chiar şi înainte de Războiul de Şase Zile, Partidul Ba'ath preluase controlul în Siria; după Războiul de Şase zile, o a doua ramificaţie a partidului a preluat puterea în Irak şi a început să edifice un stat poliţienesc în fruntea căruia a ajuns curând dictatorul care nu lua prizonieri, Saddam Hussein. Ambele partide Ba'ath s-au bucurat iniţial de sprijin popular, deoarece cetăţenii arabi din ţările lor erau înspăimântaţi de Israel şi răniţi în mândrie de dezastrul din 1967; erau disperaţi să găsească pe cineva care să le redea mândria. Dar strălucirea a pălit atunci când clasele de mijloc din

82 O biografie concisă a lui Arafat se găseşte la http://nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1994/arafat-bio.html (n. a.).

Siria şi din Irak au simţit gustul vieţii sub apăsarea cizmei unei ideologii care nu avea în ea nimic altceva decât putere. Iar aceasta a fost a doua consecinţă a Războiului de Şase Zile.

A treia consecinţă a fost cea mai rău prevestitoare. Războiul de Şase Zile a marcat un punct de cotitură în lupta generală dintre moderniştii laici ai lumii islamice şi aderenţii altor curente ale gândirii şi acţiunii islamice născute în secolul al XIX-lea: wahhabismul şi diversele variante ale islamismului politic.

În Arabia Saudită, wahhabiştii aveau deja un stat propriu. Deşi Egiptul pretindea de mult timp că este centrul lumii arabe, Arabia Saudită putea revendica şi ea acest statut, în parte şi pentru că deţinea controlul asupra oraşelor sfinte Meca şi Medina. Slăbirea Egiptului însemna creşterea puterii Arabiei Saudite – şi ce putere! Petrolul le dăduse wahhabiştilor bogăţie, iar armele americane le dăduseră putere militară. Cu Egiptul în derivă, clericii wahhabişti au început să-şi folosească tacit resursele pentru a finanţa activitatea de misionariat în toată lumea musulmană, înfiinţând şcoli religioase, construind moschei, numind imami şi înfiinţând organizaţii de caritate care pătrundeau cu bogăţia lor în viaţa musulmanilor săraci şi rurali de pretutindeni, extinzându-se la sud, în Africa Subsahariană, şi la est, la paştunii din sudul Afghanistanului, apoi în Pakistan, unde ideologia wahhabistă avea deja milioane de aderenţi.

Şi apoi, mai era şi Frăţia Musulmană. Când Nasser s-a făcut de ruşine în Războiul de Şase Zile, masele egiptene l-au abandonat pur şi simplu. S-au orientat în schimb spre vasta mişcare antinasseristă, care se răspândise în ţara lor. Iar acum Frăţia Musulmană a făcut metastaze. Organizaţia s-a extins dincolo de frontierele Egiptului în Siria, în

Iordania, în Emiratele Arabe şi în restul teritoriului arab. Mai mult chiar, mişcarea iniţială a început să dea ramificaţii, una mai radicală decât alta. Una dintre aceste ramificaţii a fost Jihadul Islamic Egiptean, întemeiat de un om pe nume al-Zawaheri, care a fost mentorul binecunoscutului acum jihadist saudit, Osama bin Laden.

Unii ideologi inspiraţi de Quth au început să predice că jihadul nu era „o obligaţie" pentru credincioşii musulmani, ci „al şaselea stâlp" al islamului, la egalitate cu rugăciunile, pelerinajul, postul, pomana şi credinţa în monoteism. Câţiva extremişti, precum Abdullah Azzam, un palestinian care a luptat împotriva sovieticilor în Afghanistan, au mers mai departe şi au declarat că participarea la jihad este *singura* modalitate de a deosebi un musulman de un nemusulman: conform acestei doctrine, oricine se abţinea de la lupta armată era demn de dispreţ[83]. Aceşti revoluţionari duri puteau fi numiţi pe drept cuvânt „jihadişti", mai curând decât simpli „islamişti". Ideologia lor era clar inaccesibilă pentru marea majoritate a musulmanilor, greu de recunoscut drept islam de cei mai mulţi dintre ei: era o feliuţă de islamism, acesta fiind el însuşi o feliuţă de islam politic, la rândul lui o ramificaţie a islamului, în general.

În total, ce a realizat, de fapt, Războiul de Şase Zile? Israelul a dobândit Teritoriile Ocupate. Acestea ar fi trebuit să fie un tampon al ţării împotriva altor atacuri. Dar în interiorul acestor teritorii, autorităţile israeliene s-au confruntat cu insurgenţe tot mai puternice, numite *intifade*, la care au răspuns de fiecare dată cu măsuri din ce în ce mai brutale. An după an şi deceniu după deceniu, sindromul loviturii şi al contraloviturii a secătuit energiile

83 David Cook, Understanding Jihad, University of California Press, Berkeley, California, 2005, p. 130 (n. a.).

şi a compromis argumentele morale ale ţării în faţa lumii.

Pe de altă parte, războiul a radicalizat şi a „palestinizat” Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, a dat putere partidului Ba’ath şi a energizat Frăţia Musulmană, care şi-a înmulţit ramificaţiile jihadiste odată cu trecerea anilor, generând fanatici din ce în ce mai extremişti care au organizat atacuri oribile nu numai împotriva unor trecători nevinovaţi care stăteau în calea lor – tragic produs secundar practic al tuturor războaielor – dar împotriva oricărui om pe care puteau pune mâna şi cu cât mai nevinovat cu atât mai bine, genul distinct de violenţă cunoscut astăzi sub numele de terorism. Pe scurt, Războiul de Şase Zile a fost un regres zdrobitor pentru pacea lumii, un dezastru pentru lumea musulmană şi nu a făcut prea mult bine în ultimă instanţă nici Israelului.

Aceasta a fost istoria care s-a desfăşurat în teritoriul arab după cel de-al Doilea Război Mondial. Să ne întoarcem acum înapoi şi să urmărim alt fir al istoriei mai departe, în teritoriul persan. Aici au avut loc două evenimente fundamentale, care au schimbat lumea aproape la fel ca Războiul de Şase Zile, deoarece a stabilit în lumea islamică o imagine a Statelor Unite care s-a dovedit greu de gestionat.

Musulmanii au început să ia notă de existenţa Statelor Unite abia după Primul Război Mondial, iar prima lor impresie a fost foarte favorabilă. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial au admirat eficacitatea deosebită a Americii, capacitatea ei de a produce mărfuri minunate, puterea militară, mai ales în lumina valorilor înalte proclamate de Statele Unite – libertate, dreptate, democraţie. Respectau argumentul american că sistemul politic al Americii putea salva oamenii oricărui popor de sărăcie şi de asuprire. Idealiştii americani proferau

democraţia cu aceeaşi ardoare a mişcărilor religioase, făcând din ea o concurentă a altor idei sociale care organizau lumea, precum comunismul, fascismul şi islamul. Musulmanii religioşi ar fi putut respinge afirmaţiile morale ale Americii, dar musulmanii modernişti laici vedeau o mare speranţă în ea şi nu găseau nicio contradicţie inerentă între idealurile americane şi islam aşa cum îl înţelegeau ei.

Când cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson nu au dus la nimic, musulmanii nu au dat vina pe Statele Unite; au dat vina pe vechea gardă europeană. În ultimele zile ale celui de-al Doilea Război Mondial, preşedintele american Franklin Delano Roosevelt a reînnoit prestigiul moral al Americii elaborând (împreună cu Winston Churchill) Carta Atlanticului, document care chema la eliberarea şi democratizarea tuturor ţărilor. Ulterior.

Churchill a spus că nu asta avusese în minte, dar americanii nu repudiaseră niciodată Carta. De fapt, chiar imediat după război, americanii au preluat conducerea şi au elaborat proiectul Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului, care a fost promulgată de Naţiunile Unite – încă o dovadă – dacă mai era nevoie de aşa ceva – că America se angaja să sprijine libertatea politică şi democraţia de pretutindeni.

Toate acestea arătau foarte bine pentru iranieni. În urma celui de-al Doilea Război Mondial erau gata să-şi asume un proiect drag laicilor modernişti dintre ei: să înlocuiască despotismul dinastic cu o democraţie cultivată acasă. Şahul Reza Pahlavi blocase acest proiect timp de câteva decenii, dar acum plecase, în sfârşit: Aliaţii, minunaţii Aliaţi, îl înlăturaseră în timpul războiului pentru că flirtase cu naziştii. Scena era pregătită pentru ca iranienii să-şi restaureze constituţia din 1906, să reînvie

parlamentul şi să organizeze alegeri reale: în sfârşit, puteau să edifice democraţia laică la care visau de atâta timp.

Şi cu aceste speranţe măreţe, iranienii s-au dus la urne şi au votat un laic modernist, pe nume Mohammad Mosaddegh, ca prim-ministru. Mosaddegh s-a angajat să recupereze în întregime controlul asupra celei mai preţioase resurse a ţării, petrolul şi, în acest sens, imediat ce a preluat puterea a anulat contractul de leasing cu British Petroleum şi a anunţat că naţionalizează industria iraniană a petrolului.

Frumoasă încercare.

Agenţia Centrală de Investigaţii a SUA (CIA) a intervenit imediat pentru a-l opri pe acest „nebun de Mosaddegh" (aşa cum l-a numit secretarul de stat, John Foster Dulles). La sfârşitul lunii august 1953, o facţiune a armatei militare a realizat o lovitură de stat finanţată de CIA, care a lăsat mii de morţi pe străzi şi l-a închis pe cel mai popular personaj politic al Iranului în arest la domiciliu, de unde nu a mai ieşit niciodată. În locul lui, CIA l-a readus la putere pe fiul şahului Reza Pahlavi (care se numea tot Reza Pahlavi) ca rege al ţării. Tânărul şah a semnat un tratat cu Statele Unite prin care dădea unui consorţiu internaţional al petrolului misiunea de „a gestiona" petrolul Iranului.

Nu trebuie să exagerăm sentimentul de trădare pe care această lovitură l-a creat Iranului sau valul de mânie pe care l-a provocat în lumea musulmană. Exact trei ani mai târziu, intervenţia lui Eisenhower a salvat Canalul Suez pentru egipteni, dar Statele Unite nu au avut niciun beneficiu de imagine publică printre musulmani: Nasser a cules toate laudele. De ce? Pentru că daunele provocate de lovitura de stat a CIA în Iran erau prea profunde, în

întreaga lume islamică şi chiar în toată lumea cândva colonizată s-a consolidat convingerea că proiectul imperialist era încă viabil, dar că acum la cârma lui erau Statele Unite în locul Marii Britanii. Din perspectiva istoriei islamice, ceea ce se întâmplase în Iran continua să graviteze în jurul luptei dintre tendinţele laice şi cele religioase. Cum să se reînvie islamul, cum să se recupereze puterea musulmană, cum să se debaraseze de apăsarea Occidentului – acestea erau problemele care preocupau acum. Dar Iranul făcea acum şi el parte din istoria lumii, iar această istorie se învârtea în jurul concurenţei dintre superputeri pentru controlul planetei. Din această perspectivă, evenimentele au fost modelate de considerentele strategice ale Războiului Rece şi de politica petrolului. Acelaşi lucru era valabil în toată Lumea de Mijloc şi aceste două seturi de probleme au continuat să se împletească în întregul Dar al-Islam până la sfârşitul secolului.

La est de Iran, Războiul Rece arăta pur şi simplu ca Marele Joc revizuit. Diferenţele erau numai cosmetice. Ceea ce fusese cândva Rusia Ţaristă era acum Uniunea Sovietică. Rolul pe care îl jucase cândva Marea Britanie revenea acum Statelor Unite. Dar dinamica era aceeaşi: intrigi, presiuni, ameninţări cu violenţa, vărsări reale de sânge.

Scara era însă mai mare. Marele Joc se desfăşurase pe linia unde Imperiul Rus se lovea de cel Britanic. Războiul Rece era determinat de hotărârea SUA de a bloca expansiunea sovietică de jur-împrejurul lumii: şi cum noi state naţionale apăreau peste tot şi cele mai multe dintre ele aveau potenţialul să ajungă aliaţi fie ai URSS, fie ai SUA, linia ostilităţilor Războiului Rece putea fi oriunde în lume. Fiecare ţară potenţial disputată putea primi bani şi

arme de la ambele superputeri, una sprijinind guvernul, cealaltă o organizaţie antiguvernamentală, în funcţie de orientarea spre care înclina ţara.

Principalul câmp de luptă al Marelui Joc fusese constituit de Iran, Afghanistan şi Asia Centrală şi această zonă a rămas în continuare în joc. În secolul al XIX-lea, ruşii doriseră să înainteze spre sud prin Afghanistan până în Golful Persic, ca să-şi asigure un port la o mare caldă pentru navele şi transporturile lor maritime. Sovieticii aveau acum acelaşi interes, dar mizele erau mai mari: geologii confirmau că aproximativ 65% din rezervele de petrol ale lumii se aflau sub Golful Persic şi în jurul lui, precum şi în câteva alte ţări musulmane din Nordul Africii (iar geologii aveau să descopere că o mare parte din restul lor se afla în ţările musulmane din Asia Centrală, la nord de Afghanistan). Industrializarea globală creştea necontenit, astfel că importanţa petrolului creştea şi ea exponenţial.

Deşi petrolul a avut un impact politic uriaş asupra lumii musulmane, impactul său social a fost probabil încă şi mai profund, începând din anii 1930, ţările posesoare de petrol începuseră să se elibereze de contractele cu condiţii rapace din primii ani. La fiecare câţiva ani, altă ţară reuşea să renegocieze acordurile cu corporaţiile străine de petrol şi să obţină condiţii din ce în ce mai bune. În 1950, ţările „exportatoare de petrol" primeau 50% din veniturile din petrolul lor şi din acel moment spre regiune a început să curgă o bogăţie considerabilă.

Valul brusc de bunăstare ar fi putut avea un impact diferit dacă instituţiile democratice ar fi apărut în ţările bogate în petrol înainte de descoperirea acestuia. Dacă puterea ar fi fost distribuită în întreaga societate din aceste ţări, cu căi de participare accesibile pentru oameni

din toate clasele, poate că bogăţia ar fi impulsionat energiile creatoare ale milioanelor de oameni şi ar fi aprins scânteia renaşterii culturale.

Dar timpul şi împrejurările nu permiseseră apariţia unor astfel de instituţii. Societăţile musulmane erau măcinate de amintirea măreţiei pierdute. Elitele lor conducătoare erau obsedate de dezvoltarea unei infrastructuri moderne, care părea indispensabilă pentru recuperarea acelei măreţii. Erau disperate să ajungă din urmă Occidentul şi credeau că numai statele centralizate, cu un monopol al puterii, puteau face ceea ce trebuia făcut. Nu credeau că pot să aştepte pentru ca infrastructurile necesare să apară în mod organic, nici nu-şi puteau permite ca oamenii lor să meargă spre modernizare în ritmul lor propriu şi în modul lor specific. Societăţile islamice rămâneau în urmă cu fiecare minut care trecea şi aveau nevoie de toată infrastructura fizică a modernităţii chiar acum!

Cu ajutorul petrolului, o puteau avea cât se poate de repede. Puteau vinde petrolul şi folosi banii ca să construiască imediat infrastructura dorită, bum! Averea acumulată de elita conducătoare din ţările bogate în petrol este legendară şi este adevărat că o mică minoritate de arabi şi iranieni au acumulat o bogăţie obscen de mare şi au risipit-o petrecând în staţiuni de odihnă şi cazinouri din întreaga lume. Dar elita conducătoare din aceste ţări a mai făcut şi altceva în afară că şi-a băgat banii în buzunar: a dat sume uriaşe pentru „dezvoltare”, credincioasă crezului laic modernist şi aceasta este cu adevărat povestea mai importantă. În toate ţările, una după alta, guvernele au înfiinţat sisteme de învăţământ naţionale, au construit uzine şi zgârie-nori pentru birouri, au creat companii aeriene, staţii naţionale de radio, de televiziune, ziare…

Şi în aceste ţări, una după alta, dezvoltarea de mare amploare a fost realizată de stat şi de funcţionarii săi, de o nouă clasă de tehnicieni şi funcţionari cu studii superioare, care ştiau să manevreze maşinile noului modernism. Această „tehnocraţie”, cum au numit-o unii, era o clasă de angajaţi salariaţi: banii lor proveneau de la stat, iar statul îi obţinea de la corporaţiile străine care pompau şi vindeau petrolul ţării. Statul continua să strângă impozite de la ţărani, păstori, meşteşugari, negustori şi de la alţi oameni care lucrau în cadrul economiei tradiţionale, dar aceste venituri nu însemnau mare lucru. Economia tradiţională nu era productivă. Fireşte, guvernele nu se puteau bizui pe *aceste* impozite pentru a-şi finanţa ambiţioasele programe de dezvoltare.

Din momentul în care elita conducătoare nu a mai depins de economia tradiţională pentru a-şi obţine veniturile din impozite, nu a mai avut nevoie de aliaţi în această lume. Chiar şi în dictaturile totalitare elita puterii trebuie să aibă un oarecare sprijin pe plan intern. Dar în aceste ţări musulmane bogate în petrol, elita putea să se depărteze din punct de vedere cultural de masa poporului său fără consecinţe. Oamenii de care avea nevoie ca să se descurce erau agenţii economiei mondiale care veneau şi plecau din ţările lor. Astfel, „modernizarea” a împărţit aceste societăţi „în curs de dezvoltare” într-un „club al conducătorilor” şi „toţi ceilalţi”.

Clubul conducătorilor nu era mic. Includea tehnocraţia, care nu era numai un grup, ci o întreagă clasă socială. Includea şi elita conducătoare care, în ţările dinastice, era compusă din familia regală şi toate rudele îndepărtate ale acesteia, iar în „republici” din partidul de guvernământ şi aparatul acestuia. Dar în toate aceste ţări, clubul conducătorilor era o minoritate din cadrul

populaţiei generale şi limita dintre clasa conducătoare şi mase a devenit şi mai distinctă.

Oamenii din club făceau parte dintr-un proiect incitant, muncind pentru transformarea ţării lor. Cei din afara clubului erau beneficiari pasivi ai modernizării, care pur şi simplu li se întâmpla şi *lor*. Dintr-odată, în apropiere răsărea un spital; foarte bine, acum vor avea parte de o îngrijire medicală mai bună. Dintr-odată apărea un drum asfaltat – foarte bine, acum puteau să ajungă mai repede la oraş. Dar oamenii din afara clubului conducătorilor nu aveau niciun rol în modernizare, nici la bine, nici la rău, nu luau parte la decizie, nu decideau cum vor fi cheltuiţi banii care intrau acum în ţară, nu aveau nicio participare politică la transformarea ţării lor.

Şi nici nu primeau – ca produs secundar al modernizării – posibilităţi mai mari de a-şi realiza visurile şi scopurile personale, indiferent care ar fi fost acestea. În realitate, pe măsură ce ţările exportatoare de petrol deveneau, în general, tot mai bogate, cei aflaţi în afara „clubului conducătorilor” deveneau relativ mai săraci.

Pentru cei mai mulţi oameni, singura speranţă de a obţine o poziţie la ei în ţară era să frecventeze o şcoală guvernamentală, să aibă rezultate bune la învăţătură, să meargă în străinătate (idealul), să obţină o diplomă, de preferinţă într-un domeniu tehnic, şi apoi să pătrundă în tehnocraţie. Cei care porneau pe această cale ajungeau probabil să poarte un costum şi să ducă o viaţă asemănătoare cu cea a oamenilor din Occident. Timpul lor era reglementat de ceasuri, familia lor tindea să fie „nucleară”, gusturile lor în materie de divertisment se îndreptau spre consumul de băuturi alcoolice, cluburi de noapte, operă. Copiii lor ascultau rock-and-roll, îşi dădeau întâlnire cu membri/ membre ai sexului opus şi îşi alegeau

singuri/singure soţii/soţiile.

Cei care nu alegeau această cale, sfârşeau probabil prin a purta îmbrăcămintea tradiţională a societăţii: *pehran-u-tumban*, *shalwar kameez*, *sari*, *jelabiyyah*, *keffiyeh* – ceea ce era tradiţional în ţara respectivă. Programul lor zilnic era structurat în funcţie de ritualurile religioase şi, când vorbeau despre familia lor, aveau în vedere o reţea vastă de rude faţă de care erau legaţi prin obligaţii complicate. Soţii/soţiile erau aleşi/alese de altcineva, probabil un comitet de rude din care ei înşişi puteau fi excluşi.

Diplomaţii, oamenii de afaceri şi alţi funcţionari ai lumii occidentale se simţeau bine în compania oamenilor care purtau costum la lucru; reprezentau o cultură cu care erau familiarizaţi. Interacţionau rareori cu reprezentanţii altor culturi.

Cei care mergeau la lucru în costum aveau şanse serioase să locuiască în case cu bucătării moderne şi băi echipate cu electricitate şi instalaţii sanitare. Cei care nu mergeau în costum, locuiau în case cu bucătării şi băi la fel cu ale strămoşilor lor, fără instalaţie de apă curentă şi poate fără niciun sistem public de canalizare. Ca sursă de energie, în loc de electricitate, ar fi putut folosi cărbunele, lemnul sau alt tip de combustibil ars direct pentru a da lumină şi căldură.

Oamenii din clubul de conducere al ţării câştigau bani la un nivel corespunzător cu cel al economiei mondiale. Oamenii rămaşi în urmă, în economia tradiţională, aveau de regulă venituri mult mai mici, adecvate poate pentru nevoile lor dintr-un sat sau dintr-o mahala de la marginea oraşului, dar nu suficiente pentru a-i ajuta să iasă din sărăcie.

Toată această dinamică nu era limitată la ţările

bogate în petrol. Un proces similar avea loc şi în ţările fără petrol, dacă aveau valoare strategică în calitate de mize ale Războiului Rece. Şi cine nu avea? Egiptul, Afghanistanul, Pakistanul şi multe alte ţări care se încadrează în această definiţie au primit torente de bani de la superputeri ca „ajutor de dezvoltare”, cu scopul de a le determina să încline spre partea donatoare. Elita conducătoare a ţării putea obţine bani pentru drumuri şi spitale, şcoli şi aeroporturi, armamente şi echipamente pentru poliţie, pentru tot ceea ce avea nevoie, sub formă de granturi sau împrumuturi din străinătate. Nu erau bani din petrol, dar în comparaţie cu veniturile generate de economiile tradiţionale ale acestor ţări, erau o *mulţime* de bani. Astfel de ajutoare permiteau statelor tot mai centralizate să nu mai depindă de impozitele colectate pe plan intern, elitele lor nu mai trebuiau să facă pe placul maselor sau să le îmbuneze. Erau destui bani pentru a forma tehnocraţii şi pentru a împărţi societăţile în lumi diferite.

Divizarea în lumi separate era atât de drastică, încât în multe locuri se vedea cu ochiul liber. Fiecare metropolă de la Casablanca la Kabul avea, în esenţă, două centre: unul era Oraşul Vechi, numit probabil „casbah” [1] sau „medina”[8485], un centru pentru cetăţenii din economia tradiţională rămasă în urmă. Toţi cei de aici se îmbrăcau diferit faţă de oamenii din celălalt centru, cel modern, unde se făceau afaceri cu întreaga lume. Cele două centre aveau un miros diferit; aveau un stil arhitectonic diferit; viaţa socială era resimţită în mod diferit. Poate că toate ţările colonizate cândva de europeni aveau o astfel de

84 Kasbahy din arabă: centrul unui oraş sau al unei cetăţi, adică „oraşul vechi” (n. red.).

85 în arabă înseamnă „oraş” (n. red.).

divizare, dar ea era mult mai palpabilă în ţările musulmane.

Fireşte şi în Europa schimbările bruşte impuse de revoluţia industrială împărţiseră societăţile în clase strict delimitate. Londra avea centrul său elegant de afaceri şi Cheapside, cartierele selecte şi mahalalele, dar acolo diviziunea deriva mai strict din prăpastia economică: cei bogaţi se îmbrăcau mai bine, mâncau mai bine, aveau o pronunţie mai îngrijită atunci când vorbeau, dar nu erau decât o versiune bogată a celor săraci.

În lumea musulmană, diferenţa nu era numai economică, ci şi culturală şi de aceea prăpastia dintre lumi alimenta alienarea şi producea un resentiment anticolonialist mai puternic, dar împotriva propriei elite conducătoare. Acest resentiment a dus la tulburările civile ocazionale. Întrucât aceste ţări divizate în plan cultural nu aveau instituţii democratice care să medieze disputele, guvernele recurgeau la forţă pentru a suprima dezordinea. Elitele native au preluat rolul foştilor colonialişti. Din Maroc, prin Egipt până în Pakistan şi dincolo de el, închisorile s-au umplut de disidenţi politici şi turbulenţi. Nicăieri nu era însă tensiunea politică şi culturală mai palpabilă decât în Iran. Şahul Reza Pahlavi, care profitase de înlăturarea lui Mosaddegh, era un modernist laic de tipul lui Atatürk; dar, în timp ce Atatürk fusese un om fundamental democratic cu o umbră de autocraţie, Şahul Iranului era un bărbat fundamental autocrat cu o umbră de totalitarism. A alcătuit o poliţie secretă numită SAVAK pentru a-şi consolida controlul asupra ţării şi, parcă numai pentru a pune sare pe rănile conaţionalilor săi, a semnat un tratat cu Statele Unite prin care dădea cetăţenilor americani imunitate totală în Iran faţă de legile iraniene – o uluitoare renunţare la suveranitate.

Tirania şahului a stimulat o mişcare de rezistenţă care a revenit la spiritul lui Sayyid Jamaluddin. Teoreticianul ei de frunte, dr. Ali Shariati, era un intelectual musulman socialist, care îşi făcuse studiile la Sorbona. A elaborat o viziune a modernismului islamic care respingea ceea ce numea el „vestoxificare" şi căuta o bază pentru socialismul progresist în tradiţia islamică. Shariati spunea, de exemplu, că insistenţa islamului asupra unităţii lui Dumnezeu exprima nevoia de unitate umană pe pământ. În epoca modernă, „politeismul" interzis de islam era întruchipat de divizarea societăţii în clase în funcţie de bogăţie şi de rasă. După Shariati, cei trei idoli pe care musulmanii îi ucideau cu pietre în timpul pelerinajului (hagialâcului) reprezentau capitalismul, despotismul şi ipocrizia religioasă. A recurs la povestiri şi tradiţii islamice pentru a alimenta flacăra revoluţionară, indicând, de exemplu, revolta lui Hussein împotriva lui Muawiya ca un simbol al luptei umane pentru eliberare, justiţie şi salvare: dacă Hussein a putut să inspire un grup de şaptezeci de oameni să lupte împotriva unui întreg stat, atunci un mic grup revoluţionar clandestin de numai câteva sute de membri nu avea niciun motiv să se sfiască să declare război şahului Iranului şi superputerii care îl sprijinea[86].

Rezistenţa socialistă islamică s-a concretizat într-un grup ilegal numit Mujahideen-e-Khalq. De la mijlocul anilor 1950, până la revoluţia iraniană din 1978, acest grup mic a condus lupta împotriva Şahului şi a dus un război secret împotriva SAVAK. Aceşti Mujahideen-a-Khalq (numiţi uneori şi marxiştii islamici) au înfruntat execuţiile,

86 Suroosh Irfani, Revolutionary Islam in Iran, Popular Liberation or Religious Dictatorship, Zed Books, Londra, 1983, pp. 98-100, 121, 131 (n. a.).

închisoarea şi torturile cu care şahul spera să le zdrobească rezistenţa; atrocităţile pe care le-au suportat aceşti bărbaţi şi femei depăşesc imaginaţia.

Dar în acelaşi timp în Iran se contura şi un alt fel de rezistenţă religioasă, derivată din instituţia religioasă ortodoxă, rezistenţă întruchipată de un cleric neîndurător: Ayatollahul Khomeini.

Asemeni wahhabiştii sunnismului, Khomeini susţinea că musulmanii se abătuseră de la islamul „adevărat" aşa cum este înţeles prin lectura literală a Coranului şi din tradiţiile profetului şi ale imamilor care i-au urmat (deoarece aceştia erau şiiţi). Khomeini l-a atacat pe Şah nu pentru despotismul lui, ci pentru modernism – pentru că promova codul vestimentar occidental, era în favoarea drepturilor femeilor, permisese să se deschidă în Iran cluburi de noapte etc.

Khomeini se inspira şi din tradiţia şiită pentru a elabora o nouă doctrină politică: puterea de a guverna aparţinea de drept singurului reprezentant ales al Imamului Ascuns din lume, un ales care putea fi recunoscut prin învăţătura sa religioasă imensă şi prin respectul pe care i-l arătau ceilalţi învăţaţi. Un astfel de bărbat era *faqihy* un lider cu autoritatea de a emite legi, iar în lumea modernă, sugera Khomeini, *el* era acel om.

În 1964, Şahul l-a deportat pe Khomeini, dar clericul necruţător a ajuns în Irakul învecinat, bază de unde a condus o armată crescândă de fanatici religioşi iranieni loiali lui.

Războiul de Şase Zile a întărit convingerea musulmanilor că Statele Unite se aflau în fruntea unui nou atac imperialist împotriva civilizaţiei musulmane, având Israelul drept cap de pod. La urma urmelor, puterea Israelului depindea de armele şi de sprijinul american.

Această concluzie a fost înţeleasă în 1973, când succesorul lui Nasser, Anwar al-Sadat, a început al patrulea război arabo-israelian, atacând Israelul în timpul sărbătorii de Yom Kippur, o sărbătoare religioasă solemnă în iudaism. De astă dată, trupele egiptene au repurtat victorii importante la început, dar Israelul a primit dintr-odată un transport foarte mare de arme din Statele Unite şi aceasta a întors soarta luptei; aşadar, Israelul a triumfat din nou.

Întâmplător, chiar în timpul acestui război arabo-israelian, Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol se întâlnise pentru a rezolva problemele curente ale coordonării producţiei şi stabilirii preţurilor. OPEC fusese înfiinţată în 1960 şi din cele douăsprezece state membre, nouă erau musulmane. În momentul în care liderii OPEC se adunaseră să discute, masele din ţările lor protestau furioase împotriva umilirii militare la care sunt supuşi arabii de către Israel şi Statele Unite. OPEC nu fusese o organizaţie politică până în acel moment, dar la şedinţa din 1973, membrii săi au decis să folosească petrolul ca armă de ripostă. Au anunţat un embargo al transporturilor de petrol spre ţările care sprijineau Israelul.

Această mişcare a produs un şoc în lumea industrializată. În Oregon, unde locuiam pe atunci, benzina a fost cvasiraţionalizată: oamenii puteau să cumpere benzină numai în zile alternative, după cum numărul de înregistrare se termina cu o cifră cu soţ sau fără soţ. îmi amintesc că mă trezeam cu mult înainte de revărsatul zorilor din două în două zile în acea iarnă ca să-mi asigur locul la coadă la staţia locală de benzină, pentru a avea o şansă să obţin această marfa rară. Uneori, benzina se termina până ajungeam eu la pompă. Credeam că acesta este sfârşitul civilizaţiei şi probabil că aceasta era prefigurarea; poate că toţi gândeam aşa. Embargoul OPEC

a făcut preţurile să crească dramatic de la 3 la 12 dolari pe baril. În momentul în care scriu aceste rânduri, preţul petrolului este de aproximativ 130 dolari pe baril.

Presa a început imediat să prezinte stereotipul arabilor – cu care acum sunt familiarizaţi – ca oameni bogaţi, unsuroşi, răi, cu nasuri mari, care conspiră ca să conducă lumea. Acest stereotip seamănă tulburător de mult cu cel elaborat o sută de ani mai devreme de antisemiţii europeni, când îi descriau pe evrei, vorbind mai ales de un cult imaginar al evreilor numit „Bătrânii Sionului", care conspirau şi ei, da, la fel, ca să conducă lumea.

Embargoul petrolului a oferit ţărilor OPEC o idee despre puterea lor potenţială. Deşi a durat numai câteva luni, s-a încheiat cu consolidarea controlului ţărilor producătoare de petrol asupra propriei resurse. Drept urmare, elitele din aceste ţări au devenit încă şi mai bogate – ceea ce nu a făcut decât să exacerbeze diviziunea din societatea musulmană în lumi separate, aşa cum am arătat mai înainte.

În toată această perioadă, forţele laice din Dar al-Islam au continuat să lupte pentru a-şi „moderniza" ţările, ca să poată face faţă forţelor internaţionale. Dar „celelalte" curente ascunse, chiar suprimate ale renaşterii musulmane – islamiştii politici, salafiştii, wahhabiţii, deobandiştii, jihadiştii etc. – continuau să prospere printre oamenii excluşi din economiile tradiţionale rămase în urmă. Acolo au continuat să predice că lumea era divizată în două părţi distincte, care se excludeau reciproc, un teritoriu al păcii şi un teritoriu al războiului, un teritoriu al Frăţiei Musulmane şi unul al lăcomiei păgâne violente.

Oamenii cărora le predicau se uitau în jurul lor şi vedeau că, da, într-adevăr, societatea era împărţită în lumi

cu totul separate; era ceva palpabil: trebuia să fii orb ca să nu vezi. Iar când jihadiştii au continuat să predice că va avea loc un eveniment apocaliptic între cei care rămăseseră credincioşi literei revelaţiilor primite de Mahomed în Arabia în secolul al VII-lea şi cei care se alăturaseră lui Satan în încercarea de a-i îndepărta pe oameni de Dumnezeu, oamenii care trăiau în aceste societăţi vizibil dezbinate ştiau ce voiau: se trezeau în fiecare zi la realitatea sărăciei lor tot mai accentuate, chiar dacă ecranele televizoarelor le arătau oameni din partea cealaltă a oraşului care trăiau într-o cu totul altă lume, bogaţi mai presus de orice imaginaţie. Erau exaltaţi la ideea unei apocalipse apropiate, care avea să le dea cerul şi pământul şi va arunca elita fără merite jos de pe caii ei semeţi.

Cu toate acestea, până în anii 1970, puţini occidentali au acordat atenţie acestei lumi explozive pline de mânie. Versiunea occidentală dominantă a istoriei mondiale spunea că aceste popoare rămase în urmă sunt rămăşiţe ale unei epoci de mult apuse, care vor dispărea treptat pe măsură ce ţările în curs de dezvoltare vor deveni ţări dezvoltate, pe măsură ce ţările despotice îşi vor da seama cât de greşită este calea lor şi vor deveni democraţii, pe măsură ce acel panaceu universal numit educaţie va elimina superstiţiile şi le va înlocui cu ştiinţa, emoţiile parohiale cedând locul raţiunii fără patimă. Conform doctrinelor prevalente, problema care afecta lumea musulmană rămasă în urmă (şi alte regiuni) nu erau condiţiile sociale în care trăiau, ci ideile greşite pe care le aveau. Şi atunci, moderniştii laici din lumea islamică au început să cadă unul după altul.

Primul a fost Zulfikar Ali Bhutto. Era primul prim-ministru foarte civilizat al Pakistanului, cu studiile făcute

la Berkeley, liderul unui partid de stânga, laic şi socialist, Partidul Poporului, în 1977, un general islamist pe nume Zia al-Haq l-a răsturnat de la putere şi l-a aruncat în închisoare. Curând, deobandiştii pakistanezi au început să-i ceară capul. I s-a înscenat un proces, a fost judecat pentru acuzaţii vagi şi condamnat. Bhutto a fost spânzurat. Sayyid Quth suferise exact aceeaşi soartă în Egipt cu treisprezece ani înainte.

Următorul care avea să cadă era şahul Iranului. În 1978, o coaliţie de socialişti islamici de stânga şi revoluţionari şiiţi pro Khomeini l-au expulzat din ţară şi, pentru un timp, se părea că Mujahideen-e-Khalq şi aliaţii lor modernişti vor alcătui un guvern progresist în Iran pe baza noii lor ideologii a islamului socialist.

Dar Khomeini a înlăturat cu dibăcie toate celelalte facţiuni ale revoluţiei iraniene. La 4 noiembrie 1979, un grup de studenţi au atacat ambasada americană şi au luat şaizeci şi şase de ostatici americani. Khomeini a profitat de confruntarea cu Statele Unite care a durat un an întreg pentru a-şi slăbi rivalii şi a-şi consolida stăpânirea[87]. Probabil că succesul lui Khomeini nu poate fi explicat în întregime prin politica lui de păianjen care îşi ţese pânza şi nici prin manevrele politice. Probabil că a câştigat deoarece exprima cele mai profunde dorinţe ale maselor iraniene din acel moment. Poate că acestea nu urmăreau să corecteze cursul modernismului laic, ci să ucidă orice mişcare în această direcţie şi să încerce încă o dată calea islamică. În orice caz, în 1980, Khomeini transformase Iranul într-o „Republică Islamică” condusă de cei mai conservatori clerici ulema ai şiismului ortodox iranian.

Următorii la rând au fost modernştii laici din

87 Hamid Dabashi, Iran: A People Interrupted, The New Press, New York, 2007, pp. 164-166 (n. a.).

Afghanistan. Îndepărtarea lor a început cu un aparent triumf al unei versiuni extreme a tendinţei laice. O lovitură de stat organizată de un mic grup de comunişti afghani a zdrobit dinastia Nadir Shah, întemeiată în anii 1920. Toţi membrii acestui clan care nu au reuşit să fugă au fost ucişi. Apoi sovieticii au invadat ţara şi au preluat direct controlul ţării. Dar mişcarea pendulului spre stânga era temporară şi fără semnificaţie: nu a făcut decât să declanşeze o insurgenţă tribală şi religioasă mult mai puternică. Războiul de gherilă de opt ani împotriva sovieticilor care a urmat a dat apă la moară ideologilor islamişti ai ţării. Mai mult chiar, rezistenţa afghană rurală a atras fanatici islamişti din toată lumea musulmană, inclusiv jihadişti din lumea arabă şi deobandişti din Pakistan, toţi sponsorizaţi cu banii wahhabiştilor din statele arabe bogate în petrol din Golful Persic. Printre primii care au prins gustul sângelui în aceste lupte din Afghanistan a fost Osama bin Laden.

În ultimele două decenii ale secolului XX, puterea moderniştilor laici ai islamului s-a erodat aproape peste tot. În Algeria, guvernul laic a fost atacat de Partidul Salvării Islamice. În Palestina, mişcarea laică OLP a cedat locul ideologilor religioşi din Hamas. Jihadul Islamic, un alt grup militant cu rădăcinile în ideologia religioasă, a câştigat teren şi în această regiune. În Liban, o serie de invazii devastatoare ale Israelului au golit taberele de refugiaţi palestinieni de la frontiera de sud a ţării, au distrus Libanul şi au determinat OLP să-şi stabilească un nou sediu în Tunis, dar aceasta a dus la apariţia partidului politic radical şiit Hezbollah, care a devenit, de fapt, stăpânul părţii de sud a ţării şi s-a dovedit a fi la fel de hotărât să distrugă Israelul ca şi OLP expulzat mai înainte.

În Siria şi în Irak, Frăţia Musulmană (şi ramificaţiile

acesteia) au dus un război înverşunat împotriva Partidului Ba’ath, război care a trecut în mare parte neobservat în Occident. Guvernele Ba’ath nu au putut eradica aceşti insurgenţi islamişti, în pofida unor măsuri terifiante ca cele ordonate de preşedintele sirian Hafez Assad în 1982, când a fost masacrat un întreg oraş de dimensiuni medii, numit Hama.

Saddam Hussein, conducătorul din Irak, era un modernist laic sunnit şi duşman de moarte al islamismului religios radical, în 1980, imediat după ce Khomeini a preluat puterea, Hussein a invadat Iranul. Poate considera că ţara este uşor de cucerit din cauza tulburărilor sale interne; poate că pusese ochii pe petrolul Iranului; poate se simţea ameninţat de Khomeini – avea motive întemeiate în acest sens: Khomeini îşi anunţase zgomotos intenţia de a-şi exporta revoluţia, iar Irakul laic, cu o numeroasă populaţie şiită, era în mod clar prima piaţă de export. Indiferent care au fost scopurile lui Hussein, acest război s-a dovedit o catastrofă pentru ambele ţări. Ambele ţări şi-au pierdut aproape o întreagă generaţie de bărbaţi tineri. De la Primul Război Mondial nu se mai confruntaseră faţă în faţă armate atât de mari şi nu se mai irosiseră atât de multe vieţi omeneşti pentru câştiguri atât de banale. Pe tot parcursul acestui război, Statele Unite au furnizat arme şi fonduri Irakului, stimulându-i capacitatea de a lupta până la ultimul irakian, deoarece se temeau că Uniunea Sovietică ar putea câştiga teren în această regiune strategică, acum când pierduseră capul de pod din Iran. Acordarea de ajutor Irakului era o modalitate de a slăbi Iranul, eventual de a-i ţine la respect şi pe sovietici. Şi iată aici din nou o împletire catastrofală a istoriilor musulmanilor şi a Occidentului, o istorie despre confruntarea dintre modernismul laic şi islamismul

întoarcerii la origini, cealaltă despre rivalitatea dintre superputeri şi controlul petrolului, îmbrăcate în mantia retoricii despre democraţie şi totalitarism.

Războiul dintre Iran şi Irak s-a încheiat în 1988 fără învingători, dacă nu considerăm simpla supravieţuire a Iranului drept o victorie. Irakul a terminat fără îndoială în ruine, trezoreria sa era epuizată de o vărsare de sânge fără rost. Saddam Hussein şi-a lins rănile timp de doi ani, după care a încercat să-şi recupereze pierderile. Saddam era omul gata să rişte dublu sau nimic, dacă era ceva de câştigat, astfel că a invadat şi a „anexat" Kuweitul învecinat, sperând să adauge petrolul acestei ţări la petrolul propriu. Se pare că ambasadoarea April Gillespie îi dăduse motive să creadă că Statele Unite îl vor sprijini şi în această aventură.

Dar Statele Unite s-au aşezat în fruntea unei coaliţii de 34 de ţări împotriva fostului lor aliat, într-o acţiune cu numele de cod Furtună în Deşert, un război scurt care a distrus o mare parte din infrastructura Irakului şi a culminat cu bombardarea recruţilor jalnici ai lui Saddam, în timp ce aceştia se retrăgeau în dezordine înapoi spre Basra, pe drumul care s-a numit apoi Şoseaua Morţii. De astă dată Irakul a fost învins total şi fără echivoc – totuşi războiul s-a încheiat cu Saddam încă la putere cumva, deţinând oarecum controlul asupra nucleului forţelor sale armate, Garda Republicană de elită, şi capabil încă să zdrobească – aşa cum a făcut-o cu cruzime – rebeliunile care au izbucnit în urma înfrângerii de către Occident.

După război, Naţiunile Unite au impus sancţiuni care au rupt practic Irakul de lume şi i-au redus pe cetăţenii Irakului de la standardul de viaţă european din 1990 la ceva care se apropia de cele mai sărace ţări din lume. Veniturile au scăzut cu 95%. S-au răspândit bolile şi nu

existau medicamente pentru a fi oprite. Peste două sute de mii de copii – şi probabil o jumătate de milion de oameni în total – au murit ca urmare a sancţiunilor. Un funcţionar oficial al ONU, Denis Halliday, şi-a dat demisia din cauza acestor sancţiuni, afirmând că „în fiecare lună mor cinci mii de copii… Nu vreau să administrez un program care are drept rezultat astfel de cifre” 1. Irakienii, care suferiseră atât de mulţi ani de oroare tot mai cumplită, prinşi în capcana unui stat poliţienesc războinic dement, erau reduşi acum la o mizerie incredibilă. Singurul sector al societăţii irakiene asupra căruia sancţiunile avuseseră un impact neglijabil era elita Partidului Ba’ath, Saddam Hussein şi cohorta lui, adică exact oamenii pe care sancţiunile intenţionaseră să-i pedepsească.

Iar în est, sovieticii care invadaseră Afghanistanul cu mai puţin de un an înainte ca Irakul să invadeze Iranul, s-au retras din Afghanistan cu mai puţin de un an după ce Irakul a părăsit în sfârşit Iranul. Comuniştii afghani s-au mai agăţat de putere încă trei ani, dar în momentul în care în sfârşit au căzut, toată Uniunea Sovietică se prăbuşea, imperiul ei din Europa de Est se destrăma, Republicile constituente – chiar şi Rusia – şi-au declarat independenţa una după alta, până când nu au mai avut faţă de cine să-şi declare independenţa.

În America, istoricul conservator Francis Fukuyama a scris că prăbuşirea Uniunii Sovietice a marcat nu numai sfârşitul Războiului Rece, ci şi sfârşitul istoriei: democraţia capitalistă liberală câştigase, nicio ideologie nu mai putea s-o conteste, nu mai rămânea nimic de făcut, decât puţină curăţenie la margini, în timp ce întreaga omenire se îmbarcase în trenul care se îndrepta spre unicul adevăr. A prezentat această teză într-o carte intitulată *The end of*

History and the Last Man[8889].

Dar în cealaltă parte a planetei, jihadiştii şi wahhabiştii trăgeau alte concluzii din toate aceste evenimente furtunoase. În Iran li se părea că islamul îl dăduse jos pe şah şi îi expulzase pe americani. În Afghanistan, musulmanii nu numai că bătuseră Armata Roşie, dar dărâmaseră însăşi Uniunea Sovietică. Privind la toate acestea, jihadiştii vedeau un model pe care li se părea că îl recunosc. Prima Comunitate înfrânsese două superputeri ale lumii de atunci – Imperiul Bizantin şi Imperiul Sasanid pur şi simplu pentru că îl avusese pe Dumnezeu de partea sa. Şi musulmanii moderni erau confruntaţi cu două superputeri şi acum o dăduseră jos pe una din ele definitiv. Una zdrobită, mai rămânea una, după cum li se părea jihadiştilor şi wahhabiştilor. Istoria se apropia de sfârşit? Nu prea! După cum vedeau lucrurile radicalii, istoria de abia începea să devină interesantă. Ani de zile descriseseră o lume divizată între Dar al-Islam şi Dar al-Harb. Ani de zile preziseseră o încleştare apocaliptică între bine şi rău, între Dumnezeu şi Satan, o mare luptă globală, care să rezolve toate contradicţiile şi să topească toate facţiunile într-o singură lume, Medina universalizată.

Pentru Occident, încheierea Războiului Rece însemna că Afghanistanul putea fi abandonat. Nu mai era nimic de făcut acolo. Statele Unite şi aliaţii săi vest-europeni pompaseră milioane de dolari sub formă de arme şi bani în această ţară, dar acum se dezangajaseră în totalitate, respingând propuneri venind din diverse surse de a

88 Citat de Thabit Abdullah în Dictatorship, Imperialism, and Chaos: Iraq since 1989, Zed Books, New York, 2006, p. 76 (n. a.).

89 Apărută în limba română, în mai multe ediţii, cu titlul Sfârşitul istoriei şi ultimul om (n. red.).

sponsoriza un fel de conferinţă, de a intermedia un fel de pace, de a ajuta la edificarea unui proces politic care să ajute ţara să-şi găsească drumul înapoi spre ordinea civilă. Şeful postului CIA, Milton Bearden, a explicat pe scurt motivul acestei dezangajări bruşte: „Nimănui nu-i pasă nici cât negru sub unghie de Afghanistan”. Armatele tribale care îi bătuseră pe sovietici au început să se certe pentru teritoriul ţării pe care o câştigaseră cu ajutorul armelor obţinute. Sovieticii distruseseră deja zona rurală a Afghanistanului. Acum războiul civil dintre diversele arme de gherilă a distrus şi oraşele. Jihadiştii străini care veniseră să lupte în Afghanistan în anii 1980 s-au grăbit să-şi facă din mormanul de moloz baza de operare pentru un război împotriva Occidentului.

Pasul numărul unu să edifice în Afghanistan o versiune pură a comunităţii pe care o aveau în vedere, una în care fiecare bărbat, femeie şi copil va trăi exact după litera legii Domnului aşa cum o înţelegeau ei sau altfel va fi pedepsit. Din acest motiv, jihadiştii, sponsorizaţi de banii wahhabiştilor din surse saudite, au ajutat la dezvoltarea talibanilor, un partid al ideologilor primitivi, provenind din lagărele de refugiaţi aflate în centura tribală care separa vag Pakistanul de Afghanistan.

Şi în cele din urmă, câţiva jihadişti militanţi cuibăriţi în carcasa Afghanistanului au inventat un plan conform căruia să deturneze avioane de pasageri şi să intre cu ele în World Trade Center din New York şi în sediul Pentagonului din Washington.

În acea zi de 11 septembrie 2001, două istorii ale lumii s-au izbit una de alta, iar din această ciocnire a luat naştere o certitudine: Fukuyama greşise. Istoria nu se încheiase.

Postfaţă

Deşi istoria nu s-a terminat, peste perioada care a urmat după 11 septembrie 2001 nu s-au aşternut suficiente frunze moarte ca să intre în istorie: încă mai aparţine jurnaliştilor. Dar nu este prea devreme să reflectăm la această perioadă ca la o manifestare a celor două mari istorii nesincronizate, care se intersectează.

În săptămânile imediat următoare după atacurile teroriste din New York City şi de la Washington, preşedintele Bush a îndemnat Statele Unite la acţiune militară cu o retorică prin care evoca temele vechi ale istoriei americane şi occidentale. A spus că teroriştii porniseră să distrugă libertatea şi democraţia şi că aceste valori trebuie apărate cu sânge şi preţuite, acelaşi strigăt de luptă lansat împotriva nazismului în anii 1930 şi a comunismului în anii 1950. De atunci, Statele Unite şi o coaliţie de aliaţi, în mare parte reticenţi, trimiseseră multe trupe în Irak pentru a lupta într-un război foarte asemănător cu Războiul Rece, cu războaiele mondiale din secolul XX şi cu altele, de la începutul istoriei lumii.

Dar autorii loviturilor din 11 septembrie considerau că dăduseră o lovitură împotriva libertăţii şi a democraţiei? Ura şi patima este ceea ce îi mână pe extremiştii islamici politici de astăzi? Dacă este aşa, nu veţi găsi lucrul acesta în discursul jihadist, care se axează în mod tipic nu pe libertate şi contrariul ei, nici pe democraţie şi contrariul ei, ci pe disciplină împotriva decadenţei, pe puritatea morală împotriva corupţiei morale, termeni care provin din secolele de dominaţie occidentală în societăţile islamice şi corespund fragmentării comunităţilor şi familiilor de acolo, eroziunii valorilor sociale islamice, proliferării consumului de alcool, înlocuirii religiei cu divertismentul, laicizării elitei bogate odată cu adâncirea tot mai accentuată a prăpastiei dintre bogaţi şi săraci.

Una din părţi spune „Sunteţi decadenţi”. Cealaltă ripostează: „Noi suntem liberi”. Dar aceste afirmaţii nu sunt contradictorii, nu se deduc una din alta. Fiecare parte o identifică pe cealaltă ca personaj în propria naraţiune istorică. În anii 1980, Khomeini a numit America „Marele Satan”. În 2008, Jeffrey Herf, profesor de istorie la Universitatea din Maryland, a spus că islamiştii radicali sunt naziști renăscuţi, motivaţi în esenţă de antisemitism şi de ura pentru femei. Este o analiză curentă.

Herf şi alţii văd în doctrina islamistă o mânie clocotită care îndeamnă să se taie capetele şi să se îndese un sac pe capul femeilor. Nu se poate nega că islamiştii radicali au făcut toate aceste lucruri. Dar islamiştii radicali văd ei înşişi principalul conflict care dezbină lumea de astăzi ca un dezacord între faptul că există un Dumnezeu, mai mulţi dumnezei, sau niciun Dumnezeu. Toate problemele omenirii ar fi rezolvate, spun ei, dacă lumea ar recunoaşte pur şi simplu unicitatea lui Dumnezeu (şi rolul special al lui Mahomed ca purtător de cuvânt al acestuia).

Intelectualii laici din Occident nu sunt neapărat în dezacord cu privire la numărul de dumnezei. Dar pur şi simplu nu consideră că aceasta este chestiunea arzătoare. Pentru ei – pentru noi – problema fundamentală a omului este să găsească modalităţi sigure de a satisface nevoile şi cerinţele tuturor oamenilor, în aşa fel, încât fiecare să participe pe deplin la luarea deciziei cu privire la destinul său. Un Dumnezeu, doi dumnezei, mai mulţi dumnezei – indiferent câţi; oamenii vor avea întotdeauna păreri diferite şi nu merită să ne certăm pentru asta, deoarece rezolvarea acestei chestiuni nu va ajuta la eradicarea foamei, sărăciei, războiului, crimelor, inegalităţii, nedreptăţii, încălzirii globale, sărăcirii resurselor sau a altor rele care ameninţă omenirea. Aceasta este poziţia

laică.

Dar *laic* şi *occidental* nu simt sinonime, indiferent ce pot să declare islamiştii. O anchetă efectuată în 2001 de Universitatea din New York a demonstrat că 81% din americani se identifică cu o religie organizată, 77% dintre ei cu creştinismul. Mulţi dintre ceilalţi îşi spun „spirituali". Ateişti declaraţi erau atât de puţini, încât nici nu au fost înregistraţi în fişe. Indiferent care ar fi conflictul care macină astăzi lumea, el nu se desfăşoară între cei care sunt şi cei care nu sunt religioşi.

Occidentul îşi are fanaticii săi religioşi, care ar dori să-l pună pe Dumnezeu în centrul politicii, cei mai notabili fiind creştinii evanghelici, care au început să vorbească în acest sens în Statele Unite din anii 1970. După 11 septembrie Tariq Ali a scris o carte intitulată *The Clash of Fundamentalism* (*Ciocnirea fundamentalismelor*), în care afirmă că tensiunea dintre islam şi Occident se reduce la o dispută între extremiştii fundamentalişti. Cu toate acestea, cele două părţi nu prezintă doctrine opuse. Fundamentaliştii creştini nu sunt neapărat în dezacord cu numărul de dumnezei; pur şi simplu nu cred că aceasta este problema. Discursul lor gravitează în jurul ideii de a-l accepta pe Iisus Cristos ca Mântuitor (în timp ce lumea musulmană spune întotdeauna „Mahomed este mântuitorul nostru"). Aşadar, disputa dintre „fundamentaliştii" creştini şi musulmani se reduce la: Există un singur Dumnezeu sau este Iisus Cristos mântuitorul nostru? Aşadar, nu există punct – contrapunct; sunt doi oameni care vorbesc fiecare cu el însuşi, în încăperi separate.

Faptul că lumea musulmană şi Occidentul au ajuns la aceleaşi evenimente pe căi diferite a avut consecinţe concrete. După 2001, strategii SUA au pornit de la premisa că actul terorist culminant al vremurilor moderne se

potriveşte cumva în cadrul politicii de putere a statelor naţionale. La urma urmelor, pentru asta s-au dat războaiele europene atâtea secole. Chiar şi Războiul Rece a fost în esenţă o confruntare între blocuri de ţări, entităţile beligerante s-au aliniat de-a lungul faliei ideologice reprezentate în ultimă instanţă de guverne. Imediat după 11 septembrie, Administraţia Bush a căutat în jur, deasupra, în spate, peste tot teroriştii specifici ai acelei zile, încercând să descopere *guvernul* din spatele acelor bărbaţi. În mod reflex, strategii SUA – şi mulţi analişti din presa occidentală – au căutat un adversar de acelaşi gen, din aceeaşi clasă, din acelaşi tip de ţară cu care se confruntaseră în războaiele anterioare.

Şi astfel, după o incursiune scurtă iniţială în Afghanistan şi după o obsesie trecătoare pentru Osama bin Laden, echipa lui Bush şi-a fixat privirile pe Saddam Hussein, acesta fiind creierul, iar Irak principalul stat răspunzător pentru terorismul împotriva cetăţenilor occidentali, statul a cărui cucerire şi „democratizare” va pune capăt acestui flagel. Dar după ce Saddam Hussein a fost prins şi spânzurat, după ce Irakul a fost ocupat în întregime, ba chiar îngenuncheat, terorismul nu a dat semne să slăbească, iar atunci strategii guvernului SUA şi-au mutat atenţia asupra Iranului. Şi în funcţie de ce se va întâmpla acolo, Siria, Libia, Arabia Saudită, Pakistanul şi câteva alte ţări îşi aşteaptă rândul să fie desemnate „state sponsorizatoare” ale terorismului.

Cu politica lor puternic înrădăcinată în istoria occidentală, Statele Unite au prescris democraţia şi au sponsorizat alegerile pentru a remedia relele din Irak, din Afghanistan şi din alte regiuni agitate. După încheierea cu succes a acestor alegeri, ţările în chestiune urmau să devină democraţii sau cel puţin să se apropie puţin de

această stare fericită.

Dar eu îmi amintesc de alegerile ţinute în Afghanistan după ce talibanii fugiseră din ţară. În toată ţara, oamenii au ales delegaţi care să-i reprezinte la o reuniune naţională organizată de Statele Unite pentru a alcătui un nou guvern democratic, cu parlament, constituţie, preşedinte şi un cabinet. În vara aceea am întâlnit la Paghman, un oraş nu departe de Kabul, un bărbat care mi-a spus că votase la alegeri. Nu mi-l puteam imagina într-o cabină de vot, căci arăta ca sătenii tradiţionali din copilăria mea, cu şalvari lungi şi bufanţi, cu turban şi barbă, aşa că l-am rugat să-mi descrie procesul de vot – ce făcuse de fapt?

— Păi au venit nişte oameni de la oraş cu nişe bucăţele de hârtie la noi şi ne-au arătat cum trebuie să facem semne pe ele, iar noi am ascultat politicoşi, domnule, pentru că veniseră de departe şi nu voiam să fim nepoliticoşi, dar nu aveam nevoie de oamenii aceia de la oraş ca să ne spună cine să fie omul nostru. Am făcut semnele aşa cum au vrut ei, dar am ştiut tot timpul cine ne va reprezenta, era Agha-i-Sayyaf, fireşte.

— Şi cum v-aţi pus de acord asupra lui? am întrebat.

— Să ne punem de acord asupra lui? Domnule! Ce vreţi să spuneţi? Familia lui locuieşte aici de pe vremea lui Dost Mohammed Khan şi chiar mai demult. Uite, mergeţi peste dealul ăsta şi o să vedeţi casa lui dincolo de vale – este cea mai mare din partea locului! în fiecare an de Eid[90] vine şi le dă bomboane copiilor şi ne întreabă despre problemele noastre şi dacă cineva are nevoie de ajutor îi dă imediat, orice are omul nevoie. Omul este musulman! Ştii că soţul surorii mele are un văr care este căsătorit cu

90 Eid Al-Adha, sărbătoare prin care se comemorează supunerea lui Avraam (Ibrahim) faţă de Allah (n. red.).

cumnata lui Sayyaf? Este unul de-ai noştri.

M-a izbit faptul că ceea ce planificatorii occidentali numeau „democraţie” era un aparat străin, pe care acest om îl sprijinea pentru că era obligat, iar sub povara lui îşi ducea mai departe viaţa reală cum putea mai bine. În el curgeau două curente ale istoriei care nu erau înrudite unul cu altul şi se interconectau cu dificultate. Iar dacă acest lucru se întâmpla la o distanţă de o oră de Kabul, se întâmpla în toată ţara.

Din partea occidentală, pare plauzibil (pentru unii) să afirme că finanţarea şi înarmarea conducătorilor docili faţă de occidentali în locuri precum Pakistan, Iordania, Irak, Afghanistan şi Egipt ajută la introducerea democraţiei în acele societăţi, ca să nu mai vorbim de binecuvântarea pieţei libere. Pare, de asemenea, plauzibil (pentru unii) să afirme că valorile sociale islamice sunt înapoiate şi au nevoie de o corecţie din partea unor oameni mai progresişti, aplicată chiar cu forţa dacă este nevoie.

Dar privite din cealaltă parte, campaniile morale şi militare din vremurile recente arată ca nişte programe de mult cunoscute de subminare a musulmanilor în propriile lor ţări. Obiceiurile occidentale, sistemele lor juridice şi democraţia arată ca un proiect de fragmentare a societăţii până la nivelul cel mai de jos al unităţilor economice individuale, care iau decizii bazate pe propriul interes raţional. În ultimă instanţă, aceasta va opune fiecare bărbat, fiecare femeie şi fiecare copil unul altuia, într-o concurenţă a tuturor împotriva tuturor pentru bunurile materiale.

Ceea ce pare, privit dintr-o parte, o campanie în vederea asigurării mai multor drepturi pentru cetăţeni, indiferent de sex, arată privit din partea cealaltă ca o ingerinţă puternică a străinilor în chestiunile private ale

familiilor şi o subminare a abilităţii oamenilor de a-şi menţine eul *comun*, ca reţelele familiale şi tribale. Pe scurt, ceea ce pare dintr-o parte acordare de drepturi individului, arată din partea cealaltă ca o deposedare de drepturi a comunităţii.

După părerea mea, nu este cel mai bine să înţelegem conflictul care macină lumea modernă ca o „ciocnire a civilizaţiilor", dacă prin aceasta vrem să spunem că suntem diferiţi, aşadar hai să ne luptăm până când rămâne numai unul dintre noi. Este mai bine să-l înţelegem ca o fricţiune generată de două istorii discordante ale lumii care se intersectează. Musulmanii erau o mulţime de oameni care mergeau undeva. Europenii şi descendenţii lor erau o mulţime de oameni care mergeau undeva. Când drumurile celor două mulţimi se intersectau, se produceau busculade şi îmbrânceli, iar busculadele mai continuă şi acum.

Dezvăluirea vectorilor acestor două mulţimi este precondiţia minimă pentru a înţelege baza doctrinară a disputelor de astăzi. Descoperirea ca atare nu va produce blândeţe şi lumină, deoarece aici există incompatibilităţi, nu numai „neînţelegeri". Când am început să lucrez la această carte, am citit propunerea unui grup de colegi scriitori, dintre care doi au declarat că, de fapt, conflictul dintre lumea musulmană şi Occident este promovat de puteri ascunse, deoarece „oamenii sunt de fapt aceiaşi şi noi vrem cu toţii acelaşi lucru"; conflictul se va stinge numai dacă oamenii din Occident vor înţelege că islamul a fost la fel ca şi creştinismul. „Şi ei cred în Avraam", a afirmat unul.

Acest gen de simplificări bine intenţionate nu ne vor duce prea departe.

Pe de altă parte, îi aud adesea pe musulmanii liberali

din Statele Unite spunând că „*jihad* înseamnă numai să încerci să fii un om bun”, sugerând că numai bigoţii antimusulmani îşi închipuie că termenul are ceva comun cu violenţa. Dar aceştia ignoră ceea ce a însemnat jihadul pentru musulmani pe parcursul istoriei, încă de pe vremea Profetului Mahomed. Oricine susţine că jihadul nu are nimic cu violenţa trebuie să ţină seama de războiul pe care primii musulmani îl numeau „jihad”. Oricine doreşte să spună că primii musulmani simţeau într-un anumit fel dar noi, musulmani moderni, putem să creăm o definiţie cu totul nouă a jihadului (şi a altor aspecte ale islamului), trebuie să se lupte cu doctrina pe care musulmanii au creat-o de-a lungul timpului: Coranul, cariera profetică a lui Mahomed, vieţile, faptele şi cuvintele tovarăşilor lui din prima comunitate musulmană au fost voinţa lui Dumnezeu revelată pe pământ şi niciun muritor nu poate să îmbunătăţească legile şi obiceiurile acelor vremuri şi locuri. Doctrina i-a forţat pe toţi reformatorii musulmani să declare că nu propun nimic nou, ci numai restaurează ceea ce s-a intenţionat iniţial. Trebuie să nege că merg înainte, trebuie să insiste că se întorc înapoi, la originea pură. Este o capcană din care gânditorii musulmani trebuie să iasă.

Şeicul Mohammed Abduh, teologul modernist egiptean, a scris cărţi renumite în care arată că, de fapt, Coranul a prescris ştiinţa şi *anumite* valori sociale moderne (dar nu şi altele). Citează declaraţii din care reiese că în Coran se preferă monogamia în locul poligamiei. Demonstraţia lui este convingătoare, dar este clar că a pornit de la dorinţa de a găsit în Coran sprijin pentru monogamie. Este o concluzie la care a ajuns deja. Întrebarea este, din ce altă sursă îşi scoate concluzia? Nu era gândirea raţională aplicată principiilor celor mai profunde ale vieţii umane împărtăşite?

Rolul femeilor în societate este fără îndoială exemplul cel mai frapant al incompatibilităţii dintre lumea islamică şi Occident, o chestiune care are nevoie de foarte multă dezvăluire şi descompunere. Toate societăţile din toate timpurile au înţeles întotdeauna potenţialul uriaş al sexualităţii de a perturba armonia socială şi fiecare societate a dezvoltat anumite forme sociale pentru a ţine sub control această putere. În această privinţă, dezacordul dintre cultura islamică şi cea occidentală nu este în legătură cu faptul dacă femeile trebuie să fie asuprite, aşa cum se prezintă adesea chestiunea în Occident. Oamenii bine intenţionaţi din ambele părţi consideră că nicio fiinţă omenească nu trebuie să fie asuprită. Aceasta nu înseamnă să negăm că în multe ţări musulmane femeile suferă din cauza unor legi opresive. Trebuie să spunem că principiul pe care se bazează musulmanii nu este „dreptul" de a le asupri pe femei, ci ceea ce lumea musulmană a considerat de-a lungul secolelor, şi anume ideea că societatea trebuie să fie împărţită în domeniul femeilor şi domeniul bărbaţilor şi că punctul de legătură dintre acestea două trebuie să se afle în zona privată, astfel ca sexualitatea să fie eliminată ca factor din viaţa publică a comunităţii.

Şi trebuie să spun că nu văd cum se poate construi o singură societate în care unii cetăţeni cred că întreaga lume trebuie să fie împărţită într-un domeniu al femeilor şi altul al bărbaţilor, iar alţii cred că sexele trebuie să se amestece într-un singur domeniu social, în care bărbaţii şi femeile merg pe aceleaşi străzi, fac cumpărături la aceleaşi magazine, mănâncă la aceleaşi restaurante, stau împreună în aceleaşi săli de clasă şi au aceleaşi locuri de muncă. Nu poate fi decât una sau alta. Nu poate fi şi una, şi alta. Din punctul meu de vedere, nu văd cum pot să trăiască musulmanii în Occident, după legile şi obiceiurile

societăţilor occidentale, dacă adoptă această viziune divizată despre lume, nici cum ar putea occidentalii să trăiască în lumea musulmană altfel decât ca vizitatori, dacă adoptă această viziune a sexelor amestecate laolaltă.

Nu ofer un răspuns sau altul chestiunii pe care o ridic. Spun doar că intelectualii musulmani trebuie să se ocupe de aceasta. Şi s-au ocupat. Câteva dintre cele mai îndrăzneţe abateri de la doctrinele islamice ortodoxe au luat naştere în Iran, în cele două decenii de după expulzarea Statelor Unite şi după proclamarea suveranităţii culturale. Acolo, autori anonimi au afirmat că fiecare generaţie are dreptul să interpreteze din nou şaria cu referire la codul acumulat de cărturarii religioşi. Ideea aceasta şi altele similare au fost suprimate. Această suprimare a fost cunoscută în Occident şi a fost o dovadă în plus că Iranul *nu este o democraţie*. Ceea ce m-a şocat a fost faptul că astfel de idei puteau fi rostite, în general, în lumea musulmană. Mă întrebam dacă aceasta se putea întâmpla numai într-un loc în care musulmanii se luptau cu ei înşişi şi unul cu altul, nu cu Occidentul.

După 11 septembrie, Administraţia Bush a intensificat presiunile asupra Iranului şi în faţa acestei ameninţări externe, ideile cu aromă de Occident şi-au pierdut credibilitatea, deoarece miroseau a colaboraţionism; nu mai era nevoie să fie suprimate; nu puteau câştiga teren într-un public devenit conservator, un public care îl alesese pe ultranaţionalistul Ahmadinejad să le conducă ţara.

Există multe puncte care pot fi discutate, ba chiar disputate între lumea islamică şi cea occidentală. Dar nu poate exista dispută raţională, dacă cele două părţi nu folosesc aceiaşi termeni şi nu înţeleg acelaşi lucru prin aceşti termeni – adică atât timp cât ambele părţi nu au un

cadru comun sau nu înţeleg cel puţin ce cadru foloseşte cealaltă parte. Urmărind mai multe filoane ale istoriei lumii, putem cel puţin contribui la dezvoltarea unei asemenea perspective.

Tuturor ne place democraţia, mai ales dacă ni se aplică nouă personal; dar islamul nu se opune democraţiei; este cu totul alt cadru. În acest cadru poate exista democraţie, poate exista şi tiranie, iar între acestea pot fi multe stadii.

În această privinţă, islamul nu este opus creştinismului şi nici iudaismului. Luat în mod strict ca un sistem de credinţe religioase, are mai multe zone de coincidenţă decât de dispută cu creştinismul şi chiar şi cu iudaismul – să ne uităm la regulile de regim alimentar, igienă şi sexualitate prescrise de iudaismul religios ortodox, şi vom vedea aproape exact aceeaşi listă pe care o găsim în islamul religios ortodox. Scriitorul pakistanez Eqbal Ahmad a notat că, până de curând, era mai logic să se vorbească despre cultura iudeo-musulmană, decât despre cultura iudeo-creştină.

Este totuşi greşit să ne gândim la islam ca la un articol dintr-o clasă în care celelalte articole sunt creştinism, iudaism, hinduism, budism etc. Nu este inexact, desigur, islamul este o religie, la fel ca şi celelalte, un set distinct de credinţe şi practici legate de etică, morală, Dumnezeu, cosmos, mortalitate. Dar islamul poate fi la fel de corect considerat drept un articol dintr-o clasă în care celelalte articole sunt comunism, democraţie parlamentară, fascism etc., deoarece islamul este un proiect social precum celelalte, o idee despre modul în care trebuie gestionate politica şi economia, un sistem complet de legislaţie civilă şi penală.

Apoi islamul poate fi văzut foarte bine ca un articol

dintr-o clasă care include civilizaţia chineză, civilizaţia indiană, civilizaţia occidentală etc., deoarece este un univers de artefacte de la artă la filosofie şi de la arhitectură la artizanat şi, practic, la orice alt domeniu al eforturilor culturale umane, care pot fi numite în mod corect islamice.

Or, aşa cum am încercat să demonstrez, islamul poate fi văzut ca una din istoriile omenirii printre multe altele care se desfăşoară simultan, fiecare încorporând într-un fel pe toate celelalte. Văzut în această lumină, islamul este o poveste uriaşă care înaintează prin timp, ancorată în ziua de naştere a comunităţii din Meca şi Medina, acum paisprezece secole. Povestea include multe personaje care nu sunt musulmane şi multe evenimente care nu sunt religioase. Evreii, creştinii şi hinduşii fac şi ei parte din această istorie. Industrializarea este un element al intrigii, la fel, motorul cu aburi şi descoperirea petrolului. Când îl priveşti în felul acesta, islamul este un proiect vast cu scopuri comune care înaintează prin timp, propulsat de propriile lui ipoteze interne coerente.

Şi aşa este şi Occidentul.

Aşadar, care este istoria *reală* a lumii? Filosoful Leibniz a emis cândva ideea că universul constă din „monade”, fiecare monadă fiind întregul univers înţeles dintr-un anumit punct de vedere şi fiecare monadă conţinându-le pe toate celelalte. Aşa este şi istoria lumii: întreaga istorie a omenirii dintr-un anumit punct de vedere, fiecare istorie conţinându-le pe toate celelalte, cu toate evenimentele reale situate undeva faţă de o altă istorie, chiar dacă acest „undeva” este în fundal, ca parte a zgomotului de fond pe care se detaşează o linie logică. Acestea reprezintă toată istoria reală a lumii. Lucrarea se află în misiunea niciodată încheiată de a le compila, în

încercarea de a construi o comunitate umană universală situată în interiorul unei singure istorii comune.

Structura doctrinei islamice

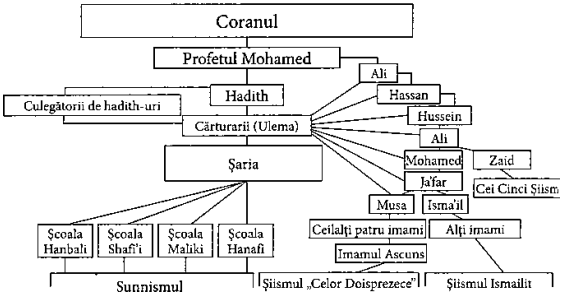

Mulţumiri y

Datorez recunoştinţă sinceră lui Susan Hoffman, care, în calitate de director al Osher Lifelong Learning Institute din San Francisco, m-a convins să predau un curs despre islam şi Occident în anul 2006. Acele prelegeri au reprezentat una din seminţele din care a crescut această carte – creştere stimulată şi de Neils Swinkel, care a înregistrat o parte din aceste prelegeri, şi lui Matt Martin, director de post la radio KALW, care a redactat înregistrările şi le-a transmis apoi sub formă de serial săptămânal.

În continuare, mulţumesc agentei mele literare, Carol Mann. Când i-am spus că mă gândesc vag să scriu ceva intitulat „istoria mondială prin ochii islamicilor", m-a întrerupt şi mi-a spus:

— Asta este! Aceasta este următoarea ta carte! *La Vest de Kabul* a fost o viziune de furnică; aceasta va fi o vedere din zborul păsării.

Şi avea dreptate – este o vedere de sus a preocupării mele permanente, legătura şi ruptura dintre Est şi Vest.

Şi îţi mulţumesc ţie, Lisa Kaufman, redactoarea mea atentă, ale cărei însemnări şi sugestii au reprezentat pentru mine nu numai încă o pereche de ochi, dar şi un al doilea creier mai exigent pentru implementarea acestui proiect.

Am primit, de asemenea, un feedback preţios despre cartea de faţă în timp ce lucram la ea de la fratele meu, Riaz Ansary, care ştie mai mult despre doctrinele şi istoria timpurie a islamului decât voi şti eu vreodată, de la remarcabila mea soră, Rebecca Pettys, şi de la prietenii mei Joe Quirk şi Paul Lobell. Layma Murtaza a avut generozitatea de a mă lăsa să studiez corespondenţa şi revistele pe care familia ei le-a moştenit de la bunicul său, dr. Abdul Hakim Tabibi, discipol al lui Sayyid Jamaluddin-i-Afghan. Farid Ansary a contribuit cu o multitudine de relatări, povestiri, citate din poezii şi glume. Wahid Ansary s-a străduit să mă iniţieze cât mai bine în aspectele delicate ale religiei noastre şi apoi mai este şi prietenul meu, Akbar Nowrouz: Akbar-jan, unde aş fi eu fără toate acele poveşti islamice de înţelepciune pe care mi le-ai trimis pe e-mail?

Dar mai presus de toţi, îţi mulţumesc ţie, soţia mea, Deborah Krant, prima mea cititoare, primul critic şi partener indispensabil; îţi mulţumesc ţie, Elina Ansary, pentru că m-ai ajutat atât de mult cu hărţile; şi îţi mulţumesc şi ţie, Jessamyn Ansary, pentru că m-ai sprijinit fără rezerve.

Bibliografie

Abdullah, Thabit, Dictatorship, Imperialism, and Chaos: Iraq Since 1989, Zed Books, New York, 2006.

Abiva, Huseyin şi Noura Durkee, *A History of Muslim Civilization from Late Antiquity to the Fall of the Umayyad*, Skokie, IL: IQRA International Educational Foundation,

2003.

Abu Khalil, As ad. *Bin Laden, Islam, and America's New „War on Terrorism"*, Seven Stories Press, New York, 2002.

Abun-Nase, Jamil M., *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Ahmad, Eqbal, *Confronting Empire. Interviews with David Barsamian*, South End Press, Cambridge, Massachusetts, 2000.

Ahmed, Akbar, Islam Today: A Short Introduction to the Muslim World, I.B. Tauris, New York şi Londra, 1999.

Alger, Neil, *The Palestinians and the Disputed Territories*, Greenhaven Press, San Diego, 2004.

Ali, ibn Abi Talib, *Nahjul Balagha* [Peak of Eloquence], Traducere de Sayed Ali Reza. Tahrike Tarsile Qur an Inc., Elmhurst, New York, 1996.

Ali, Maulana Muhammad, *The early Caliphate*, Retipărit în The Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam, Lahore, Pakistan, 1983.

Ali, Tariq, The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity, Verso, Londra, 2003.

Arberry, A.J., traducător, *The Quran Interpretând*, Macmillan, New York, 1955.

Armstrong, Karen, Holy War: The Crusades and Their Impact on Todays World, Anchor Books, New York, 2001.

— *Muhammad*: *A Biography of the Prophet*, Harper Collins, San Francisco, 1992.

Aslan, Reza, *No god but God*, Random House, New York, 2006.

Catherwood, Christopher, *A Brief History of the Middle East*: *From Abraham to Arafat*, Carroll and Graf, New York, 2006.

Chittick, William, *The Inner Journey*: *Views from the Islamic Tradition*, Morning Light Press, Sandpoint, Idaho, 2007.

Cook, David, *Understanding Jihad*, University of California Press, Berkeley, California, 2005.

Croutier, Alev Lytle, *Harem*: *The World Behind the Veil*, Abbeville Press, New York, 1989.

Dabashi, Hamid, *Iran*: *A People Interrupted*, The New Press, New York, 2007.

Diouf, Sylviane A., *Servants of Allah*: *African Muslims Enslaved in the Americas*, New York University Press, New York, 1998.

Dunn, Ross, *The Adventures of Ibn Batuta*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles, 1989.

Fatsoun, Samih şi Naseer Aruri, *Palestine and Palestinian*: *A Social and Political History*, Westriew Prss, Boulder, Colorado, 2006.

Finkel, Caroline, Osmans Dream; The History of the Ottoman Empire, Basic Books, New York, 2006.

Fischel, Walter J., *Ibn Khaldun în Egypt*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles, 1967.

Fischer, William Bayne ş.a., editori, *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, Cambirdge, 1993.

Frank, Irene şi David Brownstone, *To the ends of the earth*, Facts on File, New York, 1984.

Fromkin, David, *A Peace to End All Peace*, Owl Books, New York, 2001. Publicat prima dată în 1989 de Henry Holt.

Gelvin, James L, *The Modern Middle East*: *A History*, Oxford University Press, New York, 2005.

Gerner, Deborah J. şi Jillian Schwedler, *Understanding the Contemporary Middle East*, Lynne

Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 2004.

Gettleman, Marvin şi Stuart Schaar, editori, *The Middle East and Islamic World Reader*, Grove Press, New York, 2003.

Goitein, S. D" Jews and Arabs: A Concise History of Their Social and Cultural Relations, Dover Publication, Mineola, New York, 2005.

Gordon, Matthew S., *The rise of Islam*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 2005.

Hansen, Waldemar, *The Peacock Throne*: *The Drama of Moghul India*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1970.

Heikal, Mohammed, *Iran*: *the Untold Story*, Pantheon, New York, 1982.

Hiro, Dilip, The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict, Routledge, New York, 1991.

— War Without End: The rise of Islamist Terrorism and Global Response. Ediţie revăzută, Routledge, Londra, 2002.

Hodgson, Marshall, *Rethinking World History*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Hourani, Albert, Istoria popoarelor arabe, traducere de Irina Vainovski, Editura Polirom, Iaşi, 2015.

Howarth, Stephen. *The Knights Templar*, Barnes and Noble, New York, 1982.

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*: *An Introduction to History*, traducere de Franz Rosenthal. Editat de N.J. Dawood, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1969.

Imber, Colin. *The Ottoman Empire*, Palgrave-Macmillan, New York, 2002.

Irfani, Suroosh, Revolutionary Islam în Iran; Popular Liberation or Religious Dictatorship, Zed Books, Londra,

1983.

Kamrava, Mehran, *The Modern Middle East*: *A Political History Since the First World War*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles, 2005.

Kennedy, Hugh, The Great Arab Conquests: How the Spread of Islam Changed the World We Live în Da Capo Press, New York, 2007.

— When Baghdad Ruled the Muslim World: The rise and Fall of Islam's Greatest Dynasty, Da Capo Press, New York, 2005.

Kinross, Lord, The Ottoman Centuries; How the Spread of Islam Changed the World We Live în Da Capo Press, New York, 2005.

Laiou, Angeliki E. şi Roy Parviz Mottahdeh, editori, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Dumbarton Oaks, Washington D.C., 2001.

Lewiss, Archibald Ross, editor, *The Islamic World and the West*, *AD 622 – 1492*. John Wiley 8 c Sons, New York, 1970.

Lewis, Bernard, editor şi traducător, *Islam*: *From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, Oxford University Press, New York şi Oxford, 1987.

Lewis, Bernard, The Middle East: A Brief History of the Last 2000 Years, Simon 8 c Schuster, New York, 1995.

Lings, Martin, *Mohammed*: *His Life Based on the earliest Sources*, Inner Traditions International, Rochesster, Vermont, 1987.

Maalouf, Amin, *The Crusades through Arab Eyes*, Schocken Books, New York, 1984.

Matroudi, Abdul Hakim al –, *The Hanbali School of Law and Ibn Taymiyah*, Routledge, Londra şi New York, 2006.

Mazzini, Joseph, On the Duties of Man. Reprinted în

Main Currents în Western Thought: Readings în Western European Intellectual History from the Middle Ages to the Present. Editat de Franklin Le Van Baumer, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1978.

Morgan, David, *The Mongols*, Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts, 2007.

Moussalli, Ahmad S., Moderate and Radical Islamic Fundamentalism: The Quest for Modernity, Legitimacy, and the Islamic State, University Press of Florida, Gainesville, 1999.

Muir, Sir William, *Annals of the early Caliphate*, Smith, Elder & Co., Londra, 1883.

Nase, Kameel, Arab and Israeli Terrorism: The Causes and Efects of Political Violence, 1936 – 1993, McFarland & Co., Jefferson, North Carolina, 1997.

Nase, Seyyed Hossein, *Ideals and Realities în Islam*, Beacon Press, Boston, 1966.

Nizam al-Mulk, *The Book of Government*: *Or Rules for Kings*: *The Siyasatnama or Siyaral-Muluk*, traducere din persană de Hubert Darke, Routledge & Paul, Londra, 1960.

Nutting, Anthony, *Nasser*, Dutton, New York, 1972.

Ojeda, Auriana, editor, *Islamic Fundamentalism*, Greenhaven, San Diego, 2003.

Potok, Chaïm, *Wanderings*, Ballantine Books, New York, 1978.

Qummi, Sheikh Abbas, *Nafasul Mahmum* [*The Sigh of the Aggrieved*]: *Relating to the Heart Rending Tragedy of Karbala*, traducere de Aejaz Ali Bhujwala, Ansariyan Publications, Qom, Iran, 2005.

Rahman, Fazlur, *Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 2002. Publicat prima dată în 1979 de University of Chicago Press.

Robinson, Frances, editor, *The Cambridge Illustrated History of the Islamic World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Rogerson, Barnaby, The Heirs of Muhammad: Islam's First Century and the Origins of the Sunni-Shia Split, The Overlook Press, Woodstock şi New York, 2007.

Roshan, Rauf, *Remembrances of Doctor Tabibi*, Tabayatee Faizi International, Fremont, California, 1998.

Roux, Georges, *Ancient Iraq*, Penguin Books (Pelican), New York, 1966.

Rumi, *Divan-i-Shamsi-Tabriz*: *Forty-eight Ghazals*, Editat şi tradus de Iraj Anvar, Semar Publishing, Roma, 2002.

Runciman, Stephen, *A History of the Crusades*, Cambridge University Press Cambridge, 1951.

Said, Edward, *The Question of Palestine*, Vintage Books, New York, 1980.

Salami, Ibn al-Husayn al –, *The Book of Sufi Chivalry*: *Lessons to a Son of the Moment*, Inner Traditions International, New York, 1983.

Shaban, M.A., *Islamic History*: *A New Interpretation*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

Sheikh, M. Saeed, *Islamic Philosophy*, Octagon Press, Londra, 1982.

Shwadran, Benjamin, *The Middle East, Oil and the Great Powers*, Frederick A. Praeger, New York, 1955.

Smith, Wilfred Cantwell, *Islam în Modern History*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1957.

Stewart, P.J., *Unfolding Islam*, Garnet, Reading, 1994.

Tabari, al –, *Mohammed at Meca*. Traducere de

Montgomery Watt şi M.V. McDonald, SUNYP – ress, Albany, New York, 1988.

Trofimov, Yaroslav, The Siege of Meca: The Forgotten Uprising on Islam's Holiest Shrine and the Birth of al-Qaeda, Doubleday, New York, 2007.

Von Grunebaum, G.E., *Classical Islam*: *A History 600 AD to 1258 AD*, Aldine Publishing House, Chicago, 1970.

— War Without End: The rise of Islamist Terrorism and Global Response. Ediţie revizuită, Routledge, Londra, 2002.

— What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response, Oxford University Press, New York, 2002.

Wiet, Gaston, *Baghdad*: *Metropolis of the Abbasids*, traducere de Seymour Feiler, University of Oklahoma Press, Norman, Oklahoma, 1971.

Index

A

Abbas cel Mare 251 Abbas ibn Abd al-Muttalib (Saffah) 125, 128, 130 Abduh, Mohammed 342, 345, 346, 393, 452 Abdul-Hamid, Sultan 344 Abdul-Hamid al II-lea, Sultan 374

Abdul Rahman al III-lea 165, 167

Abdul Wahhab 325 – 331, 347 Abdullah (fratele vitreg al lui Otman) 93, 96 Abu al-Abbas 125, 126 Abu Bakr 50 – 52, 63, 64, 67, 68, 70 – 75, 77, 78, 84, 85, 88, 90, 93, 111, 248, 262 Abu Muslim 125 – 129 Abu Sufyan 90, 94 Abu Talib 46, 51, 68 Afdal, al-191

Aflaq, Michel 398, 399, 422 Agar 45

Agha-i-Sayyaf 449

Ahmad Shah Baba 310 Ahmadinejad 453 Ahriman (principiul răului) 37, 42

Ahuramazda (principiul binelui) 37, 42

Akbar cel Mare 255 – 257, 259, 301, 311
Akçam, Taner 378, 379 Alaudin Mohamed 206, 207 Albert de Aix 191 Alexandru cel Mare 39 Ali (ginerele Profetului) *passim* Ali, Mohammed 314 – 316, 329, 367
Ali Shah, Mohammad 389 Ali, Tariq 447 Alp Arslan 175 – 177, 182 Amanullah 345, 388, 391, 392 Amir Kabir (Mirza Taqi) 355, 389
Amr ibn al-A as 77, 93 Amra bin Abdul Rahman 161 Arafat, Yasser 422
Aristotel 43, 144, 145, 157, 158, 269, 277
Arslan, Kilij 188 – 190 Attila 205
Aurangzeb 258, 259, 301 Aysha 62, 99 – 102, 161 Azam Khan 339
B
Bacon, Francis 277 Baiazid 1232 – 234, 239, 240 Baldwin, regele din Edessa 194 Balfour, Arthur James 382, 399 Banna, Hassan al-346, 393, 394, 416
Banu Hashim, clan 125, 380 Banu Qurayza 58, 59 Barbarossa, Frederick 200 Baybars, Zahir 212, 213 Bearden, Milton 443 Bhutto, Zulfikar Ali 438 Bin Laden, Osama 423, 439, 448 Bismarck, Otto von 361 Borsoki, al-195, 196 Boyle, Robert 278 Bush, George W., Administraţia 445, 448, 453
C
Califii Drept îndrumaţi 104, 117 Carming, Stratford 369 Carol cel Mare 172, 268 Cavalerii Ospitalieri 263 Cavalerii Templieri 230
Cavalerii Teutoni 263 Cezar, Iuliu 41, 43, 76, 234 Chosroes, Kay 42 Chosroes, Anushervan 42 Churchill, Winston 342, 402, 425, 226
Clive, Robert 304, 306 Columb, Cristofor 61, 237, 266, 267, 282
Copernic 277, 278 coraişiţi, trib/membri 46, 51, 56,

59, 62, 69, 78, 90 Cornwallis, General 306, 307 Crassus 41
Crosthwaite, Sir Charles 312 Curtin, Philip D. 28
D
DArcy, William Knox 400 – 402 Da Vinci, Leonardo 258, 268 Dabashi, Hamid 343, 357, 438 Daniel 34 Daquq 190
Dar al-Funun 355, 356 Dar al-Islam 61, 78, 233, 319, 388, 390, 403, 417, 427, 437, 443
Darius („cel Mare”) 36, 38 David şi Goliat 212 Descartes, René 277, 278 Devşirme, program 232, 240, 241, 291, 292, 368 Díaz, Bartolomeo 282
Din i Illahi („Religia lui Dumnezeu”) 256 Diocleţian 42 Diogene Romanus 177 Dulles, John Foster 426 Duval, Pierre 317
E
Ecaterina cea Mare 307 Eisenhower, Ike 415, 427 Engels, Friedrich 355
F
Faisal 397, 402 Farabi, al-145 Fatehpur Sikri 257 Fatima 51, 69, 71, 130, 246 Fichte, Johann Gottlieb 361, 366 Firdousi 42, 172 – 174, 248, 251 Frăţia Musulmană 346, 393, 394, 416, 417, 423, 424, 440 Fukuyama, Francis 442, 444
G
Galen 278 Galileo 146, 278 Gama, Vasco da 286 Gandhi, Mahatma 343 Georges-Picot, François 381, 397
Ghazali, al-13, 156, 157 – 160, 162, 163, 172, 182, 275 Ghazan, Mahmoud 213, 214 Gibbon, Edward 9, 193
Genghis-Han 205 – 207, 210, 214, 216, 217, 228, 247, 252 Gillespie, April 441 Ginsberg, Alan 229 Gokalp, Ziya 375
H
Haganah, grup 410 Hallaj, al-155, 156, 273 Halliday,

Denis 441 Hamas 439 Hamzah 95
Hanafi, şcoală 141, 456 Hanbali, şcoală 141, 150, 327, 456
Hanifa, Abu 141 Harun al-Rashid 132 Hassan (fiul lui Ali) 104, 107, 111, 456
Hassan Sabbah 179 Henric Navigatorul, Prinţ 266 Herder, Johann 360, 361, 365 Herf, Jeffrey 446 Herzl, Theodor 366, 409 Hess, Moses 409 Hezbollah 440 Hisdai ibn Shaprut 167 Hulagu 210 – 214, 216, 217, 231 Hume, David 158 Hus, Jan 273
Hussein, Saddam 422, 440 – 442, 448
I
Ibn al-Athir 217 Ibn al-Haytham 278 Ibn al-Nafis 278
Ibn Hanbal 141, 150, 151, 221, 275
Ibn Ishaq 64, 65 Ibn Khaldun 32 Ibn Rushd (Averroes) 159, 269 Ibn Şina (Avicenna) 146, 269, 278
Ibn Taymiyyah 217 – 222, 275, 322, 326, 328 Ibn Wahhab 380 Il-Khan, dinastie 213, 215 Ismael 45, 49 Ismail (Egipt) 316 Ismail (Sefevid) 247251 Ivan al III-lea 307 Ivan cel Groaznic 307
J
Jahan, Shah (Regele Drept) 258, 259
Jalaludin-i Rumi (Balkhi) 228, 229
Jamaluddin-i-Afghan 21, 326, 337, 338 – 347, 358, 387, 390, 392 – 394, 417, 358 Jawali 194 Junayd, al-152, 156 Juzjani 208
K
Kaaba, templu 49, 50, 62, 107, 155, 329, 380 Kabir (poet) 257 Kant, Immanuel 360 Kemal, Mustafa (Atatürk) 384 Kerouac, Jack 229 Khadija 46, 47, 51, 68, 161 Khaled bin al-Walid 57, 77 Khomeini, Ayatollah 435, 438440, 446
Kindi, al-145, 235 Kipling, Rudyard 308
L

Lawrence, Thomas Edward („Lawrence al Arabiei”) 332, 381
Leibniz, Gottfried 455 Lenin, Vladimir Ilici 387, 392 Lewis, Bernard 215 Lincoln, Abraham 364 Luther, Martin 273 – 275, 279
M
Maalouf, Amin 180 Mahdi („Cel aşteptat”) 235, 247 Maher, Bill 221 Mahomed *passim* Mahmud, Sultan 172 – 174 Malik Shah, Sultan 182 Malik, Ibn 141, 177 Maliki, şcoală 141, 456 Mansur, calif 128, 129 – 131
Marc Antoniu 41 Marwan 96
Marx, Karl 21, 75, 330, 355 Masud, Sultan 174, 175 Mazzini, Joseph 362, 365 Mehmet, Sultan/” Cuceritorul” 234, 235, 237, 238, 241, 296 Michelangelo 258, 268 Mirza Habib 357 Mirza Taqi (Amir Kabir) 355 Montesquieu, Charles 357 Morier, James 357 Mosaddegh, Mohammad 426, 433
Mozart, Wolfgang Amadeus 328 Muawiya 94 – 96, 98, 99, 102104, 106, 112, 117, 128, 434 Mujahideen-e-Khalq 434, 438 Mümtaz Mahal 258 Murat 1232 Muzaffar al din 359
N
Nabucodonosor 33 Nadir Shah 439 Nanak, Guru 257, 259 Napoleon al III-lea 361 Napoleon Bonaparte 313 – 315, 317, 329, 361, 368 Nasiruddin 343, 344 Nasser, Gamal Abdul 414 – 423, 427, 435
Nelson, Lord 314, 315 Newton, Isaac 278
Nizam al-Mulk 176 – 178, 182 Nuruddin 197 – 199
O
Omar, calif 200, 224, 226, 248, 262, 340
Osman (Otoman) 231, 234 Otman (calif) 50, 64, 88 – 101, 113, 115, 161
P

Pasteur, Louis 277 Petru cel Mare 307 Platon 43, 143, 145, 269.
Plotinus 143 Polo, Marco 179, 265
Q
Quth, Sayyid 417, 418, 424, 438 R
Rabia al-Basn 153 Radulph din Caen 191 Rajput, conducătorii 259 Rashid al-Din Fazlullah 203, 210, 211
Razi, Abu Bakr al-64, 67, 68, 70 – 75, 77, 78, 84, 85, 88, 90, 93, 111, 149, 248, 262 Renan, Ernest 341 Reuters, Baron Julius de 309 Reza Pahlavi (fiul) 426 Reza Pahlavi (tatăl) 387, 388, 395, 433
Richard I (Inimă de Leu) 201 Rida, Rashid 346, 393 Ridwan 190
Roosevelt, Franklin Delano 403, 425
Rothschild, Lord Lionel 382 Ruqayya 90
Rustum, comandant sasanid 79 S
Sadat, Anwar al-435 Saffah (Abbas ibn Abd al-Muttalib) 128, 130 Said, Edward 24 Saladin 197 – 212 Sancho (cel gras), rege 167 Saud, Aziz ibn (anii 1900) 398, 403
Saud, Aziz ibn (începutul anilor 1800) 328, 329 Saud, Mohammed ibn 380 SAVAK433, 434 Sayfi Heravi 208 Sayyid Ahmad, Sir (din Aligarh) 326, 332 – 337, 341, 347, 389 Selim cel Necruţător, Sultan 249, 250
Shafi i, Imam al-141, 456 Shajar Durr, al-212 Shams-i Tabrez 229 Shariati, Ali 434 Sharif Hussein Ibn Ali 380 Sheikh al-Islam 239, 240 Sherley, Robert/Anthony 287
Siddhartha Gautama 53 Sinon (arhitect otoman) 241 Sinon (Asasin) 199 Siraj al-Dawlah 304 Smith, Wilfred Cantwell 20, 21 Stephenson, George 350 Sykes, Mark 381, 397
T
Tabari, Ibn Jarir al-47, 65, 73 Talaat/Enver/Djemal,

triumvirat 376 – 378, 383 Tâlha 100 Tancred, Rege 194 Târzi 345
Timur Lenk (Tamerlan) 252, 253, 323
Tode Mongke 213 Toynbee, Arnold 15, 16 Treitschke, Heinrich von 362, 365
U
Ulema *passim* Urn Kulthum 90, 369 Umm al-Darda 161 Umm Hakim 161 Umma *passim* Urban (inginer) 235 Urban al II-lea, papă 187 – 189 Usamah ibn Munqidh 202
Index
Vesalius, Andreas 277, 278 W
Wagner, Richard 362 Waqqas, Să'd ihn Abi 77, 78 Washington, George 303, 307 Watt, James 328, 350 Watts, Alan 158 Weitzman, Haim 409 Wilson, Woodrow 396, 400, 407, 408, 425
Wycliffe, John 272, 273 X
Xerxes 38 473 Y
Yaqubi 132 Yaqut al-Hamawi 209 Yazid 106 – 109, 121
Z
Zaghlul 345
zaidiţi, sectă (Cei Cinci) 179, 246 Zangi 196, 197 Zawaheri, al-423 Zia al-Haq 438 Ziyad 117
Zoroastru (Zarathustra) 36 – 38 Zubayd 100
Cuprins
Prefaţă – Istoria lumii noastre prin lupa alterităţii 7
Nume şi date 13
Introducere 15
Capitolul 1 – *Lumea Mijlocie* 27
Capitolul 2 – *Hegira* 45
Capitolul 3 – Naşterea Califatului 64
Capitolul 4 – *Schisma* 89
Capitolul 5 – Imperiul Omeiazilor 106

Capitolul 6 – *Perioada Abbasidă* 121
Capitolul 7 – Cărturari, filosofi şi sufişti 133
Capitolul 8 – Intră în scenă turcii 164
Capitolul 9 – *Prăpădul* 183
Capitolul 10 – *Renaşterea* 215
Capitolul 11 – Europa în această perioadă 263
Capitolul 12 – Occidentul vine în Orient 284
Capitolul 13 – Mişcările reformatoare 319
Capitolul 14 – Industrie, constituţii şi naţionalism 346
Capitolul 15 – Afirmarea moderniştilor laici 383
Capitolul 16 – *Criza modernităţii* 403
Capitolul 17 – *Valul se întoarce* 419
Postfaţă *443*
Structura doctrinei islamice 454
Mulţumiri 455
Bibliografie 457
Index 463